

Orla Friis Jensen

TAKSATIONSPROCES

Studier i administrativ erstatningsfastsættelse
ved ekspropriation

JURISTFORBUNDETS FORLAG
KØBENHAVN 1975

Orla Friis Jensen
TAKSATIONS PROCES
er trykt hos JSN-offset.
Bogomslaget er tilrettelagt af
Ib Jørgensen.
Bogbinderarbejdet er udført af
Carl Nielsens Bogbinderi, Odense.

Denne afhandling er af det juridiske fagråd ved Aarhus Universitet
antaget til offentligt at forsvares for den juridiske doktorgrad.

Århus, den 17. december 1974

ISBN 87 574 05808

FORORD

Denne afhandling blev indleveret til Det juridiske Fagråd ved Aarhus Universitet den 26. juni 1974. Lovstof, domspraksis og litteratur er medtaget indtil 1. juni 1974. En tilsvarende å jour-føring af det utrykte materiale fra taksationskommissionernes praksis har derimod ikke været mulig.

Under afhandlingens udarbejdelse har jeg nydt godt af et treårigt universitetsstipendium. Det sikrede mig den fornødne arbejdsro og gav mulighed for at føre en nogenlunde normal tilværelse.

En lang række praktikere og kolleger ved den juridiske faggruppe skylder jeg tak for beredvillig bistand under afhandlingens tilblivelse. Deres kritik og hjælp ved tilvejebringelse af oplysninger er på mange punkter kommet afhandlingen til gode. I særlig grad retter min tak sig til fuldmægtig Torben Bjerre, Det jyske kommissariat, som har gennemset afhandlingen i dens helhed.

Orla Friis Jensen

Indholdsfortegnelse

Indledning	1
A Præsentation og afgrænsning af emnet	1
B Fremmed ret	6
I Taksationsorganer	13
A Uvildige mænd	13
1. Ældre ret	13
2. Anvendelse i gældende ret	16
3. Særlige spørgsmål	19
a. Overskon	19
b. Udmeldelse og afhjemling	21
B Særlige kommissioner	22
1. Indførelse og baggrund	22
2. Kritik af kommissionernes sammensætning	24
3. Rationaliseringsbestræbelser	26
4. Kommissioner med kombinerede funktioner	31
5. Kommissioner – domstole	33
II Kompetence	37
A Ekspropriationsindgrebet	37
1. Det retlige grundlag	37
2. Indgrebets tekniske udformning	38
3. Fravigelsestidspunkt og skæringsopgør	40
4. Fast ejendom og tilbehør	43
5. Særlige spørgsmål henlagt til taksationsorganernes afgørelse	47
B Retsspørgsmål i forbindelse med erstatningsfastsættelsen ..	49
1. Den ældre retstilstand	50
a. Taksationsmyndigheder uden kompetence til at afgøre retsspørgsmål	50
b. Særligt om uvildige mænd	52

2. Indførelse af kommissioner med almindelig kompetence .	54
a. Hvilke typer af retsspørgsmål falder under kompeten-	
cen?	55
b. Kan der afvises af særlige grunde?	61
c. Alternativ erstatningsfastsættelse	67
C Om erstatning på andet grundlag end ekspropriation	72
1. Om arealafståelse som afgørende kriterium for kompeten-	
cen	73
a. Krav på naboretligt grundlag	73
b. Kompetencens udstrækning ved arealafståelse	77
2. Oversigt over gældende praksis	80
a. Naboskader	83
b. Særligt om skader i forbindelse med anlægsarbejdet . .	85
c. Tab i forbindelse med ekspropriationens forberedelse .	89
 III Om parterne – de beskyttede interesser	96
A Surrogationsprincippet	97
B Hvem har partsbeføjelser?	102
1. Individuel indkaldelse ex officio	103
a. Ejeren	107
b. Brugere og andre begrænsede rettighedshavere	109
c. Særligt om panthavere	112
2. Ikke indkaldtes indtræden	113
a. Selvstændige krav	114
b. Intervention	117
3. Særligt om anke	119
C. Udbetalingsfasen	122
1. Erstatningens fordeling	124
2. Særligt om panthavernes del i værdierstatningen	127
3. Udbetalingsmåden	129
 IV Om parterne – de erstatningspligtige	133
A Interessen	133
B Den handlende myndighed	137

C Erstatningens sikkerhed	142
1. Sikkerhedsstillelse	142
a. Fremmed ret	142
b. Dansk ret	144
2. Har det offentlige et subsidiært ansvar for erstatningen? ..	148
D Særlige spørgsmål	153
1. Regres m.v.	153
2. Hvem kan sagsøges?	156
V Sagens ramme og oplysning	159
A Sagens ramme	160
1. Ulemper forbundet med en antagelse af ”ne ultra petita” i taksationsprocessen	163
2. Ekspropriationsproceslov § 19, stk. 3	166
a. Baggrund	166
b. Rækkevidde	169
c. Partsanførslers bevismæssige betydning	175
B Sagens oplysning – undersøgelsesprincippet	176
1. Oplysningsmidler	178
a. Besigtigelse	178
b. Tilkaldelse af sagkyndige	182
c. Indhentning af oplysninger fra andre myndigheder ...	188
2. Parternes medvirkenspligt	192
C Sagens oplysning – udsættelsesgrunde	196
1. Uklarhed med hensyn til ekspropriationsindgrebet	196
2. Tilvejebringelse af oplysninger	197
3. Skadeforløbet ikke afsluttet	202
a. Midlertidig brugsret	203
b. Beslægtede tilfælde	205
c. Forretningsafståelse	206
4. Skadevirkningen ikke indtrådt	208
a. Udsættelse – nye krav	208
b. Lovbestemmelser om fremsættelse af nye krav	210
c. Nye krav – genoptagelse	211
VI Vurderingstidspunkt	213
A Dansk ret	214

1. Teoriens overvejelser	215
a. Det fremtidige afståelsestidspunkt	215
b. Tidspunktet for ekspropriationsbeslutningen eller den- nes meddelelse	217
2. Praksis	218
a. Prisudvikling	219
b. Ejendommens kvalitet	223
c. Bevissspørgsmål	231
3. Ekskurs	234
a. Udbetalingstidspunkt	234
b. Rentespørgsmål	237
c. Om prisudviklingsproblemet uden for ekspropriations- retten	242
B Fremmed ret	246
1. Prisudvikling	248
a. Automatisk forrykkelse ved anke	248
b. Forrykkelse ved urigtig erstatningsfastsættelse	251
c. Forhåndstiltræden	253
d. Udbetalingstidspunkt	255
2. Ejendommens kvalitet	259
a. Ekspropriationsanlægget som værdibestemmende fak- tor	260
b. Skærpet holdning til værdistigningsproblemet	262
C Retspolitiske overvejelser	267
1. De sententia ferenda	267
a. Bør prisvurderingen følge taksationsforretningens tids- punkt?	267
b. Forrykkelse af vurderingstidspunktet ved urigtig taksa- tion?	273
c. Må erstatningens betaling udskydes ved anke?	274
2. De lege ferenda	278
a. Korrektion for almindelige værdistigninger	279
b. Fastlåsning af ejendommens kvalitet ved planpålæg ..	280
c. Fastlåsning af erstatningskrav ved lovgivningsindgreb ..	282
VII Sagsomkostninger	286
A De faste omkostninger	286

1. Om ekspropriatens krav på én gratis taksationsforretning	289
2. Omkostningsfordeling ved overtaksation	292
a. Forhøjelsesregel	292
b. Skærpet forhøjelsesregel	294
c. Skønsregel	296
d. Gratis overtaksation	297
e. Omkostningsfordeling og domstolskontrol	300
B Ekspropriatens udgifter til sagkyndig bistand	301
1. Teknisk bistand	302
2. Advokatbistand	305
a. Ved taksation	309
b. Under forligsforhandlinger m.v.	313
c. Sagsomkostningernes størrelse	315
C Andre omkostninger	321
1. Tabt arbejdsfortjeneste	321
2. Rejseudgifter	324
3. Ekskurs. Udgifter i forbindelse med erstatningens udbetaling	325
 VIII Domstolskontrollen	327
A Kontrol med taksationerne udøvet af statskassen	329
B Domstolskontrollen i ældre ret	340
1. Tiden før retsplejeloven	342
2. Retsudviklingen efter retsplejeloven	347
C Selvstændig beløbsudmåling	353
1. Procestekniske muligheder for en intensiveret domstolskontrol	355
2. Begrundelsespligt og domstolskontrol	362
3. I hvilke tilfælde korrigeres erstatningsfastsættelsen?	364
a. Fri bevisbedømmelse	365
b. Fejl i vurderingsgrundlaget	367
c. Bagatelafgivelser	369
d. Korrektion på et friere grundlag	371
 Zusammenfassung	375
Forkortelser	386

Domsregister	392
Kendelsesregister	395
Stikordsregister	396

Indledning

A Præsentation og afgrænsning af emnet.

Når der er foretaget ekspropriation af en ejendom, skal størrelsen af de tab fastslås, som ejeren lider ved afståelsen, således at det i grl. § 73, stk. 1, nævnte krav om fuldstændig erstatning sker fyldest. I mange tilfælde vil eksproprietant og eksproprietat indgå forlig, d.v.s. ved overenskomst blive enige om erstatningssummen. I betragtning af, at parterne har modstående interesser at varetage m.h.t. erstatningsopgørelsen, kan det imidlertid ikke undre, at der ofte vil bestå en sådan uenighed, at forlig ikke er muligt. Det ville være upraktisk at henskyde disse tvister til afgørelse for de almindelige domstole i første instans, en opgave som domstolene iøvrigt ikke ville kunne løse uden bistand af særlig sagkundskab. Af denne grund og for ikke at belaste det kostbare og omstændelige retsmaskineri — i ældre ret tillige af den grund, at erstatningsvurderingen ikke opfattedes som en judiciel funktion — er det i dansk ekspropriationslovgivning en næsten undtagelsesfri regel, at erstatningsspørgsmålene i første omgang henskydes til afgørelse ved særlige vurderingsmyndigheder, *taksation*.¹⁾ Denne administrative erstatningsfastsættelse er overordentlig vigtig, dels fordi kun et fåtal af erstatningstvisterne indbringes videre for domstolene, dels fordi domstolene — uanset at de nu i medfør af grundloven af 1953 § 73, stk. 3, kan foretage en principielt udtømmende kontrol med erstatningsfastsættelsen — tillægger de særlige sagkyndige taksationsmyndigheders vurdering en betydelig vægt.

1) Det overses ikke hermed, at taksation i ordets almindelige betydning omfatter enhver vurdering af økonomisk art. I dansk lovsprog har ordet dog vistnok længe været knyttet til skadevurderinger og det synes i nyere tid særligt anvendt i forbindelse med vurdering af ekspropriationsskader.

Indledning

Det er afhandlingens *sigte* i første række at tegne et billede af gældende ret inden for nogle centrale emner i taksationsprocessen, og undersøgelsen rummer derfor ikke et bredt oplæg til en kritik af det etablerede system. Den administrative erstatningsfastsættelse som sådan er fastholdt og udbygget i forbindelse med de revisioner af ekspropriationslovgivningen, som er foretaget i de seneste år, og der ses ikke i denne sammenhæng fremsat ønsker om at forlade det gældende meget omfattende prøvelsessystem til fordel for indførelse af specialdomstole til prøvelse af ekspropriationserstatninger i medfør af grl. § 73, stk. 3, 2. pkt. Tværtimod bemærker Poul Andersen, at der ikke foreligger tilstrækkelig begrundelse for indførelse af specialdomstole.²⁾

I et svar til folketingsudvalget angående ekspropriationsproceslovsforslaget udtaler endvidere ministeren for offentlige arbejder om en mulig koncentration af prøvelsesmulighederne ad denne vej, at det generelle synspunkt er, at "særdomstole i almindelighed ikke bør oprettes, da sådanne ikke menes omgærdet med samme respekt og tillid i befolkningen, som de almindelige domstole".³⁾

Det anførte indebærer naturligvis ikke, at afhandlingen savner kritiske indlæg. I det omfang undersøgelsen indicerer brist i systemet vil disse blive påpeget og forslag til forbedringer blive fremsat.

Hvad man skal henregne til *taksationsprocessen* kan volde vanskeligheder og må i et vist omfang bero på et skøn. Udover en fremstilling af reglerne om taksationsorganerne og deres kompetence samt om parterne og deres virksomhed i processen, må den i alle tilfælde omfatte de nærmere regler for fremgangsmåden ved erstatningsfastsættelsen. Jeg har taget begrebet i en lidt videre betydning, hvorunder også spørgsmål vedrørende erstatningens betaling er indbefattet. Hvad angår domstolskontrollen med taksationerne, kan denne vel ikke i egentlig forstand siges at høre til taksationsprocessen. På den anden side er der en sådan vekselvirkning mellem taksationsproces og domstolsproces,⁴⁾ at det falder naturligt at inddrage domstolskontrollen i fremstillingen.

2) Juristen 1963.226.

3) Smh. ekspropriationsbetænkning II, bilag 5. Svaret er ikke optaget i Ft.

4) Dette uddybes under VIII særligt med henblik på spørgsmålet om begrundelsespligt.

De materielle erstatningsretlige aspekter kan på mange punkter påvirke udformningen af de processuelle regler, og ekspropriationserstatningsretten er derfor ikke ganske undertrykt i fremstillingen,⁵⁾ men indtager af gode grunde en beskeden plads. Hvad særligt angår spørgsmålet om valg af vurderingstidspunkt rejser dette på den ene side spørgsmål om at finde et velegnet ståsted i processens forløb, som har fornøden klarhed, og på den anden side spørgsmål om en erstatningsretlig rimelighedsafvejning mellem de modstående interesser. Jeg har fundet det hensigtsmæssigt at tage denne problematik op til behandling i sin helhed.

Om taksationsprocessen gælder at den set under ét kun i beskeden omfang har været en lovreguleret proces, og at den selv når den nyeste lovgivning på området tages i betragtning på mange punkter overlader praksis en betydelig udfyldende rolle. Taksationsprocessen har endvidere ikke været genstand for nogen samlet fremstilling i dansk ret. På væsentlige områder har praksis derfor måttet tage stilling uden nogen vejledende teori. I de nævnte omstændigheder har i sig selv ligget en stærk tilskyndelse til det foreliggende arbejde og emnevalget inden for afhandlingens rammer har været motiveret heraf, således at i første række spørgsmål, der ikke tidligere har været behandlet indgående, er undersøgt. Dette medfører på den anden side, at det ud fra et retssikkerhedssynspunkt helt centrale spørgsmål om retten til kontradiktion ikke er taget op til almindelig behandling, da en undersøgelse på dette punkt ikke ville kunne bidrage med væsentligt nyt.

De enkelte undersøgelser i afhandlingen er samlet om et fælles tema, men har dog på den anden side ikke en sådan indbyrdes sammenhæng, at de ikke udmærket kan læses som selvstændige undersøgelser. Denne mere indirekte sammenhæng skal i det følgende skitseres ved nogle almindelige bemærkninger om *taksationsfunktionen* som sådan og nogle af de udslag opfattelsen af denne funktion har givet eller dog kan tænkes at give sig i retsudviklingen.

5) Med hensyn til ekspropriationserstatningsretten kan navnlig henvises til v. Eybens fremstilling i *Fast ejendoms regulering* (3. udg.) p. 483–529, hvor den omfattende nyere praksis er fremlagt. En instruktiv oversigt over de erstatningsretlige principper findes hos Poul Andersen, *Statsret* p. 763–789.

Indledning

Den økonomiske vurdering af et eksproprieret gode som det er taksationsorganets opgave at foretage er en skønsmæssig funktion, i moderne forvaltningsretlig terminologi benævnt vurderingsskøn.⁶⁾ I modsætning til de såkaldte bevisskøn, som finder anvendelse, hvor de bestemmende kendsgerninger ikke er tilstrækkeligt oplyst og som således er udelukkende tilbageskuende, er der ved vurderingsskønnet ikke tale om, at skønnet kan elimineres ved at manglende relevante fakta tilvejebringes, f.eks. et bortkommet regnskabsmateriale.⁷⁾ Den økonomiske vurdering som ligger i vurderingsskønnet kan kun erstattes med et nyt skøn.

Taksationsfunktionen som en skønsmæssig funktion har for det første haft afgørende betydning som en hæmsko for udviklingen af den retlige kontrol med taksationerne. Særlig markant fremtræder dette med hensyn til domstolskontrollen med erstatningsfastsættelsen, men også en kontrol i form af rekurs har kunnet kollidere med den grundlæggende skønsopfattelse.⁸⁾ I forbindelse hermed kan der peges på, at en manglende kontrolmulighed uvægerligt må influere på spørgsmålet om begrundelse af erstatningskendelserne og naturligt vil føre til at hverken en ledsagende eller efterfølgende begrundelsespligt antages at foreligge. I svensk ret var det en længe fastslået regel, at taksationsorganet end ikke var berettiget til at begrunde sin erstatningsfastsættelse.⁹⁾

Som et andet væsentligt træk kan anføres den indflydelse som taksationsfunktionen har haft på taksationsorganernes sammensætning. Disse har traditionelt, og lige til nyere tid udelukkende været opbygget på lægmænd. På baggrund af den manglende domstolskontrol med taksationerne måtte endvidere spørgsmålet om udnævnelsesmåden automatisk indtage en central placering, da parternes tillid til erstatningsfastsættelsens rimelighed dermed i højeste grad var knyttet til de personer, som udgjorde taksationsorganet.

6) Poul Andersen p. 257–58.

7) En anden ting er, at retsudviklingen, f.eks. med hensyn til domstolskontrollen, har forløbet nogenlunde parallelt mellem disse to typer af skøn. Krarup p. 362 ff. behandler dem under ét under betegnelsen udmålingsskøn.

8) Se om overskønsinstituttet I A 3 a.

9) Således expropriationslag af 1917 § 41 indtil den i 1949 foretagne organisatoriske ændring. Smh. SOU 1948:4 p. 135 f.

Oprindeligt synes det at have været et udbredt system, at en passende balance søgtes opnået ved, at parterne havde adgang til at indstille eller udpege medlemmer af organet. Opfattelsen af taksationsfunktionen som en opgave der krævede særlig vurderings-teknisk kunnen har dog i dansk ret relativt tidligt vundet frem.

Endelig skal der peges på den vekselvirkning som til stadighed vil bestå mellem taksationsorganet og taksationsfunktionens udøvelse. I det øjeblik taksationsorganet sammensættes af faste taksatorer og således får en vis permanent karakter, skabes visse muligheder for opsplitning af vurderingsopgaven i form af udsættelse og genoptagelse af tidligere afgjorte sager. Det er videre klart, at der med erkendelsen af, at taksationsopgaven indebar sådanne retlige problemer, at jurister burde sidde i taksationsorganerne vil kunne ske en nyvurdering af kompetencespørgsmålet. Men også processens form vil undergå forandring på grund af taksationsorganets ændrede sammensætning og funktion. Den større lydhørhed over for en retlig argumentation og udviklingen henimod en domstolslignende proces har dertil understreget betydningen af sagkyndig bistand og medvirket til at stille spørgsmålet om tilkendelse af sagsomkostninger i nyt lys.

Som ovenfor antydet er det min opfattelse, at en fremstilling af taksationsprocessen i høj grad må inddrage *materiale* fra taksationsorganernes praksis, hvis den skal give et sandfærdigt billede af gældende ret. I afhandlingen er benyttet et omfattende og for en betydelig del utrykt materiale fra praksis. En opregning af de foretagne undersøgelser skal ikke foretages, da disse i fornødent omfang vil fremgå af mine henvisninger. Der kan dog være grund til at fremhæve, at praksis fra de i henhold til ekspropriationsproce-
sloven og vejloven nedsatte kommissioner, der dækker henholdsvis de statslige og hovedparten af de kommunale ekspropriationer, udgør basismaterialet og fremstillingens tyngdepunkt er lagt på disse kommissioner.

B Fremmed ret.

Afhandlingens forhold til fremmed ret er i første række bestemt af sit formål, at give en fremstilling af den gældende danske taksationsproces. Denne omstændighed har i sig selv gjort det overflødigt at give en udførlig beskrivelse af processystemer i et eller flere af den kreds af lande, vi normalt drager sammenligninger til. På den anden side er dermed ikke sagt, at sammenligninger og oplysninger om fremmed ret ikke kan være nyttige.

Afhandlingen har på en række punkter inddraget fremmed ret. Dette er sket, hvor en sammenligning har kunnet tjene til at udbygge forståelsen for en regel eller har kunnet inspirere til forslag til forbedringer. På et enkelt område, nemlig problemerne omkring valg af vurderingstidspunkt, har disse spørgsmåls nøje sammenhæng med den materielle ret gjort det naturligt at inddrage fremmed ret i videre omfang.

Prøvelsesordningerne i fremmed ret afviger gennemgående stærkt fra det danske taksationssystem. Dette forhold vil i sig selv bevirke, at sammenligninger på et punkt ofte er uden eller dog af meget begrænset værdi. I det omfang der er foretaget en sammenligning til fremmed ret, og man kan sætte spørgsmålstejn ved dennes værdi, har jeg derfor søgt også at angive reglens baggrund. Der kan imidlertid på dette sted være anledning til nogle almindelige bemærkninger om fremmed ret, dels for at belyse retsudviklingen, dels for at pointere nogle grundlæggende forskelle til det danske prøvelsessystem.

Ekspropriationsinstituttet kan hvad udformning og oprindelse angår betegnes som alment europæisk tankegods. Idéen om at tvungen ejendomsafståelse forudsætter en "justa causa" og kun kan ske mod ydelse af vederlag "pretium" er udbredt i middelalderlig teori og praksis. Fra slutningen af 1700-tallet stilles den på lovgivningens og i høj grad endda forfatningslovgivningens fastere grundlag.¹⁰⁾ Særlig markant er de grundlæggende principper udtrykt i den franske nationalforsamlings menneskerettigheds-erklæring af 1789 Art. 17, hvorefter tvungen ejendomsafståelse kun

10) Retsudviklingen er beskrevet af bl.a. Frederick A. Mann: *Zur Geschichte des Enteignungsrechts* i "Hundert Jahre Deutsches Rechtslebens" (1960) Bd. II p. 291 ff.

kan finde sted "lorsque la nécessité publique, légalement constatée, l'exige évidemment, et sous la condition d'une juste et préalable indemnité". Det afgørende nye for datidens (kontinentale) jurister lå i proklamationens krav om, at ekspropriationens nødvendighed måtte være "légalement constatée" og at erstatningen skulle være "préalable".

Med disse bestemmelser fuldendes på den ene side den udvikling henimod ejendomsrettens beskyttelse, der i den europæiske historie havde stået på i flere hundrede år, men på den anden side starter en ny udvikling, der kendetegnes ved disse bestemmelsers omfattende udbredelse og bearbejdning. Som et led i denne udvikling blev ekspropriationsprocessen nærmere fastlagt ved særlig lovgivning.

I *Frankrig*, hvor ekspropriationsproceduren var forblevet administrativ i sin helhed og uden særlige garantier, gennemførtes en omfattende lov herom i 1810. Herunder fastsloges de hovedprincipper, som fransk ekspropriationsret stadig bygger på: at det er forvaltningen, som afgør, om en afståelse tilsiges af "l'utilité publique", at de almindelige domstole efter at have påset en række formelle forskrifters overholdelse erklærer ekspropriationen for sket ("transfert de la propriété"), og at de samme med støtte af vurderingskyndige fastsætter erstatningen. Specielt det sidste led er undergået ikke ubetydelige forandringer siden. I 1841 indførtes således en jury til påkendelse af erstatningen, der senere blev afløst af en "commission arbitrale d'évaluation", og spørgsmålet er endelig med ekspropriationsloven af 23. oktober 1958 overgået til en særlig ekspropriationsdomstol for hvert département. Loven har været genstand for ændringer flere gange, som dog i første række har vedrørt reglerne for erstatningsudmålingen.

Ekspropriationsdommeren er enedommer og udpeget for 3 år ad gangen blandt medlemmerne i "tribunal de grande instance" (Art. 12). Erstatningsspørgsmålet kan appelleres til en særlig ekspropriationsafdeling af "cour d'appel" (Art. 34), og visse spørgsmål videre derfra til "cour de cassation" (Art. 38).¹¹⁾ Den nødvendige

11) Til foranstående nærmere André de Laubadère: *Traité élémentaire de droit administratif*, 5. udg. Paris 1970, Bd. 2 p. 211 ff. og den omfattende håndbog af J. Ferbos og E. Salles: *Expropriation et évaluation des biens*, 2. udg. Paris 1969. En instruktiv oversigt er givet af Michaël Hernmarck, TSA 1965.380-85.

Indledning

sagkundskab er sikret ekspropriationsdommeren ved den originale, men i denne sammenhæng omdiskuterede institution som i 1962 blev knyttet til domstolen, "le commissaire du gouvernement". Dennes funktion udøves af departementets "directeur des domaines". Ligesom ved de administrative domstole har "le commissaire du gouvernement" som opgave at give dommeren oplysninger og vejledning, i princippet som en uvildig sagkyndig instans. Men til afvigelse herfra er han samtidig statens repræsentant og part i sagen. Han kan derfor foreslå en erstatning som er lavere end den ekspropriannten har påstået ligesom han har ankebeføjelse til "cour d'appel".

Siden begyndelsen af 1800-tallet har et stort antal lande indført regler, der trods talrige og uundgåelige afvigelser i enkeltheder udviser samme struktur som den franske ekspropriationsproces. Hertil hører Norge og Sverige. Af særlig vigtighed i denne sammenhæng er det, at også disse to lande i nyere tid har knyttet erstatningsfastsættelsen til specialdomstole.

For Norges vedkommende er dette sket med skjønnsloven af 1. juni 1917, der ophæver den tidligere funktionsdeling mellem dommeren og skønsmændene, hvorefter førstnævnte ikke tog del i de rent skønsmæssige vurderinger. Samtidig ophævedes den dertil svarende opsplittning af retsmidlerne i form af overskøn med hensyn til selve skønnet og anke til overret med hensyn til dommerens afgørelser, idet der med overskjønnsretten skabtes en almindelig ankeinstans. Ved siden af de regler skjønnsloven selv indeholder om sagsbehandlingen i skønssager, gælder tvistemålslovens almindelige regler om sagsbehandling. Højesteret kan som ankeinstans kun ophæve erstatningsafgørelsen og kun på grund af fejl i sagsbehandlingen eller retsanvendelsen.

Ved lov af 26. januar 1973 (nr. 3) er vedtaget en radikal forenkling i den norske skønnsordning, idet overskjønnsretterne fra en nærmere bestemt dato skal ophøre at fungere.¹²⁾ Dette vil medføre, at skønssagerne kan afsluttes på meget kortere tid end hidtil, og heri ligger den væsentlige grund til overskønnsinstituttets afskaffelse. På dette sted skal om nyordningen kun bemærkes, at

12) Ved kgl. resolution af 25.5.1973 fastsat til den 1.1.1974. Lov om erstatning ved ekspropriasjon av fast eiendom af 26.1.1973 (nr. 4) trådte i kraft 15.4.1973.

det specielt er erfaringerne i ekspropriationssagerne, der har tilsagt ændringen.

I *Sverige* henhørte erstatningsfastsættelsen efter den almindelige ekspropriationslov af 12. maj 1917 under det såkaldte expropriationsnämnd, et af lægmænd sammensat nævn. Det var udtrykkeligt bestemt i loven, at nævnene ikke måtte angive nogen begrundelse for vurderingen, ligesom denne ikke kunne indbringes for domstolene. Disse regler undergik væsentlige ændringer i 1949, hvor ekspropriationssager i deres helhed blev henlagt til den såkaldte ekspropriationsdomstol, en specialdomstol, hvori vurderingskyndige "expropriationstekniker" indgik som medlemmer. Herfra kan der ankes til hovrätt, og videre til Högsta Domstolen. Ankedomstolen kan prøve alle sider af sagen, også den skønsmæssige. Denne ordning er ikke ændret på afgørende punkter med den nye ekspropriationslov af 19. december 1972, (SFS 1972:719), der ophæver 1917-loven. Expropriationsdomstolen som sådan eksisterer dog ikke længere, idet ekspropriationssager i første instans nu henhører under de nyoprettede fastighetsdomstole.

Udførlige procesregler vandt indpas i dansk ret med jernbaneforordningen af 1845, der gennemfører en ordning, som er velkendt i flere af de tyske lande. Hvad proceduren angår er jernbaneforordningen i store træk en kopi af forordningen af 28. november 1837 for hertugdømmerne om ekspropriation til vejanlæg. Samme forordnings regler var iøvrigt ved Bekanntmachung af 18. maj 1840 § 10 gjort anvendelige ved ekspropriationer til jernbaneanlægget Altona-Kiel. I dette system er hverken afståelses- eller taksationsforretning koblet på domstolsordningen. Processen er rent administrativ.

Ved en undersøgelse af dansk taksationsproces er det umiddelbart mere nærliggende at drage sammenligninger til det *tyske* system, som stadig er en administrativ proces i sin helhed, end til de ovennævnte lande, som bygger på en erstatningsfastsættelse ved specialdomstole. Alligevel vil sådanne sammenligninger let komme til at halte. Dette hænger sammen med, at den tyske taksationsproces er mindre udbygget end den danske.

Efter den præjsiske ekspropriationslov af 11. juni 1874, som endnu gælder og stadig i vidt omfang kan tages som udtryk for

Indledning

almindelig tysk ekspropriationsret, sker erstatningsfastsættelsen under ledelse af en "Kommissar" ved 1–3 sagkyndige, jfr. § 27.¹³⁾ De sagkyndige afsiger ikke nogen kendelse om erstatningen, men afgiver en begrundet "Gutachten".¹⁴⁾ Afgørelse om erstatningen er imidlertid først truffet med den såkaldte "Entschädigungsfeststellungsbeschluss" der angives at skulle træffes af "Bezirksregierung", jfr. § 29.¹⁵⁾ Inden sidstnævnte myndighed træffer afgørelse, skal parterne have lejlighed til at udtale sig om den foretagne vurdering. Denne prøvelse er og må nødvendigvis blive af rent formel karakter og synes af ringe praktisk betydning. Afgørelsen kan imidlertid inden for en frist af 6 måneder indbringes for domstolene af begge parter. Denne kontrolmulighed har til stadighed spillet en betydelig rolle, ikke mindst fordi de tyske domstole har kunnet efterprøve erstatningsfastsættelsen i dens helhed. Domstolskontrollen med erstatningsfastsættelsen har traditionelt været udøvet af de civile domstole, en ordning som nu er grundlovsfæstet i Bonn-forfatningens Art. 14.

Heller ikke det *engelske* taksationssystem har større lighed med dansk ret. Erstatningstvister i forbindelse med ekspropriation blev ved Acquisition of Land Act af 1919 henlagt til en af de særligt udnævnte "official arbitrators", som var professionelle vurderingskyndige af høj standard, men uden juridisk skoling. Dette forhold og brister i koordineringen af deres afgørelser skabte et behov for reformer, der ikke mindst accentueredes med efterkrigstidens mere radikale lovgivning, herunder Town and Country Planning Act af 1947 med dennes teoretisk enkle, men i praksis svært håndterlige "existing use value". Dette er baggrunden for Lands Tribunal Act af 1949, hvorefter sager om ekspropriationserstatninger skal afgøres

13) Til loven er i tidens løb udkommet en lang række kommentarer. Fremhæves må endnu det omfattende værk af Eger: Das Gesetz über die Enteignung von Grundeigentum, 3. udg. Breslau 1911.

14) Med Bundesbaugesetz af 23.6.1960 er der skabt en særlig uafhængig vurderingsinstitution, de såkaldte "Gutachterausschüsse", hvorfra vejledende vurdering indhentes.

15) Kompetencen i de tidligere prejsiske områder synes i dag typisk henlagt til den pågældende delstats regeringspræsident, smh. Meyer/Thiel/Frohberg: Enteignung von Grundeigentum, 5. udg. Berlin 1959 p. 109–111.

ved en og samme institution for hele England-Wales, den såkaldte Lands Tribunal.¹⁶⁾

Institutionen består af en formand og så mange andre medlemmer — jurister og vurderingskyndige — som lordkansleren bestemmer. Antallet er ganske ringe og har så vidt ses ikke på noget tidspunkt oversteget 10. Bemærkelsesværdigt, men i god overensstemmelse med engelsk retsplejetradition, er, at Lands Tribunal i praksis normalt kun sættes med et af disse medlemmer i hver sag.¹⁷⁾ Forklaringen på, at dette system kan fungere, skal vistnok søges i to forhold. For det første tilstedeværelsen af et korps af offentlige lokale vurderingsmænd, som der trækkes på i enhver sag, og for det andet en særligt udbygget forligsproces, som begrænser sagsantallet for Lands Tribunal ganske væsentligt. Den af Lands Tribunal truffne afgørelse skal begrundes og kan indankes for Court of Appeal og videre til House of Lords, men i begge tilfælde kun for så vidt angår fejl i sagsbehandlingen eller lovanvendelsen.

En interessant og original struktur frembyder endelig det *schweiziske* system, som i første instans henlægger afgørelsen for så vidt angår ekspropriationer i medfør af Bundesgesetz über die Enteignung af 20.6.1930 til en såkaldt "Schätzungskommission", hvorefter der ialt er institueret 5. Loven indeholder udførlige bestemmelser om sagsbehandling m.v. ved disse.¹⁸⁾ Erstatningskendelsen kan indbringes direkte for Bundesgericht som har fuld prøvelsesret.¹⁹⁾

Kernen i denne domstolskontrol ligger dog for så vidt angår erstatningsudmålingen som sådan hos de til domstolen fast knyttede vurderingssagkyndige, som i fællesskab med 1 af rettens medlem-

16) Om loven og de i henhold til loven udstedte, dog flere gange supplerede, Lands Tribunal Rules udførligt Van Oss og MacDermot: The Lands Tribunal, London 1950, samt håndbogen, Cripps on Compulsory Acquisition of Land, 11. udg. London 1962 særligt p. 521-43.

17) Ordningen er nærmere beskrevet af Halvor Husaas, LoR 1967.217-220.

18) Smh. den til loven foreliggende kommentar af Hess: Das Enteignungsrecht des Bundes, Bern 1935. For så vidt angår kantonernes ekspropriationslovgivning gælder meget forskellige ordninger.

19) Domstolen udøver endelig en mere principiel kontrol i form af "staatsrechtliche Beschwerde" med kantonlovgivningen og de i kantonale regie truffne erstatningsafgørelser.

Indledning

mer, "Instruktionsrichter", efter forudgående undersøgelse afgiver indstilling til retten, som herefter træffer afgørelse.²⁰⁾

20) Se nærmere Bundesgesetz über die Enteignung Abschnitt VII.

I Taksationsorganer

A Uvildige mænd.¹⁾

1. Ældre ret.

I ældre dansk ret kendte man ikke til særlige vurderingsmyndigheder ved ekspropriation. De i stadsretterne gængse bestemmelser om afståelse af henholdsvis jord til stræde eller vej og forskelligt løsøre, sidstnævnte antagelig til brug for befæstningsarbejder, lader dette spørgsmål uomtalt. På den anden side forudsætter bestemmelser om ejerens ret til erstatning, "taghe ther gengield fore" eller "taghe ther fult fore", at en vurderingsforretning kunne blive påkrævet.²⁾ I påkommende tilfælde anvendtes, må man gå ud fra, det formentlig almindeligt udbredte skønsinstitut, vurdering ved uvildige mænd.

Skønsinstituttet var velkendt allerede *før Danske lov*. Landskabslovene indeholder regler om at f.eks. person- og markskader, eller ting, som domfældte tilbød som *datio in solutum* for bøden, skulle vurderes af mænd udmeldt på tinge.³⁾ På grundlag af de kasuistiske bestemmelser har der antagelig kunnet danne sig et princip om anvendelse af skønsmænd ved vurderingsforretninger i almindelighed. Behovet for vurdering af fast ejendom med henblik på pålæg af skatter og andre byrder har vel befordret denne udvikling. I forbindelse med den af Matzen påviste udvikling i håndpant-instituttets historie, hvorefter kreditors ret begrænsedes til fordringen, blev den dermed påkrævede vurdering af pantet således

1) Disse kaldtes tidligere "uvillige mænd", d.v.s. mænd, der ikke var den ene part mere villig (følgagtig) end den anden.

2) Således Kristoffer af Bayerns stadsret af 14. oktober 1443 kap. 5, art. 7 og 8. Disse, og ligelydende bestemmelser i andre stadsretter, kan føres tilbage til den københavnske stadsret af 13. marts 1254.

3) Se Matzen: Om Bevisreglerne i den ældste danske Proces (1893) p. 86–87.

foretaget af i reglen to mænd enten på tinge eller uden tinge efter forudgående udmeldelse og med efterfølgende afhjemling.⁴⁾

En lignende fremgangsmåde er efter den foreliggende praksis anvendt ved erstatningens fastsættelse i ekspropriationssager. I anledning af, at nogle pladser, boder og haver uden for Vesterport, tilhørende en enkes umyndige børn, var indtaget til byens befæstning, udtaler kongen i en skrivelse af 1628 til borgmester og råd i København: "Sker vederlag for deres jorder og hvad de have mistet af byen efter uvildige mænds sigelse, efterdi de er kommet til byens nytte".⁵⁾ Samme fremgangsmåde er fulgt ved de gadeudvidelser og gadeanlæg, som foretoges i København i de første årtier efter enevældens indførelse.⁶⁾

Kongen førte en vis kontrol med taksationsforretningerne. Han godtog således ikke vurderingen i sagen Københavns Diplomatarium VI p. 747, se VI p. 781 (16.4.1681), hvor bystyret tilskrives: "... at I med ovennævnte borgere på bedste måde accorderer, eftersom vurderingen noget for højt skal være opsat, og især ikke derudi benævnt eller decorteret springvands rettighed såvelsom materialer og deslige andet, som en del enten skal have afhændet eller sig i andre måder til nytte fort". Smh. også den af Poul Meyer, Juristen 1943.68 f. omtalte fæstningssag fra Christiania, hvor en enke, dog uden held, gik til kongen med en omtaksationsafgørelse fra 1691, der påstodes at lide af formelle mangler. Se iøvrigt VIII A.

I *Danske lov* optoges nærmere regler om syn og skøn,⁷⁾ og der knyttede sig med tiden en righoldig praksis til de tildels mangelfulde bestemmelser. Skønsmændene virkede dels som hjælpeorganer for retten i den verserende proces, dels havde de funktioner uden for

4) Matzen: Den danske Panterets Historie (1869) p. 302 ff., særligt om vurderingens foretagelse p. 327 f. Begge parter havde ret til at forlange omvurdering med tiden almindeligvis ved det dobbelte antal mænd, i.e. p. 418.

5) Københavns Diplomatarium V p. 108 (14.11.1628). Det pålagdes byen at udrede erstatningen, "og dersom da byen nu ikke kan have forråd dem straks at betale, at dem da sker nøjagtig forvaring derfor og renten erlægges indtil de kunne blive betalte".

6) Københavns Diplomatarium VI p. 747 (28.9.1680) p. 786 (25.6.1681) p. 789 (1.10.1681) VII p. 8 (30.5.1682) p. 177 (24.5.1687). Erstatningen skulle normalt udredes af bystyret af "nærværende eller tilkommende års grundskat". Flere af sagerne godtgør, at vurderingerne blev foretaget af "uvildige mænd". Sagen VII p. 549 (21.2.1699) rummer en række oplysninger om en sådan vurderingsforretnings forløb.

7) DL 1-4-1, 1-6-2 og 1-24-32. Reglerne i 3-6 "om Taxereborgere", der bygger på Chr. IV's lovgivning, vedrører alene taksation med henblik på skatteudskrivning.

retsplejen. Til de sidstnævnte, selvstændige vurderingsforretninger, hørte også fastsættelse af erstatning ved ekspropriation.

Den første nærmere beskrivelse af syns- og skønsinstituttet er givet af Ørsted.⁸⁾ Her såvel som i senere behandlinger af emnet knyttes fremstillingen ganske vist til skønnets funktion i retsplejen, men de almindelige regler for skønsmændenes udmeldelse, skønsforretningens afholdelse og afhjemlingen i retten har dog givetvis også været gældende for de selvstændige skønsforretninger. Skønnets funktion i retsplejen var, i alle tilfælde således som praksis udviklede sig, i høj grad fri for rettens indgriben.⁹⁾ Klart manifesterer dette sig i den fremgangsmåde, der blev almindelig, at henskyde skønnet til optagelse efter dom. Som Nellemann udtrykker det står forretningen da som "en i sig afsluttet processuel Handling, der, afseet fra Adgangen til Overskøn, binder Parterne saaledes som den falder ud, ligesom en anden Betingelse, hvorefter Dommeren maatte gøre Sagens Udfald afhængig".¹⁰⁾

Oprindeligt gennemførtes ekspropriationer, når bortses fra stadsretternes område, ved enkeltstående kongelige resolutioner om det pågældende anlæg. Med vejforordningen af 1793 formuleredes imidlertid flere almindelige bestemmelser om ekspropriation til anlæg af landeveje. For så vidt angår taksationsorganer indeholder forordningen ingen udtrykkelige regler, men der tales f.eks. i § 16, om "lovlige Taxationsforretninger" og det ligger indforstået heri, at erstatningen skulle fastsættes af uvildige mænd udmeldt af retten. Denne fremgangsmåde var fulgt under hovedlandevejsudbygningen i de foregående årtier.¹¹⁾ Plakaten af 31. juli 1801 om lodsmærker m.v., der indeholder den sene enevældes almindelige ekspropriationshjemmel overhovedet, henviser på dette punkt til fremgangsmåden under vejforordningen. Tilsvarende henholdt skoleforordningen af 1814 og kirkegårdsforordningen af 1845 sig til erstatningsfastsættelse ved af retten udmeldte uvildige mænd.

8) Nyt juridisk Arkiv V (1813) p. 144–194.

9) H. Sylow: Den materielle Bevesteoris Udviklingshistorie (1878) p. 229 ff.

10) Den ordinære civile Procesmaade, 4. udg. (1892) p. 597–98.

11) Abitz p. 101 f.

2. Anvendelse i gældende ret.

Den ovenfor beskrevne linie i lovgivningen er senere på afgørende vis blevet brudt, navnlig ved oprettelse af faste taksationskommissioner, smh. B. Taksation ved uvildige mænd har dog ikke mistet enhver betydning.¹²⁾

Kirkegårdsforordningen af 1845 er stadig gældende, og der er lige til nyeste tid gennemført regler, som henskyder erstatningsfastsættelsen til de af retten udmeldte uvildige mænd. Instituttet har naturligt nok holdt bedst stand i tilfælde, hvor ekspropriationen normalt måtte antages at få et mindre betydende omfang, f.eks. udvidelse af havneanlæg, lov nr. 111 af 11.4.1916,¹³⁾ eller opførelse og udvidelse af retsbygninger m.v., lov nr. 199 af 22.4.1941. En række småskader, typisk markskader, skal ved påkommende tvist afgøres ved uvildige mænd. Dette gælder således som helt almindelig regel skader forvoldt under tilsyn,¹⁴⁾ men undertiden også skader i forbindelse med opmålingsarbejder m.v., såfremt projektet ikke kommer over dette forberedende stade, jfr. således lovb. nr. 132 af 6.3.1970 om vandløb §§ 90, stk. 2, og 91. Endvidere kan fra et grænseområde anføres de mange spørgsmål om erstatning som kan rejses i forbindelse med indgreb efter epidemi-loven, jfr. lov nr. 138 af 10.5.1915 § 32, stk. 2, hvoraf i alle tilfælde nogle har karakter af ekspropriation.

Det bemærkes, at udmeldelse af uvildige mænd også stadig anvendes til at foretage vurderinger udenfor tilfælde af ekspropriation eller dermed beslægtede indgreb. I henhold til lov om opførelse af arbejderboliger på landet, som ændret ved lov nr. 211 af 19.5.1971, § 21, stk. 6, fastsætter uvildige mænd således i påkommende tilfælde prisen ved jordlovsudvalgets overtagelse af en bolig.

Vurdering ved mænd udmeldt af retten har ligeledes været anvendt inden

12) På Færøerne gælder ordningen uindskrænket, smh. lov om jords afgivelse til offentlige veje m.v. nr. 69 af 7.5.1881 § 4, stk. 1.

13) Nu ophævet ved lov nr. 96 af 31.3.1965 om ekspropriationer under ministeriet for offentlige arbejder, der konsekvent henlægger afgørelsen til ekspropriationsproceslovens kommissioner.

14) Indbefattet anlæg gennemført efter ekspropriationsprocesloven. I forbindelse med olieledningsanlægget Durup-Tistrup i 1965 er således bestemt, at den til enhver tid værende ejer er pligtig at tåle, at forsvarsministeriet lader foretage fornødent eftersyn og vedligeholdelse af ledningen "mod at derved forvoldt skade i mangel af forlig erstattes efter uvildige af retten udmeldte mænds skøn".

for gave- og arveafgiftsloven, der går tilbage til begyndelsen af dette århundrede.¹⁵⁾ Reglerne herom er dog nu afgørende ændret i forbindelse med kildeskattesystemets gennemførelse og der er indført den lidt ejendommelige regel, at et skatteråd kan sætte sit eget skøn i stedet for den af de uvildige mænd foretagne vurdering.¹⁶⁾ Noget overskøn kommer derfor ikke på tale, men der er adgang til at indklage skatterådets afgørelse for landsskatteretten, jfr. lov. nr. 45 af 10.2.1970 § 18, 2. pkt.¹⁷⁾

Det gælder endelig som dansk rets deklatoriske regel, at ekspropriationserstatningen skal fastsættes af uvildige mænd udmeldt af retten.¹⁸⁾ Reglen finder anvendelse, hvor den pågældende lov selv fastlægger en sådan erstatningspligt og dertil forudsætter at erstatningen skal fastsættes ved taksation.

Reglen gælder således for det i brandloven omhandlede ekspropriationstilfælde, hvorefter nødvendige vandforsyningssteder kan erhverves "mod erstatning efter de almindelige regler om afståelse af ejendom til offentligt brug", jfr. lov. nr. 469 af 24.9.1969 § 13, stk. 4.¹⁹⁾ en bestemmelse som uændret kan føres tilbage til lov om brandpolitiet på landet af 2.3.1861 § 34, stk. 2.

I lovgivningen om bybefolkningens forsyning med mælk og fløde anvendes den knappe og i sig selv mindre præcise form, hvorefter det i loven er bestemt, at de af kommunalbestyrelsen gennemførte virksomhedsnedlæggelser, der nu er indskrænket til konsummælkmejerier, skal ske mod fuldstændig erstatning, jfr. lov nr. 222 af 4.6.1969 § 7, stk. 3. I forarbejderne til den tilsvarende, oprindelige bestemmelse er det imidlertid forudsat, at erstatningen i påkommende tilfælde må ansættes ved uvildige mænds skøn.²⁰⁾

Til nævnte fortolkningsproblem er knyttet visse praktiske virk-

15) Se den nu ophævede lov. nr. 63 af 9.3.1964 § 18, stk. 3, om afgift af arv og gave.

16) Se Spang-Hanssens kritik U 1970 B. 93 f.

I cirk. nr. 144 af 17.6.1970 pkt. 12 indskrænker ministeriet skatterådets ændringsbeføjelse til de tilfælde, hvor "særlige omstændigheder" foreligger.

17) U 1969.957 Ø røber ved sit ukendskab til overskønsordningen, se nedenfor 3 a, at retsinstituttet de uvildige mænd på heromhandlede område tilsyneladende er gået i glemmebogen. Det blev af ministeriet påstået, at retten ud fra en analogi til rpl. § 210 kunne bestemme, at en ny vurdering skulle foretages.

18) Bent Christensen p. 88, Poul Meyer p. 122.

19) Se også Ehrenreich p. 56.

20) Ft 1955/56 till. A sp. 1439.

ninger. Lovgivningens almindelige udgangspunkt er, at de særlige taksationsmyndigheder skal benyttes og klagemulighederne, herunder overskøn smh. 3 a, være udnyttet, førend erstatningsspørgsmålet kan indbringes for domstolene.

Se herved de i U 1972.20 og 28 omhandlede sager om erstatning for nogle partier bakterioseramte kartofler, hvor parterne under landsretsbehandlingen overså, at erstatningsspørgsmålet i første instans efter lovens udtrykkelige bestemmelse henhorte under et særligt erstatningsudvalg på tre personer, smh. lov nr. 156 af 14.4.1920 om bekæmpelse af farlige plantesygdomme § 6, stk. 4.

Smh. til rekurssspørgsmålet Poul Andersen, Juristen 1963.220, og U 1964.222 H, der uden klar støtte i vejbestyrelsesloven antager, at adgangen til at opnå efterprøvelse af erstatningsfastsættelsen ved domstolene forudsatte, at spørgsmålet havde været behandlet også af overtaksationskommissionen.²¹⁾

Den deklaratoriske regel har nu kun rudimentær betydning og den kan som nævnt ikke antages at gælde i de tilfælde, hvor loven lader selve spørgsmålet om erstatningspligten stå åbent. Disse tilfælde må afgøres ved domstolene, der samtidig vil kunne tage stilling til erstatningsfastsættelsen, evt. med vejledning i optaget syn og skøn under sagen.

Manglende bestemmelser i loven om de materielle betingelser for udredning af erstatning kan i princippet aldrig indebære en afskærelse af evt. erstatningskrav i henhold til grundlovens § 73. Men der kan være anledning til at fremhæve, at denne lovgivningsteknik undertiden også anvendes, hvor sådanne krav i og for sig forudses som både mulige og berettigede.

Fra nyere dansk lovgivning kan som eksempler herpå anføres den i brandlov af 1960 § 21, stk. 4, omhandlede vandtagingsret, der i henhold til motiverne antages undtagelsesvis at kunne ramme så føleligt, at der haves krav på erstatning, f.eks. hvor det drejer sig om et gartneri.²²⁾ Tilsvarende er det indset at indgreb og midlertidig standsning af en virksomhed, som forstyrrer en livsvigtig eller særlig samfundsvigtig radiotjeneste, jfr. lov nr. 201 af 31.5.1963 § 7 i enkelte tilfælde må kunne betinge en erstatning for driftstab.²³⁾ Med hensyn til forbud m.v. mod anlæg eller indretninger der udsætter luftfartens sikkerhed for fare siges det endog udtrykkeligt i luftfartsloven af 1960, at

21) Om rekursens udnyttelse specielt med hensyn til retsspørgsmål smh. nedenfor p. 58f.

22) Ft 1958/59 till. A sp. 2424–25 og Ehrenreich p. 67. Brandkommissionens lovudkast afskar udtrykkeligt krav om erstatning for vandtagning "da kravene altid kun har drejet sig om beskudne beløb, og da det er meget vanskeligt at fastsætte en passende erstatning i disse tilfælde", smh. betænkning af 1952 om brandvæsenet p. 98.

23) Ft 1962/63 till. A sp. 1507.

”hvorvidt og da i hvilket omfang erstatning skal udredes . . . afgøres efter dansk rets almindelige regler”, jfr. lov. nr. 381 af 10.6.1969 § 68, stk. 2.

Som et økonomisk set mere betydningsfuldt eksempel kan endelig nævnes den forudsatte mulighed for erstatning i særlige tilfælde af nægtelse af tilladelse efter råstoflovens § 4, jfr. lov nr. 285 af 7.6.1972.²⁴⁾

De nævnte eksempler viser at fremgangsmåden fortrinsvis bruges, hvor erstatningssituationen sjældent bliver aktuel og samtidig er vanskelig at beskrive i lovtæksten. Man må formode, at det efter omstændighederne kan være en medvirkende årsag, at der ikke er politisk enighed om en erstatningsregels indhold. Specielt den norske reguleringslovgivning frembyder så vidt ses en række eksempler herpå.²⁵⁾

3. Særlige spørgsmål.

a. Overskøn.

Såfremt en part var utilfreds med den afgørelse, de – efter fast praksis to – uvildige mænd havde truffet, var der en almindelig adgang til at begære overskøn ved det dobbelte antal mænd,²⁶⁾ jfr. plakat af 9. april 1804. Overskøn indebar ikke en efterprøvelse af den ved skøn fastsatte erstatning, men var en helt ny erstatningsfastsættelse.²⁷⁾ Kun ved utilfredshed med den fastsatte erstatnings størrelse var der anledning til at begære overskøn idet de retlige mangler ved et skøn måtte angribes ved søgsmål.²⁸⁾

Begæring om overskøn skulle fremsættes inden taksationsforretningens afhjemling, d.v.s. mændenes beedigelse af forretningen i et retsmøde. Efter retsplejelovens ikrafttræden i 1919 har man dog på dette punkt henholdt sig til rpl. § 205, således at alene retten har kunnet kræve eds aflæggelse og hvorefter denne normalt kun har ladet mændene bekræfte, at de har udført deres hverv og afgivet

24) Ft 1971/72 till. A sp. 1936–37.

25) Spørgsmålet foreligger således med hensyn til rådighedsbegrænsninger efter luftfartsloven, veiloven og strandloven, jfr. Fleischer: Grunnlovens grænser, Oslo (1968) p. 51. Om den nærmere grænsedragning i praksis se John Parr: Det offentlige erstatningsplikt ved innskrenkninger i eiendomsrådigheten, Oslo (1969) især kap. III. Parris synspunkter vedrørende strandloven har dog fået et grundskud med højesterets dom af 7.2.1970, NRt 1970.67.

26) Bent Christensen p. 83. Poul Meyer p. 128 er på dette punkt misvisende.

27) Se tilsvarende om overskøn i den ældre civilproces VIII ved note 35.

28) Se således U 1918.468 LOHD, hvor magistraten ikke anfægtede beløbsudmålingen, men visse erstatningsposters berettigelse.

deres erklæring eller forklaring efter samvittighed og bedste skøn.²⁹⁾

Med retsplejeloven skete der iøvrigt ingen ændring af retstilstanden for så vidt angår de omhandlede taksationsforretninger. Disse omfattedes ikke af reformen vedrørende syns- og skønsinstituttets anvendelse i retssager som sådan, hvorefter det nu blev retten, der traf den endelige afgørelse af, hvilken betydning de af skønsmændene bedømte forhold skulle have for sagen. Ved utilfredshed med selve erstatningsudmålingen kan – og som under 2 anført formentlig skal – man derfor stadig begære omtaksation ved det dobbelte antal mænd, førend sagen kan indbringes for domstolene. Der er ikke fastsat nogen almindelig frist inden for hvilken begæring om omtaksation skal fremsættes.

U 1948.1280 H akcepterer en omtaksation efter næsten to år, idet den bl.a. afviser en analogi til den i bivejsloven af 20.8.1853 § 4 omhandlede frist af 6 uger for begæring om omtaksation. Andre fristbestemmelser ses ikke påberåbt i sagen, uanset at de dog er ganske almindelige og måske kunne danne grundlag for en parallelslutning om en vis kortere frist for omtaksation, jfr. således lov nr. 152 af 8.6.1912 om ekspropriationer i militære ejemed § 4 (4 uger), lov nr. 122 af 18.4.1925 om byplaner § 9, stk. 7 (3 uger) og lov nr. 199 af 22.4.1941 om ekspropriationer til formål vedrørende rets-, politi- og fængselsvæsenet § 2 (4 uger). Om begrebet parallelslutning se Claus Haagen Jensen: Kommunalret (1972) p. 21 ff.

Medens omtaksation efter almindelig antagelse var udelukket, når først afhjemling havde fundet sted, kan der efter at edsinstituttet er ophævet formentlig ikke længere knyttes disse specielle retsvirkninger til afhjemlingsforretningen.³⁰⁾

Overtaksationsmændene udmeldes på samme måde som taksationsmændene af retten på det sted, hvor ejendommen er beliggende. I modsætning til udmeldelser af skønsmænd efter de i retsplejeloven gældende regler, jfr. § 210, er udmeldelsen ikke afhængig af rettens tilladelse.

29) Abitz, Håndbog III p. 1109. Rpl. § 205 er ophævet ved lov nr. 149 af 21.3.1965.

30) Således allerede lov nr. 199 af 22.4.1941 § 2, der lader omvurderingsfristen løbe fra afhjemlingen. I sagen U 1948.1280 H var der sket afhjemling af taksationen, men afvisning af denne grund blev ikke påstået.

b. Udmeldelse og afhjemling.

For afholdelse af taksationsforretning ved uvildige mænd gælder en række grundsætninger, som i hovedsagen er fælleseje for al taksation. Hvis en lodsejer således ikke bliver indvarslet til at være til stede ved den af hans ejendom foretagne vurdering og her får lejlighed til at gøre sine synspunkter gældende for taksationsmændene, må dette medføre vurderingens ugyldighed.³¹⁾ Taksation ved uvildige mænd rejser dog et par særlige formelle problemer, der har sammenhæng med dels udmeldelsen, dels afhjemlingen.

Normalt vil vedkommende lodsejer blive tilsagt til det retsmøde, hvor taksationsmændene udmeldes. Undladelse af at tilsige lodsejerne antages imidlertid ikke at bevirke, at udmeldelsen bliver ugyldig, men muligheden for, at lodsejerne bagefter kan rejse kritik imod de udmeldte mænds kvalifikationer og uhildethed er naturligvis større, når de ikke har haft lejlighed til at gøre deres synspunkter gældende forinden udmeldelsen.³²⁾

Af større vigtighed er imidlertid det andet forhold, at lodsejerne skal indvarsles til afhjemlingsforretningen. Man kunne nemlig forestille sig, at dette møde i retten med parterne kunne give disse lejlighed til at spørge mændene nærmere om, hvorledes de var kommet til den i taksationsforretningen angivne pris pr. m², hvorledes ulemperne var beregnet, og om der evt. var fastsat godtgørelse for en nærmere betegnet ulempe. For så vidt taksationsmændene holdt sig indenfor deres område og ikke begik formelle fejl, var det imidlertid indtil grundlovsændringen af 1953 almindeligt antaget, at domstolene kun i begrænset omfang kunne prøve det resultat, taksationen var kommet til. Dette måtte få konsekvenser for adgangen til at stille spørgsmål under afhjemlingsforretningen. På en, som det kan synes, temmelig bastant måde blev der undertiden givet udtryk for, at der ikke kunne stilles spørgsmål om erstatningsfastsættelsen til taksationsmændene overhovedet.³³⁾ Den traditionelle, snævre ramme for hvilke spørgsmål domstolene kunne tage under påkendelse udvidedes imidlertid i nyere tid,³⁴⁾ og

31) Smh. nedenfor p. 105f.

32) Abitz, Håndbog III p. 1108.

33) Se U 1926.964 og hertil nedenfor p. 54.

34) Smh. VIII B 2.

navnlig må det fremhæves, at grundlovsændringen af 1953, hvorefter ethvert spørgsmål om erstatningens størrelse kan indbringes for domstolene, jfr. § 73, stk. 3, stiller problemet i et helt nyt lys. Denne bestemmelse må føre til, at der ved selve afhjemlingen nu må være en vidtgående adgang til at stille skønsmændene spørgsmål om, hvorledes de er kommet til deres resultat, herunder også spørgsmål, der alene tilsigter at oplyse de "forretningsmæssige, teknisk-økonomiske" sider af vurderingen.³⁵⁾

B Særlige kommissioner.

1. Indførelse og baggrund.

Som det allerede foran er antydnet er taksation ved de af retten udmeldte uvildige mænd forsåvidt af begrænset betydning i gældende dansk ret, som der for de praktisk vigtige ekspropriationslove er nedsat særlige vurderingsmyndigheder. Denne udvikling indledes med jernbaneforordningen af 5. marts 1845, der i § 10 instituerer en særlig taksationskommission på 4 medlemmer, hvoraf to udpegedes af rentekammeret, to af vedkommende amtsråd eller magistrat og borgerrepræsentanter, respektive for landdistrikternes og købstædernes vedkommende.

Ved stemmelighed udpegede rentekammeret en opmand. Selve forretningen lededes af en af rentekammeret beskikket landinspektør.

Taksationskommissioner af en lignende sammensætning oprettedes i København med lov om afståelse af grunde til vand- og gasanlæg m.v. af 20.8.1853 § 6 og lov om gader, veje og vandløb i København af 14.12.1857 § 10. Via vejvedtægterne indførte købstads- og sognekommuner efterhånden i udstrakt grad sidstnævnte lovs bestemmelser om ekspropriation, herunder om nedsættelse af en særlig vurderingskommission, som trådte i stedet for de uvildige mænd, der efter lovgivningen ellers skulle have foretaget vurderingen.³⁶⁾ Kommissionens medlemmer beskikkedes for 4 år

35) Abitz, Håndbog III p. 1110.

36) Smh. købstadsbygningsloven af 30.12.1858 § 2. Efter bivejsloven af 20.8.1853 skulle erstatningen i første instans fastsættes af to af kommunens faste jordboniteringsmænd, medens overtaksation foretoges på sædvanlig måde af 4 af retten udmeldte mænd.

ad gangen. De to af dem udmeldtes af civildommeren for den retskreds, hvortil kommunen hørte, og de to af amtsrådet, hvis det var en sognekommune, af ministeriet for offentlige arbejder, hvis det var en købstadskommune.

Indførelsen af de faste kommissioner i ekspropriationslovgivningen er udslag af en almindelig utilfredshed med institutionen de uvildige mænd. Man ønskede, at vurderingerne i stedet skulle foretages af organer, der på forhånd frembød garanti for en vis sagkundskab og i hvert fald efterhånden kunne opnå en særlig rutine til fremme af hurtighed og sikkerhed herunder større ensartethed i erstatningsfastsættelsen. Kritikken formuleredes navnlig fra eksproprianthold. I motiverne til den københavnske gadelov udtaltes således, at taksationskommissionen var anordnet, fordi "Erfaringen allerede i flere Tilfælde har viist, at den almindelige Taxation ved uvillige af Retten udmeldte Mænd ikke sikkrer Communen mod ubillige Erstatningsfordringer".³⁷⁾

Med gennemførelsen af vejbestyrelsesloven af 1957 faldt det sidste større anvendelsesområde for de uvildige mænd, nemlig de amtskommunale vejekspropriationer. Forud herfor gik mange års kritik formuleret gennem amtsrådsforeningen mod den bestående ordning. Specielt anførtes at enkelte taksationsmænd mente sig særligt beføjet til at varetage den ene af parternes interesser, hvad der især kunne ske i de tilfælde, hvor dommeren ved udmeldelsen imødekom en henstilling fra de skadelidte om at udnævne de af dem foreslåede mænd. Reglerne frembød endvidere ikke tilstrækkelig garanti for, at afgørelsen altid blev truffet uafhængigt af lokale hensyn.

Se vejbetænkning p. 15 f. Til forslagsretten i ældre norsk ret bemærker Arnholm, TfR 1956.98—99, at det var "menneskelig at hver part valgte folk fra sin leir", men påviser samtidig hvilke afskrækkende udslag dette kunne give sig i praksis. Som et særligt grelt eksempel fra dansk ret kan anføres den i U 1955.246 H omhandlede masteerstatningssag, hvor højesterets flertal tilsidesatte en på Færøerne nedsat voldgiftsrets vurderingskendelse bl.a. under henvisning til, at erstatningerne var "blevet urimeligt store, ca. 32 gange så høje som de beløb, det store flertal af lodsejere forligsmæssigt har affundet sig med".

37) Rt 1857 Anhang A sp. 1061.

2. Kritik af kommissionernes sammensætning.

Den foran beskrevne udvikling mod særlige taksationskommissioner har med mellemrum givet anledning til kritik, som har rettet sig mod det uheldige i, at eksproprianten havde indflydelse på kommissionens sammensætning.

Denne kritik kunne vel ikke rettes mod de foran beskrevne i medfør af bygningslovgivningen nedsatte kommissioner og heller ikke den i medfør af jernbaneforordningen nedsatte taksationskommission for så vidt angår det tilfælde, som forordningen umiddelbart tilsigtede at regulere, at eksproprianten var et privat foretagende. Men som det blev fremført af en folketingsmand "efterat Forholdene have forandret sig, navnlig saaledes, at den ene Halvdeel (af Udgifterne) formeentlig bliver at udrede af vedkommende Amtscommuner, synes det mig at være mindre passende, at Taxationscommissionen sammensættes af Mænd, som nærmest maae siges alene at repræsentere den ene Part, nemlig den Part der skal udrede Pengene".³⁸⁾

I lov om anlæg og drift af jernbaner af 10.3.1861 § 5 blev af denne grund bestemt, at der i stedet for de af ministeriet udpegede medlemmer nu skulle vælges to medlemmer "under Ledelse af den kgl. Kommissarius, med absolut Stemme fleerhed af de paagjældende Eiere i hvert Amt eller Kjøbstad, dog ikke af disses egen Midte..." Reglen genfindes også i senere ekspropriationslovgivning,³⁹⁾ men siden 1889 blev det reglen i de særlige jernbaneanlægslove at gå tilbage til bestemmelserne i jernbaneforordningen, ud fra den erkendelse "at det at lade selve de interesserede faa en væsentlig Indflydelse paa den Værdi, hvortil deres Ejendomme skulle ansættes, ikke er rationel".⁴⁰⁾

Et markant udtryk for den i grundejerkredse udbredte mistillid

38) Rt 1860 F sp. 5052 (Klein).

39) F.eks. lov nr. 57 af 12.4.1889 om udvidelse af statsbanerne. I lov nr. 152 af 8.6.1912 om ekspropriationer i visse militære øjemed indskrænkedes antallet til 1 lodsejervalgt medlem, men til gengæld indførtes adgang til overtaksation ved 4 af retten udmeldte mænd og en af ministeren udpeget formand.

40) Finansministerens svar, jfr. Rt 1901/02 F sp. 391 f. på det i Rt 1900/01 till. B sp. 1523 ff. stillede andragende om forandring af reglerne for sammensætningen af jernbanetaksationskommissionerne.

til kommissionerne indeholdt det ikke gennemførte grundlovsfor-
slag af 1939.⁴¹⁾ Efter forslaget § 77, stk. 2, skulle kommissionerne
ikke længere have det sidste ord. Såfremt højesteret fandt, at
"foreliggende Omstændigheder gør det tvivlsomt, om den fastsatte
Erstatning er passende", skulle retten ikke hjemvise, men selv
udpege vurderingsmænd, hvis afgørelse derefter skulle være endelig.
Dermed afspejles særlig klart, at det ikke fandtes betryggende at
lade en sag gå om ved kommissionerne.⁴²⁾

Selv om der givetvis må tages klart afstand fra at indføre
interesserepræsentanter i kommissionerne,⁴³⁾ er der på den anden
side skønhedsfejl ved visse af de gældende udnævnelsesregler.
Principielt uheldigt må det således forekomme, at amtsrådet efter
vejloven udpeger de 24 personer, der for amtsrådets funktionstid
skal fungere inden for det pågældende amt som medlemmer af
taksationskommissionen og endvidere for overtaksations-
kommissionens vedkommende de 12 personer, hvoraf der i hver sag
udtages 2 medlemmer.⁴⁴⁾ Udtagelsen i den konkrete sag, der
oprindeligt var henlagt til henholdsvis amtmanden og ministeren for
offentlige arbejder,⁴⁵⁾ sker ganske vist nu ved den pågældende
kommissions formand. Dette skal dog nærmest ses på baggrund af,
at formanden med sit kendskab til medlemmerne har de bedste
forudsætninger for at sammensætte en kyndig kommission.⁴⁶⁾

Det er ikke udelukket at udpege medlemmer af kommunale råd til
kommissionerne, smh. f.eks. vejlov § 60, stk. 2, nr. 3), der kun fastslår, at
medlemskab af den vejbestyrelse, som har truffet beslutningen om ekspropria-
tion, udelukker fra at deltage i den påfølgende taksation. Sådan udpegning sker
regelmæssigt i praksis. Hvad man end kan mene herom, må man undertiden

41) Forslaget kom fra konservativt hold, smh. nærmere Poul Andersen U 1938 B. 262 f.

42) Se også nedenfor p. 351.

43) I en i Ft 1971/72 till. B sp. 1781 omtalt henvendelse fra Grundejernes Landsforbund
var fremsat ønske om repræsentation i vejlovens taksations- og overtaksationskommis-
sioner. I udvalgsbetænkningen er ikke optaget bemærkninger herom.

44) Lovb. nr. 423 af 11.9.1972 om offentlige veje §§ 57 og 58. Med hensyn til
overtaksationskommissionsmedlemmer havde amtsrådet hidtil kun haft en indstillings-
ret.

45) Således vejbestyrelsesloven indtil ændringslov nr. 127 af 25.3.1970.

46) Smh. Ft 1969/70 till. A sp. 375, der oplyser, at udpegningen i praksis allerede var
delegeret til formanden.

spørge sig, om kravet om "behørig indsigt i vurdering af ejendomme", jfr. § 60, stk. 1, ikke overstiger hvad enhver almindelig lokalpolitiker kan leve op til.

Når der gøres brug af den iøvrigt praktiske adgang til at henskyde kommunale anlæg til gennemførelse ved de statslige kommissioner efter ekspropriationsprocesloven, smh. vejlov § 46, stk. 3, 2. pkt., og tidligere vejbestyrelseslov § 31, indsluses undertiden, antagelig uforvarende, medlemmer af den "eksproprierende" kommunalbestyrelse i det erstatningsfastsættende organ. Således fremgår det af taksationskommissionens kendelse af 31.10.1972 vedrørende omfartsvej ved Christiansfeld, hvortil der var eksproprieret efter vejbestyrelseslovens § 31, at de to amtsrådsvalgte medlemmer af kommissionen begge var amtsrådsmedlemmer, den ene endog formand for teknisk udvalg. Dette bør naturligvis ikke forekomme og må undgås ved, at amtsrådet i det mindste beskikker suppleanter uden for sin egen kreds.

Det er klart forudsat i vejlovens § 60, stk. 2, nr. 3), at den omstændighed, at et medlem af en kommission er skatteyder i den eksproprierende kommune ikke udelukker ham fra at deltage. Om forholdet herefter overhovedet vil kunne omfattes af den almindelige opsamlingsbestemmelse i nr. 4) som en omstændighed, der er "egnet til at vække tvivl om vedkommendes upartiskhed",⁴⁷⁾ må vistnok anses for udelukket.

Med hensyn til de særlige inden for bygningslovgivningen nedsatte taksationskommissioner bemærkes, at kommunalbestyrelserne på intet tidspunkt har haft adgang til at indstille, endsige udpege medlemmer til kommissionen.⁴⁸⁾ I den norske bygningslov af 1965 har man frtaget kommunen dens hidtidige indstillingsret af medlemmer til skønskommissionen, fordi det af principielle grunde fandtes uheldigt at den som part havde en sådan ret.⁴⁹⁾

3. Rationaliseringsbestræbelser.

Det har med foranstående kun været meningen at angive nogle hovedlinier i udviklingen henimod de faste kommissioner. Lovgivningen herom frembyder indbyrdes afvigende regler, som til dels har tilfældighedens karakter, og dette har medvirket til at give det

47) Dette antoges i U 1932.150 V i en sag om erstatning efter byplanloven af 1925 med særligt vidtrækkende konsekvenser for den pågældende kommune, men i en udnævnelsessituation uden substitutionsvanskeligheder overhovedet.

48) Smh. endnu Københavns bygge lov § 43, stk. 1.

49) Bygningsloven af 18.6.1965 § 60, smh. innstilling fra komitéen til revisjon av bygningsloven (1960) p. 139-140 og 144.

samlede taksationsområde et præg af uoverskuelighed.⁵⁰⁾ I de senere års lovgivning er der dog tilstræbt en rationalisering.

Kommissioner sammensat af et lige antal medlemmer, som tidligere har været en udbredt foreteelse, volder af let forståelige grunde besvær i praksis og oprettes ikke længere.⁵¹⁾

Opfattelsen var oprindeligt den, at der med et lige antal medlemmer lettere tilvejebragtes enighed inden for kommissionen, jfr. landinspektør P. Bentzon U 1906 B. 131 ff. og 1925 B. 148–49.

Ved stemmelighed mellem udmeldte uvildige mænd måtte der udnævnes nye mænd, jfr. ministeriet for offentlige arbejders skr. af 19.3.1941 (lovs. B p. 176). For de faste kommissioners vedkommende var der almindeligvis truffet bestemmelse i loven om afgørelse ved tilkaldt opmand.

En opmandsordning er i dag kun af praktisk betydning ved stærkstrømsvoldgiftsretten, som fastsætter erstatning for masteservitutter, jfr. lov nr. 169 af 11.5.1935 § 12. Opmanden, som skal være landsdommer, beskikkes for 5 år ad gangen med arbejdsområde sammenfaldende med den pågældende landsretskreds. Såfremt der ikke opnås enighed imellem de 2 voldgiftsmænd, hvoraf hver part udpeger én, afgør opmanden "inden for grænsen af de modstridende opfattelser de punkter der er uenighed om". Reglen fremtræder som en voteringsregel, men i praksis optræder voldgiftsmændene som advokater for parterne. Det er derfor normalt ikke et kollegium, der fastsætter erstatningen, men opmanden alene. Han medvirker da også i praksis fra sagens start uden at det afventes, om uenighed opstår. Man vil så vidt ses uden skade kunne afskaffe voldgiftsmændene.

Fra og med vejbestyrelsesloven af 1957 har det været lovgivningens faste regel, at kommissionsformændene skal være jurister. Om baggrunden herfor og de virkninger dette medfører for taksationsmyndighedernes kompetence redegøres under II B.

Antallet af taksationsmyndigheder er søgt reduceret og dermed er i sig selv skabt en væsentlig forudsætning for et andet hovedmål, nemlig at opnå størst mulig ensartethed i erstatningsafgørelserne.

I første række må således nævnes at de i vejbestyrelsesloven af 1957 indførte taksations- og overtaksationskommissioner ved senere revisioner af anden kommunal ekspropriationslovgivning er indsat som vurderingsmyndigheder. Tilsvarende gælder, hvor ny ekspropriationslovgivning er gennemført i kommunal regie.

50) Se til eksempel oversigten vedrørende ekspropriation til vejanlæg i forvaltningskommissionens 4. betænkning p. 20–21.

51) Dette stemmer med forvaltningskommissionens 4. betænkning p. 22.

En anden hovedlinie, der klart tegner sig, er gennemførelse af en konsekvent to-instansfølge, også uden for den kommunale ekspropriationslovgivning.

Med ekspropriationsprocesloven af 1964 skal ekspropriationskommissionerne således i modsætning til, hvad der gjaldt under jernbaneforordningen, ikke blot fremsætte forligstilbud, jfr. § 17, stk. 1, men ved manglende forlig tillige afsige kendelse om erstatningen, jfr. § 17, stk. 3. Og medens erstatning for tab ved byudviklingsplan eller byplanvedtægt om landbrugsområde blev bedømt i en enkelt instans, har by- og landzoneloven af 1969 tilsluttet sig to-instans princippet.

Det er klart, at begrundelsen for rekursystemet ikke i dag kan være den af vejkommissionen af 1941 fremførte, hvorefter adgangen til overtaksation var "i Overensstemmelse med det almindelige Princip i Retsplejen, at en Dom altid kan appelleres til en højere Instans".⁵²⁾ I dag kan erstatningsudmålingen jo i fuldt omfang indbringes for domstolene, jfr. grundlovens § 73, stk. 3. Begrundelsen må søges i hensynet til at undgå overbelastning af de almindelige domstole.⁵³⁾

Den i medfør af naturfredningsloven nedsatte taksationskommission er ankeinstans for samtlige fredningsnævn.⁵⁴⁾ Også by- og landzoneloven har etableret én overtaksationskommission fælles for hele landet. Vejbestyrelsesloven fastlagde antallet af overtaksationskommissioner til 7, og disse er i praksis videreført under vejloven, som imidlertid nu har overladt ministeren for offentlige arbejder at træffe nærmere bestemmelse herom,⁵⁵⁾ ligesom han står frit med hensyn til fastlæggelsen af kommissionernes forretningsområder, jfr. vejlovens § 58, stk. 1. Den foretagne ændring er ikke nærmere begrundet i forarbejderne, men tilstræber formentlig en ligestilling

52) Vejbetænkning p. 131 og hertil Bent Christensen, NaT 1959.208.

53) Dette fremgår utvetydigt af ministeriets besvarelse af spørgsmål 19 fra folketingets udvalg angående ekspropriationsproceslovsforslaget. Spørgsmål og svar er optrykt som bilag 5 til ekspropriationsbetænkning II, se specielt p. 53.

54) Den oprindelige ordning efter naturfredningsloven af 8.5.1917 var den, at fredningsnævnenes erstatningsfastsættelse kunne indbringes for af retten udmeldte mænd med mulighed for overskøn. Ændringen er gennemført i lov af 15.12.1922, smh. nærmere Rt 1922/23 till. A sp. 2627 f.

55) Dog mindst to, smh. "nedsætter overtaksationskommissioner".

til ekspropriationsprocesloven, hvorefter ministeren nedsætter "en eller flere taksationskommissioner", jfr. § 7, stk. 1. I henhold hertil har der hidtil været nedsat tre taksationskommissioner med geografisk afgrænsede kommissorier.

Antallet af ankeinstanser beror på en afvejning af flere hensyn. Antallet bør ikke være for stort af hensyn til ensartetheden ligesom erhvervelsen af den fornødne kyndighed forudsætter et ikke for ringe sagsantal. Heroverfor står, at kommissionerne ikke må blive så bebyrdede med afgørelser, at sagerne af den grund trækker i langdrag.⁵⁶) Det sidste moment er imidlertid i høj grad afhængigt af, hvor koncentreret en personelindsats der sættes ind på taksationsopgaven. Uanset den foran beskrevne udvikling imod et mere beskedent og overskueligt antal taksationsmyndigheder er det dog stadigvæk sådan, at ingen taksationskommission – heller ikke overinstanserne – bygger på et selvstændigt sekretariat eller en formand, endsiige andre medlemmer der udelukkende beskæftiger sig med at taksere.

Derimod gælder for ekspropriationskommissionernes vedkommende at disse med kommissarius som formand kan siges at bygge på det af samme ledede kommissariat. Kommissariatets opgaver går imidlertid ikke blot ud på at forberede og tilrettelægge kommissionsforretningerne, men også den praktisk-administrative gennemførelse af kommissionsbeslutningerne, herunder erstatningsudbetalingen og den matrikulære og tinglysningsmæssige berigtigelse (med bistand af den ledende landinspektør). Hvad opbygning og funktioner angår frembyder overfredningsnævnet lignende træk, men nævnet har ingen taksationsmyndighed, idet det kun fremsætter erstatningsforslag, og det er ikke efter sin sammensætning et vurderingskyndigt organ.

Tilstedeværelsen af et sekretariat giver ekspropriationskommissionerne grundlag for en officialvirksomhed, der – omend vanskeligt målelig – formentlig er mere omfattende end den andre taksationsmyndigheder i almindelighed udfolder, se som en mulig illustration p. 193 note 106. Heri ligger vel også en del af forklaringen på, at anlægsmyndigheden i praksis regelmæssigt har frafaldet partsbeføjelser i forhold til ekspropriationskommissionen, smh. V A 2 a.

Om rationaliseringsgevinsten ved en evt. yderligere koncentration

- 56) Af denne grund gik forvaltningskommissionens, senere gennemførte, forslag ud på oprettelse af 7 overtaksationskommissioner inden for vejområdet, se 4. betænkning p. 23. I vejkommissionen af 1940 havde flertallet stemt for 5, et mindretal for kun 2 overtaksationskommissioner.

af klageinstanserne kan gå tabt på andre punkter som f.eks. forringede rekrutteringsmuligheder, er et vanskeligt spørgsmål, som hverken skal eller kan besvares i sin almindelighed. Det synes åbenbart, at man ikke kan forvente at opnå en hurtigere afvikling af sagerne end den som nu præsteres, hvor hovedparten af klagesager bliver afgjort inden for et så relativt kort tidsrum som 2–4 mdr. fra klagens indgivelse. Alligevel kan der inden for vejlovens og navnlig ekspropriationsproceslovens område være anledning til at overveje ændringer.

Med hensyn til vejlovens overtaksationskommissioner kan det konstateres, at der er og har været ikke ubetydelige uligheder i arbejdsbyrden. Dette kan tale for en reduktion af det nuværende antal på 7.

Hvad specielt ekspropriationsprocesloven angår, er det formentlig en strukturel svaghed, at der ikke kun er indsat én taksationskommission som ankeinstans for ekspropriationskommissionerne. De sidste er bygget op omkring kommissariatene for henholdsvis Øerne og Jylland og selv om der traditionelt nedsættes ekspropriationskommissioner for det enkelte anlæg eller for anlæg af en bestemt art har dog navnlig de to af trafikministeren beskikkede medlemmer normalt været de samme personer. Ekspropriationskommissionerne rummer dermed en sådan ekspertise, at de eksisterende taksationskommissioner præsumptivt er mindre sagkyndige. Da ekspropriationskommissionerne endvidere typisk er undergivet to taksationskommissioner, er der i systemet indbygget en mulighed for at ankeinstanserne indbyrdes kan have afvigende meninger, en fundamental brist som også praksis har afsløret.^{5 7)}

Endelig skal som et sidste punkt fremhæves, at instituttet de uvildige mænd har overlevet sig selv og bør afvikles.^{5 8)} Som

57) Se således om landzonebåndets betydning for erstatningsfastsættelsen, TK 2.102. Ministeriet har i dette tilfælde taget det exceptionelle skridt at indbringe afgørelsen for domstolene, og allerede af den grund har ekspropriationskommissionerne kunnet fastholde den af dem anlagte fortolkning, som iøvrigt nu har fået medhold i to utr. men påankede VLD af 9.8.1973 henholdsvis nr. 246 og 271/1973. TK 2.90 afspejler en divergens med hensyn til opgørelse af grusværdier.

58) Dette fremgår også forudsætningsvis af de i ekspropriationsbetænkning II 7. afsnit indeholdte revisionsforslag vedrørende forskellige ministeriers ekspropriationslovgivning. De konkrete forslags vedtagelse vil imidlertid ikke medføre at retsinstituttet de uvildige mænd som sådant ophæves.

omtalen af adgangen til overskøn har vist, jfr. A 3 a, bygger instituttet på en funktionelt betinget sondring mellem beløbsudmåling og retsspørgsmål, der er forladt i nyere ekspropriationslovgivning, smh. II B 2, og knyttet til ældre rets forestillinger om domstolenes manglende kompetence til at efterprøve vurderings-skønnet, en forudsætning som i alle tilfælde efter grundloven af 1953 ikke længere holder stik. Hvorledes den noget blodfattige deklaratoriske regel om vurdering ved uvildige mænd bedst aflives er i første række et lovteknisk spørgsmål. Herom skal kun bemærkes, at det i betragtning af reglens lidt obscure tilværelse formentlig vil være mest praktisk, om der i vejloven indføjes en bestemmelse, hvorefter denne lovs kommissioner anvendes, i det omfang det i lovgivningen er bestemt eller forudsat, at vurderingen sker ved uvildige mænd.

4. Kommissioner med kombinerede funktioner.

Det er et vigtigt og karakteristisk træk ved den danske ekspropriationslovgivning, at erstatningsfastsættelsen i en række tilfælde er henskudt til selve det eksproprierende nævn, der således må kombinere funktionerne som uvildigheds- og tvistnævn.⁵⁹⁾ Dette er med ekspropriationsprocesloven af 1964 tilfældet med ekspropriationskommissionerne, men kombinationen var allerede velkendt fra frednings- og landbolovgivningen, ligesom den reelt svarede til ekspropriationskommissionernes stilling under jernbaneforordningen.⁶⁰⁾

En kombination er også anvendt i mere specielle tilfælde, f.eks. i loven om afløsning af ålegårdsrettigheder m.v., der henlægger afgørelsen til en særlig afløsnings- og taksationskommission, jfr. lov nr. 178 af 23.6.1956.

Der er dog ikke tale om noget ensartet mønster. Særligt bemærkes, at der på det kommunale ekspropriationsfelt er en fast tradition for ikke at henlægge projektprøvelse og ekspropriationsafgørelse til et særligt, uafhængigt kollegialt organ. Nogen radikal ændring på dette punkt blev ikke foreslået af ekspropriationslovskommissionen, smh. ekspropriationsbetænkning II p. 14 ff., men et

59) Om uvildighedsnævn se Bent Christensen p. 58 f., 92 ff.

60) Se nedenfor p. 298.

flertal stillede forslag om, at den nuværende ankebehandling ved et ministerium skulle afløses af en kommissionsbehandling. Vejloven følger ikke dette forslag, som dog ikke formelt har fået dødsstødet, smh. Ft 1971/72 till. A sp. 1143, hvor der bl.a. lægges vægt på "ikke at foregribe de fortsatte overvejelser" om en videregående procedurelov for kommunale ekspropriationer.

Som noget specielt for landbolovgivningens gælder, at også rekursinstansen i vidt omfang varetager begge funktioner. Vandløbsloven af 1949 har indført dette som almindelig regel,⁶¹⁾ men tillige vandforsyningsloven af 1969 gik over til denne ordning, hvorefter også ekspropriationserstatninger ankes til overlandvæsenskommissionen, jfr. lov nr. 169 af 18.4.1969 § 6.⁶²⁾ Landvæsensretternes opgaver indenfor ekspropriationsområdet ligger dog i høj grad i støbeskeen.

Vandforsyningsspørgsmålene har i de seneste år ændret karakter og tyngdepunktet i sagsbehandlingen er flyttet fra de overvejende naboretlige spørgsmål til miljø- og ressourceplanlægningen. På denne baggrund er det fundet hensigtsmæssigt at henlægge beføjelsen til at meddele tilladelse til vandindvinding fra landvæsensretterne til kommunerne. Samtidig overføres også beføjelsen til at ekspropriere til kommunerne, et spørgsmål der naturligt undersøges og bedømmes i forbindelse med vandindvindingsspørgsmålet.⁶³⁾ Erstatningsfastsættelsen forbliver derimod landvæsensretternes opgave.

En tilsvarende kompetenceoverførelse fra landvæsensretten til kommunale råd er gennemført med hensyn til spildevandsledninger.⁶⁴⁾

Den seneste udvikling inden for landvæsensretsområdet indebærer således en klar svækkelse af de med uvildighedsnævn forbundne retssikkerhedssynspunkter, men betyder på den anden side en tilnærmelse til den almindelige kommunale ekspropriationsproces. Det synes derfor at bygge på delvis forældede forudsætninger, når det i ekspropriationsbetænkning II p. 42-43

61) Loven ophævede den særlige ordning, der var gældende for København, smh. nedenfor p. 52.

62) Smh. betænkning nr. 298/1961 om vandforsyningslovgivningen p. 38. Vandforsyningsloven af 1926 henviste anke med hensyn til erstatningen til en særligt sammensat taksationskommission.

63) Smh. lov nr. 373 af 13.6.1973 om ændring af lov om vandforsyning.

64) Smh. lov nr. 372 af 13.6.1973 om miljøbeskyttelse § 31.

udtales, at en "sammensmeltning af de to processystemer næppe (kan) anses for realistisk". Videre kan det spørgsmål melde sig, om de under landvæsensretterne hørende taksationsopgaver vedrørende kommunale ekspropriationer måske bør overføres til vejlovens kommissioner.

Undtagelsesvis ses spørgsmålet om ekspropriation og erstatningsfastsættelse henlagt til en domstol i første instans. Denne ordning er gennemført med patentloven af 20.12.1967 der henlægger sager vedrørende tvangslicens til afgørelse ved sø- og handelsretten, jfr. § 50.⁶⁵⁾

Meddelelse af tvangslicens blev tidligere afgjort af den såkaldte patentkommission, medens erstatningsfastsættelsen var henskudt til en særlig voldgiftsret. Ændringen er begrundet i de intrikate fortolkningsspørgsmål, som ikke mindst de udvidede muligheder for tvangslicens rejser.

I kommentaren U 1972 B. 227 (233) til U 1972.325 H om et tilfælde af tvangslicens til forsvaret kritiserer Trolle patentlovens valg af domstolsvejen som "helt anderledes besværlig end administrativ expropriation".

5. Kommissioner - domstole.

Uden at det er hensigten at give en almindelig karakteristik af taksationskommissionerne — denne må fremgå af de følgende undersøgelser — kan der på dette sted være anledning til dels at præcisere, at taksationskommissionerne i den følgende fremstilling betragtes som administrative organer, og dels at begrunde, hvori denne modsætning til domstolene ligger.

Om et organ har karakter af domstol beror på, om det opfylder en række forskellige kriterier. Heri indgår spørgsmålet om organets sammensætning og sikring af dettes uafhængighed, kvalifikationskrav til medlemmerne, den nærmere udformning af de processuelle regler, herunder midler til sagernes oplysning, om det afgør sin kompetence med bindende virkning, om afgørelserne kan indankes i

65) Den nærmere retlige karakteristik af instituttet tvangslicens kan volde vanskelighed. M. Koktvedgaard: Patentloven (1971) p. 197–98 anvender i relation til § 47 betegnelsen indgreb af "ekspropriationslignende beskaffenhed" og anfører at bestemmelsen i visse tilfælde "kan 'vikariere' for en egentlig ekspropriation". Så vidt jeg kan bedømme er meddelelse af tvangslicens ganske enkelt ekspropriation.

modsætning til indbringes for de ordinære domstole, og om der er tillagt disse eksigibilitet.⁶⁶⁾

Således som den almindelige opfattelse af domstolsbegrebet er, kan der ikke være tvivl om, at taksationskommissionerne er administrative organer. Dette er da også klart forudsat ved fremsættelsen af forslag til vejbestyrelsesloven, hvor det af trafikministeren udtaltes, at de foreslåede taksations- og overtaksationskommissioner "med tiden kunne omdannes til et system af særlige ekspropriationsretter, hvis sådanne ønskes nedsat i henhold til den nye grundlovs § 73".⁶⁷⁾

Der kan herved peges på, at taksationskommissionerne er sammensat af personer, der er udnævnt på ret kortvarige åremål og med mulighed for genudnævnelse, ligesom medlemmerne i mangel af modstående hjemmel er administrativt afsættelige.⁶⁸⁾ Medens den nyere lovgivning nu stiller krav om dommerkvalifikation hos kommissionsformændene, er det dog et gennemgående træk, at overinstanserne ikke behøver at virke under forsæde af en fagdommer. Selvom taksationssagen behandles mundtligt og det kontradiktoriske princip er anerkendt er der en lang række punkter, hvor virksomheden ikke er tilrettelagt efter almindelige retsplejeregler. Der er således ikke offentlighed,⁶⁹⁾ der kan ikke ske vidneførsel i retspleje- og straffelovens forstand, afgørelserne er ikke eksigible⁷⁰⁾ og de indankes ikke som led i et appelsystem.

Selvom landvæsensretterne specielt på nogle af de sidstnævnte punkter er på linie med de i retsplejen gældende regler,⁷¹⁾ er det da også den almindelige opfattelse, at de ikke er domstole.⁷²⁾ I alle tilfælde er de det ikke i relation til grundlovens § 73, stk. 3, idet de hverken indgår som led i den almindelige domstolsordning eller kan

66) Smh. Troels G. Jørgensen U 1928 B. 242, Tvistemål (1959) p. 15–16 og særligt udførligt landsskatteretsbetænkning nr. 339/1963 p. 52–67.

67) Jfr. Ft 1955/56 sp. 2578.

68) Smh. Bent Christensen p. 169–70.

69) Smh. nedenfor p. 103.

70) Smh. VI A 3 a.

71) Se således om offentlighed og eksigibilitet landvæsensretslov §§ 24, stk. 1, og 35, stk. 1.

72) Smh. Tolstrup p. 17–18, samme Juristen 1957.282, og Poul Andersen, Juristen 1963.225. Anderledes Tvistemål p. 39.

antages at opfylde de krav som domstole oprettet med henblik på efterprøvelse af erstatningens størrelse må antages at skulle opfylde.⁷³⁾

I ældre ret opfattedes landvæsenskommissionerne oprindeligt som domstole, smh. V. Ingerslev: Haandbog for Landvæsenskommissærer (1872) p. 34–40 og 147–48. Dette støttedes bl.a. på landvæsenskommissionslov af 30.12.1858 § 21, hvorefter spørgsmålet, om en overlandvæsenskommission havde afgjort punkter, der lå uden for landvæsenskommissionernes område, eller afvist sager, der lå inden for deres område, prøvedes ved direkte indankning for højesteret. Reglens nødvendighed fremgik af det i forarbejderne angivne synspunkt, at "ingen ordinær Ret vilde kunne indlade sig paa at tilsidesætte eller underkjennde hvad en anden sideordnet Domstol havde kjendt for Ret i en Sag", smh. Ingerslev l.c. p. 148, som i forlængelse heraf hævdede, at det samme måtte gælde kendelser afsagt af en landvæsenskommission, l.c. p. 37 og 147. Anden opfattelse Matzen: Den danske Statsforfatningsret, 2. udg. (1891) p. 210–15 og senere retspraksis, smh. U 1925.313 (318), hvor det i den i henhold til grundene stadfæstede landsretsdom udtales, at den omstændighed at landvæsenskommissionens kendelse kunne være indanket for en overlandvæsenskommission, hvis afgørelse i medfør af § 21 kunne være indanket for højesteret "ikke kan antages at afskære de øvrige Domstole (: i modsætning til højesteret) fra i Henhold til Grundlovens § 70 (nu § 63) at træffe Afgørelse i en Kompetencekonflikt som den foreliggende".

Det omtvistede synspunkt, hvorefter landvæsenskommissionernes karakter af domstole fremgik af deres adgang til bindende at fastlægge deres kompetence, er yderligere svækket med landvæsensretsloven af 1949, idet ankeinstansens afgørelse nu kæres til landsretten, smh. § 43 og hertil nedenfor. Ændringen begrundes ganske kort med dels, at højesteret er en ankeinstans, dels at højesteret har frygtet for at blive overbebyrdet, smh. Rt 1946/47 till. A sp. 3737. Specielt det første led i denne begrundelse synes at rumme en fornægtelse af kommissionernes domstolskarakter.

73) Se således om kravet til uafsættelighed yderligere Poul Andersen. Statsret p. 794, smh. p. 616, og Ross II p. 686, smh. 608–09. Den af sidstnævnte p. 686 i note 119 antydede divergens til Poul Andersen, Juristen 1963.210 f. beror så vidt ses på en fejllæsning. Poul Andersen taler det pågældende sted kun om fortolkningen af § 73, stk. 3, 1. pkt., "domstolene" med hensyn til prøvelsen af ekspropriationsaktens lovlighed, og hævder at dette spørgsmål – i modsætning til erstatningsfastsættelsen – ikke kan henlægges til en specialdomstol, hvad der indbefatter begrebet administrativ ret i den af Ross anvendte terminologi. Da grundlovens § 73, stk. 3, 2. pkt., taler om "domstole oprettet i dette øjemed" forekommer etiketten administrativ ret iøvrigt kunstig. Kritisk til Ross' heromhandlede begrebsdannelse Nordskov Nielsen U 1961 B. 340–41.

Landvæsensretslovens § 43 bestemmer, at ankeinstansens afgørelse kan påkæres til de almindelige domstole, der imidlertid "kun vil have at afgøre" om denne har været "kompetent", idet det yderligere udtrykkeligt anføres, at domstolene ikke må "indlade sig på sagens realitet". En sådan behandling ved kære er naturligvis helt uegnet og utilstrækkelig for så vidt angår den grundlovshjemlede domstolskontrol med erstatningsfastsættelsen.⁷⁴⁾ Da landvæsensretterne ikke er domstole i grundlovens forstand må konsekvensen efter min opfattelse blive, at erstatningsfastsættelsen må indbringes på normal vis for landsretten som første instans som enhver anden taksationskendelse. Landvæsensretslovens § 43 er for så vidt uden virkning. Hermed stemmer også den foreliggende praksis.⁷⁵⁾

Da domstolsbegrebet ikke er noget entydigt begreb er der naturligvis intet i vejen for at der i anden sammenhæng end den statsretlige kan arbejdes med en mindre restriktiv begrebsbestemmelse. Som et eksempel herpå kan måske nævnes EF-traktatens artikel 177 om indbringelse af præjudicielle spørgsmål, der rejses for en "ret" i en af medlemsstaterne.⁷⁶⁾ Man kunne også tænke sig, at grænsen for den særlige klagerets disciplinærmyndighed med dommere blev draget videre end det i øjeblikket er tilfældet.⁷⁷⁾

74) Jfr. Tolstrup, Juristen 1957.283-84, der herefter plæderer for, at landvæsensretterne bør udbygges som specialdomstole med fuld prøvelse ved de almindelige domstole. Med den reduktion af landvæsensretternes opgaver som er i gang, smh. ovenfor 4, må de særlige grunde, der anføres til fordel for en sådan ordning, siges at have tabt deres værdi.

75) Smh. U 1965.275 H.

76) Smh. Max Sørensen, Juristen 1973.4-5.

77) Smh. landsskatteretsudvalgets lovudkast § 4, stk. 5, men kritisk hertil en udtalelse fra den særlige klageret, se betænkning nr. 339/1963 p. 125-28.

II Kompetence

Taksationsorganernes centrale opgave er at vurdere de tab, som er forbundet med ekspropriationsindgrebet. En vigtig, men i alle tilfælde i sine hovedlinier ikke særlig problematisk kompetencebegrænsning følger af, at spørgsmål, der vedrører ekspropriationsindgrebet, derfor må opfattes som taksationen ganske uvedkommende. Herfor skal der kort redegøres under A. Navnlig den nærmere fastlæggelse af kompetencen i forhold til domstolene kan volde vanskeligheder. I det følgende skal for det første undersøges, i hvilket omfang et taksationsorgan kan tage stilling til retlige problemer i forbindelse med vurderingen, smh. B, og for det andet, om det kan tage krav under behandling, som måske i streng formel forstand ikke hviler på et ekspropriationsretligt grundlag, smh. C.

A Ekspropriationsindgrebet.

1. Det retlige grundlag.

En taksationsmyndighed¹⁾ kan ikke tage under påkendelse, om ekspropriationen har lovhjemmel eller iøvrigt er lovligt foretaget. Derimod må den være forpligtet til at påse, om ekspropriation overhovedet er sket,²⁾ eventuelt om den er bortfaldet ved, at begæring om taksation ikke er sket inden en nærmere fastsat frist.³⁾

1) Der bortses i det følgende fra de under I B 4 omhandlede kommissioner med kombinerede funktioner.

2) Smh. U 1965.209 (210) hvor det i taksationskendelsen antages, at den fejlagtigt angivne matrikelbetegnelse ikke kunne begrunde nogen tvivl om, hvilken ejendom ekspropriationen vedrørte. I TK 2.52 afvistes i første omgang, da der på dette tidspunkt, hvor byplanvedtægten ikke var godkendt af boligministeriet, slet ikke var foretaget noget indgreb.

Iøvrigt gælder en almindelig nullitetsgrænse, se Poul Andersen p. 272 ff., særlig p. 275 f.n.

3) Jfr. den nu ophævede vejbestyrelseslovs § 25, stk. 3, og hertil nærmere nedenfor p. 214.

II A 1

Ekspropriationsakten må i givet fald anfægtes ved rekurs eller sagsanlæg for domstolene. Iværksættelse af sådan kontrol bevirker iøvrigt ikke, at taksationsforretningen dermed må udsættes.⁴⁾

Hvor eksproprianten udtrykkeligt har taget stilling til, på hvilket retsgrundlag han handler, kan en taksationskommission ikke afgøre, om en heraf følgende kompetencebegrænsning er lovlig, men må lægge denne til grund.

Jfr. TK 1.65, hvor en kommune i forbindelse med ekspropriation af et areal pålagde ejeren at nedrive nogle bygninger, idet den henholdt sig til en nedrivningsdeklaration, der i sin tid var indføjet som betingelse for en dispensation. De omhandlede bygninger undtoges udtrykkeligt fra ekspropriationen. Taksationskommissionen udtalte, at den herefter alene kunne fastsætte erstatning for det eksproprierede, medens spørgsmålet om nedrivningsdeklarationens gyldighed måtte henvises til domstolene. Det kan således ikke indlægges i afgørelsen, at et spørgsmål af sidstnævnte art aldrig kan afgøres af en taksationskommission. Hvis ekspropriationen havde omfattet bygningerne, ville problemet opstå som et præjudicielt spørgsmål under erstatningsfastsættelsen, jfr. B, og nærmere til den skete afvisning note 44 og 69.

Om lejerens krav på erstatning henhører under boligret eller taksationskommission må antagelig ligeledes afgøres på det retsgrundlag – opsigelse eller ekspropriation – hvorefter retten er bragt til ophør.⁵⁾

2. Indgrebets tekniske udformning.

Det er ekspropriationsmyndigheden, der bestemmer, hvorledes ekspropriationsindgrebet nærmere skal udformes, herunder hvilke arbejder der skal udføres til mindskelse af ulemper m.v. for lodsejerne. En taksationskommission kan derfor ikke tage stilling til projektets omfang og form og må afvise påstande om, at der på ekspropriantens bekostning skal anlægges en kreaturtunnel eller tilbagerykket en bygning m.v.

Se således TK 1.105 om genopstilling af hegn. Tilsvarende bemærker taksationskommissionen i U 1974.30 (34), at den "ikke er beføjet til at udtale

4) Til udsættelsspørgsmålet nærmere V C 1.

5) Jfr. Ekspropriationsaktens retsvirkninger p. 7, og TK 2.30 note 1. Se også U 1970.23 H med kommentar af Spleth U 1970 B. 104 og U 1971.73 H.

sig om berettigelsen af eksproprianternes standpunkt", hvorefter det ikke kunne pålægges disse at overtage vedligeholdelse og renholdelse af den projekterede tilkørselsvej, der ville blive udlagt som privat fællesvej.

For vidtgående i sin formulering er TK 1.90(91), hvorefter taksationskommissionen "fandt at kvægtunnellen bør udføres som fastsat i ekspropriationskommissionens kendelse".

Det må videre antages, at en taksationskommission ikke kan fremtvinge en fornyet behandling af ekspropriationssagen. I klar modstrid med det her antagne er en af taksationskommissionen for Fyn og det sydlige Jylland afsagt kendelse af 1.5.1973, der – imod anlægsmyndighedens protest – henviser en sag til fornyet behandling for ekspropriationskommissionen (motorvejen Christiansfeld - Hylkedal) bl.a. under hensyn til "at ejeren søger tilvejebragt en forholdsvis mindre ændring af linjeføringen," og "at han stiller krav om etablering af en støjvold".

I vejtaksationssager rejses undertiden spørgsmål om tilkendelse af erstatning for gener ved forøget tilstrømning af overfladevand. Påkendelse af disse spørgsmål afvises, da de i medfør af vandløbsloven er henlagt til afgørelse ved landvæsenstretten, som kan gøre andet og mere end en taksationskommission, idet den kan påbyde foranstaltninger til afhjælpning af generne.⁶⁾

Ved taksationen må indgrebets nærmere udformning naturligvis være bragt på det rene, f.eks. hvorledes en afbrudt vejforbindelse skal retableres,⁷⁾ men tilsvarende gælder eventuelle foranstaltninger på restarealet, som eksproprianten har påtaget sig at udføre. Visse arbejder f.eks. anlæg af vej på grunden, kan det være hensigtsmæssigt at eksproprianten udfører, fordi han har det hertil fornødne materiel, og han vil regelmæssigt foreslå denne ordning i sit erstatningstilbud.⁸⁾ Eksproprianten kan imidlertid ikke uden særlig hjemmel forlange, at arbejder på privat grund skal udføres af ham. I det omfang, der ikke er indgået aftale herom mellem ekspropriant og ekspropriat, må taksationskommissionen derfor fastsætte en

6) Smh. lovb. nr. 523 af 26.9.1973 § 94, stk. 2.

7) I TK 2.79 blev taksationen udsat indtil der forelå et "fuldt udarbejdet og af bygningsmyndigheden godkendt projekt til arkadegennemførelsen".

8) U 1937.283 H tager hensyn til, at et tilbud om udjævning af en markvej måtte anses for bortfaldet. Bygningsarbejder vil eksproprianten normalt ikke påtage sig, se om ændring af port U 1933.644 H, medmindre det kan medtages under et iøvrigt nødvendigt arbejde, jfr. TK 2.79, hvor kommunen påtog sig et facadearbejde i forbindelse med arkadegennembrud.

erstatning, der dækker de udgifter m.v. som ekspropriaten må afholde.

3. Fravigelsestidspunkt og skæringsopgør.

I forbindelse med ekspropriationen må der tages bestemmelse om, på hvilket tidspunkt en faktisk fravigelse af ejendommen skal finde sted, og der må foretages en regulering imellem ekspropriat og ekspropriant med hensyn til ejendommens løbende indtægter og udgifter.

Vedrørende det første problem er det ganske klart, at en taksationskommission ikke har nogen kompetence til at fastsætte overtagelsesdagen, men at afgørelsen herom enten træffes af eksproprianten selv⁹⁾ eller af den særligt instituerede ekspropriationsmyndighed, f.eks. en ekspropriationskommission.

Såfremt den fastsatte overtagelsesdag er særlig lempelig eller byrdefuld, vil dette kunne få betydning ved ulempeerstatningens fastsættelse. Det udtales således i en kendelse, at der vedrørende erstatning til en automobilforretning for inventar, reservedelslager og tab på usolgte biler er "taget hensyn til, at ejerne har mulighed for at begrænse tabet på grund af den lange tid, der er indrømmet dem til afvikling af virksomheden".¹⁰⁾ Det skal dog bemærkes, at ekspropriaten, så snart der er eksproprieret, er berettiget til at indrette sig på den nye situation, og det kan derfor slet ikke i almindelighed lægges til grund for erstatningsfastsættelsen, at ekspropriaten på gunstige vilkår har kunnet fortsætte brugen af ejendommen til en senere overtagelsesdag.¹¹⁾ Noget andet er, at dette synspunkt vel ikke kan fastholdes uden modifikationer, specielt ikke ved delekspropriation, idet ekspropriaten kan have en mere ubestemt pligt til at begrænse sit tab.

9) Smh. udtrykkeligt Københavns bygge Lov § 42, stk. 6, og vejlov § 49, stk. 1, 1. pkt.

10) Kendelse af 1.9.1966 afsagt af taksationskommissionen for Holbæk amt. Overtagelsesdagen lå godt 1 1/2 år efter ekspropriationen. Om betydning af varsel med hensyn til erstatning for good-will og lønudgifter, se TK 2.18 med note 1.

11) Smh. LVK XIX.19(24), hvor overlandvæsenskommissionen udtaler, at der ved erstatningsfastsættelsen for nogle efter ekspropriationen ikke benyttede gartneriarealer "ikke (kan) tages hensyn til, at landvæsenskommissionen har givet adgang til længere udnyttelse; i så henseende ses ingen indvigelser fra appellanterne at foreligge".

I de almindelige tilfælde af ekspropriation af ejendomsret, som foranstående er møntet på, kan ekspropriationens gennemførelse ikke uden ejerens indforståelse udskydes med den virkning, at erstatningen i det væsentlige erlægges gennem fortsat brug af ejendommen, smh. også note 11. I TK 2.90 beholdt ejeren brugen af et grusholdigt areal i 10 år efter ekspropriationsdagen, men — som det må antages — efter eget ønske.

En ordning af denne karakter er dog imod ejerens ønske truffet i overfredningsnævnets kendelse af 28.5.1971 (Ulslev Strand), jfr. TK 3.105. I forbindelse med en fredning eksproprierede nævnet nogle småhuse, der benyttedes til sommerhuse eller bade- og lysthuse, men således at disse først ville være at fjerne inden 1.1.1985. Sagen adskiller sig imidlertid klart fra de almindelige tilfælde af ekspropriation af ejendomsret og fremgangsmåden må antagelig in concreto betragtes som lovlig.

Ved større ekspropriationsanlæg eller ekspropriationer af en vis type, f.eks. vejekspropriationer, udarbejdes der ofte en vejledning indeholdende en række almindelige vilkår for parternes indbyrdes forhold. De pågældende bestemmelser, der uddeles til lodsejerne, er udarbejdet af eksproprianten og har i sig selv ingen forbindende virkning for taksationen. Bestemmelser om risikoens overgang, erstatningens forrentning, betaling af ejendomsskatter, ejendommens frugter m.v. er en integreret del af den erstatning, som taksationskommissionen skal fastsætte.

Smh. også den i U 1969.787(789) gængivne kendelse, hvorefter taksationskommissionen i henhold til Københavns byggelov "ikke (finder) at kunne være bundet af det af kommunen stillede vilkår for en overtagelse pr. 1. oktober 1967, at erstatningsbeløbet først skal forrentes fra denne dato".¹²⁾ Den fastsatte herefter forrentningen fra ekspropriationens dato, men lagde iøvrigt overtagelsesdagen til grund som skæringsdag for refusionsopgørelsen.

En taksationskommission kan derimod ikke tillægge ejeren ret til at opnå kursgevinsten ved at indfri de offentlige lån i ejendommen og har heller ingen anledning hertil, jfr. TK 3.2 med tilføjelse om, at der "ved udmålingen af erstatningen... er taget hensyn til, at kommunen opnår kursgevinsten".

Sædvanligvis kan taksationskommissionerne henholde sig til de af eksproprianten angivne retningslinier for skæringsopgøret som værende rimelige bedømt ud fra princippet om fuld erstatning. Med hensyn til betaling af ejendomsskatter kan der dog være anledning til at gøre visse præciserende bemærkninger.

12) Nærmere om erstatningens forrentning VI A 3 b.

Spørgsmålet om, hvem ejendomsskatter som påløber efter ekspropriationsdagen påhviler, ses ikke besvaret i den heromhandlede lovgivning.¹³⁾ Da eksproprianten fra det anførte tidspunkt bliver ejer af det eksproprierede, synes skatten som udgangspunkt at skulle bæres af ham, medmindre ekspropriaten beholder brugen indtil en nærmere bestemt faktisk overtagelse af det afståede. Dette mønster følges også i praksis, hvor det ofte lægges til grund, at ejeren skal betale ejendomsskatter indtil overtagelsesdagen mod at bevare brugen vederlagsfrit indtil dette tidspunkt.

Smh. U 1909.392, hvor ekspropriaten tilpligtedes at efterbetale et skattebeløb for så vidt det vedrørte tiden indtil overtagelsesdagen. I U 1964.854 V fandtes ekspropriaten at måtte godtgøre eksproprianten den af omvurderingen følgende forhøjelse af ejendomsskatterne for tiden indtil overtagelsesdagen. Forhøjelsen var ikke som det blev påstået af ekspropriaten en følge af ekspropriationen, men af den "ved ekspropriationen stedfundne konstatering af ejendommens værdi".

Den omstændighed, at skatten for dette tidsrum ikke lader sig udregne på taksationstidspunktet volder ingen problemer, når fordelingsprincippet er rimeligt og klart. Ved delekspropriationer opstår imidlertid den særlige vanskelighed, at den vurdering af ejendommen, som skal finde sted, for så vidt "arealændringen har påviselig indvirkning" på værdien, først foretages i forbindelse med den nærmest påfølgende årsvurdering.¹⁴⁾ I en vis tid — efter omstændighederne op til 2 år — vil ekspropriaten derfor blive afkrævet den samlede ejendomsskat, selvom han forlængst har opgivet brugen af det afståede.¹⁵⁾ Denne udgift må der naturligvis tages hensyn til ved erstatningsfastsættelsen, i praksis normalt på

13) Efter lovb. nr. 84 af 8.3.1971 om beskatning til kommunerne af faste ejendomme § 29 skal skatten "svares af den, der er ejer af ejendommen ifølge erhvervelsesdokument, tinglyst som adkomst", en regel som ikke har det indbyrdes opgør for øje.

14) Jfr. lovb. nr. 356 af 29.7.1970 om vurdering af landets faste ejendomme § 2, stk. 2 nr. 5.

15) Indtil 1956 var vurderingslovens udgangspunkt endog, at der også ved ekspropriation skulle være sket matrikulær berigtigelse inden omvurdering fandt sted. Praksis havde dog forlængst anlagt den nu lovfæstede linie, jfr. ligningsdirektoratets cirk. af 1.10.1943 og Ft 1955/56 till. A sp. 1062. F.O. 1959.127 kritiserer, at der på grund af en fejl ikke var foretaget årsvurdering i forbindelse med en i 1943 foretaget ekspropriation. I F.O. 1972.252 forelå en fejlagtig årsvurdering.

den måde, at der skønsmæssigt fastsættes et refusionsbeløb som indgår i ulempeerstatningen.

I TK 3.3, hvor der var eksproprieret til gadeudvidelse, hedder det således udtrykkeligt, at der "ved udmålingen af ulempeerstatningen (findes) at burde tages hensyn til det lodsejeren herved påførte tab".

Da vurderingsmyndighederne ikke efterfølgende foretager nogen fordeling af skatten mellem ekspropriet og ekspropriat er det mindre tilfredsstillende blot at henvise til, at ekspropriaten har et krav på refusion, se dog kendelse af 15.11.1965 afsagt af overtaksationskommissionen for Holbæk m.fl. amter, hvorefter "indstævnte Ågerup-Kirkerup kommune endvidere vil have at refundere skatter og afgifter af det eksproprierede areal fra ekspropriationens dato den 31. oktober 1963 at regne, hvorved bemærkes, at det eksproprierede areal nu er selvstændigt matrikuleret . . .".

4. Fast ejendom og tilbehør.

Det er en almindelig grundsætning i ekspropriationsretten, at det konkrete ekspropriationsindgreb ikke må udformes mere vidtgående end formålet kræver. Dette kan vel ligefrem støttes på grundlovens afståelsesbetingelse "uden hvor almenvellet kræver det",¹⁶⁾ men stemmer iøvrigt med almindelige forvaltningsretlige principper om proportionalitet. Når det i ekspropriationsproceslov § 2 er angivet, at alle lovbestemmelser, der hjemler ekspropriation vedrørende fast ejendom for staten eller for koncessionerede selskaber omfatter samtlige de under litra a-c anførte ekspropriationsformer, er dermed ikke taget stilling til indholdet af den konkrete ekspropriationsbeslutning. Som loven udtrykker det angives dermed kun hvad der "kan" være genstand for ekspropriation. Reglen har til formål at undgå "fortolkningstvivel og tilfældigheder" med hensyn til, hvilke arter af ekspropriationsindgreb der kan foretages efter de enkelte ekspropriationslove.¹⁷⁾ Det kompetenceproblem som affødes heraf er behandlet foran under 1. Et andet spørgsmål er, om ekspropriaten kan indskrænke ekspropriationen til det som er nødvendigt for ham. Dette problem og dets betydning for taksationskommissionernes kompetence skal behandles i det følgende med henblik på

¹⁶⁾ Smh. Poul Andersen, Juristen 1963.215-16.

¹⁷⁾ Jfr. ekspropriationsbetænkning I p. 58.

de i praksis mest almindelige ekspropriationstilfælde, hvor der erhverves ejendomsret til et areal.

I almindelige ekspropriationstilfælde, hvor der erhverves ejendomsret til arealer m.v. har det været sædvanlig antagelse, at ekspropriationen i mangel af modstående aftale omfattede den faste ejendom som sådan, d.v.s. arealerne med de derpå stående bygninger, træer på roden, ikke høstede afgrøder samt indretninger, der var fast knyttede til arealer og bygninger, f.eks. elektriske installationer. Ekspropriationen kan følgelig ikke indskrænkes til de dele af den faste ejendom, som er nødvendige for eksproprianten, når eksproprianten ikke ønsker en sådan ordning. En regel af dette indhold ses dog ikke formuleret i lovgivningen, og den kan antagelig ikke gælde uden modifikationer, smh. nedenfor. På den anden side vil en ekspropriat antagelig som udgangspunkt kunne forlange at beholde genstande af den omhandlede karakter,¹⁸⁾ medmindre de, hvad der vil være undtagelsen, omfattes af ekspropriationsformålet.

I indenrigsministeriets utr. skr. af 14.9.1871 antages, at der ikke var hjemmel til efter jernbaneforordningen at undlade at ekspropriere bygninger på eksproprierede arealer, når vedkommende ejer eller panthaver protesterede herimod. Frederik V. Petersen anfører, at der var tale om en træbygning, "dog ikke blot et Skur", l.c. p. 163, smh. p. 233.

NRt 1954.330 antager tilsvarende, uden at dette støttes på udtrykkelige lovbestemmelser, at ekspropriationen omfattede et hus. I ejerens påstand om erstatning efter bygningens genanskaffelsesværdi kunne ikke indlægges, at han var interesseret i at bevare ejendomsretten hertil.

Smh. til dommen Roll Matthiesen, TfR 1960.25–26, der anfører, at denne fejlfortolkes af Egon Larsen: Ekspropriationerstatningen (1958) p. 59. I det foreliggende tilfælde måtte bygningen nedrives, og der var spørgsmål om nyopførelse på arealer i nærheden som eksproprianten stillede til disposition. Der er således intet udtalt om, at det ikke efter omstændighederne vil være lovligt at undlade ekspropriation af en på arealet stående bygning og i stedet bestemme, at denne på ekspropriantens foranstaltning skal rulles ind på ejendommens restareal. Denne fremgangsmåde er berettiget "dersom den minste affære er å heve eller flytte huset, og eksproprianten ikke trenger mer".

Dette synspunkt kan antagelig også tiltrædes for dansk rets vedkommende.

18) I praksis nægter man dog almindeligvis eksproprianten at fjerne oliefyrr og lignende installationer, hvortil der ikke kan være knyttet nogen affektionsværdi, for at nedrivningsentreprisen ikke skal blive urimelig byrdefuld for eksproprianten. Dette må anses for lovligt, smh. nedenfor p. 48.

Rulning af huse er dog så vidt ses hidtil blevet ordnet ved aftale, smh. den i U 1961.337 omhandlede sag. Et mellemtilfælde foreligger i TK 2.79, hvor der eksproprieredes ret til at foretage et bygningsgennembrud i form af en arkade, uden at ejendomsretten til grundarealet dog (formelt) eksproprieredes (82 note 1).

Det er ikke ualmindeligt, at parterne træffer aftale om, at dele af den faste ejendom skal bortflyttes af ejeren. I så fald må værdien af det afståede nedsættes med den værdi, det har for ejeren at flytte huse, afdrive skoven, bjerge afgrøden etc. I reglen formuleres påstanden da som råværdien af det afståede og derudover en ulempeerstatning, der består i omkostninger for flytning af hus, for tidlig afdrivning o.s.v. Det er imidlertid klart, at den måde, hvorpå vurderingen i teknisk henseende foretages, ikke kan få den konsekvens, at en ulempeerstatning som rettelig er led i værdierstatningen, hvori der haves pant, ikke i første række skal gå til dækning af eventuelle panthavere, jfr. Körlof: Värdering vid expropriation, Stockholm (1954) p. 223–24 og nedenfor III C 1.

Spørgsmålet om hvad ekspropriationsindgrebet nærmere omfatter får ikke mindst betydning med hensyn til "tilbehør", jfr. ekspropriationsproceslov § 2 a. Som det fremhæves i forarbejderne skal dette forstås i ordets videste betydning, således at det eksempelvis omfatter driftsinventar og driftsmateriel til en virksomhed, der eksproprieres.¹⁹⁾ Medens som tidligere nævnt ekspropriationsproceslov § 2 efter ordlyden kun synes at ville præcisere, hvad der formodningsvis er hjemmel til at ekspropriere, smh. at der ved ekspropriation "kan" erhverves ejendomsret f.eks. til tilbehør, fremgår det af forarbejderne, at reglens praktiske anvendelsesområde i og for sig snarere skulle være dette, at ekspropriaten skal kunne forlange medeksproprietet f.eks. inventar og materiel, som han anser for værdiløst eller værdiforringet, når det isoleres fra den afståede ejendom eller virksomhed. At ejerens krav med hensyn til ekspropriationens udstrækning til tilbehør burde være klarere formuleret giver dog ikke anledning til fortolkningsvanskeligheder for ekspropriationskommissionerne, så meget mindre som der er tale om principper, der allerede praktiseredes under jernbaneforordningen. Disse grundsætninger om ekspropriatens retsstilling må også antages at gælde ved de kommunale ekspropriationer. I virkeligheden falder de her behandlede spørgsmål under det almindelige

19) Jfr. ekspropriationsbetænkning I p. 59.

problemkompleks om ekstensionsrettens udøvelse.²⁰⁾ Det er da også under denne synsvinkel, at fremmed lovgivning i almindelighed anskuer problemet.

Efter oreigningslov § 8 kan det bestemmes, at ejendomsindgrebet efter ejerens begæring også skal omfatte "innretning . . . som mister sin væsentlige værdi for eieren . . .". Den schweiziske ekspropriationslov af 1930 Art. 11 bestemmer, at "Bestandteile und Zugehör", som uden uforholdsmæssig omkostning kan skilles fra hovedtingen, på ekspropriantens forlangende undtages fra ekspropriationen, når de af ekspropriaten "auch ohne die Hauptsache nutzbringend verwendet werden können", se Hess p. 38. Efter BBauG § 86 Abs. 2 omfatter ekspropriationen ikke "Zubehör eines Grundstücks" og "Sachen, die nur zu einem vorübergehenden Zwecke mit dem Grundstück verbunden oder in ein Gebäude eingefügt sind", men ejeren har en ekstensionsret, "wenn und soweit er sie infolge der Enteignung nicht mehr wirtschaftlich nutzen oder in anderer Weise angemessen verwerten kann", jfr. § 92 Abs. 4.

Såfremt der mellem parterne opstår tvist med hensyn til hvilke genstande ekspropriationen efter almindelige ekstensionsregler omfatter må dette retsspørgsmål derfor kunne afgøres af taksationsmyndigheden, smh. nedenfor 5.

Hermed stemmer TK 3.2: "Vedrørende de i sagen omhandlede installationer (gasradiatorer, gasvandvarmer, gaskomfur, indbygget køleskab og badekabiner m.v.) er overtaksationskommissionen på den anden side enig med ejeren i, at denne har krav på, at disse omfattes af ekspropriationen". At kommissionen dermed tog stilling til kompetencespørgsmålet fremgår klart af, hvad den forinden havde bemærket om, at den ikke havde beføjelse til at ændre ekspropriationsgrundlaget.

Dette som andre ekstensionsspørgsmål er da også i schweizisk ret udtrykkeligt henlagt til vurderingskommissionens afgørelse, smh. ekspropriationslov af 1930 Art. 64 b. Efter oreigningsloven ligger afgørelsen hos den centrale ekspropriationsmyndighed, som imidlertid kan delegeres spørgsmålet til skønretten, eller vente med at træffe afgørelse herom til skønnet, i form af alternative takster, foreligger, jfr. Sandene p. 122. Også efter BBauG ligger afgørelsen, efterfølgende i forhold til vurderingen, hos ekspropriationsmyndigheden, jfr. § 92 Abs. 5.

Af foranstående fremgår, at det i ekspropriationsretten ikke er den civilretlige fastlæggelse af begrebet fast ejendom, som er afgørende for ekspropriationens omfang.

20) Smh. de ved note 22 omtalte bestemmelser, som må kunne anvendes analogt.

Der gives i civilretten udtryk for, at den faste ejendom er det som foruden grunden medfølger uden særlig aftale ved salg af fast ejendom. Begrebets nærmere indhold er sædvanebestemt, smh. Illum: Dansk Tingsret, 2. udg. (1966) p. 58. Dette enhedsbegreb har ikke som det antages l.c. p. 56 gyldighed i ekspropriationsretten. Som ovenfor anført kan ejeren ikke ubetinget forlange overtaget, hvad der således kan henregnes til fast ejendom, og det må klart afvises, at ejeren kun kan forlange overtaget, hvad den faste ejendom som sådan omfatter.

I det praktiske tilfælde ønsker eksproprianten ikke som køberen at overtage ejendommen for hvad den er i sig selv, idet han oftest må nedrive bygningen og fjerne de indretninger m.v., der findes på ejendommen. Den civilretlige formel genspejler en konflikt mellem private interesser, for ingen offentlig interesse er indblandet i spørgsmålet om, hvor meget en køber skal betale eller modtage for sine penge. Den offentlige interesse har derimod afgørende betydning i ekspropriationsretten, idet ekspropriationens omfang er bestemt af, hvad den offentlige interesse kræver — med de modifikationer, som ekstensionsretten medfører. Det her skildrede afgrænsningsproblem kan således illustrere det fejlagtige eller dog det u hensigtsmæssige i at overføre civilretlige løsningsmodeller på ekspropriationstilfældet, således som den i ældre tysk ret udviklede tvangskøbsteori frembyder en række eksempler på.

Tvangskøbsteorien og nogle af de slutninger med hensyn til ekspropriantens og ekspropriatens indbyrdes retsforhold, man ville drage af denne, omtales nærmere af Troels G. Jørgensen p. 58 og 98—101. Troels G. Jørgensens afstandtagen fra de civilretlige analogier falder i tråd med det almindelige opgør med tvangskøbsteorien imod slutningen af forrige århundrede. Herunder havde man ikke særligt øje for, at konstruktionen af ekspropriationsindgrebet som et tvangskøb oprindeligt tjente som løftestang for en domstolskontrol med erstatningsfastsættelsen, smh. nærmere nedenfor p. 343.

5. Særlige spørgsmål henlagt til taksationsorganernes afgørelse.

I kraft af særlig hjemmel er taksationsmyndighederne undertiden tillagt opgaver, der går ud over den at fastsætte erstatning ved ekspropriation.^{2 1)} Til de vigtigste hører en række fortolknings-

^{2 1)} F.eks. spørgsmål om, for hvilket beløb areal af nedlagt vej skal tilbydes de tilgrænsende lodsejere, jfr. vejlov § 91, stk. 2. Praxis har — så vidt ses uden at nogen

spørgsmål, hvis løsning er afhængig af en økonomisk vurdering. Der er her tale om en udvikling af nyere dato, der har sammenhæng med fremkomsten af en lovgivning om faste taksationskommissioner med jurister som formænd.

Oftest er der tale om opgaver, der har snæver sammenhæng med en foretaget ekspropriation. Dette er således tilfældet, hvor ejeren begærer hele ejendommen overtaget, når den, som det udtrykkes i vejlov § 51, stk. 3, 1. pkt. "bliver så lille eller således beskaffen, at den ikke skønnes hensigtsmæssigt at kunne bevares som selvstændig ejendom eller udnyttes på rimelig måde". Afgørelsen er også i den omvendte situation, hvor eksproprianten ønsker ekspropriationen udstrakt ud over, hvad ekspropriationsformålet nødvendiggør, henskudt til taksationsmyndighedernes nærmere bestemmelse, jfr. vejlov § 51, stk. 4, der taler om "åbenbart misforhold til restejeendommens værdi". De anførte sætninger er udtryk for almindelige grundsætninger om ekstensionsretten, som tilsvarende må lægges til grund ved afskærne arealer, særligt indgribende servitutekspropriationer eller midlertidige ekspropriationer, se nu udtrykkeligt vejlov § 51, stk. 6.²²)

Ekspropriationsproceslov § 16 indeholder stort set enslydende bestemmelser, men det er tvivlsomt og ikke i praksis afklaret, om ekspropriationskommissionens afgørelser vedrørende anlægsmyndighedens anmodning om ekstension kan indbringes for taksationskommissionen, smh. TK 2.39 med note 1, og v. Eyben p. 545.

I bygningslovgivningen er det bestemt, at taksationskommissionen, "når omstændighederne i væsentlig grad taler derfor (kan)

lovhjemmel kan påvises – også behandlet vurderings spørgsmål, der er af betydning for den nærmere beregning af vejfondstilskud, jfr. cirk. nr. 134 af 27.5.1961 I A sidste stk. Det er klart, at der i disse situationer ikke gør sig samme hensyn gældende som i ekspropriationstilfælde med hensyn til adgang til overtaksation. Vejbestyrelseslov § 20, stk. 2, afskar udtrykkeligt overtaksation og dette er ligeledes tilfældet ved prøvetaksationer, smh. byggelov § 59, stk. 6, og saneringslov § 39, stk. 4.

22) Vejbestyrelseslov § 26, stk. 1, udstyrede kun ejeren med ekstensionsret, hvor restejeendommen "ikke skønnes hensigtsmæssigt at kunne bevares som selvstændig ejendom", men allerede bestemmelsens formål måtte føre til en udvidende fortolkning. – I U 1939.735 H fortolkes jernbaneforordningens § 13, 3. pkt., der efter ordene kun gælder ekspropriaten, som hjemlende en ekstensionsret også for eksproprianten. Højesteret støtter dette på "Sagens Natur og det om Bestemmelsen: Tilblivelse oplyste".

påbyde magelæg af jordstykker af samme værdi efter kommissionens ansættelse", jfr. Københavns bygge lov § 42, stk. 3, og bygge lov § 59, stk. 3.²³⁾ Umiddelbart er dette naturligvis et led i den erstatningsfastsættende funktion, blot en erstatningsfastsættelse in natura. Men opgaven indebærer, at taksationskommissionen må træffe afgørelse om ekspropriationens nærmere omfang.

Endelig skal nævnes, at en ejer undertiden er udstyret med den beføjelse, at han kan begære et areal overtaget af det offentlige i tilfælde, hvor en pålagt plan virker særligt tyngende for ejendommen, således byplanlov § 14 og vejlov § 38, stk. 4.²⁴⁾ Om lovens betingelser for overtagelse er til stede afgøres af taksationsmyndighederne, som i forlængelse heraf fastsætter en evt. erstatning. Samme mønster er fulgt med hensyn til afgørelse om fremsatte erstatningskrav efter by- og landzoneloven, jfr. § 14.

B Retsspørgsmål i forbindelse med erstatningsfastsættelsen.

Den tidligere beskrevne udvikling imod faste kommissioner, smh. I B 1, var oprindeligt alene begrundet i ønsket om at opnå bedre, herunder mere ensartede vurderingsskøn, og det var end ikke på tale, at jurister skulle have sæde i kommissionerne. Vurderingsopgaven stiller imidlertid ikke blot krav til forretningsmæssig vurderingskyndighed, men vil ofte kræve stillingtagen til problemer af klar juridisk beskaffenhed. At vurderingsopgaven også rummer juridiske aspekter har vel i og for sig aldrig været betvivlet, kun er det med den omfattende retlige regulering af fast ejendom i nyere tid blevet mere iøjnefaldende. På denne baggrund må man spørge sig, hvorledes man i ældre ret løste de retlige problemer som knyttede sig til erstatningsfastsættelsen. Herfor skal nærmere redegøres under 1.

Den nyere ekspropriationslovgivning indsætter som helt almindelig regel jurister som formænd for kommissionerne. Det er klart, at problemstillingen hermed er ændret. Medens spørgsmålet tidligere var om kommissionerne overhovedet kunne tage stilling til rets-

23) Smh. TK 2.40.

24) Smh. Orla Friis Jensen, Juristen 1971.444 ff., specielt 452-53.

spørgsmål, er spørgsmålet nu snarere om der er retsspørgsmål som kommissionerne ikke kan tage stilling til.²⁵⁾ Den gældende retstilstand skal nærmere undersøges under 2.

For både 1 og 2 gælder, at spørgsmålet om kommissionernes kompetence ikke er eller var klart beskrevet i lovgivningen, men dels har bygget på tradition, dels på almindelige forudsætninger i første række baseret på taksationsorganets sammensætning.

1. Den ældre retstilstand.

a. Taksationsmyndigheder uden kompetence til at afgøre retsspørgsmål.

Som det er nævnt under I A 1 holdtes værdiansættelsen som sådan skarpt adskilt fra den judicielle funktion i den ældre civilproces, idet vurderingen blev henskudt til de af retten udmeldte, uvildige mænd.²⁶⁾ Følgelig var også eventuelle retstvister vedrørende erstatningsberegningen løst, når taksationsmændene trådte i funktion.

I de tilfælde, hvor der institueredes en særlig ekspropriationsmyndighed, fastsattes eller forudsattes som regel en ordning, der i princippet svarede til den almindelige fremgangsmåde i civilprocessen. Det mest fremtrædende eksempel herpå frembyder jernbaneforordningen. Ved sagens oversendelse til taksationskommissionen fastlagde ekspropriationskommissionen vurderingsopgaven og afgjorde i forbindelse hermed de præliminære retsspørgsmål som taksationen gav anledning til.²⁷⁾ Opstod der efterfølgende juridiske tvivlsspørgsmål måtte taksationskommissionen rette henvendelse herom til ekspropriationskommissionen.

Se til illustration af denne retlige præciseringsvirksomhed f.eks. U 1913.18(19), hvor ekspropriationskommissionen bemærker, at der foruden erstatning for det afgivne areal "vilde være at tildele Ejeren Erstatning for de af ham anbragte Badehuse med Broer efter disses nuværende Værdi, medens der

25) Det almindelige udgangspunkt er, at en forvaltningsmyndighed har kompetence til "incidenter at afgøre præjudicielle Spørgsmaal", jfr. Poul Andersen p. 291.

26) Se iøvrigt VIII B 1.

27) Jfr. Fr. V. Petersen p. 230 og justitsministeriets skr. af 7.7.1868 (Ussings rescriptsamling). Se også ekspropriationsbetænkning I p. 30-31. Formanden i ekspropriationskommissionerne, kommissarius, har i praksis været jurist. Dette er nu lovfæstet i ekspropriationsproceslov § 4.

ikke vilde kunne tilkendes Ejeren nogen Erstatning for Afsavnet af Adgang til Benyttelse af Stranden".

I et tilfælde, hvor et areal var eksproprieret til midlertidig brug, "uden at Spørgsmaalet om Grusgravsmaterialernes Værdi er henvist til Taksation", antog taksationskommissionen, at den følgelig kun kunne ansætte erstatningen "under Hensyn til Arealets Brugsværdi som Skov", jfr. kendelse af 24.9.1942. Se ligeledes U 1949.1058(1059).

I overensstemmelse med denne kompetencefastlæggelse omtales den i jernbaneforordningens § 10 omhandlede indkaldelse af lodsejerne for taksationskommissionen som en regel om kontradiktion "angaaende de faktiske Forhold, som maatte være bestemmen- de ved Erstatningens Fastsættelse".²⁸⁾

Den omtalte kompetencefordeling mellem ekspropriationskommission og taksationskommission blev forladt med ekspropriationsprocesloven af 1964, smh. nedenfor 2. En ganske tilsvarende ordning bestod indtil 1969 med hensyn til naturfredningsloven, hvor erstatningsfastsættelsen skete på grundlag af de præmisser, som taksationskommissionen havde fået opgivet af overfredningsnævnet. I naturfredningsloven af 1961 § 20, stk. 1, 2. pkt. hed det således udtrykkeligt, at overfredningsnævntet "efter afgørelse af spørgsmålene om, for hvilke krav der vil være at yde erstatning" forelægger sagen for taksationskommissionen "der afgør spørgsmålet om erstatningernes størrelse".

Se eksempelvis overfredningsnævnets udtalelse om den såkaldte "engros-målestok" Garde p. 389, om søbyggeliniebestemmelsernes ikrafttræden TK 2.107 og om statstilskuds betydning for erstatningsberegningen 2.109(110 note 1). I naturfredningsbetænkning II p. 350 antages dog, at taksationskommissionen i et vist begrænset omfang fortsat skal være bundet af de retlige forudsætninger som overfredningsnævnet måtte have lagt til grund. Afgørende bør være, hedder det noget ubestemt, om der er tale om retlige spørgsmål, der er "særegne for naturfredningen". Sondringen forekommer ikke umiddelbart overbevisende, og det synes ganske upraktisk om taksationskommissionen, der nu har en jurist som formand, skal spørge overfredningsnævnet, hvis der under taksationen dukker problemer op af nævnte karakter. At overfredningsnævnets stillingtagen til disse spørgsmål må tillægges stor vægt skal naturligvis ikke betvivles, men dette kan siges at gælde samtlige retlige momenter i erstatnings-spørgsmålet og følger af nævnets særligt kvalificerede sammensætning med to højesteretsdommere som medlemmer.

28) Jfr. Fr. V. Petersen p. 220 og 477.

Også på andre retsområder har der været indsat taksationskommissioner med begrænset kompetence. Nævnes kan således den for København gældende lov af 30.11.1857 om grundafståelse til vandaflednings- eller kloakanlæg, hvorefter den af vandafledningskommissionen fastsatte erstatning ankedes til en særlig taksationskommission under ledelse af en landinspektør. Loven der byggede på jernbaneforordningens system,²⁹⁾ ophævedes med vandløbsloven af 1949. Efter den indtil 1969 gældende vandforsyningslov af 1926 § 6, stk. 1 nr. 4, skulle erstatningsspørgsmålene tilsvarende ankes fra landvæsenskommissionen til en særlig taksationskommission.³⁰⁾

En lignende ordning består endnu i en overgangsperiode med hensyn til afvandingskommissionerne, jfr. lovb. nr. 104 af 3.4.1957 om grundforbedring 15, smh. lov nr. 126 af 25.3.1970 § 14, stk. 2.

En kompetencebegrænsning som den foran beskrevne prægede også indkvarteringsvurderingsnævnets praksis, i alle tilfælde oprindeligt, smh. Bent Christensen p. 73–74 og 314. At nævnet overhovedet tog det angivne udgangspunkt kan synes mindre begrundet i betragtning af at det havde en jurist som formand.

En ejendommelig og u hensigtsmæssig kompetencefordeling mellem landvæsenskommission og jordboniteringsmænd blev hævdet af undervisningsministeriet i skr. af 30.4.1942 (lovs. B p. 197). Efter ministeriets fortolkning folkeskoleloven af 1937 § 61, skulle jordboniteringsmændene alene fastsætte arealerstatningen, ikke ulempeerstatningen. Denne fortolkning underkendt ved U 1952.845 V.

b. Særligt om uvildige mænd.

En kompetencefordeling svarende til den foran beskrevne var ikke institueret i de tilfælde, hvor dansk rets almindelige regel om taksation ved af retten udmeldte uvildige mænd kom til anvendelse.³¹⁾ At udmeldelsen var henlagt til retten indebar ikke, at retten forbindelse hermed instruerede vurderingsmændene om vurderingens udførelse.³²⁾ Udmeldelsesforretningen havde således karakter af en rent administrativ ekspedition. Iøvrigt er det vanskeligt

29) Jfr. ekspropriationsbetænkning II p. 12.

30) I begge tilfælde ankes nu til overlandvæsenskommissionen, smh. ovenfor p. 32.

31) Smh. nærmere I A.

32) Se også U 1918.321 vidnekommerkendelse.

udtale sig med større sikkerhed om, hvorledes taksationsmændene skulle forholde sig, såfremt der knyttede sig retlige problemer til erstatningsfastsættelsen. Af de oplysninger som kan uddrages af det ikke særligt omfattende trykte domsmateriale må man drage den slutning, at der ikke gjaldt nogen entydig løsning.

En mulighed var at fastsætte flere erstatningsbeløb alt efter hvilken juridisk løsning der måtte lægges til grund for erstatningsfastsættelsen. Denne fremgangsmåde ville i og for sig stemme med den ovenfor omtalte opfattelse, hvorefter taksationsopgaven indskrænkede sig til de faktiske momenter i erstatningsberegningen. En alternativ erstatningsfastsættelse kunne endvidere være praktisk, idet parterne og taksationsmyndigheden dermed kunne gardere sig imod sagens hjemvisning til fornyet behandling, når retstvisten senere blev løst ved dom.

Der er flere eksempler på alternativ erstatningsfastsættelse. Se således JU 1853.495 om betydningen af en skærpelse af de bygningsretlige bestemmelser for en forsikringserstatningsberegning. Det forhold, at der var tale om en brandtaksation kan ikke tillægges betydning for den almindelige problemstilling. I U 1961.213 V var spørgsmålet, om et af et sogneråd stillet vilkår for byggeri på areal, der var pålagt byggelinieservitut, kunne påberåbes af den eksproprierende amtskommune.

Hvis eksproprianten nægtede enhver erstatningspligt kunne der begæres taksation til fastsættelse af "mulig Erstatning", jfr. U 1881.238 H, hvorefter et sogneråd ikke dermed havde "afskaaret sig Ret til at gjøre Indsigelse mod Citantens Krav paa Erstatning".

Det mest almindelige var dog vistnok at taksationsmændene efter bedste evne tog stilling til de retlige problemer. Det grundlag de fastsatte erstatningen på kunne herefter på normal vis anfægtes for domstolene.³³⁾ Ved taksationer, der oplagt ville frembyde juridiske vanskeligheder, var det naturligvis nærliggende ligefrem at udmelde juridisk kyndige personer.³⁴⁾ Men dette var givetvis undtagelsen og

33) Se således U 1890.921 LOHD om en af uvildige mænd fastsat erstatning for "direkte Tab" på grund af svineholdsforbud, jfr. lov af 14.12.1887 § 2: "At Skjønsmændene selv i Forretningen have betegnet den nævnte Skade som direkte Tab kan ikke tillægges nogen Betydning, eftersom Skjønsmændenes Afgjørelse af dette rent juridiske Spørgsmaal ikke kan være bindende for Domstolene". Se iøvrigt VIII B 1 i.f.

34) Dette skete både i U 1961.213 V, men først for overtaksationen og JU 1853.495, iøvrigt som foran nævnt med alternativ erstatningsfastsættelse som følge. I førstnævnte sag bemærkedes ved taksationen, at amtskommunens krav om nedsættelse, som man ikke tog hensyn til ved erstatningsfastsættelsen "henhører under domstolene".

der kan næppe være tvivl om, at taksationsmændene ofte har slumpet sig frem eller rent ud har overset en juridisk problemstilling, der var af betydning for erstatningsfastsættelsen.

Smh. også SOU 1948:4 p. 129 hvor det om de i 1949 afskaffede expropriationsnämnder udtales, at mangel på juridisk sagkundskab ikke sjældent førte til, at man "knappast gör klart för sig de grundsatser, efter vilka värderingen rätteligen borde ske, utan söker komma fram till ett resultat genom att helt summariskt göra en kompromiss mellan vad den ena parten begärt ocl den andra medgivit".

Særlig betænkeligt ville det være, hvis taksationsmændene ikke havde plig til i det mindste under afhjemlingen at svare på spørgsmål om, hvilke principper de havde lagt til grund for vurderingen. Domstolskontrollen forudsatte ganske enkelt en redegørelsespligt af dette omfang.³⁵⁾ For vidtgående er sønderlandsrets kendelse U 1926.964, når det heri tilsyneladende lægges til grund, at taksationsmændene end ikke kunne tilpligtes at svare på, om der var fastsat erstatning for den skade en kro måtte antages at lide ved, at hovedvejen blev forlagt et stykke fra kroen.

2. Indførelse af kommissioner med almindelig kompetence.

Med vejbestyrelsesloven af 1957 faldt som tidligere nævnt det sidst praktisk vigtige anvendelsesområde for de uvildige mænd.³⁶⁾ I samme forbindelse bestemtes dels at formanden for en taksationskommission skulle være dommer eller dommerfuldmægtig, dels at formanden for en overtaksationskommission skulle være jurist og opfylde betingelserne for at udnævnes til landsdommer.³⁷⁾ Dette er fortsat vejlovens ordning. Baggrunden herfor omtales ikke nærmere i forarbejderne, men turde i det væsentlige fremgå af fremstillingen under 1 b.

Den under 1 a beskrevne kompetenceordning fik sit grundskud med ekspropriationsprocesloven af 1964, hvorefter taksationskommissionen skal virke som efterprøvende instans også med hensyn til de rent retlige spørgsmål i erstatningssagen. I forlængelse heraf blev

35) Smh. om afhjemlingen i A 3 b og om domstolskontrollens nærmere omfang i ældre ret VIII B.

36) Se ovenfor p. 23.

37) Vejbetænkning p. 19 og for overinstansens vedkommende allerede forvaltningskommissionens 4. betænkning p. 23 vedrørende vejlovsforslaget af 1942.

det bestemt, at formanden for en taksationskommission skal være jurist. Begrundelsen for denne kompetenceudvidelse må, som det fremgår af forarbejderne, søges i to forhold. For det første er den et led i ekspropriationsproceslovens almindelige hovedmål, at udbygge det administrative prøvelsessystem så at domstolene bliver et ekstraordinært kontrolmiddel. For det andet bygger den hidtil eksisterende sondring mellem retlige og faktiske momenter, som det hedder, på en "uholdbar sondring".

Jfr. ekspropriationsbetænkning I p. 29–30. Det uholdbare i sondringen uddybes dog ikke, uanset at et mindretal i kommissionen mente, at sondringen burde bibeholdes. Der kan imidlertid peges på, at der i praksis undertiden synes at have været behov for at gå ud over det af ekspropriationskommissionen angivne skønstema, se således U 1961.558, hvoraf det fremgår, at taksationskommissionen selvstændigt pådømte og tilkendte erstatning for betalte skatter og rentetab (562 sp. 1). Se også Poul Andersen U 1964 B. 73 til sondringens vanskelighed. Når betænkningens mindretal i en taksationskommission med udvidet kompetence så "en slags over-besigtigelses- og ekspropriationskommission", l.c. p. 31, skød dette langt over målet, smh. foran A.

a. Hvilke typer af retsspørgsmål falder under kompetencen?

Det er på baggrund af foranstående klart, at taksationsmyndigheden som almindeligt udgangspunkt skal tage stilling til de retsspørgsmål, som erstatningssagen giver anledning til. Til illustration af kompetencens omfang skal i det følgende nævnes nogle hovedtyper af retsspørgsmål, som praksis tager under påkendelse.

Taksationsmyndigheden må ofte afgøre, om en person overhovedet har et retskrav på erstatning, f.eks. om der foreligger et erhvervsbeskyttet lejemål³⁸⁾ eller om en ejer har bevaret "fornøden forbindelse til offentlig vej", jfr. vejlov § 69, stk. 2.³⁹⁾

Som led i selve erstatningsfastsættelsen må den anvende og herunder præcisere den nærmere rækkevidde af en række erstat-

38) At lejelovens erhvervsbeskyttelsesregler gælder også ved ekspropriation blev fastslået ved U 1961.337 H. Men praksis støder ofte på afgrænsningsspørgsmål, smh. TK 3.41, hvor taksationskommissionen i modsætning til ekspropriationskommissionen finder at måtte yde erstatning til en mindre værkstedsvirksomhed (automekaniker) "der i væsentlig grad har været baseret på lokale kunder".

39) Afgørelserne herom er legio, se nærmere TK sagregister "vejadgang".

ningsretlige principper om årsagsforbindelse,⁴⁰⁾ skadelidtes pligt til at begrænse sit tab⁴¹⁾ m.v.

Erstatningsfastsættelsen kan ofte give anledning til almindelige lovfortolkningsspørgsmål, f.eks. om et klitfredet areal kan medregnes i minimumsgrundstørrelsen⁴²⁾ eller om naturfredningslovens byggelinier, når de automatisk efter loven pålægges en ejendom i forbindelse med ekspropriation, kan begrunde nogen erstatning.⁴³⁾ Der kan endvidere opstå spørgsmål, om en forvaltningsmyndighed, evt. efter almindelige forvaltningsretlige grundsætninger, er afskåret fra at tilbagekalde en tilladelse⁴⁴⁾ eller gøre indsigelse mod et ulovligt forhold.⁴⁵⁾ Også kontraktfortolkningsspørgsmål mellem ekspropriet og ekspropriet henhører under taksationsmyndighedens kompetence.

Om en lejekontraktsbestemmelse, hvorefter lejerer i alle fortolkningsspørgsmål var underkastet kommunalbestyrelsens fortolkning, hedder det således i TK 2.5: "Lejekontraktens § 20 findes ikke at afskære taksationskommissionen fra under bedømmelsen af de erstatningsmæssige konsekvenser af ekspropriationen at tage stilling til kommunens fortolkning af de af kommunen fremdragne bestemmelser i kontrakten".

Også kontraktsspørgsmål mellem f.eks. ejeren og en begrænset rettighedshaver kan rejse retlige problemer af betydning for erstatningsfastsættelsen.⁴⁶⁾ Om et forretningslejemål er udstyret med adgang til fremleje, særlig uopsigelighed m.v. får umiddelbar betydning for størrelsen af såvel lejerens som ejerens erstatning.

40) Smh. TK sagregister "årsagsforbindelse".

41) Se f.eks. TK 2.7 note 1 om erstatning for ejendomsindskrænkning, hvor tillægsarealer tilbydes.

42) Smh. p. 189 note 90.

43) Smh. TK 1.98 (100 note 2).

44) Smh. U 1939.662 Ø og Poul Andersen p. 500, smh. 382. I den pågældende sag var spørgsmålet, om en tilbagekaldelse ville have været lovlig. Hvis tilbagekaldelsen ligefrem er foretaget inden ekspropriationen, kan erstatningskravet ikke siges at hvile på et ekspropriationsretligt grundlag, smh. foran A 1 med TK 1.65, der herefter afviser.

45) Smh. TK 1.69 og 2.59, samt Poul Andersen p. 381–82 med den i note 1 anførte kendelse.

46) Smh. TK 1.126 hvor ejer og lejer dog afgjorde deres mellemværende ved at gå til domstolene inden taksation blev foretaget, jfr. p. 205 note 143.

Uenighed mellem de erstatningsberettigede indbyrdes kan i dette tilfælde ikke siges at være eksproprianten og – som følge heraf – taksationen uvedkommende. Begge har et selvstændigt krav på erstatning mod eksproprianten og kravene rummes ikke indenfor en enkelt værdienhed. Det er ikke muligt at abstrahere herfra og blot fastsætte en samlet erstatning, uden at man havner i urigtige resultater.⁴⁷⁾

Det anførte gælder imidlertid ikke, hvis rettighedshavernes interesse knytter sig til en og samme værdi, idet der da kun bliver tale om at fordele den fastsatte værdierstatning. Hovedeksempler herpå foreligger ved pantsætning, men opgøret mellem en sælger og slutseddelkøber kan have samme karakter.

I overfredningsnævnets erstatningstilbud af 20.11.1973 (Overby Lyng) er der således efter fremsat ønske foretaget en fordeling af fredningerstatningen mellem sælger og slutseddelkøber. Efter overfredningsnævnets opfattelse måtte erstatningen til sælgeren, der beholdt ejendommen, "opgøres på grundlag af slutsedlens værdi ansat under hensyn til, at den ikke hjemler kontant betaling, samt til den fornævnte usikkerhed med hensyn til, om dens vilkår kan opfyldes, herunder vedrørende vejadgangen til udstykningen". Af den samlede erstatning på 700.000 kr. tilfaldt der herefter ejeren 400.000 kr., medens resten af erstatningen tilkom køberne "til dækning af den stigning i ejendommens værdi, som må antages at være opstået efter slutsedlens indgåelse". Uafhængigt heraf tillagdes der køberne et beløb på 10.000 kr. for forgæves afholdte udgifter ved udstykningssagens forberedelse.

Se også nedenfor p. 108 vedrørende salg på betinget skøde.

I denne situation kunne man snarere sige, at ejeren og den begrænsede rettighedshaver som ikke kan blive enige indbyrdes, må henvises til domstolene. Når værdierstatningen først ligger fast er der tale om et opgør som er eksproprianten uvedkommende. Det er naturligvis rigtigt, at eksproprianten ikke bliver part i en evt. proces for domstolene om erstatningens fordeling. På den anden side er det, når den foretagne ekspropriation skaber tvistsituationen, meget tvivlsomt, om eksproprianten blot kan vælte de med en retssag forbundne omkostninger over på rettighedshaverne selv. Ud fra dette synspunkt er tvisten ikke eksproprianten uvedkommende. Da det samtidig er hensigtsmæssigt at lade afgørelsen træffe af

⁴⁷⁾ Se derimod om surrogationsprincippet III A.

taksationsmyndigheden må det antages, at også de med fordelings-spørgsmålet forbundne tvister henhører under dennes kompetence.⁴⁸⁾

I ældre ret blev det da også antaget, at den fordeling af en samlet erstatning, som der kunne være behov for at foretage mellem ejer og bruger henhørte under taksationsmyndigheden, smh. p. 100 note 6, omend der antagelig i overensstemmelse med det under 1 a anførte kun er tænkt på fordelinger på et uomtvisteligt grundlag, jfr. Fr. V. Petersen p. 248, der kategorisk udtaler, at ingen af parterne kan indbringe fordelingsspørgsmålet for domstolene.

I den prøjsiske ekspropriationslov § 29, stk. 2, 2. pkt., hedder det udtrykkeligt, at afgørelse om fordelingen skal træffes i den administrative proces "auf Antrag des Eigentümers oder des betreffenden Nebenberechtigten" dog kun "innerhalb seiner vom Eigentümer anerkannten Berechtigung", et forbehold som Eger II p. 282-83 finder ubegrundet: "Denn ebenso wie die Spruchbehörde über die Existenz und den Umfang der Eigentumsrechte, sowie derjenigen Nebenrechte entscheidet, die nicht schon in dem Werte des Eigentums begriffen sind (se § 29, stk. 2, 1. pkt.) erscheint es folgerichtig, ihr auch die Kompetenz über diejenigen Nebenrechte einzuräumen, die im Werte des Eigentums begriffen sind".

Endelig hører under taksationskommissionernes kompetence de under erstatningssagens behandling forefaldende processuelle afgørelser.⁴⁹⁾ Herunder kan nævnes spørgsmål om overholdelse af frister for fremsættelse af begæring om ekstension eller for anke,⁵⁰⁾ og spørgsmål om kommissionsmedlemmers habilitet⁵¹⁾ eller andre regler om sagsbehandling.⁵²⁾

Den almindelige regel i nyere ekspropriationslovgivning er, at rekursmuligheden ikke blot kan, men også skal udnyttes førend sagen kan indbringes for domstolene.⁵³⁾ Dette gælder også udpræ-

48) Se til illustration U 1962.20 (22), hvor taksationskommissionen til forpagteren fastsætter "en efter dennes kontraktretlige forhold afpasset yderligere erstatning".

Om fordelingsspørgsmål nærmere III C 1 og 2.

49) Jfr. U 1973.126 hvor det i den af højesterets kæremålsudvalg stadfæstede kendelse udtales, at den "verserende sag om spildevandsudledning hører klart under landvæsenstretternes kompetence ... og de under sagens behandling forefaldende processuelle afgørelser må derfor også falde inden for disse retters kompetence".

50) Smh. TK 2.58.

51) Smh. TK 1.50, 2.34.

52) Se således om mødeoffentlighed nedenfor p. 103.

53) Smh. ekspropriationsproceslov § 26, stk. 2, og vejlov § 65, stk. 2. Se også ovenfor p. 18.

gede retsspørgsmål, herunder om der foreligger mangler ved sagsbehandlingen i første instans.⁵⁴⁾ Som nævnt er klageinstansen netop blevet udstyret med juridisk sagkundskab for at domstolsbehandlingen så vidt muligt skulle overflødiggøres.

Se derimod om overskønsinstituttet I A 3 a. Krarup p. 590 synes at være af den opfattelse, at der i U 1964.222 H skete afvisning fordi sagen vedrørte beløbsudmålingen og rekursen netop derfor skulle udnyttes. Denne sondring har ikke holdepunkter i dommen og vejbestyrelsesloven, men kan være inspireret af Spleths kommentar U 1964 B. 261. Kommentaren kan dog næppe tages til indtægt for en sådan udlægning, smh. U 1964 B. 263, hvor der udtrykkeligt lægges vægt på sagkundskabsbetragtningen og derfor siges, at "det ligger måske anderledes med hensyn til taksationsmyndigheder i henhold til andre love" (end vejbestyrelses- og ekspropriationsprocesloven).

Hvis en sag afvises i første instans vil det dog ikke være rimeligt at kræve rekursen udnyttet førend sagen indbringes for domstolene. En sagsøger bør kunne henholde sig til den trufne afgørelse om afvisning, selvom denne er urigtig.⁵⁵⁾ Derimod kan en part, som er utilfreds med afgørelsen naturligvis ikke være afskåret fra at indbringe spørgsmålet om afvisningens berettigelse for overinstansen.⁵⁶⁾

Hvis en part omvendt finder at et spørgsmål med urette er påkendt, kan han tilsvarende afæske overinstansens afgørelse om kompetencespørgsmålet,⁵⁷⁾ og det må tilrådes ham at gå denne vej. Hvis han går direkte til domstolene og disse anser taksationskommissionen for kompetent, risikerer han at al videre prøvelse af realiteten på grund af fristoverskridelser er udelukket.

Kendetegnende for de foran angivne typer af retsspørgsmål er deres tilknytning til og præjudicielle betydning for erstatningsfast-

54) Smh. TK 2.34 og 3.15, der begge hjemviser.

55) Til spørgsmålet synes at kunne drages en parallel fra civilprocessens syn på, hvilket retsmiddel der er anvendeligt. Om anke eller kære bør anvendes kan rette sig efter formen for afgørelsen i 1. instans, jfr. Tvistemål p. 325 og således udtrykkeligt konkurslovudkastet, jfr. betænkning nr. 606/1971 p. 274.

56) Smh. den i note 126 omhandlede sag. En særlig begrænsning af rekursadgangen gælder dog, hvor en sag er rejst i henhold til ekspropriationsproceslov § 20, smh. nedenfor p. 81.

57) I TK 1.67 og 2.104 note 1 fandt overtaksationskommissionen, at taksationskommissionen havde påkendt spørgsmål, der lå uden for dens kompetence.

sættelsen. Spørgsmål der ikke har denne karakter falder uden for taksationsmyndighedens kompetence. Herpå skal afslutningsvis gives nogle eksempler fra praksis.

Uden for kommissionernes kompetence falder således påkendelsen af, om et mellem parterne indgået forlig er bristet. Dette kan dog ikke gælde, hvis der er enighed mellem parterne om at lade spørgsmålet påkende af taksationskommissionen, og denne iøvrigt finder sagen egnet til påkendelse.

Se således TK 1.111 om en ikke forudset niveauændring og TK 2.8 om urigtige forudsætninger vedrørende adgangen til at foretage fradrag for almindelige fordele fra et vejanlæg. I det i TK 2.8 note 1 omtalte tilfælde ønskede eksproprianten end ikke at fastholde ejerne på de indgåede forlig.

Den manglende kompetence forudsættes formentlig også i TK 1.23 der dog "som sagen er indbragt og forelagt" ikke fandt det nødvendigt at afvise. I sagen ønskede ejeren at fastholde et sogneråd på et forlig, som dette havde indgået uden at tage forbehold om amtets approbation. Der henvises i kendelsen til, at ejerens stilling ved en afvisning ville blive "urimeligt dårlig", en betragtning af noget tvivlsom rækkevidde, smh. b.

Spørgsmål som involverer en tredjemand, der ikke er part i taksationssagen, må afvises. I et tilfælde, hvor en amtskommune havde eksproprieret en ejendom, men købstadkommunen under ekspropriationsforretningen tilbagekaldte den til opførelse af en pølsebod givne og igennem en årrække udnyttede tilladelse erklærede overtaksationskommissionen således, at spørgsmålet om tilbagekaldelsens lovlighed "ikke ville kunne afgøres under taksationssagen, allerede fordi Odense kommune ikke er (og ikke kan blive) part i denne".⁵⁸⁾

Ikke sjældent gøres krav om erstatning gældende der udelukkende hviler på et almindeligt erstatningsretligt grundlag om ansvar for fejl. Sådanne krav vil som almindelig regel ikke blive påkendt.⁵⁹⁾

I et tilfælde, hvor en kommune i forbindelse med ekspropriation til et parkeringsanlæg oprindeligt ville kræve grundejerbidrag, hedder det således, at

58) Smh. TK 3.21.

59) Se dog nærmere C 2 b og c. Hvis retsstridighedssynspunktet gøres gældende ved et spørgsmål af præjudiciel karakter for erstatningsfastsættelsen stiller problemet sig formentlig anderledes. At praksis konsekvent afviser at påkende spørgsmål om en kondemnerings lovlighed kan forklares på anden måde, se nedenfor b i.f.

udgiften til et responsum om dette kravs lovlighed "er taksationskommissionen uvedkommende, og at denne post ikke kan påkendes af kommissionen", jfr. taksationskommissionen for Viborg amt, kendelse af 13.1.1970.

Taksationskommissionen for Vestsjællands amt udtaler helt kategorisk, at den "ikke anser sig kompetent til at tage stilling til andre erstatningskrav end de, der er en følge af et kommissionen forelagt projekt", hvorfor ejerens pastand om erstatning, fordi "vejprojektet ikke er udformet, som han har forudsat, at det ville blive, da han begyndte at udstykke" ikke kunne tages under påkendelse, jfr. kendelse af 30.7.1970.

b. Kan der afvises af særlige grunde?

Det er under a beskrevet hvilke arter af retsspørgsmål en taksationskommission kan være nødsaget til at prøve i forbindelse med erstatningsfastsættelsen. Som heraf fremgår er udgangspunktet at også præjudicielle spørgsmål af privatretlig karakter, der ellers isoleret set henhører under domstolenes kompetence, vil blive taget under påkendelse. Dette stemmer med den i dansk forvaltningsret almindeligt antagne regel, at kompetencen i det præjudicielle spørgsmål følger kompetencen i hovedspørgsmålet.⁶⁰⁾ Den afgørende begrundelse for denne løsning er vel, at det for både parter og forvaltningsmyndighed ville bevirke en utålelig forsinkelse, om man i almindelighed skulle afvente domstolenes afgørelse af præjudicielle spørgsmål.⁶¹⁾ Mere specielt bemærkes, at det af hensyn til de erstatningsberettigede nærmest er en nødvendighed, at taksationen afsluttes med mindst mulig forsinkelse, når ekspropriationen, som det er dansk rets almindelige regel, er sket førend taksation finder sted og kan iværksættes, så snart den er meddelt ekspropriaten.

Som begrundelse for dansk rets almindelige løsning anfører Poul Andersen ganske kort, at den "allerede nødvendiggøres derved, at Forvaltningsmyndigheden i Reglen ikke har det i sin Magt at fremkalde en civilprocessuel Afgørelse af Spørgsmaalet", l.c. p. 640—41. Sætningens nærmere rækkevidde kan volde tvivl. Det er naturligvis rigtigt, at forvaltningsmyndigheden regelmæssigt tvinges til at tage stilling selv, hvis de involverede parter ikke efterkommer en henstilling om at søge domstolenes afgørelse. Men i og for sig kan den vel som almindelig regel selv anlægge sag mod de pågældende. Når fredningsnævn således har skullet optræde som sagsøger, f.eks. vedrørende spørgsmål om en

60) Jfr. Poul Andersen p. 640.

61) Se Poul Andersen p. 641 note 6.

færdsselsrets eksistens, jfr. endnu naturfredningslov af 1961 § 27, var det ikke udtryk for at sådan lovhjemmel var strengt nødvendig, smh. Rt 1916/17 till. A sp. 3282: "... maatte man vistnok ogsaa uden positiv Hjemmel antage ...". Derimod må det sikkert antages, at en forvaltningsmyndighed ikke kan optræde i rollen som sagsøger, hvis den i almindelighed er uden initiativ, således som det er tilfældet med taksationskommissionerne. At den omtalte bestemmelse er udeladt i naturfredningsloven af 1969 har formentlig netop sammenhæng med nævnenes omdannelse til domstolslignende organer, men synes uomtalt i forarbejderne.

Selvom taksationskommissionernes kompetence ikke kan antages at være undergivet særlige kompetencebegrænsninger i forhold til domstolene, frembyder taksationspraksis dog ikke et ganske entydigt billede og særligt præjudicielle spørgsmål af privatretlig karakter afvises ikke så sjældent.

En overtaksationskommission har således i modsætning til taksationskommissionen ikke villet tage stilling til om en kommune var "bundet af sine ved skrivelser af 19. februar 1965 givne tilsagn", om at overtage nogle til offentlige formål udlagte arealer, som kommunen nu ville søge frigjort ved en byplanændring, smh. TK 1.67. Som taksationskommissionen rigtigt anfører, vedrørte tilbagekaldesspørgsmålet dog ikke blot tilsagnets betydning, men spørgsmålet var vel i første række, om ikke overtagelsesbegæringens fremsættelse efter byplanlovens § 14 i sig selv forpligtede kommunen.

I en senere sag mente samme overtaksationskommission ikke at kunne prøve, om en ejer i forbindelse med afgivelse af areal til en vejudvidelse inden for den approberede udstykningsplans rammer "ved sin underskrift på udstykningserklæringen" havde fraskrevet sig krav på erstatning, smh. TK 2.104 note 1. Også her var taksationskommissionen gået ind i en realitetsprøvelse. I modsætning til førstnævnte sag havde eksproprianten ikke påstået afvisning. Overtaksationskommissionens afgørelse synes begrundet alene i spørgsmålets aftaleretlige karakter.

Man må da også erkende, at flere grunde kan tale for afvisning. Navnlig må det fremhæves, at taksationskommissionerne og taksationsprocessen er mindre egnede til at løse retstvister som kræver en mere omfattende bevisførelse med udpræget juridisk sigte, således som det ofte kan være tilfældet ved en ejendomstvist eller et kontraktsfortolkningsspørgsmål. Kommissionernes majoritet er lægmænd, og taksationsprocessen savner i et vist omfang de midler som i civilprocessen står til rådighed til sagens oplysning. Kommissionerne kan således ikke gennemtvinge vidneførsel, og processen er

ved sit hele præg af formløshed, sin meget begrænsede sagsforberedelse og parter, der – særligt udtalt for eksproprianternes vedkommende – møder uden juridisk bistand, ikke indrettet på at løse retsspørgsmål af den nævnte type. Anderledes ligger det med hensyn til retsspørgsmål der som f.eks. lovfortolkningsspørgsmål kan besvares på et abstrakt grundlag. Selvom spørgsmål af sidstnævnte art kan rejse nok så intrikate juridiske problemer, er det klart at de ubetinget må gøres til genstand for prøvelse. Det må herved bemærkes, at kommissionerne som administrative myndigheder kan indhente vejledende udtalelser hos andre myndigheder, uden at dette kræver særlig lovhjemmel.

Smh. nærmere V B 1 c. For nævnsprocessen i almindelighed gælder, at forespørgsler om kompetence og processuelle spørgsmål rettes til det i tjenstlig henseende overordnede ministerium, jfr. Bent Christensen p. 222–24 med eksempler også fra taksationsprocessen. At der er rettet en forespørgsel til ministeriet vil normalt ikke fremgå af kendelsen, smh. TK 1.23, som ikke rober, at dette var spurgt om adgangen til genoptagelse. I Kommunaltidende 1969/70 p. 825 spørger en kommission om adgangen til at fastsætte erstatning for afsavn af areal i tidsrummet fra ekspropriationens foretagelse til ekspropriantens tilbagekaldelse af ekspropriationen. Ministeriet vil i almindelighed være meget tilbageholdende med at udtale sig om realiteten i en foreliggende retstvist. I TK 1.42 note 1 erklærer ministeriet for offentlige arbejder sig dog enig med en part i, at der ved en tidligere ekspropriationsforretning var sikret lodsejerne en ret til direkte kørsel over en vej.

En særlig snæver kontakt til det overordnede ministerium kendetegner lige fra jernbaneforordningens første år kommissarii virksomhed. Vejledende udtalelser indhentes ikke mindst om de taksationen vedrørende retsspørgsmål, jfr. foran 1 a, og kunne angå almindelige regler for sagsbehandling, eller hvilke goder der nyder retsbeskyttelse, smh. Fr. V. Petersen henholdsvis p. 224 ff. og 242 ff., men omfattede iøvrigt alle generelle aspekter af kommissarii virksomhed. I dette forhold har ekspropriationsprocesloven ikke medført nogen principiel ændring.

Endvidere kan det næppe være uden betydning om parterne ønsker sagen påkendt ved kommissionen og dermed må formodes at ville medvirke til sagens oplysning i fornødent omfang. I en sag, der rejste spørgsmål om fortolkning af en på den eksproprierede ejendom lyst deklaration, bemærker kommissionen da også, at "sagens parter har ex tuto – for det tilfælde, at der i forbindelse med sagens afgørelse måtte forekomme problemer af en sådan

juridisk natur, at taksationskommissionen savner kompetence til at tage stilling hertil – erklæret sig indforstået med, at taksationskommissionen tager ethvert i sagen foreliggende spørgsmål under påkendelse”. Af formentlig stor betydning for kommissionen afgørelse af realiteten – og for dens egnethed til at prøve spørgsmålet – var det, at en sagfører, som i sin tid havde deltaget i forhandlingerne om den pågældende deklaration, mødte og afgav forklaring over for taksationskommissionen.⁶²⁾

En parts ønske om at ville procedere et spørgsmål for de almindelige domstole imødekommes udtrykkeligt i landvæsensretslov § 26, stk. 3. En part kan herefter forlange at sagen udsætte vedrørende et punkt som ”henhører under domstolene”, forudsat landvæsensretten anser det for nødvendigt at få spørgsmålet afgjort inden sagen påkendes. Der fastsættes da en frist, inden hvis udløb parten skal anlægge sag. Reglen som også kommer til anvendelse i de tilfælde, hvor landvæsensretten virker som taksationsmyndighed giver således ikke landvæsensretten adgang til ex officio at afvise et retsspørgsmål. Uden særlig hjemmel kan det næppe antages, at en part i den almindelige taksationsproces kan forlange en sådan udsættelse, men reglen er på den anden side udtryk for, at det kan være en belastning for en part at skulle føre sin sag for et mindre egnet forum,⁶³⁾ og dette moment kan det være rimeligt at tillægge vægt ved afvejningen af, om der in concreto bør ske afvisning. Det betænkelighederne ved, at en sags afgørelse trækker ud, ikke mindst skyldes hensynet til ekspropriationen, kan afvisningen navnlig være begrundet, hvis denne drager kommissionens kompetence i tvivl. Har sagens parter allerede inden taksationen indbragt spørgsmål for domstolene, vil taksationskommissionen desuden som hovedregel stille sagen i bero.⁶⁴⁾

I overensstemmelse med foranstående tager Poul Andersen afstand fra, at landvæsensretslov § 26, stk. 3, opfattes som en almindelig grundsætning, l.c. 641 note 6. Se også Abitz, Juristen 1967.26. Bestemmelsen går tilbage

62) Taksationskommissionen for Frederiksborg amt, kendelse af 28.2.1972.

63) Landvæsensretskendelser er dertil eksigible.

64) Således TK 1.126 anført i note 46. Mere almindeligt om adgangen til at udsætte V 2.

vandløbslov af 28.5.1880 § 5 om punkter der "ifølge særlig adkomst bliver at afgøre på en af vandløbslovgivningen uafhængig måde". Den tilsyneladende vidererækkende formulering, som bestemmelsen nu har, er gennemført ved lov nr. 148 af 9.4.1969 og angives i forarbejderne at omfatte "spørgsmål om loves og dokumenters fortolkning og om erstatning", jfr. Ft 1968/69 till. A sp. 1459, hvorefter dette svarer til allerede herskende praksis.

Den ændrede formulering imødekommer en henstilling fra Advokatrådet og heraf fremgår, at der specielt med spørgsmål "om erstatning" er tænkt på erstatningspåstande, der hviler på et almindeligt erstatningsretligt grundlag (culpa). Om den meget vidtgående adgang til iøvrigt at forlange domstolspåkendelse af præjudicielle spørgsmål er begrundet og praktisk, hvad taksationssager angår, berøres ikke, ligesom spørgsmålet i det hele synes uomtalt i den landboretlige litteratur.

På baggrund af den manglende lovregulering kan det i og for sig ikke undre, at den nærmere grænsedragning for kommissionernes kompetence ikke tegner sig skarpt. Sammenfattende kan imidlertid siges, at spørgsmålets rette løsning synes at måtte bero på, om der af ovennævnte grunde bør ske afvisning. Afgørelsen er dermed knyttet til en bedømmelse af, om taksationsmyndigheden i det konkrete tilfælde er et egnet forum, dens midler til sagens oplysning taget i betragtning. At det almindelige udgangspunkt af praktiske grunde er og bør være, at taksationskommissionerne prøver alle retsspørgsmål af præjudiciel karakter, anser jeg ikke for tvivlsomt. De almindelige betænkeligheder man kan nære herved må iøvrigt være begrænsede, når man tager i betragtning, hvilke retsvirkninger taksationskendelserne har. Kendelserne kan prøves fuldt ud ved domstolene og de er ikke eksigible. Derimod kan det anføres, at en realitetsafgørelse kan bevirke, at der byttes om på, hvem der skal optræde i rollen som sagsøger. Dette forhold kan dog næppe tillægges synderlig vægt, og specielt hensynet til ekspropriaten vil regelmæssigt tale imod en restriktiv kompetencefastlæggelse.

Se herved TK 1.23 anført under a. For en praktisk betragtning kan det ikke være tvivlsomt, at afgørelsen fører til at eksproprianten, hvis han ikke ligefrem opfylder kendelsen, må optræde i rollen som sagsøger, smh. Poul Andersen U 1961 B. 137 forudsætningsvis. Rimeligvis kan eksproprianten endog siges at have pligt til at anlægge sag, hvis han ikke vil opfylde kendelsen. Usædvanlig er sagen U 1918.468, hvor Københavns magistrat nægtede at opfylde en skønsforretning og derpå blev sagsøgt af den erstatningsberettigede. Pligtspørgs-

målet blev imidlertid ikke berørt i sagen, og det må yderligere bemærkes, at afgørelsen var truffet af uvildige mænd, ikke af en taksationskommission.

Den foregående fremstilling har alene omhandlet de tilfælde, hvor taksationskommissionen konfronteres med sagens uløste retsspørgsmål. Er en tvist løst ved retskraftig dom skal denne afgørelse naturligvis lægges til grund ved taksationen.⁶⁵⁾ Men også i tilfælde, hvor en afgørelse er truffet af en administrativ myndighed, gælder dette som udgangspunkt. Med hensyn til skete kondemneringer er der således gentagne gange givet udtryk for, at det falder uden for taksationsmyndighedens kompetence at tage stilling til, hvorvidt betingelserne har været til stede for at kondemnere ekspropriatens ejendom. Sådanne spørgsmål må angribes ved udnyttelse af den administrative rekurs eller ved indbringelse for domstolene.

Efter at have udtalt, at "en foreliggende saneringsplan ikke er til hinder for at nedlægge kondemneringsforbud" anfører overtaksationskommissionen for Hjørring m.fl. amter således, at "kommissionen ikke har nogen kompetence til at tage stilling til berettigelsen af de skete kondemneringer, der er endelig afgjort af de i boligtilsynsloven omhandlede myndigheder", jfr. kendelse af 21.4.1961. Se også Poul Andersen U 1943 B. 182 note 13. Kondemneringsbeslutningen er ikke bindende for domstolene, smh. utr. VLD af 13.4.1963 nr. 1684-87/1962, der kort bemærker, "at der ikke ved fastsættelse af ekspropriationserstatningerne vil kunne ydes nogen godtgørelse for de af kondemneringerne som isolerede foranstaltninger følgende indskrænkninger i ejendommenes benyttelse". Men kondemneringsbeslutningen tillægges formentlig en stærk beviskraft på grund af forvaltningsmyndighedens sagkundskab.

En kompetencebegrænsning af denne karakter er i overensstemmelse med den almindeligt antagne forvaltningsretlige grundsætning, hvorefter sideordnede myndigheder normalt må lægge hinandens afgørelser til grund, medmindre de er behæftet med åbenbare eller grove mangler.⁶⁶⁾ Ved den nærmere fastlæggelse af denne i sig selv uskarpe grænse kan det imidlertid ikke være uden

65) Endvidere må domme givetvis tillægges en betydelig præjudikatværdi. TK 2.33 vedrørende et anlæg på søterritoriet fastholder således det af retspraksis, senest i U 1936.87 H om Vandstrandvejen, indtagne standpunkt, som siden har været genstand for almindelig kritik i juridisk teori. Taksationskommissionen i henhold til Københavns bygge lov har endog anset sig for bundet af retsopfattelsen i en dom, som den betragtede som urigtig, se Poul Andersen U 1961. B. 136.

66) Smh. Poul Andersen p. 279 ff.

betydning, at taksationsmyndighederne i reglen besidder en særlig juridisk sagkundskab og indtager en uafhængig stilling.

Der synes således ikke ud fra nogen almindelig egnethedsbetragtning at kunne være noget til hinder for, at taksationsmyndigheden påkender lovligheden af et afslag vedrørende en eksproprieret ejendom, truffet af den eksproprierende kommunalbestyrelse i dennes egenskab af bygningsmyndighed.⁶⁷⁾ Et spørgsmål af denne karakter vil taksationsmyndigheden kunne tage stilling til, hvor det foreligger som et hypotetisk spørgsmål for værdiansættelsen,⁶⁸⁾ og den kan med den kompetenceudvidelse, der i nyere lovgivning har fundet sted blive konfronteret med beslægtede problemer, hvor en afgørelse er truffet som led i forberedelsen af en ekspropriation, smh. C 2 c i.f. Særligt utilfredsstillende vil det være om taksationsmyndigheden skulle være uden prøvelsesbeføjelse, når – som her – afgørelsen ligefrem kan have karakter af partserklæring.⁶⁹⁾

c. Alternativ erstatningsfastsættelse.

Hvis der til løsningen af et præjudicielt retsspørgsmål er knyttet en betydelig tvivl, synes det efter omstændighederne at kunne være praktisk at fastsætte erstatningen alternativt, idet parterne og taksationsmyndigheden derved vil kunne gardere sig imod sagens hjemvisning til fornyet behandling, når retstvist senere blev løst ved dom.⁷⁰⁾ En sådan fremgangsmåde kunne også være af interesse i de under b. omhandlede tilfælde af afvisning.⁷¹⁾

67) I praksis ses det omhandlede problem ikke at have været sat på spidsen.

68) Smh. foran note 44. Om muligheden af dispensation fra en servitut, hvorefter ejendomme i området kun måtte benyttes til beboelse bemærker taksationskommissionen i henhold til Københavns byggelov således, at "en bygning som 'Grundtvigs villa' efter den praksis som foreligger med hensyn til dispensationer og de ved byggelovgivningen pålagte begrænsninger af byggeretten, ikke kunne forventes udnyttet erhvervsmæssigt i en udstrækning som hævdet af institutionen", smh. kendelse af 24.6.1967. Se også TK 2.76.

69) På denne baggrund yder TK 1.65, smh. A 1 i.f., eksproprianten en noget omtvistelig koncession.

70) Det kunne således have været nærliggende i sagen U 1961.337 H.

71) Smh. U 1932.400 (401) hvor fredningsmyndighederne ønskede fastslået ved dom, om der var givet bindende afkald på erstatning. Fredningsnævnet fastsatte et erstatningsbeløb "forsaavidt Ejeren kendes berettiget til Erstatning".

Om der i de nævnte situationer består en adgang til alternativ erstatningsfastsættelse efter dansk ret ses hverken omhandlet i lovgivningen eller teorien.⁷²⁾ Som foran omtalt kendes en sådan fremgangsmåde i forbindelse med de uvildige mænd,⁷³⁾ men herfra synes der ikke at kunne sluttes til det gældende taksationssystem. Det ældre retsinstitut var ikke blot uegnet til at afgøre retsspørgsmål, men disse forudsattes at ligge uden for dets kompetence. Efter den nyere ekspropriationslovgivning er det i alle tilfælde klart, at der kun kan være adgang til at fastsætte erstatningen alternativt, hvis der bliver fremsat anmodning herom af en part, og uanset anmodningen vil kommissionen have pligt til at træffe afgørelse i sagen.

I praksis er det yderst sjældent, at der nedlægges påstand om en alternativ erstatningsfastsættelse. Dette har formentlig afgørende sammenhæng med domstolskontrollens karakter i dansk ret, hvorefter hjemvisning til fornyet påkendelse ved taksation kun sker undtagelsesvis.

Netop i retssystemer, hvor domstolene kun kan reagere ved kassation af den foretagne erstatningsfastsættelse, er alternativ erstatningsfastsættelse en praktisk løsning. Se således udtrykkeligt skønsslov § 48, jfr. § 52, hvorefter enhver af parterne har krav på, at der bliver givet alternativt skøn på grundlag af forskellige påstande, såfremt der er tvist om "retten til og betingelserne for ekspropriation eller om hvad som er genstand for ekspropriation", smh. Alten p. 69–72. Reglen er indføjet ved lov af 23.10.1959, men stemmer med hidtidig praksis.

Tilsvarende hedder det i Lands Tribunal Rules 1963, rule 49, om retsspørgsmål "which is in dispute in the proceedings", at "the Tribunal shall ascertain, and shall state in its decision, the alternative amount or value (if any) which it would have awarded or determined if it had decided otherwise on the question of law". I schweizisk ret kan der på en parts begæring foretages en såkaldt "vorsorgliche Schätzung", hvis der er strid om en ret består, se Hess p. 186–88.

72) Ved en bevismæssig uklarhed ligger spørgsmålet antagelig anderledes. En ekspropriant kan ikke forlange alternativ erstatningsfastsættelse f.eks. med hensyn til en forretningsdrivendes evt. retablering i nærheden. Dette ville stride med det i ekspropriationsproceslov § 18 indeholdte princip, hvorefter udsættelse med erstatningsfastsættelsen af hensyn til eksproprianten i videst mulig udstrækning skal undgås, smh. nærmere VC 3 særligt c.

73) Smh. note 34.

På den anden side er hjemvisning dog stadig en tænkelig reaktion, og den er ikke upraktisk i tilfælde, hvor et krav om erstatning først bliver fastslået ved domstolene.⁷⁴⁾ Desuden kan det være af en vis interesse for en part at slippe for optagelse af syn og skøn. En smidig kompetenceordning, hvorefter taksationsmyndigheden, såfremt den finder det rimeligt begrundet, på en parts begæring foretager alternativ erstatningsfastsættelse, synes derfor at kunne være hensigtsmæssig.

Om alternativ erstatningsfastsættelse er rimeligt begrundet må formentlig i et vist omfang afhænge af retstvists karakter. Benægter eksproprianten, at en lodsejer har en ret til erstatning, synes fremgangsmåden ubetænkelig. Hvis rettens eksistens er ubestridt, men striden består i, hvem af flere der er ejer af et areal, bliver fremgangsmåden ikke blot meget vidtløftig, men rummer også en uacceptabel risiko for, at parterne indbyrdes bliver enige om det dyreste alternativ. Dette må føre til, at der alene fastsættes erstatning på det grundlag, som taksationskommissionen finder rigtigt, og at der i fornødent omfang deponeres af hensyn til tredjemand.

Hermed stemmer afgørelsen i nedenstående sag, hvor der var tvist om ejendomsretten til et areal, hvis værdi antagelig måtte ansættes forskelligt alt efter, hvem der var ejer. I forbindelse med de militære ekspropriationer i Oksbøl, eksproprieredes i 1968 bl.a. matr. nr. 14 a, Grærup. Om ejendomsretten til dette areal opstod der tvist mellem nogle gårdejere og et interessentskab, som ejede store arealer, der stødte op til matr. nr. 14 a. I 1961 var der ved fredningskendelse givet interessentskabet tilladelse til opførelse af fire jagthytter med udleje for øje på matr. nr. 14 a. Ekspropriationskommissionen lagde til grund, at ejendomsretten til arealet tilkom gårdejerne, men bestemte, at erstatningen skulle deponeres, indtil det over for kommissariatet var dokumenteret, hvem erstatningen rettelig tilkom.

Taksationskommissionen bemærker til ejendomsretsspørgsmålet, at dette "ikke vil kunne tages under påkendelse af taksationskommissionen allerede fordi ekspropriationskommissionen ved kendelse af 14. marts 1969 har tilkendt gårdejer . . . med flere erstatning som ejere af nævnte matr. nr. og denne kendelse ikke af de pågældende er begæret indbragt for taksationskommissionen". Interessentskabet ønskede videre med henblik på evt. retssag, at der ved erstatningsfastsættelsen skulle tages hensyn til den særlige værdi som de tilstødende arealer, som det brugte til jagt og fiskeri, havde haft i kraft af den

74) Smh. note 70.

ved fredningskendelsen tillagte ret til at opføre de omtalte fire jagthytter. Taksationskommissionen antog imidlertid, at forinden endelig retslig afgørelse af ejendomsretsspørgsmålet måtte foreligge "ses der ikke at være hjemmel til at tage det omhandlede forhold i betragtning ved erstatningsfastsættelsen ...".⁷⁵⁾

Som anført kan en alternativ erstatningsfastsættelse være hensigtsmæssig og er den iøvrigt rimeligt begrundet, også som sagen foreligger oplyst, må en part formentlig kunne stille krav herom. I alle tilfælde ses en sådan fremgangsmåde ikke at være udelukket efter lovgivningen.⁷⁶⁾

Den foregående fremstilling har taget sigte på præjudicielle retsspørgsmål i forbindelse med erstatningsfastsættelsen. Om mulighederne for at afæske taksationsmyndigheden en alternativ vurdering i andre tilfælde skal afslutningsvis gøres nogle bemærkninger.

Som tidligere nævnt er det eksproprianten — eller et uvildigt ekspropriationsnævn — der træffer bestemmelse om ekspropriationens udformning, jfr. A 1. Dette grundlag skal ligge fast på taksationstidspunktet, og der er kun i tilfælde af udtrykkelig hjemmel for prøvetaksation⁷⁷⁾ mulighed for, at eksproprianten kan forelægge forskelligt udformede projekter til taksationsmyndighedernes bedømmelse. For så vidt angår spørgsmålet om afhjælpende foranstaltninger, som kan være ønsket af eksproprianten, har taksationspraksis dog flere gange på ekspropriantens begæring foretaget en alternativ erstatningsfastsættelse.

I en kendelse er det således bestemt, at "erstatningen for ulemper nedsættes dog med 1.000 kr., hvis lodsejeren får ret til gående adgang til den nye vej", jfr. kendelse af 18.3.1968 afsagt af taksationskommissionen for Svendborg amt, og sammes kendelse af 8.7.1968 "alternativt for det tilfælde, at de 3 elmaster

75) Smh. taksationskommissionen for Fyn og det sydlige Jylland, kendelse af 21.7.1969.

76) I en sag, hvor ejeren påstod, at en aftale om, at han skulle foretage nedrivning, var bortfaldet på grund af ekspropriationens ændrede omfang, blev amtets begæring om alternativ erstatningsfastsættelse da også uden videre efterkommet, jfr. kendelse af 22.12.1969 afsagt af taksationskommissionen for Ribe amt.

77) Smh. byggelovgivningens bestemmelser herom nedenfor p. 193. Samme mulighed har overfredningsnævnet, jfr. naturfredningslov §§ 29 og 30, stk. 5, ligesom dette er den almindelige regel i fremmed ret, smh. nedenfor p. 213. I den p. 44 omtalte sag NRT 1954.330 fastsatte skønnet således efter ekspropriantens begæring erstatning ud fra tre forskellige forudsætninger.

langs det aflagte vejareal enten flyttes eller forbliver". Taksationskommissionen for Hjørring amt fastsætter i kendelse af 4.12.1968 ulempeerstatningen ud fra tre forskellige forudsætninger.

Blandt ekspropriater er det et udbredt og ikke uforståeligt ønske, at der i tilfælde, hvor brug af ekstensionsretten kommer på tale, skal kunne forlanges en erstatningsfastsættelse ud fra den ene eller anden forudsætning, førend valget træffes. Problemet har naturligvis kun aktualitet for taksationsmyndigheden, såfremt ulemperne har et sådant omfang, at ekstensionsretten er hjemlet. Men selv hvor denne forudsætning foreligger opfyldt, vil ønsket om en alternativ erstatningsfastsættelse ikke blive imødekommet.⁷⁸⁾ Det er muligt at denne praksis bør underkastes en nyvurdering.⁷⁹⁾ Nogen egentlig spekulationsadgang på det offentliges bekostning synes en ændring ikke at kunne afstedkomme, derimod nok en vis, men næppe væsentlig, besværliggørelse af taksationssagen. Spørgsmålet rækker imidlertid videre. Praksis bør formentlig ses i sammenhæng med, at en ejers krav om overtagelse også i andre tilfælde end ekstensions-situationen hidtil er blevet anset for bindende i dansk ret. At ekspropriaten således skal træffe sit valg førend taksationskommissionen træder i virksomhed kan ses som en pendant til eksproprian-tens manglende adgang til at tilbagekalde en ekspropriation.

Smh. nærmere Ekspropriationsaktens retsvirkninger p. 20–21 med angivelse af ministeriet for offentlige arbejders traditionelle opfattelse af spørgsmålet. En vis støtte for resultatet har også kunnet hentes i vejbestyrelseslov § 26, stk. 1, 2. pkt., hvorefter ejeren "inden 3 måneder efter, at han har fået skriftlig meddelelse om ekspropriationsbeslutningen, (kan) fordrer hele ejendommen afstået". Denne fristregel er ikke gentaget i vejloven, smh. § 51, stk. 3, men formentlig alene fordi den var upraktisk. Bestemmelsen synes ikke anvendt i tilfælde, hvor et for sent fremsat overtagelseskrav iøvrigt forekom rimeligt.

Ekspropriatens ret til alternativ erstatningsfastsættelse, førend han gør brug af sin ekstensionsret, er undertiden udtrykkeligt hjemlet i fremmed ret. Se således den schweiziske ekspropriationslov Art. 71: "Liegt ein Begehren um

78) Således taksationskommissionen for Frederiksborg amt, kendelse af 18.11.1970: "Efter stedfunden forhandling, hvorunder det af taksationskommissionens formand blev tilkendegivet ejeren, at han, forinden videre foretoges, måtte tage stilling til, om han ønskede hele ejendommen overtaget af kommunen, oplyste ejeren, at han alene ...".

79) Til fordel for en mere lempelig praksis v. Eyben p. 546.

Ausdehnung der Enteignung vor, so hat die Schätzungskommission sowohl die bei Teilenteignung als auch die bei Enteignung des Ganzen zu bezahlende Entschädigung festzusetzen". Inden for en frist af 20 dage efter at erstatningen er endeligt fastsat, kan "auf die Ausdehnung . . . verzichtet werden", smh. Art. 12 Abs. 3. Tilsvarende regler findes i den finske ekspropriationslov af 14.7.1898 § 35.

C Om erstatning på andet grundlag end ekspropriation.

I det foregående er behandlet retsspørgsmål som opstår i forbindelse med de gængse ekspropriationsindgreb, hvor en ejendom afstår areal, pålægges en servitut eller iøvrigt er genstand for lignende formel retsafståelse. Ekspropriationsprocessen er opbygget med disse indgreb for øje og udstrakte sig oprindeligt ikke til andre rettighedshavere, f.eks. naboer til et anlæg. Den centrale ekspropriationslov, jernbaneforordningen af 1845, gav således ikke holdepunkter for at gå videre. Med nogen forenkling har man derfor i almindelighed sagt, at taksationsmyndighedernes kompetence var begrænset til ejendomme, der afgav areal til ekspropriations-anlægget.⁸⁰⁾

Til denne kompetencedragning i ældre ret skal fremsættes nogle bemærkninger under 1. Formålet hermed er ikke at give en detailleret fremstilling af den ældre retstilstand, men at fremdrage nogle af de krydsende hovedsynspunkter om taksationsmyndighedernes kompetence vedrørende krav, der kan siges at hvile på et naboretligt grundlag. Udover at forholdet til domstolene har spillet en rolle, var det et vigtigt spørgsmål, hvorvidt man kunne undgå en i forhold til de direkte berørte rettighedshavere ubegrundet forskelsbehandling af naboer til anlægget. Denne problematik var ikke uden sammenhæng med grundlæggende materielle retsspørgsmål, i første række ekspropriationsbegrebets fastlæggelse og spørgsmålet om, hvilke tab der kan karakteriseres som ekspropriationstab. De materielle problemer skal kun antydningssvis berøres.

Med ekspropriationsproceslov § 20 er der givet taksationsmyndighederne almindelig hjemmel til at påkende krav om erstatning i

80) Jfr. ekspropriationsbetænkning I p. 41.

anledning af ekspropriationsanlæg, som rejses af "nogen, der ikke er omfattet af ekspropriationen".⁸¹⁾ Af forarbejderne fremgår, at bestemmelsen specielt er tænkt anvendt på naboretlige krav,⁸²⁾ men den er efter sin formulering ikke begrænset hertil, og også krav af anden karakter kan påkendes af taksationsmyndighederne, smh. nærmere 2.

1. Om arealafståelse som afgørende kriterium for kompetencen.

a. Krav på naboretligt grundlag.

Som foran anført er taksationsmyndighedens virksomhed efter jernbaneforordningens kasuistik knyttet til ejendomme, der afgav areal til anlægget.

Denne snævre afgrænsning fastholdtes dog ikke ubetinget i praksis. Oversvømmelsesskader forårsaget af anlæggets forstyrrelse af vandets naturlige løb blev således erstattet fra den tidligste praksis.⁸³⁾ Tilsvarende kunne en ejer, der på grund af arbejder uden for ejendommen mistede en naturlig vanding, gøre krav på erstatning.⁸⁴⁾ Videre gjaldt med hensyn til rystelsesskader på bygninger, at taksationskommissionen besigtigede ejendommene forud og gentog dette nogen tid efter banens åbning for at konstatere, om der var lidt skade som følge af banens drift.⁸⁵⁾ Tidsmæssigt var der naturligt sammenfald med taksationskommissionens opgaver vedrørende erstatningsfastsættelsen for tilbageleverede midlertidigt eksproprierede arealer.

Med støtte i de anførte eksempler synes man i og for sig at kunne hævde, at der i praksis var ansatser til en bredere kompetenceopfattelse, hvorefter det afgørende var om kommissarierne — og ministeriet — mente at et krav om erstatning overhovedet var retligt

81) Se nu også vejlov § 56.

82) Smh. ekspropriationsbetænkning I p. 72—73.

83) Jfr. indenrigsministeriets utr. skr. af 21.8.1872, se Fr. V. Petersen p. 209. Om dette kravs materielle berettigelse kunne der næppe herske tvivl, smh. herved U 1868.171 LOHD og U 1868.1046 H.

84) Dette kunne vel ligefrem støttes på jernbaneforordningens § 12 om godtgørelse for ødelæggelse af "Vandinger". Bestemmelsen synes oversat af Ussing, l.c. p. 469, der også i denne praksis ser en bekræftelse af sine synspunkter om ansvar for farlige handlinger.

begrundet. Nogen nødvendighed for at fortolke jernbaneforordningen modsætningsvis forelå da heller ikke. Forordningen var ikke udformet med nabospørgsmål for øje, hvorved bemærkes, at der endnu ikke kendtes nogen naboretlig beskyttelse i retspraksis mod de ulemper, som baneanlæg typisk kunne tænkes at forvolde.

I lovgivningen om erstatning for tab i anledning af sneskærme kunne vel ligefrem hentes støtte for en sådan regel, smh. lov nr. 57 af 12.4.1889 § 3 og nr. 166 af 18.12.1897 § 4, hvorefter der skulle ydes erstatning for sneskader på naboarealer, medmindre der "ved tidligere Grundafstaaelse eller senere Overenskomst er taget særligt Hensyn til saadan Skade". At man tog bivejslovens taksationsorganer i brug skyldtes øjensynligt, at sneskærmskaderne kunne opstå senere end banens anlæg og iøvrigt allerede forelå som isolerede skadetilfælde. Om behovet for dette erstatningsopgør forklarede indenrigsministeren, at man ved de første baneanlæg ikke havde tænkt på sneskærme, men at disse i mange tilfælde senere uden videre var blevet rejst på banens grund, smh. Rt 1888/89 L sp. 1523–24.

Praksis medtog, som det vil ses, de klare tilfælde af positiv skadetilføjelse, hvorimod virksomheden ikke på noget tidspunkt synes udstrakt til at omfatte den almindelige naboretlige beskyttelse mod gener, som begyndte at slå igennem i retspraksis imod forrige århundredes slutning.⁸⁶⁾ Dette kan naturligvis være begrundet i procesøkonomiske og udmålingstekniske⁸⁷⁾ hensyn, men heri ligger næppe hele sandheden.

Der kan således peges på, at teorien så med en vis misbilligelse på den allerede foreliggende praksis. Det må herved bemærkes, at den nærliggende konsekvens af at erklære taksationsmyndighederne kompetente var, at domstolskontrollen blev afskåret. Dilemmaet er tydeligt hos Ussing, der med hensyn til rystelsesskader, der indtræder straks ved driftens åbning, udtaler, at taksationskommissionerne "maaske (kan) anses for kompetente" og dernæst tilføjer, at det "alligevel er ... betænkeligt at afskære Domstolenes Kompetence selv i disse Tilfælde".⁸⁸⁾

85) Smh. Ussing p. 469 med noterne 23 og 26. Endnu mere praktisk var vel skader som følge af arbejdets udførelse, smh. også nedenfor note 110.

86) Se om udviklingen i retspraksis med hensyn til vedvarende ulemper bl.a. Ussing p. 454 ff., specielt note 2.

87) Se herved note 97.

88) Ussing p. 469 note 23. Fr. V. Petersen p. 207 bemærker, at denne kompetenceudvidelse "ses ikke i Almindelighed at være godkendt af Ministeriet". En tilsvarende

Hvor administrativ praksis afslog at yde erstatning under henvisning til, at der ikke var afstået areal fra den pågældende ejendom, synes dette undertiden uden tvingende grund, men stemmende med grundindstillingen, opfattet som en bekræftelse af den angivne stramme kompetenceregulering. At ministeriet således ikke har kunnet acceptere, at der blev tillagt en ejer erstatning, fordi en offentlig vej langs ejendommen skulle løftes for at føres over jernbanen,⁸⁹⁾ kan allerede forklares med, at krav af den pågældende art slet ikke nød retlig anerkendelse. Det er derfor også først på et senere tidspunkt, hvor domstolene anerkendte krav på erstatninger for niveauændringer, der fratog ejendommen lys og luft,⁹⁰⁾ at det kunne fremstå som utilfredsstillende stereotyp at afvise et sådant krav alene under henvisning til, at der fra ejendommen ikke blev afstået areal.

Ikke mindst det omhandlede niveauændringsspørgsmål viser imidlertid at kompetenceafgrænsningen – godt hjulpet af teorien – var kørt fast på et snævert formelt ekspropriationsbegreb. Uanset at der efter retspraksis skulle ydes erstatning, blev det på dette område fastholdt, at spørgsmål om erstatning der hvilede på et naboretligt grundlag ikke kunne behandles af taksationsmyndighederne, men måtte henvises til domstolene.⁹¹⁾

I virkeligheden var den afgørende dom til niveauændringsspørgsmålet, U 1933.644 H, meget tvivlsom. Det forhold at højesteret her selv fastsatte erstatningen og ikke hjemviste, samtidig med at dette skete under henvisning til "Lovgivningens almindelige Grundsætninger", hjalp naboretssynspunktet længere end der umiddelbart var dækning for.⁹²⁾ Af voteringsprotokollen fremgår, at højesteret

kompetencefastlæggelse foretager allerede Borup: Den danske Landboret (1880) p. 52 noten.

89) Smh. Fr. V. Petersen p. 208. Samme lukkede argumentation karakteriserer denne forfatters omtale af de ovenfor omtalte sneskærmskader, smh. l.c. p. 237: "... som i Lovene er knyttet til Ekspropriationsbestemmelserne, høre systematisk ikke herhen".

90) Dette skete med U 1933.644 H.

91) Smh. ekspropriationsbetænkning I p. 44.

92) Troels G. Jørgensen, som ikke deltog i sagens afgørelse, gav i TfR 1934.418–19 udtryk for, at der med denne formulering formentlig sigtedes til naboretsgrundsætninger. Denne læsning har stået uimodsagt, se således Abitz p. 356–57, der dog p. 319 anfører: "Nabosynspunktet er kun direkte udtalt af teorien". Se endvidere Aage Lorenzen, NaT 1958.224 med henvisninger; Ross II p. 638 note 28 og Max Sørensen p. 422. Kritisk til selve sondringen Poul Meyer p. 70–71 og 139.

uden synderlig tvivl antog, at der skulle ydes erstatning. Bemærkelsesværdigt er det derimod, at de fleste af dommerne fandt, at såvel ekspropriationsretlige som naboretlige synspunkter kunne bære kravet. Det store tvivlsspørgsmål var herefter, om retten var kompetent til at fastsætte erstatningen, eller om erstatningsfastsættelsen skulle hjemvises til taksationskommissionen.⁹³⁾ Flertallet af dommerne var enige om, at retten selv kunne fastsætte erstatningen, men til dels ud fra forskellige synspunkter. Heri må man søge forklaringen på dommens ikke særligt klare præmisser. Den udlægning dommen blev til del, fik således en af højesteret formentlig upåagtet og i alle tilfælde ikke tilsigtet konsekvens, idet taksationsmyndighederne befæstedes i den snævre kompetenceopfattelse.⁹⁴⁾

I afgørelsen deltog 9 dommere. Til grund for ekspropriationssynspunktet lagde 3. voterende et intensitetssynspunkt, jfr. senere U 1938.670 Ø; 4. og 7. voterende lagde vægt på, at foranstaltningen var iværksat som led i en ekspropriation, og hermed måtte erstatningerne være hjemlet ved ekspropriationsloven; 5. og 7. voterende mente, at erstatningen direkte kunne støttes på jernbaneforordningens § 9. 6. og 9. voterende byggede dog udelukkende på naboretssynspunkter; 2. voterende ville slet ikke yde erstatning.

Medens 1. og 8. voterende ville hjemvise erstatningsfastsættelsen til taksationskommissionen, fandt 3. og 4. voterende, at det var mere naturligt, da kravet også hjemledes af reglerne om naboforhold, at domstolene selv fastsatte erstatningen. Under tvivl kunne 7. voterende være enig heri, når erstatning begrundes også på "Lovgivningens almindelige Grundsætninger og den lange Tid der nu er gaaet". 5. voterende kunne kun begrunde dette resultat under henvisning til en vis tvivl om kommissionens upartiskhed, ligesom man kunne sige, at domstolene måtte være kompetente til at supplere den erstatning, der var givet (jfr. i denne retning Troels G. Jørgensen U 1926 B. 149).

Det har i dansk ret været genstand for diskussion, om domstolenes tilladelse til at påføre ulemper i naboforhold mod erstatning, inden den forulempende virksomhed påbegyndes, bør opfattes som ekspropriation. Den ekspropriationsretlige synsvinkel har dog mødt almindelig modstand i teorien, da den vil medføre, at domstolene

93) Der var ikke, som Krarup p. 376 note 70 antager, enighed mellem parterne om at begære udmålingen foretaget af retten.

94) Poul Andersen, Juristen 1963.222 note 1 anfører dog en gadehævningssag af tilsvarende karakter, hvor taksationskommissionen i henhold til Københavns bygge lov anså sig for kompetent.

ikke efter et frit afvejningsskøn, men kun hvor der er eksproprieret eller er hjemmel til at ekspropriere kan godkende virksomheden mod erstatning. Da begrebsfastlæggelsen ikke har været kædet sammen med taksationsmyndighedens kompetence, skal denne diskussion ikke forfølges nærmere her. Der ligger heller ikke i den med ekspropriationsprocesloven gennemførte kompetenceudvidelse nogen principiel tilslutning til ekspropriationskonstruktionen.

En ekspropriationsretlig synsvinkel på domspraksis i naboforhold er anlagt af O.K. Magnussen p. 259–68. Men kritisk hertil Ussing, *Juristen* 1950.267, *Illum U* 1950 B. 253, *Gomard U* 1958 B. 213 og senest v. Eyben p. 566–67.

Da ejendomsretten indeholder den beføjelse, at man i naboforhold kan bremse vedvarende ulemper over et vist mål i kraft af forbudsbeføjelsen og denne beføjelse uomtvisteligt må vige overfor de uundgåelige skadevirkninger fra ekspropriationsanlægget, foreligger så vidt ses i dette tilfælde alle ekspropriationsindgrebs karakteristika. Se i denne retning også Reidar Jorgensen, *Juristen* 1964.412.

I den schweiziske ekspropriationslov af 1930 Art. 5 er det udtrykkeligt bestemt, at også "die aus dem Grundeigentum hervorgehenden Nachbarrechte" kan være genstand for ekspropriation, en regel som var antaget i retspraksis før dette tidspunkt, smh. Hess p. 16–17. Det er klart, at naborettens karakter må betinge visse processuelle særtræk. Eksproprianten er derfor udtrykkeligt fritaget for at opføre potentielle ekspropriater af denne kategori på arealfortegnelsen, jfr. Art. 27 Abs. 2.

Helt almindeligt bemærkes, at den omstændighed, at ekspropriationsindgrebs gennemførelse og erstatningskravets rejsning sker på en fra den almindelige ekspropriationsprocedure afvigende måde, ikke i sig selv kan rokke ved det berettigede i at anlægge en ekspropriationsretlig synsmåde. Som det nedenfor skal ses, smh. III B 2, er det i mange – og ikke blot naboretlige – tilfælde det eneste naturlige, at taksationssagen rejses af rettighedshaveren selv.

b. Kompetencens udstrækning ved arealafståelse.

Det almindelige udgangspunkt i ekspropriationsretten har været, at ejeren når en del af en ejendom er afstået, skal have erstattet enhver skade på restejendommen, selv om der kan være tale om en skade, der ikke vil blive dækket, hvis den forekommer uden forbindelse med arealafståelse.

Den oprindelige, massive og unuancerede opfattelse kommer

klart frem i Troels G. Jørgensens fremstilling. Som denne forfatter udtrykte det, var det den overførte ret som var erstatningsgenstanden, og denne indeholdt en kompetence til at hindre det afståede anvendt på en for restejendommen skadelig måde. Værdien af denne kompetence skulle bestemmes ved at sammenligne restejendommens tilstand før afståelsen med tilstanden efter anlæggets etablering. Om naboer blev udsat for den samme ulempe, og om ekspropriaten kunne tænkes udsat for den også uden den skete afståelse, var en uvedkommende betragtning.⁹⁵⁾

Betegnende er også Matzens fortolkning af dommen i HRT 1858/59 p. 729 hvorefter det ikke på denne kan støttes, at den meddelte bevilling til at tage bropenge skal betragtes som en grundlovsbeskyttet næringsret. Dommen tillagde ganske vist ejeren af en del af Viborg sø erstatning for tab af indtægter fra en ældre overgang over søen, der nu blev overflødiggjort ved anlæg af landevej over søen, men Matzen betoner herved, at "den ny anlagte Bro over Søen paa et enkelt Sted overskar den til ældre Anlæg hørende Vase eller Dæmning og der for saa vidt ligefrem var foregaaet en delvis Tvangs Afstaaelse af denne, for hvilken Ejeren under alle Omstændigheder maatte være berettiget til at fordrø Erstatning".⁹⁶⁾

Denne erstatningslære, der var baseret dels på dogmet om erstatning for nedgangen i ejendommens handelsværdi og dels på en ureflekteret årsagslære, måtte i længden forekomme uholdbar, og teori og praksis i dette århundrede har da også i flere henseender modificeret ekspropriatens erstatningsretlige stilling. Dette materielle spørgsmål kan naturligvis ikke forfølges i nærværende sammenhæng. Det videstgående forsøg på at gennemføre en ligestilling mellem ekspropriat og tredjemand, som ikke afstår jord, inddrog imidlertid også spørgsmålet om taksationsmyndighedens kompetence, idet visse skader efter deres art slet ikke kunne antages at hvile på et ekspropriationsretligt grundlag.

95) L.c. 168 ff., specielt p. 183–84. Tilsvarende Aschehoug: Norges nuværende Statsforfatning, Christiania (1893) Bd. III p. 54–55.

96) Den danske Statsforfatningsret, 4. udg. Bd. III p. 342–43. Samme udlægning af dommen findes hos Aschehoug, se foregående note, p. 58. Anden opfattelse dog Troels G. Jørgensen p. 182.

Ud fra en grundlæggende sontring mellem ulemper forbundet med afståelsen og ulemper forbundet med anlægget er det således blevet gjort gældende, at de sidstnævnte — typisk vedvarende ulemper fra foretagendets drift — ikke er ekspropriationsskader, men skal bedømmes på et naboretligt grundlag. Kompetencen henhører derfor hos domstolene. Denne opfattelse har dog vistnok aldrig været gældende dansk ekspropriationsret.

Sontringen synes — inspireret af fransk ret — lanceret af Ussing p. 461 note 20, men genfindes i en bredere form hos Poul Andersen, Statsret p. 774–76, samme Juristen 1963.222 og U 1964 B. 70. Sontringen forekommer i sine konturer ganske uskarp, smh. også Ross II p. 679 "spidsfindig og er antagelig uforståelig for ejeren". Medens Ussing mener at være i overensstemmelse med taksationspraksis, idet han dog tilføjer at det ikke vides om taksationskommissionerne "udtrykkeligt har erklæret sig for inkompetente", erkender Poul Andersen, at det er almindelig praksis at medtage sådanne erstatningskrav.

I taksationspraksis er de med anlæggets eksistens og normale drift forbundne ulemper blevet pådømt. Der er heller ikke nogen afgørende vurderingsteknisk vanskelighed forbundet med på forhånd at skønne over værdiforringelsen, når de med anlægget almindeligt forbundne ulemper kendes. Dermed være ikke sagt, at hensynet til sagens oplysning altid kunne betryggende varetages.⁹⁷⁾ Men da den ældre taksationsproces ikke åbnede muligheder for senere påkendelse, var problemstillingen allerede af den grund forenklet. Ved udformningen af ekspropriationsproceslov § 20 synes det da også forudsat, at sådanne krav skal optages til behandling som almindelige ekspropriationserstatningsspørgsmål, når der er tale om en ejer, som afstår areal.

Smh. Poul Andersen U 1964 B. 70. Om ældre praksis Troels G. Jørgensen p. 184 og ekspropriationsbetænkning I p. 43. Se til illustration U 1940.330 (331), hvor taksationskommissionen fastholder det tidligere fastsatte erstatningsbeløb for ulemper, idet den "ansaa det udelukket, at Anlægget af Vejrampen kunde forårsage Røgplage og ikke fandt Grundlag for at yde Erstatning for Sneulempe ved Trappen, der var anlagt efter Sagsøgerens Ønske, medens Støvplagen fra Vejen var taget i Betragtning ved Erstatningens Fastsættelse".

Det er næppe sandsynligt, at taksationspraksis har været af den opfattelse, at man ved at medtage de omhandlede skader bevægede

97) Smh. nedenfor U 1940.330, der i så henseende ligger på grænsen, og nærmere V C 4.

sig ind på naborettens område, endsige at betingelserne for at tilkende erstatning skulle udformes efter naboretlige grundsætninger. En evt. erstatningstilkendelse vil da også udmærket kunne hævdes at hvile på et ekspropriationsretligt grundlag.⁹⁸⁾ Heraf følger imidlertid ikke, at enhver værdiforringelse i forbindelse med arealafståelsen skal erstattes, hvorved der netop vil kunne opstå en kritisabel og ubegrundet forskel i forhold til anlæggets naboer. Afgørende for den ekspropriationsretlige synsvinkel kan meget kort siges at være, om det afståede areal frembyder et sådant værn mod ulemper for restejendommen, at arealafståelsen i den givne sammenhæng må tillægges betydning. Sagt med andre ord må der stilles krav om relevant årsagsforbindelse mellem afståelsen og værdiforringelsen.

Se til illustration af tankegangen ekspropriationskommissionens kendelse af 28.1.1974 (Nybro-Stautrup) forudsætningsvis: "Under henvisning til den af ejerne fremhævede ulempe ved en fremtidig forøget trafik på kommunevejen bemærkes, at ejendommen er beliggende ved en allerede eksisterende offentlig vej, og at ejere af tilgrænsende ejendomme uden erstatning må tåle ændringer i arten og omfanget af færdselen på vejen. Arealafståelsen bringer ikke bebyggelsen på ejendommen i en sådan nærhed af vejen, at dette forhold kan motivere en erstatningsydelse".

2. Oversigt over gældende praksis.

Med ekspropriationsproceslov § 20 er retsgrundlaget for taksationsmyndighedernes kompetence afgørende udvidet i forhold til den foran beskrevne ældre retstilstand.⁹⁹⁾ Af forarbejderne til bestemmelsen fremgår klart, at det afgørende for, om et erstatningskrav optages til realitetsbehandling ikke længere er, om kravet skal bedømmes efter ekspropriationsretlige eller andre regler, men praktiske overvejelser.¹⁰⁰⁾ Om der i visse af de nedenfor behandlede situationer, smh. specielt c, kan siges at foreligge krav, der er funderet på ekspropriationsretlige synspunkter skal derfor ikke undersøges, da dette spørgsmål er ganske uden betydning for

98) Ross II p. 679 mener, at de omhandlede krav principielt er omfattet af grundlovens krav om fuld erstatning. Således må v. Eyben p. 500 vistnok også læses.

99) Jfr. også vejlov § 56.

100) Se nærmere ekspropriationsbetænkning I p. 72-73.

kompetencespørgsmålet. Efter ekspropriationsproceslov § 20 er de omhandlede situationer "ikke omfattet af ekspropriationen", hvorved er sagt, at de ikke hører til de af ekspropriationskommissionen gennemførte indgreb af den i lovens § 2 omhandlede art.

Dette betinger andre regler om sagens rejsning, smh. III B 2 a, men det står iøvrigt den pågældende rettighedshaver frit for, om han vil benytte sig af den hurtige og gratis efterprøvelsesmulighed ved taksation eller gå direkte til domstolene. Påkendelse af kravet i taksationsprocessen indskrænker ikke mulighederne for en efterfølgende domstolskontrol.

Optages kravet til påkendelse gælder dog den almindelige regel, hvorefter rekursmuligheden skal udnyttes inden sagen indbringes for domstolene, smh. foran note 53 og Reidar Jørgensen, Juristen 1964.412. En afvisning kan derimod ikke påklages, smh. nedenfor p. 120, men denne begrænsning gælder formentlig ikke hvis spørgsmålet medtages under en iøvrigt påanket afgørelse.¹⁰¹⁾

Efter sin formulering finder bestemmelsen ikke anvendelse på den, der lider skade i tilfælde, hvor der overhovedet ikke foretages ekspropriation til det pågældende anlæg. Er der tale om skade fra et offentligt anlægsforetagende, hvortil der er ekspropriationshjemmel, forekommer det — principielt — inkonsekvent at gøre en sådan forskel.¹⁰²⁾ Grænsedragningen er dog ud fra en praktisk betragtning næppe ubegrundet, idet en kommission, når den alligevel er virksom på grund af anlægget, ganske uden besvær kan medtage accessoriske krav. Specielt for ekspropriationsproceslovens vedkommende gælder endvidere den vanskelighed, at et anlæg ikke blot kan være udført på arealer, der er erhvervet uden ekspropriation, men også kan være af en sådan særlig karakter, at ingen af de eksisterende ekspropriationskommissioner har det under sit opgaveområde.¹⁰³⁾ I dette, mindre praktiske, tilfælde står derfor allerede af den grund alene domstolsvejen åben for den pågældende i lighed

101) Se således den i note 126 omhandlede sag, men heroverfor TK 3.81.

102) Poul Andersen anbefalede, at uligheden søgtes ophævet enten ved at bestemmelsen udgik eller udvidedes, jfr. U 1964 B. 70.

103) Noget tilsvarende vil kunne forekomme med hensyn til skader forvoldt ved forarbejder til et anlæg, hvis gennemførelse udskydes eller måske helt opgives. I mangel af mindelig overenskomst om erstatningens størrelse kan lodsejeren da fremtvinge, at der nedsættes en ekspropriationskommission, smh. nærmere bek. nr. 133 af 30.4.1966, men dette følger allerede af ekspropriationsproceslov § 3, stk. 3.

med de tilfælde, hvor spørgsmål om erstatning ikke fremkommer inden et år efter at ekspropriationsanlægget er fuldendt, og hvor en med henblik på det pågældende anlæg nedsat ekspropriationskommission derfor vil være ophørt at fungere, smh. ekspropriationsproceslov § 21, stk. 1, 2. pkt.

For så vidt angår vejloven bemærkes, at den angivne mere tilfældige omstændighed, om der er sket ekspropriation eller ikke, hverken kan eller bør tillægges afgørende betydning, hvis vejbestyrelsen erklærer sig enig i sagens behandling for taksationsmyndigheden. Hermed stemmer den i Dansk Vejtidskrift 1972.234 gengivne sag, hvor et erstatningskrav for ulemper fra en fodgængerbro rejst udelukkende på offentligt vejareal blev taget under påkendelse.

Endvidere gælder specielt med hensyn til spørgsmål om erstatning for besværliggørelse af vejadgang, at vejlovens kommissioner er kompetente, uanset om anlægsarbejdet har været ledsaget af ekspropriation, smh. nedenfor ved note 107.

Det fremhæves med rette i forarbejderne, at det ofte vil virke unaturligt, om taksationsmyndigheden principielt skal afvise at behandle erstatningskrav for skader af ganske samme karakter som de skader, der typisk forvoldes – og påkendes – i forbindelse med et formelt ekspropriationsindgreb. I denne tankegang om øget ligestilling må antages at ligge den vigtigste rettesnor for kommissionernes overvejelser over, om de bør anse sagen for ”egnet til behandling for kommissionen”. Selvom bestemmelsen både efter sin formulering og motiverne giver kommissionen en skønsmæssig beføjelse kan det ikke antages, at kommissionerne dermed står ganske frit. Ikke mindst af den grund at bestemmelsen – efter i praksis at have været anvendt analogt – nu også gælder for vejlovens kommissioner, er det nødvendigt at fastlægge det omhandlede egnedetskriterium efter generelle synspunkter.

Navnlig kan det tænkes, specielt med hensyn til naboretlige krav, at et krav ikke er modent til påkendelse på det tidspunkt, hvor det rejses. Heri er dog ingen anledning til at se en egentlig afvisningsgrund. Spørgsmålet kan jo efter sin art udmærket tænkes egnet til senere behandling for kommissionen og derfor enten udsættes eller rejses påny, hvis de givne frister blot overholdes, smh. nærmere VC henholdsvis 3 og 4. Derimod kan det af de under B 2 b anførte

grunde tænkes, at en kommission i den konkrete sag må betragte sig som uegnet forum. Typisk vil dette kunne sammenfalde med retsspørgsmål, som også iøvrigt er atypiske for taksationsmyndighederne, f.eks. om der er handlet uforsvarligt under anlægsarbejdets udførelse, og som en kommission derfor også af denne grund kan være uegnet til at behandle.

Smh. ekspropriationsbetænkning I p. 73, hvor det anføres, at afgørelse af sagens væsentlige tvivlsspørgsmål kan bero på "en afvejelse af forskellige omstændigheder, årsagsforbindelser m.v., som typisk er en domstolsopgave". v. Eyben p. 502 antager uden forbehold, at tvivl om faktum ikke kan begrunde afvisning, medens der til gengæld skulle være en vid adgang til at afvise ved retlige tvivlsspørgsmål. At det sidste, som det anføres, skulle følge af, at ekspropriationsprocesloven ikke har tilsigtet nogen ændring i de materielretlige regler, kan jeg ikke indse.

En tilfredsstillende beskrivelse af egnethedsspørgsmålet lader sig imidlertid næppe foretage ud fra abstrakte kriterier. I det følgende skal spørgsmålet derfor belyses ved en gennemgang af nogle typer af krav, som praksis konfronteres med.

a. Naboskader.

I god overensstemmelse med motiverne til ekspropriationsproceslov § 20 vil spørgsmål om tilkendelse af erstatning for anmassende gadehævninger og lignende blive optaget til behandling af taksationsmyndighederne.

Smh. TK 1.128, hvor der tilkendtes "erstatning for ulemperne ved placering af den høje dæmning ud for bygningerne på ejendommen".

Tilsvarende hedder det om et gangbroanlæg i TK 3.16, at "sagen i overensstemmelse med grundsætningen i ekspropriationslovens § 20 må anses for egnet til behandling af taksationsmyndighederne", og at "broanlægget betyder en så væsentlig gene for ejendommen, at der bør tillægges ejeren en passende erstatning herfor".

Det er ikke i nogen af afgørelserne nærmere angivet, hvilke gener der har været lagt afgørende vægt på. Ud over tab af lys og luft kan der, specielt i sidstnævnte tilfælde, være lagt vægt på generende indsyn i have og beboelse, samt særlig støj fra færdsel. Det var oplyst, at der kørtes med knallerter på broen.

I forbindelse med et pjeranlæg på søterritoriet toges et krav om erstatning for tab af udsigt under påkendelse, medens et spørgsmål

om lugtgener "ikke på nuværende tidspunkt" ansås for modent til påkendelse.¹⁰⁴⁾

Støjgener fra vejanlæg, som ofte påkendes i forbindelse med arealafståelse, ses ligeledes optaget til behandling på rent naboretligt grundlag, men så vidt vides uden at der endnu er tilkendt erstatning.

Smh. overtaksationskommissionen for Vejle m.fl. amter, kendelse af 27.6.1973, hvor der var påstået erstatning for støj og os fra en omfartsvej, anlagt i en afstand af ca. 30 meter fra ejendommens beboelse. Der henvistes som særligt kvalificerende omstændigheder til vejens anlæg på "nyopført rampe langs ejendommens fremtidige sydgrænse" (ejendommen modtog et mellemliggende areal) og "etablering af lysreguleret kryds ved ejendommen". Overtaksationskommissionen udtaler, at "der (ikke) ved vejanlægget er påført ejendommen ulemper, der kan begrunde en ulempeerstatning som påstået af lodsejeren".

En særligt omfattende gruppe af naboskader udgør vejadgangs-sagerne. Med hensyn til erstatningskrav, som affødes af det offentliges foranstaltninger vedrørende det offentlige vejnet bliver der undertiden helt almindeligt givet udtryk for, at disse må støttes på naboretten.¹⁰⁵⁾ Heri ligger dog ikke megen vejledning for praksis som her ofte vil stå over for ulemper af en type, som ikke foreligger tilsvarende i privatretlige forhold. Specielt gælder dette den besværliggørelse af vejadgang som finder sted i forbindelse med langvarige anlægsarbejder eller niveauændringer. Disse situationer er det mere nærliggende at anskue som indgreb imod vejadgangsretten, hvorefter såvel varige som midlertidige ændringer i denne vil kunne begrunde erstatning, såfremt "fornøden adgang til offentlig vej" berøves ejendommen, jfr. vejlov § 69, stk. 2.¹⁰⁶⁾ Set under denne synsvinkel kan der slet ikke være tvivl om taksationsmyndighedernes kompetence, da de omhandlede erstatningsspørgsmål, forudsat indgrebet sker i forbindelse med "nye vejanlæg" eller "ombygning af bestående veje", jfr. vejlov § 69, stk. 1, udtrykkeligt afgøres af taksationsmyndighederne.¹⁰⁷⁾

104) Smh. TK 2.33 note 3.

105) Således Gomard, SvJT 1959.338 med kritik af en i svensk retspraksis anlagt ekspropriationsretlig synsvinkel.

106) Se herom nærmere TK 2.3 note 2 og 3, og nu også Abitz: Fast ejendoms regulering, 3. udg. p. 340 og 350.

107) Bestemmelsen er indført med vejbestyrelsesloven af 1957, jfr. § 32, stk. 1.

For skader i forbindelse med vandkrafts- og vandforsyningsanlæg gælder, at lovgivningen herom altid har henvist sådanne erstatningsspørgsmål til afgørelse ved de i den pågældende lovgivning instituerede taksationsmyndigheder.

Smh. nedenfor henholdsvis p. 206 og 210. I forarbejderne til vandkraftslovgivningen anføres, at der "vil selvfølgelig ogsaa uden for de egentlige Ekspropriationstilfælde opstaa en lang Række af Spørgsmaal, f.Eks. om Vej- og Broforhold, Rørskær, Aaens oprensning og den ændrede Vandstands Indflydelse paa nærmere eller fjernere Jordlodder, som paakræve Løsning", smh. Rt 1917/18 tillæg A sp. 3909. Det umiddelbare forbillede for at oprette en særlig kommission til afgørelse af samtlige erhvervelses- og erstatningsspørgsmål toges i lov nr. 92 af 30.4.1909 om anlæg af et havdige fra V. Vedsted til Store Darum i Ribe amt, jfr. § 3.

b. Særligt om skader i forbindelse med anlægsarbejdet.

Skader der opstår under anlægsarbejdets udførelse, er ikke særligt karakteristiske for ekspropriationssituationen og antages i henhold til ekspropriationsproceslovens forarbejder at skulle bedømmes efter almindelige erstatningsregler om ansvar for skadegørende handlinger. Det understreges, at der kan opstå skadetilfælde af en "så atypisk karakter, at de ikke er tilsigtet afgjort af ekspropriationsmyndighederne", men at en "bestemt afgrænsning af disse tilfælde (ikke) lader sig opstille.¹⁰⁸⁾

I det følgende skal den foreliggende praksis forsøges beskrevet og systematiseret. Det synes for den videre fremstilling hensigtsmæssigt at gruppere de omhandlede skader alt efter om de har været en uundgåelig følge af det pågældende anlægsarbejde, eller ikke har denne karakter. I den sidstnævnte situation rejser sig nemlig det særlige spørgsmål, om eksproprianten (anlægsmyndigheden), som normalt ikke forestår anlægsarbejdets udførelse, kan hævde, at skaderne er ham uvedkommende, men at der må rejses sag om erstatning direkte mod entreprenøren, hvis folk har forårsaget skaden.

Som eksempler på skader der typisk indtræffer som en uundgåelig følge af det pågældende anlægsarbejde kan nævnes revnedannelser i huse, udgravningsskader, forurening af vandløb som følge af

108) Smh. ekspropriationsbetænkning I p. 42-43.

nedskylning, og støvskader på et gartneri i forbindelse med arbejdskørsel. For skader af denne karakter gælder et objektivt eller dog et sådant strengt ansvar, at eksproprianten ikke kan skyde sig ind under den almindelige regel om skade, forvoldt af selvstændig entreprenør,¹⁰⁹⁾ smh. nedenfor. Hermed stemmer praksis, der som almindelig regel påkender disse spørgsmål.

Af en række kendelser fremgår at kommissionerne har anset sig for egnede til at afgøre, om der i sagen foreligger tilstrækkelig årsagsforbindelse. Med hensyn til bygningsskader kan det være af betydning at fotografering og bygningsbeskrivelse inden arbejdets iværksættelse er udbredt praksis,¹¹⁰⁾ men der er ikke i kendelserne holdpunkter for at sådant særligt bevisgrundlag i sig selv er afgørende.

Smh. overtaksationskommissionen for Vejle m.fl. amter, kendelse af 2.8.1971, hvorefter der "ikke kan bortses fra, at de ved overtaksationskommissionens besigtigelse konstaterede revner i loftet skyldes vejarbejdet ...". I sagen var kun afstået en smal strimmel areal til en gadeudvidelse, som ikke i sig selv kan have været afgørende for kravets grundlag.

I den i note 110 anførte sag skønnede taksationskommissionen med hensyn til et krav om erstatning for brud på en jordvandleddning, at "der efter samtlige foreliggende Omstændigheder ikke var Sandsynlighed for, at det ommeldte Ledningsbrud kunne være forårsaget ved Rystelser hidrørende fra Baneanlæggets Udførelse". Se også TK 1.111.

Den omstændighed, at årsagsbedømmelsen er sammenvævet med en retlig afvejning synes ikke at have ført til afvisning i praksis. Illustrerende er en sag, hvor det var gjort gældende, at forskellige revner i stuehuset skyldtes rystelser ved kørsel på bivejen ud for ejendommen under arbejdet med dennes forlægning. Af fotografier m.v. fremgik, at der allerede førend arbejdets igangsættelse var konstateret revnedannelser, men at disse nu var øget. Ekspropriationskommissionen udtalte, at den ikke fandt det tilstrækkeligt godtgjort, at "anlægsmyndigheden har udvist et til erstatning

109) Smh. også Frost, TfR 1944.47 ff.; Trolle: Risiko og skyld, 2. udg. p. 41 ff. og Stig Jørgensen p. 112, 118 og 129-30.

110) Den under 1 a omtalte ældre praksis synes ikke på noget tidspunkt at være gået af brug, smh. taksationsforretning af 7.8.1941 (2. spor, Lygten-Farum), hvor der tilkendes en lang række mindre erstatningsbeløb for skader og ulemper "hidrørende fra Rystelser under Baneanlæggets Udførelse".

forpligtende forhold ved uforsvarlig kørsel under anlæggets udførelse. Der ses derfor ikke at være en sådan sammenhæng mellem anlægget og skadernes opståen og omfang, at der kan tillægges ejeren nogen erstatning". Hermed gives så vidt ses udtryk for den retsopfattelse, at rystelser, der hidrører fra den som følge af anlægget forøgede trafik på kommunevejen forbi ejendommen, ikke står i nogen særstilling, men ligesom rystelser, der skyldes øget biltrafik i almindelighed eller særlige forhold såsom omlægning og omklassificering af det offentlige vejnet, ikke kan anses som erstatningspådragende forhold. Taksationskommissionens afgørelse er udtryk for en vis afstandtagen herfra, idet "den af anlægget betingede intensive og tunge trafik på tidligere bivej nr. 8" anføres at have været en "medvirkende årsag til udskridning af husets facadevæg, hvorved bemærkes, at huset ikke er funderet anderledes end andre ældre huse".¹¹¹⁾

Som nævnt vil der i forbindelse med anlæggets udførelse kunne udskilles en gruppe af skader, som har en mere tilfældig karakter. Der kan således være tale om skader forvoldt ved muldoplæg i hegn på en tilgrænsende ejendom eller ved kørsel med arbejdsmaskiner uden for eksproprieret areal. En mangelfuld hegning af arbejdsfeltet kan bevirke besvær med indfangning af dyr, skader på afgrøder o.s.v. Karakteristisk for disse skader er, at skaden typisk kan føres tilbage til en fejl begået af entreprenørens folk. Da DL 3-19-2 om ansvar for folks fejl som udgangspunkt ikke antages at gælde ved skader forvoldt af en selvstændig entreprenør, synes skadelidte herefter ikke at kunne henholde sig til eksproprianten. Praksis under jernbaneforordningen synes da heller ikke at have påkendt disse spørgsmål, medmindre entreprenøren erkendte sit erstatningsansvar.

Således taksationsforretning af 20.12.1939 (Anlæg af en overføring ved Fjenneslev), hvor ejeren og entreprenørfirmaet anmodede taksationskommissionen om at fastsætte erstatning for at "Entreprenørfirmaet ved en Fejltagelse havde ladet fælde et Kastanietræ" og for beslaglæggelse af et areal "under

111) Smh. TK 3.35, der tilkender en erstatning på 8.000 kr. Som medvirkende årsag henvises yderligere til "gennemførelsen af rørledningen og dermed forbundne udgravning ca. 15 m fra stuehusets facade", et forhold som ikke ses inddraget under sagens påkendelse for ekspropriationskommissionen.

Arbejdet ved Uddybningen af det offentlige Vandløb" som lå uden for det midlertidigt eksproprierede areal.

Udførligt og så vidt ses endnu dækkende til det almindelige spørgsmål om ansvar for selvstændig entreprenør Frost, TFR 1944.15-73. Retspraksis har ikke tillagt det særlig betydning om driftsherren er en privat person eller offentlig myndighed, men sidstnævnte kan i medfør af lovgivningen være pålagt særlige tilsynspligter, som den ikke er frigjort fra ved at benytte en selvstændig entreprenør. Dette er ikke mindst praktisk med hensyn til vejarbejder, se l.c. p. 36 ff., men denne retspraksis hviler på synspunkter, som ikke kan begrunde nogen skærpelse af de almindelige ansvarsregler i forhold til en ekspropriat, smh. l.c. p. 46, hvorefter det afgørende er, om driftsherren "stiller Indretninger til Raadighed for Almenheden eller en større ubestemt Kreds".

Smh. LVK XXV.16 OLK, der i overensstemmelse med ekspropriantens påstand afviser at påkende et spørgsmål om bygningsskader, da der "foreligger grundet formodning om at de skader, for hvilke der kræves erstatning, skyldes forhold under arbejdets udførelse, som ikke står i direkte sammenhæng med gennemførelsen af projektet, således at det må anses for tvivlsomt, om erstatningen for dens udbedring kan pålignes de projektet flydende udgifter ...". Af sagen fremgår ret tydeligt, at entreprenøren havde begået fejl.

Nogen ændring i denne retstilstand har ekspropriationsprocesloven ikke forudset. I forarbejderne fremhæves således, at entreprenøren ikke vil være forpligtet til at underkaste sig ekspropriationsmyndighedernes afgørelse. Da entreprenøren ikke er part i sagen anføres det endvidere, at man ved at gøre eksproprianten direkte ansvarlig vil løbe risiko for, at denne pålægges at betale erstatning ud fra forudsætninger, som underkendes i en senere proces mellem ekspropriant og entreprenør.¹¹²⁾

Disse betænkeligheder kan vel navnlig have en vis vægt, hvor entreprenøren muligvis vil kunne oplyse omstændigheder, der peger i retning af egen skyld fra ekspropriatens side, men er vel i mange skadessituationer uden betydning, idet det vil være evident, at skaden skyldes entreprenørens virksomhed. I disse tilfælde vil det være unødigt formalistisk at henvise spørgsmålet til afgørelse ved domstolene. Det er praktisk at vurdere den foreliggende skade ved taksationen, og det ligger lige for at henholde sig til eksproprianten, som i så fald vil være henvist til evt. at udøve regres imod entreprenøren.

Praksis synes at udvikle sig efter disse retningslinier. De statslige

112) Smh. ekspropriationsbetænkning I p. 43.

kommissioner behandler således i dag konsekvent anlægsmyndigheden som den direkte ansvarlige, idet kravene rejses og gennemføres overfor denne. Da anlægsmyndigheden har løbende kontakt med entreprenøren, og en repræsentant for denne specielt ved erstatningsopgørelsen for midlertidige ulemper normalt er til stede ved taksationen, kan denne fremgangsmåde ikke vække betænkeligheder.

Taksationskommissionen for Fyn og det sydlige Jylland forhøjer i kendelse af 29.6.1970 den samlede erstatning for midlertidige ulemper ved etablering af en rørledning, hvad der svarer til ejerens krav om "erstatning på 400 kr. for skade på havremark som følge af anlæggets afbrydelse af strømforbindelse til elektrisk hegn, hvorved 8 kvier var brudt".

Udtryk for samme tendens er en vejtaksationsafgørelse, der antager, at vejbestyrelsen måtte være direkte ansvarlig for kørsels-skader uden for det eksproprierede areal, da den "kunne have foretaget midlertidig ekspropriation af jord til brug under arbejdets udførelse".¹¹³⁾

Tiden synes at være inde til, som praksis er godt på vej til, at man helt skrinlægger reglen om det selvstændige entreprenøransvar på her omhandlede område.

c. Tab i forbindelse med ekspropriationens forberedelse.

1°. *Optrækkende ekspropriation.* Fra det tidspunkt, hvor de første rygter om et anlæg fremkommer, til sagen, efter at have gennemløbet en række faser, afsluttes med en formelig ekspropriation, vil der ofte være gået flere år. Dette tidsrum kan være forbundet med en ubehagelig usikkerhed for de pågældende lodsejere og andre rettighedshavere. Handelsværdien kan påvirkes af svigtende køberinteresse og forretningsindehaveres indtjening kan være faldende på grund af befolkningens udsivning fra området.¹¹⁴⁾ Mere præcise tilfælde af tabsforvoldelse vil typisk forekomme i ekspropriations-sagens afsluttende fase, f.eks. tab ved at et ledigt lejemål ikke kan genudlejes på grund af forventet snarlig ekspropriation.

113) Smh. TK 2.87.

114) Disse for værdiansættelsen vanskelige retsspørgsmål kan ikke forfølges her. Spørgsmålet om valg af vurderingstidspunkt giver imidlertid anledning til at inddrage nogle aspekter heraf, smh. VI B 2 a om fremmed ret, og VI C 2 a, hvor specielt det modstående spørgsmål om korrektion for værdistigninger behandles.

Hvor ekspropriationen gennemføres, optages de omhandlede spørgsmål til behandling, hvad der stemmer med, at tabet for så vidt kan siges at være forvoldt af ekspropriationen, som det er forvoldt ved forberedelser til denne. Erstatningsretligt set bør ekspropriationen imidlertid ikke stilles bedre end han ville have været ved tilbagetræden.¹¹⁵⁾ Det er derfor helt konsekvent, at praksis optager erstatningskrav til påkendelse som rejses af andre, der er udsat for tab af ganske tilsvarende karakter.

Smh. den i TK 3.46 note 1 anførte kendelse: "Da brugeren selv har opsagt lejemålet ca. $\frac{1}{2}$ år før ekspropriationen, findes der ikke grundlag for at yde erstatning for lejemålets ophør". Formuleringen er tilsyneladende afsvækket i sammenligning med TK 2.60, hvor lejerer heller ikke havde rettigheder over ejendommen på ekspropriationstidspunktet, men hvor det siges, at der "ikke er hjemmel" til at yde erstatning i anledning af ekspropriationen.

Det hedder nærmere i førstnævnte kendelse, at "udtyndingen i kvarteret på grund af andre tidligere ekspropriationer i sig selv kan have motiveret flytningen, ligesom ønsket om ved et gunstigt køb at erhverve ejendommen Søndergade 21, hvori frisørsalonen nu drives, kan have bestemt brugeren til den trufne disposition".

I sagen TK 3.46, hvor en butiksejer var fraflyttet og overgået til andet erhverv inden ekspropriationen, men lejeretten til lokalerne bestod på ekspropriationstidspunktet, kunne kommissionen med en tilsvarende begrundelse udtale, at det ikke var "bevist eller blot sandsynliggjort, at der ved ekspropriationen af vedkommende ejendom er påført brugeren et tab, som kunne begrunde erstatning". Det skal herved tilføjes, at ekspropriationskommissionen i sin kendelse havde pålagt anlægsmyndigheden at lade lejemålet fortsætte indtil den 1.12.1973, det tidspunkt, til hvilket brugeren ifølge lejekontrakten tidligst kunne opsiges.

2°. *Forbud.* I fremmed ret indeholder ekspropriationslovgivningen ofte almindelige bestemmelser om, at en råden, der kan virke fordyrende for den kommende ekspropriation fra et vist tidspunkt i ekspropriationssagen, f.eks. den første offentlige fremlæggelse af projektet, er forbudt.¹¹⁶⁾ Dansk lovgivning indeholder ingen almindelige forbudsbestemmelser, navnlig er der ikke særlige retsvirkninger forbundet med besigtigelsesforretningens afholdelse i ekspropriationsprocesloven. Da ekspropriationsforretningen og der-

115) Smh. Poul Andersen U 1966 B. 284.

116) Se således oreigningslov § 28, stk. 1, og den schweiziske ekspropriationslov Art. 42.

med det afgørende led i ekspropriationssagen, normalt afholdes nogle få måneder senere, trænger en regel af dette tilsnit sig heller ikke på. I fremmed ret vil rådighedsbegrænsningen regelmæssigt vare flere år, bl.a. af den grund, at ekspropriationsbeslutningen, og dermed ejendomsrettens overgang som udgangspunkt først kan træffes efter at erstatningsfastsættelsen har fundet sted.¹¹⁷⁾ Rådighedsbegrænsningen er som almindelig regel forbundet med erstatningspligt, ligesom der skal ydes erstatning, hvis der trædes tilbage inden fuldbyrdelestedstidspunktet.

Se således den schweiziske ekspropriationslov Art. 44, hvorefter eksproprianten skal svare fuld erstatning "für den aus dem Enteignungsbann entstehenden Schaden". Hvis parterne ikke to år efter ekspropriationsprocessens indledning er kommet til enighed eller taksation er iværksat, kan ekspropriaten ligefrem forlange den indtil da forvoldte skade fastsat ved de almindelige taksationsorganer "in einem besonderen Verfahren". Men kravet vil ellers blive påkendt i den senere "Hauptschätzungsverfahren".

Efter oreigningslov § 28, stk. 2, fastsættes erstatningen "samtidig med erstatningen for eiendomsinngrepet eller — om inngrep ikke blir foretatt — ved særskilt skjønn".

Se iøvrigt til spørgsmålet om tilbagetræden mod erstatning i fremmed ret Ekspropriationsaktens retsvirkninger p. 22—23. Hertil kan føjes den schweiziske ekspropriationslov Art. 14 Abs. 2, hvorefter eksproprianten skal erstatte "den aus dem Verzicht entstandenen Schaden". Sagen behandles ved "Schätzungskommission".

En række ekspropriationsformål er imidlertid i dansk ret beskyttet ved særlige forbudsmuligheder, som skal sikre forvaltningen den fornødne tid til udarbejdelsen af endelige planer. Mod gennemførelsen af et iøvrigt lovligt byggeri m.v. på arealer, hvor et vejanlæg muligvis bliver aktuelt, kan der nedlægges forbud af et års varighed med mulighed for forlængelse, jfr. vejlov § 36, stk. 1. Denne og andre regler¹¹⁸⁾ om tidsbegrænset forbud er at betragte som erstatningsfri reguleringer, og det er derfor umiddelbart påfaldende, at naturfredningsloven modsat bestemmer, at fredningsnævnet eller overfredningsnævnet kan "erstatte private grundejeres tab ved ikke at kunne udnytte ejendommen som hidtil i tiden mellem bekendt-

117) Der henvises yderligere til VI B indledningen.

118) Smh. således byplanlov § 9 og saneringslov § 17.

gørelsen i Statstidende og opgivelsen af fredningen", jfr. § 13, stk. 3.¹¹⁹⁾

Denne forskel er dog vistnok mere tilsyneladende end reel. Hovedtanken med nedlæggelse af forbud er at hindre en ændret brug af ejendommen, og det er klart, at f.eks. rentetab og stigende byggepriser i forbindelse med forsinket byggeri ikke skal erstattes. Således har naturfredningslovens regel om forsinkelseserstatning da heller ikke været praktiseret.¹²⁰⁾ Derimod vil der hvis frednings-sagen griber ind i en igangværende virksomhed, f.eks. en grusgravningsvirksomhed, blive ydet erstatning.¹²¹⁾ Der kan endvidere blive tale om at erstatte tabte projekteringsudgifter og udgifter til dækning af ansvar ved kontraktbrud. Om sådanne tab vil kunne passere erstatningsfrit i forbindelse med nedlæggelse af de egentlige forbud må forekomme meget tvivlsomt.¹²²⁾ Da forbudsinstituttet imidlertid typisk kun hjemler indskriden mod ændret brug af en ejendom og vel dertil i grænsetilfælde anvendes med forsigtighed følger heraf, at tabssituationer som de anførte normalt ikke opstår.¹²³⁾ Som begrundelse for at opretholde en særlig erstatningsregel peger naturfredningskommissionen da også på, at der netop ved fredning kan forekomme den situation som iøvrigt er usædvanlig, at rådighedsbegrænsningen "griber ind i en iøvrigt lovlig anvendelse, der allerede er i gang".¹²⁴⁾

Om nedlæggelse af forbud efter omstændighederne må pådrage erstatningspligt er et spørgsmål som helt naturligt medtages under

119) Smh. Garde p. 390–91, hvor det anføres, at baggrunden for reglen er historisk og at formuleringen i den tidligere lov iøvrigt var videregående.

120) Se herom og til det følgende naturfredningsbetænkning II p. 351–53, samt TK 2.111 og 120.

121) Smh. også naturfredningslov § 49, stk 2, hvorefter der i forbindelse med undersøgelse af fortidsminder ydes forbudserstatning for "tab ved ikke at kunne fortsætte den hidtidige drift".

122) I vejdirektoratets skr. af 22.4.1964 udtales da også kun, at der "ikke i almindelighed" kan kræves erstatning for et nedlagt forbud efter vejbestyrelseslov § 42, se Boas, Tillæg p. 178. Se også III B 2 b i.f.

123) Krav om erstatning for tabte projekteringsudgifter var rejst i U 1945.1081 H, der imidlertid frifinder allerede fordi ejeren burde have regnet med muligheden af et forbud efter byplanlov § 9.

124) Jfr. naturfredningsbetænkning II p. 353.

erstatningsfastsættelsen ved den efterfølgende ekspropriation.¹²⁵⁾ Taksationskommissionerne er derfor heller ikke uegnede til at behandle sådanne krav, hvor et forbud kommer til at stå alene. Hermed stemmer praksis.

TK 1.114 yder således erstatning for afholdte projekteringsudgifter i et tilfælde, hvor forbudet kom til at stå alene. Dette må antagelig forudsætte, at forbudet har medført, at ejerne har indrettet sig på anden måde, således at projektet er blevet overflødigt.

TK 2.55 forrefter erstatningen for strandet byggeri, herunder projekteringsudgifter, fra forbudsnedlæggelsen, men arealerstatningen fra overtagelsesdagen.

3°. *Andre tilfælde.* Når et ekspropriationsformål ikke kan beskyttes ved forbud eller særlige planinstitutter vil en myndighed ved andre, undertiden tvivlsomme midler, kunne søge at begrænse den private råden.

Smh. U 1961.558 H, hvor en kommunalbestyrelse afslog et statslånsandragende vedrørende byggeri og indirekte tilkendegav, at byggetilladelse ikke kunne opnås, efter at statsbanerne overfor kommunen havde udtalt, at det pågældende areal efter foreliggende planer skulle anvendes til baneudvidelse. Skønt ejeren udfoldede store anstrengelser for at få ekspropriationssagen fremmet, hengik der syv år, inden ekspropriationen fandt sted. Højesteret tilkender erstatning med den begrundelse, at ejerens økonomiske råden over ejendommen "i det lange tidsrum ... har været væsentligt begrænset". Højesteret har ikke stået fremmed over for det synspunkt, at erstatningspligten kunne begrundes efter en analogi fra ekspropriationsregler, smh. Trolle TfR 1961.569 (573). Poul Andersen finder analogien meget tvivlsom, smh. U 1966 B. 284, men synes til gengæld at strække det almindelige erstatningsgrundlag ret vidt, idet "det næppe (bør) være en Betingelse, at Forhalingen kan lægges Myndighederne til Last", l.c. p. 285.

I sagen U 1963.360 tillagde landsretten en erstatning på 2.000 kr. "under hensyn til det til ekspropriationssagens behandling medgåede tidsrum". Højesteret fandt dog ikke grundlag herfor "allerede fordi det ikke er godtgjort, at han herved har lidt noget tab, som ikke er dækket ved de ham tillagte erstatninger". Til forskel fra den foregående sag, hvor ejerens konkrete byggesag lagdes hindringer i vejen, kan formentlig fremhæves, at nogen kvalificeret brug af ejendommen i det foreliggende tilfælde ikke var påtænkt. Ejeren anførte, at han faktisk havde været afskåret fra udstykning og salg af ejendommen, men prisudviklingen i området pegede i retning af, at ejeren i og

125) Dette lægges da også uden videre til grund i vejdirektoratets skr. af 22.4.1964, smh. note 122.

for sig var godt tjent med den lange behandlingstid, da han dermed fik del i konjunkturstigningen.

Hvad enten de herved forvoldte tab begrundet erstatningspligt efter en analogi til ekspropriationsregler eller ud fra almindelige erstatningsretlige grundsætninger, kan det være hensigtsmæssigt, at taksationsmyndighederne tager sådanne krav under påkendelse. Praksis er i overensstemmelse hermed.

I et tilfælde fra nyere praksis, hvor eksproprianten bestred taksationsmyndighedens kompetence, hedder det således, at "overtaksationskommissionen er med taksationskommissionen enig i, at taksationsmyndighederne i forbindelse med fastsættelsen af en ekspropriationserstatning vil kunne tage stilling til, om en ejer har krav på erstatning for det tab, han måtte lide ved rent faktisk ikke at kunne råde over ejendommen på en nærmere ønsket måde som følge af en forhåndsmeddelelse om ekspropriation" og at derhos "forholdene i den til påkendelse foreliggende sag gør det muligt at afgøre det herom rejste spørgsmål i forbindelse med ekspropriationssagen".¹²⁶⁾

Overtaksationskommissionen tillagde herpå en erstatning for forgæves udgifter til et skitseprojekt, men savnede iøvrigt grundlag for at yde særskilt erstatning for "eventuelt 'tab' ved, at det oprindeligt skitserede byggeri ikke gennemførtes". Taksationskommissionen havde derimod ment, at det i den konkrete sag "vil være rettest, at domstolene tager stilling til, om en sådan erstatning måtte tilkomme Kirkelig forening for Indre Mission, herunder særlig, om foreningen måtte have givet afkald herpå ved uden forbehold at ansøge om en mindre omfattende ombygning".

Ansatser til en bredere kompetenceopfattelse findes allerede i praksis førend ekspropriationsprocesloven af 1964, smh. den i U 1961.558 (561-62) gengivne erklæring fra den ledende landinspektør, hvorefter taksationskommissionen tilkendte erstatning for arkitekthonorar m.v., skatter og rentetab. Dette er overset af Poul Andersen U 1966 B. 284.

I sagen F.O. 1957.234 havde et areal med derpå liggende bunkersanlæg stået til forsvarsministeriets disposition fra 1949 til 1957, da formelig ekspropriation fandt sted. Ejeren bestred efterfølgende, at taksationsmyndighederne havde haft kompetence til at afgøre erstatningsfastsættelsen for det pågældende

126) Overtaksationskommissionen for Bornholms og Københavns amter, kendelse af 25.3.1968. At der ikke skete hjemvisning stemmer med den vide adgang til at indføre nova, som praksis anerkender, smh. nedenfor p. 172.

tidsrum.¹²⁷⁾ Om han på andet grundlag end det ekspropriationsretlige, f.eks. et kontraktssynspunkt, kunne gøre yderligere krav på erstatning gældende var vel højst tvivlsomt. Kompetenceindsigelsen må i alle tilfælde umiddelbart forekomme absurd, smh. også kommissarii redegørelse p. 239. Ombudsmanden fandt da heller ikke på dette punkt i sagen anledning til kritik.

127) Taksationskommissionen anvendte den fremgangsmåde, at værdien af det afståede blev fastsat på tidspunktet for den formelle ekspropriation, men lod samtidig erstatningen forrente fra tidspunktet for den faktiske afståelse, smh. ligeledes TK 1.75. Fremgangsmåden kan næppe være egnet til at danne regel, smh. Poul Andersen U 1966 B. 285.

III Om parterne — de beskyttede interesser

En ekspropriation kan volde personlig ulempe og almindeligt formuetab for en meget vid og ubestemt kreds af personer med stærkt varierende tilknytning til ekspropriationen. Alle disse bør rimeligvis ikke have adgang til at procedere på vanlig måde på ekspropriantens bekostning og til skade for en hurtig afvikling af sagerne. Der er derfor på den ene side et almindeligt behov for ved hjælp af ikke alt for udflydende begrebsbestemmelser at kunne afvise alt for fjerne krav på et tidligt stadium. Der er endvidere behov for, at taksationsmyndighederne kan gå uden om visse retskonflikter mellem sagens parter, som ikke har betydning for selve erstatningsfastsættelsen. På den anden side må taksationsprocessen, hvis denne skal opfylde sin funktion, i videst mulig udstrækning kunne gøre op med de krav om erstatning, som kan rejses i forbindelse med ekspropriationsindgrebet.

Væsentlige sider af spørgsmålet om, hvilke personer der er eller kan gøre sig til parter i taksationsprocessen, er allerede belyst ved den foregående fremstilling af taksationsmyndighedernes kompetence. Den brede kompetencefastlæggelse i gældende ret modsvares naturligvis af, at kredsen af personer, som får adgang til taksationsprocessen, er tilsvarende vid. En nærmere undersøgelse med hensyn til, hvem af disse der er parter, skal foretages i det følgende.

I den almindelige taksationsproces giver det normalt ikke særlige vanskeligheder at udfinde modparten til den erstatningsberettigede, idet dette vil være den myndighed eller private, som har rejst ekspropriationssagen med derpå følgende taksationsforretning, og som dermed har markeret sin interesse i indgrebet. Men dette mønster følges ikke slavisk. Undertiden er det umiddelbare erstatningsansvar således pålagt den handlende myndighed. Der kan derfor være grund til at spørge i hvilket omfang og ud fra hvilke synspunkter lovgivningen pålægger den handlende myndighed erstatningspligt, uanset at en anden interesse måske kan påvises som umiddelbart interesseret i indgrebet. Fremstillingen under IV er som

følge heraf anlagt som en mere almindelig undersøgelse af, hvem erstatningspligten påhviler. I tilslutning hertil kan det snævre processuelle spørgsmål om, hvem der er modpart i taksationsprocessen behandles meget kortfattet.

Den følgende undersøgelse af, hvem der er part i taksationsprocessen, må tage sit udgangspunkt i spørgsmålet om, hvem der har partsbeføjelser, særlig kontradiktionsadgang, vedrørende erstatningsfastsættelsen, smh. B. Herunder er det et spørgsmål, om nogle rettighedshavere kan holdes ude fra erstatningsprocessen, fordi de ikke har selvstændige interesser at gøre gældende. Detté spørgsmål, som navnlig rejser sig for panthavere gør det nødvendigt at inddrage visse spørgsmål fra udbetalingsfasen, smh. C.

Fremstillingen under B og C vedrører retstilstanden som den er i dag. Problemstillingen har i ældre ret haft en ganske anden karakter. Hermed tænkes ikke så meget på det forhold, at kredsen af personer som har fået adgang til taksationsprocessen er blevet udvidet specielt i kraft af de under II C omhandlede kompetencebestemmelser i nyere lovgivning, som i alle tilfælde giver naboer til anlægget adgang til processen. Mere afgørende er, at ældre ret har haft en principielt anden opfattelse af, hvem der overhovedet var rettighedshaver i forhold til eksproprianten. Dette skal indledningsvis behandles under A.

A Surrogationsprincippet.

I ældre ret synes opfattelsen at have været den, at de begrænsede rettighedshavere til den faste ejendom kun havde en afledet ret til erstatning. Dette indebar i første række, at rettighedshaveren kun havde krav på erstatning inden for rammen af den ejeren af ejendommen, vurderet som ubehæftet, tilkommende erstatning. Denne ret til andel i erstatningen skulle gøres gældende over for ejeren.

Som udtryk for denne tankegang kan peges på, at lovgivningen før jernbaneforordningen overhovedet kun omtaler erstatning til ejeren. Af jernbaneforordningens § 17 fremgår endvidere, at forpagterens erstatning for "Jordens Aftrædelse" skulle dækkes af den for ejendommen fastsatte

III A

værdierstatning, "af Eieren at godtgjøre Forpagteren i dennes Afgifter". Indvendinger om at forslaget ikke altid ville føre til fuld erstatning for forpagteren affærdigedes af kommissarius, da det "i sig selv vilde være paafaldende om Entreprenørene for et Jernbaneanlæg skulde komme til at betale mere for en Grund end dennes fulde Værdi, fordi den tilfældigvis var bortforpagtet", smh. Viborg Stændertidende 1844 p. 1174.

U 1868.497 LOHD antager at en fæster ikke kunne rejse sag mod den eksproprierende vejbestyrelse, medmindre ejeren ligefrem overdrog søgsmålsretten til ham, da det er "Grundens Eier, der er den Erstatningsberettigede, medens Fæsteren har sin Tiltale til Eieren i Overensstemmelse med deres contractlige Forhold". Tilsvarende indenrigsministeriets skr. af 21.7.1866 (Ussings rescriptsamling).

Det ovennævnte såkaldte surrogationsprincip blev massivt angrebet i forrige århundredes juridiske teori. Ud fra en fortolkning af grundlovens udtryk "ejendom" som ensbetydende med formueretigheder overhovedet, måtte princippet stemples som grundlovsstridigt.¹⁾ Den enkelte rettighedshavers tab måtte bedømmes særskilt, og resultatet kunne dermed udmærket blive, at den samlede sum af erstatninger oversteg værdien som den ville have været på en enkelt indehavers hånd. Som et hyppigt anført eksempel kan nævnes, at en færdselsservitut over den eksproprierede ejendom ofte er uden indvirkning på værdien af den tjenende ejendom, men kan have stor økonomisk betydning for den herskende ejendom.

På baggrund af den meget kasuistiske ekspropriationslovgivning har praksis ikke haft særlige vanskeligheder ved at følge læren om den selvstændige vurdering af de enkelte rettigheder. Om servitut-havere gælder således, at de slet ikke er omtalt i jernbaneforordningen, og det kan vel betvivles, om de nogensinde i praksis er blevet betragtet som afledede rettighedshavere. Endvidere var der gode muligheder for at anlægge en indskrænkende fortolkning. Til den foran nævnte bestemmelse i jernbaneforordningens § 17 om brugsrettigheder anfører Troels G Jørgensen således, at reglen giver god mening i de typiske tilfælde, delekspropriation af landbrugs-ejendomme, og at der ikke er anledning til herudover at betragte reglen som udtryk for surrogationsprincippet.²⁾

1) Se således Matzen: Den danske Tingsret (1884) p. 105–06; Torp: Dansk Tingsret (1892) p. 155–56, og Grundtvig TfR 1906.98. For norsk rets vedkommende udførligt Bugge, NRt 1898.113 ff.

2) Troels G. Jørgensen p. 233.

Den almindelige forkastelse af surrogationsprincippet indebærer imidlertid en række mindre påagtede konsekvenser for ekspropriationsprocessen, som det i vid udstrækning blev overladt praksis selv at løse.

For det første kunne det blive et spørgsmål, om ikke alle rettighedshavere som berørtes af indgrebet skulle indkaldes til ekspropriationsforretningen eller dog underrettes om den skete *ekspropriation*. Dette har dog så vidt ses aldrig været praktiseret som almindelig regel. Ekspropriationsbetænkningens forslag til ekspropriationsprocesloven strakte da heller ikke pligten til individuel indkaldelse videre end til ejer og bruger, givetvis ud fra den opfattelse, at andre rettighedshavere normalt ikke havde særlige interesser at varetage vedrørende ekspropriationsprojektets udformning, og at en videregående regel herom ville volde administrativt besvær. Da dette, navnlig for servituthavere, kunne medføre uheldige virkninger, medtog loven imidlertid også andre der skønnes at have "retlig interesse" i sagens afgørelse, jfr. ekspropriationsproceslov § 15, stk. 3, 2. pkt.³⁾ Udvidelsen kan dog ligeledes ses begrundet i hensynet til den korrekte erstatningsfastsættelse, smh. det følgende.

Men videre må der rejse sig spørgsmål om at inddrage de begrænsede rettighedshavere under selve *taksationen*. I mange af de særligt i nyere tid forekommende ekspropriationssituationer må det fremtræde som selvfølgeligt og nødvendigt for at afgørelsen overhovedet kan træffes på et betryggende grundlag, at den begrænsede rettighedshaver selvstændigt forfægter sine interesser, f.eks. indgreb i forretningslejemål eller brydningsret til råstoffer. I sådanne tilfælde har man derfor heller ikke kunnet lægge til grund, at ejeren kan eller skal påstå erstatning på en lejers vegne.

Smh. U 1945.614 Ø vedrørende et teaterlejemål, der måtte afbrydes på grund af besættelsestropperne overtagelse af teatret. Det udtales i dommen, at ejeren "ikke har forsømt nogen ham ifølge Lejemaalet paahvilende Pligt over for Sagsøgeren, hvem det efter det oplyste stod og stadig staar aabent at fremsætte sit Krav over for Besættelsestropperne og ovennævnte Udvalg".

3) Ft 1963/64 tillæg B sp. 902, der dog ikke er meget oplysende, og Poul Andersens kritik i U 1964 B. 75. En tilsvarende udvidelse rummer vejlov § 47, stk. 4, smh. heroverfor vejbestyrelseslov § 25, stk. 1, hvorefter alene "ejeren og så vidt muligt de brugere, hvis rettigheder berøres" skulle indkaldes til åstedsforretningen.

III A

At en fastholdelse af repræsentationssynspunktet også for andre end begrænsede rettighedshavere vil kunne føre til en helt utilstrækkelig erstatningsfastsættelse illustreres i sagen U 1944.320 H. Den sagsøgte kommune gjorde her gældende, at den ikke havde nogen pligt til at "forhandle direkte med hver enkelt, som den tilsigtede Mælkeordning kan berøre" og at mælkehandleren iøvrigt havde været repræsenteret ved mejeriet. Landsretten udtaler, at da det må antages forudsat, at der ved mælkeordningens gennemførelse skal ydes godtgørelse til de virksomheder, der nedlægges "maa der gaas ud fra, at der skal føres Forhandlinger med dem, som gennem Forbud ... mister deres Erhverv" og at det "ikke i saa Henseende kan anses fyldestgørende, at der uden Aftale med Sagsøgeren er forhandlet med Gramgaard Mejeri". Højesteret tiltrådte i henhold til de i dommen anførte grunde, at der tilkom mælkehandleren en yderligere erstatning.

Retsstillingen i ældre praksis har vistnok været mindre klar vedrørende mere overskuelige brugsforhold, f.eks. forpagtning af landbrug, hvor taksationsmyndighederne har fundet det praktisk at fastsætte en samlet erstatning omfattende alle forhold.⁴⁾ Den fordeling af erstatningen på ejer og bruger som under alle omstændigheder måtte finde sted har man dermed forlagt til udbetalingsfasen eller måske ligefrem betragtet som en sag mellem ejer og bruger indbyrdes. For vejekspropriationers vedkommende udtales således af Hammerich, at hvor fordelingen ikke fremgår af selve taksationsforretningen må det blive "en Sag mellem Ejer og Bruger indbyrdes, der eventuelt henhører under Domstolenes Afgørelse".⁵⁾ Denne opfattelse kan imidlertid ikke have været juridisk holdbar. I praksis efter jernbaneforordningen blev det da også antaget, at en forpagter kunne få sine krav særskilt påkendt hvad han ikke mindst kunne have interesse i med hensyn til erstatningen for midlertidige ulemper, herunder tab af udsæd, der som almindelig regel måtte tilfalde brugeren.⁶⁾ Og under alle omstændigheder bestod hans krav principielt som et direkte erstatningskrav mod eksproprianten, smh. nedenfor C 1.

4) Se således U 1961.497 H. Der var derfor heller ikke grundlag for, som påstået af ejeren for landsretten, at forhøje ulempeerstatningen med det beløb han måtte udrede til forpagteren. En sådan samlet erstatningsfastsættelse er iøvrigt almindelig praksis stadigvæk, når ejer og forpagter erklærer sig enige heri. smh. f.eks. TK 2.1(2).

5) Hammerich: Land- og Købstadkommunernes Vejvæsen (1892) p. 212.

6) Smh. Frederik V. Petersen p. 248 og 484 f., samt Borup: Den danske Landboret (1880) p. 54–55. Se til illustration U 1962.20 H.

For panthavere og andre sikkerhedsrettigheder har retsstillingen lige til nyere tid været den, at de aldrig skulle indvarsles til taksationsforretningen. En sådan indvarsling er blevet anset for overflødig, da kravene ikke kan overstige erstatningen for ejendommen, og da de har sammenfaldende interesser med ejeren. Som det nedenfor skal ses, kan dette synspunkt dog ikke ubetinget holde, og den nyeste lovgivning indtager en mindre rigoristisk holdning, smh. B 1 c.

Endelig er det en meget væsentlig konsekvens af surrogationsprincippet forkastelse, at den begrænsede rettighedshavers krav rettes *direkte* mod eksproprianten. Sidstnævnte er derfor ikke uden videre frigjort over for rettighedshaveren, såfremt han har udbetalt den samlede erstatning til ejeren, ligesom han ikke kan henvise rettighedshaveren til først at søge fyldestgørelse hos ejeren. Eksproprianten eller den særlige udbetalingsmyndighed, smh. C, må i fornødent omfang sikre sig, at den begrænsede rettighedshaver får sin del af erstatningen.

Spørgsmålet har navnlig stor praktisk betydning for panthaverne. Ganske vist indeholder allerede kirkegårdsforordningen og jernbaneforordningen bestemmelser, der i princippet sikrer panthaveren i udbetalingsfasen, men i mangel af modstående bestemmelse synes opfattelsen oprindeligt at have været den, at udbetalingsmyndigheden ikke havde særlige pligter i forhold til denne.

Smh. indenrigsministeriets skrivelse af 29.9.1860 (Ussings rescriptsamling), hvor det antages, at en kommune ved vejekspropriationer kunne udbetale hele erstatningen til ejeren, hvis panthaver ikke havde nedlagt forbud ved fogeden herimod, og forfulgte dette ved domstolene. Denne fremgangsmåde blev dog frarådet af senere praktikere. Hammerich: Land- og Købstadkommunernes Vejvæsen (1892) p. 213 udtaler således, at det vil "være forsigtigst at betinge Udbetalingen til Ejeren af, at han producerer Bevis for, at der ikke fra Pantekreditorernes Side haves noget imod, at Udbetalingen finder sted til Ejeren".

Sidstnævnte fremgangsmåde som klart forkaster surrogationsprincippet blev fulgt i praksis og må opfattes som dansk rets deklaratoriske regel, smh. nedenfor C 3.

B Hvem har partsbeføjelser?

Surrogationsprincippet i sin renhed indebar store fordele for eksproprianten ikke mindst på det processuelle plan. I det øjeblik princippet imidlertid forkastes som stridende mod grundlæggende retsforestillinger, er det som foran antydet naturligt, at dette må influere på taksationsprocessens nærmere udformning. Ganske vist kan man sige, at den rettighedshaver som evt. lider et tab fordi han ikke indkaldes til taksationen eller forbigås i udbetalingsfasen, må have adgang til at gå til domstolene for at gennemføre sin ret. Det turde imidlertid være klart, at dette ville være en både mere kostbar og besværlig fremgangsmåde for eksproprianten, ligesom det ville stemme dårligt med den hidtil almindeligt fulgte regel, hvorefter ekspropriaten så vidt muligt ikke skulle besværes med sagens rejsning.

Taksationsprocessen må derfor udformes på en sådan måde, at den inddrager de personer som typisk har et selvstændigt krav på erstatning mod eksproprianten. Spørgsmålet om hvem der har partsbeføjelser er i første række reguleret ved at det i lovgivningen — med større eller mindre bestemthed — er foreskrevet hvem der skal indkaldes ex officio til taksationen, smh. 1. Men i det omfang individuel indvarsling ikke skal eller kan finde sted bliver spørgsmålet i hvilket omfang evt. rettighedshavere kan gøre sig til parter i processen, smh. 2.

Partsbegrebets fastlæggelse har i første række betydning for spørgsmålet om kontradiktionsadgang. Den som har denne partsbeføjelse vil som regel også have klageadgang og søgsmålsret, smh. 3.

Kredsen af parter må afgrænses snævrere ved taksationen end ved den eller de forretninger, hvor ekspropriationsindgrebet fastlægges. Interesseret i indgrebets nærmere udformning kan ikke blot en række myndigheder være, men også den videre kreds af rettighedshavere som er potentielle ekspropriater eller som iøvrigt har en retlig interesse at varetage med hensyn til indgrebets nærmere udformning.

Af samme grund vil der ske en almindelig bekendtgørelse dels om tid og sted for denne forretnings foretagelse, dels om planernes fremlæggelse til eftersyn, smh. ekspropriationsproceslov § 12, stk. 2, vejlov § 47, stk. 3 og naturfredningslov § 14, stk. 2.

Ekspropriationsmyndighedens forhandlingsmøder er endvidere som alminde-

lig regel offentlige, medens dette i mangel af særlig hjemmel ikke kan antages med hensyn til møder for en taksationskommission.⁷⁾ En sådan hjemmel, med forbillede i retsplejeloven foresloges indføjet i ekspropriationsprocesloven af et mindretal, men forslaget blev nedstemt, smh. Ft 1963/64 tillæg B sp. 903. Tilsvarende er antaget for vejtaksationers vedkommende⁸⁾ og stemmer iøvrigt med almindelig opfattelse i teorien, jfr. Bent Christensen p. 268 note 30 og Nørgaard p. 109–110. Offentlighedsprincippet gælder derimod helt almindeligt inden for fredningsområdet, smh. udtrykkeligt forretningsordenerne for fredningsnævn og taksationskommissionen henholdsvis bek. nr. 208 og 211 af 25.5.1970 §§ 12 og 7. Så vidt ses må og kan tilstrækkelig hjemmel herfor søges i ministerens adgang til at fastsætte en forretningsorden, smh. naturfredningslov §§ 3, stk. 5, og 5, stk. 4, men spørgsmålet ses ikke omtalt i forarbejderne.

1. Individuel indkaldelse ex officio.

Det almindelige udgangspunkt i ekspropriationsretten er, at taksationsmyndigheden indkalder til taksation, men at dette sker på grundlag af en fortegnelse over rettighedshavere som er udarbejdet af eksproprianten.⁹⁾ En sådan fortegnelse må eksproprianten udarbejde allerede med henblik på hvem der skal indvarsles til ekspropriationsforretningen.

I ekspropriationsprocesloven benævnes fortegnelsen "arealfortegnelse", jfr. § 15, stk. 2. Udover rettighedshavere til ejendomme, som skal afgive areal eller pålægges servitutter medtages herpå også ejere til ejendomme som der iøvrigt skal træffes sådanne præcise foranstaltninger vedrørende, at de bør indvarsles til ekspropriationsforretningen. De sidstnævnte får dermed eo ipso adgang til at gøre deres erstatningskrav gældende overfor ekspropriationskommissionen. Der er naturligvis ikke hermed taget stilling til erstatningsberettigelsen, smh. de efter jernbaneforordningen gennemførte foranstaltninger U 1933.644 H og U 1936.1148 Ø, hvor de pågældende ejere figurerede på arealfortegnelsen, men ikke tilkendtes erstatning ved taksation.

Efter ekspropriationskommissionernes praksis optages også på arealfortegnelsen ejendomme, der pålægges servitut om adgangs begrænsning eller bygge-

7) Offentlighedsprincippet omfatter derfor heller ikke en ekspropriationskommissions virksomhed som erstatningsfastsættende organ.

8) Smh. TK 3.15, der hjemviser et tilfælde, hvor taksationskommissionen havde tilstedt en repræsentant for pressen adgang til taksationsforretningen.

9) Under jernbaneforordningen skete indkaldelse til ekspropriationskommissionens møder sædvanligvis ved kommunal foranstaltning. Ekspropriationsprocesloven forudsætter at indkaldelse sker "direkte fra kommissarii kontor", smh. Ft 1963/64 tillæg A sp. 819.

linie. Dette kan umiddelbart forekomme ejendommeligt, da de nævnte pålæg dels ikke har nogen nødvendig sammenhæng med ekspropriationen, men som udgangspunkt pålægges af vejmyndigheden efter vejlovgivningens regler herom, dels formodningsvis ikke kan medføre erstatningspligt. Det tilføjes da også nogenlunde fast i indkaldelsen, at det "efter kommissariatets opfattelse ikke skulle være nødvendigt, at De giver møde ved ekspropriationsforretningen". Fremgangsmåden er ikke – som det kan synes – særlig omstændelig, da der jo også efter vejlovens regler skal gives individuel underretning om de pågældende servitutter, men synes tværtimod at være udtryk for, at praksis ud fra en hensigtsmæssighedsbetragtning har ment at kunne lade ekspropriationsproceduren træde ganske i stedet for vejlovgivningens regler. Med hensyn til bekendtgørelsesreglerne er dette da også ubetænkeligt. Derimod kan det vel være problematisk om vejlovens bestemmelser om indsigelsesfrister og evt. muligheder for klageadgang til ministeriet uden videre kan bortfalde, fordi afgørelsen er truffet ved ekspropriationskommission.

I det følgende skal under a–c visse afgrænsningsspørgsmål tages op til behandling for nogle hovedgrupper af rettighedshavere. Som en mere almindelig bemærkning kan dog indledningsvis anføres, at regler om individuel indvarsling som de omhandlede naturligt forudsætter, at afgrænsningen af de pågældende rettighedshavere kan ske uden at der dermed pålægges eksproprianten en urimelig undersøgelsesbyrde. Indvarslingspligten må derfor som en praktisk hovedregel være begrænset til de ejendomme som direkte berøres og til de rettighedshavere herover som nogenlunde let kan findes, navnlig via tingbogen. Særligt med hensyn til brugere er sidstnævnte oplysningskilde dog normalt ikke tilstrækkelig. Der vil derfor ofte være behov for at søge yderligere oplysninger indhentet hos ejeren.

Nogen almindelig oplysningspligt har ejeren ikke efter dansk ekspropriationslovgivning, se derimod oereigningslov § 24, 2. pkt., hvorefter ejeren har pligt til på forlangende at give oplysning om rettigheder over ejendommen. Tilsidesættelse af denne pligt medfører ikke, at rettighedshaveren mister det erstatningskrav, han iøvrigt måtte have. Ejeren kan imidlertid blive ansvarlig for ekstrasudgifter til afholdelse af skøn, smh. Sandene p. 236, der samtidig understreger, at det først og fremmest er ekspropriantens egen opgave at klarlægge hvilke rettigheder der består over ejendommen.

Videregående er ejerens ansvar efter svensk ret. Hvis ejeren "utan giltigt skäl" undlader at give oplysning om ham bekendte rettighedshavere, og der "uppstår skada för sakägare till följd av underlåtenheten, skall han ersätta skadan", jfr. expropriationslag kap. 5 § 7. Smh. nærmere til den modsvarende bestemmelse i den tidligere expropriationslag § 22 Engfeldt: Expropriationstek-

nik p. 403 ff. med omtale af NJA 1966.140, hvor nogle servituthavere var kommet i klemme. Højesteret hjemviste sagen til hovrätten, for at det her kunne blive påkendt, om expropriationsdomstolen havde iagttaget sine indvarslingspligter overfor de pågældende servituthavere.

Det synes ikke at kunne vække betænkeligheder, om ejeren også efter dansk ret antages at være forpligtet til at give oplysninger på forespørgsel om ham bekendte rettighedshavere.¹⁰⁾ Der er et stort praktisk behov for at kunne indhente oplysninger om ikke tinglyste rettigheder hos ejeren, og en oplysningspligt af dette omfang påfører ikke denne særligt besvær eller udgift. En ansvarsregel efter norsk mønster må herefter uden særlig lovhjemmel kunne finde anvendelse, da den formentlig stemmer med almindelige erstatningsretlige grundsætninger.¹¹⁾ Undladelse af at give oplysning på anmodning forekommer utvivlsomt meget sjældent og har så vidt ses ikke voldt vanskeligheder i praksis.¹²⁾

Størst betydning har indvarslingsreglernes overholdelse, hvor disse som det er tilfældet efter ekspropriationsprocesloven, er knyttet til selve ekspropriationsforretningen. Når det i denne lovs § 25, stk. 1, bestemmes, at alle rettigheder til eller over det eksproprierede bortfalder ved ekspropriation til erhvervelse af ejendomsret, medmindre andet i det enkelte tilfælde bestemmes, må det antagelig forudsætte, at indvarslingspligten er overholdt. Det forhold, at en rettighedshaver i ejendommen ikke møder, kan naturligvis ikke bevirke, at ekspropriationen ikke er bindende for ham, når blot indvarsling er sket.

Udeblivelse efter indvarsling fra erstatningsfastsættelsen kan ikke bevirke, at retten til erstatning fortabes. Der vil blive tilkendt den pågældende erstatning efter almindelige regler.¹³⁾ Men iøvrigt har det mindre betydning om indkaldelsesreglerne kan siges at være tilsidesat.

Det er ganske vist klart, at en rettighedshaver som burde være

10) Se dog Nørgaard p. 90, hvor det – men vel med andre situationer for øje – helt almindeligt antages, at en oplysningspligt kræver særlig lovhjemmel, et krav han dog på den anden side ikke opretholder for så vidt angår ansøgningssager, smh. p. 94.

11) En oplysningspligt på eget initiativ må antages, hvis det må stå ejeren klart, at hans egen erstatning ellers vil blive for rigeligt udmålt, smh. nedenfor p. 194.

12) I U 1922.805 V og U 1945.614 Ø tangeres derimod spørgsmålet om ejerens adviseringspligt i forhold til lejere, men i ingen af sagerne findes denne tilsidesat. U 1922.805 V lægger herved vægt på, at "det er Nævnet der indkalder de Interesserede".

13) Smh. nedenfor p. 163. Hvis indvarsling umuliggøres på grund af ukendskab til rettighedshaverens adresse, må der kunne gås frem som ved udeblivelse.

indkaldt ex officio. Efter ekspropriationstidspunktet kan der ikke længere stiftes ret over det eksproprierede, smh. dog tinglysningslovens § 1, hvorfor panthavere hvis ret er tinglyst efter tinglysning af ekspropriationen heller ikke automatisk indkaldes til erstatningsudbetalingen, jfr. ekspropriationsproceslov § 24, stk. 1, nr. 2.

Det forhold, at der kan rejses tvivl om, hvem der er berettiget til erstatningen på grund af en uklar aftale mellem parterne, indebærer normalt ingen hindring for taksationen, men udbetalingsmyndigheden må i givet fald være berettiget til at deponere, jfr. deponeringslov § 1, stk. 2. Hvis retskonflikten undtagelsesvis har betydning for erstatningsfastsættelsen, må der som udgangspunkt tages stilling hertil.¹⁷⁾ Iøvrigt må taksationssagen efter omstændighederne kunne udsættes.¹⁸⁾

Hvis en ejendom er solgt på betinget skøde vil såvel sælger som køber blive indvarslet, når de er ekspropriannten bekendt. Indvarsling af køberen vil således typisk være sikret, når det betingede skøde er tinglyst.

I et tilfælde, hvor der var solgt betinget af landbrugsministeriets udstykningsapprobation, men ikke sket tinglysning, bemærker ekspropriationskommissionen, at den "efter ejerens derom fremsatte ønske vil fremsætte erstatningsforslag direkte overfor indehaverne af rettigheder i henhold til betingede skøder til parceller af ejendommen", og videre bestemtes, at det påhvilede rettighedshaverne ved erstatningsudbetalingen over for kommissariatet at dokumentere, i hvilket omfang de har opfyldt deres forpligtelser i henhold til skødet over for ejeren.

Som udgangspunkt vil den betingede skødehaver således blive betragtet som ejer, sælgeren som panthaver. Dette markeredes da også i den af taksationskommissionen for Fyn og det sydlige Jylland afsagte kendelse af 20.8.1968, hvor det om den betingede skødehavers erstatning hedder, at "udgangspunktet for beregningen af erstatningen må være værdien af det købte på ekspropriationstidspunktet, og der må tages hensyn til, at der ikke fås endeligt skøde på lodden, og at denne ikke kan bebygges".¹⁹⁾ Hermed modificeredes den af ekspropriationskommissionen anvendte formulering — uden at dette indebar nogen nævneværdig forskel med hensyn til erstatningens størrelse — hvorefter

17) Smh. II B 2 a og b.

18) Smh. foran p. 64 note 64. Alternativ erstatningsfastsættelse kan være forbundet med betænkeligheder, smh. II B 2 c, specielt p. 69.

19) Smh. også overfredningsnævnets forligstilbud i den p. 57 gengivne sag og taksationskommissionens erstatningsfastsættelse i TK 2.116 (Sønderup å).

rettighedshaveren "i forhold til det offentlige i det højeste må have krav på at få sine udgifter ved handelen dækket", idet der henvistes til, at "landbrugsministeriet ikke har givet den udstykningsapprobation der var en betingelse for handelen, og denne således ikke har kunnet effektueres".

b. Brugere og andre begrænsede rettighedshavere.

Behandlingen af de begrænsede rettigheder som selvstændige rettighedshavere kommer klart til udtryk i nyere ekspropriationslovgivning, der udtrykkeligt sikrer disse almindelige partsbeføjelser i ekspropriations- og taksationsprocessen, smh. dog nærmere for panthaveres vedkommende under c.

Efter ekspropriationsprocesloven skal ikke blot brugere, men også andre, der skønnes at have "retlig interesse i sagens afgørelse" indvarsles til ekspropriationsforretningen og dermed den første erstatningsfastsættelse, forudsat "fornødne oplysninger om adresser m.v. kan fremskaffes".²⁰⁾ En tilsvarende afgrænsning foretages efter naturfredningslov § 14, stk. 2, nr. 3, og må antagelig indfortolkes i vejlov § 53, stk. 1, som blot taler om "parterne".²¹⁾

Det hedder nærmere i ekspropriationsproceslov § 15, stk. 3, at de omhandlede begrænsede rettighedshavere skal indvarsles, "hvis det må antages at være af betydning for varetagelsen af deres interesser". Det er ikke alle rettighedshavere, hvis ret ophæves eller indskrænkes ved den foretagne ekspropriation, der har en sådan interesse. For panthaveres vedkommende kan det kun undtagelsesvis være tilfældet, smh. c, da de fyldestgøres af den for det afståede fastsatte værdierstatning og dermed har sammenfaldende interesser med ejeren. For en række andre rettighedshavere, typisk brugere og servituthavere, gælder derimod, at deres erstatning, som i vid udstrækning vil omfatte personlige tab, ikke kan gøres rigtigt op, hvis retten ikke vurderes selvstændigt. Deres medvirken i processen er derfor nødvendig.

Som under A anført frembyder en sådan selvstændig behandling af de begrænsede rettighedshavere også en bedre garanti for at den

20) Kredsen er dermed udvidet i forhold til det i overensstemmelse med ekspropriationsbetænkning I fremsatte lovforslag, se foran ved note 3.

21) I forarbejderne henvises mindre træffende til at bestemmelsen er enslydende med ekspropriationsproceslov § 19, stk. 2. Sidstnævnte bestemmelse vedrører imidlertid ankesituationen, hvor afgrænsningen af parterne sker på anden vis, smh. nedenfor 3.

III B 1

ejeren tilkommende erstatning fastsættes rigtigt. Skal der, som det ofte er tilfældet i en haveforening, ydes særskilt erstatning for den på det eksproprierede areal værende bebyggelse og beplantning til brugerne, er det således klart, at dette må influere på den ejeren tilkommende arealerstatning.

Til illustration af, hvilke tab der kan opstå i forbindelse med ekspropriationsindgreb i nogle praktisk vigtige tilfælde af brugsrettigheder, se TK sagregister "erhvervslejemål" og TK 1.3; 2.94, 116 og 117 med hensyn til råstofindvinding.

Om boliglejere bemærkes, at da eksproprianten i almindelighed kan nå at opsig med kontraktsmæssigt varsel inden den faktiske overtagelse af ejendommen finder sted, vil der i disse tilfælde ikke blive tale om erstatning, jfr. TK 1.15. Normalt skal der derfor ikke ske indvarsling af boliglejere, se derimod TK 1.126 om midlertidigt indgreb i uopsigeligt boliglejemål. Taksationskommissionen for Københavns amt 2. område fastsætter i kendelse af 9.4.1970 erstatning for tab af bopælsret til en 72 årig kvinde til 10.000 kr. "under hensyn til ejendommens karakter" og 1.000 kr. i flytteomkostninger.

Også for servitutrettighedshavers vedkommende kan der blive tale om forskellige typer af tab. I visse tilfælde må der fastsættes erstatning for en værdinedgang, smh. TK 2.22 om indgreb i erhvervsforbudsservitut og 2.33 om tab af udsigtsret, hvor spørgsmålet var om der kunne konstateres en forringelse af de påtaleberettigede ejendommens handelsværdi. Erstatningen til den herskende ejendom vil ved rådighedsservitutter ofte have karakter af en driftstabs-erstatning, smh. overtaksationskommissionen for Hjørring m.fl. amter, sag nr. 1/1962, der til en færdelsesservituthaver fastsætter erstatning for forøget snelæg og forlænget mælkekorsoel. I det omfang en ledningsejer har ret til erstatning, vil denne i første række skulle dække de med flytningen forbundne omkostninger, smh. TK 2.69 (70 note 1).

For de begrænsede rettighedshavere er det karakteristisk, at disse har en ret over ejendommen, som enten straks ved aftalens indgåelse er sikret eller ved tinglysning kan sikres omsætningsbeskyttelse. Det forhold, at retten ikke er tinglyst er imidlertid ikke af betydning i forhold til eksproprianten, da denne ikke er aftaleerhverver og derfor ikke i medfør af tinglysningslovens § 1 kan ekstingvere utinglyste rettigheder. Selvom en brugsrettighed således er stiftet på længere tidsvilkår end de sædvanlige, smh. tinglysningslov § 3,²²⁾

22) Reglen er for lejemaal's vedkommende udvidet i lejelovgivningen, smh. lovb. nr. 385 af 4.7.1969 § 12, stk. 5. Det må dog specielt bemærkes, at den herved tillagte uopsigelighed ikke gælder ved ejendommens nedrivning, smh. § 14, stk. 1, nr. 1. Stor betydning har derfor den visse erhvervslejemål tillagte særlige beskyttelse, smh. lejelovens §§ 16-20.

behøver den ikke tinglysning for at nyde beskyttelse mod eksproprianten.²³⁾

Tilsvarende NRt 1923.451, men spørgsmålet anses for tvivlsomt efter tinglysningsloven af 1935, smh. Sandene p. 235, og særligt Olav Lid: Tomtefeste, Oslo (1961) p. 318–19. Imod at kræve tinglysning af retten for at den skal betinge erstatning ved ekspropriation anfører Lid, at man kan se bort fra de særlige omsætningshensyn som er knyttet til tinglysningsreglerne, når det gælder ekspropriation, ligesom kreditorerne er mere beskyttelsesværdige end eksproprianten, da de i reglen har "spela ei afgjerande rolle med omsyn til debtors aktiva".

To nyere afgørelser tager klart afstand fra at tillægge det afgørende betydning, om en ret kan karakteriseres som obligatorisk eller tinglig, jfr. NRt 1967.78 (NDs 1967.64) og NRt 1969.787 (NDs 1969.380), der tilkender henholdsvis en virksomhed, som var nabo til det eksproprierede areal, og et byggefirma, som i en årrække havde samarbejdet med eksproprianten, erstatning for tab af utinglyste køberettigheder.

I svensk ret er afgrænsninger knyttet til begrebet "sakägare", jfr. expropriationslag kap. 5 § 6, hvorefter der skal ske indkaldelse af "fastighetsägaren och övriga kända sakägare". I kap. 5 § 23 bestemmes videre, at erstatning skal fastsættes "särskilt för varje sakägare". Begrebet har ikke nogen faststående betydning, men synes i expropriationslagens regie ikke at række videre end til de begrænsede rettighedshavere i dansk ret. Heller ikke i svensk ret kræves at retten er "sakrättsligt skyddad". Smh. særligt Ljungman p. 41 og SOU 1969:50 p. 63–68.

I sagen NJA 1968.488 (NDs 1968.421), synes begrebet at være undergået en vis udvidelse. En boliglejer, som blev generet af trafikstrømmen til en tunnelbanenedgang, hvortil der var eksproprieret ca. 130 m² af ejendommens forareal uden at huset dog blev berørt, antoges af flertallet at være "sakägare". Til dommen nærmere Nyman, SvJT 1969.362–372.

Diskutabel er som Ljungman p. 41 note 2 anfører den i NJA 1964.500 omhandlede højesteretsafgørelse, hvor flertallet antog at indehaveren af et fremlejemål hverken kunne være "sakägare" eller interventionsberettiget.²⁴⁾ Kritisk til dommens teoretiske fundament Hessler: Allmän Sakrätt, Stockholm (1973) p. 81 og 316. Erhvervsbeskyttelsen omfatter i dansk ret også

23) Se til illustration den i U 1962.20 omhandlede langvarige forpagtningskontrakt, som, efter hvad der ses af sagen, ikke var tinglyst. Når TK 2.13 som begrundelse for ikke at yde erstatning for nogle grusindvindingsrettigheder bl.a. henviser til, at disse ikke var tinglyst, udtrykkes hermed kun, at deres reelle værdi var tvivlsom. Iøvrigt var det problematisk, om rettighederne efter deres indstiftelsestidspunkt overhovedet kunne tillægges betydning, smh. nedenfor p. 226 note 30. Smh. iøvrigt foran under a om købere i henhold til utinglyst betinget skøde.

24) Smh. til interventionsspørgsmålet nedenfor note 41.

III B 1

fremlejerforhold, og fremlejetageren indkaldes som selvstændig rettighedshaver i praksis. At underbrugeren har krav på erstatning forudsættes i TK 2.60, og fremgår direkte af en række forlig indgået i forbindelse med samme anlæg, smh. ekspropriationskommissionens forhandlingsprotokol 8. og 9. hæfte (Udbygning af Nyhavnsgade i Ålborg). Se iøvrigt nærmere om fremlejetagerens retsstilling Kaarsberg/Götzsche: Lov om Leje (1941) p. 213—14 og Ehlers/Blom: Kommentar til lejelovene (1968) I p. 130 med domshenvvisninger.

Rækkevidden af indkaldelsesreglerne i bygningslovgivningen kan volde tvivl. Det hedder således i den københavnske byggelov § 42, stk. 4, jfr. § 39, stk. 4, at der gives personlig underretning ved anbefalet brev til "indehavere af tinglyste rettigheder", hvis bopæl kendes.²⁵⁾ I det omfang reglen fører til en snævrere afgrænsning end den i nyere ekspropriationslovgivning angivne bør den formentlig fortolkes udvidende. Det er da også fast praksis, at ikke tinglyste forretningslejere indvarsles til taksationskommissionens møder.

c. Særligt om panthavere.

Den almindelige regel i dansk ret har været, at panthavere ikke havde partsbeføjelser overhovedet i forbindelse med erstatningsfastsættelsen, men kunne kræve at få del i erstatningen i udbetalingsfasen, smh. C.²⁶⁾ Reglen har været udsat for kritik, idet ejeren, specielt ved en prioritering til skorstenen, ikke altid kan antages at varetage panthavers interesse på betryggende måde.²⁷⁾

I denne forbindelse ses videre anført, at de lovregler, der undtagelsesvis kræver individuel indvarsling også af panthavere ikke er overflødige i forhold til disse. De omhandlede regler, smh. således naturfredningslov § 14, stk. 3 — af v. Eyben, Panterettigheder p. 97 fejlagtigt opfattet som svarende til ekspropriationsproceslov § 15, stk. 3 — og Københavns byggelov § 42, stk. 4, er dog vistnok i første række begrundet i præklusionsformål, idet panthavers andel i værdierstatningen, smh. nedenfor C 2, helt eller delvis beror på, at han fremsætter krav herom, jfr. henholdsvis naturfredningslov § 21, stk. 1, og Københavns byggelov § 42, stk. 5.

25) Tilsvarende byggelov § 59, stk. 4, jfr. § 55, stk. 1.

26) Tilsvarende norsk ret, smh. Alten p. 66, og svensk ret, smh. udtrykkeligt expropriationslag kap. 1 § 5: "Bestämmelserna i denna lag om sakägare gäller ej innehavare av fordran för vilken fastigheten svarar".

27) Smh. Poul Andersen, Juristen 1959, 103 f. Mere almindeligt til spørgsmålet v. Eyben, Panterettigheder p. 98.

Ekspropriationsproceslovsforslaget ville imødekomme et sådant behov for beskyttelse ved at give panthaveren adgang til at indtræde i sagen, hvorimod det ansås for urimeligt at pålægge ekspropriationsmyndighederne det administrative besvær, som en almindelig regel om individuel indvarsling ville medføre.²⁸⁾ Den under b omtalte bestemmelse i ekspropriationsproceslov § 15, stk. 3, går da heller ikke så vidt, men dog videre end forslaget ved at knytte indvarslingspligten til, om panthaver har "retlig interesse" i sagens afgørelse. Dette kan kun undtagelsesvis antages at forekomme.²⁹⁾

En modifikation, der er teoretisk interessant, men af svindende praktisk betydning, må gøres for så vidt angår jordrentebrug. En regel om indvarsling af jordlovsudvalget på jordfondens vegne indføjedes i statshusmandsloven ved lov nr. 96 af 16.3.1960, smh. senest lovb. nr. 117 af 10.4.1967 § 21, stk. 3.³⁰⁾ Reglen må ses på baggrund af, at jordfonden efter loven oppebærer den del af ekspropriationserstatningen for arealet, som ikke hidrører fra en værdiforøgelse, der skyldes ejerens arbejde eller kapitalindsats, smh. herved de i U 1965.555 og U 1968.540 beskrevne fordelinger. Det er derfor klart, at jordfonden har en selvstændig interesse i erstatningsfastsættelsen, og en udtrykelig indvarslingsregel som den anførte kan efter gældende retstilstand næppe længere være påkrævet. Indvarslingsreglen måtte dog endnu indskærpes i landbrugsministeriets cirk. nr. 93 af 17.4.1968.

2. Ikke indkaldtes indtræden.

Med den under 1 foretagne gennemgang er beskrevet, hvorledes en stor del af de rettighedshavere som typisk har krav på erstatning inddrages i taksationsprocessen. Som herunder nævnt kan en rettighedshaver som er overset i forbindelse med indkaldelse forlange sig inddraget i sagen eller evt. kræve at selvstændig taksationsforretning foretages. Men som det skal ses af det følgende kan i en række tilfælde også andre have adgang til taksationsprocessen.

28) Smh. Ekspropriationsbetænkning I p. 69, og hertil nedenfor ved note 45.

29) Det må herved bemærkes, at taksationsmyndigheden ikke er bundet af ejerens påstand, og at undersøgelsesprincippet gælder, smh. V A og B. I svensk ret modsvares den manglende indkaldelse af panthaverne af en speciel omsorgspligt ex officio for domstolen, smh. nedenfor p. 00 note 6.

30) Statshusmandsloven er afløst af lov nr. 181 af 28.4.1971 om statslån til jordbrugsmæssige formål, men i medfør af sidstnævnte lovs § 37, stk. 1, opretholdes statshusmandslovens §§ 18—25 k.

a. Selvstændige krav.

Når der efter loven kan rejses krav om erstatning for tab i forbindelse med pålæg af planer er det den almindelige fremgangsmåde, at sådant krav rejses på den berørte ejers initiativ. Som eksempler herpå kan nævnes byudviklingsplaner i henhold til den nu ophævede byreguleringslov og den almindelige bebyggelsesregulering af det åbne land som fandt sted med by- og landzone-lovens ikrafttræden. Beslægtet hermed er den i dansk ret ikke sjældent anvendte variant hvorefter ejeren kan begære ejendommen overtaget af det offentlige.³¹⁾ Praktiske eksempler herpå er byplanpålæg, der reserverer arealer til offentligt formål, og bygge-liniepålæg i medfør af vejlovgivningen. Hvad enten der er tale om erstatning eller overtagelse er sagens rejsning på ejers initiativ begrundet i, at anden fremgangsmåde ville være helt upraktisk. Udgangspunktet er nemlig, at de pågældende reguleringer i almindelighed ikke antages at påføre tab eller dog ikke et sådant kvalificeret tab, som skal erstattes af det offentlige.

Men lignende afgrænsningsvanskeligheder kan fremkomme ved de traditionelle anlægsekspropriationer, særligt med hensyn til naboer til anlægget. Som et ydertilfælde kan anføres, at det ikke på forhånd lader sig gøre at fastlægge, hvilke ejendomme der ved anlæg af en lufthavn vil blive forstyrret af støj i en sådan grad, at de må have krav på erstatning. Men også for den snævrere gruppe af naboer som grænser umiddelbart op til et anmassende vejdamnings-anlæg eller lignende er det naturligt, at evt. erstatningskrav rejses på ejerens eget initiativ.³²⁾ På ekspropriationstidspunktet er kravene normalt ikke modne til påkendelse. Ved uforudset, omend ikke dermed uforudselig skadevoldelse fra anlægget er det klart, at

31) Smh. Orla Friis Jensen, Juristen 1971.444 ff., særligt 456–58. Et overtagelseskrav kan ikke konverteres til et erstatningskrav. Den begrænsede rettighedshavers adgang til taksationsprocessen er derfor helt afhængig af, om ejeren fremsætter begæring om overtagelse, smh. vejdirektoratets skr. af 29.10.1973 i Danske Kommuner 4. årg. nr. 20 II p. 38, om graverettigheder på arealer, som pålagdes byggelinier i henhold til vejlovgivningen.

32) Se f.eks. TK 1.128 om vejdamning og 2.33 note 3 om dæmnings- og pieranlæg på søterritoriet.

initiativet til sagens rejsning normalt kun kan udgå fra skadelidte.³³⁾

Ved ekspropriationsproceslov § 20 er der nu givet ekspropriationskommissionen en almindelig hjemmel til at påkende krav om erstatning i anledning af ekspropriationsanlægget, som rejses af "nogen, der ikke er omfattet af ekspropriationen".³⁴⁾ Det er dog en almindelig forudsætning, at kommissionen "anser sagen for egnet til behandling for kommissionen".³⁵⁾ En enslydende bestemmelse er nu optaget i vejlov § 56.

I praksis anvendtes ekspropriationsproceslovens § 20 imidlertid analogt under vejbestyrelsesloven, smh. TK 1.128. Det blev dog forudsat, at sagen skulle rejses via vejbestyrelsen, smh. Boas p. 50 pkt. g, hvad der for så vidt ikke var ubetænkeligt, som denne ikke antoges at have nogen ubetinget forelæggelsespligt, smh. vejdirektoratets utr. skr. af 18.3.1966 vedrørende spørgsmål om tab af kundekreds ved etablering af midterrabat ud for en servicestation. I vejloven bestemmes nu, jfr. § 56, 1. pkt., at "vejbestyrelsen efter den pågældendes begæring (skal) forelægge spørgsmålet for taksationskommissionen". Reglens anvendelse illustreres i vejdirektoratets skr. af 26.2.1973 om forlænget vejadgang til englod og skr. af 6.4.1973 om ikke nærmere beskrevne ulemper i forbindelse med udbygning af bivej, smh. Danske Kommuner, 4. årg. henholdsvis nr. 6 p. 31 og nr. 7 p. 28.

En mere restriktiv holdning til naboer indtages i norsk og svensk ekspropriationsret.

Grænsedragningen kommer klart til udtryk i NRt 1967.1556. I sagen var et dobbeltspor anlæg kommet til udførelse ganske tæt på en beboelse, uden at den pågældende ejendom direkte berørtes af ekspropriationen. Det lå tilsyneladende klart, at støjulempen fra banen ville blive særdeles betydelig, og der var derfor tilkendt erstatning ved overskønnet. Førstvoterende udtaler (s. 1563 f.), at ejerens krav "materielletslig står i samme stilling hva enten det påkjennes under ekspropriasjonsskønnet eller ved de vanlige domstoler", og at det således er "et rent prosessuelt spørgsmål" som højesteret står overfor. Det konkluderes, at kravet må afvises fra skønnsretten, da skønnene ellers kunne blive alt for omfattende og tage urimelig lang tid at få gennemført. Dette tiltrådtes af de øvrige dommere.

33) Smh. således om skader i forbindelse med vandforsynings- og vandkraftsanlæg V C 4.

34) I det oprindelige forslag til § 20 tales om "andre end de på arealfortegnelsen angivne", jfr. ekspropriationsbetænkning I p. 55. Ændringen ses ikke at indebære nogen realitetsændring.

35) Se herom foran II C 2.

Afgørelsen fastholder dermed den linie, som kommer til udtryk i NRT 1951.626, hvor to hytteejere rejste krav om erstatning for "skjemmet utseende" i forbindelse med en "vassdragsregulering".

I svensk ret har naboen, eller som han undertiden benævnes "adjacenten", aldrig stilling som "sakägare" i ekspropriationssager, smh. Ljungman p. 41. Dette gælder dog ikke ved ekspropriationsindgreb i medfør af vattenlagen, hvorefter vattendomstolen kan tilkende erstatning ud fra almindelige naboretlige principper, smh. Ljungman p. 91 med note 8, og udførligt til spørgsmålet samme forfatter: Minnesskrift för Hult (1960) p. 286 ff.

På et særligt retsområde har såvel svensk som norsk ret indtaget en liberal holdning til den nærmere afgrænsning af de erstatningsberettigedes kreds. Inddrages et vandområde til vandkraftanlæg er det i praksis antaget, at der skal ydes erstatning også til ejendomme, som ikke direkte berøres, når udbygningen dog ødelægger eller forstyrrer en brug af vandområdet, som har væsentlig betydning for ejendommens drift. Disse krav kan påkendes i ekspropriationsprocessen, men det er naturligvis ikke muligt at indfange alle potentielle rettighedshavere ved individuel indvarsling. Fremgangsmåden er derfor den, at grundejeren anmelder sit krav i forbindelse med at der evt. sker almindelig indkaldelse til ekspropriationssagen eller rejser sag, når skaden har manifesteret sig.³⁶⁾

Den omhandlede retsudvikling er af stor principiel interesse i ekspropriationsretten, hvad en righoldig litteratur om emnet også vidner om. Retsstillingen kendetegnes ved, at visse grupper af ejendomme fanges ind, typisk skovbrugsejendomme, som snarere har en "ekonomisk än formellt rättslig anknytning til vattendraget", jfr. SOU 1966:65 p. 448 (PM om "sakägarbegreppet i vattenrätten" af L. Persson) og SOU 1969:50 p. 65–66.

At retsbeskyttelsen også i norsk ret er afhængig af mere frie overvejelser kommer klart frem i NRT 1953.1166, jfr. TfR 1954.538, hvor spørgsmålet var om en kommune kunne kræve erstatning for øgede udgifter til roning af skolebørn, en transport, som kommunen havde påtaget sig at bekoste i al fald de sidste 40 år. Med tilslutning af de øvrige dommere udtaler førstvoterende, at der er "etableret en ordning af en slik karakter og fasthet, at kommunen må være beskyttet mot inngrep som det foreliggende i den bestående tilstand" (s. 1170). Det er således ikke et egentligt hævdyssynspunkt der lægges til grund, ligesom sontringen mellem særrettigheder og allemandsrettigheder eller mellem rettigheder og faktiske fordele som kriterium for, om erstatningspligt forelig-

36) Se f.eks. Arne Vislie: Ferdsels- og fløtingsretten, og dens stilling under ekspropriasjon, Oslo (1955) p. 277–79.

ger, efter førstvoterendes mening ikke gav noget væsentligt bidrag til løsning af et tilfælde som det foreliggende.³⁷⁾ Se til den omhandlede retsdannelse bl.a. Magne Schjødt, Forhandlingerne ved det 21. nordiske juristmøde 1957 p. 129 f. og Karsten Gaarder i Den dømmende Makt, Oslo (1967) p. 231 og 267.

b. Intervention.

Hvis en anden person end den, der er indvarslet, møder frem og hævder at være ejer,³⁸⁾ vil en tvist om ejendomsretten typisk være af en sådan karakter, at spørgsmålet er uegnet til behandling for taksationsmyndigheden. Som almindelig regel vil og kan den holde sig til den som er legitimeret som ejer i henhold til tinglyst adkomst. Hovedintervenientens krav vil derfor regelmæssigt blive afvist efter en summarisk prøvelse.

Se herved også den ovenfor p. 69 gengivne grænsetvistsag, hvor interventionsspørgsmålet dog ikke forelå isoleret, da den der bestred ejendomsretten til arealet allerede var ekspropriat i sagen som ejer af andre arealer.

For norsk rets vedkommende er udgangspunktet ligeledes at eksproprianten ikke skal kunne sinkes af tvister som udelukkende vedrører rettighedshavernes indbyrdes forhold. Disse tvister hører ikke under skønnsretten og må i givet fald afvises. Men der vil som regel blive givet alternative skøn, og det beror da på de almindelige domstoles afgørelse af tvisten hvilket alternativ der skal gælde, smh. Schjødt p. 141–42, og innstilling af 27.9.1954 fra ekspropriationslovutvalget p. 65–66. Da eksproprianten principielt bestemmer, over for hvem der skal træffes afgørelse om ekspropriation, kan tredjemand ikke indtræde som hovedintervenient, men kun som biintervenient, smh. Alten p. 67–68.

Panthavere må antages at have en almindelig adgang til intervention, også uden for de tilfælde, hvor der skal ske individuel indvarsling. En panthaver som f.eks. møder frem i kraft af en almindelig indkaldelse til forretningen, jfr. ekspropriationsproceslov § 15, stk. 2, kan med andre ord ikke være afskåret fra at gøre sine synspunkter gældende med hensyn til den værdierstatning, hvoraf han tager del. Hans rolle i processen kan nærmest lignedes ved biintervenientens, idet han indtræder til støtte for ejerens krav, og der afsiges ikke selvstændig kendelse om den ham tilkommende del.³⁹⁾

37) Afgørelsen illustrerer forbilledligt fremstillingen hos Ross II p. 639.

38) Se iøvrigt foran ved note 17.

39) Han må dog på den anden side antages at have selvstændig klageadgang, smh. 3. Han kan også nedlægge en påstand, der overstiger det af ejeren påståede, men dette er mindre interessant, da påstande ikke tillægges bindende virkning, smh. V A.

I de tilfælde, hvor tredjemand har kontraktsrettigheder, der knytter sig til ejerens virksomhed, f.eks. leveringspligt til mejeri eller ansættelse i ejers tjeneste, vil de pågældende kontrahenter, som kan påføres tab ved ekspropriationen ikke kunne gøre krav gældende direkte overfor eksproprianten.⁴⁰⁾ De pågældende har ingen ret over ejendommen som sådan. Dermed er imidlertid ikke sagt, at de ikke kan have nogen interesse i erstatningsfastsættelsen. I det omfang ejeren ikke på grund af ekspropriationen frigøres overfor medkontrahenten og af samme grund vil kunne udøve regres mod eksproprianten for det beløb, som han nødsages til at udrede til medkontrahenten, må sidstnævnte kunne indtræde til støtte for ejerens krav. Eksproprianten kan tilsvarende have interesse i at procestilvarsle tredjemand.⁴¹⁾

På dette sted kan den omhandlede meget komplicerede problemstilling om beskyttelse af tredjemandskrav naturligvis ikke nærmere udredes.

Om grænsedragningen i den almindelige erstatningsret se udførligt A. Vinding Kruse p. 366–77, hvor vægten lægges på at fremstille i hvilket omfang der tilkommer tredjemand et selvstændigt krav på skadevolderen. Hellner har derimod taget sit udgangspunkt i den betragtning, at kravet mod skadevolderen tilkommer ejeren som en regresret for hvad han kan tilpligtes at udrede til medkontrahenten, SvJT 1969.332 ff., særligt p. 350–54. Hellner finder støtte for denne synsmåde i den almindelige erstatningsretlige praksis. For ekspropriationsrettens vedkommende er den så vidt ses i høj grad dækkende.

Smh. til problemstillingen f.eks. TK 2.18 hvor der ydes ejeren erstatning for ansattes lønkrav, som ekspropriationen ikke havde frigiort ham for.

Den modsatte situation forelå i U 1944.243 H, hvor et skib i time-charter, pålagdes pligtrejse af fragtnævnet. Da rederens ophævelse af tidscertepartiet var

40) En afvigende opfattelse udtrykkes i ejerens anbringende i U 1960.973 Ø, men retten fik ikke anledning til at udtale sig herom, da ejerens udtreden af mejeriet ikke kunne anses begrundet i den skete ekspropriation. Opfattelsen stemmer ikke med, hvad der i almindelighed lægges til grund i praksis, se således U 1957.286 H, nærmere omtalt nedenfor p. 192, og F.O. 1969.33.

41) En dissens til den foran ved note 24 anførte svenske højesteretsdom pointerer, at det fra fremlejerens synspunkt er "otillfredsställande att dess ersättningsanspråk skall grundas delvis på risken för ett skadeståndskrav från Petterssons (andrahandshyresgästens) sida, ett krav som tryckeriet svårigen kan bedöma. Att staden i sista hand skall svara för även den kostnad, som expropriationen vållar Pettersson är otvivelaktigt". Men kritisk til sidstnævnte slutning SOU 1969:50 p. 54 med note og 65, samt Hernmarck: Expropriationsteknik p. 371.

hjemlet i kontraktens krigsklausul afvises at tidsbefragteren kunne støtte noget krav på ekspropriationsretlige betragtninger om andel i tvangsfragten. I et sådant tilfælde vil der derfor heller ikke kunne påhvile ejeren noget regresansvar.

Hvis ejeren har forpligtet sig til at levere grus til en anden fra sin grusgrav, må den pågældende antagelig betragtes som en simpel køber af grus, ikke som en i ejendommen berettiget. Hvis leverancerne stoppes som følge af ekspropriationen, har køberen ikke krav på erstatning hos ejeren, og han kan således miste fordelene ved at have købt gruset billigt. Har han derimod købt grus uden angivelse af, at det skal være fra en bestemt grusgrav, vil han have erstatningskrav mod sælgeren, jfr. købelovens § 24, og nærmere Ussing, Obligationsretten p. 121-22.

Lovgivningen frembyder eksempler på, at sådanne regreskrav affødt af tredjemands krav efter omstændighederne må betragtes som mere erstatningsberettigede end ejerens krav om erstatning for værditab.

Smh. lovgivningen om forbud mod svinehold på lossepladser, lov nr. 186 af 14.12.1887 § 2, der yder erstatning for "direkte Tab". Ved direkte tab har domstolene kun villet forstå tab ved indgåede forpligtelser, f.eks. over for de vognmænd, der skulle køre dagrenovationen ud til ejendommene, jfr. O.K. Magnussen p. 150 med note 70. En parallel hertil findes i lov af 23.1.1917 angående forbud mod nedrivning af bygninger m.v., smh. U 1918.468 LOHD. I dommen udtales at lovens erstatningsbestemmelser ikke var en anvendelse af grundlovens § 82 (nu § 73). Til denne passus som ikke støttes af forarbejderne, omend nok af dengang herskende teori, stiller Illum sig med rette kritisk p. 40-41. Se til spørgsmålet iøvrigt ovenfor p. 92.

At det er ejeren og ikke medkontrahenten som har et selvstændigt krav mod eksproprianten fører til, at ejerens regreskrav må nedsættes i det omfang det kan bebrejdes ham, at han ikke har søgt at begrænse sit tab i forhold til medkontrahenten.

Smh. om erstatning for ansattes lønkrav TK 2.18 med note 2. I U 1960.973 Ø ansås ejerens ophør med mælkeleverance som udtræden af mejeriet. Da jordtilliggendet nærmest var uforandret efter ekspropriationen, tilpligtedes han at indfri mejerigælden. Det synes klart, at der i denne situation ikke ville bestå noget regreskrav mod eksproprianten.

3. Særligt om anke.

Ekspropriationslovgivningen indeholder ikke nærmere bestemmelse

om, hvem der har klageret.⁴²⁾ Som almindelig regel må imidlertid den, hvis krav er blevet taget under påkendelse i første instans være klageberettiget.⁴³⁾ Enkelte præciseringer må dog gøres.

For de under 2 a omtalte rettighedshaveres vedkommende, som rejser krav om erstatning i anledning af ekspropriationsanslægget er der efter ekspropriationsproceslov § 20, 2. pkt., kun klageadgang i tilfælde af, at ekspropriationskommissionen optager sagen til realitetsbehandling. En lignende begrænsning i adgangen til at begære overtaksation indeholdes i vejlov § 56, 2. pkt. Afgørende for afvisningsspørgsmålet er om sagen må findes egnet til behandling for kommissionen.⁴⁴⁾

I det oprindelige udkast til ekspropriationsprocesloven blev det som tidligere nævnt antaget, at panthavere og servituthavere ikke skulle indkaldes til ekspropriationsforretningen, men til gengæld forudsattes det, at de pågældende, uanset de normale fristers udløb, skulle kunne indbringe erstatningsfastsættelsen for taksationskommissionen, d.v.s. ankeinstansen.⁴⁵⁾ Der kan imidlertid være tvivl om den nærmere rækkevidde af tankegangen. Da den ikke fandt udtryk i loven og tværtimod stemmer dårligt med denne, herunder de udvidede regler om indvarsling, må udgangspunktet antagelig være, at den pågældende rettighedshaver efterfølgende kan forlange sit krav påkendt i første instans, smh. foran 1.

Den i udkastet omhandlede ekstraordinære adgang til at benytte klageinstansen skal – uden at det direkte udtales – formodentlig også omfatte den situation, at erstatningen allerede er blevet påkendt af ankeinstansen. I alle tilfælde vil en panthaver, som mener hans interesser er gået for nær, i praksis først blive opmærksom herpå i forbindelse med erstatningens udbetaling. Om tilladelse til sagens indbringelse forinden skal indhentes hos ministeren for offentlige arbejder, i lighed med fremgangsmåden ved oprejsningsbevilling, står uklart. Det er allerede blevet påpeget, at tankegangen stemmer dårligt med affattelsen af § 19, som snarere fører til, at kravet efterfølgende kan indbringes

42) I nyere ekspropriationslovgivning er gennemført en konsekvent toinstansfølge, smh. I B 3 og der er pligt til at udnytte rekursen, førend sagen kan indbringes for domstolene, smh. ovenfor p. 58.

43) Smh. ekspropriationsproceslov § 19, stk 1: "Kendelse, hvorved erstatning gives eller nægtes, kan indbringes . . .".

44) Smh. II C 2.

45) Ekspropriationsbetænkning I p. 69.

for ekspropriationskommissionen, smh. Poul Andersen U 1964 B. 75 og Eilschou Holm: Det kontradiktoriske princip i forvaltningen (1968) p. 342, men heroverfor v. Eyben p. 547 og samme, Panterettigheder p. 98. Spørgsmålet, som specielt for servitutrettighedshavere må påkalde sig interesse, ses ikke påkendt i praksis.

Såfremt en panthaver har haft adgang til kontradiktion i første instans, smh. 2 b, men ikke opnår dækning i den udmålte værdierstatning, må han antages at have en selvstændig klageadgang. Omend hans stilling typisk er biintervenientens, kan han som det også klart fremgår af forarbejderne til ekspropriationsprocesloven, smh. ovenfor, have en selvstændig interesse i en sådan efterprøvelse.⁴⁶⁾

De under 2 b omtalte medkontrahenter er derimod biintervenienter i egentlig forstand, da de ikke har noget selvstændigt krav mod eksproprianten. De kan derfor kun være klageberettigede, hvis ejeren lader dem indtræde i sit evt. krav. Om hovedintervenientens principielt selvstændige klageadgang bemærkes, at denne kun får praktisk betydning, hvis også modstående rettighedshavere anker.⁴⁷⁾

Er der fastsat erstatning til flere rettighedshavere, hvis respektive krav står i et indbyrdes afhængighedsforhold, kan der opstå særlige vanskeligheder, hvis kun en af disse indgiver klage. Har således ejeren klaget, men ikke brugeren, og erstatningen forhøjes, skulle dette måske modsvares af, at brugerens erstatning blev tilsvarende nedsat.

Hvis eksproprianten mener, at erstatningsfastsættelsen i en af de anførte relationer er urigtig og han i den anledning vil anke, bør han normalt indbringe begge afgørelser for overinstansen. Men undlader eksproprianten at anke, f.eks. fordi han finder den samlede erstatning rimelig, og en af modparterne anker, vil fristen for at indgive den nødvendige kontraanke mod den anden modpart let være oversiddet. En sådan uforstyldt fristoverskridelse bør vel efter omstændighederne kunne repareres ved, at der gives eksproprianten oprejsningsbevilling, smh. ekspropriationsproceslov § 19, stk. 1,

46) Se endvidere v. Eyben p. 547 og samme, Panterettigheder p. 98.

47) Smh. taksationskommissionens afgørelse i den ovenfor p. 69 gengivne grænsetvistsag.

sidste pkt. (af ministeren) og vejlov § 54, stk. 1, sidste pkt. (af overtaksationskommissionens formand).

I den under 1 b nævnte sag NRt 1969.787 (NDs 1969.380) havde eksproprianten alene indanket spørgsmålet om tilkendelse af erstatning til byggefirmaet. 1. voterende bemærker i denne forbindelse, at en "vanskelighed i saken synes å melde seg" ved det forhold, at ejeren ved skønnet var tilkendt 6 kr. pr. m², uanset at han efter den på ekspropriationstidspunktet gældende kontrakt kun skulle have 5 kr. pr. m². Men den foretagne ankebegrænsning måtte naturligvis blive ekspropriantens egen sag.

Ved sagsanlæg for domstolene forhindrer det forhold, at der ikke gælder søgsmålsfrister, at problemet overhovedet opstår. Men der vil ske det, at erstatningsspørgsmålene behandles ved flere adskilte sager medmindre retten benytter beføjelsen i rpl. § 286 til ex officio at kumulere sagerne.

C Udbetalingsfasen.

Ved begrebet udbetalingsmyndighed, som vil blive anvendt i det følgende, er ikke tænkt på en særlig myndighed. Der er tale om en systematisk betegnelse for den, som anviser den fastsatte erstatning til udbetaling til ekspropriaten. Ved kommunale ekspropriationer er ekspropriant og udbetalingsmyndighed den samme.

Ganske vist er det den helt almindelige regel, at erstatningen uden videre kan og skal udbetales til den rettighedshaver, som er tilkendt erstatning efter taksationskendelsen, ligesom det ved tvist om hvem der har retten til den eksproprierede genstand ligger klart, at der vil kunne deponeres i overensstemmelse med almindelige regler. Alligevel kan der i udbetalingsfasen dukke tvivlsspørgsmål op, som det tilkommer udbetalingsmyndigheden at tage stilling til, og der er dermed en særlig interesse knyttet til udbetalingsmyndighedens funktion.

I udbetalingsfasen kan i første række opstå spørgsmål om erstatningens fordeling mellem flere rettighedshavere, hvor denne er fastsat under ét, smh. nedenfor 1 og 2. Specielt i relation til panthavere kan der videre være anledning til at redegøre for ejerens henholdsvis udbetalingsmyndighedens pligter, smh. 3.

Også andre spørgsmål kan opstå for udbetalingsmyndigheden, og det må vække principielle betænkeligheder, at udbetalingsmyndigheden, hvor denne samtidig er ekspropriant, ligefrem vil kunne træffe afgørelse i evt. mellemværender med ekspropriaten.

I forbindelse med betinget erstatningsfastsættelse kan således tænkes at opstå tvist, om betingelserne er behørigt opfyldt eller ikke.⁴⁸⁾ Eksproprianten kan endvidere søge at modregne krav som ekspropriaten bestrider eller dog anfægter modregningsadgang for.

Smh. U 1958.765 H, hvor en eksproprierende kommune havde modregnet et forsinkelsestak i ekspropriationserstatningen, fordi fraflytning ikke skete til den af kommunen fastsatte frist. Ejeren fik medhold i, at det tilbageholdte beløb, godt 13.000 kr. af en samlet erstatning på 65.000 kr. skulle udbetales. Det forhold, at han havde vægret sig ved at fravige ejendommen "forinden hans indsigelse mod ekspropriationens lovlighed var blevet retslig prøvet ved en fogedforretning" kunne ikke pådrage ham erstatningsansvar; se iøvrigt om adgangen til at foretage indsættelsesforretning, Ekspropriationsaktens retsvirkninger p. 14.

I U 1949.1103 H var spørgsmålet, om en erstatning i henhold til den københavnske mælkeordning kunne betragtes som bortfaldet ved, at den pågældende mælkehandler senere var blevet ansat i en af de opretholdt virksomheder. Spørgsmålet om tilbageholdelsens lovlighed forelå alene til påkendelse for landsretten, som udtaler med særlig henvisning til at den omhandlede indtræden først var sket over 5 måneder efter ophøret af den pågældende virksomhed, at denne havde "rimeligt Krav paa, at Erstatningstildelingen på 6.084 kr. er endelig". Se derimod U 1952.330 H, hvor sådan ansættelse var sket "straks eller kort efter nedlæggelsen af deres ruter".

Modregning vil være særlig praktisk og i vid udstrækning berettiget for så vidt angår de i tinglysningslovens § 4 omhandlede krav af forskellig karakter som nyder beskyttelse uden tinglysning. Den vigtigste del af disse krav tilkommer kommunerne. Af samme grund indvarsles kommuner, hvori de af ekspropriationen berørte ejendomme er beliggende, da også til regnskabsmødet, jfr. ekspropriationsproceslov § 24, stk. 1, nr. 3).

48) Om betinget erstatningsfastsættelse se VI A 3 a, og specielt med hensyn til tilbagebetaling ved retablering nedenfor p. 208. Interessant i denne sammenhæng er U 1939.747(757) OLK, der pålægger den pågældende bevillingshaver at udbetale erstatningen vedrørende slusemateriellet "til Skanderborg Amtsråd til videre Udbetaling" til møllejeren, "naar enten den paagældende Ændring af Slusemateriellet efter Amtsrådets Skøn er foretaget paa fyldestgørende Maade, eller der foreligger Samtykke til Udbetaling af Beløbet fra Panthaverne".

III C

For så vidt angår de i tinglysningslovens § 4, stk. 4, omhandlede anlægsudgifter kan der ved delekspropriationstilfælde ikke uden videre modregnes for den samlede anlægsudgift, hvis ejeren har benyttet sin mulighed for at begære afdragsvis betaling, smh. VLT 1954.361.

1. Erstatningens fordeling.

I det omfang erstatning skal fordeles mellem ejeren og en begrænset rettighedshaver og dette spørgsmål ikke allerede er løst ved taksationskendelsen kan der opstå spørgsmål for udbetalingsmyndigheden om, hvem der er rette modtager af hele eller dele af erstatningen. Undertiden er afgørelsen af disse spørgsmål ligefrem i loven henlagt til udbetalingsmyndigheden, smh. 2.

En utilstrækkelig specifikation af kendelserne kan give vanskeligheder ved fordelingen, men disse må om nødvendigt søges afbødet ved anmodning om en klagørende udtalelse fra taksationsmyndigheden.⁴⁹⁾

Iøvrigt er det vigtigt både af hensyn til udbetalingerne hurtighed og til udbetalingsmyndigheden, som bærer ansvaret for tab ved fejlagtig udbetaling, at fordelingsreglerne er klare og enkle. Lovgivningen er imidlertid ikke ensartet og undertiden er en udfyldning efter almindelige grundsætninger om erstatningsfordeling nødvendig. Det forhold, at udbetalingsmyndigheden svæver i almindelig uvidenhed herom, kan naturligvis ikke begrunde, at der deponeres, når der iøvrigt haves kendskab til, hvem der har en rettighed over ejendommen.

Det tyder derfor på en for vidtgående praksis, når det i "De salgbare Apoteksprivilegiers Afløsning", København 1942, p. 147 oplyses, at afviklingskassen deponerede ved enhver uenighed mellem panthaver og bevillingshaver. I sagen U 1938.648 Ø deponerede afviklingskassen helt korrekt vedrørende et mellemrentebeløb, som det efter datidig praksis måtte anses for tvivlsomt om en panthaver overhovedet kunne kræve i ekspropriationstilfælde.

Det anførte princip gælder naturligvis også i forholdet mellem ejeren og eksproprianten, smh. JU 1865.551 LOHD, hvorefter der "ikke (skjønnes) at være nogen saadan Forbindelse mellem de forskellige Erstatningsbeløb, at de kun skulde kunne udbetales som en Heelhed". Kun et mindre erstatningsbeløb,

⁴⁹⁾ Se således med hensyn til jordfondens del af erstatningen sagen U 1965.555.

som vedrørte det led i ekspropriationen, hvis lovlighed anfægtedes, havde det været berettiget at deponere.

En afsavnserstatning for midlertidig ekspropriation af et areal må tilfalde den, der har brugsretten over arealet. Princippet er forudsætningsvis fastslået i en enkelt lovbestemmelse, nemlig vandløbslov § 89, stk. 3, der omhandler erstatningsfastsættelsen for "midlertidig afgivelse af areal eller for fylds fjernelse, afgrødetab eller anden midlertidig skade eller ulempe". Vandløbsretten bestemmer om erstatningen skal tilfalde ejer eller bruger eller fordeles mellem dem.

Er der fastsat en løbende erstatning i form af en årlig godtgørelse må udgangspunktet være, at denne følger den til enhver tid værende ejer/bruger.

Panthaver har ikke krav på del i afsavnserstatninger og også om en række andre elementer i erstatningen gælder, at de er af personlig art og derfor ikke omfattet af pantet.⁵⁰⁾ Nævnes kan flytteudgifter,⁵¹⁾ tab på udestående fordringer, indtægtstab i en indkøringsperiode og sagsomkostninger.⁵²⁾

Dette almindelige forbehold fremgår dog normalt ikke af ekspropriationslovgivningen, som tværtimod helt unuanceret anfører, at panthaverne kan kræve "erstatningen" udbetalt til sig, jfr. vejlov § 64, stk. 1, 2. pkt., eller at den evt. "resterende del af erstatningen udbetales til ejeren", jfr. byplanlov § 23.

Heri ligger dog ingen grund til forundring. Dansk ekspropriationslovgivning har i reglen ikke kunnet svinge sig op til anden beskrivelse af begrebet fuld erstatning end en angivelse af, at det afståedes værdi i "handel ogandel" skal erstattes ejeren, smh. bl.a. de hos Poul Andersen, Statsret p. 768 og Troels G.

50) Smh. på den anden side den under II A 4 nævnte situation, at ejeren får adgang til at flytte dele af ejendommen.

51) Det må bl.a. af denne grund vække betænkelighed, at der efter fast praksis ikke sker specifikation af erstatning for flytteudgifter ved totalekspropriation. Når der i F.O. 1969.33(34) henvises til, at landsretten i U 1964.854 V ikke tillægger særlig godtgørelse for udgift til fraflytning er dette vistnok – selvom det ikke vakte ombudsmandens kritik – en urigtig opfattelse af den pågældende erstatningssituation. Da ejendommens værdi blev bestemt efter en sådan fremtidig bedre anvendelse, som forudsatte, at den hidtidige benyttelse måtte ophøre, ville tilkendelse af flytteudgifter herudover få karakter af dobbelterstatning. – En ny linie synes imidlertid anlagt af taksationskommissionen for Fyn og det sydlige Jylland, der i kendelse af 28.8.1973 tilkender en særskilt erstatning på 10.000 kr. for ulemper ved fraflytning.

52) Om forholdet til den sagkyndige se nedenfor p. 316 note 100.

III C 1

Jørgensen p. 132 f. angivne eksempler. Først med ekspropriationsproceslov § 17, stk. 4, der omtaler "andet økonomisk tab" udover handelsværdien, er der i virkeligheden taget afstand fra den traditionelle formulering.

Såfremt en del af erstatningen ydes til retableringsforanstaltninger på restejendommen og pantet for så vidt ikke undergår nogen forringelse, skal der naturligvis ikke ske udbetaling til panthaveren af dette beløb. Men det kan være nødvendigt at betinge udbetaling til ejeren af, at sådan retablering har fundet sted.⁵³⁾

I et tilfælde, hvor en panthaver havde krævet den samlede erstatning udbetalt, hedder det da også i vejdirektoratets skr. af 1.3.1969, jfr. Kommunal-tidende 1969/70 p. 256, at den særlige erstatningspost for "mistet hegn, have og stensætning incl. påløbne renter (vil) kunne udbetales til ejeren til brug til retablering af den tidligere tilstand".

Med hensyn til panthavernes indbyrdes forhold er det gammel praksis i ekspropriationsretten, som ex tuto bekræftes af talrige lovbestemmelser, at panthaverne kan kræve erstatningen udbetalt til sig i prioritetsorden.⁵⁴⁾ Dette princip har almindelig tilslutning i teorien⁵⁵⁾ og er udtryk for at efterstående prioriteter, heller ikke ved delekspropriation, med rimelighed kan have krav på samme sikring mod konjunktursvingninger og forringelse af pantet, som foranstående. En del af den højere rente, de dårligst prioriterede forrentes med, kan netop betragtes som dækning for en risiko.

Ved udbetaling af erstatning til en foranstående prioritetshaver har efterpanthaveren automatisk oprykning, uafhængigt af den almindelige oprykningbestemmelse i tinglysningslovens § 40, stk. 3, om oprykning i henhold til aftale.

Smh. Fr. Vinding Kruse: Ejendomsretten III, 3. udg. p. 1595 og v. Eyben, Panterettigheder p. 101. Erstatningen skal endvidere afskrives på forprioritetens hovedstol, da det udbetalte beløb skal anvendes på en sådan måde, at efterpanthaverens retsstilling ikke forringes, smh. U 1935.286 H. At panthaver i henhold til tinglysningslovens § 40, stk. 4, bevarer sin panteret forud for

53) Smh. nedenfor p. 235.

54) Første gang udtrykt i kirkegårdsforordningens § 6, pkt. 1, men tilsvarende fremgangsmåde er fulgt under jernbaneforordningen, som ikke indeholdt nogen bestemmelse herom.

55) Smh. Poul Andersen, Statsret p. 789 og v. Eyben, Panterettigheder p. 101. En helt uhjemlet afgivende opfattelse blev lanceret af Poul Meyer p. 102 ff.

efterpanthavere for rente indtil 1 år fra forfaldsdagen, kunne derfor ikke antages at give ret til forlods afskrivning på dette beløb.

2. Særligt om panthavernes del i værdierstatningen.

Selvom den grundlæggende betingelse, at pantet berøres, foreligger opfyldt, f.eks. ved at der afstås areal, pålægges servitutter eller påføres varige ulemper som forringer ejendommens værdi, har en panthaver ikke altid krav på, at denne værdierstatning skal udbetales til ham og ikke til ejeren.

Dansk lovgivning og praksis frembyder flere løsningsmuligheder på dette fordelingsspørgsmål, som kun opstår i tilfælde, hvor ikke hele pantet eksproprieres. Fælles for dem alle er, at panthaveren naturligvis i det mindste har krav på erstatning i det omfang pantesikkerheden er truet.

Hvis pantet kun omfatter en del af ejendommen må afståelsen naturligvis bedømmes i forhold til denne. Det kan da tænkes, at ejeren på grund af opnåede fordele ingen erstatning får, medens pantet helt eller delvis må indfries. Nogen hjemmel til i denne situation at "flytte" pantet til restejendommen eller afkræve ejeren den opnåede berigelse foreligger ikke.

Det almindelige udgangspunkt igennem meget lang tid har været, at enhver erstatningsudbetaling til ejeren kræver panthaversamtykke, smh. A.^{5 6}) Hvis samtykke ikke opnås skal panthaverne have erstatningen udbetalt. Denne regel er udtrykt flere steder i lovgivningen, således vandløbslov § 89, stk. 2, sidste pkt., byggelov § 59, stk. 5, og saneringslov § 43, men den har også været anset for gældende uden udtrykkelig lovstøtte. Praktisk vigtige eksempler herpå har vejekspropriationerne frembudt, ligesom de statslige ekspropriationer i henhold til jernbaneforordningen. Den omhandlede regel levner efter sin formulering ikke plads for noget skøn med hensyn til pantesikkerheden. Panthavers ret til erstatningen vil derfor kun kunne lide indskrænkning i det omfang, det ved fremlæggelse af en uskadlighedsattest i medfør af tinglysningslovens § 23, stk. 2, godtgøres, at der er tale om "et i forhold til ejendommens størrelse og værdi ubetydeligt jordstykke" som derfor

56) Se iøvrigt v. Eyben, Panterettigheder p. 98-99.

kan udgå af pantet "uden nogen som helst fare for pantesikkerheden".⁵⁷⁾ Da det i givet fald påhviler ejeren at fremskaffe nævnte attest, og praksis efter tinglysningsloven har været streng, kan det ikke undre, at denne fremgangsmåde har været lidet anvendt.⁵⁸⁾

For at lette udbetalingsproceduren, herunder en frigørelse for kravet om at skulle indhente panthaversamtykke, ville den nærliggende tanke være, at lade taksationsmyndigheden afgøre, om udbetaling til ejeren med hensyn til sådanne småbeløb kan finde sted uden videre. Med hensyn til de statslige ekspropriationer, jfr. ekspropriationsproceslov § 23, stk. 1, 2. pkt., er afgørelsen nu henlagt til ekspropriationskommissionen, men som opfattelsen synes at være qua udbetalingsmyndighed. I alle tilfælde er dette baggrunden for, at vejloven nu har henlagt en tilsvarende kompetence til vejbestyrelsen, jfr. § 64, stk. 2.⁵⁹⁾ I betragtning af de snævre rammer der er sat for fordelingsskønnet, specielt at indgrebet i forhold til ejendommens størrelse og værdi skal være ubetydeligt, forekommer dette måske ikke særligt betænkeligt, men det er dog afgjort mere betryggende at henlægge afgørelsen til en uafhængig vurderingsmyndighed frem for til vejbestyrelsen.⁶⁰⁾ I begge love gentages tinglysningslovens ovennævnte kriterier for udstedelse af uskadelighedsattest, men ekspropriationskommissionernes praksis er givetvis mere lempelig end praksis efter tinglysningsloven.⁶¹⁾

En fiksering af, hvilke beløb der vil kunne betales uden panthaversamtykke findes i enkelte lovbestemmelser. Efter Københavns byggelov § 42, stk. 5, kan erstatningsbeløb, der ikke overstiger 2% af ejendommens ejendomsskyldværdi, udbetales til

57) Således udtrykkeligt vandløbslov § 89, stk. 2, 4. pkt.

58) Ifølge Illum er det endog tvivlsomt om fremgangsmåden overhovedet kan anvendes, se Tinglysning (3. udg.) p. 173 ved note 57. Hertil tages ikke stilling i U 1958.607 V.

59) Smh. ekspropriationsbetænkning II p. 33.

60) Boas, Dansk Vejtidskrift 1972.13-14 gør med rette opmærksom på, at en panthaver vil kunne påklage beslutningen til højere vejmyndighed i henhold til vejlovens § 4, og at sagen i sidste instans må kunne indbringes for domstolene. Så vidt ses ville det have været mere naturligt, om loven havde givet panthaver en klageadgang til taksationskommissionen.

61) For de jydsk kommissioners vedkommende er praksis for tiden at erstatninger under 10.000 kr. uden videre tilfalder ejeren, medmindre særlige forhold foreligger, eksempelvis at afståelsen vedrører en særskilt behæftet mindre lod.

ejerne, og ålegårdsloven har en fast beløbsgrænse på 500 kr.⁶²⁾ I begge tilfælde gælder imidlertid den almindelige regel, at panthaver har krav på erstatningsbeløbet, hvis han fremsætter krav herom over for kommissionen.

De foran anførte fordelingsregler er ikke blot betryggende for pantesikkerheden, men medfører tillige den fordel for panthaveren i forhold til ejeren, at sikkerhedsmarginen betragtet som en brøkdel af ejendommens samlede værdi forholdsmæssigt forøges. Afgørende forskellige fra denne ordning er nogle lovbestemmelser om erstatning for rådighedsbegrænsninger, der giver plads for et videre fordelingsskøn. Efter by- og landzonelovens § 17, stk. 2, kan erstatningen således udbetales til ejeren uden panthaversamtykke, når taksationskommissionen skønner, at rådighedsbegrænsningen ikke medfører nogen "væsentlig forringelse af pantesikkerheden". Såfremt de pågældende panterettigheder derfor er stiftet i ejendommen på et tidspunkt, da ejendommen ikke rummede forventningsværdier, vil den evt. erstatning for landzonebåndet typisk gå ubeskåret til ejeren. Samme fordelingsregel gælder ved fredning i form af servitutpålæg, jfr. naturfredningslov § 21, stk. 1, der efter motiverne forudsætter, at en mangeårig praksis i fredningsnævnene af dette indhold opretholdes.⁶³⁾

3. Udbetalingsmåden.

Dansk rets almindelige udgangspunkt er, at den enkelte rettighedshaver selv må fremskaffe den fornødne dokumentation for sit krav førend udbetalingen kan effektueres. For det praktiske tilfælde, at lodsejeren kræver udbetaling kan udbetalingsmyndigheden derfor forlange af ham, at han forinden har indhentet panthaversamtykke, erklæringer om skatter og afgifter m.v. Reglen ses første gang udtrykt i kirkegårdsforordningen, jfr. § 6,⁶⁴⁾ men samme frem-

62) Lov nr. 178 af 23.6.1956 § 11, stk. 4.

63) Se naturfredningsbetænkning II p. 356. Overfredningsnævnet godkendte denne praksis, men med dissens, kort forinden endelig vedtagelse af naturfredningsloven, jfr. TK 2.118 og Garde p. 383. Det anførte pointeres i § 21, stk. 5, hvorefter udbetaling ved fredning i form af afståelse kun kan ske uden panthaversamtykke, hvis indgrebet "ikke medfører nogen som helst fare for pantesikkerheden".

64) Smh. iøvrigt byggelov § 59, stk. 5, vandløbslov § 89, stk. 2, pkt. 4, og saneringslov § 43.

gangsmåde har været fulgt inden for vejlovgivningen, hvor spørgsmålet ikke har været nærmere reguleret.

En principielt forskellig ordning repræsenterer jernbaneforordningen. Udbetalingerne var her henlagt under kommissarii administration, idet denne foretog almindelig indkaldelse til og forestod udbetalingen ved et afsluttende møde, det såkaldte regnskabsmøde, jfr. § 15, smh. § 7. Den nærmere ordning hviler dog på administrativt fastsatte regler, i første række cancelliskr. af 15.1.1846, hvorefter det ikke anses fornødent at afkræve grundejerne panteattest og evt. samtykke fra panthaverne til udbetaling af erstatninger, idet der kun tages hensyn til de panthavere, som har meldt sig efter de udstedte bekendtgørelser om ekspropriationen og regnskabsmødet. Endnu i slutningen af århundredet fulgte kommissarius i Jylland dog den foran gengivne almindelige udbetalingsregel, som også lagdes til grund ved forskudsvisse betalinger.⁶⁵⁾ Specielt for panthaverne, som hverken modtog nogen individuel meddelelse om ekspropriation eller udbetaling, var den skildrede ordning da også lidet betryggende,⁶⁶⁾ og det pålagdes senere ad administrativ vej kommissariatene at indkalde panthavere, hvis adresse kunne oplyses via dommerkontorerne, til regnskabsmødet med 14 dages varsel.⁶⁷⁾ Dette system er opretholdt i ekspropriationsproceslovens udbetalingsregler, jfr. §§ 23 og 24. Som under jernbaneforordningen⁶⁸⁾ har en indkaldelse til regnskabsmøde imidlertid præklusiv virkning, idet den indvarslede tinglyste panthaver må gøre kravet gældende senest på dette tidspunkt. Fra præklusionsprincippet har ekspropriationsprocesloven dog gjort den vigtige undtagelse, at beløb, der tilkommer en tinglyst panthaver, hvis adresse ikke har kunnet oplyses, ikke kan udbetales uden hans samtykke, jfr. § 24, stk. 2, sidste pkt.⁶⁹⁾

65) Jfr. indenrigsministeriets skr. af 23.12.1891 gengivet hos Fr. V. Petersen p. 492.

66) Omend velforståelig på baggrund af det oprindeligt udbredte surrogationsprincip, smh. foran A.

67) Smh. den i Rt 1933/34 till. A sp. 4615–26 gengivne betænkning af 23.2.1934 afgivet af et af ministeriet for offentlige arbejder nedsat udvalg vedrørende underretning af panthavere og senest justitsministeriets cirkulære nr. 18 af 31.1.1949.

68) Se Fr. V. Petersen p. 168 og 262 f.

69) Der må i givet fald deponeres, smh. ekspropriationsbetænkning I p. 75. En tilsvarende omsorgspligt med hensyn til panthavere må vejbestyrrelserne antages at have, smh.

De to foran skitserede ordninger fungerer i praksis ikke afgørende forskelligt. Regnskabsmøderne er sunket ned til en helt subsidær udbetalingsform, idet "forskudsvis" betaling mod af ejeren tilvejebragt dokumentation er blevet det helt almindelige.⁷⁰⁾ Ofte formidles udbetaling til panthavere og ejer iøvrigt via bank eller sparekasse imod indeståelseserklæring til kommissariatene.⁷¹⁾

Som udtryk for, at der dog kan være behov for et endeligt betalingsopgør, ses den almindelige udbetalingsordning undertiden kombineret med en frist inden for hvilken ejeren skal have fremskaffet panthaversamtykke. I byggelovens § 59, stk. 5, er det således bestemt, at erstatningen udbetales til panthaverne, hvis ejerne ikke har indhentet panthaversamtykke inden 6 måneder, uden at det iøvrigt præciseres fra hvilket tidspunkt fristen løber. Formentlig må tidspunktet for meddelelsen til ejeren om det fastsatte erstatningsbeløbs størrelse lægges til grund, smh. således vandløbslov § 89, stk. 2, sidste pkt.

Også uden lovhjemmel må det vistnok være tilladeligt at arbejde med en fristregel af dette indhold, således som det har været fastsat af visse amtskommuner i deres almindelige vilkår for vejekspropriationer. Derimod kan det ikke fastsættes, at erstatningens forrentning ophører "senest 1 måned efter, at erstatningsbeløbet er stillet til rådighed".⁷²⁾ Hvis panthaversamtykke ikke fremskaffes af ejeren inden en rimelig lang frist, må eksproprianten formentlig være forpligtet til at udbetale erstatningen til panthaverne i det omfang, disse ønsker det og dette er muligt, og ellers deponere erstatningen med den virkning, at der herefter ikke længere svares rente.⁷³⁾

Boas, Dansk Vejtidskrift 1972.13. Vejloven har tilsyneladende ikke fundet det nødvendigt at optage en udtrykkelig bestemmelse herom, se derimod ekspropriationsbetænkning II kommissionsudkastets § 27.

70) Smh. også F.O. 1972.252.

71) I alle tilfælde det jydsk kommissariat anser derimod efter fast praksis indeståelseserklæring fra advokat som utilstrækkelig. Uden speciel bemyndigelse fra den erstatningsberettigedes side kan en advokat iøvrigt ikke modtage og kvittere for ekspropriationserstatningen, jfr. F.O. 1969.94.

72) Formuleringen var tidligere anvendt i Københavns amt i dets vejekspropriationsbestemmelser af 1.10.1964.

73) Tolstrup p. 129 antager dog, at eksproprianten altid kan frigøre sig ved deponering, hvis ejeren ikke fremskaffer den nødvendige dokumentation om panthaversamtykke. Dette er efter min mening ude af trit med retsudviklingen.

Enkelte vejbestyrelser har haft den praksis, at de på ejerens vegne rettede henvendelse til panthaverne, dog normalt ikke til private panthavere.⁷⁴⁾ Denne fremgangsmåde, der sparer ejeren for besvær og udgifter i form af gebyrer ved samtykkets meddelelse,⁷⁵⁾ er taget op i den nye vejlov og påhviler nu vejbestyrelserne som en pligt, jfr. vejlov § 64, stk. 1, 3. pkt.⁷⁶⁾ Vejbestyrelsen skal herefter inden udbetalingen skaffe oplyst om en rettighedshaver, hvis adresse kan oplyses af tinglysningsdommeren, vil kræve erstatningen udbetalt til sig. Bestemmelsen går tilbage til kommissionsforslaget om en kommunal ekspropriationsproceslov og må forventes at blive almindeligt anvendt ved alle kommunale ekspropriationer.⁷⁷⁾ Vejbestyrelsen må i indkaldelsen kunne forlange, at den pågældende rettighedshaver gør sit krav gældende inden en nærmere angiven frist, og ordningen kan for så vidt få virkninger, der svarer til regnskabsmødeordningen. Med hensyn til den tinglyste panthaver hvis adresse ikke har kunnet oplyses må modsætningsvis gælde, at ejeren fortsat selv skal indhente samtykke fra denne førend udbetaling kan finde sted.

74) Således Århus amts almindelige bestemmelser af 1.6.1967.

75) Se hertil nærmere VII C 3.

76) I forarbejderne, jfr. Ft 1971/72 till. A sp. 1147, anføres urigtigt, at dette allerede er almindelig praksis.

77) Smh. ekspropriationsbetænkning II p. 30, forslaget § 27.

IV Om parterne — de erstatningspligtige

Det almindelige udgangspunkt i ekspropriationsretten er, at erstatningspligten følger interessen, smh. A. I mange tilfælde bryder lovgivningen imidlertid denne formodningsregel, idet det umiddelbare erstatningsansvar er pålagt den handlende myndighed. Det er klart, at denne løsning kan være valgt, fordi en særlig interesse i indgrebet iøvrigt ikke kan påvises med fornøden sikkerhed, men det er ikke blot i disse tilfælde ordningen ses anvendt, smh. B. I denne forbindelse kan man rejse det spørgsmål, om staten hæfter subsidiært for erstatningen, hvis ekspropriation er foretaget ved dennes organer til fordel for en privat, som ikke opfylder sin umiddelbare erstatningspligt. Dette gør det naturligt at inddrage det almindelige spørgsmål om erstatningens sikkerhed i fremstillingen, smh. C.

A Interessen.

Det er klart, at stat eller kommune, når de optræder som eksproprianter i egen interesse, dermed bliver umiddelbart erstatningspligtige. Dette omfatter i dag hovedparten af samtlige anlægs-ekspropriationer, men er også meget praktisk ved indgreb af anden type. Ofte vil der kun være en offentlig interesse bag et indgreb, således hvor pålæg af byggelinier eller adgangsbegrænsning gør en ejendom ubrugelig for ejeren.

At erstatningsansvaret følger interessen kommer tydeligst frem i de tilfælde, hvor der foretages ekspropriation til en privat anlægsvirksomhed og specielt hvis der imellem eksproprianter og eksproprieret er skudt et særligt nævn ind som træffer ekspropriationsafgørelsen, jfr. I B 4. Erstatningspligten hviler da på den private.

For tysk rets vedkommende er princippet udtrykkeligt fastslået i den prøjsiske ekspropriationslovs § 7, der udtaler at "die Pflicht der Entschädigung liegt dem Unternehmer ob".

Jernbaneforordningen, som umiddelbart blev skabt for at fremme et privat baneanlæg, indeholder vel ingen udtrykkelig bestemmelse herom, men det nævnte princip er klart forudsat. I forordningens § 15 anføres således, at kommissarius "paaser" at erstatningsbeløbene "udbetales de Paagældende, senest inden 4 Ugers Forløb", hvori ligger, at erstatningen udredtes direkte af entreprenørens kasse. Dette kan også støttes på forordningens § 18, stk. 2, som bestemmer, at omkostningerne ved selve forretningernes afholdelse skal "udredes af Entrepreneurerne".

Hermed stemmer også praksis under jernbaneforordningen.¹⁾ I nyere tid er det blevet almindeligt, at de direkte erstatningsudbetalinger sker via statskassen mod efterfølgende refusion fra koncessionshaveren, men denne ændring er formentlig udelukkende begrundet i praktisk-tekniske hensyn.

Samme princip har været almindeligt gældende for de af landvæsensretterne foretagne ekspropriationer. Pligten til at udrede erstatning for afståelse efter mergellovgivningen hviler således på det pågældende mergelselskab, smh. lovbek. nr. 151 af 6.4.1940 § 7, stk. 1, og den der gives adgangsvej over anden mands grund skal fremskaffe erstatningen, smh. lov nr. 143 af 13.4.1938 § 2, stk. 1, om udsættelse hermed imod "Pant i den herskende Ejendom". I stigende grad har offentlige myndigheder imidlertid fået tillagt rekvirentbeføjelser og den umiddelbare erstatningspligt vil dermed i almindelighed være overført til en offentlig kasse, smh. B.

Også ved forrykkelse af den almindelige grænse for rettigheder og pligter i naboforhold vil ansvaret som udgangspunkt følge den i hvis interesse indgrebet sker. Hvis almindelige støjbegrænsende foranstaltninger ikke yder en lovligt bestående radiotjeneste en rimelig beskyttelse, kan ejeren af det forstyrrende anlæg pålægges at gennemføre yderligere beskyttelsesforanstaltninger, men udgifterne herved skal i dette tilfælde afholdes af ejeren af det anlæg, som forstyrres, jfr. radiostøjlovens § 3, stk. 2. Hvis en forurenende virksomhed på grund af sin almene betydning tillades oprettet eller drevet, men dette bevirker at naboer enten berøves adgangen til at nedlægge forbud eller må tåle, at nedlagt forbud ophæves, påhviler

1) Jfr. Fr. V. Petersen p. 267-68.

det tilsvarende virksomheden at udrede erstatningen, evt. i form af overtagelse af de generamte ejendomme.²⁾)

I den erstatningsretlige teori lægges det almindeligt til grund, at hvor nødretsindgreb foretages til fordel for en tredjemand må det som udgangspunkt være denne erstatningspligten påhviler.³⁾ En sådan konstellation vil ofte foreligge i forbindelse med offentlige myndigheders indgreb, f.eks. i forbindelse med brandslukning, sygdomsbekæmpelse m.v. At ansvarsfordelingen således som teoretisk udgangspunkt følger interessen stemmer med det i ekspropriationsretten antagne. Når bortses fra hjemmelsproblematikken kan det da også være vanskeligt at se, at tilfælde af nødret af denne art overhovedet bør udsøndres fra ekspropriationsindgrebene i relation til grundlovens § 73.⁴⁾

I U 1941.1036 har spørgsmålet om erstatningspligtens placering voldt kvaler i en forbudssag, og det er med tvivlsom hjemmel underretten udpeger landbrugsministeriets brændselsudvalg som den "virkelige Ekspropriant" vedrørende et areal eksproprieret til læggeplads for tørv. I lov nr. 60 af 26.2.1940 om fremskaffelse af indenlandske brændselsmaterialer anføres, jfr. § 3, stk. 4, at "saafremt Ejeren eller den, til hvis Fordel Ekspropriationen finder Sted, ikke tiltræder det fremsatte Forslag (fra Brændselsudvalget). . . henvises Erstatningens Fastsættelse til Taksation", hvad der taler for at tørveproducenten, in casu en kommune, var ekspropriant. I samme retning hedder det i lovens § 5, at ekspropriation af ret til vej- og sporanlæg sker "paa bemeldte Ejers Bekostning".

2) Dette vil blive fastsat som vilkår for tilladelsen, smh. om administrativ praksis Orla Friis Jensen, Juristen 1971.449-50. I det oprindeligt fremsatte forslag til lov om miljøbeskyttelse var indeholdt en adgang for miljøstyrelsen til at ophæve et med føje nedlagt forbud, såfremt "virksomheden lover efter anmodning at overtage" de generede ejendomme, jfr. forslagens § 23, stk. 1 nr. 2, men det fandtes rigtigst at afgørelse herom blev truffet ved særlig lov i påkommende tilfælde, jfr. Ft 1971/72 till. A sp. 7780 og 1972/73 till. A sp. 3875.

3) Ussing, Erstatningsret p. 112 f.; A. Vinding Kruse p. 66 f., og Stig Jørgensen p. 49.

4) Jfr. Ross II p. 651, der betragter visse indgribende forholdsregler til bekæmpelse af smitsom sygdom opstået uden den pågældendes skyld som ekspropriation, under henvisning til, at denne situation "meget ligner den typiske nødretssituation og hvor det derfor synes rimeligt, at der skal betales erstatning efter ekspropriationsreglerne". Anden opfattelse Max Sørensen p. 406 og 409.

Den begunstigede interesse lader sig dog ikke i alle tilfælde lige klart udskille. I et tilfælde, hvor en tandlægeklinik med bolig var anvist "im Rahmen der Wohnungszwangswirtschaft" har den tyske højesteret antaget, at den boligsøgende ikke kunne anses for den begunstigede. Boligforsyningen var en kommunal opgave og opfyldelsen af denne ved indgreb i en interneret tandlæges lejeret var derfor kommet kommunen til gode, "sie ist mithin durch ihn begünstigt".⁵⁾ Der er hermed givet udtryk for at erstatningspligten ikke nødvendigvis følger den i hvis formue det eksproprierede går over. Men denne fastlæggelse af interessebegrebet er formentlig i høj grad påvirket af overvejelser af anden karakter, i første række behovet for at sikre indehaverens erstatningskrav. Den vidtgående norske lovgivning om bekæmpelse af bolignød anlægger da heller ikke samme synsvinkel, når den f.eks. om indretningsudgifter og skader forvoldt under brugen bestemmer, at hvis disse "ikke (blir) dekket av leieren, er den kommunen som har krevd avståing ansvarlig".⁶⁾ I princippet er leieren således den begunstigede og kommunen synes alene at stå som garant.⁷⁾

Dansk ret har i forbindelse med tvangsleje af ledige lejligheder traditionelt indsat kommunen som lejer (med fremlejeret), altså en løsning svarende til B, se til illustration U 1945.123 V. De gældende regler findes nu i lov om midlertidig regulering af boligforholdene nr. 24 af 14.2.1967 § 64, stk. 1, 2. pkt. Se iøvrigt Kaarsberg/Gøtzsche: Lejelovsbekendtgørelserne (1943) p. 88 og Ehlers/Blom: Kommentar til lejelovene (1968) II p. 192–93, uden at der dog her eller i lovmotiverne er fundet udtalelser, som indeholder en nærmere karakteristik af det pågældende retsinstitut.

5) NJW 1953.101 (BGH 16.10.1952). At det konkrete indgreb havde været retsstridigt var uden betydning, idet "enteignungsgleiche Eingriffe" ikke skal behandles anderledes end "echte Enteignung".

6) Smh. lov om avståing av bruksrett til husrom m.v. av 19.7.1946 § 12, stk. 1.

7) Bergesen: Rekvisisjonsloven, Oslo (1949) p. 61 anser dog bestemmelsen for overflødig, fordi "kommunen er eksproprianant". Denne terminologi er så vidt ses kun dækkende med hensyn til udgifter og tab som ikke kan overvæltet på leieren eller skal dækkes af denne, f.eks. en ejers fraflytningsudgifter og lejetab ved ledighed som følge af afståelse, smh. § 12, stk. 4.

B Den handlende myndighed.

Lovgivningen har i mange tilfælde fraveget det foran omhandlede interesseprincip og pålagt en offentlig myndighed erstatningspligten, uanset at en anden interesse kan påvises som umiddelbart interesseret i indgrebet.

Som under A antydet er interessen ikke noget skarpt afgrænseligt begreb. Når stat eller kommune, som der vil blive givet eksempler på i det følgende, pålægges erstatningspligt som handlende myndighed er derfor ikke sagt, at disse ikke selv har en interesse i indgrebet. Hvis en kommune eksproprierer til gennemførelse af en bebyggelsesplan, varetager den således sin egen interesse i byplanlægning og boligforsyning, men som en refleks heraf kan den fremme et måske allerede konkretiseret privat boligbyggeri.

Heller ikke spørgsmålet om interessens umiddelbarhed lader sig håndfast beskrive. Hvis et gode eksproprieres med videreoverdragelse for øje kan dermed være indiceret en umiddelbar interessant. Iøvrigt må man se på, om der i og med indgrebet er forbundet en særlig fordel for andre. Når der ved nedlæggelse af mælkeudsalg har skullet ydes godtgørelse herfor af kommunen, uden at regresmulighed overfor tilbageblivende handlende så vidt ses har været på tale, har dette rimeligvis sammenhæng med, at fordelene ikke i første række opstod eller skulle opstå for disse.⁸⁾ Formålet med de pågældende indgreb var, som en rationaliseringsgevinst, at opnå lavere mælkepriser og forbrugerne kan dermed siges at være de umiddelbart begunstigede.⁹⁾

For den handlende myndighed bliver det et praktisk vigtigt spørgsmål om den kan overvælte sin erstatningsbyrde på en ved indgrebet begunstiget interesse. Herom gøres under D 1 nogle almindelige bemærkninger.

8) Mælkeprisens fastsættelse blev således et kommunalt anliggende og overdragelsessummens størrelse ved salg måtte godkendes af kommunalbestyrelsen, smh. U 1948.390 H.

9) Den i medfør af lov nr. 415 af 5.8.1940 om bybefolkningens forsyning med mælk og fløde gennemførte mælkeordning er nærmere beskrevet i mælkekommissionens betænkning nr. 142/1955. Loven indeholdt ingen bestemmelser om erstatning, men et sådant krav indfortolkedes, se hertil Krarup p. 207–10.

I den kommunale ekspropriationslovgivning placeres det direkte erstatningsansvar temmelig konsekvent på den eksproprierende kommune, uanset at det kan være tydeligt, at interessen ligger hos et andet formuesubjekt. Erstatningskravet ved ekspropriation eller overtagelse på ejers begæring må således honoreres af kommunen, uanset at byplanvedtægten udlægger arealet til en statslig institution. Byplanloven kender ingen anden ordning, når bortses fra de med zoneloven ophævede bestemmelser om byplanvedtægter om landbrug m.v., jfr. § 15 a, stk. 1, hvorefter ejeren er berettiget til erstatning af statskassen for værdinedgangen.¹⁰⁾ Tilsvarende må antages at gælde, hvor trafikministeren henskyder ekspropriation og taksation vedrørende et statsligt anlæg, f.eks. en hovedlandeveis udbygning, til kommunal foranstaltning efter vejlovens § 46, stk. 2.

Kommunens erstatningspligt i de foranstående eksempler bevirker en forenkling af lovgivningen som er uden betænkeligheder for ekspropriaten.

Det er klart, at staten i de pågældende tilfælde har en sådan interesse i sagen, at den har adgang til at indtræde, men i reglen vistnok kun som biintervenient. At staten — eller en anden ved indgrebet begunstiget interesse — således ikke kan nedlægge selvstændig påstand eller har ankebeføjelse kan dog ikke antages at indebære nogen reel svækkelse af dennes processuelle stilling.

Den handlende myndighed vil endvidere kunne overdrage sine rettigheder som klager og sagsøger til den begunstigede interesse. Hvis et statsligt anlæg ved delegation er henskudt til gennemførelse ved en kommunalbestyrelses foranstaltning, således som det er tilfældet med hensyn til hovedlandeveis anlæg, må staten antagelig ligefrem kunne tiltage sig partsbeføjelser. Vil derimod statsbanerne via byplanloven sikre sig et areal til fremtidigt stationsområde sker dette med "hatten i hånden". Statsbanerne er efter loven hverken tillagt en selvstændig kompetence til at pålægge planer eller en almindelig ekspropriationshjemmel.

Ved skader forvoldt af selvstændig entreprenør får denne efter det under II C 2 b i.f. antagne ligeledes stilling som biintervenient.

10) Den norske bygningslov af 18. juni 1965 § 45 bestemmer derimod, at henholdsvis staten og fylkerne hæfter direkte for erstatningskrav i forbindelse med reguleringsplanbestemmelser om trafik anlæg som henhører under disse.

I de tilfælde, hvor kommunen eksproprierer til fordel for en privat interesse løses yderligere evt. problemer omkring erstatningskravets sikkerhed, smh. C.

Hertil kommer et psykologisk aspekt. Den norske bygningslovs-komité anfører således imod at udstyre private grundejere med ekspropriationsadgang til gennemførelse af bebyggelsesplaner, at dette let ville kunne "sette ondt blod og skabe tvist og vanskeligheder mellem naboer".¹¹⁾

Sådanne kommunale ekspropriationer har hidtil været af begrænset omfang, men må forventes at få stærkt øget betydning den dag en almindelig hjemmel til ekspropriation til boligformål er gennemført.¹²⁾ At erstatningsansvaret specielt i sidstnævnte tilfælde skal påhvile kommunen kan imidlertid også have sammenhæng med, at det på ekspropriationstidspunktet meget vel kan være et åbent spørgsmål, hvem arealerne skal videreoverdrages til, da der med ekspropriationsadgangen bl.a. sigtes mod at sikre jord til boligbyggeri på et tidligt tidspunkt af udbygningsfasen, hvor den er billig. Specielt i saneringstilfælde gælder denne betragtning dog ikke, smh. lov. nr. 474 om sanering af 16.8.1973 § 22, hvorefter kommunen skal ekspropriere til gennemførelse af en saneringsplan "efter anmodning fra saneringsselskabet eller saneringslavet".¹³⁾

Det forekommer også, at staten undtagelsesvis er skudt ind som den umiddelbart forpligtede, uanset at der sker ekspropriation til fordel for en konkret privat interesse. Efter lov nr. 278 af 7.6.1972 om ændring af lov om kontinentalsoklen kan ministeren for offentlige arbejder give eneretsbevillinger til indvinding af råstoffer

11) Smh. note 46.

12) Smh. U 1948.445 H om ekspropriation til gennemførelse af en bebyggelsesplan, og hertil Rud Nielsen p. 175. Endvidere kan nævnes ekspropriation til udvidelse af private veje efter byggelovens § 56, stk. 1, litra a) og til gennemførelse af en saneringsplan, jfr. teksten nedenfor.

Forslag til lov om ekspropriation til boligformål blev fremsat 13.12.1972, men nåede ikke igennem udvalgsbehandlingen. Forslaget er genfremsat som privat lovforslag den 8.2.1974.

13) Disse synes ligeledes omfattet af lovens § 42 om adgang til kontradiktion i forbindelse med taksationen for "parterne". I mangel af udtrykkelig lovhjemmel kan de næppe have selvstændig ankeadgang, når lovens almindelige ordning er den, at kommunen er ekspropriet. De har derfor stilling i processen som biintervenienter.

på søterritoriet og i forbindelse hermed tilbagekalde tilladelser til råstofindvinding, der kommer i konflikt med eneretstilladelsen. Den, hvis tilladelse til optagelse af råstoffer således tilbagekaldes, har krav på erstatning af statskassen for det påførte tab, jfr. § 6 a, stk. 2.

Også staten kan undertiden ekspropriere med videre overdragelse til private som sagens normale udfald, men uden at en sådan interesse nødvendigvis allerede har konkretiseret sig. I en tillægslov til den under A nævnte brændselslov, jfr. lov nr. 235 af 6.5.1940, fik brændselsudvalget således beføjelser til at påbyde pligthugst og pligtudnyttelse af moser og brunkulslejer, hvad der ved manglende opfyldelse indebar, at staten overtog fremstillingen af brændsel. Efter lov nr. 267 af 7.6.1972 om sommerhuse og camping m.v. kan boligministeren tilsvarende bestemme, at staten overtager arealer, som påbud om udnyttelse til sommerhusbebyggelse vedrører, hvis påbuddet ikke overholdes.

I hovedparten af de tilfælde, hvor en offentlig kasse iøvrigt hæfter for erstatningen, må dette ses på baggrund af, at den interesse, som umiddelbart får fordel af en foranstaltning, er så diffus, at den erstatningsberettigede ellers berøves sine muligheder for kravets opfyldelse.

Nævnes kan således loven om afløsning af ålegårde, hvor staten er indsat som erstatningspligtig. Den umiddelbare interesse i denne foranstaltning ligger imidlertid hos de frie fiskere. Meget praktisk er denne problemstilling ved indgreb efter lovgivningen om bekæmpelse af husdyr- og plantesygdomme. At landbruget som sådant, gartnerivirksomheder m.v. ret beset har den umiddelbare interesse i disse indgreb er nogenlunde klart. Med et mere udviklet forsikringsvæsen på det tidspunkt, da bekæmpelsesarbejdet i ældre tid tog form, var sådanne skader måske blevet henvist til dækning ved forsikring.

Den svenske sygdomsbekæmpelseslovgivning har i en kortere periode bygget på dette princip, jfr. epizootilag af 12.4.1935 § 8 og den i medfør heraf udstedte epizootikundgørelse af samme dato § 9, hvorefter der alene kunne rettes krav mod statskassen "i den mån försäkring icke kan ske mot förluster, som tillskyndas djuråge på grund av i denna lag avsedd sjukdom". Ordningen byggede på en af husdyrforsikringssagkyndige afgivet betænkning af

15.12.1925, SOU 1925:40. Forsikringsvirksomheden var statsunderstøttet, men forsikring var ikke gjort obligatorisk og blev kun benyttet i forholdsvist ringe omfang. Systemet brød sammen under den heftige mund- og klovsyge-epizooti i 1938, hvor staten alene for nedslagne dyr betalte over 12 mill. kroner i erstatning, smh. epizootisagkyndiges betænkning af 30.9.1940, SOU 1940:26 p. 33–36 og 40. Obligatorisk forsikring blev herefter overvejet, men ikke gennemført. I epizootikundgørelse af 17.5.1970 (SFS 1970:401) er forsikringsløsningen kun bibeholdt med hensyn til tab på grund af "forbud att begagna betesmark", jfr. § 9, mom. 2.

En forsikringsløsning har i dansk ret gammel hævde for så vidt angår nedrivning af bygninger for at hindre ildens udbredelse og er her fastslået som princip af lovgiveren med brandloven af 21.3.1873. Sådan skade betragtes som brandskade og vil derfor blive dækket af brandforsikringen, såfremt der er forsikret. Er ejendommen ikke forsikret betragtes dette som en forsømmelse fra ejerens side, som må falde ham selv til last.¹⁴⁾ Hermed er der formentlig gjort op med ikke blot det offentlige, men også den mere eller mindre ubestemte kreds af reddede ejendommers evt. erstatningspligt.¹⁵⁾

De nævnte lovbestemmelser kan imidlertid siges at støtte et almindeligt princip, hvorefter det offentlige indgreb til afværgelse af truende fare for typisk en ubestemt mængde personer påfører det forvaltningssubjekt på hvis vegne der handles et umiddelbart ansvar i forhold til skadelidte.¹⁶⁾ Hermed stemmer, at skader som brandvæsenet forvolder på marker og haver under slukningen og evt. skader på rekvirerede slukningsredskaber – som ikke vil være dækket af forsikringen som brandskade – skal erstattes af den pågældende kommune, jfr. brandlov nr. 247 af 10.6.1960 §§ 20, stk. 4, og 21, stk. 3. Såfremt et gartneris vandbeholdning tømmes i

14) Smh. Rt 1872/73 till. A sp. 2039.

15) Dette synes bedst stemmende med ældre administrativ praksis vedrørende brandvæsenets markskader m.v., jfr. justitsministeriets skrivelser af 12.11.1853 med generalprokurørens betænkning og 11.4.1864 samt Troels G. Jørgensen, TfR 1908.114. I brandkommissionens betænkning af 1952 p. 97 antages dog uden nærmere overvejelser at erstatning vil kunne forlanges efter de almindelige regler om erstatning for nødretsindgreb, smh. A.

16) For en sådan regel Ussing, Erstatningsret p. 113. Om Ussings udtalelse også går på nødrethandlinger udført af private kan være tvivlsomt, men støttes ikke af hans eksempler, se dog A. Vinding Kruse p. 67.

IV B

forbindelse med slukning af en skovbrand vil et erstatningskrav, smh. I A 2, allerede i kraft af en analogislutning fra disse bestemmelser kunne rettes mod kommunen. Også i andre tilfælde vil loven selv indeholde de fornødne holdepunkter for denne løsning. Når det således i lov om luftfart nr. 252 af 10.6.1960 § 68 udtales, at det afgøres "efter dansk rets almindelige regler", hvorvidt der skal ydes erstatning for indgreb over for forskellige anlæg, der kan udsætte luftfartens sikkerhed for fare, må sådanne erstatningskrav rettes mod statskassen i lighed med hvad der udtrykkeligt gælder for hindringer, som ligger uden for de for flyvepladser godkendte planers område, men som ved deres høide skønnes at frembyde fare for lufttrafikkens sikkerhed, jfr. luftfartslovens § 67, stk. 2. Det anførte princip støtter en sådan fortolkning og får selvstændig betydning, hvor loven ikke selv afgiver særlige holdepunkter, f.eks. ved indgreb efter radiostøjlovens § 7, jfr. I A 2.

C Erstatningens sikkerhed.

Overvejelser om erstatningens sikkerhed trænger sig navnlig på i de tilfælde, hvor den umiddelbare erstatningspligt påhviler en privat interesse, smh. 1. Et af de spørgsmål man herunder kan rejse er om det offentlige hæfter subsidiært for erstatningen, hvis eksproprianten viser sig at være uvederhæftig, smh. 2.

1. Sikkerhedsstillelse.

a. Fremmed ret.

Sikkerhedsproblemet kan siges at være af begrænset betydning såfremt ekspropriationens retsvirkninger eller dog besiddelsen af det afståede er betinget af erstatningens betaling. I vore nabolandes ekspropriationslovgivning er det fastslået som almindeligt princip, at erstatningen skal være forudgående, "préalable".¹⁷⁾ Skader forvoldt i forbindelse med forudgående undersøgelser eller tab ved ekspropriantens opgivelse af foretagendet vil reglen dog ikke kunne

17) Se om norsk, svensk og tysk ret Ekspropriationsaktens retsvirkninger p. 5 og 22, samt nedenfor VI B indledning.

udelukke. En mere afgørende modifikation ligger imidlertid i adgangen til forhåndstiltræden, en mulighed som stadig udvides. Dette indebærer, at den faktiske overtagelse sker, førend ekspropriationsproceduren er ført til ende, evt. førend erstatning overhovedet er fastsat, af hensyn til anlægsarbejdets hurtige gennemførelse.¹⁸⁾ Men dette brud på det almindelige princip modsvarer af særlige regler til beskyttelse af erstatningskravet.

For tilfælde af *forhåndstiltræden* bestemmer oreigningslovens § 25, stk. 4, at "staten (innestår) for at erstatninger blir betalt", hvori antages at ligge, at eksproprianten kan gå direkte på staten for hele erstatningen, såfremt eksproprianten ikke betaler denne efter anmodning.¹⁹⁾ Det hedder videre, at eksproprianten — dog ikke hvis dette er staten — skal stille sikkerhed for erstatningsbetalingen efter ministeriets bestemmelse. Efter expropriationslagens kap. 5 § 17 skal fastighedsdomstolen ex officio stille krav om sikkerhedsstillelse og eksproprianten kan på begæring erholde forskud på ekspropriationserstatningen, såfremt det ikke findes åbenbart, at forskudet vil blive ubetydeligt.

Når indgreb til beskyttelse af radiotrafik får virkning førend erstatningsspørgsmålet er afgjort opstår dermed et tilsvarende sikkerhedsspørgsmål. For at undgå besværet med sikkerhedsstillelse anbefaler forslag til radiostørmingslag, at staten hæfter for erstatningen, smh. den ovenfor under B omtalte løsning.²⁰⁾

I henhold til den prøjsiske ekspropriationslovs § 34 kan regeringen ved den såkaldte "Dringlichkeitsbeschluss" hidføre besiddelsesovergangen efter at den administrative erstatningsfastsættelse har fundet sted, betinget af enten erstatningens betaling eller sikkerhedsstillelse.

Denne fremgangsmåde, som alene betyder en undtagelse fra den med domstolsprøvelsen forbundne suspensive virkning, er dog mindre praktisk efter de i Gesetz über ein vereinfachtes Enteignungsverfahren af 26.7.1922 gennemførte regler om "vorläufige Besitzeinweisung", jfr. § 6, som vil kunne ske endnu inden administrativ erstatningsfastsættelse — og ekspropriation — har fundet sted. Til denne besiddelsesovergang, er der ikke i loven knyttet krav om sikkerhedsstillelse, men sådan betingelse vil normalt blive stillet for tilladel-

18) Anf. st. p. 6, 10 og 23.

19) Jfr. Sandene p. 247.

20) Jfr. SOU 1966:22 p. 49.

sen.²¹⁾ BBauG § 116 Abs. 2 indeholder derimod udtrykkelige bestemmelser om sikkerhedsstillelse ved "vorzeitige Besitzeinweisung".

Sikkerhedsproblematikken er også aktuel i *andre tilfælde* end de egentlige tilfælde af forhåndstiltræden. I visse situationer er der behov for udsættelse med erstatningsfastsættelsen for at denne kan ske på et forsvarligt grundlag, se nedenfor V C, og også ved erstatning i form af periodisk godtgørelse, således som det kendes ved indstiftelse af brugsrettigheder, kan det være problematisk hvilken sikkerhed ekspropriaten har for rigtig betaling af den pågældende erstatning.

En almindelig løsning også på dette problem anviser norsk ret, idet skønnsretten skal kræve sikkerhed stillet af eksproprianten, dog ikke staten, ligesom ekspropriaten med hensyn til årlige erstatninger derudover har en lovbestemt panteret "i vedkommende innretning etter samme regler som gjelder for eiendomsskatter", jfr. oreigningslovens §§ 21, stk. 2, og 22, stk. 2.

b. Dansk ret.

Dansk ekspropriationslovgivning indeholder ingen almindelige bestemmelser om sikkerhedsstillelse, hvad der kan virke ejendommeligt i betragtning af, at det forudsættes, at den faktiske overtagelse som almindelig regel kan ske i og med, at der er eksproprieret, og dermed inden taksation endsige udbetaling har fundet sted.²²⁾ Hermed er spørgsmålet dog ikke udtømt. Ret beset må det betragtes som et led i begrebet fuld erstatning, at erstatningen er sikker, d.v.s. retssikret mod betalingsudygtighed.

Et særligt aspekt af spørgsmålet om erstatningens sikkerhed er foran behandlet i relation til de begrænsede rettighedshavere, smh. III A om surrogationsprincippet og III C 3 om de særlige regler til beskyttelse af panthavernes retsstilling i udbetalingsfasen.

I en 4-3 afgørelse af 30.12.1966 har Court of Appeals for staten New York underkendt en lov som forfatningsstridig, der bemyndigede administrationen til at suspendere et andragende om nedrivningstilladelse i 180 dage vedrørende

21) Smh. Meyer/Thiel/Frohberg p. 135.

22) Smh. Ekspropriationsaktens retsvirkninger p. 10-13. Herom er udbredt enighed i nyere dansk teori; smh. Illum U 1950 B. 249-50 og v. Eyben, Panterettigheder p. 100.

Metropolitan Opera-bygningen, *Keystone Associates v. Moerdler*, 19 N.Y. 2d 78, 278 N.Y.S. 2d 185. Suspensionen var i loven gjort betinget af, at en privat forening "the Old Met Opera House Corporation" deponerede \$ 200.000 som sikkerhed for ejerens tab i det pågældende tidsrum, hvor denne ville have betragtelige udgifter, men ingen indtægter på ejendommen, idet driften var forlagt til en ny teaterbygning. Ejeren havde indgået kontrakt med et byggekonsortium, som ville leje grunden til et 40-etagers kontorhus. Flertallet fandt, at den anførte sikkerhed var utilstrækkelig, og at loven indebar "an unreasonable interference with property rights for which the State must provide a sure and certain fund for recovery of the damage which will be suffered". Mindretallet antog, at loven måtte fortolkes sådan, at den ikke havde lagt et absolut loft for den sikkerhedsstillelse, som måtte komme på tale og udtalte, at flertallet "is giving no weight whatever to the ancient presumption of constitutionality of statutes and little credit to the proper legislative purpose of protecting a part of our cultural heritage and of the structures which enshrine those traditions".

Det er ikke mindst et vigtigt spørgsmål, om sikkerhedsstillelse kræves i administrativ praksis i forbindelse med meddelelse af tilladelse til ekspropriation, et vilkår som givetvis vil kunne stilles uden særlig lovhjemmel.

Ved udstedelse af koncessioner på jernbaneanlæg har trafikministeriet vistnok altid stillet betingelse om fornøden sikkerhedsstillelse.²³⁾

Inden for et beslægtet felt bestemmer loven ligefrem, at elektricitetsrådet fastsætter den sikkerhed, der evt. skal stilles for erlæggelse af erstatningen inden arbejdet påbegyndes, jfr. stærkstrømslovens § 11, stk. 2.

Tilsvarende bestemmelser kendes inden for landvæsensretternes område. Ved ekspropriation til udførelse af private anlæg kan vandløbsretten således pålægge rekvirenten at fremlægge et forslag om tilvejebringelse af anlægskapitalen, og sagen afvises, hvis et egnet forslag ikke fremsættes, jfr. vandløbslovens § 77 b, stk. 3. Landvæsensrettens pligt til at påse inden anlægget påbegyndes, at der stilles fornøden sikkerhed for erstatninger, omkostninger m.v. var direkte udtalt i vandforsyningslovgivningen, smh. lov nr. 169 af 18.4.1969, § 18, stk. 1, nr. 8 og stk. 2. Efter digeloven gælder den efter dansk ret iøvrigt særprægede

23) Frederik V. Petersen p. 131–32 og den p. 461 aftrykte vejledning angående affattelsen af koncessionsandragender. Det må herved bemærkes, at bevillingshaveren, der kunne være en eller flere private personer, med hensyn til anlæggets gennemførelse ikke hæftede personligt, men kun med den stillede sikkerhed, se anf. st. p. 132.

ordning, at ekspropriaten kan kræve erstatning i form af en årlig godtgørelse, for hvis erlæggelse der endvidere "paa Forlangende bliver at stille Sikkerhed", jfr. lov nr. 53 af 10.4.1874, § 3, 1. pkt.

Ved ekspropriation til Thisted lufthavn, har ministeriet for offentlige arbejder ved sin overgivelse af sagen til ekspropriationskommissionen bemærket, at det er "en forudsætning for sagens videre fremme, at der af deltagerne i andelsselskabet Thisted lufthavn, Thisted og Hanstholm kommuner, afgives erklæring om uforbeholden og ubegrænset garanti for betaling af ekspropriationserstatninger og ekspropriationsomkostninger af enhver art".²⁴⁾ Praksis har imidlertid ikke i alle tilfælde fulgt dette mønster. Ved de i 1966 foretagne ekspropriationer til fordel for Dansk Salt I/S ses der ikke rejst spørgsmål om sikkerhedsstillelse, hverken i forbindelse med koncessionens udstedelse eller selve ekspropriationen.²⁵⁾ Dette er heller ikke tilfældet ved ekspropriationer til olieberedskabslagre i henhold til ændringslov nr. 76 af 10.3.1966 til lov om det civile beredskab.

Den anførte praksis kan synes tilfældig. At der tilsyneladende er stillet krav om sikkerhedsstillelse overfor en kommunal ekspropriant, hvad der iøvrigt er temmelig uhørt i dansk ret,²⁶⁾ har dog rimeligvis sammenhæng med, at andragende om ekspropriations-tilladelse var indgivet af entreprenøren. I så fald er der kun tale om en klargøring. Derimod kan det undre, at der ikke anlægges en ensartet linie over for private eksproprianter. Praksis viser, at der ikke antages at bestå nogen pligt for administrationen til at kræve sikkerhedsstillelse. Derimod udelukker de anførte afgørelser og lovbestemmelser ikke, men snarere støtter den antagelse, at admini-

24) Jfr. udskrift af forhandlingsprotokollen for ekspropriationskommissionen vedrørende luftfartsanlæg i Jylland af 13.12.1972 (Thisted lufthavn).

25) Den i Lovtidende offentliggjorte saltindvindingskoncession nr. 380 af 29.11.1963 bestemmer, at bevillingshaveren skal "godtgøre at de efter ministerens skøn til virksomheden fornødne pengemidler er sikret", jfr. § 6, stk. 2, men der er ifølge indhentet oplysning ikke krævet sikkerhedsstillelse. Spørgsmålet er endvidere uomtalt i ekspropriationskommissionens forhandlingsprotokol.

26) Modsat norsk ret, smh. oreigningslovens §§ 21, stk. 2, og 25, stk. 4, hvorefter kun staten er undtaget fra kravet om sikkerhedsstillelse.

strationen har en almindelig pligt til at påse, at eksproprianten er økonomisk solid,²⁷⁾ smh. nærmere herom under 2.

Et retsværn i form af sikkerhedsstillelse kan i sidste instans blive et spørgsmål om, hvorledes fogeden vil reagere, hvis eksproprianten ikke vil fravige besiddelsen forinden erstatning er udbetalt eller garanteret ved sikkerhedsstillelse. Det synes i denne situation helt ubetænkeligt om fogeden, hvor eksproprianten ikke er en offentlig myndighed, på forlangende både kan og efter omstændighederne skal kræve at fornøden sikkerhed for erstatningen bliver stillet, i alle tilfælde hvis ekspropriantens økonomiske soliditet ikke allerede må antages betryggende konstateret.²⁸⁾ At fogeden selv skulle kunne bedømme ekspropriantens soliditet må forekomme ganske upraktisk.

Nogen afgørende retspraksis ses ikke at foreligge. I sagen U 1941.479 H om krigsministeriets indsættelse i brugen af skydeterræn i Jægerspris, hedder det dog i fogedrettens kendelse, at da "Rekvirenten er en Statsmyndighed, findes det ikke nødvendigt at betinge Forretningernes Fremme af Sikkerhedsstillelse", og heri ligger muligvis en forudsætning om at sikkerhedsstillelse i andet tilfælde ville være nødvendig. Sagen er dog noget speciel, idet sikkerhedsproblemet vedrørte evt. erstatning for en påstået ulovlig brug.

Mere central er problemstillingen i sagen U 1941.1036 om midlertidig ekspropriation af areal til læggeplads for tørv. Ejeren søgte her forbud nedlagt mod en kommune, som allerede havde overtaget brugen af det pågældende areal, idet han påstod, at eksproprianten var pligtig at afvente erstatningens påkendelse. Østre Landsret var i modsætning til underretten enig med ejeren i, at kommunen i det foreliggende tilfælde ikke optrådte som offentlig myndighed, men fandt at kommunen, når der var eksproprieret, havde haft hjemmel til umiddelbart derefter at overtage brugen af arealet. Kendelsen er et klart udtryk for at erstatningens fastsættelse og betaling ikke er nogen betingelse for ekspropriationens lovlighed, men der ses i sagen ikke rejst spørgsmål om erstatningens sikkerhed. Da der var tale om en kommune ville dette formentlig heller ikke være nogen relevant indsigelse.²⁹⁾ Men problemet

27) Se således udtrykkeligt undergrundsloven, lov nr. 181 af 8.5.1950, § 2, stk. 2 og 3.

28) Se iøvrigt om fogedens almindeligt antagne adgang til – undtagelsesvis – at fremme en umiddelbar fogedforretning mod sikkerhedsstillelse E. Munch-Petersen: Tvangsfuldbyrdelse (4. udg.) p. 283; Frost: Fogedforretninger (2. udg.) p. 284–85, og Gomard: Fogedret (2. udg.) p. 207.

29) I samme retning v. Eyben, Panterettigheder, p. 100, men anden opfattelse Illum, U 1950 B. 250. Illum kan have ret i, at erstatningsbetalingen i visse, som han udtrykker det "mere ekstraordinære Tilfælde af Ekspropriation i privat Interesse" ikke blot er en

ville efter min opfattelse ligge ganske anderledes hvis der havde været tale om en privat tørveproducent.

Omfanget af den evt. sikkerhedsstillelse må afhænge af det erstatningskrav som kommer på tale. Ved tilfælde af forhåndstiltræden må sikkerheden derfor også tage hensyn til udgifterne ved genoprettelse af de bestående forhold.³⁰⁾ Hvis ekspropriationen er gennemført retter sikkerheden sig mod selve ekspropriationserstatningen, da eksproprianten ikke har ret til at tilbagekalde ekspropriationen.³¹⁾ Ekspropriationserstatningens nærmere afgrænsning kan imidlertid volde vanskeligheder, specielt i relation til de fremtidige skader, smh. herom nedenfor.

2. Har det offentlige et subsidiært ansvar for erstatningen?

I tysk/østrigsk ekspropriationsretlig litteratur er det i forrige århundrede blevet hævdet, at staten hæfter subsidiært for erstatningskravets opfyldelse.³²⁾ Denne opfattelse blev fremført uden støtte i ekspropriationslovgivningen og byggede iøvrigt, som det ofte er påpeget i senere teori,³³⁾ på en forkert konstruktion. I nordisk teori har tankegangen så vidt ses aldrig haft tilhængere.³⁴⁾

Teorien byggede på almindelige delegationssynspunkter om delegantansvar. Den private kan kun ekspropriere i kraft af speciel bemyndigelse fra regeringen, og han udøver dermed en staten tilhørende ret. Heroverfor blev anført, at teorien vel kunne siges at harmonere med den absolutistiske synsmåde, hvorefter ekspropriationsret, beskatningsmagt m.v. var begrundet i kongens

virkning af, men en betingelse for ekspropriationen. Dette har endog klar lovstøtte i lov om private vejrettigheder § 2, stk. 1. Når udsættelse af hensyn til erstatningsberegningen er nødvendig, kan dette samtidighedssynspunkt, som dommen også viser, ikke uden videre anlægges. Dermed trænger spørgsmålet om sikkerhedsstillelse sig på.

30) Smh. vandforsyningslov af 18.4.1969 § 18, stk. 2.

31) Smh. Ekspropriationsaktens retsvirkninger p. 18 ff.

32) Således Grünhut: Das Enteignungsrecht, Wien (1873) p. 78 ff.

33) Bl.a. Eger I p. 3 f; se også følgende note.

34) Smh. udførligt Emberg: Om expropriation som rättsligt Begrepp, Lund (1903), p. 57–65. Se iøvrigt Aschehoug: Norges nuværende Statsforfatning, Christiania (1893) Bd. III, p. 38, 43 og 69 f.; Troels G. Jørgensen 59 f.; Scheel: Norsk Tingsret, Kristiania (1912) p. 145 note 6 og 163; endnu, men helt rudimentært, Berlin: Den danske Statsforfatningsret (1939) II p. 410.

overejdendomsret til undersåtternes formue. Med indførelsen af de konstitutionelle forfatninger blev tankegangen hul. Som Aschehoug udtrykker det er statens herredømme over borgernes formue "ikke Eiendomsret eller overhovedet af privatretlig Character. Det er en Deel af den lovgivende Magt".

Et almindeligt garantiansvar må afvises som værende uden støtte i ekspropriationslovgivningen. Et sådant ansvar kan naturligvis tænkes at være særligt hjemlet, men dansk ret frembyder vistnok ikke eksempler herpå.

Som eksempel på et særligt hjemlet garantiansvar i fremmed ret kan nævnes, at kommunen efter BBauG hæfter subsidiært for overtagelseserstatning i forbindelse med visse byplanpålæg til fordel for private erhvervsvirksomheder.³⁵⁾ Samme model ses mere almindeligt anvendt i den på krigs- og kriseforhold møntede lovgivning om vareforsyning m.v., se således Bundesleistungsgesetz af 19.10.1956 § 34 og den tilsvarende svenske lov, förfogandelag af 16.5.1954 § 24, stk. 3, der bestemmer, at hvis den private ikke opfylder sin betalingspligt "är Kronan pliktig att på ansökan av den till ersättning berättigade genast gälda ersättningen."³⁶⁾ En tilsvarende bestemmelse er optaget i såvel den norske som den svenske patentlov, når overførelse af patent er nødvendig på grund af krig eller krigsfare og dermed sammenhængende kriseforhold.³⁷⁾ Endelig er der med oreigningslovens § 25, stk. 4, indført et almindeligt statsligt garantiansvar ved forhåndstiltræden.³⁸⁾

Det foran behandlede spørgsmål om sikkerhedsstillelse må derimod betragtes som det centrale udgangspunkt for den almindelige drøftelse af det offentliges evt. subsidiære ansvar for erstatningen. Som allerede antydnet er der i dansk ret grundlag for at hævde,

35) BBauG § 40 Abs. 4: "Erfüllt der Begünstigte seine Verpflichtung nicht, so ist dem Eigentümer gegenüber auch die Gemeinde verpflichtet; der Begünstigte hat der Gemeinde Ersatz zu leisten".

36) Dansk lovgivning har for disse situationer anvendt den under B beskrevne løsning, se f.eks. lov nr. 158 af 29.3.1943 om erhvervsøkonomiske foranstaltninger, vareforsyning m.v. § 5.

37) Henholdsvis lov om patenter af 15.12.1967 § 70, stk. 2, og patentlag af 1.12.1967 § 75, stk. 2.

38) Smh. foran ved note 19. Ekspropriationslovudvalget udtaler herom, at "for ekspropriaten gir regelen trygghet, mens den ikke vil innebære noen risiko for staten som kan forlange at eksproprianten stiller sikkerhet", jfr. innstilling af 27.9.1954 p. 92.

at det offentlige i forbindelse med at der gives ekspropriationstilladelse har pligt til at varetage ekspropriatens krav på erstatningens sikkerhed, evt. i form af egentlig sikkerhedsstillelse, jfr. 1 b. At en sådan pligt består kan kun bestyrkes af de anførte langt videregående regler, hvormed erstatningens sikkerhed varetages i fremmed ret, jfr. 1 a. I det omfang en offentlig myndighed undlader at kræve sikkerhedsstillelse, og dette medfører tab for ekspropriaten, må det være klart, at det offentlige bliver erstatningsansvarlig efter almindelige regler, såfremt der er begået fejl, f.eks. hvis der ikke er anstillet undersøgelser vedrørende ekspropriantens økonomiske soliditet overhovedet. Det bemærkes, at det ikke bør kunne fritage det offentlige for ansvar, at ekspropriaten har undladt at søge retsværn ved fogeden. Som ovenfor nævnt er dette retsværn helt subsidiært og som kontrolinstans med hensyn til administrationens overvejelser må fogeden betragtes som uegnet.

Spørgsmålet ligger anderledes vanskeligt, hvis den offentlige myndighed må siges at have foretaget rimelige undersøgelser, men tab alligevel opstår i forbindelse med uforudselige begivenheder, hvad enten der er tale om forhold, der vedrører ekspropriantens soliditet, eller evt. skader der først opstår efter at dennes virksomhed er ophørt. Det er klart og ligger allerede i de elastiske begreber "rimelig" og "uforudselig" at der er tale om en glidende overgang til et rent risikoansvar. Uden formelt at anlægge et risikosynspunkt kan ansvaret således strækkes nogenlunde lige så langt, hvis det betragtes som en fejl fra det offentliges side ikke at kræve sikkerhedsstillelse for den eventualitet, som aldrig på forhånd kan udelukkes, at ekspropriantens virksomhed går skævt.

I tysk ret har spørgsmålet været fremme i forbindelse med jordsætninger i områder med tidligere bjergværksdrift. For sådanne skader, som grundejerne er pligtige at tåle, hæfter bjergværksbedriften, ("Bergwerksbesitzer") i henhold til bjergværkslovgivningen på objektivt grundlag.³⁹⁾ Problemet har imidlertid ikke mindst i de senere år været det, at en ansvarlig indehaver af grubevirksomheden ikke længere eksisterede. I et sådant tilfælde har den tyske højesteret truffet afgørelse om, at delstaten Nordrhein-Westfalen

39) Smh. den prøjsiske Allgemeines Berggesetz af 24.6.1865 § 148.

herefter hæftede, da denne burde have krævet sikkerhedsstillelse eller en forsikringsordning, som kunne honorere krav af denne art.⁴⁰⁾

Det udtales i dommen, at staten er ansvarlig "für die unvollkommene und insoweit verfassungswidrige gesetzliche Entschädigungsregelung" og at den derfor "auf der Rechtsgrundlage des Art. 14 GG Entschädigung leisten (muss)", hvormed er sagt, at der er tale om en ekspropriationserstatning.

Afgørelsen går dermed videre end det af BGH hidtil fulgte afgrænsningskriterium "unmittelbare Eigentumsbeeinträchtigungen durch Massnahmen von hoher Hand". En sidestillelse hermed er imidlertid fundet begrundet, fordi "die Beeinträchtigung erst durch die besondere gesetzliche Regelung ermöglicht wurde, der Betroffene Kraft dieser Gesetzesregelung zur Hinnahme dieser Beeinträchtigung gezwungen war und die "Opferlage" des Betroffenen insoweit mit derjenigen des von einer Enteignung Betroffenen vergleichbar ist, als die Beeinträchtigung – wenn sie unmittelbare Folge eines hoheitlichen Eingriffs wäre – nicht ohne Entschädigung bleiben würde".

At dommen ligefrem underkender loven som delvis grundlovsstridig og ikke anlægger en forfatningskonform fortolkning, kan umiddelbart forekomme noget vidtgående.⁴¹⁾ Da der ikke i forbindelse med koncessionsudstedelse var stillet krav om sikkerhedsstillelse og loven, som det synes lagt til grund, kun hjemlede en teknisk, men ikke en løbende økonomisk kontrol med bjergværksbedrifterne, måtte spørgsmålet om sikkerhedsstillelse imidlertid blive et spørgsmål som kun lovgiveren kunne løse.⁴²⁾

Som et andet eksempel kan nævnes, at det i forbindelse med forarbejderne til en svensk koncessionlov om pipelines har været overvejet, om koncessionshaveren via forsikring skulle skaffe sig dækning for evt. erstatningskrav imod ham, f.eks. som følge af

40) BGH 16.12.1970, NJW 1970.747, smh. Lindenmaier - Möhring under Art. 14(A) Grundg. (Nr. 45) med kommentar af Kreft. I denne sammenhæng har det mindre interesse, at ansvaret kun omfatter skader som har sammenhæng med grubevirksomhed udført efter 24.5.1949, d.v.s. forbundsforfatningens ikrafttrædelsesdato.

41) Smh. en kritisk kommentar af Turner, NJW 1970.1134–35.

42) Med henblik på at mindske risikoen for at en grundejer ikke kan realisere sit krav havde Nordrhein-Westfalen iøvrigt ved en lov af 11.6.1968 indført den regel for ejerskifte, at "die Haftung des bisherigen Bergwerkseigentümers (bleibt) bestehen, es sei denn, dass sein Betrieb für den Schaden nicht ursächlich ist".

ledningsbrud. Et sådant krav, som stilles i den schweiziske lovgivning antoges dog ikke nødvendigt, da man "torde kunna utgå från att vid den prövning, som görs i koncessionsärendet, på ett betryggande sätt tillses att koncession lämnas endast den som har förutsättningar och möjligheter att fullgöra alla de förpliktelser som kan härledas ur ledningens anläggning och drift".⁴³⁾

Tilsvarende overvejelser ses ikke anstillet i forbindelse med den danske lov om naturgasforsyning nr. 294 af 7.6.1972 der ligeledes bestemmer, at bevillingshaveren skal erstatte hændelige skader, jfr. § 7. Der kan dog næppe være tvivl om, at der i dansk praksis vil blive stillet lignende krav som i svensk ret om økonomisk soliditet. Spørgsmålet om evt. erstatningskravs sikkerhed stiller sig iøvrigt væsentligt anderledes end ved det foregående eksempel, og der vil næppe heller i tysk ret blive tale om at stemple en lov som denne forfatningsstridig. Dels kan der peges på, at skader vil indtræde medens virksomheden er i drift, hvad der i sig selv giver en betydelig sikkerhed for dækning, dels er eneretsbevillingen betinget af en så bred bemyndigelse for handelsministeren, at evt. skadelidtes interesser kan – og skal – varetages under det løbende tilsyn, jfr. nærmere § 3.

Et problem som det i den tyske sag omtalte kan vel vanskeligt opstå under danske forhold, men kan ikke på forhånd udelukkes, f.eks. i forbindelse med saltindvinding. Den danske undergrundslov nr. 181 af 8.5.1950 fastslår i lighed med fremmed ret, at virksomheden hæfter på objektivet grundlag for skader på overfladeejendommene uanset om disse har afstået areal, jfr. §§ 8 og 10, stk. 2. I princippet rejser også fremtidige skader, der hviler på dette grundlag, et spørgsmål om erstatningens sikkerhed, og en latent mulighed for subsidær hæftelse for staten som bevillingsudstedende myndighed må siges at være til stede. På et beslægtet retsområde, nemlig jordsætninger i forbindelse med vandindvinding, er problemet erkendt, og omfattes af de førnævnte regler om sikkerhedsstillelse, jfr. 1 b.

43) SOU 1972:58 p. 57, og det udtales at spørgsmålet om lovpligtig forsikring for anlæg som driver farlig virksomhed bør tages op i en bredere sammenhæng, p. 69.

D Særlige spørgsmål

1. Regres m.v.

Hvor den handlende offentlige myndighed står som umiddelbart erstatningsforpligtet, smh. B, vil der ofte være mulighed for at lade en evt. begunstiget interesse betale i sidste ende. Flere retlige former er her tænkelige.

Hvis en særlig interesse allerede har konkretiseret sig ved ekspropriationen vil forskellen til interesseløsningen, smh. A, oftest blive ringe. Har en kommune eksproprieret for staten vil den naturligvis forinden have sikret sig, at staten indestår for erstatningen. Såfremt kommunen tilpligtes at overtage et areal pålagt byplan om i planen angivet statsligt formål, vil statens refusionspligt antagelig opstå allerede ved planens ikrafttræden på grund af medvirken ved planens udarbejdelse.

I en sag om kommunens overtagelse efter byplanlovens § 14 af arealer udlagt til offentligt formål bemærker kammeradvokaten mere almindeligt, at der er "truffet aftale mellem Birkerød kommune og ministeriet for kulturelle anliggender om, at dette ministerium indestår kommunen for de erstatningskrav, som kommunen måtte blive pålagt at udrede ved overtagelse af ejendomme, og at de ejendomme som skal overtages af det offentlige, skal overdrages til ministeriet".⁴⁴⁾

Tilsvarende aftaler vil kunne indgås hvor den begunstigede er en privat interesse.⁴⁵⁾

Imod et forslag fra Oslo kommune om at udstyre private grundejere med ekspropriationsret til gennemførelse af bebyggelsesplaner anførte den norske bygningslovkomité, at det ikke var noget argument for en sådan løsning, at kommunerne ikke havde tilstrækkelig økonomisk og finansiel evne til at stå som eksproprianter. Hvis en kommune manglede midler til selv at finansiere ekspropriationen indtil den kunne få sine penge igen gennem salg af grunde, "har den muligheder for på forhånd å ordne finansieringen ved avtaler med grunneiere og andre som er interessert i å bygge".⁴⁶⁾

44) Overtaksationskommissionen for Holbæk m. fl. amter, kendelse af 1.11.1965.

45) Jfr. VLT 1939.307. I sagen U 1948.445 H var sådan aftale efter det oplyste ikke indgået, men videreoverdragelse til privat konsortium var hensigten.

46) Innstilling fra komitéen til revisjon av bygningsloven, 1960, p. 98-99.

Med hensyn til ekspropriation af grusindvindingstilladelser på kontinentalsoklen er det bestemt i loven, at det pågældende selskab som koncessionsvilkår kan pålægges at "dække statens udgifter til erstatning",⁴⁷⁾ men nogen nødvendighed for sådan lovhjemmel ses ikke at foreligge.

Spørgsmålet om dækning af erstatningsudgifter har i praksis været fremme, hvor der som betingelse for udstykning langs med bestående privat fællesvej f.eks. må kræves pålagt oversigtsservitut på hjørnegrunde, som ikke tilhører ejeren af den ejendom, som agtes udstykket. Ministeriet for offentlige arbejder har imidlertid været af den opfattelse, at aftaler af denne karakter med udstykningskonsortier vil være ulovlige, da de indicerer, at ekspropriationen foretages ikke i almenvellets, men i konsortiets interesse.⁴⁸⁾ Tankegangen kan være vanskelig at følge, når det samtidig antages, at den konkrete ekspropriation kan være lovlig, når den blot foretages af kommunen. En anden ting er, at den anlagte fortolkning kan ses som et hensigtsmæssigt middel til at dæmme op for kommunale ekspropriationer på et felt, hvor hjemmelen under alle forhold må anvendes med stor skønsomhed. I loven om private fællesveje, er der ikke foretaget ændringer i denne ordning, jfr. lov nr. 288 af 7.6.1972 § 26, stk. 2, smh. § 64, hvorefter udgiften angives, som hidtil, at skulle afholdes af kommunen.⁴⁹⁾

Derimod anslås nye toner til spørgsmålet om overvæltning af udgifter på en særlig interesseret privat i vejlovens § 70, stk. 3, hvorefter tilladelse til anlæg af nye adgange til offentlig vej kan gøres betinget af, at vejen ombygges med midterrabat, kanalisering, lyssignal og lignende og at udgifterne herved "i særlige tilfælde (afholdes) af vedkommende ejer eller bruger". Hvis man i forbindelse med disse foranstaltninger må ekspropriere, hvad der kan forudses som en nærliggende mulighed savnes der så vidt ses ganske holdepunkter for at anlægge en indskrænkende fortolkning. Meningen må være at den pågældende ansøger, f.eks. et lavprisvarerhus, skal kunne pålægges at dække samtlige udgifter ind, også erstatningsudgifter.

47) Lov nr. 278 af 7.6.1972 § 2, stk. 4 nr. 9), om ændring af lov om kontinentalsoklen. I saneringsloven er det omvendt særligt fremhævet, at det eksproprierede "skal overdrages til saneringsselskabet eller saneringslavet på ekspropriationsvilkårene", jfr. lovb. nr. 474 af 16.8.1973 § 22, stk. 1.

48) Jfr. Boas p. 109 og 112, samt Tillæg p. 109.

49) Spørgsmålet bliver kun aktuelt i byer og bymæssige områder, da ekspropriationshjemmelen kun gælder her, jfr. lov om private fællesveje Afsnit III.

Hovedtanken som kan udledes af foranstående er den, at en regresret for den handlende myndighed i almindelighed må kunne aftales, såfremt myndigheden i virkeligheden kun motiveres til at ekspropriere, af og til fordel for en anden interesse. Det skøn som den i en sådan situation er sat til at udøve – den kan sige nej – giver plads for aftaler af denne karakter.⁵⁰⁾

Omfatter den begunstigede interesse en bredere kreds af personer, som typisk ikke alle er lige interesserede i det forehavende, der eksproprieres til, er der i mange tilfælde tilvejebragt den nødvendige lovhjemmel for at den handlende myndighed kan få dækket sine udgifter til udredning af erstatning ind via bidragspålæggelse på en efter nærmere regler fastlagt kreds af interesserede.

De nærmere regler om bidrag skal naturligvis ikke gennemgås her. De er indbyrdes forskellige og ofte indholdsmæssigt komplicerede. I mange tilfælde opnås en byrdefordeling, der nogenlunde svarer til den partsfordeling, som må foretages ved det tilsvarende private anlæg, se f.eks. med hensyn til vandløbsregulering henholdsvis vandløbslovens § 22 og § 32. Vejbidragsloven af 1972 lovfæster derimod den i tidligere praksis etablerede begrænsning, hvorefter det offentlige ikke har adgang til at opkræve bidrag til dækning af udgifter til arealerhvervelse m.v., jfr. § 4, stk. 2.⁵¹⁾ Ved sygdomsbekæmpelse er der kun undtagelsesvis skabt mulighed for en vis udgiftsdækning for det offentliges foranstaltninger, således § 6 i lov nr. 283 af 18.6.1969 om bekæmpelse af smitsomme sygdomme hos ferskvandsfisk, hvorefter der af landbrugsministeren pålægges dambrugere en afgift til delvis dækning af udgifterne ved de i medfør af loven iværksatte bekæmpelsesforanstaltninger. Af speciel karakter var bidrag i medfør af lov nr. 105 af 18.4.1910 om jernbaneskyld, idet der her var tale om en særlig tidsbegrænset afgift af værdistigninger, som kunne henføres til anlægget.⁵²⁾

Om det offentlige på andet grundlag end aftale eller lovbestemt

50) Jfr. Tolstrup: Vand og Vandløb (1970) p. 189 og 190 med hensyn til offentligt vandforsyningsanlæg.

51) Størrelsen af denne udgiftspost påvirkes dog af reglerne om vejudlægspligt og adgangen til at modregne opnåede fordele.

52) Afgiften blev kun pålignet værdistigninger over 10 % og udgjorde 1 1/4 % heraf i 50 år. Loven ophævedes ved lov nr. 202 af 20.5.1933 om grundstigningsskyld.

bidragspligt kan opnå hel eller delvis dækning af sine udgifter til erstatning må forekomme meget tvivlsomt. Spørgsmålet vil lettest kunne aktualisere sig, hvor det offentlige handling er til fordel for en konkret interesse, f.eks. brandvæsenets erstatningsudgifter i forbindelse med vandtagning til slukning af en skovbrand. Da brandslukningsopgaven påhviler det offentlige som en pligt følger antagelig allerede heraf, at brandvæsenet ikke har ret til at kræve refusion af denne eller andre udgifter.⁵³⁾ Men også reale grunde taler herfor. Hvis brandlidte kan tilpligtes at betale vil dette kunne bevirke, at han dels tøver med hensyn til at anmelde branden, dels ønsker at begrænse brandslukningsforanstaltninger til et minimum, og begge dele vil samfundsmæssigt set være uheldige. Lignende effektivitetshensyn varetages af bestemmelserne om erstatning til ejere hvis dyr eller avl må tilintetgøres i sygdomsbekæmpelsesøjemed.⁵⁴⁾

2. Hvem kan sagsøges?

Ekspropriatens modpart i taksationsprocessen er den som efter de under A og B angivne synspunkter er ekspropriant i sagen. Indbringelse af erstatningsspørgsmålet for domstolene medfører principielt ingen ændring i partskonstellationen.

Se dog de i 1965 indførte bestemmelser om godtgørelse til erhvervsfiskere, som lider skade i forbindelse med, at der af staten gives tilladelse til foranstaltninger på fiskeriterritoriet, jfr. lov om saltvandsfiskeri nr. 195 af 26.5.1965 § 4, stk. 2 og 3. Det kan ikke være tvivlsomt, at denne godtgørelsespligt som udgangspunkt påhviler den som har interessen i indgrebet, smh. også § 4, stk. 3, 5. pkt., hvorefter der kan kræves sikkerhed for sagsomkostninger ved nævnsbehandlingen af "den sammenslutning eller de

53) Hermed stemmer også justitsministeriets praksis, smh. Ehrenreich p. 1-2. Et slukningsarbejde antages dog undtagelsesvis at kunne være af så ekstraordinær karakter, f.eks. skibsbrande eller brande i kuloplæg, at brandvæsenet ikke har pligt til at afholde de særlige omkostninger herved. Dette er formentlig udtryk for at slukningspligten heller ikke går videre.

54) Smh. f.eks. forarbejderne til lov nr. 172 af 29.4.1970 om erstatning for tab som følge af ringbakteriose i kartofler Ft 1969/70 till. A sp. 1805 "... aldeles afgørende, at ingen af frygt for de økonomiske konsekvenser holdes tilbage fra at anmelde fund eller mistanke om fund af sygdommen".

personer, i hvis interesse sagen rejses", ligesom vedkommende efter almindelige regler må være part i nævnsprocessen. Da søgsmål om godtgørelsens størrelse imidlertid kun kan rejses "mod eller af vedkommende minister", jfr. § 4, stk. 3, 7. pkt., må fiskerne skifte modpart ved domstolene. Denne anomali ses ikke nærmere begrundet i forarbejderne.

Ved ekspropriationer efter ekspropriationsprocesloven må anlægsmyndigheden herefter som udgangspunkt blive ekspropriatens modpart. I praksis synes ministeriet for offentlige arbejder dog at have taget monopol på disse sager, når staten står som eksproprietant. I flere tilfælde, hvor forsvarsministeriet har været anlægsmyndighed, står ministeriet for offentlige arbejder således som sagsøgt.⁵⁵⁾ Formentlig skal dette ses på baggrund af den centrale stilling som ministeriet for offentlige arbejder har indtaget og stadig indtager efter ekspropriationsprocesloven, og hvorefter ekspropriationsbemyndigelse kun kan udstedes igennem dette ministerium, jfr. §§ 11 og 14, stk. 1.⁵⁶⁾ Hermed har loven dog på ingen måde institueret den praktiserede ordning,⁵⁷⁾ som kun kan være baseret på den praktiske betragtning, at ministeriet for offentlige arbejder har samlet flest erfaringer i sager af denne art, og derfor naturligt varetager opgaven som koordinator. At de omtvistede afgørelser hidrører fra kommissioner der i tjenstlig henseende hører under ministeriet for offentlige arbejder må være uden betydning. I så fald måtte f.eks. de kommunale vejekspropriationer følge samme mønster.

Det er klart og heller ikke efter praksis tvivlsomt, at den der skal sagsøges ved ekspropriationer gennemført efter den almindelige kommunale ekspropriationsprocedure er vedkommende kommune, og dette gælder uanset om denne evt. i kraft af refusionsbestemmelser kun har skullet betale en mindre del af erstatningen i sidste instans. I to tilfælde, hvor et kommunalt vejanlæg er blevet fremmet efter jernbaneforordningens regler, står ministeriet for offentlige arbejder imidlertid som enesagsøgt, jfr. U 1962.687 V og U 1967.101 H. Denne forskelsbehandling synes helt ubegrundet. Også i sidstnævnte situation er

55) Jfr. U 1967.429 Ø, U 1968.629 V og U 1971.457 H.

56) Denne ordning har bestået siden lov nr. 35 af 5.3.1909, jfr. ekspropriationsbetænkning I p. 66–67.

57) Smh. også vestre landsrets bemærkning i U 1968.629 V og U 1971.457 H at ministeriet for offentlige arbejder "ikke har gjort indsigelse mod at blive betragtet som rette sagvolder".

kommunen rette sagvolder. I et tilfælde, hvor der eksproprieredes efter jernbaneforordningen til en privat person indtrådte ministeriet da også kun som biintervenient, smh. U 1964.854 V. Et mellemtilfælde foreligger i sagen U 1933.644 H, hvor ministeriet dømtes in solidum med Aalborg kommune, som efter overenskomst var forpligtet til at refundere statens udgifter.

Derimod kan ministeriet for offentlige arbejder have en særlig anledning til at indtræde som biintervenient ved kommunale ekspropriationer i almindelighed, jfr. rpl. § 252, stk. 2. Dette ses dog kun at være sket i ganske få tilfælde og kun inden for ministeriets forretningsområde (vejekspropriationer). Smh. utr. ØLD af 22.2.1960 nr. 241/1959, som vedrørte den første mere omfattende sag om ekspropriation af landbrugsarealer efter grundloven af 1953, utr. ØLD af 30.5.1960 nr. 108/1959 om advokatomkostninger, jfr. TK 1.2 note 2 og 3, og utr. VLD af 21.5.1965 nr. 65/1965 om kridtforekomst, jfr. TK 1.101 note 5.

Såfremt den handlende myndighed, jfr. B, har overdraget et eksproprieret areal til en privat eller et andet forvaltningssubjekt, må det antages at søgsmål må rejses mod den nye ejer, hvis skaden er forvoldt under dennes drift. Rejses der således sag om erstatning for støjlempen fra en hovedlandevej må sagen anlægges mod staten som vejbestyrelse, uanset at ekspropriation er gennemført af en kommune. Dette er naturligvis klart i det omfang erstatningskravet søges gennemført på et naboretligt grundlag, men må også gælde, hvor kravet rejses på et ekspropriationsretligt grundlag.

Dette stemmer med det i lovgivningen almindeligt anlagte synspunkt, at erstatningskrav foranlediget af godkendte overskridelser af den naboretlige tålegrænse rettes mod interessen, jfr. A.

V Sagens ramme og oplysning

Den i civilprocessen gældende dispositions- og forhandlingsmaxime giver udtryk for, at parterne har beføjelsen over processens indhold og i betydeligt omfang dennes gang. Statens retsbeskyttelse ydes kun når, så vidt og så længe den forlanges. Retsbeskyttelsens art og omfang bestemmes af de nedlagte påstande og dommeren må ikke gå herudover, f.eks. idømme betaling af renter, uden at dette er påstået, jfr. rpl. § 293. Hovedvirksomheden ved tilvejebringelse af processtoffet påhviler parterne, så at dommerens virksomhed højst bliver af supplerende art.

De spørgsmål, som i det følgende skal undersøges med henblik på taksationsprocessen, er formuleret på baggrund af disse fra retsplejen kendte problemstillinger. Indledningsvis kan der imidlertid være grund til at præcisere at "sagens ramme", der normalt forstås som de grænser, herunder saglige kompetencegrænser inden for hvilke sagen skal afgøres, vil blive anvendt i en snævrere betydning. Under "sagens ramme" skal kun undersøges i hvilket omfang parternes påstande tillægges bindende virkning, eller anderledes udtrykt om det den klassiske civilproces tilhørende princip "ne ultra petita" også gælder i taksationsprocessen. Også udtrykket "sagens oplysning" kan tiltrænge en foreløbig præcisering. "Sagens oplysning" er anvendt således, at det omfatter fremskaffelse af såvel jus som faktum, idet det ønskes klarlagt på hvilket grundlag en taksationsmyndighed overhovedet træffer sin afgørelse.

Fremstillingen bygger imidlertid ikke på konfrontationer mellem de udfundne løsninger inden for taksationsområdet og den traditionelle civilprocessuelle begrebsverden. Som det skal ses frembyder taksationsprocessen så væsensforskellige grundtræk fra civilprocessen, herunder vedrørende fordringerne til formulering af proceskravet og dets begrundelse, at en sådan fremstillingsteknik vil blive unødigt tyngende. Hvis taksationsmyndigheden ikke er bundet af den nedlagte påstand turde det således være overflødigt at drøfte spørgsmål som anbringenders betydning.

A Sagens ramme

Besvarelsen af det foran stillede spørgsmål om i hvilket omfang parternes påstande tillægges bindende virkning hænger afgørende sammen med taksationsorganets stilling og funktion i taksationsprocessen. I alle tilfælde tre muligheder er tænkelige:

I visse retssystemer er taksationsorganet et blot og bart *hjelpeorgan* for den dømmende ret og fungerer som det kollegium af sagkyndige, der i medfør af loven skal trækkes på.¹⁾ I dette tilfælde er det selvfølgelig, at taksationsorganet ikke er underkastet nogen processuelle bånd ved erstatningsberegningen, men blot fastslår den værdi, som det afståede faktisk har. Det ligger derefter i dommerens hånd at afgøre, hvorvidt der inden for den ramme som de civilprocessuelle regler lægger er plads til at tilkende en pengesum i overensstemmelse med den foretagne taksation.

Dansk ret har kendt dette system i den ældre civilproces, hvor erstatningsfastsættelsen blev henskudt til de af retten udmeldte mænd, en løsning, som kunne blive aktuel også i tilfælde af ekspropriation.²⁾ Endnu i det af Københavns kommune i 30'erne udarbejdede forslag til en ny byggelov dukker en variant heraf op, idet taksationskommissionens erstatningsberegning skal være bindende for reguleringskommissionen, der har domstolslignende karakter.³⁾ Byggeloven for København fik imidlertid på dette punkt en anden udformning, således at erstatningsberegningen kun blev af vejledende betydning for reguleringskommissionen, jfr. § 39, stk. 5, og tilsvarende byggelovens § 55, stk. 2. Ændringen, der ikke ses nærmere begrundet, er formentlig udtryk for at der tilstræbtes lighed til det i retsplejen gennemførte system med optagelse af vejledende syn og skøn for retten.

Taksationsorganet kan endvidere være foranstillet den egentlige

1) F.eks. ekspropriationslov af 3.9.1868 for Bern, jfr. Hauser: Das Expropriationsverfahren nach zürcherischem und eidgenössischem Recht, Zürich 1946 (Diss.) p. 101. En særlig afart af hjælpeorganer repræsenterer erstatningsfastsættelse ved jury. Anvendelsen heraf i dag er dog vist nok i det væsentlige begrænset til amerikansk ret.

2) Jfr. den i Schlegels Samling 1846/56 p. 210 anførte højesteretsdom, nærmere omtalt nedenfor p. 277 og HRT 1859/60.836. Se iøvrigt VIII B 1.

3) Rt 1938/39 till. A sp. 3106, smh. 3233–34.

domstolsproces som et *administrativt organ*.⁴⁾ Som sådant skal det taksere i alle erstatningstilfælde, som ikke er sluttet forligsmæssigt, altså også hvor en part eller begge parter overhovedet ikke deltager aktivt i processen. At parternes påstande under denne forudsætning skulle være bindende ville være en anomali, smh. nedenfor 1.

Endelig kan taksationsorganet være fast indbygget som en *specialdomstol* i domstolshierarkiet.⁵⁾ I så fald må det antages at der for taksationsorganet gælder de samme processuelle regler som for de almindelige domstole, som senere har afgørelsen. Anvendelsen af princippet "ne ultra petita" synes at være en given ting.

De foran skitserede alternativer er ikke nødvendigvis gennemført i deres renhed i lovgivning eller praksis.⁶⁾ For dansk rets vedkommende har spørgsmålet i første række været i hvilken udstrækning taksationskommissionerne, der vel er administrative organer har judicialiseret processen.⁷⁾

Der kan i denne sammenhæng være anledning til at understrege, at det i civilprocessen gældende dispositions- og forhandlingsprincip hviler på gode grunde.⁸⁾ At sagens genstand fastlægges af parterne værner disse mod indgriben fra rettens side, ligesom det — mellem lige parter — i almindelighed bedst sikres at alt relevant processtof kommer frem fra hver af siderne, når sagens oplysning påhviler

4) Således den såkaldte Schätzungskommission i henhold til den schweiziske Enteignungsgesetz af 1930. I lovens Art. 72 Abs. 2 siges udtrykkeligt: "Bei Festsetzung der Höhe der Entschädigung ist die Schätzungskommission nicht an die Anträge der Parteien gebunden".

5) Smh. svensk ret. De norske skjønnretter er vel ligeledes specialdomstole, jfr. skjønnloven af 1917 § 2, hvorefter de "bestemmelser som er gitt i lov om rettergangsmåten for tvistemål . . . får tilsvarende anvendelse på skjønnssaker. . .". Fra skjønnretten ankes direkte til høyesteret. Smh. nærmere til domstolsbegrebets fastlæggelse I B 5.

6) For svensk rets vedkommende gælder den sidstnævnte løsning således med den begrænsning, at domstolen ex officio skal påse at panthavers rettighed ikke krænktes, jfr. expropriationslag kap. 5 § 25, stk. 2.

I fransk ret over "le commissaire du gouvernement" som part i ekspropriationsprocessen indflydelse på sagens ramme, smh. ovenfor p. 8 og Ferbos et Salles p. 107—09.

7) Bent Christensen henfører taksationskommissionerne til de såkaldte tvistnævner, d.v.s. den mest domstolslignende nævnstype, p. 87 ff. og specielt om partsansførsels betydning p. 303.

8) Jfr. Tvistemål særlig p. 190—91.

parterne. Den omstændighed, at retten dermed kan indtage en tilbagetrukket holdning under sagsbehandlingen, er af grundlæggende betydning for at den upartisk kan udøve sin dømmende funktion. På den anden side er dispositions- og forhandlingsprincippet, selv hvad borgerlige retssager angår ikke enerådende, men fraviges i sager, hvor der er en særlig almen interesse i et objektivt rigtigt sagsudfald, såsom i sager om administrativ frihedsberøvelse og i faderskabssager.

Med bestemmelsen i ekspropriationsproceslovens § 19, stk. 3, blev det klart fastslået, at princippet "ne ultra petita" ikke gælder i taksationsprocessen. Det hedder nærmere i bestemmelsen, at taksationskommissionen "uanset de for denne nedlagte påstande (kan) tage stilling til ethvert spørgsmål om erstatningen ...". Adgangen hertil er kun underkastet den ret selvfølgelig begrænsning "at parterne har haft lejlighed til at fremkomme med deres bemærkninger dertil".⁹⁾ Stik imod reglens enkle og ret kategoriske udformning kan der på visse punkter være tvivl om reglens nærmere rækkevidde i den praktiske anvendelse. Der kan derfor være grund til at undersøge for det første hvilke hensyn der kan tænkes at bære den angivne regel, smh. 1., og for det andet om praksis i et vist omfang modificerer reglen til fordel for dispositions- og forhandlingsprincippet, smh. 2.

Fremstillingen angår i hovedsagen hvad der i Tvistemål p. 191 betegnes som forhandlingsprincippet, men princippernes indbyrdes afgrænsning er formentlig uden større relevans i taksationsprocessen. Hvis nedlagte påstande ikke er bindende for kommissionerne kan det være vanskeligt at se, hvorfor delvise forlig skulle være det. De må formentlig ganske sidestilles med tilfælde af sammenfaldende påstande. De samme grunde som taler imod at tillægge nedlagte påstande bindende virkning, smh. 1, kan fremføres med hensyn til delvise forlig.

Hermed stemmer en af ekspropriationskommissionen vedrørende luftfartsanlæg i Jylland afsagt kendelse af 24.4.1973 (Thisted Lufthavn). Efter at have udtalt at kommissionen ikke var enig i ekspropriatens (klitvæsenets) fortolk-

9) Reglen belyses nærmere i U 1971.126 H. Højesterets flertal fandt ikke at taksationskommissionen havde tilsidesat reglen ved ikke at have gjort opmærksom på den bestående mulighed for nedsættelse ex officio, og det tilføjes, at intet tyder på, at taksationskommissionen "af egen drift har inddraget nye momenter i sine overvejelser".

ning af den mellem parterne indgåede aftale om en arealerstatning "svarende hvad der betales de privat ejede arealer", hedder det nærmere: "Rent bortset fra spørgsmålet om fortolkningen af den påberåbte aftale bemærkes, at kommissionen ikke ved erstatningsfastsættelsen kan være bundet af, hvad der er passeret ved forudgående forhandlinger mellem parterne".

Med hensyn til forlig om projektets udformning, modtagelse af afskårne arealer eller anden form for naturalerstatning gælder derimod, at en taksationskommission skal lægge disse til grund for erstatningsfastsættelsen, smh. herved II A og nedenfor C 1.

1. Ulemper forbundet med en antagelse af "ne ultra petita" i taksationsprocessen.

Det er fast praksis, at erstatning skal udmåles af taksationskommissionen uden hensyn til om ekspropriaten har gjort sine krav gældende. Dette gælder også, hvor ekspropriaten undlader at gøre indsigelse mod et nøje udformet erstatningstilbud. I princippet hindres taksationen heller ikke af ekspropriatens, ja endog begge parters, udeblivelse fra forhandling med taksationskommissionen.¹⁰⁾ Overhovedet at operere med en grundsætning om "ne ultra petita", i en proces, hvor det er fakultativt for parterne at stille "petita", er ikke modsigelsesfrit. I denne sammenhæng kan der dog bortses herfra, når det blot fremhæves, at problemstillingen i det følgende er begrænset til de tilfælde, hvor påstande nedlægges, således som det almindeligvis sker i praksis.

Den foran beskrevne principielle formløshed må imidlertid gøre det betænkeligt, at knytte bindende virkning til nedlagte påstande. Det er ikke rimeligt, at en part, der ikke nedlægger nogen påstand, skal kunne stilles bedre end den, der gør det. Men det er netop hvad der vil blive tilfældet, hvis påstandene skulle tillægges bindende virkning i en proces, hvor skriftlige eller mundtlige påstande overhovedet ikke er nødvendige. Specielt for ekspropriaten vil det rumme en vigtig garanti, at han som i reglen ikke-retskyndig hjælpes

10) Smh. ekspropriationsbetænkning I p. 70, hvor det udtrykkeligt forudsættes for ekspropriationskommissionens vedkommende, at "parterne ikke har pligt til at fremskaffe eksakte talmæssige krav eller tilbud". Tilsvarende hedder det i naturfredningsbetænkning II p. 347 at der "naturligvis ikke (er) tale om, at manglende møde betyder fortabelse af retten til erstatning", idet der vil blive "tilkendt den pågældende erstatning efter almindelige regler."

til sin ret uanset påstanden. Det bør endvidere være sådan, at f.eks. den ekspropriat, der gennem sine nøje specificerede krav letter kommissionens arbejde ikke skal regne med, at disse krav i alle tilfælde danner øverste grænse for erstatningen. Ellers kunne han komme i den situation, at han efterfølgende måtte sige sig selv, at det havde været bedre, om han havde undladt dette.¹¹⁾

Foranstående ræsonnement udelukker ikke, kunne man indvende, at der kan blive tale om en forskellig behandling af den som går til taksation og den som slutter forlig. Den inkonsekvens, der måtte ligge heri, fører imidlertid ikke nødvendigvis med sig, at dispositions- og forhandlingsmaximen herefter skal udstrækkes til taksationen. Man kunne hævde, at der lige så vel kunne skabes kongruens via en kontrol med indgåede forlig.

I schweizisk ret kendes for Basel-Landschafts vedkommende en godkendelsesordning vedrørende forlig, hvorefter taksationsorganet skal korrigere "wenn der Enteignete durch diese (Vereinbarung) offensichtlich benachteiligt würde", smh. Imboden: Der verwaltungsrechtliche Vertrag, Basel (1958) p. 141.

I dansk ret kendes kun fakultative godkendelsesordninger, og ingen af disse forfølger klart et beskyttellessynspunkt af ovennævnte karakter. En ratihibition kan have flere formål, f.eks. klarhed og eksigibilitet, smh. landvæsensretslov § 27, stk. 4 og 6. Den faste ratihabitationspraksis efter Københavns bygge lov har vistnok en — iøvrigt noget dunkel — tinglysningsmæssig begrundelse. Det af taksationskommissionen ratihaberede forlig lyses som betinget eller endelig adkomst, alt efter som forholdet til panthavere og evt. andre berørte rettighedshavere, hvem der tilgår underretning eller indkaldelse, er klaret af. Det må herved bemærkes, at borgerrepræsentationens ekspropriationsbeslutninger, der er formet som en generel bemyndigelse til magistratens 4. afdeling om at ekspropriere til et bestemt formål, må støde på tinglysningsmæssige vanskeligheder.

Kontrollen med forligserstatningen er i det væsentlige af formel natur, men må i visse tilfælde gå herudover. En landvæsensret vil således ikke uden nærmere undersøgelser godkende forlig, hvis andre lodsejere på samme ledningsanlæg kan tænkes at gå til taksation. Begrundelsen skal således nærmest søges i hensynet til ligelig behandling. På ekspropriationsområder, der ikke har institueret nogen godkendelsesordning, kommer lighedshensynet lettere til kort, smh. om revisionsmuligheder vedrørende indgåede forlig TK 2.8 med note 1.

11) Denne lighedsbetragtning anføres af Hess p. 192 som den reale begrundelse for den i note 4 gengivne bestemmelse.

Men heller ikke en kontrol med indgåede forlig ville løse ulighedsproblemet så længe parterne kan indgå en frivillig handel inden ekspropriation overhovedet foretages. Det spørgsmål som selvstændigt må afgøres er derfor, om det ikke efter en samlet bedømmelse må foretrækkes at betragte nedlagte påstande som uforbindende. Herfor taler den anførte interesse i lige behandling af ekspropriater, der går til taksation, men også andre hensyn.

Herfor taler således hensynet til de rettighedshavere, som skal fyldestgøres af den ejeren tilkommende værdierstatning, d.v.s. i første række panthaverne. Hvis panthaver slet ikke har partsbeføjelser under taksationen synes modstykket hertil at måtte være at hans interesser påses ex officio, smh. om svensk ret note 6. Selvom denne retstilstand ikke (længere) råder i dansk ret, skal en panthaver dog normalt ikke indkaldes til taksationen.¹²⁾ Den revision af erstatningsfastsættelsen han til gengæld på et senere tidspunkt kan fremkalde, hvis han ikke finder sine interesser tilgodeset, kan det imidlertid være rimeligt at begrænse til et minimum. Både han og eksproprianten har for så vidt en interesse i, at der ikke tillægges en ukyndig eller uinteresseret ejers påstande bindende virkning.

Som nævnt kan også eksproprianten undlade at nedlægge nogen påstand for taksationsorganet og han vil navnlig være fristet til dette i tilfælde af særlig vanskelig karakter eller med vidtrækkende konsekvenser. Af hensyn til såvel sagens oplysning som procesøkonomi er taksationsprocessen dog dårligt tjent med parter som ikke medvirker, herunder ikke formulerer påstande.¹³⁾ Hvis nedlagte påstande og specielt ekspropriantens, ikke tillægges bindende virkning, kan dette betyde en væsentlig lettelse af taksationsprocessen. Hvis dennes talmæssige angivelser kun er et hjælpemiddel til at nå frem til den rigtige erstatning og ikke en forpligtende partserklæring, vil den oftest sagkyndige ekspropriant være mere tilbøjelig til selv at bidrage til en rigtig vurdering. I modsat fald tvinger den processuelle situation ham til enten at undlade nedlæggelse af påstand eller at holde sig på den underste grænse af det forsvarlige.

12) Smh. nærmere III B 1 c.

13) Smh. 2 c og B 2. At det kan få betydning for spørgsmålet om tilkendelse af sagsomkostninger at eksproprianten ikke formulerer sit standpunkt må forekomme nærliggende, smh. også nedenfor p. 318 note 106.

Det er i kommissionspraksis efter vejbestyrelsesloven forekommet, at en overtaksationskommission har begrænset sin efterprøvelse til arealerstatningen, fordi parterne var enige om ikke at røre ved den af taksationskommissionen fastsatte ulempeerstatning.¹⁴⁾ Den konkrete sag belyser udmærket visse principielle betænkeligheder, som udover de førnævnte er forbundet med dispositions- og forhandlingsprincippet. De enkelte led i erstatningsfastsættelsen kan nemlig være så nøje sammenhængende, at en udskillelse af de enkelte punkter til selvstændig bedømmelse ikke er mulig. Såfremt overtaksationskommissionen var kommet til, at jorden havde særlig forventningsværdi, var ulempeerstatningen antagelig for høj.¹⁵⁾ Hvis arealerstatningen derimod var rigtigt ansat, som det faktisk blev statueret, kan det ikke udelukkes, at ulempeerstatningen var for lav, jfr. at skønsmændene ved det for landsretten optagne syn og skøn satte arealprisen for højt under indflydelse heraf. Da den arealpris som kommissionen ansætter bliver retningsgivende f.eks. ved eventuelle fremtidige taksationer i området, ville en taksationskommission givetvis ikke føle sig berettiget til således at "blande kortene". Denne forvriddningsrisiko synes at være baggrunden for indførelse af bestemmelsen i ekspropriationsproceslov § 19, stk. 3, der alene motiveredes med den betragtning, at de enkelte led i erstatningsfastsættelsen er "så nøje sammenhængende, at en udskillelse af enkelte punkter til selvstændig bedømmelse ikke i alle tilfælde er mulig".¹⁶⁾

2. Ekspropriationsproceslov § 19, stk. 3.

a. Baggrund

I kendelser afsagt af den under jernbaneforordningen nedsatte taksationskommission finder man ikke udtrykket "påstand" anvendt. Det må herved bemærkes, at eksproprierter under forordningens seneste levetid ikke sjældent er mødt ved advokat. Proceduren

14) Se den i U 1962.529 V refererede overtaksationskendelse.

15) Se til illustration U 1960.558, hvor højesteret fandt den samlede erstatning passende "selv om prisen for det afståede areal efter det foreliggende muligt er ansat noget for lavt. . . idet erstatningen for ulemper skønnes rigeligt beregnet".

16) Ekspropriationsbetænkning I p. 72.

for kommissionen, som havde en landinspektør som formand, var præget af formløshed. Den førnævnte i ekspropriationsproceslov § 19, stk. 3, indførte bestemmelse er da heller ikke foranlediget af praksis fra det statslige ekspropriationsfelt, smh. nedenfor.

Allerede i "Nævn og råd" blev det fremhævet at der "rimeligvis også er forskel på den vægt, forskellige nævn lægger på partsanførsler".¹⁷⁾ Bent Christensen søger dog ikke at give nogen forklaring på dette forhold. Muligvis er denne snarere af sociologisk end af juridisk karakter. Når således den under Københavns bygge Lov nedsatte taksationskommission tydeligvis har villet tillægge de nedlagte påstande betydning,¹⁸⁾ kan dette have sammenhæng med, at formanden efter fast praksis har været jurist. Helt udtalt er tendensen til at indføre retsplejelovens tankegang i taksationsprocessen ved de kommissioner, som blev nedsat i medfør af vejbestyrelsesloven af 1957. Her kræver loven, at formanden skal være jurist og for 1. instans' vedkommende yderligere, at han er dommer eller dommerfuldmægtig. Udover et ønske om at tilføre kommissionen juridisk sagkundskab kunne loven derfor synes at rumme en forudsætning om at en vis judicialisering af taksationsprocessen samtidig var ønskelig.

Der er endvidere grund til at fremhæve, at den kommunale taksationsproces i modsætning til den statslige, har fungeret som en egentlig kontradiktorisk proces, hvor begge parter har givet møde og fremført deres standpunkter i hinandens påhør.¹⁹⁾ Erstatningsfastsættelsen som den udfoldede sig under jernbaneforordningen var derimod en énsidig forestilling, idet ekspropriantens interesser ganske overlodes til den uvildige ekspropriationskommissions varetagelse. Det af kommissionen fremsatte forligstilbud blev ikke anfægtet af eksproprianten ved evt. senere taksation. Uanset at ekspropriationsprocesloven har udstyret eksproprianten (anlægsmyndigheden) med fulde partsbeføjelser i begge instanser, jfr. §§ 17 og 19, og taksationen dermed er opbygget som en proces mellem to ligestillede parter, er der iøvrigt ikke sket nogen reel ændring i den tidligere retstilstand.

17) L.c. p. 303.

18) Se også TK 1.95 note 1 ad rentesatsen.

19) Om adgangen til kontradiktion i taksationsprocessen se III B 1, specielt p. 105 f.

Efter fast praksis afgiver anlægsmyndigheden erklæring til ekspropriationskommissionen om, at den frafalder partsbeføjelser i forhold til denne. Hermed følger at der ikke tilstilles anlægsmyndigheden erstatningsforslag og at denne afskæres fra anke til taksationskommissionen. Ligesom hidtil møder anlægsmyndighedens repræsentanter for ekspropriationskommissionen, men deres funktion er begrænset til at give nærmere oplysning om projektet eller foretage jordbundsundersøgelser, bygningsbeskrivelser og lignende på ekspropriationskommissionens anmodning. De pågældende repræsentanter aftræder ovenikøbet ikke sammen med ekspropriaten, men er af praktiske grunde til stede under ekspropriationskommissionens fortsatte behandling af sagen.²⁰⁾ Naturligvis er de dog herunder uden enhver adgang til at fremføre synspunkter vedrørende erstatningens fastsættelse. Ved erstatningskendelsens evt. indankning af ekspropriaten for taksationskommissionen påstår anlægsmyndigheden ikke nedsættelse, men henviser så vidt ses som en undtagelsesfri regel til ekspropriationskommissionens kendelse.

Dette monster må naturligvis fraviges, hvis anlægsmyndigheden ikke på forhånd akkviescerer ved ekspropriationskommissionens erstatningsforslag, men ved ekspropriation til en offentlig myndighed hører denne situation til de absolutte undtagelser. Det forhold at der eksproprieres til en privat kan begrunde, at en ekspropriationskommission slet ikke vil modtage anlægsmyndighedens akkviescering. Et eksempel herpå foreligger ved ekspropriation til Foreningen af danske olieberedskabslagre, som er en sammenslutning af de store olieselskaber.

Den tendens til judicialisering med hensyn til partsanførslers betydning for sagens ramme som vel navnlig viste sig i kommissionspraksis efter vejbestyrelsesloven, tydeliggjorde en divergens i forhold til de principper som hidtil var fulgt ved de statslige kommissioner. I motiverne til § 19, stk. 3, bemærkes da også, at det er erfaringer fra vejbestyrelseslovens administration, som har foranlediget reglen indsat.²¹⁾ Det er dermed klart, at hensigten, uanset kommissionernes noget forskellige stilling, har været at fastslå et almindeligt princip i taksationsprocessen.²²⁾

20) Lovligheden af denne fremgangsmåde er meget tvivlsom, smh. U 1952.199 Ø som udtaler, at det pågældende afgiftsnavn ikke havde handlet "fuldt korrekt" uden dog at statuere ugyldighed i det konkrete tilfælde, og hertil Bent Christensen p. 418. Det er formentlig også på denne baggrund man skal se Hinzes oplysning om, at den i landsskatterettens forretningsorden hjemlede adgang for retten til at forhandle særskilt med ligningsdirektoratets repræsentant ikke benyttes i praksis, l.c. p. 200.

21) Ekspropriationsbetænkning I p. 72.

22) Se dog U 1968.850 Ø. Afgørelsen er ikke holdbar, smh. nu U 1971.126 H, der er nærmere omtalt ved note 40-42.

b. Rækkevidde

Taget efter ordene stiller ekspropriationsproceslov § 19, stk. 3, taksationskommissionerne helt frit med hensyn til ethvert spørgsmål om erstatningen – og så meget desmere må dette da gælde ekspropriationskommissionerne, smh. foran. Dette kan dog ikke på forhånd udelukke en indskrænkende fortolkning, såfremt særlige hensyn taler herfor. Det er klart at disse hensyn skal kunne generaliseres. Når det i bestemmelsen udtales at taksationskommissionen "kan" tage stilling uafhængigt af påstandene, kan meningen ikke være, at en kommission skal kunne afgøre dette efter et frit skøn.

Det kan for det første hævdes, at der ikke er nogen særlig grund til at en kommission skal kunne ændre erstatningsposter, der ikke indgår som et nødvendigt led i et samlet skøn, og hvorom parterne udtrykkeligt er enige, hvad enten enigheden så udtrykkes i de sammenfaldende påstande eller i delvise forlig.²³⁾ Som nævnt kan en sådan indskrænkende fortolkning finde nogen støtte i forarbejderne, der særligt peger på hvad der tilsiges af erstatningsposternes indre sammenhæng.

Med udgangspunkt i den betragtning at taksationsprocessen typisk er en proces mellem ulige parter kan det for det andet hævdes, at kommissionen vel har pligt til at fastslå det materielt rigtige resultat, men at dette kun gælder uindskrænket i forhold til ekspropriaten, som man med andre ord kan tillægge mere end påstået.²⁴⁾ Hvis eksproprianten nedlægger påstande for kommissionen eller vedstår afgivne forligstilbud skal kommissionen derimod ikke kunne fastsætte en lavere erstatning.

23) Smh. TK 2.59 som under anken alene vedrørte spørgsmålet om erstatning for servitutstridig virksomhed. Den af ekspropriationskommissionen fastsatte erstatning for areal m.v. var allerede betalt.

24) Herpå er flere eksempler i praksis, jfr. allerede taksationskommissionen for Randers amt, kendelse af 18.12.1961 (udvidelse af Århus-Grenaa-landevej fra Skæring til Skødstrup). Ejeren havde her alene anmodet om at få den tilbudte ulempeerstatning sat op, men kommissionens flertal bestemte, at erstatningen for det afståede areal skulle sættes op fra 8.000 kr. til 10.000 kr. pr. ha. "uanset at ejeren ikke har nedlagt særlig påstand derpå, men under hensyn til, at jorden hører til den bedste i Randers amt, og til at tilsvarende erstatning er tilkendt ved kommissionens kendelse af 7. november 1961".

Det almindelige indtryk, som læsning af et større antal taksationskendelser efterlader, er utvivlsomt, at taksationskommissionerne som regel fastsætter erstatningen i overensstemmelse med de sammenfaldende påstande og ikke går under ekspropriantens påstand.²⁵⁾ Det vil imidlertid være uforsigtigt at opfatte dette som en almindelig tilslutning til de foran angivne muligheder for indskrænkende fortolkning. Kendelsernes affattelse giver ikke sikker dækning for en sådan antagelse, idet kommissionerne sædvanligvis udtrykker sig på den måde, at de har tilsluttet sig en erstatning af den størrelse parterne er enige om, og ikke at en sådan erstatning lægges til grund, fordi parterne er enige herom. Enhver erstatningsfastsættelse sker altså under kommissionens kontrol. Men hertil kommer, at bevismæssige grunde, navnlig hvor parterne er enige, må føre til, at kommissionen følger trop, smh. nærmere c.

Såvel under hensyn til lovbestemmelsens absolutte affattelse som til de under 1 anførte reale grunde må det antages at ingen af de foran skitserede muligheder for at anlægge en indskrænkende fortolkning er holdbare. Såfremt en taksationskommission i kraft af den viden den har erhvervet gennem besigtigelse m.v. og sin almindelige kyndighed i vurderings spørgsmål har en afvigende opfattelse skal den ubundet af partsanførslerne fastsætte den materielt rigtige erstatning.²⁶⁾ Denne forståelse har da også bred, omend ikke enstemmig, tilslutning i taksationspraksis. I det følgende skal dette illustreres ved en række situationer, som er kendetegnet ved, at eksproprianten har været interesseret i at fastholde eksproprianten til et af ham tidligere indtaget standpunkt.

1° Et spørgsmål af stor praktisk vigtighed, som har berøringspunkter med spørgsmålet om påstandes bindende virkning, er det om eksproprianten ved taksation er bundet af afgivne *forligstilbud*. Der er i dansk ekspropriationslovgivning ikke fastslået nogen almindelig pligt for eksproprianten til at afgive forligstilbud,²⁷⁾ men normalt

25) Se til illustration de i note 44 anførte kendelser.

26) Specielt for de vurderingskyndige medlemmer vil enhver bundethed til påstandene formodentlig føles utilfredsstillende, smh. om svensk ret note 50.

27) Abitz, Dansk Vejtidskrift 1964.26 henviser i denne forbindelse til at afgivelse af forligstilbud meget vel kan hæmme en kommunalbestyrelse i dens procedure for

tilstræbes en forligsmæssig ordning gennemført.²⁸⁾ Da det afgivne tilbud imidlertid må antages betinget af, at sagen ordnes hurtigt, og at omkostninger ved en taksationsforretning undgås, er det uden for enhver tvivl, at eksproprianten frit kan påstå og ofte vil have en særlig anledning til at påstå en lavere erstatning end tilbudt. Lige så klart er det, at taksationskommissionen ikke er bundet af sådanne forligstilbud. I begge henseender gælder således samme regel som i civilprocessen.

Den pligt som jernbaneforordningen pålagde ekspropriationskommissionerne til at fremsætte forligstilbud om erstatningen er opretholdt med ekspropriationsprocesloven, men formentlig med et ganske andet indhold. Ret beset har forligstilbuddet, det såkaldte erstatningsforslag, karakter af en afgørelse, som i mangel af akcept blot skrives ud som en begrundet kendelse, jfr. § 17, stk. 1 og 3. Dette må vistnok medføre, at en ekspropriationskommission ikke kan tinge med lodsejerne om erstatningen. På den anden side er dermed ikke udelukket at kommissionernes tilbud i lighed med tidligere ligger højt netop for at fremme en hurtig sagsafvikling. I alle tilfælde er forligsprocenten bemærkelsesværdig høj, idet gennemsnitligt ikke under 90% af sagerne sluttes uden at der afsiges kendelse. Heri kan på den anden side ligge et incitament til korrektion for taksationskommissionen, smh. nedenfor ved note 41.

En høj forligsprocent opnås imidlertid normalt også ved amtskommunale vejekspropriationer og, hvad der er bemærkelsesværdigt, til gennemgående lavere erstatninger. Dette viser noget om hvilken vægt ekspropriaterne lægger på ligelig behandling.

2° Et klart holdepunkt for at de nedlagte påstande ikke har bindende virkning rummer nogle afgørelser som fastsætter areal-*erstatningen* og dermed i flere tilfælde slutsummen *lavere end af eksproprianten angivet*. I et tilfælde, hvor et sogneråd ikke havde indvendinger mod den påståede arealerstatning på 7 kr. pr. m², angiveligt for have- eller opholdsareal, statuerede taksationskommissionen, at "arealerstatningen bør fastsættes til 2 kr. pr. m², idet det drejer sig om et lavtliggende med stargræs bevokset areal, langt fra

taksationskommissionen senere. Smh. iøvrigt Boas p. 74 og ministeriet for offentlige arbejders cirk. nr. 149 af 22.8.1957 pkt. 4.

28) Afstanden mellem ejerens krav og den erstatning eksproprianten havde tænkt sig kan være så stor, at fremsættelsen af forligstilbud efter omstændighederne forekommer sidstnævnte formålsløs, smh. TK 1.73.

ejendommens bygning.²⁹⁾ I en række sager, hvor et amtsråd påstod arealerstatningen fastsat til 200 kr. pr. m² svarende til amtsrådets tilbud, nedsatte overtaksationskommissionen arealerstatningen til 150 kr. pr. m² under hensyn til, "at ejendommen er fuldt udbygget, og at det eksproprierede areal på tidspunktet for ekspropriationen allerede henlå som fortovsareal".³⁰⁾

Ligeledes karakteriseret ved at en korrektion har kunnet foretages på et sikkert grundlag er en kendelse som nedsætter rentesatsen i overensstemmelse med Nationalbankens diskonto, uanset at parternes sammenfaldende påstande lød på en højere procent-sats.³¹⁾

3° For så vidt angår sagens behandling i *ankeinstansen*³²⁾ skal først bemærkes, at der hverken for parterne eller kommissionen gælder noget forbud om nova.³³⁾ Det sker hyppigt, at en klager fremsætter nye krav om erstatning eller udvider sin påstand om erstatning, men der er ikke i noget tilfælde sket en hjemvisning af denne grund. Selv i tilfælde, hvor erstatningssagen helt taber sin identitet, idet en fremsat begæring om ekspropriation af ejendommen i dens helhed først imødekommes eller forkastes under anken, vil der efter praksis ikke uden videre ske hjemvisning.³⁴⁾

29) Taksationskommissionen for Ribe amt, kendelse af 19.5.1969 (Ho – Skallingvejen).

30) Overtaksationskommissionen for Bornholms og Københavns amtsråds-kredse, kendelse af 30.4.1970. – Overtaksationskommissionen for Nordjyllands og Viborg amtsråds-kredse nedsætter i kendelse af 2.2.1973 arealerstatningen fra 3.50 kr. pr. m² til 20.000 kr. pr. ha., uanset at kommunen blot påstod den indankede kendelse stadfæstet.

31) TK 2.55 taksationskommissionens kendelse.

32) Anke, som er udbredt juridisk sprogbrug for sagens indbringelse for heromhandlede administrative overinstanser, bruges i det følgende som synonymt med klage eller rekurs. Nyere lovsprog taler almindeligvis om "indbringes", se således ekspropriations-proceslov § 19, stk. 1, by- og landzonelov § 15, stk. 1, og nu også vejlov § 54, stk. 1, smh. derimod vejbestyrelseslov § 28, stk. 1, "indankes for en overtaksationskommission".

33) Smh. Abitz, Juristen 1967.20; Bent Christensen p. 316–17 ad indkvarteringsvurderingsnævnet.

34) Smh. TK 2.62 og 63 med note 1, der som det også synes mest korrekt, begge hjemviser, og p.d.a.s. TK 2.66. Ligeledes fastsætter taksationskommissionen for Nordjylland ved kendelse af 11.9.1969 umiddelbart erstatningen for en servicestation m.v. i dens helhed (Nyhavnsgade i Aalborg).

Der er intet i vejen for, at den fastsatte erstatning kan ændres til fordel for den som ikke har forlangt overtaksation.³⁵⁾ Der kan med andre ord ske reformatio in pejus. I praksis har således foreligget den situation, at kun ekspropriaten ankede og iøvrigt alene for at få den tilkendte ulempeerstatning sat op. Amtet ønskede imidlertid, som det tilkendegav under mødet for overtaksationskommissionen, at denne skulle tage også arealerstatningen op til behandling, idet det var interesseret i at få fastslået principielle retningslinier herfor. Uanset ejerens protest herimod tog overtaksationskommissionen spørgsmålet op til behandling og nedsatte herefter den tilkendte arealerstatning.³⁶⁾

Den refererede situation er temmelig typisk for eksproprianternes brug af ankeinstitutionen. Kun hvor sagen er af principiel karakter eller erstatningen synes klart for høj er eksproprianterne tilbøjelige til at anke. Uanset sagens udfald vil omkostningerne jo som almindelig regel påhvile dem.³⁷⁾

I en sag, hvor eksproprianten havde anket med påstand om nedsættelse af en ved taksation tilkendt erstatning for nedrivning af bygning, påstod ekspropriaten stadfæstelse under henvisning til, at eksproprianterne under taksationsforretningen som en proceserklæring udtalte, at man "ikke havde meget at indvende mod nævnte post", nemlig et påstået beløb på 200.000 kr. Hertil udtalte overtaksationskommissionen, at den ikke fandt, "at den af eksproprianterne under taksationsforretningen afgivne erklæring kan afskære dem fra at påstå beløbet, 200.000 kr. nedsat".³⁸⁾ Efter bygningens tilstand og beskaffenhed fandtes værdien derpå at kunne ansættes til 160.000 kr. Kendelsen lader det således henstå som et åbent spørgsmål om proceserklæringer overhovedet kan tillægges bindende virkning. Dette må imidlertid besvares benægtende, smh. det under 2° anførte.

35) Derimod er anke nødvendig for at sikre mod sagens bortfald, hvis modparten frafalder sin ankebegæring.

36) Overtaksationskommissionen for Hjørring m.fl. amtsrådscredse 6/1958 (udbygning af bivejen Solbjerg - Sdr. Dråby).

37) Se med hensyn til de faste omkostninger VII A og vedrørende modpartens advokatudgifter p. 311 note 79.

38) Overtaksationskommissionen for Viborg m.fl. amtsrådscredse, kendelse af 20.3.1970.

Som flere gange antydnet i det foregående har kommissionspraksis i henhold til vejbestyrelsesloven ikke kunnet sige sig fri af en vis tendens til at håndhæve retsplejens princip om "ne ultra petita" i taksationsprocessen. Usikkerheden på dette punkt blev ikke ganske fjernet med ekspropriationsproceslov § 19, stk. 3,³⁹⁾ hvis nærmere rækkevidde som foran nævnt kan give anledning til tvivl. En gavnlig klargørende effekt må derfor tillægges den højesteretsdom, der nu foreligger om heromhandlede problem.⁴⁰⁾ I den pågældende sag havde en ekspropriationskommission fastsat den samlede erstatning for en totaleksproprieret ejendom til 330.000 kr. Denne kendelse indankedes af ekspropriaten for taksationskommissionen med påstand om forhøjelse. Anlægsmyndigheden henholdt sig til den afsagte kendelse, påstod altså ikke erstatningen nedsat. Taksationskommissionen fandt erstatningen for højt ansat og nedsatte denne til 300.000 kr.⁴¹⁾ Denne afgørelse stadfæstedes af højesteret og enhver mulighed for indskrænkende fortolkning må herefter være manet i jorden. Højesterets afgørelse af nærværende punkt er truffet i enighed.⁴²⁾

Den under 1° – 3° foretagne gennemgang har gjort det klart at en klager, og det vil regelmæssigt sige ekspropriaten, i princippet bærer en ubegrænset procesrisiko. Den blotte mulighed af at kommissionen korrigerer til skade for klageren kan betragtes som et gavnligt korrektiv til en mere uhæmmet brug af de for ekspropriaten omkostningsfrie⁴³⁾ prøvelsesmuligheder.

39) Overtaksationskommissionen for Holbæk m.fl. amter udtaler således i kendelse af 8.2.1969: "Som påstandene er formuleret, findes der ikke på behørig måde af nogen af parterne at være rejst indsigelse mod de i kendelsen for hegn fastsatte erstatningsbeløb. . ". Også retspraksis var usikker, smh. ovenfor note 22.

40) U 1971.126 H.

41) Smh. 1° in fine. Nedsættelser af de af ekspropriationskommissionerne fastsatte erstatninger er dog meget sjældent forekommende. Et yderligere eksempel herpå frembyder TK 2.94.

42) Se derimod vedrørende kommissionens pligt til at varsko ekspropriaten ovenfor note 9.

43) Se dog om procesrisiko med hensyn til egne omkostninger, specielt advokatudgifter, nedenfor p. 312.

c. Partsanførslers bevismæssige betydning.

En total underkendelse af dispositions- og forhandlingsprincippet for så vidt angår påstandenes bindende virkning, synes umiddelbart at kunne fremkalde en utilfredsstillende usikkerhed for parterne såvel ved sagens indbringelse i første instans som ved anke. Usikkerhedsfaktoren må dog ikke overvurderes.

Som det nærmere skal belyses under B har en kommission vedrørende mange af tabsposterne intet andet bedømmelsesgrundlag end det materiale, parterne fremlægger. Såfremt der er enighed, herunder sammenfaldende påstande, mellem parterne om en række udgifter f.eks. til nyanlæg af indkørsel eller hegnssætning, som ejeren selv ønsker at foretage, driftstab og flytteudgifter m.v. vil disse poster i praksis uden videre blive lagt til grund af kommissionerne. En kommission er her i den situation, at den ikke har nogen anden målestok for det forvoldte tab end parternes enighed herom, medmindre den vil foretage undersøgelser, som den allerede af procesøkonomiske grunde må afstå fra, smh. nedenfor.

Under alle forhold har parternes enighed om nærmere bestemte poster endvidere stor bevismæssig betydning, idet enigheden i sig selv kan udgøre et indicium for værdien. Den omstændighed, at en lang række forlig har kunnet sluttes i ligeartede sager bliver tilsvarende, blot i forstærket grad, et bevisdatum ved erstatningsfastsættelsen.

Hvor der er enighed om arealerstatningen går enkelte afgørelser dog tilsyneladende videre, idet den tilbudte eller i 1. instans fastsatte arealerstatning stadfæstes, uanset at det skinner igennem, at den er for høj. En overtaksationskommission stadfæster i en sådan situation "under hensyn til den samtlige øvrige lodsejere ved vejanlægget tillagte erstatning".⁴⁴⁾ At tillægge en lighedsbetragtning af denne karakter selvstændig betydning er imidlertid ikke berettiget, smh. b. Såfremt en ekspropriant derimod mener, at arealerstatningen i første instans generelt er fastsat for højt, men kun indanker en enkelt sag for overtaksation, stiller lighedsspørgs-

44) Overtaksationskommissionen for Viborg m.fl. amtsrådscredse 25/1961 (anlæg af landevej fra Arnborg til Skjern). Taksationskommissionen for Holbæk amt stadfæster i kendelse af 29.1.1969 med bemærkningen "selvom kommissionen finder den tilbudte arealerstatning ret høj".

målet sig vistnok anderledes. Om en kommission i givet fald kan undlade at nedsætte arealerstatningen allerede under henvisning til, at en sådan brug af ankeinstitutet efter dens opfattelse er uberettiget, må dog forekomme tvivlsomt.⁴⁵⁾

Som allerede antydnet taler også proces-økonomiske hensyn for at tillægge partsansførsler betydelig vægt. De korrektioner som kommissionerne ex officio har foretaget i opad- eller nedadgående retning er da heller ikke udtryk for en mere omfattende kontrolvirksomhed. I de pågældende tilfælde har korrektionerne ofte haft karakter af afsmitning, idet de har sammenhæng med at kommissionerne i samtidige klagesager har måttet foretage en egentlig prøvelse, f.eks. af arealprisen.⁴⁶⁾ Andre korrektioner kan have været evidente blot i kraft af den foretagne besigtigelse.⁴⁷⁾

En parallel kan drages til landsskatterettens klagebehandling som i princippet er ubundet af de i klagen anførte punkter, men i praksis kun fraviger denne ramme ved iøjnefaldende væsentlige fejl på andre punkter og ved konsekvensændringer.⁴⁸⁾

B Sagens oplysning – undersøgelsesprincippet

Udgangspunktet i taksationsprocessen er, som for forvaltningens virksomhed i almindelighed,⁴⁹⁾ det såkaldte undersøgelsesprincip, hvorefter ansvaret for sagens oplysning først og fremmest påhviler taksationsorganet. Dette må og skal tage hensyn til sådanne

45) Tvivlen går både på spørgsmålet om taksationsorganers kompetence i forhold til domstolene, smh. II B, og på, hvilke lighedsprincipper der overhovedet må antages at gælde på omhandlede område. En lighedsgrundsætning krænkes som bekendt ikke, hvis en fejlagtig praksis lægges om. På den anden side må ændringen netop bæres af objektivt set gode grunde, og en enkeltstående fravigelse får derfor let vilkårlighedens præg. Den i teksten skitserede situation synes at have vilkårlighedstilfældets kendetegn.

46) Smh. note 24 og om korrektion i fredningssager også for så vidt angår ikke-ankende lodsejere TK 2.113 og 114 note 1.

47) Smh. note 29 og 30.

48) Hinze p. 62.

49) Smh. Poul Andersen p. 336, Bent Christensen p. 354 ff. og Nørgaard p. 81 ff.

kendsgerninger som ikke af parterne er indført i processen og det er ikke bundet til parternes bevisførelse.⁵⁰⁾

Det i taksationsprocessen gældende undersøgelsesprincip fremgår ofte forudsætningsvis af de lovbestemmelser, der omhandler de særlige faste kommissioner. Det er således ofte fastsat, at kommissionen, evt. dennes formand, kan tilkalde særlig sagkyndig bistand, såfremt dette findes nødvendigt.⁵¹⁾

Jfr. allerede jernbaneforordningens § 11, stk. 2, endvidere ekspropriationsproceslov § 9 samt vejlov § 59, stk. 2. Sådanne bestemmelser må antages at stå *ex tuto*. Naturfredningsloven af 1969 har da heller ikke fundet det nødvendigt at gentage den i 1961-lovens §§ 8, stk. 5, og 19, stk. 6, indeholdte udtrykkelige hjemmel om tilkaldelse af sagkyndig bistand, men bestemmelser herom er optaget i de af ministeren udfærdigede forretningsordener for henholdsvis fredningsnavn og taksationskommission, jfr. bek. nr. 208 af 25.5.1970 § 6 og 211 af samme dato § 3. Samme fremgangsmåde er anvendt ved zonenloven, smh. bek. nr. 353 af 21.7.1972 § 5.

Undertiden træder princippet frem i en bestemmelse om, at der skal gives parterne lejlighed til at ytre sig over de fremkomne oplysninger "derunder sådanne, som kommissionen selv måtte have fremskaffet".⁵²⁾ Undersøgelsesprincippet nærmere indhold er imidlertid ikke forsøgt nærmere fastlagt i lovgivningen.

At fastslå at der i taksationsprocessen gælder et undersøgelsesprincip indebærer naturligvis ikke, at hovedparten af procesmaterialet fremskaffes af kommissionen selv. Allerede partsinteressen i at understøtte egne krav vil normalt føre til at en væsentlig del af oplysningerne fremskaffes af parterne. Herfor taler også procesøkonomiske hensyn, medmindre der er tale om alment tilgængelige oplysninger såsom ejendomsvurdering, tingbogsoplysninger m.v.

50) Det forhold at handler og andet bevismateriale, som ikke er påberåbt i sagen, ikke må lægges til grund af fastighetsdomstolen, kan navnlig for "expropriationsteknikema", d.v.s. de vurderingskyndige medlemmer, synes lidet tilfredsstillende, se Expropriationsteknik p. 420-21.

51) I civilprocessen har retten ikke en tilsvarende beføjelse. Da den imidlertid kan opfordre parterne til at der indhentes syn og skøn, jfr. rpl. § 284, stk. 1, bliver den praktiske forskel formentlig af mindre betydning. *Ex tuto* bemærkes, at også dommerens øvrige procesledende beføjelser bevirker, at der ofte ikke er den helt afgørende forskel mellem undersøgelsesprincip og forhandlingsprincip.

52) Jfr. byplanlov § 21 og af samme indhold ekspropriationsproceslov § 19, stk. 3.

som kommissionerne selv rutinemæssigt skaffer sig, sædvanligvis via den bistående landinspektør. Det må endelig anføres, at en rimelig formidlingsvirksomhed fra kommissionens side ofte kun er mulig, hvis parterne i det mindste har fremdraget et vist mål af kendsgerninger. Når undersøgelsesprincippet alligevel opretholdes inden for taksationsprocessen retfærdiggøres dette af i hovedsagen to grunde.⁵³⁾ Regelmæssigt er parterne ikke lige. Borgeren er forvaltningen underlegen også vedrørende kendsgerningernes tilvejebringelse. Med den stigende anvendelse af advokatbistand på ekspropriatside er vægten af dette synspunkt dog i aftagen. For det andet bevirker undersøgelsesprincippet at processen ikke løber så stor fare med hensyn til at trække ud som en proces, der er baseret på forhandlingsprincippet. Kommissionsformændene har en aktivitetspligt.⁵⁴⁾

Selvom kommissionens indsats således vil kunne variere fra sag til sag, ikke mindst afhængigt af den indsats som parterne yder, har den dog som nævnt ansvaret for sagens behørig oplysning. Pligtens nærmere indhold skal i det følgende søges belyst via kommissionernes brug af nogle af de vigtigere oplysningsmidler, smh. 1. Under 2. skal det videre undersøges, om der kan fastlægges visse begrænsninger i pligtens udstrækning ud fra parternes medvirkenspligt.

1. Oplysningsmidler

a. Besigtigelse

Lovbestemmelser, der pålægger taksationskommissionerne at besigtige den eksproprierede ejendom savnes i de praktisk vigtigste ekspropriationslove. Men for ekspropriationskommissionernes vedkommende fremgår pligten forudsætningsvis af ekspropriationsproceslov § 17, stk. 1, idet de over for hver enkelt fremmødt skal påvise, "hvorledes anlægget vil berøre hans ejendom eller rettig-

53) Mere udførligt til spørgsmålet Bent Christensen p. 449.

54) Det er således betegnende, at expropriationslag af 1972 giver dommeren en øget procesledende beføjelse for at forkorte procestiden, idet han udstikker retningslinjer for parternes virksomhed, "utredningsbeslut", jfr. 5 kap. § 12. Går parten herudover og dette viser sig uden betydning for resultatet tages der hensyn hertil ved omkostningernes fastsættelse, smh. 7 kap. § 1.

hed". I naturfredningslov § 30, stk. 1, anføres, at taksation i reglen "afholdes på vedkommende ejendom".⁵⁵⁾ Kommissionerne foretager såvidt ses undtagelsesfrit besigtigelse i praksis, og det er en fast antagelse i teorien, at besigtigelse aldrig kan undværes ved ekspropriation af fast ejendom.⁵⁶⁾ Lovgivningens efterladenhed på dette punkt må utvivlsomt søges i, at udtrykkelige lovbestemmelser om besigtigelse er anset for overflødige.

Besigtigelse må ofte udstrækkes til andre ejendomme end den eksproprierede.⁵⁷⁾ Såfremt der henvises til særligt repræsentative salg må kommissionen i reglen foretage en besigtigelse for at kunne bedømme disse salgs betydning for værdiansættelsen af den eksproprierede ejendom. Har besigtigelsen været overfladisk, og der af den grund kan påvises mangler ved værdiansættelsen, er det utvivlsomt, at afgørelsen kan tilsidesættes som ugyldig.⁵⁸⁾

Den sædvanlige fremgangsmåde er at taksationsforretningen indledes med en besigtigelse, hvortil parterne er indvarslet. I forbindelse med besigtigelsen vil kommissionen ofte kunne supplere sin viden ved at stille spørgsmål til parterne.⁵⁹⁾ Fremkommer

55) Smh. landvæsenretslov § 24, stk. 1: "Som regel foretages i forbindelse med det første møde en besigtigelse på åstedet".

56) Således Abitz: Festschrift til Poul Andersen (1958) p. 49. Bent Christensen p. 269 tilføjer det forbehold "medmindre der foreligger særlige omstændigheder, der stærkt forringer besigtigelsens værdi som bevismiddel". Forbeholdet er såvidt ses uden enhver praktisk betydning ved de gængse ekspropriationer af fast ejendom. Om undladt besigtigelse ved løsøreekspropriation se U 1920.33 H og hertil Abitz l.c. p. 49.

Når det i ålegårdslov § 11, stk. 2, bestemmes, at "kommissionen tager i det enkelte tilfælde stilling til, om en besigtigelse på stedet skønnes fornøden", hænger dette naturligt sammen med, at erstatningsfastsættelsen i første række må baseres på regnskabsoplysninger. Også den i medfør af by- og landzonelov § 14, stk. 3, fastsatte forretningsorden lader besigtigelsen afhænge af kommissionens skøn, jfr. bek. nr. 353 af 21.7.1972 § 1, men dette skyldes formentlig at hovedspørgsmålet for kommissionerne er, om et krav på erstatning overhovedet haves efter loven. Ved en evt. erstatningsberegning må besigtigelse som regel blive nødvendig.

57) Se f.eks. TK 1.18 hvor det oplyses, at taksationskommissionen besigtigede "såvel den eksproprierede ejendom som dens naboejendomme og andre ejendomme i kvarteret".

58) I U 1957.286 H var der bl.a. spørgsmål om kommissionen havde taget hensyn til jordens gode kulturtilstand. Da besigtigelsen fandt sted i februars frost må nærmere oplysninger vel nødvendigvis fremskaffes til at supplere denne. En tilbundsående undersøgelse som omhandlet i landboforeningernes erklæring (288 f.n.) kunne man givetvis ikke kræve af kommissionen.

59) Se f.eks. U 1957.286 H (specielt 292 midt).

væsentlige oplysninger under besigtigelsen må kommissionen sikre sig, at disse også bliver modparten bekendt.⁶⁰⁾ Almindeligvis, og især hvor afståelsen har et vist omfang eller rejser principielle problemer, vil forretningen derpå blive fortsat samme dag i møde for kommissionen, hvorunder parterne fremlægger og nærmere begrunder deres syn på erstatningsfastsættelsen. For så vidt angår ekspropriationskommissionerne sker dette dog kun undtagelsesvis.

Den egentlige procedure for ekspropriationskommissionerne foregår i marken i forbindelse med besigtigelsen. Ved fremsættelse af kommissionens erstatningsforslag, almindeligvis samme dags eftermiddag, kan der imidlertid frembyde sig en anledning for ekspropriaten til at imødegå forslaget. Dette kan fore til, at kommissionen trækker sig tilbage påny for at overveje om forslaget bør revideres.

Det kan antagelig ikke være udelukket, at en besigtigelse foretages af kommissionen uden at parterne er indvarslet hertil.⁶¹⁾ Navnlig kan dette tænkes, hvor besigtigelsen udstrækkes til andre ejendomme end den eksproprierede. Undtagelsesvis kan indvarsling af parterne undlades også med hensyn til den eksproprierede ejendom, f.eks. hvor en bygningsnedrivning ikke kan afvente den egentlige taksationsforretnings afholdelse, men kommissionen allerede er virksom i området.

Da kommissionen ved selve beslutningen om erstatningsbeløbets fastsættelse må antages at skulle være fuldtallig for at være beslutningsdygtig, hvis andet ikke er særligt lovhjemlet,⁶²⁾ må det normalt indebære, at den samlede kommission deltager i besigtigelsen. Således efter naturlig forståelse også ministeriet for offentlige arbejders nedenstående afgørelse.

I forbindelse med etablering af et militært stationsområde ved Aflandshage besluttede ekspropriationskommissionen at bemyndige "kommissarius til sam-

60) Samme meddelelsespligt har kommissionen med hensyn til væsentlige oplysninger, den selv skaffer til veje smh. ovenfor note 9.

61) Således udtrykkeligt den tidligere naturfredningslov § 8, stk. 3. Denne retstilstand tilsigtes ikke ændret med naturfredningslov af 1969, smh. naturfredningsbetænkning II p. 342 og 346.

62) Jfr. TK 2.73 note 1. Ifølge ekspropriationsproceslov § 6, stk. 3, er en ekspropriationskommission beslutningsdygtig, når formanden og mindst 2 andre medlemmer er til stede. Hver ekspropriationskommission består af 5 medlemmer.

men med den ledende landinspektør" at føre de nærmere forhandlinger med en række ejere om erstatning for pålæg af højdeservitutter på 8 m og derover. Bemyndigelsen tog sigte på erstatning for ulemper ved nedskæring af eventuel træbestand og omfattede flere hundrede ejendomme. Med erstatningen for selve servitutpålægget var der på forhånd gjort op med visse enhedserstatninger smh. TK 2.9 note 2 og 3.

I skrivelse af 7.2.1969 bemærkede ministeriet hertil, at ekspropriationsprocessloven forudsætter, "at såvel ekspropriationsbeslutningen for den enkelte ejendom som erstatningsforslaget til den enkelte ekspropriat udformes under medvirken af den samlede kommission og at ekspropriaterne har adgang til direkte over for alle medlemmer af kommissionen at gøre deres synspunkter med hensyn til ekspropriationsindgrebet og erstatningsudmålingen gældende, jfr. herved også lovens § 6, stk. 3". Under forretningen den 19.3.1969 tog kommissionen herefter de pågældende sager op til behandling i den samlede kommission.

Når den sædvanlige fremgangsmåde med besigtigelse og forhandlingsmøde samme dag anvendes opfyldes det omhandlede krav om fuldtallighed uden videre, men samme fordring må formentlig stilles, hvor besigtigelse afholdes isoleret på et tidligere tidspunkt.⁶³⁾ I kravet om fuldtallighed ved besigtigelsen ligger dog ikke, at alle kommissionens medlemmer skal gå rundt og se alt i sømmene på den konkrete ejendom. En vis arbejdsdeling inden for kommissionen må være tilladelig. Dersom en part imidlertid ønsker at påvise et forhold af blot nogen betydning for erstatningsfastsættelsen, kan han forlange, at alle kommissionens medlemmer er med.

63) I instruks af 13.3.1940, Ministerialtidende 1940 nr. 47, for den i henhold til Københavns byggelov nedsatte taksationskommission er det bestemt, at det til "afholdelse af alle forberedende møder" er tilstrækkeligt, at 2 (af 4) medlemmer foruden formanden er til stede, jfr. § 4. Dette kan ikke antages at omfatte besigtigelser. Kommissionens praksis er i overensstemmelse hermed.

Efter den svenske expropriationslag af 1917 § 28 kunne domstolen lade den ene eller begge ekspropriationsteknikere, alene eller sammen med andre medlemmer af domstolen, foretage en forberedende besigtigelse. I praksis foretoges besigtigelsen dog vistnok af hele domstolen, smh. "Expropriationsteknik" p. 432, og bestemmelsen er muligvis af denne grund, men iøvrigt uden nærmere forklaring gledet ud ved nugældende expropriationslags gennemførelse.

F.O. 1963.31 godkender delegation til underudvalg i begrænset omfang. Sagen vedrørte alene høringsudtalelser og på et område — dispensationer fra strandbygge-linien — hvor den særlige sagkundskab i Naturfredningsrådet ikke kunne have synderlig betydning.

b. Tilkaldelse af sagkyndige

Indledningsvis bemærkes, at en kommissions behov for at tilkalde særlig sagkyndig bistand naturligvis i høj grad er afhængigt af de nærmere omstændigheder i den konkrete sag.⁶⁴⁾ Et spørgsmål, der kun kræver almindelig vurderingskyndighed, som derfor, ialfald hvis formanden har udpegningsretten, formodningsvis er til stede i kommissionen selv, vil ikke kunne begrunde udmeldelse af sagkyndig.⁶⁵⁾ Såfremt en part på egen hånd afholder udgifter f.eks. til indhentning af erklæring fra en ejendomsmægler, vil omkostningen hertil, som typisk unødvendig for sagens oplysning, følgelig heller ikke blive godtgjort af kommissionen.⁶⁶⁾

Noget forbud mod en parts ensidige indhentning af sagkyndige erklæringer under sagen består ikke i taksationsprocessen, og fremgangsmåden benyttes – uden at der dog ses protesteret – ikke sjældent i praksis, se således med hensyn til erklæringer fra brancheforeninger o. lign. TK 1.14(15), 16(17), 29(34); 2.12 og fra arkitekter, ingeniører o. lign. 1.25(27), 36(38), 111; 2.12, 20(22), 27(28), 77(78). Se derimod om de civilprocessuelle regler for bevisoptagelse Gjesingfelt, *Proceduren* p. 161–65. De samme hensyn som ligger bag civilprocessens regler, specielt modpartens kontradiktionsadgang også vedrørende opdragets formulering, kan imidlertid tænkes at svække den bevismæssige vægt af en ensidigt indhentet erklæring. De principielle betænkeligheder afsvækkes hvis den sagkyndige giver møde for kommissionen, se f.eks. TK 1.2(3), 58(59). Generelt set er den mest betryggende ordning imidlertid den, at kommissionen selv udpeger den sagkyndige bistand, smh. hertil VII B 1.

I taksationsprocessen gælder heller ikke noget forbud mod fremlæggelse af juridiske responsa, se således TK 1.43(45), smh. Gjesingfelt l.e. p. 151–52.

Tilkaldelse af særligt sagkyndige sker i tilfælde, hvor en speciel vurderingskyndighed, som ikke er betryggende repræsenteret i

64) Undtagelsesvis kan det dog i loven være bestemt, at en særlig sagkyndig altid skal medvirke, jfr. byplanlov § 19, stk. 1, og ferskvandsfiskerilov § 7, stk. 3. Efter landvæsenretslov § 31, stk. 1, kan bistand af sagkyndig forlanges af rekvirenten.

Antagelse af byplankyndig bistand er i mange tilfælde unødvendig for sagens behandling og den obligatoriske regel bør derfor ophæves. Ofte vil samme ekspropriation iøvrigt kunne foretages efter anden lovgivning, f.eks. vejloven eller bygge-loven, hvor sådan bistand ikke er foreskrevet.

65) Smh. som udtryk for samme tankegang lejelov § 67, stk. 5, hvorefter besigtigelse foretaget af boligrettens lægdommere "i det omfang, forholdene tillader det, (bør) træde i stedet for foretagelse af syn og skøn".

66) Jfr. U 1965.61 H og U 1968.850 Ø, smh. VII B 1.

kommissionen, er nødvendig. Det helt almindelige tilfælde er indgreb i skovbevoksede arealer, når blot indgrebet ikke er helt ubetydeligt.⁶⁷⁾ Et tilsvarende behov vil ofte være til stede ved indgreb i minkfarme, gartnerier⁶⁸⁾ og frugtplantager af et vist omfang. Som noget mere specielt kan nævnes, at der i praksis har været tilkaldt veterinær- og kunstkyndige personer.⁶⁹⁾ Areal- og bygningsværdier vil kommissionerne nærmest undtagelsesfrit bedømme selv,⁷⁰⁾ men ved bygningsindgreb kan det undertiden være nødvendigt med sagkyndig bistand til bedømmelse af de muligheder en virksomhed har for at indrette sig.⁷¹⁾

I en særstilling står landinspektørerne, som ikke er vurderingssagkyndige i den ovenfor omhandlede betydning. I ekspropriationsproceslovens og vejlovens terminologi er landinspektørerne slet ikke sagkyndige, smh. vejlov § 60, stk. 2, "medlem, landinspektør eller sagkyndig". Som følge af bistandens særlige tekniske karakter må det som almindelig regel antages, at landinspektøren kan deltage i ankeinstansen, uanset at han har medvirket ved samme sags behandling i 1. instans, jfr. vejlov § 60, stk. 3, og ekspropriationsproceslov § 10, stk. 3, der netop undlader at henvise til bestemmelsen om ledende landinspektør i § 8. Denne ordning er uden tvivl praktisk, smh. også ekspropriationsbetænkning I p. 18, hvor det sammenfattende siges, at landinspektørens detailkendskab til den enkelte sag er af "afgørende betydning for ekspropriationssagens tilfredsstillende afvikling". På den anden side kan det forhold, at landinspektøren på en vis måde fungerer som officiel sladrebank tænkes at influere i mindre heldig retning på kendelsernes begrundelse og gennemskuelighed. Der er ikke af hensyn til ankeinstansen noget behov for en specifikation af den fastsatte erstatning.⁷²⁾

Efter såvel ekspropriationsproces- som vejloven skal der medvirke landinspektør ved enhver taksation, smh. henholdsvis § 8 og § 59, stk. 1. Når man alene hæfter sig ved landinspektørens egentlige, tekniske funktion, kan dette

67) TK 1.3, 58; 2.49.

68) TK 1.112. I utr. ØLD af 30.11.1970 nr. 258/1969 gjorde ejeren, en handelsgartner, gældende, at det var en fejl, at der ikke under taksationen var tilkaldt sagkyndig bistand. Da det der skulle ydes erstatning for var jord i et byudviklingsområde – arealerstatningen var fastsat til 15 kr. pr. m² – var retten enig i, at "særlig sagkundskab i gartneri efter det foreliggende har været uforuden".

69) Henholdsvis TK 2.12 og 2.49.

70) Se dog TK 1.43 arkitektbistand vedrørende totalekspropriation af pakhus.

71) F.eks. TK 3.27, hvor civilingeniør blev tilkaldt til bedømmelse af forringede aflæsningsmuligheder.

72) Smh. til begrundelsesspørgsmålet VIII især indledningen.

synes en urimelig ordning, jfr. Poul Andersen U 1964 B. 74. Den tilsvarende regel i vejbestyrelseslov § 29, stk. 2, ses da også fraveget i enkelte tilfælde specielt ved totalekspropriation, smh. TK 1.43(44): "Kommissionens medlemmer og sagens parter har anset det for uforholdsmæssigt at lade landinspektør medvirke".

Spørgsmålet, om sagkyndig bistand er nødvendig, frembyder undertiden særlige vanskeligheder. Dette er således tilfældet, hvor der eksproprieres eller fredes arealer, der hævdes at være råstofholdige. Såfremt brydning endnu ikke er påbegyndt vil en nærmere geologisk undersøgelse ofte være påkrævet for at konstatere evt. forekomsters godhed og mængde. Hensynet til eksproprianten tilsiger imidlertid, at kommissionerne udviser en vis tilbageholdenhed med at foranstalte undersøgelser foretaget på dennes regning. Hvis tidligere undersøgelser og målinger på nærliggende arealer foreligger og disse har været negative, kan det være særligt nærliggende at drage slutninger til det eksproprierede areal.⁷³⁾ Da værdien af evt. råstofforekomster tillige er afhængig af andre faktorer såsom beliggenhed ved vejnet, forekomster i området iøvrigt og afsætningsmulighederne, kan der imidlertid selv i bekræftende fald være en så ringe merværdi forbundet med forekomsterne, at det af den grund ikke er rimeligt at lade særlige undersøgelser foretage.⁷⁴⁾ Såfremt en lodsejer afholder udgifter til boreprøver

73) I et tilfælde, hvor Geologisk Institut havde undersøgt nærliggende ejendomme udtaler taksationskommissionen for Bornholm i kendelse af 12.3.1962, at det må anses for "yderst tvivlsomt, om der overhovedet forekommer anvendelig sandsten under storstedelen af de eksproprierede og afskårne områder. Muligheden herfor findes at være så usikker, at den ikke kan antages at give sig udslag i områdernes handelsværdi og ikke kan begrunde et krav om erstatning for næringstab som det rejste. Den af eksproprianten krævede nærmere undersøgelse for ekspropriantens regning til oplysning af brydningsmulighederne må antages at være så bekostelig, at udgifterne herved ikke kan anses for at henhøre under de omkostninger ved kommissionsbehandlingen som det efter vejbestyrelsesloven påhviler eksproprianten at afholde. Herefter findes den af eksproprianten fremsatte begæring om foretagelse af en sådan undersøgelse ikke at kunne tages til følge". Særligt fredningsmyndighederne har ført en restriktiv praksis, smh. J. Garde, Dansk Vejtidsskrift 1972.138-39.

74) I et tilfælde, hvor der var nedlagt påstand om erstatning for tørvejord til en m^3 pris, hedder det i ekspropriationskommissionens kendelse af 23.10.1969 (Oksbøl øvelses- og skydeterræn): "Allerede under hensyn til at værdien af det eksproprierede areal efter kommissionens opfattelse ikke afhænger af mængden af den på stedet værende tørvejord, da det er forbundet med ikke uvæsentlige omkostninger at optage,

m.v. førend han kender kommissionens opfattelse af nødvendigheden af disse udgifter, løber han en risiko for selv at måtte bære omkostningen herved, navnlig hvis undersøgelsen falder negativt ud.⁷⁵⁾

At den sagkyndige tilkaldes for at "deltage i Taxationen" som det hed i jernbaneforordningens § 11, indebærer naturligt nok ikke, at han har stemmeret, men at han tager del i kommissionens rådslagning. Undertiden anfører loven udtrykkeligt, at den sagkyndige deltager i forhandlingerne, dog uden stemmeret,⁷⁶⁾ men regler der blot går ud på at der kan tilkaldes sagkyndig bistand må antages at have samme indhold. Den almindelige utryghed der hæfter ved denne ordning, specielt når den sammenholdes med retsplejelovens syn og skøn⁷⁷⁾ har i nyere lovgivning ført til en stramning af reglerne med hensyn til kontradiktion. Ekspropriationsproceslov § 19, stk. 1, udtaler således at de fremmødte skal gøres "bekendt med de for kommissionen om sagen foreliggende oplysninger, herunder sagkyndiges erklæringer. . ." og dette må nu antages at gælde som en almindelig grundsætning ved taksation.⁷⁸⁾ Den anførte bestemmelse synes at forudsætte, at den sagkyndige bistand normalt består i at give en skriftlig redegørelse i sagen. Den helt almindelige regel i praksis er imidlertid, at den sagkyndige deltager i kommissionens møde med parterne og først på dette tidspunkt redegør for sine undersøgelser og besvarer evt. spørgsmål fra parterne. Iøvrigt bistår han kommissionen efter at sagen er optaget til kendelse.

I ekspropriationskommissionernes praksis forekommer den variant, at anlægsmyndigheden af kommissionen anmodes om at foranstalte nærmere

transportere og forarbejde denne, har kommissionen ikke fundet anledning til som af ejeren ønsket at lade foretage nærmere undersøgelser til konstatering af mængden af den tilstedeværende tørvejord".

Særlige undersøgelser er foretaget i TK 1.3, 99 (101 note 5); 2.90, 120.

75) Se nærmere p. 303 f.

76) Således vejbestyrelseslov § 29, stk. 3; i vejlov § 59, stk. 2, tales uden realitetsændring om "vejledende udtalelser".

77) Smh. Bent Christensen p. 153 og Abitz, Juristen 1967.21.

78) Smh. for vejekspropriationernes vedkommende Abitz, Juristen 1967.21 og landvæsenretslov § 31, stk. 2, som ændret i 1969. Om pligtens omfang i almindelighed Bent Christensen p. 409-10.

undersøgelser foretaget, se således TK 2.90. Hensigten hermed er, at en sagkyndig, efter optaget kontakt med parterne, med sin redegørelse skal klargøre vurderingsgrundlaget for kommissionen til et senere møde.

Syn og skøn er nu udtrykkeligt hjemlet til brug for en landvæsenskommission eller overlandvæsenskommission og foregår for kommissionen selv.⁷⁹⁾ Samtidig er det bestemt, at hvis en af parterne eller den sagkyndige fremsætter begæring derom, kan landvæsensretten bestemme, at den sagkyndiges medvirken skal finde sted efter retsplejelovens regler om syn og skøn, hvilket indebærer, at dette optages ved de almindelige domstole.⁸⁰⁾ Disse regler som ganske bryder med det tilvante inden for taksationsprocessen, må vel – udover at landvæsensretsloven allerede på andre punkter, f.eks. vidneførsel, har overført retsplejelovens regler – ses på baggrund af at landvæsensretsmedlemmerne traditionelt har været uden særlig vurderingskyndighed. Reglerne, som er en delvis imødekommelse af Advokatrådets ønsker, er dog tydeligvis udtryk for en mere almindelig utryghed ved en ordning, hvorefter den sagkyndige trækker sig tilbage sammen med kommissionen.⁸¹⁾

Der er ud fra kommissionernes sammensætning og mulighed for at tilkalde sagkyndig bistand en naturlig formodning for, at en part ikke ved retten kan få udmeldt syn og skøn i den sag, der behandles ved taksation. Retsplejelovens § 354 om udmeldelse af syn og skøn før sagen er tingfæstet, er for så vidt uden anvendelse. Til støtte herfor kan endvidere anføres, at det også før retsplejeloven blev antaget, at de almindelige regler om skønsforretninger var uden anvendelse i det omfang, at særlige taksationskommissioner var nedsat.⁸²⁾ Denne retstilstand blev ikke ændret med retsplejeloven,

79) Landvæsensretslov § 29, stk. 2, som ændret ved lov nr. 148 af 9.4.1969. Reglerne i repl. "finder tilsvarende anvendelse". Der antoges ikke tidligere at være adgang til optagelse af syn og skøn, jfr. Tolstrup p. 30.

80) Landvæsensretslov § 31, stk. 2.

81) Se Ft. 1968/69 till. A sp. 1457 og 1460 hvor der henvises til Advokatrådets skrivelse af 28.9.1964, optrykt som bilag 13 i spilleadvandskommissionens betænkning nr. 431/1966.

82) Jfr. Nellesmann: Den ordinære civile Procesmaade, 4. udg. (1892) p. 548–550, smh. p. 598.

der opretholdt de gældende regler om de såkaldte extrajudicielle⁸³⁾ syn og skøn.⁸⁴⁾

Hvis et vurderingsorgan ikke er sikret en sagkyndig sammensætning og ikke har adgang til at tilkalde sagkyndig bistand, bør muligheden af at optage syn og skøn dog formentlig ikke anses for udelukket. Den i medfør af stærkstromsloven nedsatte voldgiftsret, som befinder sig i denne situation, har givet udtryk for den opfattelse, at den har en sådan adgang.⁸⁵⁾ Dette stemmer med retspraksis i voldgiftssager i almindelighed, hvorefter der i disse er adgang til bevisoptagelse ved domstolene.⁸⁶⁾

Det må endvidere bemærkes, at den almindelige adgang efter retsplejelovens § 354 til isoleret bevisoptagelse inden retssag er anlagt, når beviset ellers vil kunne gå tabt eller blive særligt vanskeligt at føre, vil kunne begrunde optagelse af syn og skøn endnu medens sagen verserer for taksationsmyndighederne.⁸⁷⁾ Dette spørgsmål og de hermed forbundne omkostninger er taksationssagen uvedkommende. Den kategoriske afvisning af ethvert syn og skøn inden for nærværende felt, der som oven for anført blev

83) Smh. ovenfor p. 14 f og 20.

84) Jfr. Tvistemål p. 140 og Retsraadets udtalelse nr. 5 i U 1920 B 90. Overfredningsnævnet udtaler da også i skrivelse af 2.2.1970 vedrørende fredning af Knude Klint på Fur, at underretten ikke har en sådan adgang i fredningssager. Syn og skøn i fredningssager er selve fredningsapparatet med sin særlige taksationskommission, som kan antage sagkyndig medhjælp.

Ved Skive rets dom af 27.2.1970 vandt dette synspunkt medhold dog med visse berettigede reservationer, smh. note 87. Se iøvrigt om landvæsensretter ovenfor note 79.

85) Smh. Elektroteknikeren 1961.119 (V) hvor opmanden overvejede at lade foretage en syns- og skønsforretning til bedømmelse af støjplagens omfang, men "under hensyn til vanskeligheden herved og den formentlig ret store bekostning, det måtte forventes at ville medføre", fandt han det forsvarligt at afgøre sagen på det foreliggende grundlag. Værdiforringelsen på grund af ledningsstøj ansattes herefter til 3.000 kr.

86) Jfr. betænkning nr. 414/1966 vedrørende lovgivning om voldgift p. 13 og 38. Praksis er nu lovfæstet, jfr. lov om voldgift nr. 181 af 24.5.1972 § 5.

87) Det udtales i den i note 84 anførte underretsdom, at "lovgivningen vedrørende fredningssager er således udbygget, at der ikke i almindelighed findes anvendelse for udenretligt syn og skøn, og retten finder endvidere, at dette i hvert fald må nægtes, når rekvirenten ikke derved afskæres fra senere, eventuelt under en retssag, at føre bevis for sin påstand". På indeværende tidspunkt forelå ingen risiko for bevisfortabelse; begæringen vedrørte omfang og kvalitet af en molerforekomst.

hævdet i den ældre proces, må ses i lyset af den dengang herskende retstilstand, hvorefter domstolskontrollen med de foretagne taksationer var stærkt begrænset.⁸⁸⁾

c. Indhentning af oplysninger fra andre myndigheder

Der er en række oplysninger som kommissionen og specielt formanden, så at sige rutinemæssigt vil påse er til stede ved enhver taksation. Dette gælder, udover kortmateriale, tingbogsattester om på ejendommen lyste hæftelser og byrder samt den ved sidste vurdering ansatte ejendomsværdi. Disse oplysninger vil normalt allerede være fremskaffet af eksproprianten i forbindelse med ekspropriations- og forligsforhandlingerne. Kommissionen vil således automatisk modtage oplysninger om tinglyste servitutter om byggelinier, fredningsbestemmelser, kondemneringsbeslutninger m.v. Men også en række andre forhold af betydning for ejendommens juridiske status må kommissionen efter omstændighederne sørge for bliver klarlagt. Udover zonestatus, bygningsvedtægtsbestemmelser, dispositionsplaner og andre administrativt fastlagte planer kan der være spørgsmål om lovbestemte rådighedsbegrænsninger, f.eks. naturfredningslovens skov-, vandløbs- og vejbyggelinier.

At den ovennævnte lovgivning, ofte sammenfattet under udtrykket planlovgivningen, har meget stor betydning for erstatningsfastsættelsen kræver ikke nærmere dokumentation. Den principielle rækkevidde af et planinstitut må derfor ofte tildrage sig opmærksomheden. Endnu oftere bliver der imidlertid i praksis tale om, hvorledes en bestemt plan bliver administreret i ekspropriationsområdet. Undertiden vil en ejendoms forskellige udnyttelsesmuligheder være fastlagt inden ekspropriationssagen opstår, idet der er meddelt dispensation eller afslag fra den pågældende planmyndighed.⁸⁹⁾ I så fald er vurderingsproblemet relativt enkelt. Mere kompliceret bliver

88) Smh. VIII B 1.

89) Smh. LVK XVII.14, hvor landvæsenskommissionen udtaler, at et dambrugsprojekt fandtes egnet til gennemførelse, og at det "alene er fredningsmyndighedernes stilling til sagen og disses fremhævelse af et eventuelt § 40-forbud efter naturfredningsloven af 18. juni 1969, der er årsag til, at sagen ikke fremmes på nuværende tidspunkt".

sagen, hvis ekspropriationen kommer førend en sådan afklaring har fundet sted.

Under den tidligere retstilstand, hvor fredningsmyndighederne kun kunne bremse et dambrug ved at skride til fredning, kunne ejeren – også erstatningsmæssigt set – være interesseret i at styrke sin position ved forinden at få vandløbsrettens godkendelse af dambrugsprojektet. Denne fremgangsmåde, som synes anvendt i den i note 89 omtalte sag, er ud fra almindelige hensyn til rationel sagsbehandling mindre hensigtsmæssig, og kan medføre et samfundsmæssigt spild i form af forgæves afholdte projekteringsudgifter. Forinden et projekt til dambrug udarbejdes og forelægges – evt. afgøres af – vandløbsretten bør spørgsmålet derfor forelægges fredningsplanudvalget, jfr. også cirk. nr. 208 af 1.10.1972 punkt 9 C. Da fredningsplanudvalget nu kan nægte at give godkendelse, uden at der af den grund skal ydes erstatning, jfr. naturfredningslov § 43, stk. 1, som ændret ved lov af 7.6.1972, vil denne procedure også fremover være i ejerens naturlige interesse. I fredningssager rejst før 1.9.1972 vil spørgsmålet om erstatning for mistet mulighed for anlæg af dambrug dog stadig kunne forekomme, smh. anf. cirk. punkt 17 og TK 3.112.

Der er ingen tvivl om, at en taksationsmyndighed er berettiget til at indhente udtalelser om lovfortolkningsspørgsmål⁹⁰⁾ eller om hvorledes den administrerende myndighed ville have stillet sig til en ansøgning⁹¹⁾ fra eksproprianten. Det forekommer da også i vid udstrækning i praksis, hvad enten det så sker på den måde, at kommissionen selv retter henvendelse til den pågældende myndighed, eller den foranlediger at eksproprianten, evt. en ekspropriat som er repræsenteret ved advokat, gør dette. For ekspropriations-

90) I overfredningsnævnets sag 66:1534 (Krogsande-Boldbjerge) tilsluttede boligministeriet sig i en skr. af 9.10.1964 den af klitvæsenet hævdede opfattelse, at allerede klitfredede arealer ikke kunne medregnes i den i området gældende minimumsgrundstørrelse på 2500 m².

I Elektroteknikerens 1953.459 (V) udtalte elektricitetsrådet til opmanden, at stærkstrømsreglementet ikke indeholdt noget forbud mod stensprængninger i nærheden af luftledningsanlæg, og at rådet for sit vedkommende ikke fandt det påkrævet, at der af sikkerhedsmæssige grunde skete nogen indskrænkning af lodsejerens ret til stensprængning, smh. også note 97.

91) I Elektroteknikerens 1952.147 (V) udtalte et fredningsnævn til opmanden, at det ville være sindet at meddele tilladelse til villabebyggelse på det af en masteservitut berørte areal, der lå inden for 300 m fra fredskov. I overfredningsnævnets sag 64:1637 (Lille Mølle) havde landbrugsministeriet erklæret sig villigt til en midlertidig ophævelse af fredskovspligt for grusgravning.

Særdeles hyppigt forekommende er henvendelser til byudviklingsudvalg, se TK 1.87, 88, 90; 2.1, 83.

kommissioners og fredningsnævns vedkommende lettes denne oplysningsvirksomhed ved at en række af de relevante myndigheder giver møde for kommissionen.⁹²⁾

Med hensyn til at afgive vejledende udtalelser af betydning for erstatningsfastsættelsen gælder intet specielt for det ministerium som i tjenstlig henseende er overordnet taksationskommissionen, se derimod om kompetencespørgsmål ovenfor p. 63.

Nogen almindelig hjemmel til at kræve oplysninger fra andre myndigheder har taksationskommissionerne ikke, og der synes heller ikke at være noget behov herfor i praksis.⁹³⁾ Hvad specielt angår behovet for indseende med f.eks. en forretningsdrivende ekspropriats indtægtsforhold, vil kommissionen ganske vist være afskåret fra at få oplysninger herom fra skattevæsenet,⁹⁴⁾ men følgen heraf bliver kun en processuel skadevirkning for den pågældende ekspropriat, som ikke opfylder sin oplysningspligt, smh. 2.

I mange tilfælde er det ubetænkeligt, at der anmodes om, og at der afgives udtalelser til brug for erstatningsfastsættelsen. Dette gælder i første række med hensyn til fortolkningsspørgsmål. Det samme er tilfældet hvis den adspurgte myndighed fører en nogenlunde konsekvent praksis i sager som den forelagte. Det vil da ikke være så vanskeligt for denne at give svaret, og udtalelsen vil have meget betydelig vægt ved vurderingen. Men i mange tilfælde er situationen ikke så ren. Hvis kommissionen undtagelsesvis er bekendt hermed på forhånd bør den vel ofte undlade at spørge. I alle tilfælde bør den ikke lægge for stor vægt på sådanne senere

92) Jfr. ekspropriationsproceslov § 13, stk. 2, se herved til illustration TK 2.25, og naturfredningslov § 14, stk. 3.

93) De midlertidige tillæg til indkvarteringslov af 19.3.1924, smh. lov nr. 362 af 19.7.1943 § 8 og lov nr. 307 af 29.5.1945 § 5, indeholdt den bestemmelse, at "enhver stats- og kommunal myndighed er pligtig at tilvejebringe og at meddele sådanne oplysninger" som vurderingsnævnet måtte ønske til brug ved sagens behandling. Der blev ikke givet nogen nærmere motivering for bestemmelsen, som blev indsat under udvalgsbehandlingen, se Rt 1942/43 till. B sp. 1877.

Bent Christensen p. 392 anfører, at der rimeligvis gælder en hovedregel om myndighedernes indbyrdes bistandspligt, men at den har "tvivlsom praktisk betydning".

94) Smh. statsskattelov § 44 om tavshedspligt over for "uvedkommende".

indhentede udtalelser.⁹⁵⁾ Dette bør navnlig gælde, hvor den eksproprierende myndighed udtaler sig i anden egenskab, og udtalelsen således får karakter af partserklæring.⁹⁶⁾ Ofte vil den adspurgte myndighed iøvrigt give udtryk for, at dens udtalelse må tages med visse forbehold, og det sker, at en myndighed afviser at ville svare fordi den ikke ser sig i stand hertil.⁹⁷⁾ Boligministeriet afslår således at udtale sig om muligheden af dispensation fra regler om mindstegrundstørrelse og udnyttelsesgrad, førend det har haft lejlighed til at bedømme det konkrete byggeprojekt.⁹⁸⁾

Opfattelsen er formentlig den, at en myndighed også kan nægte sin bistand, fordi der lægges for stor byrde på den spurgte myndighed.⁹⁹⁾ Følgen heraf vil imidlertid normalt blive til skade for en part, og hvis det rejste spørgsmål ligefrem har principiel karakter, synes en afvisende holdning kritisabel.¹⁰⁰⁾

En bivirkning af indhentning af udtalelser er, at taksationen regelmæssigt må udsættes, smh. nærmere under C 2. Hensynet til en nogenlunde hurtig afvikling af sagerne fører derfor i praksis til, at

95) I samme retning anfører Garde, Dansk Vejtidskrift 1972.143 med hensyn til bedømmelse af råstofværdier, som kan nægtes udnyttet i henhold til lov nr. 285 af 7.6.1972 § 4, at det for ekspropriations- og fredningsmyndigheden kan "føles mindre tilfredsstillende at lægge for stor vægt på sådanne senere indhentede udtalelser".

96) Smh. TK 1.84 hvor taksationskommissionen lagde til grund, at det måtte påregnes at "denne grund, hvis den nu omhandlede oversigtsservitut ikke var pålagt, ved udstykning som byggegrund vil blive pålagt oversigtsservitut, muligt af samme omfang som den nu pålagte". Overtaksationskommissionen lod dog ikke erstatningsfastsættelsen påvirke heraf, men kendelsen er uden nærmere begrundelse.

97) I forbindelse med erstatningsfastsættelsen for tre ejendomme som anvendte flysprøjtning, utr. kendelser af 13.4.1966 (V), rettede opmanden en forespørgsel til luftfartsdirektoratet om hvilken minimumsafstand til ledningsnettet der måtte antages at gælde ved parallelflyvning. Direktoratet ønskede ikke at udtale sig nærmere herom. Henvendelsen var foranlediget af direktoratets meddelelse af 6.7.1965 nr. 40, hvorefter den i Bestemmelser om civil luftfart nr. 5-2 under pkt. 6.4. anførte regel om særlig agtpågivenhed ved manøvrering i nærheden af luftledninger skulle forstås således, at der aldrig må flyves under ledningerne. Et sådant forbud var ikke hidtil blevet hævdet og at flyvning under ledningerne i al fald i en vis udstrækning praktiseredes blev lagt til grund i voldgiftspraksis, jfr. Elektroteknikeren 1953.587 Ø.

98) TK 2.70(71 note 1).

99) Bent Christensen p. 392 og måske note 97. En sådan begrænsning indfortolkes også med hensyn til editionspligten i civilprocessen, smh. U 1950.761 H og Tvistemål p. 260.

100) Smh. note 111.

udtalelser kun indhentes i det omfang omstændighederne klart gør dette rimeligt af hensyn til sagens forsvarlige oplysning.

2. Parternes medvirkenspligt.¹⁰¹⁾

I tiden indtil grundloven af 1953 var domstolskontrollen i det væsentlige begrænset til en efterprøvelse af om der var begået fejl ved taksationen. Det afgørende for at statuere omtaksation var om kommissionen, evt. modparten på den ene side eller sagsøgeren på den anden side måtte lastes for en sags mangelfulde oplysning. Det forhold, at en taksationskommission ikke havde taget stilling til, at ejeren skulle udrede et beløb for udtræden af et andelsmejeri, kunne således ikke uden videre medføre vurderingsforretningens ugyldighed. Vedrørende en ejendom, der allerede på ekspropriationstidspunktet var uden besætning, fandt højesteret, at det havde "påhvilet ham (ejeren) overfor taksationskommissionen at rejse spørgsmålet om forholdet til mejeriet og de økonomiske konsekvenser, en udmeldelse kunne medføre for ham".¹⁰²⁾ Under den gældende retstilstand hvor domstolene selv korrigerer den fejlagtige erstatningsfastsættelse uden at det er afgørende, hvem der er ansvarlig for fejlen,¹⁰³⁾ accentueres undersøgelsespligtens nærmere omfang ikke på tilsvarende måde. Der er dog ingen anledning til at antage, at pligterne med hensyn til sagens oplysning i dag skulle ligge anderledes. Er en sag mangelfuldt oplyst på grund af en parts forsømmelighed er det således nærliggende at tage hensyn hertil ved spørgsmålet om sagsomkostninger,¹⁰⁴⁾ eller ved afgørelsen af, om

101) Ordet pligt taget i en vid betydning, hvor pligtens tilsidesættelse evt. blot er sanktioneret ved en processuel skadevirkning. En tilsvarende terminologi anvendes af Bent Christensen p. 373 og Nørgaard p. 93.

102) U 1957.286 H. I sagen lå såvel ekspropriation som taksation forud for grundloven af 5. juni 1953 og der var mellem parterne enighed om, at dennes § 73, stk. 3, ikke fandt anvendelse.

103) Abitz, Juristen 1967.19 og U 1969.275 H. Afvisningspåstand vedrørende erstatning for særlige flygener som "ikke ses at have været fremført under voldgiftsbehandlingen eller er påkendt af voldgiftsretten", blev ikke taget til følge.

104) Se til illustration den nedenfor p. 297 note 39 omtalte kendelse vedrørende de faste omkostninger. Kendelsens synspunkt har i dag nok så stor betydning for spørgsmålet om tilkendelse af sagsomkostninger.

en erstatningsafgørelse kan optages til fornyet bedømmelse.¹⁰⁵⁾

I de enkeltstående bestemmelser om prøvetaksation som findes i ekspropriationslovgivningen, første gang i den københavnske byggelov af 1939, gives dog udtryk for, at de pågældende rettighedshavere er "pligtige til – med bindende virkning i tilfælde af sagens videre behandling – at give alle nødvendige oplysninger", jfr. § 42, stk. 7, byggelov § 59, stk. 6, og saneringslov § 39, stk. 3. Denne pligt synes dog naturligt knyttet til prøvetaksationsinstituttet som sådant og tillader allerede af den grund ikke videregående slutninger. Instituttet bruges ikke nævneværdigt i praksis.

Såfremt en part sidder inde med oplysninger eller dog er den nærmeste til at kende visse omstændigheder af betydning for erstatningsfastsættelsen, kan kommissionen opfordre ham til at fremkomme hermed. For så vidt angår ejerens forhold er dette særlig praktisk med hensyn til dokumentation af indkomst. I en sag, hvor ekspropriaten påstod en særlig erstatning for indtægtstab bemærker ekspropriationskommissionen, at "ejereren på trods af gentagne opfordringer ikke har fremlagt regnskab for de seneste tre år til dokumentation af de hidtidige indtægter fra besøgende til kalkminen, hvorfor kommissionen heller ikke har fundet det godtgjort, at disse besøg har givet noget væsentligt overskud".¹⁰⁶⁾ I samme sag bemærker kommissionen, at den har måttet afvise en nedlagt påstand om erstatning for tabte udvidelsesmuligheder af et dambrug "allerede under hensyn til, at ejeren ikke har dokumenteret at have modtaget samtlige de til udvidelse af et dambrug nødvendige tilladelser".

Det er således klart forudsat, at en part har pligt til, i alt fald

105) Vandforsyningslov § 19, stk. 4, betinger dette af, at "den tidligere sag uden ansøgerens fejl har foreligget urigtigt oplyst".

106) Ekspropriationskommissionen vedr. hovedlandeveis anlæg i Jylland, kendelse af 14.4.1972 (Tingbæk kalkmine).

I TK 3.58, hvor et 1000 m² stort areal efter 4 års midlertidig ekspropriation blev tilbageleveret ubenyttet, fandt ekspropriationskommissionen ikke grundlag for nogen erstatningsydelse: "Uanset, at kommissariatet gentagne gange har opfordret ejerne til at fremsende dokumentation for det af dem påståede tab (mistet lejeindtægt), har ejerne ikke fremsendt en sådan dokumentation. De har heller ikke under arbejdets udførelse forespurgt anlægsmyndigheden om muligheden for selv at disponere over det pågældende areal. Hertil kommer, at tilgrænsende arealer, der ligeledes tilhører ejerne, men som ikke har været omfattet af den midlertidige ekspropriation, tilsyneladende ikke har været udlejet i anlægsperioden".

efter opfordring, at medvirke til sagens oplysning, og at denne pligt er sanktioneret ved en art processuel skadevirkning.¹⁰⁷⁾ Praksis giver imidlertid ikke holdepunkter for at antage, at den processuelle skadevirknings indtræden er begrænset til disse tilfælde. I en del kendelser tages der helt eller delvis afstand fra et krav blot under henvisning til, at dette er udokumenteret. En sådan formulering må dog ikke forlede til den antagelse, at bevisbyrdeproblematikken ved taksation svarer til den der gælder i civilprocessen. I reglen er formuleringen kun udtryk for, at et krav har forekommet kommissionen så tvivlsomt, at den ikke har fundet anledning til selv at undersøge spørgsmålet nærmere, og end ikke har villet belaste sagen med at opfordre en part hertil. Dette gælder selv om kommissionen har uhindret adgang til de i sagen omhandlede oplysninger, smh. nedenstående kendelse.

Ved erstatningsfastsættelsen for en autoophuggervirksomhed der var bragt til ophør i medfør af byggelovens § 20 b, påstod indehaveren sig tilkendt en særlig erstatning for vogne, som kunne istandsættes, og han fremsatte ønske om, at de tilkaldte sagkyndige skulle gennemgå hele det på pladsen værende lager for at konstatere, hvilke vogne der kunne indregistreres. En sådan minutøs gennemgang ved de sagkyndige af de på pladsen værende vogne fandt kommissionen ikke der var tilstrækkelig anledning til, idet "kommissionen finder, at det må påhvile erstatningssøgende selv at dokumentere sine krav". Afgørelsen kan imidlertid ikke siges at hvile på en ren bevisbyrdebetragtning, da det i kendelsen videre antages, at det evt. tab burde være afværget under hensyn til den lange frist, der var givet indehaveren til virksomhedens afvikling.¹⁰⁸⁾

En part må heller ikke forholde kommissionen oplysninger, som hverken den eller modparten kan have kendskab til, når han dog må indse, at oplysningerne, omend ufordelagtige for ham, er af væsentlig betydning for erstatningsfastsættelsen.¹⁰⁹⁾ Det er indlysende, at der i et evt. senere led i processen vil kunne ske korrektion, såfremt et sådant forhold bringes på det rene, men

107) Smh. hertil og det følgende Bent Christensen p. 374–77.

108) TK 3.23.

109) U 1939.1038 H. Flertallet anså det ikke for godtgjort, at ejeren var "bekendt med det (af Fabrikstilsynet) overfor Driften tagne Forbehold, eller at han ansaa den ændrede Aftale om Lejerens Adgang til Opsigelse af Lejemaalet for et Forhold, der havde Interesse for Erstatningens Fastsættelse".

denne mulighed er ikke specielt knyttet til, om den omhandlede oplysningspligt er tilsidesat. Derimod ville der ved en ansøgning fra modparten om oprejsningsbevilling kunne tages hensyn hertil og i grove tilfælde måtte der vel kunne rejses selvstændig sag om tilbagesøgning.¹¹⁰⁾

Selv om en part er nærmest til at søge et forhold oplyst kan det efter omstændighederne være utilfredsstillende at henholde sig til dansk rets almindelige bevisbyrderegler vedrørende erstatningskrav. Dette kommer tydeligt frem i en sag, hvor spørgsmålet var om der var fare forbundet med brug af vandkanoner under stærkstrømsledninger. Stillet over for dette problem udtalte den pågældende voldgiftsret, at skulle sagen afgøres på det da foreliggende grundlag, måtte afgørelsen komme til at gå ud på, at elværket, som ikke havde forsøgt at godtgøre, endsige godtgjort, at lodsejeren farefrit kunne etablere det projekterede kunstvandingsanlæg, måtte erstatte denne det tab, han tilstrækkeligt kunne sandsynliggøre at ville lide ved at måtte opgive vandingsanlægget. Da en "sådan formel afgørelse" forekom opmanden utilfredsstillende, idet den dels kunne afskrække lodsejere fra at etablere vandingsanlæg, dels kunne føre til betydelige erstatninger, som muligvis kunne være undgået, indhentes der en udtalelse fra elektricitetsrådet, der i forlængelse heraf foranledigede afholdt omfattende forsøg til at bringe klarhed over spørgsmålet.¹¹¹⁾

Det forhold, at parterne har en vis pligt til at medvirke ved sagens oplysning, udelukker ikke, at kommissionerne stadigvæk har det almindelige ansvar herfor. Medvirkenspligten omfatter især de tilfælde, hvor en kommissions normale oplysningsmidler, jfr. 1, ikke er tilstrækkelige. Kommissionen må derfor ad anden vej søge sagen oplyst, specielt ved at vejlede og ved at opfordre parterne med hensyn til nærmere dokumentation af et krav. Denne virksomhed er et naturligt led i undersøgelsespligten. Men en taksationsmyndighed

110) I den i foregående note anførte sag påstod kommunen således principalt tilbagebetaling (erstatning), subsidært omtaksation.

111) Elektroteknikeren 1952.353 (V). Sagen var udsat i to år. Undersøgelsens konklusion var, at "der kan ses bort fra fare for personer ved, at vandstrålen fra et regnkanonanlæg, der bruges normalt, tilfældigt rammer en høispeningsluftledning. . .".

vil undertiden gå videre, idet den efter omstændighederne kan finde det nødvendigt at søge sagen bedre oplyst ex officio. Som ovennævnte voldgiftsretsafgørelse viser, sker dette selv i tilfælde, hvor en part kunne siges at have medvirkenpligt.

C Sagens oplysning – udsættelsesgrunde

På baggrund af taksationsprocessens ringe krav til parternes forberedelse kan det ikke undre, at taksationskommissionerne ofte må udsætte en sags afgørelse for at et forhold af betydning for erstatningsfastsættelsen kan blive bragt på det rene. Udsættelse kan imidlertid også være nødvendig af andre grunde, f.eks. at en skades nærmere omfang endnu ikke kan bestemmes. For den videre fremstilling er det derfor hensigtsmæssigt at foretage en gruppering efter, hvilke hensyn der efter lovgivning eller praksis kan føre til udsættelse.

1. Uklarhed med hensyn til ekspropriationsindgrebet.

Taksationskommissionen kan forlange klar besked af eksproprianten om afståelsens nærmere omfang. Senest på taksationens tidspunkt må også de nærmere vilkår for ekspropriationens gennemførelse være fastlagt. Det gælder således de afhjælpende foranstaltninger, som eksproprianten hyppigt påtager sig overfor eksproprianten. Såfremt disse forudsætninger endnu ikke er bragt på det rene, vil taksationskommissionen efter omstændighederne udsætte sagen.¹¹²⁾ Også det forhold, at der affødt af ekspropriationen iværksættes forhandlinger om et mageskifte eller en større jordfordeling er naturligvis en rimelig grund til udsættelse.¹¹³⁾ Da eksproprianten efter de gældende regler kan modsætte sig tvungent magelæg, kan udsættelse i dette tilfælde dog kun ske med hans

112) Overtaksationskommissionen for Viborg m.fl. amter (27/1964). Udsættelse på forhandling mellem vejdirektoratet og parterne om en underførings bredde. Smh. også TK 2.79.

113) Ekspropriationsbetænkning I p. 72.

billigelse.¹¹⁴⁾ Hvis ekspropriaten ikke vil modtage et tilbudt velbeliggende areal vil der imidlertid efter fast praksis blive taget hensyn hertil ved erstatningsfastsættelsen, i overensstemmelse med det almindelige erstatningsretlige princip, hvorefter skadelidte har pligt til at begrænse tabet.¹¹⁵⁾

En taksationskommission behøver ikke at afvente udfaldet af indgivet klage over ekspropriationen, men kan, imod ekspropriatens ønske, straks skride til erstatningsfastsættelsen.¹¹⁶⁾ I almindelighed må den antagelig være forpligtet hertil på ekspropriantens begæring. Taksationen præjudicerer ikke retsstillingen, og der er ikke mindst ved vejanlæg en klar offentlig interesse i at ekspropriationen gennemføres uden forsinkelser.¹¹⁷⁾

2. Tilvejebringelse af oplysninger

Noget forberedende møde mellem sagens parter og kommissionen, evt. dennes formand, kendes ikke i den almindelige taksationsproces, men i de større sager vil det første møde ofte få karakter af et forberedende møde, således at kommissionen vel foretager besigtigelsen nu og skaffer sig en række oplysninger, men hvor det egentlige forhandlingsmøde udsættes på en parts nærmere dokumentation af sine krav, på sagkyndige undersøgelser eller indhentning af udtalelser fra en eller flere myndigheder.¹¹⁸⁾ Det må imidlertid påhvile formanden som procesleder at indskrænke udsættelserne til det mest nødvendige, herunder udvise en så tilpas forudseenhed, at f.eks. den sagkyndige bistand, som nogenlunde klart er påkrævet i sagen, kan være tilsagt til kommissionens første møde med parterne og så vidt muligt allerede på dette tidspunkt have foretaget sine beregninger.

114) Mere omfattende tvangsregler i forbindelse med ekspropriationsanlæg anbefales af landbokommissionen af 1960, jfr. 10. betænkning nr. 598/1971 p. 16 og 84 ff.

115) Smh. TK 2.7 med note 1 vedrørende erstatning for ejendomsindskrænkning.

116) Jfr. U 1936.651 Ø. Dommen synes overset af Poul Meyer p. 125.

117) Af U 1935.1040 H (1042) og U 1955.31 H (32) fremgår, at taksationskommissionen for København udsatte sagen på ministeriets afgørelse. I ingen af sagerne ses eksproprianten at have protesteret herimod. Det synes ret klart, at der ikke var tale om projekter, som hastede.

118) Således ovenfor note 111 og TK 2.90.

Da en taksationskommission som nævnt har pligt til enten selv eller med parternes bistand at søge sagen oplyst, kan den utvivlsomt også uden begæring træffe beslutning om udsættelse. Parternes ønske vil dog blive tillagt betydelig vægt. Såfremt parterne er enige om, at erstatning for flytteudgifter og tab af indtægter under flytning af en virksomhed skal udskydes til flytning er gennemført, har kommissionen ingen anledning til at modsætte sig udsættelsen.¹¹⁹⁾ Kommissionens bistand på dette punkt bliver da kun påkaldt i mangel af enighed. Det er imidlertid ret klart, at kommissionen som helt almindelig regel ikke kunne have udsat erstatningsfastsættelsen mod ekspropriatens protest, smh. under 3.

Ekspropriatens ønske om at fremskaffe visse arter af oplysninger, f.eks. tilbud på bygningsarbejder, som ekspropriationsindgrebet har gjort nødvendige, kan normalt ikke begrunde en udsættelse, og endnu mindre gælder dette ønsket om at kunne dokumentere de på arbejdet afholdte udgifter. Kommissionerne ved sædvanligvis god besked med hvad en bygningsændring skal koste. Til det procesøkonomiske hensyn kommer imidlertid også et særligt hensyn til ekspropriantens interesser. En udsættelse i det angivne øjemed vil kunne fjerne et incitament til – for håndværksmester eller arkitekt – at holde igen på prisen eller at begrænse arbejdets omfang til det absolut nødvendige. Endelig kan der, selv ved mindre ombygninger, være grundlag for at tage hensyn til opnåede forbedringer.¹²⁰⁾

En længere tids udsættelse uden parternes tiltrædelse heraf, kan som altovervejende hovedregel ikke tilstedes. I et tilfælde, hvor ejendomsvurderingen var påklaget af ekspropriaten udsatte kommissionen imod ekspropriantens ønske i afventning af skyldrådets afgørelse. Da denne lod vente på sig afgjorde kommissionen efter parternes ønske sagen på det foreliggende grundlag.¹²¹⁾ Navnlig tilsiger hensynet til ekspropriaten, specielt hvor denne ligefrem skal

119) Taksationskommissionen i henhold til Københavns byggelov 5.11.1963 (Citroén i Sydhavnen).

120) Jfr. U 1963.6 H.

121) TK 2.84. Taksationskommissionen for Århus amtsrådsreds, kendelse af 10.4.1964 (Harlev skole) udsatte på ejerens begæring i afventning af landvæsenskommissionens afgørelse om kloakering. I et sådant tilfælde vil en kommission vel i reglen også uden begæring besluttet udsættelse, hvis en afgørelse ventes i løbet af kort tid.

retablere sig, at udsættelser i det hele holdes inden for en snæver ramme.

Ikke mindst ønsket om afventning af en principiel retsafgørelse i en verserende retssag vil dog kunne begrunde en længere tids udsættelse af sagen, og dette må formentlig kunne ske ex officio jfr. også rpl. § 287, medmindre hensynet til ekspropriationen taler afgørende herimod.

Det almindelige udgangspunkt er, at forvaltningen ikke er afskåret fra at afgøre præjudicielle spørgsmål, der er genstand for en verserende retssag, smh. Poul Andersen p. 641 og foran II B 2 b. I mange tilfælde vil en udsættelse være ubetænkelig. Af U 1957.511 H (513) fremgår således, at ankenævnet vedrørende de tyske betalinger "i overensstemmelse med dettes sædvanlige forretningsgang" udsatte behandlingen i afventning af endelig domstolsafgørelse. F.O. 1971.134 (138) peger på, at den påkrævede fornyede kommissionsbehandling i forbindelse med en projektændring kunne afvente højesterets afgørelse af, hvilke regler kommissionsbehandlingen skulle følge.

I TK 2.103 besluttede taksationskommissionen at afgøre sagen på det foreliggende grundlag uden at afvente landsrettens afgørelse vedrørende en tidligere ekspropriation imellem samme parter, men overtaksationen var udsat i henvend 2 år på højesterets dom i den pågældende sag, jfr. U 1970.135 H. Udsættelsen var i overensstemmelse med ejerens i ankebegæringen fremsatte ønske, men det ses ikke af kendelsen, om dette i og for sig har været afgørende. In casu kunne udsættelse ex officio næppe være udelukket af hensyn til ejeren.

Et særligt markant eksempel på udsættelser af denne art har foreligget i forbindelse med fastsættelsen af masteerstatninger, der i en årrække lå uafklaret hen, indtil højesterets afgørelse forelå i sagen U 1963.525 H. Se således U 1969.280 H, som vedrørte et ledningsanlæg udført i 1960.

Behovet for udsættelse af sidstnævnte art kan dog på grund af retsmiddelsystemets ordning undertiden synes minimal. Ligesom en højesteretsdom af andet indhold end den allerede foreliggende dom ikke kan begrunde nogen ny sag om samme spørgsmål,¹²²⁾ kan en sådan ny retlig omstændighed vel heller ikke i sig selv antages at begrunde genoptagelse for en taksationskommission. Det må imidlertid bemærkes, at sagens indbringelse for domstolene, modsat tilfældet ved overtaksation, normalt ikke er knyttet til nogen frist.¹²³⁾

122) U 1928.18 H.

123) Og i almindelighed gælder da kun den 20-årige forældelse, se U 1972.554 H med kommentar af Helga Pedersen U 1972 B.242. Iøvrigt er hovedreglen i partsforhold at

Om landsskatterettens manglende mulighed for at genoptage en sag efter at højesteret har tilsidesat en hidtidig praksis, smh. F.O. 1960.111. Alligevel antages en sådan genoptagelse under ganske særlige omstændigheder at kunne ske med hjemmel i en analogislutning fra landsskatteretslovens § 13, stk. 2, der direkte omhandler finansministerens adgang til at meddele oprejsningsbevilling, smh. Hinze p. 179–81. En sådan ekstraordinær fravigelse af de almindelige betingelser for genoptagelse blev der – efter et politisk pres – gjort brug af efter U 1954.511 H, der tilsidesatte en af skattemyndighederne indledt skærpe vedrørende beskatning af avancer ved salg af mose- og brunkulsarealer, smh. Skattepolitisk oversigt 1956.154 f. og 1963.180. Udtrykkelig hjemmel for landsskatteretten for en sådan ekstraordinær adgang til genoptagelse blev foreslået af landsskatteretsudvalget, jfr. betænkning nr. 339/1963 p. 116 til lovudkastets § 33, stk. 2.

Særlig hjemmel for vurderingsankenævn til at anordne omvurdering ved vurderingsråd er ligeledes antaget at foreligge i lejevurderingslovens § 9, stk. 1, jfr. utr. VLD af 20.10.1972 nr. 2504/1972 som er affødt af U 1971.792 H, smh. iøvrigt Spleth U 1972 B. 100. Landsretten udtaler, at omvurderingsreglen må antages at have ”til formål at sikre det offentliges interesse i en ensartet regulering af det almindelige lejeniveau” og at genoptagelse derfor kunne ske ”med hjemmel i denne bestemmelse eller den i bestemmelsen indeholdte grundsætning – uanset hvad der iøvrigt måtte følge af almindelige forvaltningsretlige principper”.

Til spørgsmålet om genoptagelse i anledning af en afsagt dom Mathiassen: Juridisk Grundbog, 2. udg. p. 375–81 og Harder: Om ændring af administrative afgørelser (1962) p. 120–23. Sidstnævntes opfattelse af den i U 1955.285 H omhandlede genoptagelsessituation, l.c. p. 120 note 8, hvorefter der i den afsagte boligretsdom skulle ligge en faktisk omstændighed af bevismæssig betydning for forholdene på huslejenævnskendelsens tidspunkt kan jeg ikke følge. Højesteret udtaler, at boligrettens dom ikke gav ”nævnet grundlag for at ophæve de engang ... trufne afgørelser”, men at boligrettens dom måtte berettigte udlejerens til ”at kræve, at der med hensyn til de øvrige lejemål i samme ejendom ... finder (ny) realitetsbehandling sted”. Af betydning har det formentlig været, at en evt. ændring kun ville få virkning for fremtiden, se også U 1953.162 V, hvorved bemærkes, at lejerne til en vis grad måtte være indstillet på, at der med fremtidig virkning af forskellige grunde kunne ske en

klagefrister må tillægges bindende virkning, smh. Poul Andersen p. 529, og at myndigheden ikke har nogen omgørelsesadgang, samme p. 487–88 og 541. Hermed stemmer opfattelsen i nævnsprocessen, smh. Bent Christensen p. 248–52 og 220 med note 7, der dog – med rette – fremhæver, at et krav om hjemmel for oprejsningsbevilling m.v. ikke er velbegrundet, medmindre der i sagen forekommer en anden privat, hvis stilling kan ændres ved sagens fornyede behandling. Se også TK 2.58 med note 2 og F.O. 1972.56. – Taksationspraksis har da også uden særlig hjemmel ment at kunne genoptage på ekspropriatens begæring, se nedenfor 4 c i.f.

ændring af lejen, jfr. Lorenzens kommentar TfR 1956.380–82. Mere almindeligt kan afgørelsen tages til indtægt for, at der i løbende retsforhold er en videregående adgang til at omgøre med fremtidig virkning.

Om en taksationskommission kan tage *forbehold* om adgang til revision ved dom af andet indhold ses ikke at have foreligget i praksis, men kan formentlig ikke antages, medmindre begge parter erklærer sig enige heri.¹²⁴⁾ At taksationsmyndighederne i praksis ofte tager forbehold om sagens genoptagelse til fornyet prøvelse, hvorved også udsættelser i al almindelighed reduceres i antal kunne måske umiddelbart tale for en sådan adgang. Disse forbehold vedrører dog nye omstændigheder af en anden karakter, smh. nedenfor.

Undertiden vedrører forbeholdet en ikke-færdig skade, således hvor en kommission bemærker, at den ikke på det foreliggende grundlag kan tage stilling til, hvorvidt "veiforlægningen måtte have bevirket, at et areal . . . blev vandlidende, hvorfor ejernes evt. krav i sådan anledning forbeholdes dem".¹²⁵⁾ Forbeholdet har kun klargørende virkning, idet den pågældende omstændigheds indtræden efter almindelige regler må kunne begrunde en ny sag eller genoptagelse.¹²⁶⁾ Almindeligt er det at fastsætte erstatning under forudsætning af at evt. fornøden dispensation fra reglerne om minimumsgrundstørrelse o.lign. vil blive givet,¹²⁷⁾ at politiet ikke vil forbyde brug af garagedkørsel ved bakning o.s.v.¹²⁸⁾ I disse tilfælde er der ofte tale om oplysninger som – sagens fornødne

124) I U 1961.83 H godkendte højesteret et af et huslejenævn taget forbehold om revision (med tilbagevirkende kraft) af afgørelsen såfremt dommen i en verserende højesteressag måtte give anledning dertil. Når godkendelsen er knyttet til "de foreliggende særlige omstændigheder" er det uklart, hvad højesteret i så henseende har lagt vægt på, jfr. Poul Andersen p. 402 note 9. Afgørende for dommens resultat var antagelig, at sagsøgeren burde have indbragt sagen for boligretten, hvis han ønskede en definitiv afgørelse. Udgangspunktet er imidlertid, at nævnet som en myndighed der skal afgøre retstvister ingen adgang har til at indføre forbehold.

125) Således overtaksationskommissionen for Viborg m.fl. amtsråds kredse i sag nr. 14/1961.

126) Smh. TK 2.87 (89 med note 1).

127) TK 1.62; 2.48 med note 1 og vejdirektoratets skr. af 26.1.1968, jfr. Ministerialtidende 1968 nr. 79.

128) Taksationskommissionen for Københavns amtsråds kreds 2. område, kendelse af 18.12.1967.

forberedelse forudsat – kunne have foreligget under taksationen. Forbeholdet er også i disse tilfælde normalt deklaratorisk, idet afgørelsen, hvis det viser sig, at den var truffet på et urigtigt grundlag, som udgangspunkt bliver ugyldig.

Der er ingen klar grænse mellem tilfælde, hvor forbeholdet kan siges at vedrøre den pågældende sags oplysning og således nærmest træder i stedet for en udsættelse af sagen, og de tilfælde, hvor forbeholdet vedrører omstændigheder, som må antages at kunne begrunde en ny sag. En uddybning for det sidstnævnte spørgsmåls vedkommende vil blive foretaget under 4. På dette sted skal kun afslutningsvis fremhæves, at forbehold i enkelte tilfælde er anvendt med konstitutiv virkning, idet der er knyttet selvstændige retsvirkninger til forbeholdet. En kendelse forbeholder således ekspropriationerne krav på yderligere erstatning såfremt det på et fremtidigt tidspunkt skulle vise sig, at eksproprierede yderzonearealer skulle ændre status på et tidligere tidspunkt end man i øjeblikket må formode.¹²⁹⁾ In casu ville en udsættelse af sagen – på ubestemt tid – ikke være mulig og en ændring af den pågældende art i vurderingsforudsætningerne ville ikke kunne begrunde en ny sag. Da den grundlæggende regel er at kendelserne skal gøre op med det tab, som kan konstateres på vurderingstidspunktet, kan den anvendte fremgangsmåde ikke godtages.¹³⁰⁾

3. Skadeforløbet ikke afsluttet.

Det er en gammel idé i ekspropriationsretten, at erstatningen skal være forudgående. Gode grunde taler for dette princip, navnlig hensynet til erstatningens sikkerhed og hensynet til ekspropriations retableringsmulighed. I ældre dansk teori gives udtryk for, nærmest som en selvfølgelighed, at erstatningen skal være fastsat og udbetalt inden eller senest i forbindelse med, at ekspropriationsbeslutningen meddeles ejeren. Som tidligere anført hyldes dette som udgangs-

129) TK 2.9.

130) Ministeriets kritik af afgørelsen er derfor i princippet rigtig, se TK 2.9 (10 med note 2). Ekspropriationskommissionens udtalelse samme sted viser, at kommissionen – i strid med det her antagne – var af den opfattelse, at en ny omstændighed af heromhandlede art kunne begrunde, at erstatningsspørgsmålet måtte tages op til ny behandling.

punkt i vore nabolandes ekspropriationslovgivning.¹³¹⁾ Netop den danske lovgivning er imidlertid mindre rigoristisk, og kræver ikke engang ubetinget, at erstatningen skal være fastsat inden den faktiske afståelse finder sted.¹³²⁾ I tilfælde, hvor ekspropriationserstatningen ikke kan sikre ekspropriaten en rimelig retableringsmulighed, medmindre udbetaling finder sted inden fravigelsen, således typisk ved totalekspropriation, kan det på den anden side ikke være tvivlsomt, at en udskydelse med erstatningsfastsættelsen til et senere tidspunkt er utilladelig.¹³³⁾

Det almindelige hensyn til ekspropriaten imod udsættelse gør sig imidlertid ikke gældende med samme styrke vedrørende alle dele af erstatningen. I ekspropriationsproceslovens § 18 er det da også bestemt, at erstatningsfastsættelsen "når ganske særlige omstændigheder tilsiger det . . . (kan) udsættes, men længst indtil anlæggets fuldførelse. Erstatning for arealafståelse skal dog altid fastsættes straks, såfremt ejeren begærer det".¹³⁴⁾ Der er med denne bestemmelse i første række tænkt på, hvad der sammenfattende kan betegnes som de ikke-færdige skader. Fælles for disse er, at det bevismæssige grundlag for at fastsætte erstatningen nu kan være så svagt, at det ville være utilfredsstillende, om der ikke helt eller delvis kunne ske udsættelse. I det følgende skal de krydsende hensyn nærmere belyses ud fra nogle praktiske tilfælde af ikke-færdige skader.

a. Midlertidig brugsret

Midlertidig ekspropriation af arealer til arbejdskørsel, materialeoplæg, afgravning af fyld o.s.v. vil normalt ledsage enhver anlægsekspropriation. Den vurderingsmæssige usikkerhed er her knyttet til, at det er uvist dels hvor længe indgrebet vil stå ved magt, dels i hvilken stand de anvendte arealer vil blive tilbageleveret. Allerede jernbane-

131) Smh. ovenfor p. 142.

132) Smh. ovenfor p. 144.

133) Som almindelig regel gælder, at erstatningen skal stilles til ekspropriatens disposition i umiddelbar forlængelse af taksationen, smh. nærmere VI A 3 a.

134) Se iøvrigt ekspropriationsbetænkning I p. 40-41, hvor som almindeligt udgangspunkt fremhæves, at man "ikke (kan) stille ekspropriaten i den ugunstige situation at skulle vente på en erstatningsydelse, indtil alle virkninger . . . har afsløret sig i det virkelige liv".

forordningen indeholdt da også en særlig bestemmelse om udsættelse, jfr. § 14, hvorefter det udførligt var bestemt, hvordan taksationskommissionen efterhånden som anlægsarbejdet fuldførtes skulle fastsætte erstatning for afsavn og beskadigelse af de midlertidigt eksproprierede arealer.

Ophævelsen af ovennævnte regel er ikke udtryk for, at der ikke (normalt) kan eller bør finde sådan udsættelse sted fremover.¹³⁵⁾ Ekspropriationsproceslov § 18 giver imidlertid mulighed for en mere smidig og hensynsfuld opgørelsesmåde. Der kan således nu ved taksation fastsættes et årligt beløb som forskud på afsavnerstatningen, så længe den midlertidige brug står på.¹³⁶⁾ Såfremt det midlertidigt eksproprierede areal har et vist omfang og det iøvrigt i nogen tid vil udgå af den almindelige landbrugsmæssige drift, kan det efter omstændighederne være rimeligt yderligere at fastsætte en ulempeerstatning for driftsomlægning.¹³⁷⁾ Også den tidligere bestemmelse om, at erstatningen for jordens værdiforringelse ved tilbagegivelsen bestod i differencen i værdien i handel og vandel før og efter indgrebet, har i praksis, ved en for håndfast fortolkning, kunnet give vanskeligheder.¹³⁸⁾

Såfremt den midlertidige ekspropriation er tidsmæssigt afgrænset og der ikke med den gjorde brug af ejendommen kan påregnes særlige skader på denne, kan en endelig erstatningsfastsættelse

135) Ekspropriationsbetænkning I p. 72. Smh. om tilsvarende efterfølgende opgør ved løsøre lov nr. 337 af 21.9.1939 om tilvejebringelse af befordringsmidler §§ 6, stk. 5, og 15, stk. 5, dog kun aktuelt ved tilbagelevering i beskadiget stand, idet erstatning for slid fastsættes efter særlig takst, og bek. nr. 392 af 5.8.1943 om pligt til at stille skydevåben m.v. til rådighed for rets-, politi- og fængselsvæsen § 3, stk. 3.

136) Se TK 1.88, 90; 2.31. Iøvrigt kunne a conto-betalinger allerede i et vist omfang opnås under jernbaneforordningen ved henvendelse til kommissarius.

137) TK 2.31, hvor dog taksationskommissionen, i modsætning til ekspropriationskommissionen, var af den opfattelse, at erstatningen for denne ulempe skulle "udskydes til arealet er tilbagegivet ejeren".

For visse skader kan en "stiliseret" erstatningsfastsættelse være mulig, smh. ekspropriationskommissionens udtalelse af 14.11.1967 (motorvejen over Fyn, 32. hæfte): "Samtlige ejere er blevet gjort bekendt med, at de til midlertidig kørsel rekvirerede arealer er medregnet med fuld arealpris i erstatningsfastsættelsen, og at disse arealer til sin tid vederlagsfrit går tilbage til ejerne".

138) Smh. U 1962.20 H. Om den af skønmændene anvendte fremgangsmåde, som højesteret fandt førte til en rigtig vurdering, hedder det i landsrettens dom, at den "ikke (kan) godkendes, da den strider mod forordningen af 1845".

udmærket finde sted på forhånd.¹³⁹⁾ Dette er således tilfældet med hensyn til de i henhold til saltvandsfiskeriloven for en periode af 5 år stiftede brugsrettigheder til tørrepladsarealer m.v.¹⁴⁰⁾ Erstatningen, der her får karakter af en forpagtningsafgift udredes årligt forud, forinden pladsen må tages i brug.¹⁴¹⁾

Erstatning i form af en løbende ydelse er særlig praktisk, hvor usikkerheden alene knytter sig til, at brugsretten løber en ubestemt tid, f.eks. tvangsleje af lokaler under en epidemi, smh. lov nr. 138 af 10.5.1915 § 11, stk. 1. I tilfælde af militærets rekvisitioner af befordringsmidler se note 135 er det i loven fastsat, at afsavnserstatningen, medmindre tilbagelevering sker forinden, skal betales månedsvis bagud, smh. §§ 6, stk. 2, og 15, stk. 4.

b. Beslægtede tilfælde

Praksis har antaget, iøvrigt allerede under jernbaneforordningen, at der består en mere almindelig adgang til at udsætte, når særlige grunde af bevismæssig art, som kan ligestilles med den under a. anførte situation, foreligger.

Vanskeliggjort vejadgang for en landbrugsejendom under anlægsarbejdets udførelse vil således kunne begrunde udsættelse.¹⁴²⁾ Usikkerheden knytter sig her i første række til det tidsmæssige element. Såfremt der måtte blive tale om erstatning for en forretningsindehavers næringstab under arbejdets udførelse vil imidlertid også selve ulempens betydning for indtjeningen være så vanskelig at bedømme, at man må afvente arbejdets afslutning.¹⁴³⁾

139) Helt evident er dette ved en negativ, tidsbegrænset servitut, se f.eks. TK 2.9 højdeservitut omkring raketanlæg.

140) Jfr. lov nr. 195 af 26.5.1965 § 8, stk. 3.

141) Efter den ældre lov af 5.4.1888 § 6 dog som en samlet erstatning ved 5-årsperiodens begyndelse.

142) Smh. overtaksationskommissionen for Viborg m.fl. amter (5/1968): "Idet overtaksationskommissionen ikke forinden vejanlægget er fuldført vil kunne vurdere de midlertidige ulemper for ejendommen ved dens afskæring under arbejdets udførelse ...".

143) Smh. TK 1.118. Hvis adgangen er totalt lukket et bestemt tidsrum, er det muligt at opgøre tabet straks, jfr. TK 2.3 note 3.

I TK 1.126 måtte et uopsigeligt boliglejemål midlertidigt fraviges under den af ekspropriationen nødvendiggjorte ombygning af ejendommen. Taksationskommissionen besigtigede ejendommen før ombygningens påbegyndelse, men erstatning – for omkostninger i fraflytningsperioden og forringelse af lejeret – blev først fastsat efter at ombygningen var tilendebragt. At der tillige kunne være grund til at udsætte sagen

Ved pålæg af rørdningsservitutter er det praksis, at udskyde den samlede erstatningsfastsættelse, således også for det med selve servitutpålægget forbundne tab, til anlægsarbejdets afslutning. Dette må ses på baggrund af, at hovedbestanddelen af erstatningen normalt er for afsavn og jordens beskadigelse under ledningens nedlæggelse.¹⁴⁴⁾ Ved pålæg af masteservitutter bliver voldgiftsretten normalt ikke nedsat førend masten er anbragt på den pågældende ejendom.¹⁴⁵⁾ Også dette er begrundet i vurderingstekniske hensyn, idet det er ulige lettere at vurdere, f.eks. om en elmast virker skæmmende på en ejendom, når anlægget først er udført. Såfremt voldgiftsretten var blevet nedsat før dette tidspunkt måtte den derfor regelmæssigt henvise kravet til senere bedømmelse. I begge tilfælde må ejeren dog vistnok i henhold til ekspropriationsproceslov § 18 kunne forlange, at der straks ydes erstatning for selve servitutpålægget.

I lovgivningen om udnyttelse af vandkraften i offentlige vandløb er det endelig forudset at visse virkninger, f.eks. forsumpning, skader på fiskeri m.v., kan være så vanskelige at bedømme på forhånd, at erstatning for "ejendomsindskrænkninger, skade og ulemper, forårsaget ved vandets opstemning" af den pågældende ejer kan kræves udsat til 1 år efter anlæggets udførelse.¹⁴⁶⁾

c. Forretningsafståelse

Det er ofte på taksationstidspunktet uafklaret, hvordan ekspropriationen vil forholde sig efter ekspropriationen. Hvad ekspropriationen vil er imidlertid i princippet irrelevant, idet en taksationskommission altid må give erstatning efter den ordning som ekspropriationen efter dens mening bør vælge. Derimod har det grundlæggende betydning at

for at afvente afgørelsen i den mellem ejer og lejer verserende retssag, smh. U 1965.924 Ø, er evident, men af helt underordnet betydning i denne sammenhæng. Taksationskendelse blev nemlig først afsagt 1 1/2 år efter dommen.

144) I praksis har man anvendt den fremgangsmåde, at der i forbindelse med nedlæggelsen foretages en beskrivelse ved en landinspektør af de skader, som arbejdet forårsager. Erstatningen forrentes fra anlægsarbejdets påbegyndelse, jfr. TK 2.20 og nedenfor p. 240.

145) Se således de 5 mastesager i U 1969.275, 280, 285, 288 og 293.

146) Smh. lov nr. 184 af 20.3.1918 og nr. 315 af 25.5.1918 om udnyttelse af vandkraften i henholdsvis Gudenå og offentlige vandløb, førstnævnte lov § 3, stk. 1, sidste pkt.

fastlægge, hvad ekspropriaten kan gøre efter ekspropriationen. Hvis muligheden for retablering af en forretningsvirksomhed ikke er sikker¹⁴⁷⁾ kan det ikke vides, om en evt. good-will værdi helt eller delvis vil gå tabt. I praksis er der i et enkelt tilfælde statueret udsættelse med hensyn til, om der skulle fastsættes en good-will erstatning eller ikke.¹⁴⁸⁾ En forudsætning for denne fremgangsmåde, og den var opfyldt i det pågældende tilfælde, må være at forretningsvirksomheden kan fortsætte uhindret endnu en tid. Sagen må da optages til fortsat behandling inden fravigelsen finder sted.

Udsættelse i denne type sager er dog afgjort ikke almindelig praksis. Udover mulige hensyn til procesøkonomi er praksis antagelig i første række udtryk for en vidtstrakt hensyntagen til ekspropriaten, der for at disponere forretningsmæssigt fornuftigt kan have behov for at kende den samlede erstatning straks. smh. det førnævnte princip om forudgående erstatning.

Oreigningslov § 21 udelukker skønsretten fra at udsætte, når indgrebet går ud på "avståing til eie av saksøktes hele eiendom", smh. Sandene p. 206–08.

I svensk ret kan domstolen imidlertid efter påstand udsætte med hensyn til spørgsmål om erstatning for "skada eller intrång som ej lämpligen kan prövas i målet", jfr. expropriationslag kap. 5 § 27. I tilfælde af forretningsafståelse kan udsættelse ikke mindst være i ekspropriantens interesse, jfr. Ridderstrand-Linderöth, Expropriationsteknik p. 425–26.

Hvis der ikke sker udsættelse, evt. fordi der på grund af umiddelbart forestående fravigelse ikke kan være tale herom, må resultatet af bevismæssige grunde regelmæssigt blive, at der tilkendes erstatning for tab af good-will. Ved udmålingen heraf tager ekspropriationskommissionerne dog hensyn til, som det udtrykkes, at der "ikke kræves tilbagebetaling", såfremt et sådant tab alligevel ikke måtte blive aktuelt.¹⁴⁹⁾ Denne betragtning er dog af tvivlsom rækkevidde. Vejtaksationskommissionerne i almindelighed går ikke en sådan mellemvej. Ved anke af den af ekspropriationskommissionen afsagte kendelse må taksationskommissionen endvidere antages

147) Se herved TK 2.29.

148) TK 2.19 note 1.

149) Se således TK 1.106.

at stå helt frit, hvad der efter de i sagen nu foreliggende oplysninger kan føre til, at en tilkendt erstatning for tab af kundekreds må bortfalde.¹⁵⁰⁾

Mindre gennembrydninger af omhandlede grundsætning om erstatningsfastsættelse straks synes dog at kunne være velbegrundede og efter omstændighederne må en taksationskommission vel endog kunne bestemme, at ekspropriaten skal have erstatning for en nødvendig flytning "i henhold til dokumenterede udgifter". Dette indebærer reelt en udsættelse, idet en evt. strid om erstatningen da må afklares i et senere møde i samme sag.¹⁵¹⁾

For så vidt angår de erhvervsbeskyttede lejemål anviser lejeloven en anden løsningsmulighed, nemlig erstatningsfastsættelse under forbehold af en nærmere bestemt tilbagebetaling ved retablering inden for et vist tidsrum og en vis afstand. Ved ekspropriation af lejemål, som kun nyder beskyttelse i medfør af loven og ikke en kontraktsbestemt uopsigelig, kan der derfor ikke være noget i vejen for at fastsætte erstatningen på lejelovens vilkår. Kun en enkelt kommission synes dog at have anvendt denne fremgangsmåde.¹⁵²⁾ Samme kommission har iøvrigt anvendt en sådan betinget erstatningsfastsættelse mere almindeligt, således også ved ekspropriation af ejendomsretten til en automobilhandel.¹⁵³⁾

4. Skadevirkningen ikke indtrædt.

a. Udsættelse — nye krav

Karakteristisk for de foran under 3. behandlede tilfælde af ikke-færdige skader er, at skadens indtræden har været sikker, men at skadens omfang derimod ikke på forhånd har kunnet bestemmes med fornøden sikkerhed. En bestemmelse om udsættelse er udtryk

150) Jfr. U 1962.687 V og hertil nærmere VI A 2 c i.f.

151) Smh. note 119. Katzenstein, DÖV 1961.551 anfører en tysk retsafgørelse af dette indhold.

152) TK 1.16, og tilsvarende med hensyn til et uopsigeligt lejemål 1.14.

153) Taksationskommissionen for Holbæk amt, kendelse af 1.9.1966, vedrørende en erstatning på ialt 420.000 kr. for good-will, tab på reservedelslager og usolgte motorkøretøjer, samt inventar, maskiner, skilte m.v. Tilbagebetalingsbeløbet forhøjes til 462.000 kr. ved overtaksationskommissionens kendelse af 1.12.1966, der endvidere indsnævrede retableringsområdet.

for, at kommissionen vil tage sagen op til afsluttende erstatningsfastsættelse enten ex officio eller på en parts begæring, normalt inden for en nærmere bestemt frist. Udsættelsen tjener endvidere det formål, at den skaber et klart grundlag for de udskudte krav, akkurat som et i kendelsen indføjet forbehold.

Hvis en skade er ganske uvis på taksationstidspunktet, er der som almindelig regel ikke grundlag for at udsætte sagen.¹⁵⁴⁾ Foreligger der f.eks. risiko for skade på en minkfarm som følge af støj fra anlægget er det iøvrigt mest praktisk ikke at fastsætte en frist for fremsættelsen af ejerens evt. krav. Så længe skaden ikke indtræder, sparer man de omkostninger som vil være forbundet med, at kommissionen må træde sammen for at beslutte en ny udsættelse. Skulle skaden indtræde vil det på den anden side være i begge parter interesse, at sagen straks kan tages op til vurdering uden at afvente et fastsat tidspunkt.¹⁵⁵⁾

Det er et grundtræk ved den moderne taksationsproces, at der består en vid adgang til at få skader, som måtte indtræde, påkendt som nye krav. Valget imellem at fastsætte en erstatning nu for værdireduktion som følge af den blotte fare for skade og at vente til skade virkelig er indtruffet er dermed gjort lettere. Om og i hvilket omfang det er og navnlig tidligere er blevet anset for muligt at foretage sådanne forudberegninger skal ikke tages op i denne sammenhæng.¹⁵⁶⁾ Det er imidlertid klart at hensynet til sagens oplysning ofte taler imod en opgørelse på dette tidspunkt, og der er en glidende overgang mellem de foran omhandlede tilfælde af udsættelse ved ikke-færdige skader og de fremtidige skader.

Smh. den i U 1939.747 gengivne sag. Efter at et vandkraftanlæg havde været i drift i fem år rejste en vandmøllejer erstatningskrav for tab på grund af uregelmæssige vandføringsforhold. Bevillingshaverne gjorde gældende dels at erstatningskrav overhovedet var rejst for sent, dels at erstatning for driftstab opstået inden sagens rejsning i alle tilfælde måtte være udelukket. Hverken Vestbirkkommissionen eller overlandvæsenskommissionen fandt, at der kunne

154) I TK 1.58 note 2 udskød taksationskommissionen den evt. erstatningsfastsættelse for tab ved stormfald og kronedød i tre år. Normalt gøres der endeligt op hermed ved tillæg af en risikoerstatning, smh. TK 1.58.

155) Således NRt 1963.1128 med hensyn til oreigningslov § 21.

156) Spørgsmålet er tidligere kort berørt, smh. II C 1 b, særligt p. 79.

tages hensyn til denne indsigelse (749 og 753), men begrundet ikke dette nærmere udover at bemærke, at "det (ikke) i væsentlig Grad kan bebrejdes Ejerne af Kloster Molle og Vilholt, at der ikke paa et tidligere Tidspunkt er tilvejebragt en Ordning med Hensyn til Vestbirkcentralens Drift".

Sag kunne vel i princippet være rejst af vandmølleejeren allerede i forbindelse med værkets etablering, men det er klart, at han ikke kunne have nogen særlig anledning hertil. Var sådan sag blevet rejst ville kommissionerne utvivlsomt have udsat sagens påkendelse, hvorved bemærkes, at det tog kommissionerne ikke mindre end 8 år at påkende erstatningskravet. Selv om sag var blevet rejst straks efter at en skade kunne konstateres ville der have været behov for en udsættelse. På denne baggrund kan det ikke undre, at også kravet om at afskære erstatning for driftstab indtil sagens rejsning har forekommet kommissionerne uantageligt.

Illustrerende er også den i U 1939.759 omhandlede sag om erstatning for forringede afvandingsmuligheder for nogle bag et inddæmmet område liggende arealer. Som højestretet anfører kunne et sådant erstatningskrav være påkendt i sin tid af landvæsenskommissionen, men påstand herom blev ikke nedlagt, hvorimod kravet forbeholdtes. I begrundelsen for ikke at tage den nedlagte afvisningspåstand til følge henviser retten til skadens karakter, idet "Skaden ... først har vist sig, efter at dette Projekt var endelig gennemført, og først efterhaanden og i Løbet af en længere Aarrække".

b. Lovbestemmelser om fremsættelse af nye krav.

Ved ekspropriation til vandindvindingsanlæg vil landvæsensretten normalt ikke kunne bedømme risikoen for skader, som forårsages ved en forandring af grundvandstanden. Erfaringsmæssigt indtræffer skader såsom revner i jordskorpen eller tomme brønde ikke sjældent i et større område omkring vandforsyningsanlægget. Allerede prøveboringer og prøvepumpninger kan have fremkaldt sådan skade. Men hvis retten finder det hensigtsmæssigt har den en almindelig adgang til at udskyde den endelige erstatningsfastsættelse for forandring af grundvandstanden, idet den da fastsætter en frist for den endelige afgørelse.¹⁵⁷⁾ Hvis retten imidlertid ikke har påkendt spørgsmålet om den pågældende skade, er det ganske uden betydning for om der skal ydes erstatning for den indtrufne skade, om en formelig udsættelse er bestemt eller ikke. Skadelidte har nemlig en almindelig adgang til at indbringe sådanne skadestilfælde

157) Lovb. nr. 524 af 26.9.1973 om vandforsyning § 19, stk. 3, 2. pkt. Se til illustration U 1931.419 (423) OLK.

uden tidsgrænse for en landvæsensret, jfr. vandforsyningslov § 19, stk. 3, 3. pkt.¹⁵⁸⁾

En almindelig bestemmelse om påkendelse af fremtidige skader er nu optaget i ekspropriationsproceslov § 21, stk. 1, 2. pkt., om forelæggelse indtil 1 år efter ekspropriationsanlæggets fuldførelse af "spørgsmål om tilkendelse af erstatning, som ikke har været behandlet af ekspropriationskommissionen". Reglen stemmer for så vidt angår de egentlige eksproprier med hidtidig praksis,¹⁵⁹⁾ men har opnået en praktisk vigtig udvidelse ved nu også at omfatte naboer til anlægget, jfr. § 20, hvis ekspropriationskommissionen anser sagen for egnet til behandling for kommissionen.¹⁶⁰⁾ Hvis skaden endnu ikke er indtruffet inden for den angivne frist, henhører spørgsmålet om erstatning i påkommende tilfælde som almindelig regel under domstolene. I forbindelse med, at ejeren ved ekspropriation tilpligtes at tåle de ulemper, der kan være forbundet med evt. fremtidige eftersyns- og reparationsarbejder, f.eks. ved rørledninger, bestemmes dog altid, at erstatning for evt. herved forvoldt skade skal fastsættes af uvildige, af retten udmeldte mænd, hvis ikke almindelig overenskomst opnås.

c. Nye krav -- genoptagelse

Hvor en sag, evt. efter at have været udsat, jfr. også 3, tages op til fortsat behandling vil der som almindeligt udgangspunkt kun blive udmålt erstatning for den nu indtrådte skade. Der ses således ikke hen til, om den allerede tilkendte erstatning er for rigeligt udmålt,

158) Inden for en periode af 3 år efter anlæggets fuldførelse og igangsætning eller en evt. fastsat længere frist, jfr. U 1956.970 Ø, skal anlægget imidlertid stå som rekvirent, ligesom sagen skal behandles af den i anledning af vandindvindingssagen nedsatte landvæsenskommission.

U 1952.381 H antager, at en sag om skade på ålegårdsfiskerirettighed henhører under Gudenå-kommissionen, der efter det i sagen oplyste ikke havde været i virksomhed siden 1927, smh. note 146.

159) Smh. U 1940.330 (331) forudsætningsvis og hertil også nedenfor p. 361. Under II C 1 a er nævnt, at visse skader, f.eks. rystelsesskader, blev optaget til behandling, endog uden at arealafståelse havde fundet sted.

160) Smh. til kompetencespørgsmålet nærmere II C 2 og spørgsmålet om sagens rejsning III B 2. I TK 2.33 note 3 om lugtgener m.v. i forbindelse med et pieranlæg på søterritoriet udtaler kommissionen, at den "ikke på nuværende tidspunkt" anså det for godtgjort, at sådanne ulemper ville blive påført ejendommen i væsentligt omfang.

et spørgsmål der må finde sin afgørelse på sædvanlig vis ved anke. Vurderingen af den indtrådte skade skal ske under hensyn til det kendskab om skadens størrelse som nu haves, evt. indvundet under prøvetiden, og der skal herunder tages hensyn ikke blot til virkningerne af selve foretagendet, men også til andre indtrufne omstændigheder, der kan have påvirket skadens omfang.¹⁶¹⁾

Hvis taksationskommissionen derimod allerede har fastsat en skønsmæssig erstatning for den evt. fremtidige skade gælder det almindelige processuelle princip, hvorefter der kun ved væsentlige ændrede forudsætninger for afgørelsen skal foretages en fornyet prøvelse, i ekspropriationsproceslov § 21, stk. 1, 2. pkt., formuleret som "væsentlige ændringer i grundlaget for de tillagte erstatningsbeløb".¹⁶²⁾ Reglen stemmer med tidligere ulovhjemlet praksis.¹⁶³⁾ Adgang til at forlange en sådan revision står både efter reglens formulering og formål kun åben for den erstatningsberettigede.¹⁶⁴⁾ Antages en revision at være påkrævet, må erstatningen i dens helhed fastsættes påny.¹⁶⁵⁾ En nedsættelse af den engang fastsatte erstatning kommer dog ikke på tale.¹⁶⁶⁾

161) Jfr. NDs 1970.211 SvHD. Der eksproprieredes til vandkraftanlæg i 1938, men for så vidt angår det udskudte krav om erstatning for skade på tømmerflytning, fandtes det berettiget at lægge til grund, at "flottningsinteressenterne" besluttede at ophøre i 1969 med at udnytte "flottleden".

162) Se således U 1929.982 OLK, der ikke fandt tilstrækkelig føje til forhøjelse af den i 1919 fastsatte erstatning for skader ved opstemning af vandet i Gudenå.

163) Smh. ekspropriationsbetænkning I p. 40–41 og med hensyn til ekspropriationer efter vejbestyrelsesloven TK 1.12. Udtryk for samme princip TK 2.15. Urigtig er afgørelsen i TK 2.87, smh. 89 note 1.

164) Hvis der under taksationen er begået en sådan fejl, at afgørelsen er ugyldig efter almindelige forvaltningsretlige regler, se således foran ved note 110, kan eksproprianten dog ikke være afskåret fra at søge afgørelsen omgjort ved domstolene. Reglen synes slet ikke at have ugyldighedstilfældene for øje.

165) TK 1.12 og 108.

166) Samme princip kommer til udtryk i ekspropriationsproceslov § 23, stk. 1, 4. pkt., hvorefter korrektion ved endelig opmåling alene kan ske i ekspropriatens favør.

VI Vurderingstidspunkt

Ved problemet om valg af vurderingstidspunkt forstås almindeligvis spørgsmålet om, hvilket tidspunkts forhold, specielt prisforhold, der skal lægges til grund for værdiansættelsen af den eksproprierede ejendom. I alle retssystemer gennemløber ekspropriationssagen under sin behandling en række stadier fra de første planers fremkomst til den normalt afsluttes med ekspropriationsbeslutningens fuldbyrdelse og erstatningens udbetaling. Ofte tager ekspropriationssagens gennemførelse lang tid og dette sætter spørgsmålets betydning i relief.

Medens man i ældre ret navnlig rettede opmærksomheden mod de prisstigninger som ekspropriationsforetagendet fremkaldte i ekspropriationsområdet og som det måtte forekomme mindre rimeligt at eksproprianten skulle honorere ved erstatningsfastsættelsen, har det i nyere tid været spørgsmålet om i hvilket omfang der ved erstatningsfastsættelsen skulle sikres eksproprianten del i de almindelige, inflationsbetingede prisstigninger. De bagved liggende hensyn vil trække mod diametralt forskellige løsninger, idet vurderingstidspunktet i førstnævnte situation søges lagt så tidligt som muligt i ekspropriationssagens forløb, medens det i den anden situation vil være lige omvendt.

Som det allerede fremgår af foranstående kan det ikke forventes, at vurderingstidspunktet kan være et og det samme i alle relationer. Den teoretiske diskussion har imidlertid været koncentreret om at finde ét tidspunkt i processen som det samlede problemkompleks skulle løses ud fra. Den teoretiske drøftelse har dertil været præget af ringe strukturering af de detailproblemstillinger som spørgsmålet om valg af vurderingstidspunkt giver anledning til. I det følgende skal dette nærmere belyses ud fra spørgsmålets behandling i hidtidig dansk teori og praksis, jfr. A.

Den danske ekspropriationsproces afviger på væsentlige punkter fra fremmed ret. I såvel norsk og svensk som tysk ret ligger ekspropriationstidspunktet således i det normale tilfælde efter taksationen, medens den i dansk ret ligger før. Det er derfor ikke

VI

særligt belysende for problemstillingen i dansk ret at henvise til, at der f.eks. efter norsk retsopfattelse lægges vægt på afståelsestiden, idet der hermed menes det retlige afståelsestidspunkt.¹⁾ I nærværende sammenhæng kan der dog være anledning til at inddrage fremmed ret for at illustrere, hvorledes den forskellige processuelle ordning influerer på den valgte løsning, jfr. B. Men tillige kan fremmed ret, fordi valg af vurderingstidspunkt som et spørgsmål om afvejning af de involverede parter økonomiske interesser i høj grad er et problem af materiel karakter, give indtryk af, hvorledes kravet om fuld erstatning må øve indflydelse på den valgte løsning. I sidstnævnte henseende kan en undersøgelse af fremmed ret derfor have en mere speciel og direkte betydning i det omfang dansk ret endnu ikke har nået nogen afklaring. De sidstnævnte aspekter vil blive behandlet under C.

A Dansk ret.

I dansk lovgivning findes ikke nogen almindelig bestemmelse om, hvilket tidspunkt der skal lægges til grund for vurderingen, og næppe heller nogen speciel bestemmelse.

Vejbestyrelseslovens § 25, stk. 3, bestemte at begæring om taksation skulle være indgivet til taksationskommissionen inden 1 år efter åstedsforretningens afholdelse. Formålet med reglen var alene at tilskynde kommunerne til at gennemføre ekspropriationerne med større hurtighed, idet en overskridelse af 1-årsfristen gav lodsejeren den beføjelse, at han kunne betragte sig stillet som om ekspropriation ikke var foretaget.²⁾ Umiddelbart synes bestemmelsen derfor ikke at kunne anføres til støtte for det synspunkt, at tidspunktet for åstedsforretningens afholdelse, og dermed tidspunktet for ekspropriationens meddelelse, skal lægges til grund.

Bestemmelsen, som således opsatte en tidsgrænse for forligsforhandlingerne, er nu ophævet i forbindelse med, at åstedsforretningen med vejloven er blevet et forberedende møde, men det er karakteristisk, at en 1-årsfrist stadig forudsættes at gælde, nu blot for ekspropriationsbeslutningens vedtagelse, jfr. cirk. nr. 258 af 13.12.1972 pkt. 26.

1) v. Eyben p. 520 gør ikke opmærksom på den forskellige problemstilling. Henvisningen er iøvrigt ikke dækkende, smh. nedenfor ved note 97.

2) Vejbetænkning p. 83.

1. Teoriens overvejelser.

a. Det fremtidige afståelsestidspunkt.

Det bliver af *Troels G. Jørgensen* antaget,³⁾ at afståelsesøjeblikket i princippet er det afgørende tidspunkt, idet tabet, som skal erstattes først opstår i dette øjeblik, hvorfor det synes ubegrundet at tage hensyn til, om tingen forinden havde større eller mindre værdi. Da erstatningen må beregnes forud, "opstaar der Mulighed for, at Erstatningen ikke længere passer med Forholdene paa Afstaaelsestiden", men han bemærker hertil, at den afvigelse fra værdiforholdene på afståelsestidspunktet, der "kræves af Hensynet til Forudberegning, vil næppe ofte faa synderlig Betydning".

Den logiske konsekvens i tankegangen synes således at lede til, at *Troels G. Jørgensen* ved en reel svingning i ejendomsværdierne må statuere omvurdering, en slutning der dog harmonerer mindre godt med hans syn på risikospørgsmålet ved skader på det eksproprierede, smh. nedenfor.

Omend fremstillingen hos *Troels G. Jørgensen* ikke er klar ligesom udtrykket "afståelsestiden" er tvetydigt, tør det udledes af sammenhængen, at han med afståelsestidspunkt ikke blot mener den faktiske afståelse, men også — og vel navnlig — den retlige afståelse, d.v.s. det tidspunkt, hvor ejendomsretten går over til eksproprianten.

Det anføres således, at "Ekspropriationsplanens endelige Fastsættelse, altsaa et før Erstatningens Fastsættelse liggende Tidspunkt" ikke er afgørende, l.c. p. 139, og med hensyn til "Forringelse af Tingens værdibestemmende Egenskaber" at der ikke kan være grund til at "fritage Ejeren for den almindelige Ejerrisiko" indtil erstatningsfastsættelsen. Med hensyn til værdiforringelse af tingen indtil afståelsen finder han det imidlertid ikke rimeligt at lade ejeren bære risikoen, da "Fuldbyrdelsens Udsættelse kun skyldes Ekspropriantens Interesser", l.c. p. 140. Han tager dermed afstand fra at evt. mellemkommende skadevoldende begivenheder skal kunne begrunde en omvurdering, hvad almindelige risikosynspunkter ellers ville føre til.⁴⁾

Troels G. Jørgensen's fremstilling er imidlertid ikke en korrekt beskrivelse af de relevante faser i dansk ekspropriationsret, herunder

3) *Troels G. Jørgensen* p. 138 f.

4) Smh. Ekspropriationsaktens retsvirkninger p. 17.

jernbaneforordningen, men en redegørelse, der er præget af problemstillingen i den præjsiske ekspropriationslov af 1874.⁵⁾ Efter denne var erstatningsberegningen noget forudgående, og måtte nødvendigvis være det, da den retlige og faktiske afståelse var afhængig af, at erstatningen samtidig blev udredet. Dette er imidlertid ikke retsstillingen efter jernbaneforordningen. Ekspropriationen efter jernbaneforordningen er sket ved ekspropriationsforretningen, således som det uændret er tilfældet under ekspropriationsprocesloven af 1964. Dette tidspunkt er afgørende både for den retlige afståelse, idet ejendomsretten går over, og ofte også den faktiske afståelse, idet ekspropriationskommissionen kan bestemme, at ekspropriannten nu kan overtage besiddelsen af det afståede.⁶⁾

Det er interessant, at Troels G. Jørgensen fremhæver, at vurderingstidspunktets fastlæggelse ikke nødvendigvis skal være det samme i alle relationer. Som det fremgår af det ovenanførte, sondrer han således imellem prisforholdene, hvor afståelsestidspunktet tilsyneladende skal lægges til grund, og ejendommens faktiske tilstand, hvor tidspunktet for vurderingsforretningens afholdelse skal lægges til grund. Vedrørende det sidste forhold må der dog korrigeres, for så vidt ejeren har foretaget forbedringer, der "ikke kan have andre Formaal end det at fremkalde en Forhøjelse af Erstatningen".⁷⁾

Sammenfattende kan det siges, at opfattelsen om et i forhold til taksationen fremtidigt retligt afståelsestidspunkt er en misforståelse af dansk ret. Ej heller den faktiske afståelse, som v. Eyben tilsyneladende anser for afgørende,⁸⁾ synes imidlertid at være noget velegnet udgangspunkt for vurderingen. Den faktiske fravigelse finder sted på nok så forskellige tidspunkter. Endnu et afgørende argument herimod er, at et skøn over prisforholdene på et tidspunkt engang i fremtiden efter taksationen må blive gætteeri.⁹⁾ v. Eyben gør ganske vist gældende, at tidsfaktoren kun bliver et af mange

5) Smh. ovenfor p. 9 f.

6) Smh. Ekspropriationsaktens retsvirkninger p. 3—13.

7) L.c. p. 142—43.

8) v. Eyben p. 521.

9) Jfr. Ole Fentz U 1968 B. 27; Troels G. Jørgensen p. 139 anser da også dette for "praktisk umuligt".

usikkerhedsmomenter i vurderingsskønnet. Heroverfor synes man dog at kunne anføre, at der ikke ligefrem bør opstilles en regel, der åbner spillerum for vilkårlighed.

b. Tidspunktet for ekspropriationsbeslutningen eller dennes meddelelse.

En anden opfattelse er blevet gjort gældende af *Poul Meyer*,¹⁰⁾ der antager, at det er prisen på ekspropriationsbeslutningens tidspunkt, som skal lægges til grund. Som begrundelse herfor anføres det, at man ved at vælge dette tidligere stadium af ekspropriationsprocessen undgår den "vanskelige Sondring mellem efterfølgende Prisbevægelser, der er Udtryk for en normal Værdistigning, og saadanne der er affødt af Ekspropriationsbeslutningen". Rent bortset fra, at det er svært at se, at der kan tales om fuld erstatning, såfremt ekspropriaten uden videre skal fratages erstatning for den værdi, som er udtryk for den omtalte "normale" værdistigning, undgår man nu på ingen måde nævnte vanskelighed ved at lægge vægten på ekspropriationsbeslutningen. Denne ligger normalt på et meget sent tidspunkt af ekspropriationssagens gang, ofte år efter at der er truffet beslutning om ekspropriationsforetagendet af den pågældende anlægsmyndighed, og det er i virkeligheden sidstnævnte beslutning, der kan tænkes at fremkalde en særlig værdistigning eller dog starten på en sådan.

Som yderligere argument for at lade ekspropriationsbeslutningens tidspunkt være afgørende, anføres af Poul Meyer, at på dette tidspunkt indtræder erstatningspligten efter almindelige erstatningsretlige synspunkter. Denne betragtning er måske ikke helt overbevisende så længe det ikke er nærmere godtgjort, at almindelige erstatningsregler i og uden for kontrakt — hvis hovedvægt ligger på pligtbruddet — skal finde anvendelse på det retmæssige ekspropriationsindgreb.

Det er velkendt, at en begrundelse kan være svag, uden at resultatet af den grund bliver forkert. Poul Meyers resultat er således ikke nødvendigvis væsentligt forkert. Det kan dog næppe være rigtigt at lægge vægten på ekspropriationsbeslutningen; først

10) Poul Meyer p. 31 ff.

når denne er meddelt ekspropriaten bliver den retligt forbindende for denne.¹¹⁾ Dette tidspunkt antages da også af *Poul Andersen* at være afgørende.¹²⁾ Det må i denne sammenhæng bemærkes, at ekspropriationsbeslutningens meddelelse efter dansk ret er ensbetydende med den retlige afståelse (ejendomsrettens overgang), ligesom vejen som udgangspunkt nu ligger åben for den faktiske afståelse af ejendommen.

I det følgende vil udtrykket ekspropriationstidspunkt, når andet ikke anføres, blive anvendt som ensbetydende med tidspunktet for ekspropriationsbeslutningens meddelelse. Med hensyn til ekspropriationer foretaget efter ekspropriationsprocesloven bemærkes, at ekspropriation og meddelelse herom sker i et og samme møde. Udebliver en ekspropriat fra ekspropriationsforretningen, tilgår der ham skriftlig meddelelse om den foretagne ekspropriation, men der er ikke knyttet selvstændige retsvirkninger til denne meddelelse.

2. Praksis.

Teoriens behandling af problemerne vedrørende valg af vurderingstidspunkt har til dels været uklar og i alle tilfælde ikke særligt udtømmende. Antagelig rummer spørgsmålet flere problemer som ikke står i nogen nødvendig sammenhæng. Det kan derfor være gavnligt at koncentrere den følgende fremstilling om en række enkeltspørgsmål, nemlig problemet svingende priser (a), kvalitetsbedømmelsen (b), og om fastlæggelse af et nøjagtigt vurderingstidspunkt i disse henseender i alle tilfælde er af betydning (c).

11) Det er ikke uden reel betydning at fremhæve dette, jfr. TK 1.60. En i praksis konstateret slendrian med hensyn til bekendtgørelse førte til reglen i vejbestyrelseslovens § 25, stk. 1, hvorefter ekspropriationsbeslutningen ikke var bindende for ejer eller bruger, forinden vejbestyrelsen havde ladet afholde en åstedsforretning, smh. vejbetænkning p. 19 og 82. — I København er det ikke usædvanligt, at borgerrepræsentationen giver ekspropriationsbemyndigelse til magistraten ofte mange år før magistraten påbegynder "forligsforhandlinger", der yderligere kan trække ud, med ejeren. I sagen U 1935.1040 (1042) gik således ca. 8 år inden ekspropriationsmeddelelsen.

12) Poul Andersen, Statsret p. 769, uden at nærmere overvejelser til spørgsmålet om vurderingstidspunktet dog anføres.

a. Prisudvikling.

Problemet valg af rette vurderingstidspunkt har flere gange været for domstolene i tilfælde, hvor der er foregået en stærk prisudvikling under ekspropriationssagens forløb. Flere af de afsagte domme er efter min mening ikke i alle tilfælde blevet tolket på en overbevisende måde i den juridiske teori. Der kan derfor være særlig anledning til en kort gengivelse (1°), og nyvurdering (2°) af de vigtigere domme.

1°. I en ældre østre landsretsafgørelse, *U 1926.122*, havde forstanderskabet på Færøerne ved ekspropriation erhvervet brugsretten over nogle arealer, der indeholdt sten- og sandmaterialer. Ekspropriationen bekendtgjordes – en ikke nærmere angivet dato – på lovformelig vis, og vurderingsforretning afholdtes den 18.5.1915. Ekspropriationsforetagendet, et havneanlæg, blev imidlertid udsat i flere år, og først den 1.7.1922 tog forstanderskabet det eksproprierede i brug. Ejerne fik medhold i, at der måtte foretages en ny vurdering på grundlag af de nugældende priser, ”da den i 1915 stedfundne Vurdering efter den senere indtraadte Forandring i Prisforholdene ikke er egnet til at lægges til Grund ved Beregningen af den Appellanterne tilkommende fuldstændige Erstatning for den deres Ejendom ved Ekspropriationens Iværksættelse i 1922 paaførte Værdiforringelse”.

Østre landsrets afgørelse, *U 1951.218*, ligger på linje med nysnævnte sag. Sorø landdistriktsråd havde i december 1945 eksproprieret til en vejudvidelse, hvorunder en beboelsesbygning måtte fjernes. Erstatningen fastsattes ved taksation den 18.2.1946 og det bestemtes herunder, at fraflytning skulle ske senest til april flyttedag 1947. Eksproprianten overtog imidlertid først besiddelsen af ejendommen den 1.4.1948, da vejudvidelsen blev stillet i bero, fordi staten havde standset sine tilskud til beskæftigelsesforanstaltninger. Landsretten gav ejeren medhold i, ”at bestemmelsen i grundlovens § 80 om fuldstændig erstatning kræver, at det af eksproprianten lidte tab opgøres efter forholdene på tidspunktet for ekspropriationens iværksættelse; når denne som her af eksproprianten uvedkommende grunde udskydes væsentligt længere end oprindeligt forudsat”.

I en sag om ekspropriation af et større areal til brug for et regnvandsbassin blev det af vedkommende overlandvæsenskommission antaget, at erstatningen måtte fastsættes "efter prisen på afståelsestiden, der efter det foreliggende antoges at være datoen for den indankede landvæsenskommissionskendelse", jfr. *U* 1954.110, uanset at den pågældende kommune gennem flere år havde forhandlet med ejeren om afståelsen.¹³⁾ I en redaktionel note til kendelsen bliver der henvist til *U* 1951.218, hvad der kan forekomme noget misvisende, idet ekspropriationen, den retlige afståelse, netop først kan antages at være sket ved landvæsenskommissionens kendelse,¹⁴⁾ medens landsretten i den tidligere sag lagde afgørende vægt på tidspunktet for den faktiske afståelse, ikke for den retlige afståelse. Kendelsen kan således ikke rubriceres på linje med de to ovennævnte østre landsretsdomme,¹⁵⁾ men har kun løst det mere begrænsede problem om, hvorvidt et tidspunkt forud for ekspropriationskendelsen kan lægges til grund for vurderingen.¹⁶⁾

I en nyere vestre landsretsafgørelse, *U* 1965.784, der vedrørte ekspropriation af en byggegrund efter vejbestyrelsesloven indtages tilsyneladende det modsatte standpunkt af de ovenfor anførte østre landsretsdomme. Åstedsforretning var afholdt den 2.4.1963, men endnu på dommens tidspunkt, den 18.6.1965, havde udbetaling ikke fundet sted, idet erstatningsspørgsmålet efter eksproprietans mening endnu ikke kunne betragtes som "endelig afgjort", jfr. cirk. nr. 149 af 22.8.1957 pkt. 10, når eksproprietaten havde anlagt sag om forhøjelse af erstatningen. Eksproprietaten påstod sig tillagt den i mellemtiden indtrådte prisstigning på jord, idet tidspunktet for den faktiske afståelse måtte lægges til grund for vurderingen, for at han

13) Det er uden videre klart, at der i mangel af særlig lovhjemmel normalt ikke kan være tale om, at den erstatningsberettigedes optræden under forligsforhandlingerne kan influere på valg af vurderingstidspunkt, smh. også BGE 92 I 246 under VII A 1 i.f.

14) Jfr. *U* 1965.275 H.

15) Således v. Eyben 521 og specielt 2. udg. p. 320.

16) Se også *U* 1965.275 H, der stadfæster, at erstatningen for en forsythiakultur måtte "beregnes efter planternes værdi på det tidspunkt ekspropriationen fandt sted", d.v.s. landvæsenskommissionens kendelse af 30.4.1962. Eksproprietanten havde anført (277), at vurderingen burde ske på grundlag af de i 1961 gældende priser, da ejeren efter modtagelse af skr. af 15.5.1961 måtte forudse, at arealerne sandsynligvis ville blive eksproprieret.

ikke skulle lide et konjunkturtab. Landsretten antog imidlertid under henvisning til at ejendomsretten til det eksproprierede areal måtte anses overgået til eksproprianten ved åstedsforretningen, at der ikke kunne "tillægges prisstigninger i tiden indtil den faktiske fravigelse af arealet nogen betydning". Afgørelsen synes dog – for en umiddelbar betragtning lidt selvmodsigende – ikke herved at have lagt sig fast på prisforholdene ved åstedsforretningen, idet det videre i dommen siges, at der ved erstatningens fastlæggelse ikke "kunne lægges vægt på prisforholdene på et senere tidspunkt end ved taksationskommissionens behandling af spørgsmålet", d.v.s. den 28.8.1963. Dette er dog næppe tilsigtet.¹⁷⁾

I afgørelsen *U 1967.243* har endelig højesteret taget stilling til spørgsmålet. Sagen vedrørte en ekspropriation i medfør af Københavns byggelov hvorunder en strimmel forhavejord afstodes til Strandvejens udvidelse. Den faktiske afståelse fandt sted den 1.11.1965, men højesteret lagde til grund, at vurderingen måtte ske efter "værdien af det eksproprierede areal på tidspunktet for meddelelsen til indstævnte om ekspropriationen i februar 1965".¹⁸⁾

2°. I teorien er stillingen i retspraksis blevet beskrevet derhen, at afståelsestiden – og hermed forstås tidspunktet for den faktiske afståelse – er afgørende for vurderingen. Dette sker for Poul Meyers vedkommende under henvisning til *U 1926.122 Ø* og for v. Eyben under henvisning til yderligere *U 1951.218 Ø* og *U 1954.110 OLK*.¹⁹⁾ Som ovenfor anført kan sidstnævnte afgørelse dog ikke tages til indtægt for dette synspunkt, idet den tager sit udgangspunkt i det retlige afståelsestidspunkt. Tilbage står herefter *U 1926.122 Ø* og *U 1951.218 Ø*.

Efter min mening må disse to domme derimod rettest siges netop

17) Den citerede udtalelse, der giver anledning til tvivl, kan forklares på anden måde, jfr. nedenfor ved note 53, og der kan peges på at erstatningen forrentes fra åstedsforretningens dato.

18) Det oplyses i en redaktionel note til dommen, at den vil blive kommenteret. Dette ses dog ikke at være sket.

19) Poul Meyer p. 34, v. Eyben p. 521 og specielt 2. udg. p. 320. Således også ekspropriationsbetænkning I p. 39, der er nøje sammenfaldende med fremstillingen hos v. Eyben.

at forudsætte ekspropriationstidspunktet som det afgørende vurderingstidspunkt i det normale tilfælde. I begge afgørelser var der imidlertid tale om en atypisk situation for så vidt som erstatningen unødigt holdtes tilbage af eksproprianten. Var erstatningen blevet udbetalt i naturlig forlængelse af taksationen, kunne senere prisstigninger naturligvis ikke begrunde nogen ændring af erstatningsfastsættelsen. Eksproprianten har da haft mulighed for at anbringe sine penge påny i konjunkturfaste goder. Da denne mulighed forholdtes eksproprianten i heromhandlede tilfælde kunne det ikke være stemmende med kravet om fuld erstatning at lægge den forældede vurdering til grund. Dette moment, at vurderingstidspunkt og udbetalingstidspunkt bør ligge så nær hinanden som praktisk muligt, er ikke særligt fremhævet i proceduren, hvad der så vidt ses har ført til dommenes mindre adækvate begrundelse. Begge domme er rigtige i resultatet.

Retspraksis som her udviklet er i god overensstemmelse med den nu afsagte afgørende højesteretsdom U 1967.243. Gældende ret ligger således ganske klart på det standpunkt, at tidspunktet for ekspropriationens meddelelse er afgørende for vurderingen ved svingende priser, og det vil i disse tider sige stigende priser. Ved nævnte højesteretsdom er det ligeledes forudsætningsvis slået fast, at der er ydet fuld erstatning, når blot udbetaling af erstatningen sker under overholdelse af en vis rimelig tidsfrist til fastsættelse af erstatning m.v., uanset at erstatningen herunder ikke kan holde trit med prisudviklingen.²⁰⁾ Da erstatningen ofte vil blive forrentet fra ekspropriationstidspunktet rådes der dog i vidt omfang bod herpå.²¹⁾

Den beskrevne retstilstand vedrørende prisvurderingen vil blive gjort til genstand for nogle uddybende bemærkninger under C. Dels kunne man måske ligefrem anfægte udgangspunktet for prisvurderingen. Ud fra den betragtning, at erstatningsfastsættelsen principielt bør ligge så tæt på udbetalingen som muligt trænger tidspunktet for taksationsforretningens afholdelse sig på som en nærliggende mulighed, smh. C 1 a. Dels står en række uafklarede spørgsmål

20) Smh. 3 a om erstatningens udbetaling.

21) Smh. 3 b om erstatningens forrentning.

tilbage, som ikke lader sig besvare ud fra de foreliggende domme. Her skal blot skitseres et par problemstillinger. Det kan således være vanskeligt at fastslå, om eksproprianten kan siges at have holdt erstatningen unødigt tilbage – med vurderingstidspunktets forrykkelse til følge – hvis han undlader at udrede det ved taksation fastsatte erstatningsbeløb, fordi ekspropriaten indbringer erstatningsfastsættelsen for domstolene. Endvidere kan det spørgsmål rejses om man, selv om betaling er sket, bør fastholde det oprindelige vurderingstidspunkt, hvis domstolene finder, at taksationen er kommet til et urigtigt resultat, smh. C 1 b og c.²²⁾

b. Ejendommens kvalitet.

Valg af rette vurderingstidspunkt kan også i anden relation end prisvurderingen få betydning for erstatningsfastsættelsen. I det følgende søges dette nærmere belyst med hensyn til ejendommens faktiske og retlige tilstand, som jeg sammenfattende kalder spørgsmålet om ejendommens kvalitet.

Også dette problemkompleks, som i dansk teori ikke er blevet særlig opmærksomhed til del, må antagelig løses med udgangspunkt i tidspunktet for ekspropriationsbeslutningens meddelelse. Til dette tidspunkt knytter sig ejendomsrettens overgang og en række andre retsvirkninger efter dansk ret. Som det nedenfor skal ses, stemmer den foreliggende praksis da også hermed, men særlige grunde må i et vist omfang fore til modifikationer i den almindelige regel.

1°. Med hensyn til den *faktiske tilstand* foreligger kun en sparsom praksis.

Det er dog klart antaget i en ældre dom, at forbedringer foretaget efter at ekspropriationsbeslutningen var meddelt ekspropriaten ikke kunne begrunde nogen erstatning, smh. JU 1864.483 LOHD, om et påbegyndt byggeri. Den lidt ejendommelige situation var tydeligvis udslag af et mislykket forsøg på at hindre ekspropriationen som sådan, da der i det pågældende ekspropriationsøjemed kun var hjemmel til ekspropriation af ubebyggede grunde.²³⁾ Efter det

22) Om disse problemstillinger i fremmed ret se B 1, særlig b og d.

23) Lov af 4.7.1850 om jords afståelse til opførelse af fattighuse m.v.

angivne tidspunkt har ekspropriaten endvidere ingen almindelig pligt til at vedligeholde det afståede og kan end ikke påregne at få godtgjort eventuelle udgifter han har afholdt til vedligeholdelse, medmindre disse er afholdt efter aftale med eksproprianten eller tjener til afværgelse af en akut faresituation.

Til en sådan indtil fravigelsen bestående dilignspligt i forhold til tredje-
mand, smh. Ekspropriationsaktens retsvirkninger p. 18, hvormed stemmer
ekspropriationskommissionernes praksis. Videregående v. Eyben p. 521-22,
som vil acceptere sædvanlige og rimelige forbedringer, men henvisningen til
Troels G. Jørgensen er ikke dækkende for sidstnævntes opfattelse, smh. foran 1
a, og synes at røbe en uklarhed i problemstillingen.

Poul Andersen udtaler da også helt almindeligt, at ejeren ikke kan kræve
erstatning for "værdiforhøjende Dispositioner, som ligger efter Ekspropriation-
en", jfr. U 1966 B. 281. ²⁴⁾

På meddelelsetidspunktet går endelig efter almindelig opfattelse
risikoen for hændelige skader på ejendommen over på eksproprian-
ten. ²⁵⁾

Dansk ekspropriationslovgivning har ingen almindelig bestemmelse
om, at en råden over ejendommen, der kan virke fordyrende for
den kommende ekspropriation, fra et vist tidspunkt i ekspropria-
tionssagen er forbudt. På denne baggrund er det fast antaget i
teorien, at ejeren lige til ekspropriationsbeslutningens meddelelse
har adgang til at vedligeholde og forbedre sin ejendom. ²⁶⁾

Som det tidligere er omtalt, jfr. II C 2 c, er en række
ekspropriationsformål dog beskyttet ved særlige forbudsmuligheder,
der tilsigter at undgå et samfundsmæssigt spild af værdier, navnlig i
form af forbud mod nybyggeri eller mere omfattende forbedringer.
Endvidere er det et spørgsmål om der ikke i et kort tidsrum inden
ekspropriationen, hvor et projekt med stor sikkerhed kan siges at

24) Der er med ovenstående ikke taget stilling til den situation, hvor ekspropriationens
formål er at overføre en ejendom til eksproprian-
tens uændrede anvendelse. Rimeligvis
må løsningen her blive påvirket af almindelige berigelsessynspunkter. Situationen er
sjældent forekommende i praksis, se dog TK 2.75 om ekspropriation af en ejendom til
postkontor.

25) Hermed stemmer ekspropriationskommissionernes praksis, smh. iøvrigt Ekspropria-
tionsaktens retsvirkninger p. 16-17.

26) Smh. Troels G. Jørgensen p. 142, Poul Meyer p. 47 og udførligt til spørgsmålet Poul
Andersen U 1966 B. 279-81.

blive gennemført og dette må antages erkendt af ekspropriaten, bør bortses fra afholdte særlige bekostninger ved erstatningsfastsættelsen. En sådan misbrugsregel behøver ingen særlig lovhjemmel, men kan støttes på almindelige erstatningsretlige grundsætninger om egen skyld og pligten til at begrænse tabet. I dansk teori holdes da også en ventil åben for tilfælde af denne karakter.²⁷⁾ Dette princip er da også fastslået i norsk retspraksis, jfr. NRt 1923.565 hvorefter der ved erstatningsfastsættelsen skal bortses fra foranstaltninger, som tilsigter at lægge vanskeligheder i vejen for eksproprianten.²⁸⁾

Spørgsmålet er utvivlsomt af ringe praktisk betydning for så vidt angår arbejder på ejendommen, hvorimod fordyrende retlige dispositioner over ejendommen, som snarere kan tænkes at rumme reelle gevinstmuligheder, ikke er et ukendt fænomen i praksis. En misbrugsregel er i denne relation så vidt ses også fastslået i dansk retspraksis, smh. U 1957.286 H, som på dette punkt synes miskendt.

På et tidspunkt, hvor ekspropriationsplanerne var almindeligt kendte erhvervede indehaveren af en lystejeendom "Lundebakke", den tilstødende ejendom, som et par måneder senere blev eksproprieret til kasemeanlæg. Under sagen påstod ekspropriaten sig tillagt erstatning for "Lundebakke"s værdiforringelse, idet naboejendommen havde kunnet beskytte mod generende fremtidig bebyggelse. Heri fik han imidlertid ikke medhold. De af højesteret stadfæstede præmisser begrunder dette nærmere med, "at sagsøgeren ikke ved det med henblik på den forestående ekspropriation foretagne køb af den tilstødende landbrugsejendom bør kunne opnå en gunstigere retsstilling som ejer af "Lundebakke" ved den påfølgende ekspropriation, end han havde før erhvervelsen".

Dette misbrugssynspunkt synes overset af v. Eyben, der efter sammenhængen at dømme tager dommen til indtægt for, at ekspropriatens formue som helhed ikke skal lægges til grund ved erstatningsberegningen l.c. p. 485 og 501. Holdepunkter for denne fortolkning afgiver dommen efter min mening ikke.

En anden ting er, at det "vil være vanskeligt at bringe en saadan Opfattelse til Anvendelse i Praksis" som Poul Andersen udtrykker

27) Smh. Troels G. Jørgensen p. 143, Poul Meyer p. 47—48 og forudsætningsvis Poul Andersen U 1966 B. 281.

28) Hertil Magne Schjødt: Norsk ekspropriasjonsrett, Oslo (1947) p. 171 og Roll Matthiesen, TtR 1960.8. Se nu oreigningslov § 28 og herom foran p. 90 note 116.

det.²⁹⁾ Dette bekræftes ikke blot af synspunktets meget begrænsede anvendelsesfelt i dansk praksis,³⁰⁾ men også af erfaringerne i fremmed ret, uanset om princippet her undertiden er positivt formuleret i ekspropriationslovgivningen.³¹⁾

Særligt belysende NDs 1958.308 SvHD til rækkevidden af ekspropriationslag af 1917 § 10 om bekostninger på ejendommen "i uppenbar avsikt att höja expropriationsersättningen".³²⁾ Højesteret fandt ikke, at der var grundlag for at begrænse erstatningen i et tilfælde, hvor en landbrugsejendom blev købt og omdannet til stutteri, uanset kendskab til ekspropriationsplanen, der ville medføre ejendommens nedrivning. Hovrätten havde fundet, at det måtte påhvile ejeren at medvirke til at begrænse de økonomiske skadevirkninger, som en nedlægnings af stuttevirkomheden kunne medføre, og ville kun give 2/3 erstatning.

2°. I taksationspraksis er det flere gange blevet lagt til grund, at ejendommens *retlige tilstand* skal bedømmes efter forholdene på ekspropriationstidspunktet.

Ved en i U 1955.31 H omhandlet ekspropriationssag efter Københavns bygge lov havde kommunen foretaget ekspropriation ved skrivelse af 13. december 1950. Taksationen foretoges først to år senere og taksationskommissionen lagde herunder til grund "at erstatningen fastsættes på grundlag af forholdene ved ekspropriationens foretagelse, også med henblik på loven om grundstignings-skyld". Sidstnævnte bemærkning må sigte til at ejendommens kvalitet i retlig henseende var bedre på ekspropriationens tidspunkt end ved taksationen, hvorfor en køber dengang ville give mere end nu, hvor den forhøjede grundstigningsskyld var gældende.³³⁾

29) Smh. U 1966 B. 281.

30) Smh. også U 1963.230 Ø, hvor det statueres, at lejerens med hensyn til et lige for ekspropriationen afsluttet lejemål "ikke med føje har kunnet regne med at kunne disponere over lokalerne i den ved kontrakten fastsatte uopsigelsesperiode", og TK 2.13 om indstiftelse af grusindvindingsrettigheder i betænkelig nærhed af tidspunktet for ekspropriationsforretningen.

31) Smh. NRt 1961.670.

32) En tilsvarende regel har gammel hævde i fransk ret, smh. nu ekspropriationslov af 1958 Art. 21, hvorefter der med hensyn til forbedringer foretaget efter planens offentliggørelse endog er institueret omvendt bevisbyrde, "sont présumées faites dans ce but, sauf preuve contraire".

33) Smh. lov nr. 265 af 27.5.1950 om grundstigningsskyld, hvorefter der m.h.t. erhvervelser indtil 1. oktober 1952 bestod en ret til fritagelse for at betale grundstigningsskyld, jfr. § 19, stk. 1 a.

I en taksationskendelse efter vejbestyrelsesloven er det antaget, at et areals værdi måtte vurderes lavt under hensyn til at arealet på det tidspunkt, hvor amtsrådet traf beslutning om ekspropriationen — i modsætning til åstedsforretningens tidspunkt — ulovligt benyttedes til sommerhusbeboelse i strid med bl.a. bygningsvedtægten.³⁴⁾ Dette synspunkt fik ikke medhold i overtaksationskommissionen, der udtalte, at den havde "taget i betragtning, at arealerne nu på kommunens dispositionsplan er henført til et område, som er beregnet til parcelhusbebyggelse". Dette var sket inden åstedsforretning havde fundet sted.³⁵⁾

Dette standpunkt har da også klar støtte i retspraksis, smh. således U 1971.155 V, der lægger ekspropriationstidspunktet til grund og dermed erstatter det afståede areal som landbrugsjord, da ejendommen på dette tidspunkt var henlagt i yderzone.

Sagens særlige omstændigheder kunne dog give anledning til principielle overvejelser. Sagsøgeren gjorde gældende, at arealerstatningen skulle fastsættes til byggegrundpriser svarende til den status arealerne havde ved det forudgående byggeliniepålæg. I denne tankegang synes i og for sig at ligge en betydelig retlig konsekvens. Da byggeliniepålægget var en forberedende retsakt til den senere ekspropriation kunne det hævdes, at de to indgreb måtte ses under et, smh. om fredningspraksis nedenfor. Efter ekspropriationskommissionens opfattelse var det imidlertid urealistisk at forestille sig, at ejeren kunne foretage nogen som helst udnyttelse af arealet i det korte tidsrum, der gik imellem byggeliniepålægget og forbudet efter byreguleringsloven. Da der vel nærmest er tale om et risikospørgsmål mellem ekspropriat og ekspropriant forekommer denne betragtning ikke særligt overbevisende. På den anden side må det indrømmes, at det ville være et højst upraktisk resultat at imødekomme den fremsatte begæring om overtagelse, som argumentationen in concreto var kædet sammen med, når ejerens omliggende arealer nu var yderzonearealer. Der er heller ikke tale om "falske lodder" i sagen, da der også ved indgreb efter byreguleringsloven ydes fuld erstatning.³⁶⁾

34) TK 1.60.

35) Overtaksationskommissionen tager dog ikke klart afstand fra det af taksationskommissionen anlagte vurderingstidspunkt. Hvis tidspunktet for ekspropriationsbeslutningen er lagt til grund, må den citerede udtalelse læses under en bevismæssig synsvinkel, jfr. c. Arealets værdi kunne siges at være påvirket af forventning om inddragelse til byggeri, en forventning der nu var gået i opfyldelse.

36) I anledning af ejendommens henførelse til yderzone tilkendte utr. VLD af 9.10.1970 nr. 946/1968 en erstatning på 500.000 kr. Vurderingskommissionen havde ikke fundet grundlag herfor, smh. TK 2.33 note 1.

Dommens præmisser har ingen særlige bemærkninger til ovennævnte problemstilling, ej heller til det af sagsøgte fremførte anbringende, at man ikke ville kunne gå længere tilbage end til datoen for den fremsatte begæring om overtagelse, et efter min opfattelse rigtigt synspunkt, som i sig selv kan bære dommens resultat.

I fredningssager, hvor vurderingstidspunktet efter praksis antages at være tidspunktet for afsigelsen af fredningsnævnets kendelse,³⁷⁾ ses dette i særlige tilfælde fraveget til fordel for tidspunktet for fredningssagens rejning.

Uanset at de i lov af 16.6.1961 indførte byggelinier ved offentlige vandløb, indsøer m.v. ved afsigelse af fredningskendelsen var gældende og derfor lagt til grund for fredningsnævnets erstatningsfastsættelse, har overfredningsnævnet således ved sin instruktion af taksationskommissionen udtalt, at der ikke skulle lægges vægt på byggelinierne værdireducerende betydning "under hensyn til, at sagen har taget sin begyndelse i 1958", smh. overfredningsnævnets kendelse af 12.10.1964 (Skive-Karup ådalen), gengivet i Danmarks Naturfredningsforenings Årsskrift 1965 p. 80. Se også TK 2.107 (Stilling Sø).³⁸⁾ Det forhold, at der hviler fredningsplan på en ejendom, kan ikke i sig selv bevirke, at ejeren stilles som om fredningssag har været rejst, hvorimod fredningsplanudvalgets sagsbehandling af evt. dispensationsansøgning navnlig i tilfælde af "sylvning" kan føre til, at ejeren skal stilles som om fredningssag har været rejst før den nye lovs ikrafttræden.³⁹⁾

Da tilladelse efter råstofloven ikke kræves, når råstofindvindingen enten er påbegyndt eller ansøgning om tilladelse er indgivet til en offentlig myndighed inden lovforslagets fremsættelse,⁴⁰⁾ d.v.s. 9.2.1972, må efter samme principper erstatningsfastsættelsen for grus m.v. være upåvirket af den gennemførte rådighedsbegrænsning, såfremt fredningssag er rejst forud for denne dato.⁴¹⁾

37) Smh. Garde p. 385.

38) Medens naturfredningsloven af 1937, jfr. § 36, bestemte at lovens regler fandt anvendelse på tidligere rejste sager, indeholdt 1961-loven ingen ikrafttrædelses- eller overgangsbestemmelser.

Såvel i naturfredningslov af 1969, jfr. § 69, stk. 1, som i naturfredningslov af 1972, jfr. § 2, stk. 2, er bestemt, at sager rejst før lovens ikrafttræden skal behandles efter den naturfredningslov, hvorunder de er rejst.

39) Smh. TK 2.107 som stadfæstet ved to utr. VLD af 17.4.1967 (109 note 2), og hertil Jørn Hansen, Proceduren p. 374-75. Se iøvrigt til spørgsmålet i almindelighed U 1965.253 H med kommentar af Spleth U 1965 B. 237-40.

40) Lov nr. 285 af 7.6.1972 om udnyttelse af sten, grus og andre naturforekomster i jorden og på søterritoriet § 5.

41) Smh. Garde, Dansk Vejtidskrift 1972.142.

Denne løsning i fredningssager har afgørende sammenhæng med, at der, når fredningssag er rejst, ikke må foretages noget, der kan hindre eller vanskeliggøre sagens gennemførelse, jfr. naturfredningslov § 13, stk. 2. Afvigelsen er således begrundet i at sagens rejsning griber ind i den ejeren tilkommende adgang til aktuelt at disponere efter lovgivningen iøvrigt. En fredningssag kunne ellers ligefrem bruges til at trække tiden ud for derefter at anvende de nye regler.

En begrundelse af dette indhold dækker imidlertid ikke i tilfælde, hvor ejeren ikke kunne have nået at disponere inden de nye regler trådte i kraft, selv om der ikke var rejst fredningssag. Nu kunne det med en vis føje hævdes, at uanset om den angivne løsning i disse tilfælde faktisk begunstiger ejeren, må dette tages med hvis man vil opnå den betydelige retstekniske fordel som kan være forbundet med en ensartet regel, specielt når der er tale om en ny skærpende lovgivning. Den foreliggende praksis ses dog ikke at give sikre holdepunkter for en så vidtgående fortolkning,⁴²⁾ og uden særlig lovstøtte kan det næppe heller være rigtigt at anvende overgangsreglen uden hensyntagen til, om dette i det konkrete tilfælde vil føre til mere end fuld erstatning, smh. hertil også det følgende.

Særlige problemer kan opstå i tilfælde af, at loven fastlægger et tidspunkt forud for sin vedtagelse som afgørende for en værdirelation. Råstofloven har således ladet tidspunktet for lovforslagets fremsættelse være afgørende for, hvilke krav der efter lovens regler er anmeldelsesberettigede, jfr. § 5, stk. 1. Hvis der i tiden efter fremsættelsesdagen den 9.2.1972, men inden lovens af ministeren fastsatte ikrafttrædelsesdag den 1.10.1972, er sket ekspropriation af arealer, som ikke er omfattet af forslaget eller den stadfæstede⁴³⁾ lovs bestemmelser om anmeldelse, er spørgsmålet, om der ved taksationen kan tages hensyn til, at der efter lovens ikrafttræden vil skulle søges om tilladelse til råstofudnyttelse på den pågældende ejendom, og at afslag normalt skal kunne gives uden at der ydes erstatning herfor.⁴⁴⁾ Det er klart, at en råstofudnyttelse som ville

42) Garde, se foregående note, tilføjer da også "i al fald hvis det må antages, at fredningssagen har hindret påbegyndelse af en udnyttelse".

43) Stadfæstelsen skete den 7.6.1972.

44) Smh. nærmere til råstofloven C 2 c.

være lovlig efter de i dette tidsrum gældende regler og som ekspropriationen forhindrer, skal erstattes, men efter lovens ikrafttræden står denne indvindingsadgang som anført ikke længere åben. En sådan begrænset udnyttelsesadgang, som dertil er ganske hypotetisk på taksationsforretningens tidspunkt, vil formentlig være uden økonomisk værdi. Værdiforholdene vil derfor være påvirket allerede af de i lovforslaget fremsatte restriktioner, og det vil være en fiktion at erstatte evt. foreliggende råstofforekomster, som om forslaget ikke eksisterede.⁴⁵⁾ Lovforslaget får med andre ord faktisk virkning allerede ved sin fremsættelse, og det er svært at se, at der kan rejses retlige indvendinger imod en taksation, der lægger dette til grund.⁴⁶⁾

U 1967.429 Ø må vistnok siges at støtte dette resultat. Ekspropriaten gjorde her gældende (439 sp. 2) at det var uberettiget som sket ved taksationen at tage hensyn til, at landsbyggeloven ville medføre øgede omkostninger ved udstykninger, da landsbyggeloven ikke på ekspropriationstidspunktet (14.12.1961) var sat i kraft i kommunen (dette skete først i 1964). Uden at tilslutte sig dette synspunkt, bemærker landsretten, at der efter det oplyste ikke findes at "være grundlag for at antage, at udsigten til en stigning i omkostningerne ved byggemodning — der iøvrigt må antages i vidt omfang at kunne være belastet parcelkøberne — ville have øvet indflydelse på den pris, hvortil ejendommen kunne være solgt til udstykning i december 1961".

Som det vil fremgå af det foranstående gælder således som udgangspunkt samme tidspunkt for vurderingen med hensyn til prisudvikling og ejendommens kvalitet. Dette er imidlertid ikke nogen nødvendig sammenhæng. Hvis det således under særlige omstændigheder er påkrævet at prisvurderingen knyttes til et senere tidspunkt end ekspropriationstidspunktet må ejendommens kvalitet på ekspropriationstidspunktet antagelig stadig lægges til grund. Det er således klart, at hvis ejendommen nu er forfalden på grund af manglende vedligeholdelse skal ejendommens tilstand på ekspropriationstidspunktet fortsat lægges til grund. Tilsvarende må det antages

45) Dette er da også lagt til grund ved forlig indgået for ekspropriationskommissionerne.

46) Situationen er en anden, hvis en disposition kan fuldføres inden lovens ikrafttræden, smh. hertil C 1 a med hensyn til zonelovens tilsvarende problem. Denne situation forelå endvidere ved momsrefusionens ophævelse og lå til grund for det bekendte af boligministeren udstedte momscirkulære nr. 139 af 22.6.1973.

at være uden betydning om naboejendomme i mellemtiden har udviklet sig i særlig gunstig retning, f.eks. fra at være landbrug med en vis forventningsværdi til at være udstykningsejendomme. Den afståede ejendom er ved ekspropriationen endeligt koblet ud af denne udvikling og dens kvalitet på dette tidspunkt var landbrugsjord med en vis forventningsværdi.⁴⁷⁾

En opsplitning, men med modsat fortegn kendes fra årsomvurderingsinstituttet i ejendomsskattelovgivningen. Herefter skal årsomvurderingen tage hensyn til "ejendommens tilstand", men derimod ikke til forandringer i "prisforholdene" efter den sidste almindelige vurdering, smh. lov. nr. 356 af 29.7.1970 § 3. Denne ordning er navnlig begrundet i hensynet til skattebyrdens ligelige udmåling inden for den enkelte vurderingsperiode, smh. Rt 1921/22 till. A sp. 3259.

Den her skitserede sontring har formentlig ikke blot betydning i de særlige situationer, hvor en korrektion med hensyn til prisvurderingen måtte trænge sig på, men må påkalde sig særlig legislativ interesse, hvor rådighedsbegrænsninger påtænkes gennemført mod erstatning eller som forberedende skridt til en ekspropriation. Disse aspekter vil blive søgt uddybet under C 2.

c. Bevisspørgsmål.

Vurderingstidspunktet opfattet som det afgørende skæringstidspunkt for pris- og kvalitetsbedømmelsen er et teoretisk skarpt tidspunkt. Således vil problemet imidlertid ikke altid præsentere sig i praksis. Som allerede de foran skitserede overgangssituationer i forbindelse med skærpet lovgivnings gennemførelse har kunnet vise, har dette sammenhæng med at spørgsmålet om valg af vurderingstidspunkt er sammenvævet med og undertiden stilles i skyggen af de bevismæssige omstændigheder i sagen.⁴⁸⁾ Der skal herom gøres nogle få almindelige bemærkninger.

Det er således en given ting, at der ved taksationen og en evt. efterfølgende domstolskontrol ikke i bogstavelig forstand skal vurderes efter forholdene som de fremtrådte på ekspropriationstids-

47) Om behovet for en sontring af denne art og den videregående brug der gøres af denne i fremmed ret, se B 2.

48) Smh. også note 35.

punktet, idet der abstraheres fra senere indtrådte kendsgeminger, som kan belyse tabets omfang.⁴⁹⁾ Hvis en større vejudvidelse skal gennemføres i forbindelse med et dæmningsanlæg, kan og skal bedømmelsen af de hermed forbundne ulemper naturligvis ske på det bedst mulige grundlag,⁵⁰⁾ om nødvendigt ud fra en besigtigelse af selve anlægget, hvis dette nu er udført. I et tilfælde som dette har vestre landsret da også forhøjet en ulempeerstatning med 10.000 kr. med den begrundelse, at det "navnlig er taget i betragtning, at hele vejanlægget med den 4 1/2 m høje dæmning har vist sig at medføre væsentlig indgribende ændringer af forholdene omkring sagsøgerens private beboelse".⁵¹⁾

Navnlig vil problemet om valg af rette vurderingstidspunkt kunne fortone sig, hvis domstolene vil tage en senere udvikling til indtægt for, at der på det tidligere stadium af sagen var føje til at forvente en prisstigning. Retten kan da efter omstændighederne anse sig fritaget for at tage stilling til det principielle spørgsmål.

Spørgsmålet belyses udmærket i følgende "mastesag".⁵²⁾ I 1957-58 lod I/S Midtkraft bygge en højspændingsluftledning på et landbrugsareal i Brabrand. Voldgiftsretten afsagde kendelse om erstatningen den 10. januar 1961. Eksproprianten gjorde gældende, at erstatningen måtte fastsættes efter forholdene ved ekspropriationens foretagelse, og i hvert fald ikke senere end ved voldgiftskendelsens afsigelse. Hertil bemærkede vestre landsret, "at den aktuelle værdi af en ejendom må antages altid at være påvirket af forventede fremtidige prisstigninger på denne og tilsvarende ejendomme, samt at man ved afgørelsen af, hvad der på et givet tidspunkt, f.eks. voldgiftskendelsens dato, var den rette værdi af sagsøgerens ejendom, ikke vil kunne se bort fra senere fremkomne oplysninger, der bedre end de for voldgiftsretten foreliggende kan belyse dette spørgsmål.⁵³⁾ Det findes herefter ikke af hensyn til afgørelsen af den foreliggende sag fornødent at komme yderligere ind på det af sagsøgte anførte om, hvilket tidspunkt der bør være afgørende for fastsættelse af værdien". I modsætning til voldgiftsretten antog landsretten, at arealet havde

49) Smh. Abitz U 1960 B. 58. Jfr. også højesterets udtalelse i U 1962.20 om de sagkyndige erklæringer, "hvis rigtighed findes bestyrket gennem de af appellanten fremlagte oplysninger over foldudbyttet i høstårene 1958-61."

50) Dette synspunkt fører i særlige tilfælde til, at erstatningsfastsættelsen ligefrem må udskydes, f.eks. ved midlertidig afståelse af areal til fyldtagning m.v., smh. V C 3.

51) Utr. VLD af 29.6.1965 nr. 140/1965. Ligeledes TK 1.128.

52) Utr. VLD af 11.12.1962 nr. 673/1962.

53) Jfr. U 1965.784 V og det ved note 17 anførte.

forventningsværdi, idet det i en ikke altfor fjern fremtid ville blive inddraget som industriområde, og den forhøjede herefter erstatningen ganske betydeligt.

Der er formentlig grund til at fremhæve, at der i sagen ikke forelå en række repræsentative salg. Hvis dette havde været tilfældet, kunne det ikke være rigtigt at lade spørgsmålet om fastsættelse af et nøjagtigt vurderingstidspunkt stå åbent.

Den traditionelle problemstilling ved spørgsmålet om valg af vurderingstidspunkt har været knyttet til værdierstatningen, i første række værdien i handel og vandel. Hvor erstatningsfastsættelsen ikke knytter sig til værdiansættelsen af et objekt, men vedrører et følgetab, f.eks. midlertidigt næringstab under afbrydelse af virksomhed, flytteudgifter, omkostninger til sagkyndig bistand m.v. ses spørgsmålet end ikke drøftet i teorien. Dette kan have sammenhæng med, at personlige tab i ældre ekspropriationsretlig teori overhovedet ikke ansås for erstatningsberettigende poster, medmindre de indgik i handelsværdien,⁵⁴) ligesom de under alle omstændigheder har været uden interesse med hensyn til spørgsmålet om ekspropriationsanlæggets indvirkninger på værdiforholdene.

Der er imidlertid intet der begrunder at sådanne følgetab af personlig karakter, i det omfang de skal erstattes, skal gøres op efter samme vurderingstidspunkt som værdierstatningen. Bevismæssige grunde taler afgørende herimod. Ved erstatningsfastsættelsen for følgetab er det naturligt at knytte bedømmelsen til det senest mulige tidspunkt, da dette giver det sikreste grundlag for erstatningsopgørelsen.⁵⁵) Der er næppe tvivl om, at praksis også stemmer hermed.

I praksis synes dette lagt til grund også ved spørgsmålet om tilkendelse af erstatning for good-will, jfr. U 1962.687 V, der stadfæster at den af ekspropriationskommissionen tilbudte erstatning for good-will blev frakendt den pågældende handlende ved sagens indbringelse for taksationskommissionen, idet han på dette tidspunkt havde retableret sin virksomhed inden for kort afstand fra sit tidligere forretningssted.

54) Dette er hovedindholdet i Troels G. Jørgensens erstatningsteori. Erstatningen skal herefter kun dække tabet af "Interessen med Hensyn til Retsoverførelsen" i modsætning til det almindelige formuetab, der kan forårsages af afståelsen, l.c. p. 90 ff. især p. 109, og af bevismæssige grunde skal tabet vurderes efter handelsværdimålestokken, p. 125-131.

55) Smh. også svensk ret med hensyn til personlig skade SOU 1969:50 p. 170 og foran V C 3 om udsættelse på grund af bevisvanskeligheder.

3. Ekskurs.

a. Udbetalingstidspunkt.

Når erstatningen er fastsat ved taksation gælder som almindelig uskreven regel, at den skal stilles til ekspropriations disposition inden en rimelig tid.⁵⁶⁾ En udtrykkelig regel herom findes nu i vejloven, idet vejbestyrelsen "skal udbetale erstatningen uden unødigt ophold", jfr. § 64, stk. 1, 1. pkt.

I overensstemmelse hermed hedder det i ekspropriationsbetænkning I p. 74, at ekspropriationserstatningerne "bør naturligvis principielt udbetales snarest muligt efter ekspropriationens foretagelse, men af rent ekspeditions-mæssige grunde må der dog altid hengå nogen tid mellem ekspropriationen og erstatningens anvisning".

En undtagelse danner den i landvæsensretsloven omhandlede fuldbyrdelsesfrist efter retsplejelovens mønster, smh. note 58.

Det følger af den angivne almindelige regel, som overlader udbetalingsmyndigheden et vist spillerum, at der ikke i taksationskendelsen kan fastsættes en bestemt frist for erstatningens betaling.⁵⁷⁾ Iøvrigt er kun de af landvæsensretterne trufne erstatningsafgørelser eksigible.⁵⁸⁾

At der således ikke gælder nogen præcis betalingsfrist beror i første række på ekspeditions-mæssige grunde, herunder at der til indhentning af panthaversamtykke nødvendigvis må gå en vis tid.

Specielt det forhold, at den endelige erstatningsberegning må afvente anlæggets færdiggørelse og arealernes definitive opmåling, har ved delafståelser kunnet føre til en ikke ubetydelig udskydelse med betalingen af dele af arealerstatningen. Under jernbaneforordningen var det praksis, udover ulempeerstatningen, kun at udbetale 3/4 af jorderstatningen,⁵⁹⁾ men ekspropriationsprocesloven har nu indført den regel, at arealerstatningen skal opgøres på grundlag af et

56) Smh. herved de under 2 a omhandlede landsretsdomme U 1926.122 Ø og U 1951.218 Ø om ny taksation, hvis udbetalingstidspunktet unødigt forrykkes.

57) I kendelse af 15.11.1965 afsagt af overtaksationskommissionen for Holbæk m.fl. amter er der truffet bestemmelse om betaling inden for 15 dage fra kendelsens dato, tydeligvis en afsmitning fra retsplejen.

58) Smh. landvæsensretslov § 35, stk. 1.

59) Jfr. ekspropriationsbetænkning I p. 74 og ministeriet for offentlige arbejders cirkulære til vejbestyrelsesloven nr. 149 af 22.8.1957 pkt. 10.

efter ekspropriationsplanerne beregnet areal, jfr. § 23, stk. 1, 3. pkt. Denne opgørelse kan dog korrigeres ved endelig opmåling, men kun i ekspropriatens favør, jfr. § 23, stk. 1, 4. pkt. For at fremme en endelig erstatningsopgørelse, som navnlig ved de statslige ekspropriationer har haft tilbøjelighed til at trække ud,⁶⁰⁾ kan kommissarius bestemme, at arealgrænserne skal fastlægges, selv om anlægget ikke er fuldført, jfr. § 23, stk. 2.

Endvidere kan udskydelse forekomme i forbindelse med, at der i taksationskendelsen indføres vilkår om, at ekspropriaten for at udbetaling kan finde sted skal have godtgjort, at han har ladet visse foranstaltninger udføre.⁶¹⁾ Hvor et erstatningsbeløb angives at skulle gå til udførelse af bygningsforanstaltninger kan det være rimeligt at holde den hertil svarende erstatning tilbage, da erstatningen i givet fald ikke skal udbetales til panthaveren. Vilkåret er på den anden side påkrævet for at opnå sikkerhed for, at ekspropriaten opfylder sine forpligtelser over for panthaver.⁶²⁾ Vilkår kan endvidere anvendes, hvor erstatningen skal dække udgiften til arbejder som er krævet udført i loven f.eks. omlægning til hårdt tag,⁶³⁾ eller som skyldes en af ekspropriationen fremkaldt ulovlig tilstand på ejendommen.⁶⁴⁾ Hvis ekspropriaten erklærer sig villig til at udføre visse arbejder som ellers påhviler eksproprianten kan vilkår ligeledes være en hensigtsmæssig fremgangsmåde.⁶⁵⁾

60) Smh. F.O. 1959.127 med kritik af ledende landinspektors behandlingstid vedrørende den endelige opmåling og matrikulære berigtigelse og F.O. 1972.180, hvor det henstilles til ministeriets overvejelser at øge antallet af ledende landinspektører.

61) Smh. ekspropriationsproceslov § 18 og ekspropriationsbetænkning I p. 71–72. Også vejlov § 53, stk. 5, knytter vilkårsfastsættelsen til selve kendelsen om erstatning. Der er herved givet udtryk for, at udbetalingsmyndigheden ikke er beføjet til at træffe en sådan ordning uden ekspropriatens samtykke.

62) Smh. U 1934.329 OLK med hensyn til udgifterne til en ny boring, og den i U 1939.747 (757) gengivne OLK for så vidt angår erstatningen vedrørende slusemateriel.

63) Smh. lov nr. 116 af 11.3.1921 om foranstaltninger mod brandfare ved jernbanedrift.

64) Taksationskendelse af 19.1.1943 (forlægning af Hillerød-Frederiksværk jernbane) knytter således vilkår til erstatningen for "Flytning eller Overdækning af Mødding i Henhold til Lov af 11.3.1921".

Taksationskendelse af 7.11.1939 (baneudvidelse Århus-Laurbjerg) kræver tilsvarende attest for at omtækning er udført, smh. foregående note.

65) I kendelse af 7.2.1966 afsagt af landvæsenkommissionen for Ribe amt bestemmes, at erstatningen "forfalder til betaling, når han (en brugt-bilhandler) har fjernet de på arealet stående vogne m.m.". Ejeren havde erklæret sig indforstået med selv at udføre denne foranstaltning.

Via vilkår kan det imidlertid ikke være tilladeligt at påføre ekspropriaten arbejdspligter, som han ikke har i henhold til lovgivningen. Den almindelige hegnserstatning som tilkendes f.eks. for markhegn kan ikke gøres betinget af hegnets opsætning, da der ikke påhviler den til vejen stødende grund nogen hegnspligt i forhold til vejen. Udtrykkelig hjemmel for sådant vilkår fandtes i den norske vejlov af 1912, men se nu med hensyn til vejloven af 21.6.1963 Kaas: "Gjerdeerstatninger ved vegskjønn", LoR 1972.416-19.

En tvivl om, at ekspropriaten vil anvende erstatningen i overensstemmelse med de forudsætninger, der er lagt til grund for erstatningsfastsættelsen, kan naturligvis ikke berettige til indføjeelse af vilkår, da ekspropriaten principielt råder frit over den fastsatte erstatning.⁶⁶⁾

Det er en selvfølge, at en udskydelse med betalingen ikke kan ske blot under henvisning til, at eksproprianten for øjeblikket savner midler. Når en offentlig myndighed skrider til ekspropriation er den forpligtet til at sikre sig forinden, at den har bevillingsmæssig dækning for de kommende erstatningskrav, en forpligtelse, som yderligere understreges af, at eksproprianten efter dansk rets almindelige regel ikke antages at kunne træde tilbage af økonomiske grunde fra en foretaget ekspropriation.⁶⁷⁾

I U 1965.784 V bemærker retten, at eksproprianten måtte "antages at være i stand til, pligtig til og kompetent til uden tilskud at udrede de fastsatte erstatninger" og at det amtskommunale vejprojekt iøvrigt måtte anses for sikret ved et af ministeriet meddelt foreløbigt tilsagn om tilskud af vejfonden. Åbenbart har sagsøgeren gjort gældende, at udbetalingen var forsinket på grund af finansielle vanskeligheder, men proceduren på dette punkt er ikke gengivet.

Af U 1951.218 Ø fremgår, at kommunen så sig nødsaget til at stille vejprojektets gennemførelse i bero på grund af regeringens beslutning om at standse tilskud til beskæftigelsesforanstaltninger. Den tog heraf anledning til at udskyde erstatningens udbetaling, men anførte under sagen, at den kunne og ville have udbetalt som oprindeligt forudsat, hvis ekspropriaten havde fremsat ønske herom.

Er der tale om ekspropriation til private må den ekspropriations-bevilgende myndighed påse, at eksproprianten er i stand til at yde prompte betaling, smh. IV C om erstatningens sikkerhed.

66) TK 2.12 vedrørende udgift til genopbygning af kyllingehus.

67) Ekspropriationsaktens retsvirkninger p. 18 ff. Som der anført bryder naturfredningsloven den almindelige regel; min bemærkning p. 21 om at også overfredningsnævnet kan tilbagekalde sin egen kendelse kan dog ikke opretholdes, smh. Viggo Nielsen m.fl.: Naturfredningsloven (1973) p. 166.

Som det allerede er antydnet under 2 a er det derimod et tvivlsomt spørgsmål, om eksproprianten er berettiget til at holde erstatningen tilbage indtil endelig dom om erstatningens størrelse foreligger. Dette spørgsmål ses ikke løst ved den omhandlede regel om betaling uden unødigt ophold eller nogen entydig praksis, men må bero på særlige overvejelser, smh. C 1 c.

b. Rentespørgsmål.

1°. *Forrentningens begyndelsestidspunkt.* I reglen vil erstatningen blive forrentet fra ekspropriationstidspunktet, jfr. ekspropriationsproceslov § 22. Til grund for reglen ligger det synspunkt, at ekspropriaten fra dette tidspunkt er berøvet rådigheden over det afståede, idet han under alle omstændigheder ikke må sælge dette.

Udgangspunktet må derfor være meddelelestedstidspunktet, jfr. TK 2.84. I overensstemmelse hermed lagde praksis efter vejbestyrelsesloven åstedsforrentningens afholdelse til grund, jfr. TK 2.86 note 1. I forhold hertil har vejloven foretaget en retsteknisk forskydning, idet erstatningen nu normalt skal forrentes fra datoen for vejbestyrelsens beslutning om ekspropriationens gennemførelse, jfr. § 63, stk. 1, smh. § 49, stk. 1. Forarbejderne rummer ingen begrundelse for denne ændring.

Ligeledes kan den faktiske overtagelse være sket umiddelbart ved ekspropriationen, og omend dette ikke altid sker straks vil den fortsatte besiddelse kunne være uden økonomisk værdi, således hvor afgrøden af et landbrugsareal ikke kan påregnes høstet. I disse tilfælde er renten at betragte som lovens normalerstatning for tab ved manglende råden over erstatningssummen, der af praktiske grunde ikke har kunnet udbetales straks.

Såfremt ekspropriaten beholder brugen af det afståede, og dette har en særlig brugsværdi, som han gratis udnytter, bestemmes ofte, at erstatningen skal forrentes fra den dato, der er sammenfaldende med den faktiske fravigelse.⁶⁸⁾ I ekspropriationsproceslov § 22 gives der da også udtrykkeligt adgang til, at "et andet begyndelsestidspunkt under særlige omstændigheder kan fastsættes".⁶⁹⁾ Hvis erstatningen alligevel bliver forrentet fra ekspropriationstidspunktet

68) F.eks. TK 1.42 forretningslejemål og 1.25 for så vidt angår bygningserstatningen.

69) Tilsvarende vejlov § 63, stk. 1, 2. pkt.

må en herved opnået fordel fradrages ved erstatningsfastsættelsen.⁷⁰⁾

Dette mønster følger ekspropriationskommissionerne dog ikke nøje i deres praksis. Den helt almindelige fremgangsmåde er at kommissionerne baserer det under ekspropriationsforretningen fremsatte erstatningsforslag på at hele erstatningen kan komme til udbetaling på en i tilbuddet nærmere angiven dato nogle få måneder senere. Såfremt der afsiges kendelse anføres den pågældende dato som forrentningsdato. Den omhandlede forskydning af ekspropriationsproceslovens almindelige forrentningsdato forudsætter dog, som det er sædvanligt, at den faktiske fravigelse i alle tilfælde ikke skal ske førend den angivne dato.

Den beskrevne praksis indebærer en vis administrativ lettelse. Ledende landinspektør, der ellers skal foretage renteberegningen, slipper for at foretage en renteudregning og kommissariatene samler udbetalingerne, idet ejerne almindeligvis inden den pågældende dato har fremskaffet panthaversamtykke.

Det ses ikke i kendelserne angivet, at der er sket indregning af renten indtil omhandlede dato, og heraf må man formodentlig slutte, at erstatningen i det pågældende tidsrum slet ikke forrentes, smh. også de i F.O. 1969.16 indeholdte oplysninger om praksis. Specielt til den in casu anvendte uklare og iøvrigt kritisable form bemærkes, at denne ikke ses at have været almindeligt udbredt. Det må imidlertid fremhæves, at fremgangsmåden i tilfælde, hvor brugen ikke modsvares af indtægter eller sparede udgifter, se f.eks. TK 2.98, 99 ikke kan anses for holdbar og den er klart i strid med ekspropriationsproceslovens principielle hovedregel.

Godtgørelse for udgift til advokat- og anden sagkyndig bistand under sagens gang forrentes ikke,⁷¹⁾ og det samme gælder undertiden erstatning for udførte arbejder i henhold til regning.⁷²⁾ Afgørende for resultatet er, at der i det normale tilfælde ikke er noget afsavnstab at erstatte, idet nævnte udgifter først afholdes efter taksationen.

Som hovedregel vil det tidspunkt, hvor renteafsavnet efter ovenstående anses for aktuelt, udtrykkeligt blive anført i kendelsen som forrentningsdato. Denne fremgangsmåde giver erstatningsfastsættelsen den største gennemskuelighed, hvad der bl.a. i skattemæssig henseende kan have betydning.

70) Jfr. U 1965.275 H, 1968.362 Ø og TK 1.36, 112. I en række kendelser lades spørgsmålet uomtalt, se f.eks. TK 1.24.

71) F.eks. TK 1.36, 56.

72) Jfr. TK 1.108.

Smh. U 1973.442 hvor højesteret efter ejerens påstand fastsatte en særskilt renteersatning. Netop ved byudviklingsplaner og landbrugsbyplanvedtægter, hvor der i den pågældende lovgivning ikke er truffet bestemmelse om erstatningens forrentning, har taksationspraksis regelmæssigt indregnet renten indtil kendelsestidspunktet i erstatningen, jfr. udover den nævnte afgørelse U 1970.716 (717), U 1971.253 (254), U 1971.401 og 1971.809 (810). Denne fremgangsmåde kan dække over en – ikke uforståelig – usikkerhed med hensyn til på hvilket tidspunkt rentekravet opstår. Er det afgørende således planens godkendelse, smh. U 1969.837 (838), og den for højesteret nedlagte påstand i U 1973.442 H, planens bekendtgørelse, smh. den af vurderingskommissionen givne oplysning i U 1973.442 H (443) eller sagens rejsning for vurderingskommissionen, smh. U 1972.537 H ? Spørgsmålet må vistnok betegnes som åbent. I intet af de foreliggende tilfælde har kammeradvokaten protesteret mod den for retten nedlagte påstand. Hertil kommer, at der også med hensyn til rentefoden har hersket usikkerhed i praksis. I begge relationer afslører praksis et behov for udtrykkelige rentebestemmelser. Usikker praksis er lig med ulige behandling af de erstatningsberettigede.

For vidtgående forekommer umiddelbart den i U 1956.1114 Ø indeholdte udtalelse, hvorefter der "intet (findes) at indvende imod, at rentebeløbet er medtaget i det samlede erstatningsbeløb". I sagen som vedrørte en vejekspropriation efter den ældre vejlovgivning, synes der dog ikke at have været tvivl om forrentningens begyndelsestidspunkt.

Endelig bemærkes, at erstatningen i taksationspraksis undertiden ses forrentet fra et tidspunkt, der ligger forud for ekspropriations-tidspunktet. Dette skyldes altid særlige omstændigheder i sagen.⁷³⁾

Hvor således 1-års fristen i den nu ophævede vejbestyrelseslovs § 25, stk. 3 er overskredet,⁷⁴⁾ men ny åstedsforretning med ejerens billigelse ikke afholdes, er erstatningen i en række utrykte taksationskendelser til gengæld blevet forrentet fra den "oprindelige" åstedsforretning. I et andet tilfælde, hvor en ejer i et par år havde været begrænset i sin rådighed over det nu eksproprierede areal, blev det herved forvoldte tab godtgjort ved en tilsvarende forrykkelse af forrentningsdatoen.⁷⁵⁾

Ved pålæg af rørledningsservitutter i landbrugsarealer er det almindelig fremgangsmåde, når ekspropriation hertil foretages efter ekspropriationsprocesloven, at anlægsarbejderne iværksættes på

73) Om spørgsmålet nærmere ovenfor p. 94 med note 127.

74) Smh. foran ved note 2.

75) TK 1.75.

grundlag af aftale og er afsluttede, den dag der eksproprieres. Da erstatningsfastsættelsen med hensyn til de midlertidige ulemper nødvendigvis må afvente arbejdets udførelse, medens selve servitut-erstatningen ikke med rimelighed kan begrunde en særskilt forretning, er det praktisk at henlægge også ekspropriationsforretningen til dette "efterfølgende" tidspunkt. Erstatningen forrentes da fra anlægsarbejdernes påbegyndelse.⁷⁶⁾

Sammenfattende kan det siges, at det almindelige udgangspunkt for forretningen er meddelelsetidspunktet for ekspropriationen. Dette harmonerer med, at praksis som anført under 2 a lægger samme tidspunkt til grund for værdiansættelsen.

Smh. også TK 2.84 hvor det, efter at dette værdiansættelsetidspunkt er fastlagt, udtales at "heraf må følge" at erstatningen forrentes fra meddelelsetidspunktet. Når taksationskommissionen i henhold til Københavns bygge lov efter dommen i U 1967.243 H er begyndt at forrente (også) fra meddelelsetidspunktet, smh. ovenfor p. 41, er dette et indicium for, at kommissionen indtil da anvendte et senere vurderingstidspunkt.

Hvis vurderingstidspunktet med hensyn til værdierstatningen forrykkes til et senere tidspunkt, og ekspropriaten ved at få del i prisstigningen reelt stilles, som om han vedblivende var ejer, kan der ikke blive tale om at forrente det således fastsatte beløb fra ekspropriationstidspunktet.⁷⁷⁾ Der ville i så fald blive ydet dobbelt erstatning.

2°. *Rentefod.* Igennem mange år forrentedes ekspropriationserstatningen urimeligt lavt, nemlig 4 %, jfr. jernbaneforordningens § 15, der så vidt ses var den eneste lovbestemmelse på området.

Kirkegårdsforordningens § 8 indeholder dog en upåagtet forudsætning om variabel rentefod, idet brugerens erstatning "bliver at beregne og fastsætte efter den ved Afhændelsen almindeligt gældende og ved Loven hiemlede Rentefod". Også på dette punkt holdt jernbaneforordningen sig til de 4 %, jfr. § 17.

76) Smh. Tk 2.20. I NRt 1960.260 tillægges en afsavns godtgørelse i form af rente fra stærkstrømsledningens bygning i 1951 under hensyn til, at skøn først blev begæret afholdt flere år efter og uanset at prisniveauet på overskønnets tidspunkt i 1957 var lagt til grund.

77) I overensstemmelse hermed tysk ret, smh. nedenfor note 125.

Efter den i U 1956.1114 Ø truffne afgørelse vedrørende en vejekspropriation, hvor en rentefastsættelse på 4 % forhøjedes til 5 %, var denne rentefod i en årrække almindeligt anvendt uden for jernbaneforordningens direkte anvendelsesfelt.⁷⁸⁾ Efter ikrafttrædelsen af ekspropriationsprocesloven af 1964 har dennes variable renteregulering, § 22, ved analogi vundet mere almindelig udbredelse,⁷⁹⁾ og er ved senere lovrevisioner blevet direkte overført til anden ekspropriationslovgivning.⁸⁰⁾

Rentefoden er herefter 1 % mere end den af "Danmarks Nationalbank fastsatte på ekspropriationstidspunktet gældende diskonto". Såfremt renten ændres efter ekspropriationstidspunktet, skal der således ikke tages hensyn hertil.⁸¹⁾ Det må yderligere antages, at der ikke kan ydes rentes rente, jfr. at "erstatningsbeløbene forrentes".⁸²⁾

Såfremt der ved domstolene nedlægges påstand om tilkendelse af yderligere erstatning kan der med hensyn til tillægserstatningens forrentning være anledning til et par præciserende bemærkninger. Da rente af ekspropriationserstatningen som ovenfor anført er en afsavnerstatning og ingen procesrente, er det en given ting, at tillægserstatningen bør påstås forrentet fra det for taksationen gældende forrentningstidspunkt og ikke først fra stævningens dato.⁸³⁾ Tillægserstatningen kan endvidere kræves forrentet med den for ekspropriationen gældende rentefod. Da procesrenten imidlertid nu er fastsat til 2 % over den til enhver tid gældende officielle diskonto⁸⁴⁾ og dermed normalt vil ligge højere end renten for den pågældende ekspropriation, må dette som regel begrunde en

78) Dog ikke uden undtagelse, smh. TK 1.95 note 1.

79) Således med hensyn til ekspropriationer efter vejbestyrelsesloven, hvorimod fredningserstatninger er blevet forrentet med 6 %, jfr. naturfredningsbetænkning II p. 354.

80) Smh. naturfredningslov § 21, stk. 4, og vejlov § 63.

81) Jfr. TK 2.98 note 1 og ekspropriationsbetænkning I p. 74, der "af praktiske grunde" afviser en sådan regel. Disse grunde kan dog næppe anses for særligt tungtvejende, smh. lov nr. 212 af 26.4.1973, hvorefter den almindelige forhalings- og procesrente er den til enhver tid officielle diskonto med et tillæg af 2 %.

82) Jfr. ekspropriationsbetænkning I p. 74.

83) Dette er oversat ved rentepåstandens formulering i U 1968.63 H.

84) Smh. gældslovslov § 62, stk. 2, som ændret ved lov nr. 212 af 26.4.1973.

tilsvarende opsplitning af rentepåstanden, således at den højere procesrente påstås lagt til grund fra stævningens dato.

Man er dermed i dag tilbage ved problemstillingen under jernbaneforordningen, se f.eks. U 1961.558 H. I takt med at de for domstolene indankede taksationskendelser har angået ekspropriationer foretaget efter ekspropriationsprocesloven, har den påpasselige advokat naturligvis ikke påberåbt sig den dagældende almindelige procesrenteregulering om 5 % af det påståede beløb fra sagens anlæg, jfr. således U 1967.243 H, og heroverfor U 1967.101 H og 1968.63 H, der begge vedrører ekspropriationer forud for ekspropriationsproceslovens ikrafttræden.

Ud fra ekspropriationsproceslovens formål at sikre ekspropriationen en "rimelig forrentning", jfr. ekspropriationsbetænkning I p. 74, måtte gældsbrevslovens dagældende lavere procesrentesats vige. Der er ud fra denne formålsfortolkning ingen holdepunkter for at hævde, at ekspropriationsprocesloven som *lex specialis* må føre til en lavere forrentning end den nu gældende normalt højere procesrentesats.

c. Om prisudviklingsproblemet uden for ekspropriationsretten.

Det ovenfor behandlede problem om valg af vurderingstidspunkt i relation til prisudvikling rejser sig i en række forskellige sammenhænge. Skal der lægges vægt på skifteanledningen eller tidspunktet for den praktiske gennemførelse af skiftet? Er misligholdelsestidspunktet eller et senere tidspunkt afgørende, hvor der rejses erstatningskrav i anledning af manglende levering? Eller kan der ved ikke-opfyldelse af pengeforpligtelser lægges vægt på pengeforringelsen indtil endelig dom? At indordne disse og andre spørgsmål under en fælles regel er formentlig ikke muligt.⁸⁵) Men dermed er ikke sagt, at spørgsmålets løsning inden for ét retsområde ikke vil påvirke overvejelserne på andre retsområder.

I relation til prisudviklingsproblemet i ekspropriationserstatningsretten kan man hæfte sig ved den løsning som antages at gælde ved pengeforpligtelser i almindelighed. Dette ses således anført i norsk ret ved spørgsmålet om forældelse af skøn på grund af nedgang i pengeværdien, smh. nedenfor ved note 130. Afgørende bliver

85) Til det langt vidererækkende spørgsmål om hvilken betydning en prisudvikling, specielt inflation, kan tillægges i kontraktsforhold om pengeforpligtelser se Ussing, *Obligationsretten* p. 30, jfr. 3. udg. p. 40-41, og navnlig Taxell, TJFF 1959.221-245. Domstolene har mulighed for, i ekstraordinære tilfælde, at yde beskyttelse mod den forrykkelse af kontraktsforholdet som prisudviklingen kan indebære.

formentlig, udtaler Alten, "både for ekspropriasjonserstatning og for andre pengeforpliktelser, hvor langt ned pengeverdien kommer til å gå . . .".⁸⁶⁾ Indførelsen i svensk ret af den under B 1 c omtalte lovregel om justering for prisudvikling efter forhåndstiltræden stødte af samme grund på principielle vanskeligheder, da en sådan løsning ville kunne foranledige krav om reformer på andre retsområder. Heroverfor fremhævedes dog, at "förluster till följd av ändringar i penningvärdet under förfarandets gång framstår som särskilt stötande" i ekspropriationsretten, fordi fast ejendom "anses vara mycket värdesäkra objekt".⁸⁷⁾

De anførte udsagn om ekspropriationserstatningen som en pengeforpligtelse er meget almindeligt holdte, og det er problematisk, som også svensk ret viser, hvilken rækkevidde der evt. bør tillægges dem.

For ekspropriationsretten er det vistnok navnlig af interesse at undersøge, hvorledes prisudviklingsspørgsmålet løses ved erstatningsfastsættelsen for skadegørende handlinger, da der i begge discipliner tages udgangspunkt i skadelidtes krav om fuld erstatning.

I fransk skadeserstatningsret er det således i nyere tid antaget, at man må sondre mellem skadens elementer på den ene side og skadens værdi på den anden side. Heri ligger en afstandtagen fra bl.a. den betragtning, at en evt. prisstigning ikke står i årsagsforbindelse med den skadegørende handling, men med inflationen, for skaden er ikke undergået variationer, kun skadens værdi. Prisudviklingen kan heller ikke klassificeres som en inadækvat skade, "la prévisibilité portant sur la nature et l'étendue du dommage, non sur son expression monétaire", som det udtrykkes. Ligeledes indebærer synspunktet, at skadelidte ikke har nogen almindelig pligt til at genoprette skaden, så snart den er realiseret. Den øjeblikkelige pligt til at genoprette skaden, påhviler tværtimod den ansvarlige.

Smh. nærmere Mazeaud/Tunc: Responsabilité Civile III 5. udg. Paris (1960) p. 560 ff., jfr. om en tilsvarende udvikling i Conseil d'Etats praksis Carl Stabel, TfR 1954.274.

86) L.c. p. 85, hvor Alten med mere specielt sigte tilføjer, at en "alminnelig lov om devaluering av kronen med derav følgende oppskrivning av pengeforpliktelsers beløp under hensyntagen til stiftelsestiden, vil i tilfelle være rimeligere end en særlov om nytt ekspropriasjonsskjønn".

87) Smh. SOU 1969:50 p. 172.

På linie hermed ligger tysk ret, smh. Staudinger: Kommentar zum BGB II 10/11. udg. Berlin (1967) p. 91–92, Mertens: Der Begriff des Vermögensschadens, Stuttgart (1967) p. 49 og 211, og så vidt ses flertallet af de vesteuropæiske lande, smh. F. A. Mann: The Legal Aspect of Money, 3. udg., Oxford (1971) p. 103 ff. Det fremhæves dog af Mann l.c. p. 110, at engelsk ret hidtil har taget sit udgangspunkt i prisforholdene på skadens tidspunkt, og det kan tilføjes, at tilsvarende formentlig gælder for skandinavisk ret som helhed, smh. nedenfor.

Hvis det i skadeserstatningsretten er fastslået, at erstatningens størrelse kan variere i opad- eller nedadgående retning alt efter prisforholdene på et tidspunkt efter skadens indtræden, f.eks. dommens tidspunkt, taler formentlig meget for at dette også antages i ekspropriationssammenhæng.

Fransk retspraksis har da heller ikke i ekspropriationssammenhæng stået fremmed over for at anvende en sådan metode, smh. B 1 a om glidende vurderingstidspunkt.

Argumentationsmønsteret kan også vendes om, smh. F. A. Mann l.c. p. 114 som ud fra den under C 1 a omtalte engelske højesteretsdom om vurderingstidspunktet i ekspropriation anfører, at man nu også i skadeserstatningstilfælde "would expect judges to be inclined towards the assessment of compensation as at the date of judgment. . .".

Denne sammenhæng mellem ekspropriationserstatningsretten og den almindelige erstatningsret påpeges også i dansk teori, smh. således A. Vinding Kruse p. 441 om at der ved skadeserstatningens beregning i tvivlstilfælde må kunne søges vejledning i ekspropriationserstatningsretten og Ross II p. 674, der omvendt betegner ekspropriationserstatningen som fuldstændig, når den beregnes "i overensstemmelse med de principper og regler, der i almindelighed gælder for erstatning for skadegørende handlinger".

En regel om fuld erstatning gælder vel også principielt i kontraktsforhold, men særlige krav til sikkerhed i kontraktsforhold og retstekniske grunde påvirker dennes udformning. Købelovens regler om dækningskøb, som knytter erstatningen til prisforholdene på misligholdelsens tidspunkt, er et eksempel herpå. En erstatning herudover er dog ikke udelukket, hvis sådan skade bevises, jfr. f.eks. købelovens § 30, stk. 1, 2. pkt., men dette turde være helt upraktisk. Specielt i kontraktsforhold er pengemangel ikke nogen undskyldningsgrund. Erstatning i kontraktsforhold er derfor ikke inddraget i den videre fremstilling.

I dansk erstatningsretlig litteratur om skade uden for kontrakt synes det helt almindeligt forudsat, at skaden — i alle tilfælde totalskaden — skal vurderes efter prisforholdene på skadeforvoldelsens tidspunkt. Der henvises i denne forbindelse regelmæssigt til den

udtrykkelige regel i forsikringsaftalelovens § 37, hvorefter det er genanskaffelsesprisen umiddelbart før forsikringsbegivenheden, der skal lægges til grund for erstatningsberegningen.⁸⁸⁾ Denne regel antages at udtrykke et almindeligt princip.

I virkeligheden løber denne argumentation let en risiko for at køre i ring. Det er ganske vist utvivlsomt sådan, at det ved forsikringsaftalelovens tilblivelse i 1930 har været den almindelige erstatningsretlige opfattelse, at skadestidspunktets priser dannede udgangspunkt for erstatningsberegningen. Loven henholder sig til dette almindelige princip, som med datidens relativt stabile priser sandsynligvis fungerede godt. Hvis man senere på grund af ændrede forhold måtte finde en sådan praksis mindre rimelig kan det imidlertid umuligt være sådan, at den for så vidt neutrale forsikringsaftalelov skulle kunne fastlåse retstilstanden uden for sit anvendelsesområde.

I forsikringsretten kan der anføres særlige grunde for at fastholde denne løsning, som ikke er til stede i erstatningsretten.⁸⁹⁾ Der er tale om et kontraktligt forhold, hvor lovens regel fastlægger de gensidige forpligtelser og dermed udgangspunktet for præmieberegningen. Ydelser udover denne ramme kan aftales, således som det f.eks. sker i form af nyværdiforsikring ved skade på fast ejendom.

Forsikringsaftalelovens § 37 står iøvrigt ikke uantastet inden for sit egentlige anvendelsesfelt. Det anføres således i den nyeste teori, at det efter omstændighederne må forekomme utilfredsstillende, at reglen ikke dækker prisstigninger som måtte være indtruffet på det faktiske genanskaffelsestidspunkt.⁹⁰⁾ Som det påpeges er det imidlertid tvivlsomt, om ordene i forsikringsaftalelovens § 37, stk. 1, som direkte kun angår totalskade, tillader en sådan løsning. Meget betegnende antages der at kunne sluttet modsætningsvis fra bestemmelsen med hensyn til delskader. I dette tilfælde kan der ske

88) Smh. Ussing, Erstatningsret p. 170, A. Vinding Kruse p. 441 og udtrykkeligt Stig Jørgensen p. 182 ved note 34, smh. p. 178. Poul Meyer som i sine løsningsforslag lægger sig tæt opad den erstatningsretlige doktrin antager derfor også, at prisvurderingen må referere sig til ekspropriationsbeslutningens tidspunkt, l.c. p. 32, smh. p. 34 note 2, og foran A 1 b.

89) Smh. Persson: Skadestånds- och försäkringsrättsliga studier, Stockholm (1962) p. 41 ff. Persson finder dog, at argumenterne har et formelt præg, jfr. l.c. p. 56–57.

90) Smh. Lyngsø: Dansk forsikringsret (1971) p. 175–176.

en forrykkelse til et senere tidspunkt end forsikringsbegivenhedens indtræden.⁹¹⁾ I virkeligheden må konsekvensen af dette standpunkt så vidt ses være, at der også kan sættes et stort spørgsmålstejn ved den hidtidige erstatningsretlige lære, hvorefter skadestidspunktet skal være afgørende for prisvurderingen.

Hertil tager ingen af de i foregående note nævnte forfattere stilling. Den afsvækkelse af pengemangeldoktrinens almindelige dominans som formentlig kan konstateres i praksis, jfr. J. Nørgaard, Juristen 1969.239 note 10, er dog af betydelig interesse. For dermed nedbrydes så vidt ses et traditionelt argument imod at lægge et senere tidspunkts højere priser til grund for erstatningsberegningen.

En mere nuanceret holdning indtager også Karlgren: Skadeståndsrätt 4. udg., Stockholm (1968) p. 222, der fremhæver, at det ved stigende priser vil indebære "ett missgynnande av den skadelidande", om skadestidspunktet lægges til grund, specielt hvis "egendomen icke varit avsedd omedelbart förtyttas eller konsumeras". Man må derfor principielt kunne regne med et senere tidspunkt, evt. så sent som dommens tidspunkt. Hertil slutter sig Taxell, TJFF 1959.240.

Sammenfattende kan siges, at prisstigningsproblemet kun har fået en stedmoderlig behandling i nyere dansk erstatningsretlig teori, og at udviklingen i den senere forsikringsretlige praksis vistnok må give anledning til en nyvurdering af de nedarvede, i dag problematiske, læresætninger. Denne konstatering medfører vel ingen afgørende implikationer for ekspropriationserstatningsretten. Den løsning man her vælger må rimeligvis under alle omstændigheder i det væsentlige bero på selvstændige overvejelser. På den anden side er det for den videre undersøgelse ikke uden værdi at kunne fastslå, at retstilstanden i den almindelige erstatningsret ikke er således fastlåst, at den rummer særlige hindringer for evt. nydannelser.

B Fremmed ret.

Som det vil fremgå af den i Indledning B givne oversigt over ekspropriationsprocessens opbygning i fremmed ret, rummer denne

91) Jfr. U 1968.699 Ø og nærmere hertil Lyngsø, Juristen 1969.89 ff. og J. Nørgaard, Juristen 1969.237 ff. der begge tiltræder, at tidspunktet for forsikringsbegivenheden ikke bør fastholdes som afgørende for prisvurderingen.

ganske betydelige forskelle i forhold til dansk ret. Sammenlignet med den administrativt opbyggede danske ekspropriationsproces, der alene kender til en rent efterfølgende domstolskontrol uden suspensiv virkning, er prøvelsessystemet i fremmed ret givetvis mere kompliceret og tidsrøvende. Almindeligvis er prøvelsen opsplittet i to faser, omfattende dels ekspropriationsbeslutningen, dels erstatningsfastsættelsen. Udgangspunktet er, at ekspropriationens iværksættelse ikke kan ske, førend kontrollen i givet fald har gennemspillet begge faser. Disse to prøvelser ligger dertil ofte i forskellig regie, idet lovligheden af ekspropriationen prøves administrativt, evt. ved forvaltningsdomstol, medens erstatningsfastsættelsen prøves ved de almindelige domstole, eller evt. som i fransk, norsk og svensk ret er henlagt til specialdomstole.

Sammenholdt med dansk ret har fremmed ret derfor haft større tilskyndelse til at begrænse ekspropriatens rådighedsret i de forud for ekspropriationens fuldbyrdelse gående faser, smh. de ovenfor p. 91 givne eksempler herpå.

En i nærværende sammenhæng meget afgørende forskel følger af det i fremmed ekspropriationslovgivning almindeligt antagne princip, at erstatningen skal være forudgående. Ekspropriationen ligger derfor normalt efter taksationen, idet de afgørende retsvirkninger, ejendomsrettens overgang og afskæring af eksproprietens adgang til at træde tilbage, indtræffer i og med, at der sker betaling af den fastsatte erstatning.

En mere beslægtet problemstilling finder man i forbindelse med instituttet forhåndstiltræden, smh. nedenfor 1 c. Dette har som konsekvens, at eksproprietanten, i alle tilfælde hvis han disponerer over ejendommen, mister den sædvanlige mulighed for at træde tilbage. Til de særlige problemer om erstatningens sikkerhed, som opstår i denne situation, smh. IV C 1.

I det følgende skal fremmed rets stillingtagen til spørgsmålet om valg af vurderingstidspunkt fremstilles. Undersøgelsen er rettet imod spørgsmål, som også i dansk ret må påkalde sig interesse og samler sig om de hovedproblemer, som for dansk rets vedkommende er beskrevet i det foregående, nemlig prisudvikling og ejendommens kvalitet.

1. Prisudvikling.

I den normale ekspropriationssituation, hvor vurderingsforretningen afholdes førend ekspropriationsbeslutningen fuldbyrdes, er det en gennemgående regel, at prisforholdene på forretningens tidspunkt lægges til grund. Det anføres ofte, at det principielt rigtige udgangspunkt måtte være fuldbyrdelsestidspunktet, men at dette er en praktisk umulighed. Da fuldbyrdelsen normalt følger tæt på vurderingen, er problemet almindeligvis ikke stort.

I det følgende skal først undersøges, hvorledes spørgsmålet om prisudvikling løses, når afgørelsen truffet i første instans underkastes anke, jfr. a og b. Under c behandles de særlige problemer, som opstår i forbindelse med forhåndstiltræden, hvor ekspropriationen, i alle tilfælde faktisk, fuldbyrdes på et tidspunkt, der ligger førend taksationen. Endelig skal under d ses på, om erstatningens udbetaling fremskyndes ved særlige regler.

a. Automatisk forrykkelse ved anke.

I fremmed ret kendes prøvelsesordninger, hvor vurderingstidspunktet altid følger den seneste instans i sagen. Mest udpræget gælder dette i svensk ret.

1° Nogen almindelig bestemmelse i *svensk* ret om det tidspunkt, som erstatningsberegningen skal henføres til, fandtes ikke i expropriationslag af 1917. På grundlag af lovens § 63, der fastslog, at risikoens overgang fandt sted på fuldbyrdelsestidspunktet, hvorfor omvurdering måtte finde sted ved ejendommens hændelige skade eller undergang, droges den slutning, at værdien iøvrigt skulle fastsættes efter de forhold, som radede, da afgørelse blev truffet af värderingsnämnd.⁹²⁾ Nogen ændring i dette skete ikke med den i 1949 gennemførte revision, hvorefter vurderingstidspunktet nu måtte blive det tidspunkt, hvor ekspropriationsdomstolen traf afgørelse i sagen. Dette indebar i sig selv en vis forrykkelse af vurderingstidspunktet til skade for eksproprianten.

Efter fast praksis, der støttes på forarbejderne, lægges yderligere

92) Strahl p. 310.

til grund, at vurderingen ved anke forrykkes til det tidspunkt, hvor ankedomstolen træffer afgørelse.⁹³⁾

I forbindelse med den seneste lovrevision har det været overvejet at indføre en regel, som knytter vurderingstidspunktet til første instans.⁹⁴⁾ Det må således fremtræde som en ulempe ved den beskrevne ordning, at overinstansen kan være nødt til at ændre en indanket dom, selv om denne må bedømmes som rigtig på baggrund af de forhold, som var gældende, da den blev afsagt. Dette vil kunne stimulere til anke og modvirke en ønskelig koncentration af processen. Da en sådan regel kunne føre til utilfredsstillende resultater og derfor måtte kombineres med muligheder for at justere værdien med hensyn til omstændigheder indtruffet efter underretts-sagens afslutning, veg man imidlertid tilbage fra at foretage nogen ændring.

Det angives ikke i forarbejderne, hvilke grunde det er, som skaber det omtalte behov for at operere med et glidende vurderingstidspunkt. Der kan dog næppe være tvivl om, at der herved i første række er tænkt på risikoen for, at det i svensk ret hidtil fastslåede princip, at erstatningen skal modsvare ekspropriatens økonomiske tab, ellers vil kunne blive tilsidesat⁹⁵⁾ smh. herved de under b anførte beslægtede overvejelser i tysk ret. Endvidere kan peges på det forhold, at man har anset det for uheldigt at indføre regler, som kan mindske ekspropriatens interesse i at vedligeholde og forbedre sin ejendom indtil ekspropriationssagens afslutning.⁹⁶⁾ Sidstnævnte forhold er nu udtrykkeligt reguleret i expropriationslag kap. 4 § 3, som tillige løser det almindelige spørgsmål om risikoen for ejendommens undergang eller forringelse, idet vurderingen skal ske under hensyn til "fastighetens skick när ersättningsfrågan avgöres".

Som det vil fremgå af foranstående, er der således ikke tale om, at vurderingstidspunktet kun er glidende i relation til spørgsmålet om prisudvikling. For så vidt angår spørgsmålet om ændringer i ejendommens kvalitet betyder dette dog ikke, at ejendommen

93) Se om spørgsmålet særligt Brunnberg i festskrift til Östen Undén (1956) p. 27–38. Smh. iøvrigt Ljungman p. 45 og Hernmarck p. 47.

94) Smh. proposition 1971:122 p. 177.

95) Smh. SOU 1969:50 p. 157.

96) Smh. SOU 1969:50 p. 173.

følger med i den almindelige udvikling i området, se herom nærmere under 2.

2° I *norsk* ret er vurderingstidspunktet efter fast praksis det tidspunkt, hvor skønnet afhjemles, smh. nu udtrykkeligt ekspropriationserstatningslov § 11, 1. pkt. Ved sagens indbringelse for overskønsretten er afhjemlingen af dette skøn afgørende. Dermed imødekommes kravet om fuld erstatning efter grunnlovens § 105, hvorefter erstatningen i almindelighed må svare til værdien af det afståede så nogenlunde på den tid, afståelsen finder sted,⁹⁷⁾ smh. dog d om udbetalingsfristen i skjønnslov § 57.

En af de væsentligste grunde til den i 1973 gennemførte revision af skønsordningen, hvorved adgangen til overskøn afskaffes, skal, udover et selvstændigt ønske om at opnå en kortere behandlingstid, søges i ulemper forbundet med det glidende vurderingstidspunkt. I forarbejderne anføres specielt herom, at den stadige prisstigning på fast ejendom er en stærkt medvirkende årsag til at der ofte bliver betydelig forskel på under- og overskøn.⁹⁸⁾ Prisstigningen og den omstændighed, at der som oftest går lang tid før overskønnet afsluttes, bevirker, at der i meget vid udstrækning kræves overskøn af ekspropriaterne. Overskønsordningen fører derfor med sig, at der ikke bliver en sådan sammenhæng og ensartethed i afgørelserne, som man kunne ønske.

I innstilling om skjønnsordningen m.v. af 12.6.1969 p. 58–59 peger et mindretal heroverfor på, at overskønnet vil kunne gøres smidigere end hidtil, og at unødige overskøn til en vis grad kan hindres, ved at retten reagerer stærkere via sagsomkostningsreglerne.⁹⁹⁾ Muligheden af at fastlåse overskønnet til prisforholdene på underskønnetts tidspunkt ses ikke inddraget i diskussionen.

3°. *Fransk* ret har indtaget en vaklende holdning til det omhandlede spørgsmål. Ekspropriationsloven af 1958 art. 21, bestemte, at det afståede skulle vurderes "au jour de la décision du juge" hvad i praksis efter nogen usikkerhed opfattedes som en regel om automatisk forrykkelse af vurderingstidspunktet med hensyn til

97) Således Ot. prp. nr. 56 (1970–71) p. 21.

98) Jfr. Ot. prp. nr. 18 (1971–72) p. 5.

99) I denne retning svensk ret, smh. VII A 2 d i.f.

prisudviklingen ved appel.¹⁰⁰⁾ Ved særdeles vidtgående ændringer gennemført i 1962 blev vurderingstidspunktet henlagt til et tidspunkt, der lå endog før ekspropriationsprocessens start, smh. nærmere under 2, men til gengæld skulle erstatningen, uanset dennes art, revideres af retten i overensstemmelse med udviklingen i indekset for byggeomkostninger. Sidstnævnte regel medførte automatisk revision af erstatningen i appelinstansen i det omfang, betaling ikke var sket.¹⁰¹⁾

Ekspropriationsloven ændredes imidlertid påny i 1965, hvor der skete en tilbagevenden til den oprindelige løsning, smh. dog nærmere 2. Det er nu udtrykkeligt anført i loven, at der skal vurderes "à la date de la décision de première instance". Lovens ord udelukker tilsyneladende enhver hensyntagen til en sket forringelse af pengeværdien, men om dette resultat hersker der ikke enighed i teorien.¹⁰²⁾ Der peges på, at dette vil føre til urimeligheder, hvor en urigtig afgørelse må korrigeres ved appel.¹⁰³⁾ Denne problemstilling synes ikke afklaret i fransk retspraksis. Derimod kan spørgsmålet belyses nærmere ud fra den tyske Bundesgerichtshofs praksis, smh. nedenfor b.

b. Forrykkelse ved urigtig erstatningsfastsættelse.

I tysk ret antages det sædvanlige vurderingstidspunkt, hvor anden bestemmelse ikke er givet i lovgivningen, at være det tidspunkt, hvor meddelelse om den administrativt fastsatte erstatning tilstilles ejeren "(Entschädigungsfeststellungsbeschluss)". Dette, som siden slutningen af forrige århundrede var Reichsgerichts faste praksis,¹⁰⁴⁾ lægges uændret til grund i BGH's praksis.¹⁰⁵⁾

I BGH's praksis gives der gentagne gange udtryk for, at formålet med ekspropriationserstatningen er at sætte ekspropriaten i stand til

100) Ferbos et Salles p. 262.

101) Ferbos et Salles p. 265.

102) Smh. Ferbos et Salles p. 292, men heroverfor Homont: *Juris-Classeur Civil*, art. 545 (Indemnisation 214) og Béraud, se følgende note.

103) Béraud: *Code commenté de l'expropriation* (Annales des Loyers n. 7-9, 1969) p. 921 og 973.

104) Eger I p. 211 f.

105) Med hensyn til BGH's praksis se navnlig den overskuelige oversigt hos Kröner p. 107 og 117-120.

at skaffe sig et objekt af samme værdi.¹⁰⁶⁾ Heraf følger, at erstatningsberegningen i princippet må ligge så nært udbetalingstidspunktet som muligt. Men er erstatningen fastsat som ovenfor anført, vil udbetalingen normalt også finde sted inden for et kort tidsrum herefter. Dette tidspunkt opfylder derfor alle retlige betingelser for, at der ydes fuld erstatning.

Tankegangen udtrykkes allerede hos Eger, der betoner, at en idealløsning på problemet svingende priser ikke er mulig, men kun fastlæggelse af et vurderingstidspunkt, som "präsumptiv der Auszahlung am nächsten liegt und eine Beeinträchtigung des einen wie des anderen Teils tunlichst verhindert".¹⁰⁷⁾

BBauG § 95 Abs. 1 anfører, at afgørende er handelsværdien "in dem Zeitpunkt, in dem die Enteignungsbehörde über den Enteignungsantrag entscheidet". Da Ekspropriationsbeslutningen samtidig skal indeholde erstatningsansættelsen er forskellen til det almindelige udgangspunkt ubetydelig. Uanset at loven således indeholder en udtrykkelig bestemmelse om vurderingstidspunktet fortolkes denne i overensstemmelse med BGH's praksis vedrørende svingende priser, smh. nærmere nedenfor og særligt NJW 1965.1480, der underkaster bestemmelsen en forfatningskonform fortolkning.

Det foran omhandlede vurderingstidspunkt forskydes ikke blot derved, at den administrative erstatningsfastsættelse indankes for domstolene. Ældre teori og praksis lagde til grund, at domstolskontrollen alene var en fornyet prøvelse af den administrative erstatningsfastsættelse, og at mulige fejl ved denne ikke kunne lægges parterne til last. En prisudvikling i det mellemliggende tidsrum kunne derfor ikke begrunde nogen forrykkelse af vurderingstidspunktet.¹⁰⁸⁾ BGH har imidlertid banet nye veje i en i 50'erne udviklet, senere fastholdt praksis, som dels går på den fejlagtige administrative erstatningsfastsættelse, dels på betydningen af, om en rigtigt fastsat erstatning er blevet udbetalt eller ikke, smh. til det sidste punkt nærmere d.

Det er BGH's opfattelse, at dersom den administrativt fastsatte erstatning ligger for lavt og dermed har tvunget ekspropriaten til at føre proces, vil sidstnævnte i en tid med stigende priser ikke opnå

106) F.eks. NJW 1958.59: "Die Entschädigung soll dem Betroffenen in die Lage versetzen, sich für das entzogene Vermögensstück einen gleichwertigen Ersatz zu verschaffen".

107) Eger I p. 217.

108) Smh. Eger I p. 219 og endnu Maury, DVBl. 1958.816.

fuld erstatning, hvis domstolene alene korrigerer ud fra det administrative vurderingstidspunkts prisleje. I sådanne tilfælde må vurderingstidspunktet rykkes til domsforhandlingens tidspunkt ("den Tag der letzten gerichtlichen Tatsachenverhandlung".)¹⁰⁹⁾ Der er for så vidt tale om en konsekvens af det foran nævnte udgangspunkt, at vurderingstidspunktet bør ligge nærmest muligt ved udbetalingstidspunktet. Som det skal ses under d drager BGH betydningsfulde konsekvenser af dette princip.

Såfremt underinstansen har fastsat en urigtig erstatning, og BGH, der alene er revisionsdomstol, hjemviser sagen, må vurderingstidspunktet tilsvarende forrykkes påny, smh. NJW 1959.1915.

Foranstående modificeres i det omfang, den begåede fejl må karakteriseres som uvæsentlig. I praksis er en vurderingsfejl på 6% blevet anset for tilstrækkelig til at forskyde vurderingstidspunktet,¹¹⁰⁾ men det er klart, at også de konkrete værdier, som procentsatsen refererer sig til, må indgå i denne bedømmelse. I et tilfælde, hvor vurderingsfejlen blev ansat til 12% af det til 5.070 DM vurderede grundstykke, blev fejlen anset for uvæsentlig.¹¹¹⁾ Synspunktet var her, at ekspropriaten med det oprindeligt fastsatte beløb i hånden kunne have foretaget en rimelig reinvestering.

Den regulering af erstatningen, som evt. må finde sted, skal ske på grundlag af prisudviklingen i området, ikke efter et indeks over almene prisstigninger.¹¹²⁾

c. Forhåndstiltræden.

I tilfælde af forhåndstiltræden har det været almindeligt udbredt opfattelse, at tiltrædelsestidspunktet måtte lægges til grund som vurderingstidspunkt.¹¹³⁾ I expropriationslagen af 1917 § 33 var det udtrykkeligt anført, at der ikke måtte tages hensyn til ændring i ejendommens "værdi som opkommet efter tillædet". At tiltrædelsen således har kunnet betragtes som det nærliggende udgangspunkt

109) Smh. NJW 1954.1485 og udtrykkeligt NJW 1958.59 og 749.

110) NJW 1958.59.

111) NJW 1963.1916.

112) NJW 1959.771.

113) Smh. Strahl p. 309-10 og Meyer/Thiel/Frohberg p. 84.

har naturlig sammenhæng med de retsvirkninger, som efter almindelig antagelse er forbundet med tiltrædelsen, uanset at ekspropriationen ikke formelt er sket. Risikoen for ejendommens tilstand går nu over på eksproprianten, og denne kan ikke længere træde tilbage.¹¹⁴⁾

Da der kan hengå et betragteligt tidsrum fra tiltrædelsen til det tidspunkt, hvor erstatning fastsættes, kan det ikke undre at den oprindeligt antagne løsning i nyere tid har måttet fremtræde som meget problematisk.

I svensk retspraksis er det blevet fastholdt, at en efter tiltrædelsen indtruffet pengeværdiforringelse ikke kan erstattes, jfr. ovennævnte bestemmelse, men at renten af den fastsatte erstatning – som har udgjort 6% – må udgøre tilstrækkelig kompensation herfor.¹¹⁵⁾ Virkningen heraf har dog kunnet mildnes ved en vis beredvillighed fra domstolenes side til at lade en senere konstateret prisudvikling påvirke erstatningsfastsættelsen.¹¹⁶⁾

Denne retstilstand er nu ændret til gunst for ekspropriaten. Det hedder herom nærmere i expropriationslag kap. 4 § 4, at der ved "höjning i allmänna prisläget" skal ske en justering i overensstemmelse hermed. I forarbejderne peges på, at "konsumentprisindex" i reglen vil være et egnet udgangspunkt for beregningen.¹¹⁷⁾

I tysk ret fører de under b anførte synspunkter til, at tiltrædelsestidspunktet ikke kan lægges til grund med hensyn til spørgsmålet om, hvilket tidspunkts priser der skal lægges til grund.¹¹⁸⁾ Tankegangen er lovfæstet i BBauG, der helt almindeligt lægger handelsværdien til grund på ekspropriationsbeslutningens tidspunkt, jfr. § 95 Abs. 1, men for så vidt angår ejendommens kvalitet bestemmer, at i tilfælde af forhåndstiltræden "der Zustand, in dem Zeitpunkt massgebend (ist), in dem diese wirksam wird", jfr. § 93 Abs. 4.

114) Svensk ret kender dertil en forhåndstiltræden, der er forbundet med ejendomsrettens overgang, såkaldt "kvalificerat förhandstillträde", jfr. expropriationslag kap. 5 § 17.

115) Smh. Hemmarck p. 94–96 med henvisninger.

116) Således NJA 1957:162 og hertil SOU 1961:25 p. 157, samt Ljungman p. 44–45, der betegner løsningen som en "nödfallsutväg".

117) Smh. proposition 1971:122 p. 177.

118) Smh. Kröner p. 108–109.

For *norsk* rets vedkommende har skønnsretterne i nyere tid lagt prisniveauet på afhjæmningstiden til grund.¹¹⁹⁾ Den norske højesteret har dog præciseret, at der ikke er grundlag for at foretage en mere eller mindre automatisk forhøjelse af erstatningsbeløbet med udgangspunkt i den almindelige prisstigning siden afståelsen, smh. NRt 1970.985 (990), hvor det udtales:

”En forudsætning må da være at kronefallet i det konkrete tilfælde har ført til et påviselig tap som en direkte følge af, at erstatningen ikke ble betalt tidligere, således etter omstendighetene, hvor ekspropriaten derved er blitt hindret i å foreta en bestemt – påtenkt – investering, som senere er blitt vesentlig dyrere”.

I overensstemmelse hermed bestemmes nu i ekspropriationserstatningslovens § 11, at værdien på tiltrædelsestidspunktet lægges til grund, men at der ved erstatningsfastsættelsen ”tas hensyn til tap, som følger av, at erstatningsutbetalingen helt eller delvis skjer på et seinere tidspunkt enn tiltredingen”.¹²⁰⁾

Forskellen mellem på den ene side norsk ret og på den anden side svensk og tysk ret er antagelig ikke stor. Udformningen af den norske lovbestemmelse har sammenhæng med en udvidet anvendelse af forskud på ekspropriationserstatning. Som det fremhæves i forarbejderne, vil en automatisk tilknytning til værdien på afhjæmningstidspunktet derfor kunne give ekspropriaten mere end fuld erstatning.¹²¹⁾ Dette forhold vil man naturligvis også korrigere for i svensk¹²²⁾ og tysk¹²³⁾ ret, smh. til dette spørgsmål i almindelighed under d.

d. Udbetalingstidspunkt.

Forrykkelse af vurderingstidspunktet i fremmed ret er som foran beskrevet i første række begrundet i synspunkter om erstatningens reparative funktion. Den justering, der under en eller anden form må finde sted for den skete prisudvikling eller pengeforringelse, må derfor tage hensyn til betalte erstatninger og forskud herpå, samt –

119) Smh. innstilling om skønnsordningen m.v. af 12.6.1969 p. 148.

120) Se iøvrigt Hellesylt p. 268–69.

121) Ot. prp. nr. 56 (1970–71) p. 21–22.

122) Proposition 1971:122 p. 177. I svensk ret synes forskudsbestemmelserne imidlertid underkastet en restriktiv praksis, smh. SOU 1969:50 p. 172.

V I B 1

sidestillet hermed – tilbud om betaling, som ekspropriaten kan antages pligtig at modtage.

Dette spørgsmål om erstatningens justering ved tilfælde af delbetaling skal nærmere belyses i det følgende på grundlag af BGH's praksis, smh. 1°.

Såfremt den fastsatte erstatning, den være sig rigtig eller urigtig, ikke udbetales i tilslutning til erstatningsfastsættelsen eller helt udebliver opstår særlige problemer. Dette spørgsmåls behandling i BGH's praksis behandles under 2°. Under 3° omtales nogle særlige regler om genvurdering m.v., hvor en endeligt fastsat erstatning ikke betales inden for visse frister.

1°. Dersom ekspropriaten modtager den administrativt fastsatte erstatning og betalingen er prompte, er det fast BGH-praksis at der, forudsat betingelserne for at forrykke vurderingstidspunktet foreligger opfyldt, jfr. b., ikke skal betales den fulde forskel mellem de to erstatningsopgørelser. Ved sådan *delbetaling* beregnes tillægget forholdsmæssigt, nemlig med den procentsats, der fremkommer ved en sammenligning mellem det betalte beløb og det beløb, der skyldtes ved en rigtig beregning i dette øjeblik.^{1 2 4)}

Følgende eksempel gengives fra Kröner p. 121–122. Den administrativt fastsatte erstatning er 10.000 DM, som modtages af ekspropriaten. Værdien ved domsforhandlingen er 16.000 DM. Den rigtige erstatning havde været 14.000 DM, og der er altså betalt 4/14 for lidt. Af de 16.000 DM betales 4/14 = 4.571 DM.

Den erstatning, som oprindeligt burde være fastsat, forrentes med den på ekspropriationsbeslutningens tidspunkt gældende rentefod indtil domsforhandlingens tidspunkt. Fra da af forrentes den samlede erstatning med den nu gældende rentefod.^{1 2 5)}

Hvis eksproprianten i forlængelse af taksationen tilbyder at betale den fastsatte erstatning, men dette afslås af ekspropriaten, sidestilles dette med betaling.

NJW 1965.1761 og 1967.2011 fastslår, at der ikke foreligger en "Teilleist-

123) Kröner p. 124, smh. NJW 1967.1324.

124) NJW 1958.749.

125) NJW 1960.532 og Kröner p. 138.

ung", som omhandlet i BGB § 266, uanset at erstatningen senere forhøjes af domstolene. Det ses ligeledes anført, at eksproprianten kan have en modtagepligt, hvor eksproprianten kun ønsker at betale en del af den således fastsatte erstatning.¹²⁶⁾ Hermed stemmer nu også NJW 1973.2202, hvor BGH til denne situation udtaler, at der ikke lader sig opstille nogen fast regel for "wann dem Enteigneten die Annahme zumutbar ist", men dog præciserer: "Ist aber der Unterschied zwischen dem angebotenen und dem angemessenen Betrag verhältnismässig gering, und ist der angebotene Betrag so erheblich, dass er dem Enteigneten eine wirtschaftlich sinnvolle Anlage in Grundstücken oder anderen Werten gestattet, dann kann ihm die Annahme der Zahlung zuzumuten sein".

2°. Eksproprianten bærer imidlertid ikke blot risikoen for evt. prisstigninger i tilfælde af, at erstatningen oprindeligt er fastsat for lavt. Af erstatningens formål følger, at man ved svingende priser ikke kan forbigå spørgsmålet om, hvornår der er betalt, og hvorfor der ikke er betalt. Der må herunder foretages en vurdering af, hvem det må lægges til last, at *betalingen blev udskudt* – en vurdering, der farves af den grundlæggende præmis, at eksproprianten bør udvise omhu for, at der ydes fuld erstatning.

I NJW 1965.1761 udtales således: "Die Sorge dafür, dass der von der Enteignung Betroffene den wertmässigen Ausgleich der ihm nach der Verfassung gebührt, richtig erhält, obliegt dem Enteignungsbegünstigten". Afgørende kunne det derfor ikke være "zu welchem Zeitpunkt die Zahlung fällig, also rechtlich erzwingbar wurde".

Hvis eksproprianten anker i et tilfælde, hvor erstatningen var rigtigt fastsat, og han holder denne tilbage eller dog først betaler med en ikke ubetydelig forsinkelse, vil dette bevirke, at vurderingstidspunktet må forrykkes.¹²⁷⁾

Selv i tilfælde af at eksproprianten anker og får medhold i, at erstatningen var for højt ansat, bærer han risikoen for stigende priser, hvis han har undladt at tilbyde den rigtige erstatning, og det samtidig må antages, at eksproprianten ikke ville have afslået et sådant tilbud.¹²⁸⁾

126) Smh. Kröner p. 125. Se tillige Pagendarm, Wertpapier-Mitteilungen Sonderbeilage Nr. 5/1965 p. 11 og samme, Wirtschafts-, Wertpapier- und Bankrecht 1972.11. – Specielt om afvisning af købstilbud "mit angemessenen Bedingungen", se VII A 1 i.f.

127) NJW 1963.2165.

128) Kröner p. 125 note 176.

Men tilsvarende gælder, såfremt erstatningsbeløbet tilbageholdes, hvor ekspropriaten anker, men uden held.¹²⁹⁾

3°. Fremmed ret bygger i almindelighed på det princip, at eksproprianten, efter at erstatningen er endeligt fastsat, har betænkningstid med hensyn til, om han vil iværksætte ekspropriationen. Det er klart, at denne beslutning må træffes inden for visse *tidsgrænser*, når formålet er, at ekspropriaten skal opnå fuld erstatning.

Expropriationslag kap. 6 § 7 bestemmer således, at eksproprianten skal stille erstatningen til disposition for fordelingsmyndigheden "inom tre månader från det att dom, som medfört att samtliga frågor i saken avgjorts, vunnit laga kraft". Sker dette ikke, er ekspropriationsretten forskertset, smh. expropriationslag kap. 6 § 10.

I ældre norsk ret har domstolene, hvor lovgivningen savnede frister for ekspropriationens iværksættelse, antaget, at et skøn kunne forældes, således at fravigelseskendelse ikke gyldigt kunne afsiges. Derimod har højesteret ikke i noget tilfælde fundet at kunne tilsidesætte et skøn som forældet, når en lovbestemt frist for gennemførelsen ikke er oversiddet.¹³⁰⁾

I sagen NRt 1956.639 er det således vedrørende den i skønnslov § 57 indeholdte fuldbyrdelsesfrist på 1 år antaget, at det afsagte skøn var bindende for ekspropriaten helt til årets udløb. I sagen var skøn afsagt før 15.10.1954, da nye prisregler medførte en almindelig prisstigning på fast ejendom, medens fuldbyrdelse blev begæret senere. Ekspropriaten måtte således finde sig i at få mindre for ejendommen, end den var værd, da eksproprianten ved begæringen om fuldbyrdelse bandt sig til at gennemføre ekspropriationen.

En i 1959 gennemført ændring af skønnsloven indebærer, at der endog kan gå mere end 1 år fra skønnets afsigelse, uden at dette bliver forældet eller, som virkningen nu yderligere er, at ny ekspropriationstilladelse må kræves. En tilføjelse til § 57 til værn for ekspropriaten blev imidlertid anset for utilrådelig, da den "ville føre til unødigt prosedyre og dessuten til forsinkelse i

129) Krøner p. 125 note 175. Dette gælder dog ikke, hvis forsinkelsen skyldes, at ekspropriaten har indbragt selve ekspropriationsbeslutningen for domstolene, smh. Krøner p. 126 note 180 b og NJW 1972.1317.

130) Se nærmere Alten NRt 1955.961-68.

ekspropriantens adgang til å gennemføre ekspropriasjonen", smh. innstilling til Odelstinget VII 1959 p. 59.¹³¹⁾

En særlig forsinkelsesregel indeholdes i den franske ekspropriationslov af 1958 art. 26. Hvis der ikke inden 1 år efter endelig dom er sket betaling, kan ekspropriaten kræve genvurdering ("qu'il soit à nouveau statué sur son montant").¹³²⁾ Denne justering af erstatningsbeløbet i forhold til stedfunden prisudvikling er udtryk for, at rente af erstatningen ikke længere udgør en tilstrækkelig kompensation for forsinkelsen.

2. Ejendommens kvalitet.

Vurderingen af en ejendoms faktiske og retlige tilstand har taget samme udgangspunkt som det under 1 behandlede spørgsmål om prisudvikling. Men medens problemstillingen på sidstnævnte punkt har været, i hvilket omfang en prisudvikling efter ekspropriationen eller en forudgående forhåndstiltræden har kunnet forskyde det oprindelige vurderingstidspunkt, så det kom så tæt som muligt på udbetalingstidspunktet, er problemet ved ejendommens kvalitet i praksis det modsatte. Spørgsmålet er nemlig her, om man i en eller flere relationer kan fastlåse ejendommens kvalitet på et tidligere tidspunkt.

At ekspropriationstidspunktet i alle tilfælde må være det seneste tidspunkt, anfægtes kun undtagelsesvis. Til BGH's praksis, som anlægger en skarp sondring mellem ejendommens kvalitet og prisudvikling¹³³⁾, er det dog blevet anført, at dette strider mod det almindeligt antagne princip, at ekspropriaten for erstatningen skal kunne erhverve sig et tilsvarende gode. Hvis erstatningen oprindeligt havde været fastsat korrekt, havde ekspropriaten ikke været nødsaget til at gå domsvejen, og den pågældende havde således kunne anbringe sine penge i arealer med tilsvarende udviklingstendens som det afståede, se Braun, NJW 1963.1473 og Boele, NJW 1964.756. Dette afvises af Schultes: Die Höhe der Enteignungsentschädigung, Köln (1965) p. 92 som et spørgsmål om anbringelse af erstatningen, hvor reglerne om erstatningsudmålingen ikke finder

131) Alten p. 85 tager dog forbehold for særlig kraftig pengeværdiforringelse, smh. også Schjødtt p. 181.

132) Smh. Ferbos et Salles p. 142–144.

133) Se Kröner p. 108–09, der drager den parallel, at hvis en bonde mister en pattegris, er det værdien af en pattegris, der skal erstattes, ikke en fuldvoksen gris.

anvendelse. Dietrich, DÖV 1966.851–52 anfører, at synspunktet klart strider mod BBauG § 93 Abs. 4.

Det er tidligere berørt, at en af disse relationer er adgangen til at foretage forbedringer på ejendommen, smh. foran ved note 32.

Herudover kan der være spørgsmål om at korrigere for den indflydelse på værdiforholdene, som fremkaldes af selve ekspropriationsanlægget. Denne klassiske problemstilling skal kort berøres under a. Af betydelig interesse er en nyere tendens i fremmed ret til at inddrage spørgsmålet om korrektion for den almindelige prisstigning i kraft af offentlig planlægning m.v. ved erstatningsfastsættelsen, smh. b.

a. Ekspropriationsanlægget som værdibestemmende faktor.

Fremmed ekspropriationslovgivning indeholder ofte bestemmelser om korrektion for såvel værdistigninger som værdifald, som er fremkaldt af ekspropriationen ud fra det synspunkt, at det hverken kan være rimeligt, at eksproprianten skal erstatte en merværdi, han selv har skabt,¹³⁴) eller omvendt kunne reducere erstatningen på grund af værdifald i området, som hans forehavende har fremkaldt.¹³⁵) Reglerne finder anvendelse uden hensyn til, om denne påvirkning er almindelig eller blot omfatter ekspropriatens ejendom.

Således den schweiziske ekspropriationslov Art 20: "Ausser Betracht fallen die durch das Unternehmen des Enteigners entstehenden Werterhöhungen oder Wertverminderingen". I expropriationslag af 1917 § 8 tales tilsvarende om værdiændringer "allenast till följd av expropriationsrättens beviljande eller det avsedda ändamålets genomförande". Den prøjsiske ekspropriationslov § 10, stk. 2, omhandler kun værdistigninger fra anlægget, men tillader ingen modsætningslutning, smh. Eger I p. 363.

Den praktiske rækkevidde af sådanne regler er dog formentlig ret begrænset, da det i almindelighed er svært at angive med bestemt-hed, hvad der er årsag til en værdiforandring og ikke mindst, i hvilket omfang denne udelukkende beror på ekspropriationen.

Smh. Eger I p. 354–56. Se til illustration Högsta domstolens udtalelse i NDs 1972.95 SvHD: "Denna prisutveckling är att hänföra till en rad olika

134) Banegårdsanlæg er det klassiske eksempel.

135) Et moderne eksempel er muligvis lufthavnsplaner, jfr. SOU 1961:25 p. 157.

omständigheter och det går ej att på den föreliggande utredningen avgöra i vad mån bland omständigheterna ingår sådana särskilda samhälleliga insatser vilkas effekt på prisutvecklingen ej bör komma fastighetsägaren till godo. . .".¹³⁶⁾

Dette har for svensk rets vedkommende ført til en interessant nyformulering, jfr. expropriationslag kap. 4 § 2, som åbner mulighed for at bortse fra den omhandlede påvirkning af ejendoms-værdierne. Påvirkningen skal ikke blot være "av någon betydelse", men også gå ud over rammerne for, hvad man normalt må regne med. Den er således udformet efter et naboretligt mønster.¹³⁷⁾

Reglen finder naturligt nok også anvendelse, hvor den nyindførte hjemmel til at foretage værdistigningsekspropriation benyttes, jfr. kap. 4 § 2, stk. 2. Sådan ekspropriation kan foretages hvor statsligt eller kommunalt ekspropriationsanlæg må antages at fremkalde "väsentligt ökat värde för fastighet i områdets omedelbara närhet eller avsevärt ökar möjligheterna att utnyttja sådan fastighet".

I norsk retspraksis har det været lagt til grund, at der ved erstatningsfastsættelsen skal ydes godtgørelse for den almindelige værdistigning, som ekspropriationsforetagendet har medført, men derimod ikke den særlige værdistigning for den enkelte ejendom som afstår areal til anlægget.¹³⁸⁾ Den lighed, som denne i sig selv noget uskarpe sondring tilstræber mellem ekspropriater og ikke-ekspropriater, er blevet udledt af grunnlovens § 105. Retspraksis er imidlertid ikke blevet anset for afgørende for, hvad der kan fastsættes ved lov uden at krænke denne grundlovsbestemmelse.¹³⁹⁾ I ekspropriasjonserstatningslov § 4 nr. 3 hedder det nu, at der skal ses bort fra værdiændringer, som skyldes "ekspropriasjonstiltaket eller gjennomførte eller planlagte investeringer eller virksomhet, som har sammenheng med ekspropriasjonstiltaket".¹⁴⁰⁾

136) Sagen angik erstatningsfastsættelsen for et areal, der i henhold til byplan var udlagt til offentlig park, men den foran omtalte regel i expropriationslag af 1917 § 8, gjaldt tilsvarende, smh. byggnadslag af 30.6.1947 § 137. Det var i sagen uomtvistet, at arealerne var bestemt til villabebyggelse, da omhandlede byplan blev pålagt i 1946, smh. til spørgsmålet om ejendommens kvalitet ved note 184.

137) SOU 1969:50 p. 168–69.

138) Se f.eks. NRt 1960.59 (61), jfr. NDs 1960.11 (13).

139) Smh. Ot. prp. nr. 56 (1970–71) p. 14–18.

140) Smh. Hellesylt p. 251–54.

De anførte bestemmelser fra svensk og norsk ret anses imidlertid for utilstrækkelige til at kunne løse værdistigningsspørgsmålet på en tilfredsstillende måde, smh. nærmere b.

b. Skærpet holdning til værdistigningsproblemet.

Det er almindeligt accepteret, at det principielt er urimeligt, at det offentlige skal være nødt til at betale en erstatning, som indbefatter værdistigning, som beror på dettes egen indsats, specielt den spekulativt betonedede forventningsværdi, som bygger på udsigten til ændret anvendelse. Flere midler står til rådighed for at inddrage den ufortjente værdistigning såsom værdistigningsskat, bidragspligt til offentlige anlæg, prisregulering, særlige udnyttelsesafgifter m.v., men det synes at være en almindelig erfaring, at ingen af disse midler i sig selv effektivt løser problemet. Dette er baggrunden for de bestræbelser, som i de seneste år er gjort i fremmed ret, som tillige angriber spørgsmålet mere direkte som et erstatningsudmålingsproblem.

Navnlig ved mere omfattende ekspropriationer til byudviklingsformål, herunder fremskaffelse af arealer til industri og boligbebyggelse, har den under a omtalte løsning vist sig utilstrækkelig. Særligt i denne situation volder det vanskeligheder at afgøre, hvad der har forårsaget en vis værdistigning, da de værdiforhøjende faktorer er mange og ofte sammenvævet med hverandre.

1° I *svensk* ret er med expropriationslag kap. 4 § 3 taget et vidtgående skridt for at forebygge, at det offentlige kommer til at betale erstatning for den værdistigning, som beror på det offentliges egen indsats. Herefter skal enhver ikke uvæsentlig stigning i ejendommens handelsværdi kun regnes ejeren til gode, såfremt det godtgøres, at den beror på andet end forventninger om ændring i den tilladte anvendelse af arealet. Det vanskelige problem, at udskille den værdistigning, som kan erstattes, fra den, som ikke kan, er således løst ved en præsumptionsregel. Denne regel gælder værdistigninger, som er indtruffet inden for de sidste ti år før ansøgningen om ekspropriation, men overgangsvis ikke længere tilbage end den 1. juli 1971. For at tiden ikke skal kunne trækkes urimeligt ud gælder endvidere, at der højest må gå femten år til

sagens anlæg ved domstolene. Såfremt en byplan udlægger arealet til "enskkilt bebyggande" efter "presumptionstidspunktet", men inden ekspropriationsansøgningen, skal vurderingen dog tage den herved tilladte anvendelse i betragtning.¹⁴¹⁾

Den anførte præsumptionsregel indebærer en skærpelse af det i den forudgående betænkning indeholdte forslag, hvorefter vurderingen skulle ske efter forholdene den dag, ansøgning om ekspropriation blev indgivet.¹⁴²⁾ Med denne ændring sigtes således mod et så fjænt tidspunkt, at nogen spekulativ forventningsværdi, som har sammenhæng med ændret anvendelsesmåde, normalt endnu ikke kan have dannet sig i området. Samtidig er der skabt forudsætning for, at planlægningsarbejdet kan foregå med større åbenhed end hidtil.¹⁴³⁾

På den anden side skal visse værdistigninger erstattes. Først kan nævnes de mindre problematiske tilfælde, som følger af reglen om, at ejendommens "skick" på afståelsestidspunktet skal lægges til grund, f.eks. jordforbedringer, skovtilvækst, nybyggeri eller bygningsforbedringer. Men som antydet gælder for værdistigninger iøvrigt, at de kun skal erstattes i det omfang det godtgøres af ejeren, at de beror på andre årsager end forventninger om tilladelse til ændret anvendelse. Som eksempler herpå nævnes i forarbejderne rationalisering, som medfører bedre afkastningsmuligheder, prisstigning på ejendommens produkter, værdistigning på bygninger på grund af øgede omkostninger ved nyproduktion af ligeværdige objekter, samt den almindelige prisudvikling.¹⁴⁴⁾ Herudover anføres af lagrådet, at det samme må gælde, såfremt en i nærheden anlagt industri giver øgede muligheder for arbejde uden for den sags skyld at skabe forventninger om ændret anvendelse, eller hvor lejereguleringen ophæves inden for området.¹⁴⁵⁾

Medens betænkningens forslag fastlåste ejendommens tilstand på ansøgningstidspunktet i relation til de af præsumptionsreglen

141) Kommunerne må derfor ansøge om ekspropriation for detailplanlægningen for at kunne drage fordel af præsumptionsreglen, jfr. proposition 1971:122 p. 182.

142) Smh. SOU 1969:50 p. 170-71.

143) Smh. proposition 1971:122 p. 179-80.

144) Smh. proposition 1971:122 p. 183-84.

145) Smh. proposition 1971:122 p. 256.

omfattede værdistigninger, idet erstatningen dog skulle justeres ved betydelig "ændring i allmänna prisläget",¹⁴⁶⁾ fastholder præsumptionsreglen princippet om, at vurderingstidspunkt og betalingstidspunkt så langt som muligt bør holdes samlet. Reglen er således udformet, at den i almindelighed kan give ejeren mulighed for at erhverve anden tilsvarende ejendom, forudsat erhvervelsen sker i et område, hvor ændret anvendelse ikke kan forventes inden for en overskuelig tid. For bebygget ejendom, som i hovedsagen tjener til bolig for ejeren og ham nærtstående person, altså typisk en- eller tofamiliehus, er der imidlertid indsat en regel, der udtrykkeligt garanterer en sådan retableringsmulighed, jfr. kap. 4 § 3, stk. 3.¹⁴⁷⁾

Særbestemmelsen er formentlig overflødig ud fra en rent juridisk betragtning, smh. lagrådet, som bl.a. bemærker: "Just den omständigheten att kostnaden för anskaffning av likvärdig bostadsfastighet i orten överstiger "presumtionsvärdet" på den exproprierade fastigheten torde vanligen kunna av ägaren åberopas som ett stöd för att den värdeökning som ägt rum beror på annat än förväntningar om ändrat användningssätt och att alltså presumptionen ej skal gälla".¹⁴⁸⁾

Selv om praksis muligvis vil stille beskedne krav til ejerens bevisførelse, må det antages, at indførelsen af præsumptionsreglen vil føre til, at disse erstatningssager bliver særligt vidtløftige.¹⁴⁹⁾ Ikke mindst i disse tilfælde kan der vise sig behov for den nyindførte regel, hvorefter domstolen kan bestemme, at der skal ydes forskud på godtgørelsen for sagsomkostninger, jfr. expropriationslag kap. 7 § 5.

2° Den norske ekspropriasjonserstatningslovs § 4 knytter grundlaget for værdiansættelsen af jord til den brug, som gøres af ejendommen på ekspropriationsansøgningens tidspunkt. Ved værdi-

146) Smh. SOU 1969:50 p. 172–73, hvor det understreges, at "korrektion inte bör äga rum med hänsyn till att fastighetspriserna i den ort, varom fråga är, undergått utveckling i den ena eller andra riktningen". Se advokatsamfundets kritik af reglen TSA 1970. 146–48.

147) Smh. proposition 1971:122 p. 185–87.

148) Smh. proposition 1971:122 p. 257.

149) Smh. Westman, Förvaltningsrättslig Tidskrift 1972.20–25 og G. Ohlson/P. Tornée: Expropriation av råmark, Malmö (1972) p. 182–99. Begge steder gives udtryk for en vis skepsis med hensyn til præsumptionsreglens billiggørende effekt.

ansættelsen tages hensyn til "slike påreknelige endringer av eiendommens driftsmåte, som det er naturlig grunnlag for etter forholdene på stedet innen rammen av den næring eller det alminnelige formål, som eiendommen brukes til. Det ses bort fra forventning om framtidig verdauk".¹⁵⁰⁾ Som nævnt under a gælder dertil nu som almindelig regel, at der skal korrigeres for værdiændringer, som skyldes "ekspropriasjonstiltaket eller gjennomførte eller planlagte investeringer eller virksomhet, som har sammenheng med ekspropriasjonstiltaket".¹⁵¹⁾

I forhold til det forslag, som var udarbejdet af det sagkyndige udvalg indebærer lovbestemmelsen en skærpelse på to punkter.¹⁵²⁾ Dels forrykkes vurderingstidspunktet i relation til eiendommens kvalitet til ekspropriationsansøgningens tidspunkt, dels knyttes værdiansættelsen i almindelighed til den aktuelle brug, som gøres af eiendommen. Et undtagelsesfrit princip om, at det er den aktuelle brug, som skal lægges til grund ved værdiansættelsen, har man imidlertid ikke ment at kunne gennemføre.¹⁵³⁾

Hvis værdiansættelsen efter § 4 fører til "en vesentlig lavere verdi enn den, som generelt gjelder for tilsvarende eiendommer i distriktet etter deres vanlige bruk", kan der tages hensyn til denne høiere værdi for så vidt det findes "rimelig", jfr. § 5 nr. 1. I nr. 2 og 3 indskrænkes grænserne for dette rimelighedsskøn imidlertid ganske betydeligt. Her skal blot nævnes, at der ved vurderingen ubetinget skal bortses fra værdistigninger fremkaldt af det offentlige planlægning og projekter i almindelighed, og "i rimelig utstrekning også fra verdauk, som skyldes gjennomførte tiltak og investeringer".¹⁵⁴⁾

Endvidere er der åbnet mulighed for at modificere den alminde-

150) Den nærmere fastlæggelse af § 4 vil rejse vanskelige fortolkningsspørgsmål, se Hellesylt p. 247–51.

151) Med hensyn til "bygning eller anlegg som ekspropriaten bruker som bolig eller til egen virksomhet" må dog i denne forbindelse bemærkes, at det i retspraksis fastslåede princip om erstatning efter genanskaffelsesprincippet stort set lovfæstes, smh. § 10, og hertil Hellesylt p. 252 og 267.

152) Udvalgets overvejelser til værdistigningsspørgsmålet er præget af forsigtighed, smh. innstilling om skjønnsordningen m.v. af 12.6.1969 p. 142–43.

153) Smh. Ot. prp. nr. 56 (1970–71) p. 19.

154) Se nærmere Hellesylt p. 254–60.

lige vurderingsregel i § 4, såfremt den udnyttelse ekspropriationen forudsætter, giver ejendommen en væsentlig højere værdi, jfr. § 5 nr. 4. En sådan værdioverførelse fra ekspropriaten til vedkommende erhverver vil kunne virke mindre rimelig, f.eks. hvor en landbrugs-ejendom eksproprieres til industriformål. Loven overlader kongen at bestemme, for hvilke typer af tilfælde der skal kunne tages hensyn hertil.¹⁵⁵⁾

De anførte modifikationer er udtryk for, at grunnlovens § 105 vel kræver, at der tages hensyn til visse lighedssynspunkter, men at det i retspraksis anlagte lighedssynspunkt hviler på forudsætninger, som ikke længere har gyldighed. Der peges i denne forbindelse på, at det offentlige i dag gennem ekspropriationer og dermed ligestillede arealerhvervelser selv står bag en væsentlig del af de overtagelser, som sker og dermed efterspørgselen på fast ejendom. Da værdistigningen er et resultat af efterspørgselen, giver det i denne situation, som det siges "mindre vegledning å anta, at den enkelte ekspropriat skal ha den samme værdistigning, som eventuelt kunne vært opnådd av ham selv eller andre uten offentlige inngrep".¹⁵⁶⁾

3°. I fransk ret har i en årrække været regler gældende, som ikke afviger særligt fra foranstående. Ekspropriationsloven af 1958, som oprindeligt kun indeholdt en regel af traditionelt tilsnit om værdistigninger, fremkaldt af "l'annonce des travaux", smh. a., skærpedes i 1962, idet det almindelige vurderingstidspunkt nu forrykkedes til et år før ekspropriationsansøgningens indgivelse og grundlaget for vurderingen knyttedes til det afståedes "possibilités d'utilisation immédiate". Som nævnt under 1 a 3° justeredes den således fastsatte erstatning efter udviklingen i indekset for bygge-omkostninger. Ved den samme sted omtalte lovændring i 1965, hvorefter det almindelige vurderingstidspunkt påny placeredes på domsafgørelsens tidspunkt, bibeholdtes imidlertid det tidligere tidspunkt for så vidt angår det formål, hvortil eiendommen kan bruges. Ovenikøbet er det indskærpet, at ejendommens aktuelle

155) Hellesylt kritiserer, at der på et så ømtåleligt punkt er sket delegation, l.c. 261.

156) Smh. Ot. prp. nr. 56 (1970-71) p. 31.

anvendelse skal være afgørende ("sera seul pris en considération l'usage effectif").¹⁵⁷⁾

C Retspolitiske overvejelser.

På baggrund af den under B givne fremstilling af fremmed ret som på flere punkter frembyder afvigende løsninger til dansk ret er det nærliggende at spørge, om dansk ret i en eller flere henseender bør underkastes en nyvurdering. Overvejelser i så henseende må fornuftigvis samle sig om to problemstillinger. For det første i hvilket omfang taksationsmyndighederne, herunder domstolene, bør tage en hidtil fulgt praksis op til revision. For det andet om lovgivningsmagten, fordi de muligheder praksis har, særligt når det gælder værdistigningsproblemet, er stærkt begrænsede, bør tage opgaver op, som den hidtil har ladet ligge uløst.

Disse to problemstillinger vil blive forfulgt under 1 og 2, men ikke med samme intensitet. Efter afhandlingens karakter må mulighederne for udvikling gennem praksis i det bestående procesuelle system, d.v.s. overvejelserne de *sententia ferenda*,¹⁵⁸⁾ betragtes som det centrale, smh. 1. Interessen samler sig her om det foran omhandlede prisudviklingsproblem der rejser spørgsmål af grundlæggende betydning for den enkeltes retsbeskyttelse. Under 2 vil i meget korte træk blive beskrevet, hvor det lovgivningspolitiske problem tager sin begyndelse, og hvilket retlig bevægelsesfrihed lovgiveren må antages at have. Dette spørgsmål knytter sig i første række til det foran omhandlede problem vedrørende ejendommens kvalitet.

1. *De sententia ferenda*.

a. Bør prisvurderingen følge taksationsforretningens tidspunkt? Som anført under B er det i fremmed ret et almindeligt udgangspunkt for vurderingen, at denne med hensyn til prisudvikling

157) Smh. Ferbos et Salle's p. 263 og 275-76.

158) Smh. det af Ross: Om ret og retfærdighed (1953) bl.a. p. 60 og 119 anvendte begrebsapparat.

knytter sig til tidspunktet for vurderingsforretningens afholdelse. At dansk ret her har lagt et tidligere tidspunkt til grund har som nævnt sammenhæng med, at ekspropriationen i dansk ret indtræffer førend taksationen.¹⁵⁹⁾

Man kunne imidlertid spørge, om ikke taksationstidspunktet altid burde være det afgørende. I den beslægtede situation, hvor forhåndstiltræden tilstedes, vil fremmed ret som påvist tendere imod en sådan forrykkelse af vurderingstidspunktet, smh. B 1 c.

På dette sted bemærkes endvidere om engelsk ret, som ikke er omtalt i det foregående, at det i ekspropriationsretten hidtil hævdede princip, at vurderingen skal referere sig til prisforholdene på tidspunktet for "notice of treat", nu er forladt i retspraksis. Herefter antages det senere tidspunkt for taksationsforretningens afholdelse at danne det almindelige udgangspunkt for vurderingen.

Denne ændring er sket med afgørelsen *West Midland Baptist (Trust) Association v. Birmingham Corporation*, (1970) A.C. 874. I denne sag var "notice of treat", hvad der stort set svarer til underretning om ekspropriationsbeslutningen, tilgået ejeren allerede i 1947, men spørgsmålet var om prisforholdene på det senere tidspunkt hvor retablering med rimelighed kunne have fundet sted skulle lægges til grund. Parterne var i så fald enige om, at prisforholdene pr. 1.4.1961 måtte være afgørende. Sidstnævnte tidspunkt blev lagt til grund af retten. Som det anføres af en af dommerne (Lord Morris) ville det være "a shocking thing if any principle of law could be invoked leading to the result that the trustees who had to spend nearly £ 90.000 were only to receive about £ 50.000 ...".

Dommens rækkevidde er omdiskuteret med hensyn til forhåndstiltræden *F.A. Mann*, LQR 1969.516-23 og snævrere *Brian O'Brien*, LQR 1970.24-27, der med støtte i dommen fremhæver, at tidspunktet for "possession", hvis denne ligger førend vurderingsforretningen er afgørende. Således også *K. Davies: Law of Compulsory Purchase and Compensation*, London (1972) p. 104.

Jeg anser ikke dette for et væsentligt problem i dansk ret. Erstatningens formål er ganske vist at sikre ekspropriaten en passende retableringsmulighed, og en vurdering, der ligger så tæt som muligt på udbetalingstidspunktet, har derfor visse ubestridelige fortrin. Der er også bevis tekniske fordele forbundet med at lade

159) Ved kommissioner med kombinerede funktioner, smh. I B 4, vil ekspropriation og taksation dog være sammenfaldende i 1. instans.

vurderingstidspunktet følge taksationen. I modsætning til problemstillingen ved forhåndstiltræden følger taksationen i dansk ret imidlertid normalt indenfor få måneder efter ekspropriationen, hvorfor en evt. prisstigning under alle omstændigheder vil være meget begrænset. Meddelelsen af ekspropriationsbeslutningen afgiver et klart udgangspunkt for vurderingen, som er fast indarbejdet i praksis, smh. A 2 a, og fra dette tidspunkt forrentes erstatningen med en rimelig rente, smh. A 3 b.¹⁶⁰⁾ Også i den konkrete sag kan det være forbundet med procesøkonomiske fordele, særligt under rekursen, at vurderingstidspunktet ligger fast, smh. B a om den nu ophævede norske overskønsordning, omend det sikkert må erkendes at dette har sin største betydning i relation til bedømmelsen af ejendommens kvalitet. Det vil endvidere ved et og samme ekspropriationsindgreb med mange eksproprierter kunne virke uheldigt, at der arbejdes med et glidende niveau efterhånden som taksationerne skred frem.¹⁶¹⁾

Spørgsmålet om en forrykkelse af prisvurderingen til vurderingsforretningens tidspunkt stiller sig mere alvorligt, hvor der hengår et længere tidsrum imellem indgrebstidspunkt og vurdering. Medens det ligger hen i det uvisse om fredningspraksis oprindeligt knyttede vurderingen til prisforholdene ved tidspunktet for sagens rejsning, har senere praksis udtrykkeligt erklæret sig til fordel for fredningskendelsens tidspunkt. Man lader dermed rettighedshaveren få del i prisstigningen i det tidsrum på ofte flere år, som da vil være forløbet, og som regelmæssigt overstiger en sædvanlig forrentning af erstatningen fra datoen for sagens rejsning.

Smh. naturfredningsbetænkning II p. 354. Derimod udtaler betænkningen sig ikke om tidsproblemet i forbindelse med den i naturfredningsloven instituerede godkendelsesordning, hvorved der ofte hengår et par år inden sagen er kommet til vejs ende og erstatningen udbetales af overfredningsnævnet.¹⁶²⁾

160) Netop lovgivningens bestemmelser om forrentningstidspunktet kan siges at rumme en almindelig forudsætning om dette vurderingstidspunkt.

161) Det anførte kan begrunde en evt. forskel til den almindelige skadeserstatningsret. Såfremt et spørgsmål om ekspropriationserstatning indbringes direkte til afgørelse ved domstolene, vil prisniveauet på dommens tidspunkt snarere kunne lægges til grund.

162) Se nærmere Garde p. 385 og 433–35.

Nogen let løsning på dette problem er der tilsyneladende ikke, hvorved bemærkes, at overfredningsnævnet ikke selv er taksationsmyndighed. Godkendelsesordningen som sådan må derfor ud fra den her anlagte synsvinkel vække betænkeligheder.

Spørgsmålet må nødvendigvis aktualisere sig i forbindelse med engangsopgøret efter by- og landzonenloven. Skal prisforholdene på lovens fremsættelsestidspunkt (13.11.1968), ikrafttrædelsestidspunkt (1.1.1970) eller taksationstidspunkt være afgørende?

Fra statens side vil det blive gjort gældende, at dette spørgsmål er afgjort til fordel for den førstnævnte mulighed i lovens § 12, stk. 2, hvorefter "erstatningsfastsættelsen sker under hensyn til forholdene på tidspunktet for fremsættelsen af forslag til denne lov". Formålet med denne bestemmelse var at hindre spekulationshandler under lovforslagets behandling.¹⁶³⁾ Det er klart, at spørgsmålet om erstatningsbetingelsernes tilstedeværelse, jfr. § 12, stk. 1, skal afgøres efter forholdene på fremsættelsestidspunktet. I hvilket omfang samme tidspunkt er afgørende for udmålingen af en evt. erstatning forekommer derimod tvivlsomt.¹⁶⁴⁾ Hvis salgspriser, og vel ikke mindst praktisk købstilbud, må karakteriseres som spekulation i den erstatning, som vil blive fastsat, vil de naturligvis skulle udelukkes, men gælder dette også den normale prisudvikling frem til lovens ikrafttrædelsestidspunkt?

Man kan således spørge, om ikke prisvurderingen skal tage sit udgangspunkt på lovens ikrafttrædelsestidspunkt. Dette vil korrespondere med, at det ved ekspropriation i almindelighed er det tidspunkt, hvor ekspropriationsakten får retsvirkning i forhold til borgeren, som er afgørende.¹⁶⁵⁾ Ved ekspropriation eller fredning

163) Jfr. Ft 1968/69 till. A sp. 1596.

164) Rud. Nielsen p. 229 udtaler helt almindeligt, at § 12, stk. 2, går på beløbet. Kammeradvokaten procederer ligeledes på at "tabsopgørelsen skal foretages efter værdi- og prisforholdene i november 1968".

165) I virkeligheden må vel også ejendommens kvalitet, med den foran gjorde modifikation f.s.v. angår erstatningsbetingelsernes tilstedeværelse, afgøres efter forholdene på lovens ikrafttrædelsesdato. Hvis et amtsråd således i medfør af dagældende bygge-lovs § 5, den 1.10.1969 havde forbudt en ejer at udstykke, hvad der kunne ske erstatningsfrit, skal ejeren rimeligvis ikke kunne stilles som om dette ikke var sket, med den virkning, at han så evt. ville være berettiget til erstatning efter zonenloven. Noget andet er, at spørgsmålet ikke ret godt kan tænkes at komme på spidsen, idet § 5-forbudet i praksis blot vil være en bekræftelse af, at ejendommen ved lovforslagets fremsættelse havde den retlige kvalitet, at den ikke måtte udstykkes, smh. A 2 c.

inden denne dato må konstaterede forventningsværdier da også antages at være blevet godtgjort.¹⁶⁶⁾

Hvad enten udgangspunktet tages i lovens fremsættelse eller lovens ikrafttræden kan man spørge om der ved taksationen ikke bør kunne justeres for en sket prisudvikling i betragtning af det lange tidsrum, der under alle omstændigheder er gået og vil hengå til taksation er sket. Dette vil stemme med de overvejelser, man ville anstille i ekspropriationssammenhæng, smh. ovenfor. Der kan endvidere peges på, at by- og landzonelovens § 18, stk. 3, alene indeholder en rentebestemmelse for det tilfælde, at boligministeren træffer bestemmelse om, at udbetalingen af en erstatning skal udsættes. Da der ikke findes nogen rentebestemmelse for erstatningsbeløb, hvis udbetaling ikke udskydes efter reglerne i § 18, vil det stemme hermed, at prisudviklingen tages i betragtning indtil afgørelsestidspunktet.

Spørgsmålet ses ikke omtalt i forarbejderne, men betragtningen er antagelig, isoleret set, ikke holdbar. Heller ikke i byreguleringsloven som zonenloven afløser, indeholdtes bestemmelser om rente. I praksis forrentedes der i reglen fra byudviklingsplanens godkendelse, smh. foran A 3 b.

Kammeradvokaten anfører, at han på boligministeriets vegne vil "kunne acceptere", at der tillægges grundejerne rente med 5% p.a. fra lovens ikrafttrædelsesdato. Denne sats må forekomme problematisk allerede fordi zonenlovens § 18, stk. 3, arbejder med en rente på 1% over diskontoen, den i nyere ekspropriationslovgivning almindeligt antagne regel.

I nærværende sammenhæng er der ingen anledning til at tage stilling til de foran skitserede problemstillinger. Men det må fremhæves, at analogier til den almindelige ekspropriationsret på flere punkter må støde på vanskeligheder. Det er for det første et spørgsmål om den foretagne regulering i de tilfælde, hvor erstatning skal ydes overhovedet er et ekspropriationsindgreb.¹⁶⁷⁾ Uanset om man måtte nære denne anskuelse, må det for det andet forekomme yderst tvivlsomt, om kravet om fuld erstatning i så fald tilsiger en

166) Fra denne dato antages zoneerstatningen også at skulle forrentes, smh. teksten (småtryk) nedenfor.

167) Hertil er der, antagelig helt bevidst, ikke taget stilling i lovens forarbejder, smh. til spørgsmålet udførligt A. Koch-Nielsen TfR 1971.349-50. Det er også muligt at indtage et mellemstandpunkt, hvorefter det offentlige i visse af lovens erstatningssituationer antages at kunne dømmes efter grl. § 73.

forrykkelse af vurderingstidspunktet til taksationsforretningens tidspunkt.

Det meget omfattende og komplicerede erstatningsopgør må i sig selv sætte ret vide grænser for den tid, der kan tillades at hengå til sagernes afvikling.

Ved lovens gennemførelse påregnedes sagerne afviklet i løbet af 3–4 år, men dette tidsskema har vist sig alt for optimistisk, smh. F.O. 1972.203, hvor ombudsmanden henstiller til boligministeriet at "overveje muligheder for at gennemføre foranstaltninger" med henblik på en fremskyndelse af erstatnings-sagernes afvikling. Ombudsmanden udtaler i denne sammenhæng, at de "synspunkter, der ligger bag grundlovens § 73 om ekspropriation og bag lovbestemmelser om erstatning ved offentligretlige indgreb i privat ejendomsret taler med betydelig vægt for, at sager om fastsættelse og udbetaling af erstatning i ekspropriationssager og beslægtede sager behandles forholdsvis hurtigt".

Men der må ved fortolkningen af kravet om fuld erstatning yderligere peges på, at det synspunkt, der i de sædvanlige ekspropriationstilfælde tilsiger en forrykkelse, hensynet til retableringsmuligheden, i zonesagerne har meget ringe vægt. Zoneerstatningerne kan ikke reinvesteres i tilsvarende ejendomme, da forventningsværdier af den pågældende art fremover ikke mere eksisterer.¹⁶⁸⁾ Der savnes derfor også grundlag for ved en umiddelbar sammenligning at dokumentere, at forudsætningen for at forrykke vurderingstidspunktet, nemlig en ikke uvæsentlig prisudvikling, er til stede. Højst vil det kunne gøres gældende, at erstatningen bør justeres efter mere skematiske principper, f.eks. udviklingen i prisindex,¹⁶⁹⁾ en synsmåde, som praksis formentlig ikke vil anse for en farbar vej. Dansk ret hylder et nominalistisk princip ved pengeforpligtelser i almindelighed, og det foreliggende tilfælde kan ikke ud fra særlige overvejelser om erstatningens formål begrunde, at rettighedshaverne stilles anderledes end andre kreditorer.

I det omfang fuld erstatning er ensbetydende med rimelig retableringsmulighed, må dette nødvendigvis øve indflydelse også på beskatningsreglernes

168) Smh. utr. VLD af 9.8.1973 ovenfor p. 30 note 57.

169) Om en vis tendens hertil i svensk praksis ved erstatningsfastsættelse i forbindelse med forhåndstiltræden Ljungman p. 45 note 2. Se nu expropriationslag kap. 4 § 4 og hertil foran B 1 c.

udformning, hvis ikke princippet skal udhules. Dette — og dermed en tankegang beslægtet med det i teksten fremførte — er også i praksis blevet respekteret i de forskellige faser, som lovgivningen om særlig indkomstskat har gennemspillet. Ganske vist er den i 1968 indførte almindelige fritagelse for at svare særlig indkomstskat af ekspropriationserstatninger nu afskaffet, men loven har en udtrykkelig regel om mulighed for henstand som netop skal sikre at retablering kan ske, hvor fortjeneste ved afståelse af erhvervsjendomme hidrører fra en skades- eller ekspropriationserstatning, jfr. lov nr. 276 af 7.6.1972 § 7 B, stk. 2. Se om denne kateboid i dansk lovgivning O. Skau Wogensen, Revision og Regnskabsvæsen 1972.350 ff.

b. Forrykkelse af vurderingstidspunktet ved urigtig taksation?

I dansk ret er der så vidt ses aldrig procederet på det synspunkt, at den tillægserstatning, som domstolene evt. måtte tilkende bør justeres efter prisforholdene f.eks. på domsforhandlingens tidspunkt. Ganske vist er det helt almindeligt, at der fremlægges prisoplysninger lige til nævnte tidspunkt, men dette sker med henblik på at godtgøre, at det ved taksationen udøvede vurderings-skøn har været for pessimistisk. I domme som har tilkendt yderligere erstatning er der da heller ingen holdepunkter for at domstolene tager hensyn til en sådan senere prisudvikling på en måde, der går udover denne bevisbedømmelse.¹⁷⁰⁾

Til det i U 1971.457 H for højesteret optagne skøn bemærker højesteretsdommer Spleth således, jfr. U 1972 B. 96, at det "i højere grad (syntes) at lægge vægt på, hvad man nu — 6—7 år efter ekspropriationen — vidste om byudviklingen, end hvad man måtte skønne på det tidspunkt, da ekspropriationen fandt sted". Højesteret forhøjede dog erstatningerne med henholdsvis 60.000 og 30.000 kr., men dette var kun 2/5 af det i overensstemmelse med skønserklæringen påståede.

Som under B 1 b beskrevet er det i tysk ret antaget, at domstolene bør korrigere tillægserstatningen efter prisforholdene på domsforhandlingens tidspunkt, såfremt den administrativt fastsatte erstatning er væsentligt for lav. Tysk ret har dermed forladt det system som — uanfægtet — er bibeholdt i dansk ret. Ændringen bygger som anført på at erstatningens formål, at sikre ekspropriationen en rimelig retableringsmulighed, ikke på anden måde kan opfyldes.

170) Se derimod ved note 116 om svensk retspraksis ad forhåndstiltræden. Et grænsetilfælde frembyder den ved note 52 anførte utr. vestre landsretsdom.

Den danske retstilstand må ud fra samme synspunkter give anledning til kritik. Netop den i tysk ret valgte løsning, som fungerer i et system, der ikke ligger fjernt fra den danske taksationsordning, synes at kunne danne forbillede for den videre retsudvikling.

c. Må erstatningens betaling udskydes ved anke?

Som foran under A 3 a beskrevet er det efter dansk lovgivning et åbent spørgsmål, om eksproprianten er berettiget til at afvente udfaldet af en evt. retssag om erstatningens størrelse, førend han betaler.

Hvis eksproprianten anfægter erstatningspligten eller den fastsatte erstatning må han antagelig være berettiget til at holde erstatningen helt eller delvis tilbage. I de relativt få tilfælde, hvor eksproprianten står som sagsøger, er der dog normalt sket fuld betaling efter taksationens afslutning også af den omstridte del af erstatningen.

Smh. U 1966.635 V, 1969.285 H og 1969.293 H, hvor elværket betalte den fastsatte erstatning under forbehold, og derefter anlagde sag om tilbagebetaling. I U 1969.288 H deponerede elværket erstatningen og anlagde derefter anerkendelsessøgsmål til nedsættelse af erstatningen. Grunden til deponeringen er uoplyst. Men deponering med frigørende virkning er kun sket i det tilfælde, at eksproprianten ikke har villet modtage betaling, da der ikke er begrundet tvivl om, hvem der er rette fordringshaver, jfr. deponeringslov § 1, stk. 2.

I to utr. VL-domme af 9.8.1973, der er indanket for højesteret, har staten fået medhold i, at den ved taksation fastsatte arealerstatning på 4 kr. pr. m² skal nedsættes til 13.000 kr. pr. ha, smh. TK 2.102, hvor den ene af de korrigerede kendelser er gengivet. I begge sager er der sket udbetaling inden sagens anlæg, uden at der er taget forbehold om tilbagebetaling. Spørgsmålet om der herefter overhovedet haves krav på tilbagebetaling, hvad der ikke umiddelbart forekommer utvivlsomt, er ikke rejst i sagen.

I enkelte tilfælde, hvor eksproprianten har påstået frifindelse mod betaling af et mindre beløb end det ved taksation fastsatte beløb, er der først sket hel eller delvis betaling af det anerkendte beløb en rum tid efter taksationen og først efter sagsanlægget. En sådan tilbageholdelse af ikke omtvistede beløb er kritisabel smh. nedenfor.

I utr. ØLD af 6.5.1968 nr. 324/1967, som vedrørte den i TK 2.38 note 1 omhandlede sag, var sag således anlagt den 9.11.1966. Kommunen havde som det anførtes i sagen "som følge af sagsanlægget" ikke udbetalt noget erstatningsbeløb til sagsøgeren. Ekspropriation var sket 1.10.1965 og overtaksation fandt sted 17.3.1966. På et ikke oplyst tidspunkt efter sagsanlægget fik sagsøgeren efter anmodning udbetalt det af eksproprianten oprindeligt tilbudte beløb. Eksproprianten påstod sig frifundet for betaling af yderligere beløb, men ændrede senere påstanden til frifindelse mod betaling af det af overtaksationskommissionen fastsatte beløb. Landsretten stadfæstede denne afgørelse, men ophævede sagens omkostninger "under hensyn til det af kommunen tidligere til erstatningsfastsættelsen indtagne standpunkt, som først er opgivet under domsforhandlingen".

I den i TK 2.94 omhandlede sag, hvorom der i februar 1973 blev indgået forlig for vestre landsret påstod kommunen frifindelse mod betaling af det beløb som kommunen havde tilbudt ved taksation. Dette beløb udbetales først mere end 2 1/2 år efter at overtaksation havde fundet sted. I sagen blev indgået forlig om en erstatning på 1 million kr., hvad der indebar en forhøjelse på henved 100.000 kr. af det ved overtaksation fastsatte beløb, og mere end en fordobling af den tilbudte erstatning.

Hvor eksproprianten er tilfreds med den ved taksation fastsatte erstatning, effektueres betalingen som helt almindelig regel umiddelbart efter endelig taksation. Det må herved bemærkes, at der ikke gælder nogen almindelig frist for sagens indbringelse for domstolene.¹⁷¹⁾

I by- og landzoneloven, hvor der er fastsat en søgsmålsfrist på 2 måneder, jfr. § 16, er det bestemt, at tilkendte erstatninger først kan forlanges udbetalt efter udløbet af fristen for indbringelse af afgørelsen for højere instans, jfr. § 17, stk. 1.¹⁷²⁾ Loven forudsætter således klart, at også den erstatningsberettigedes anke suspenderer udbetalingspligten. At drage slutninger fra denne bestemmelse til de almindelige ekspropriationstilfælde vil dog være betænkeligt, ikke mindst fordi retableringsmuligheden i zoneerstatningstilfældene må forekomme af ringe vægt, smh. iøvrigt a.

Et andet særpræg ved zoneerstatningssituationen er den særlige tilbagekaldelsesmulighed efter lovens § 18, stk. 1. Herefter kan ministeren bestemme, at

171) Smh. hertil ekspropriationsbetænkning I p. 34-35.

172) Også byreguleringsloven og byplanlovens bestemmelser om landbrugsbyplanvedtægter, som zoneloven afløser, fastsatte en søgsmålsfrist, nemlig på 6 uger, jfr. henholdsvis § 16, stk. 6, og § 15 a, stk. 5.

udbetalingen af den ved taksation eller overtaksation fastsatte erstatning skal udsættes i indtil 3 år, og heri sker ingen ændring selv om endelig stadfæstende dom skulle foreligge inden denne frists udløb.

Den foreliggende retspraksis vedrørende de før zoneloven gældende regler om byudviklingsplaner og landbrugsbyplanvedtægter viser endvidere, at planerstatningssagerne i første række har rejst spørgsmål om tilstedeværelsen af selve betingelserne for at kræve erstatning. I det omfang dette måtte være tilfældet i en ekspropriationssag, kan udbetalingen som nævnt ligeledes holdes tilbage, men situationen forekommer her kun undtagelsesvis. Hvad enten staten har stået som sagsøger eller sagsøgt i en planerstatningssag har den hævdet, at ingen erstatning overhovedet skulle tilkendes. I ikke mindre grad må dette antages at blive tilfældet efter zonelovens skærpede betingelser.

Smh. således U 1970.716 Ø hvor staten fik medhold, men heroverfor en række højesteretsdomme, smh. U 1971.253, U 1971.401, U 1971.809, U 1973.297 og U 1973.442, som enten har stadfæstet eller forhøjet den af vurderingskommissionen fastsatte erstatning. I sidstnævnte sag betalte staten efter landsretsdommen den her stadfæstede erstatning, men under forbehold.

Men selvom ekspropriaten inden udbetalingen har gjort det klart, at han indanker sagen vil der normalt ske udbetaling af den ved taksation fastsatte erstatning. Ekspropriantens interesse i at afvente en evt. retssags udfald kan i dette tilfælde kun have til formål at stække ekspropriatens interesse i at føre proces.¹⁷³⁾

Dette middel ses da også undtagelsesvis anvendt i praksis, smh. Ekspropriationsaktens retsvirkninger p. 3, hvor denne fremgangsmåde kritiseres. Som der anført bygger to vestre landsretsdomme, som principielt godkender denne fremgangsmåde, på ufyldstgørende oplysninger om administrativ praksis. Da landsretten ikke antog der forelå en sådan udbetalingspligt fandtes der hverken grundlag for at fravige den sædvanlige forrentning, eller at tilkende sagsomkostninger i forhold til den samlede ekspropriationserstatning. Nogen påstand om forrykkelse af vurderingstidspunktet var ikke nedlagt, smh. også TK 1.28 note 1.

173) Smh. den i U 1970.56 H (60–61) indeholdte underretsdom. En af eksproprianten, Thorshavn kommune, nedlagt påstand om frifindelse for tiden under henvisning til, at erstatningssummerne ikke kunne anses endeligt fastsat, så længe ejerne ikke havde frafaldet kravet om sagernes indbringelse for domstolene, blev forkastet.

Den angivne almindelige udbetalingspraksis er formentlig ikke blot et udtryk for almindelig hensynsfuldhed overfor ekspropriaten. Det tab ekspropriationsakten og indgrebets faktiske gennemførelse påfører ekspropriaten vil ofte øges hvis ikke ekspropriaten får midler i hænde, som kan afbøde yderligere erstatningsbegrundende tab. Dette danner formodentlig også baggrunden for den vidtstrakte brug i praksis af a conto betalinger på forventede erstatninger, f.eks. hvor en ejendom ønskes overtaget helt eller delvis inden taksationen har fundet sted.

Illustrerende for denne problematik er endnu den i Schlegels Samling 1846/56 p. 210 anførte højesteretsdom af 8.2.1849. Det af staten fremførte synspunkt, at ekspropriaten, ejeren af en nedbrændt mølle, ved retablering kunne have begrænset sit indtægtsstab, tilbageviste landsretten med den bemærkning, at "ligesom Citanten ei kan ansees pligtig at nøies med saadant Haab (om anvisning af anden byggeplads) saaledes har han, hvem ingen Erstatning for den betagne Brugsret er bleven tilbudt, angivet, at han ei havde Midler til at tilkjøbe sig en Byggeplads". Denne afgørelse stadfæstede højesteret med en i denne sammenhæng betydningsløs præcisering vedrørende tabsberegningen.

I NRt 1970.192 (199) præciserer 1. voterende, at "dersom det forhold, at betalingen af erstatningen finder sted på et senere tidspunkt enn avståingen, medfører større tap for grunneieren enn renten dækker, må også dette tap erstattes". Et sådant afsavnstab forårsaget af virksomhedens kapitalmangel fandtes godtgjort i NRt 1970.985.

Blandt de yderligere tab, som forvoldes ved at erstatningen ikke stilles til ekspropriatens disposition umiddelbart efter taksation, hører i dag typisk at den fastsatte værdierstatning på grund af prisudviklingen ikke kan sikre ekspropriaten en passende retableringsmulighed. Da eksproprianterne sædvanligvis betaler, uanset at der anlægges retssag, vil sådant tab kun opstå undtagelsesvis, men tilsiger reglerne om fuld erstatning denne fremgangsmåde?

Som under A 2 a omtalt er det i dansk retspraksis antaget, at der i prisstigningssituationen bør ske omvurdering, hvis erstatningen er holdt unødigt tilbage, men spørgsmålet ses ikke hidtil påkendt i forbindelse med anke af taksationen. Efter min opfattelse ville det være en naturlig videreudvikling af retspraksis at lægge tilsvarende principper til grund i ankesituationen. En eksproprianter der ikke bestrider den ved taksation fastsatte erstatning har så vidt ses ingen

beskyttelsesværdig interesse i at afvente retssagens udfald, og bør derfor straks udbetale det ved taksation fastsatte beløb. Hvis eksproprianten som sagsøger helt eller delvis har holdt erstatningen tilbage, synes det så meget desto klarere, at han bør bære risikoen for skete prisstigninger, hvis han taber sagen.

Ligesom ved urigtig erstatningsfastsættelse bør erstatningens tilbageholdelse derfor kunne medføre en forrykkelse af vurderingstidspunktet, evt. til dommens tidspunkt. Som under B 1 d anført har den tyske retspraksis anlagt denne linie.

I begge relationer taler overvejende grunde for at eksproprianten har en almindelig pligt til at modtage delbetaling, således at han ikke kan kræve erstatning for prisstigninger, som han kunne have undgået ved en dertil svarende reinvestering. Dansk obligationsretlig doktrin antager ganske vist, at kreditor som almindelig regel har ret til at afvise delbetaling,¹⁷⁴⁾ men denne lære er ikke udformet med henblik på tilfælde, hvor det tilbudte beløb er fastsat af en myndighed. I de tilfælde, hvor eksproprianten vil betale det fulde ved taksation fastsatte beløb – og det er som nævnt det helt almindelige – kan man formentlig allerede af denne grund afvise at den obligationsretlige regel skulle gælde.¹⁷⁵⁾

2. *De lege ferenda.*

I dansk ret har man hidtil veget tilbage fra ved lov at fastsætte nærmere regler om erstatningsudmålingen. Dette er utvivlsomt også en vanskelig opgave. Det forsøg, der er gjort herpå i den Københavnske byggelov af 1939 § 42, stk. 2, er ikke opmuntrende. De omhandlede regler kritiseres ofte for deres ret ensidige opsummering af værdireducerende momenter, men mere afgørende er måske, at hovedparten af dem er inderligt overflødige, da en taksation foretaget i strid hermed også iøvrigt ville være fejlagtig, se således § 42, stk. 2 litra b)-e). Der peges endvidere på, at en lovgivning om erstatningsudmåling vil være af begrænset værdi, da

174) Smh. Ussing, *Obligationsretten* p. 26–27 og Lyngsø, *Juristen* 1971.289 ved note 30.

175) Smh. også tysk ret ovenfor ved note 126.

der kun kan tillægges den vejledende betydning.¹⁷⁶⁾ Domstolene har under alle omstændigheder det sidste ord.

Det sidste er naturligvis rigtigt. På en del punkter er det imidlertid klart og det gælder ikke mindst værdistigningsproblemet, at praksis ikke selv kan løse dette til større gunst for det offentlige, hvis den lades i stikken af lovgivningen. Mere radikale reformer som de i svensk og norsk ret gennemførte smh. B 2 b, vil naturligvis kræve lovgivning. Men denne vej kan også være nødvendig, hvor en mere overskuelig interesseafvejning skal foretages. Nogle eksempler skal fremdrages i det følgende.

a. Korrektion for almindelige værdistigninger.

Dansk ret indeholder ikke almindelige bestemmelser om korrektion for værdistigninger som er fremkaldt af ekspropriationen. Taksationspraksis i sine forskellige afskygninger kan der naturligvis ikke redegøres for på dette sted, men der er ingen tvivl om, at praksis i mangel af særlige holdepunkter for det modsatte ikke vil foretage fradrag for de såkaldt almindelige fordele, d.v.s. de fordele (værdistigninger) som generelt opnås af et større eller mindre antal ejendomme i ekspropriationsområdet, og som ikke-ekspropriater vederlagsfrit beholder. Dette resultat kan støttes på ekspropriationslovgivningens almindelige regel om, at handelsværdien — således som den faktisk er i området på vurderingstidspunktet — skal lægges til grund for erstatningsfastsættelsen. Men navnlig støttes resultatet på en lighedsbetragtning, idet det ikke bør komme en ejer til skade, at han er ekspropriat.¹⁷⁷⁾

Som under B 2 a omtalt er regler om korrektion for sådanne værdistigninger almindelige i fremmed ret. Om deres praktiske værdi kan der herske nogen usikkerhed, i mange situationer er reglernes billiggørende effekt antagelig meget begrænset. Der kan imidlertid ikke være tvivl om, at man uden at komme i strid med grundlovens regel om fuld erstatning også i dansk ekspropriationslovgivning kan fastslå et sådant princip.¹⁷⁸⁾

176) Se nærmere ekspropriationsbetænkning I p. 37, og med tilslutning Poul Andersen U 1964 B. 69.

177) Se således Poul Andersen, Statsret p. 769–70 og 778; v. Eyben p. 513 og 516.

178) Jfr. note 139 om norsk ret, hvor dette på baggrund af den foreliggende domspraksis har kunnet give anledning til tvivl.

En klar støtte for dette resultat, som i nyere dansk teori ikke ses omtvistet, rummer U 1970.135 H, der tillader afkortning af almindelige fordele i en delekspropriationssituation.¹⁷⁹⁾ Afgørende for udfaldet var vejbestyrelseslovens udtrykkelige hjemmel til at "afkorte den forøgelse i værdi, som den tilbageblivende ejendom skønnes at opnå", smh. § 26, stk. 2. Dommen synes at knæsatte det af Poul Andersen anlagte synspunkt, at spørgsmålet om fradrag for almindelige fordele "er saa omtvisteligt, at der maa udkræves Lovhjemmel dertil", men at denne ubegrænsede afkortningsadgang på den anden side formuigtvis må indfortolkes i de foreliggende lovbestemmelser.¹⁸⁰⁾ En adgang til at afkorte specielle fordele behøver jo ifølge almindelig antagelse ingen særlig hjemmel.¹⁸¹⁾

b. Fastlåsning af ejendommens kvalitet ved planpålæg.

En anden problemstilling kan skitseres på baggrund af byplanlovens regler om planer til sikring af beliggenheden af offentlige bygninger og anlæg, jfr. § 2, stk. 2, nr. 4. Det i planen indeholdte forbud mod nybyggeri m.v. medfører naturligt nok ikke uden videre en overtagelsespligt for kommunen. Ejeren kan i reglen i kortere eller længere tid udnytte ejendommen som hidtil eller på anden måde, som i rimeligt omfang tilgodeser hans økonomiske interesse. I det øjeblik ejendommen kan begæres overtaget i henhold til byplanlov § 14 eller den eksproprieres efter byplanlov § 12, opstår imidlertid det spørgsmål, hvilken betydning reguleringen får for erstatningsfastsættelsen. Man kan tænke sig, at et areal en årrække tilbage er udlagt til skole med sportsplads på et tidspunkt, hvor det var landbrugsareal og kun havde værdi som sådant. På taksationens tidspunkt ligger det imidlertid midt i et udviklingsområde.

Til fordel for en erstatning som landbrugsjord taler byplanlov §

179) Se udførligt til dommen Trolle U 1970 B. 114–17 med henvisninger og v. Eyben p. 516.

180) Statsret p. 778–79. Poul Andersen antager iøvrigt, at der i kraft af sådanne lovbestemmelser, som direkte kun vedrører delekspropriationstilfælde, også må kunne ses bort fra almindelige værdistigninger, når der er tale om totalekspropriation l.c. p. 770.

181) To dommere antog dog, at vejbestyrelseslovens omhandlede regel kun omfattede de specielle fordele. En dommer var af den opfattelse, at særlig hjemmel for afkortning af almindelige fordele slet ikke var nødvendig.

13, stk. 2, hvorefter værdien ved erstatningsberegningen vil "være at ansætte efter den af samme hidtil gjorte brug". Denne bestemmelse er imidlertid ikke klar. Hvis der allerede på byplanens vedtagelsestidspunkt var forventningsværdier til stede på arealet, kan der ikke bortses fra ejendommens værdi som udstykningsobjekt. Dette pointeres i lovens motiver.¹⁸²⁾ Bestemmelsen må dernæst forstås i overensstemmelse med § 14, stk. 3, som udtaler, at arealets værdi vil være at ansætte "i forhold til de omstændigheder der begrunder kravet om overtagelse, uden hensyntagen til den ifølge planen tilsigtede anvendelse af arealet". Denne lidt tvetydige formulering synes at føre til, at erstatningen skal fastsættes efter de tilstødende og omliggende arealers værdi, jfr. også § 14, stk. 1. Det almindelige forbehold i stk. 3 medfører herefter kun, at værdien ikke må fastlægges under hensyn til den specielle værdiforøgelse, som er opstået i området som følge af den konkrete plan, et forhold som vel navnlig vil være praktisk ved forbud, der forbereder anlæg af en parkeringsplads eller et torv, hvorved de omliggende ejendomme ofte vil stige i værdi.¹⁸³⁾

På denne baggrund kan det ikke undre, at der i taksationspraksis bliver fastsat erstatninger, der yder godtgørelse for den almindelige værdistigning i området efter byplanens vedtagelse, uanset at denne måtte være samfundsskabt, for eksempel foranlediget af et bedre kommunikationsnet.

Smh. således TK 1.112 og utr. ØLD af 12.3.1963 nr. 93/1961. Der var i sidstnævnte tilfælde tale om ekspropriation til en idrætsplads, og til det ovenfor i teksten anførte eksempel var kun den forskel, at den i sagen omhandlede "landbrugsejendom" klart havde forventningsværdier i 1957, da byplanen vedtoges. Det var imidlertid overtagelsestidspunktet i 1960, der blev lagt til grund for erstatningsberegningen.

Efter den af statens ligningsdirektorat udarbejdede vurderingsvejledning,

182) Jfr. Rt 1948/49 till. B sp. 2009–10: "Når grundlovens § 80 skal iagttages, må der selvfølgelig også i den værdi som ejendommen har for ejeren, være indbefattet den forøgede udnyttelse udover den nu gjorte brug, som han kunne have opnået forinden byplanen".

183) Torveeksemplet anføres i motiverne, jfr. Rt 1948/49 till. B sp. 2011–12, hvorhos tilføjes: "Der er herved selvfølgelig set bort fra det heraf uafhængige spørgsmål om afkortning i erstatningen, jfr. § 17, fordi restejendommen ved en delekspropriation forøges i værdi ved de trufne foranstaltninger".

skal ejendomsvurderingen da også abstrahere fra bebyggelsesforbudet, og der henvises til, at denne fremgangsmåde anvendes ved erstatningsfastsættelsen, jfr. 2. udg. (1969) p. 128.

Norsk retspraksis har ligeledes antaget, at jord, der efter gældende planer er udlagt til vejanlæg, parker og offentlige bygninger, ved afståelsen må vurderes uafhængigt af det i planen indeholdte bebyggelsesforbud, smh. NRt 1949.408 og nærmere Roll Matthiesen TfR 1960.10. Der lægges herunder afgørende vægt på, at der er tale om planer, der direkte forbereder en ekspropriation – til forskel fra byggelinjebestemmelser, se herom NRt 1948.967.

En sådan fortolkning abstraherer fra, at arealet ikke har og i det angivne eksempel aldrig har haft byggejordsværdi, da planen har udelukket sådan anvendelse, ligesom den ser bort fra, at det i og for sig måtte ligge i naturlig forlængelse af planens idé at billiggøre den senere ekspropriation. Der kan imidlertid ikke være tvivl om, at en lovgivning, der vil knytte vurderingen til planens vedtagelse eller endog planlægningsfasens begyndelse, idet den fastlåser ejendommens kvalitet, som den var på dette tidspunkt, må betragtes som grundlovsmæssig.¹⁸⁴) Men denne tankegang må formuleres klart i loven, hvis den skal slå igennem i praksis.

c. Fastlåsning af erstatningskrav ved lovgivningsindgreb.

Med zoneloven foretages et samlet erstatningsopgør med bebyggelseschancen i det åbne land. Denne fremgangsmåde må, selv ansvarsbetingelsemes strenghed taget i betragtning, formodes at føre til store samlede erstatningsudbetalinger, hvad der både set ud fra statens ikke ubegrænsede ressourcer og en pengepolitisk synsvinkel må vække store betænkeligheder. Hertil kommer, at den praktiske gennemførelse af erstatningsopgøret kræver en ganske betydelig administrativ indsats, der helt sprænger de bestående rammer, smh. 1 a. På denne baggrund må man spørge, om man ikke, med fastholdelse af det erklærede mål at erstatte den kvalificerede byggechance, kunne have undgået eller afsvækket de nævnte vanskeligheder ved at vælge en smidigere løsning.

184) En ordning af denne karakter er i svensk ret indført ved byggnadslagen af 30.6.1947, jfr. nærmere Bexelius/Nordenstam/Körlöf: Byggnadslagstiftningen, 5. udg. Stockholm (1971) p. 73 ff., hvor det p. 81 udtales, at erstatningen "i regel bestämmas så att det motsvarar markens realvärde omedelbart före planläggningen. Hänsyn skal sålunda icke tagas till en därefter uppkommen värdestegring, även om denna i något fall skulle ha föranletts av annat än planläggningen".

En anden model er da også anvendt med råstofloven af 1972, som i princippet må siges at knytte evt. erstatningskrav til meddelelsen af afslag på ansøgninger om indvindingstilladelse. Denne ordning med løbende erstatningsafgørelser vil dog blive af helt ekstraordinær karakter, hvad der også fremgår af, at loven, ved ikke i § 4 at optage erstatningsbestemmelser herom, bevidst har henskudt disse spørgsmål til domstolenes afgørelse, smh. I A 2 i.f.¹⁸⁵) Dette skal imidlertid ses på baggrund af, at loven i de mange tilfælde, hvor anmeldelse om råstofindvinding kan ske og er sket, jfr. § 5, anerkender disse forekomster som formuegoder. Indvinding i disse tilfælde kræver ingen særlig tilladelse efter råstofloven, og hvis der nedlægges forbud mod indvinding efter råstofloven, skal der ydes erstatning for evt. tab, jfr. § 5, stk. 4, der henskyder sådanne krav til afgørelse ved vejlovens taksationskommissioner. Tilsvarende må der ved ekspropriation eller fredning af arealer omfattet af en lovlig anmeldelse skulle ydes fuld erstatning for evt. råstofværdier, medmindre anden lovgivning stiller sig i vejen for udnyttelsen.

Såfremt et krav om erstatning for råstofværdier indbringes for domstolene i forbindelse med, at der gives afslag på ansøgning om udnyttelsestilladelse, må det antages, at det er forholdene på dette senere tidspunkt, som bliver afgørende for, om der skal ydes erstatning. Som anført har loven ikke udformet nogen udtrykkelig erstatningsbestemmelse, men der gives i råstofredegørelsen udtryk for, at en sådan i givet fald "kunne udformes med udgangspunkt i erstatningsreglen i by- og landzonelovens § 12, stk. 1."¹⁸⁶) Hovedindholdet i denne tankegang er formodentlig, at erstatning kun bør komme på tale, dersom afslaget bevirker en betydelig og usædvanlig værdinedgang. Også i tilfælde, hvor der nedlægges forbud eller hvor der fredes m.v. er det forholdene som de har udviklet sig, der skal lægges til grund. Ofte vil det derfor blive forholdene, som de er på det tidspunkt, hvor råstofindvindingen er

185) Smh. Ft 1971/72 till. A sp. 1936–37 og Garde, Dansk Vejtidskrift 1972.141–42.

Se iøvrigt den af udvalget vedrørende regulering af udnyttelsen af danske naturressourcer afgivne redegørelse af 30.9.1971 p. 22–25.

186) Se den i foregående note omhandlede redegørelse p. 25.

aktuel, som bliver afgørende. Dette tidspunkt er som bekendt det dårligst tænkelige set med det offentliges øjne.¹⁸⁷⁾

Råstofloven løser således nok de særlige vanskeligheder som zoneloven frembyder, men fastholder ikke de fordele, som er forbundet med sidstnævnte lovs ordning. En tredje model, som kombinerer de to beskrevne ordninger ses ikke overvejet. I afslagssituationen, og formentlig også i forbudssituationen, kunne det offentliges position imidlertid være styrket. Dette kunne være gjort på den måde, at erstatningskrav vedrørende arealer, hvor råstofindvinding ikke allerede er i gang knyttedes til en bedømmelse af forholdene, som de var på lovens fremsættelsestidspunkt, idet der kun skulle ydes erstatning, hvis et afslag eller forbud mod indvinding ville stå i åbenbart misforhold til ejendommens værdi på dette tidspunkt.

En regel af dette tilsnit er indført i naturvårdslagen af 11.12.1964 § 29. Herefter skal der kun ydes erstatning, såfremt nægtet indvindingsadgang har til følge, at ejendommen kun kan anvendes på en måde, som "står i uppenbart missförhållande till dess värde vid tiden för denna lags ikraftträdande", d.v.s. 1.1.1965. Hermed får erstatningsreglen karakter af en overgangsbestemmelse da det som tiden går bliver sværere og sværere at godtgøre, at ejendommen havde en værdi som oversteg den rene landbrugsværdi.¹⁸⁸⁾ I dette forhold ligger utvivlsomt en tilskyndelse for de erstatningsberettigede til at indgive ansøgning om udnyttelsestilladelse, men om noget omfattende engangsopgør har der vistnok ikke været tale. En medvirkende årsag hertil har formentlig været, at pengeværdiforandringer, som det netop i denne sammenhæng understreges i forarbejderne, skal tages i betragtning helt frem til det tidspunkt, hvor erstatningsberegningen foretages.¹⁸⁹⁾

187) Smh. problemstillingen i naturfredningsloven af 1961 § 22 og hertil Garde særligt p. 386.

188) Smh. Jonzon/Delin: Naturvårdslagen, Stockholm (1969) p. 184–85.

189) Smh. Jonzon/Delin l.c. p. 143 og 184: "lämpligen med ledning av det totala konsumentprisindex". Udførligt til erstatningsberegningen Hillert, Expropriationsteknik p. 201–08.

De svenske regler er omtalt i naturfredningsbetænkning II p. 172, men ses ikke nærmere inddraget i naturfredningskommissionens overvejelser. Specielt savnes den svenske model i kommissionens teoretiske overvejelser om de såkaldte erstatningsret-

De anførte eksempler har alene skullet tjene til at illustrere og understrege, at den nærmere udformning af reglerne om vurderingstidspunktet, i særlig grad muligheden for at fastlåse en ejendoms kvalitet må påkalde sig lovgiverens interesse. Hermed er naturligvis ikke sagt, at det offentliges erstatningsbyrde ikke vil kunne lettes ved at ekspropriationslovgivningen tog også andre metoder i brug. Man kunne således overveje at hjemle ekspropriation på grundlag af en ikke i detaljer udformet planlægning, for dermed at rykke selve ekspropriationstidspunktet frem, men herved opnås vistnok intet som ikke kan opnås ved en opsplitning af vurderingstidspunktet.¹⁹⁰) Man kunne også overveje at tillade ekspropriation af de til et anlæg stødende arealer for effektivt at kunne indkassere værdistigningerne.¹⁹¹) Disse og andre muligheder skal ikke forfølges nærmere, da de ligger helt uden for taksationsprocessens rammer.

I begge de nævnte tilfælde rejser sig den forfatningsretlige vanskelighed, at ekspropriationer som de nævnte måske ikke kan siges at være krævet af almenvellet.

U 1913.457 H godkender — efter min opfattelse med rette — fremgangsmåden i den i note 191 anførte ekspropriationslov under henvisning til, som det hedder i gæsterettens dom, at afgørelsen "falder indenfor Lovgivningsmagtens Omraade og afgøres suverænt af denne". Kritisk til loven bl.a. Poul Andersen U 1934 B. 41—46, samme Statsret p. 752 og 754, og O. K. Magnussen p. 168 med note 118, men heroverfor Ross II p. 669—70, og Max Sørensen p. 301—02.

lige mellem løsninger ved en bebyggelsesregulering i det åbne land, se betænkning I nr. 461/1967 p. 71—74.

190) En byplan uden en specificeret angivelse af de offentlige formål er lovlig, men anvendelsen af ekspropriation i medfør af byplanlov § 12 antages derimod at kræve en konkretisering af formålet, jfr. Rud Nielsen p. 137.

191) Se således lov nr. 93 af 30.4.1909 om Esbjerg havns udvidelse.

VII Sagsomkostninger

Ved fremstillingen af de nærmere regler om sagsomkostninger ved taksation kan det være hensigtsmæssigt at sondre mellem de administrationsudgifter af forskellig art, som er forbundet med enhver taksationsforretning, i det følgende kaldet de faste omkostninger, smh. A, og de udgifter, som en part selv afholder til sagkyndig bistand eller på anden måde påføres under sagen, smh. henholdsvis B og C.

For så vidt angår de faste omkostninger er og har det naturlige udgangspunkt altid været, at disse må bæres af eksproprianten. I den moderne ekspropriationslovgivning er dette gennemført til sin fulde konsekvens. Lovgivningen er dog stadigvæk rig på løsninger, der er ekspropriaten mindre gunstigt stemt, og der kan derfor være grund til nærmere at se på, i hvilket omfang ekspropriaten kan pålægges at dække de faste omkostninger.

Med hensyn til udgifter, som parten selv har afholdt til sagkyndig bistand, er det først på et sent tidspunkt anerkendt, at en ekspropriat kunne have et berettiget krav på godtgørelse af sådanne omkostninger. At ekspropriaten skulle tilpligtes at betale sin modparts eventuelle udgifter hertil, er ganske udelukket i taksationsprocessen. Interessen vil derfor her samle sig om, i hvilket omfang ekspropriaten efter lovgivning og praksis kan kræve sådanne udgifter dækket.

A De faste omkostninger.

Den nærmere afgrænsning af, hvilke faste omkostninger der skal henføres til en sags omkostninger med den mulige konsekvens, at ekspropriaten kan tilpligtes at udrede dem, må søges i speciallovgiv-

ningen med dertil knyttet praksis.¹⁾ Er der fastsat årlige vederlag til formand og sekretær, gælder dog undtagelsesfrit, at disse udgifter ikke er sagsomkostninger, men — ligesom i retsplejen — betragtes som generalomkostninger, der er forbundet med selve den omstændighed at opretholde et forvaltningsapparat. Udgiften afholdes da i reglen af statskassen,²⁾ men undertiden foretages en fordeling mellem stat og kommune.³⁾ Det turde også være ganske upraktisk at fordele sådanne vederlag på hver enkelt sag. Tilsvarende gælder visse almindelige administrationsudgifter, f.eks. til anskaffelse af protokoller, nødvendig litteratur, m.v.⁴⁾ Kun i den udstrækning udgifter ved en taksationsforretnings foretagelse uden besvær kan henføres til forretningen som sådan, er det hensigtsmæssigt at lade dem belaste denne som sagsomkostning. Dette princip forudsættes da også lagt til grund ved anvendelsen af den i ekspropriationsproceslovens § 28 givne bemyndigelse, hvorefter trafikministeren "fastsætter regler om, i hvilket omfang udgifterne ved ekspropriationssagers behandling skal afholdes af anlægsmyndigheden".⁵⁾

Kernen af de faste omkostninger, der traditionelt er blevet henført til den enkelte taksationsforretning, udgøres af befordringsgodtgørelser, godtgørelse for fravær fra hjemstedet og diæter eller honorarer til kommissionens medlemmer. Hertil kommer honorar til eventuelt tilkaldte sagkyndige, og — specielt praktisk for ældre rets vedkommende i forbindelse med retsinstituttet de uvildige mænd — retsgebyrer og stempelafgifter ved udmeldelsesforretning, afhjemling m.v.⁶⁾

1) Om honorarudgiften til den ved overtaksationsforretninger medvirkende landinspektør, se Boas p. 81. Ministeriet mente, at udgiften "naturligt må henhøre under de udgifter, som vejbestyrelsen altid vil have som part i en overtaksationsforretning". Denne udlægning, som ikke synes stemmende med den nu ophævede bestemmelses ordlyd, smh. nedenfor ved note 38, viser klart en restriktiv fortolkning med hensyn til fastlæggelsen af borgerens procesrisiko.

2) F.eks. vejlov § 62, stk. 2.

3) Således landvæsensretslov § 46, stk. 4, og naturfredningslov § 9.

4) Jfr. landvæsensretslov § 46, stk. 4. Ikke desto mindre antoges sådanne udgifter at skulle afholdes på de enkelte taksationssager efter vejbestyrelsesloven, jfr. Boas p. 86.

5) Ekspropriationsbetænkning I p. 75 f.

6) Kirkegårdsforordningen af 23.4.1845 § 3 fritager dog herfor.

Ovennævnte udgifter er ikke blot med hensyn til art, men sædvanligvis også med hensyn til størrelse i det hele lovbestemte.⁷⁾ Der er imidlertid ikke fastsat almindeligt gældende regler eller takster for deltagelse i taksationsforretninger og det samlede billede er flimrende. For så vidt angår vejlovens kommissioner fastsættes vederlaget af trafikministeren,⁸⁾ og for landvæsensretternes vedkommende ydes dagpenge efter regler fastsat af landbrugsministeren.⁹⁾ Hvor loven savner nærmere bestemmelse om vederlag, skal der som udgangspunkt kun ydes befordringsgodtgørelse og godtgørelse for fravær fra hjemsted m.v. i overensstemmelse med tjenestemandslovens regler om vederlag til medlemmer af kommissioner og nævn.¹⁰⁾

Herefter er den samlede godtgørelse til medlemmer af fredningsnævn, landvæsensretter, og de kommunevalgte medlemmer af ekspropriations- og taksationskommissioner langt fra på højde med, hvad der ydes efter vejloven, og den er end ikke på højde med de ydelser, der tilfalder medlemmer af kommunale råd.¹¹⁾

Denne ulighed har en udbredt praksis i amts- og primærkommunerne imidlertid søgt at råde bod på ved i de tilfælde, hvor et medlem vælges af den pågældende kommunalbestyrelse,¹²⁾ eller dog beskikkes efter indstilling fra denne,¹³⁾ at yde de pågældende en godtgørelse svarende til de ydelser, der er

7) De uvildige mænd ydedes betaling efter det nu ophævede almindelige sportelreglement af 22.3.1814, jfr. herved kirkegårdsforordningens § 3, 3. pkt. "den for saadanne Forretninger i Anordningerne fastsatte sædvanlige Betaling".

Reglerne illustreres i sagen U 1868.717 LOHD (JU 1868.551). Et beløb på 44 rdl., som skønsmændene havde beregnet sig for den tid, som var medgået til at forberede skønnet, var uhjemlet.

8) Jfr. vejlov § 62, stk. 1. Ved cirk. nr. 89 af 13.4.1970 fastsat til 250 kr. pr. mødedag. Ekspropriationsprocesloven savner bestemmelser herom, men i praksis følges vejlovens takster, dog kun f.s.v. angår de af ministeriet udpegede medlemmer.

9) Jfr. landvæsensretslov § 46, stk. 1, smh. landbrugsministeriets cirk. nr. 213 af 15.9.1962, der opererer med så beskudne grundbeløb for mødediæter som 8 og 16 kr.

10) Smh. lov nr. 154 af 7.6.1958 om lønninger og pensioner m.v. § 104, der stadig er gældende. Ved økonomi- og budgetministeriets cirk. nr. 77 af 2.4.1973 er godtgørelse for fraværelse fra hjemstedet senest reguleret; mødediæter ydes ikke længere.

11) Smh. en kritik heraf Ft 1968/69 sp. 2646 f. De lave diæters problematik er ikke ny. Ældre praksis blev beskyldt for at kompensere herfor ved rigelig beregning af befordringsgodtgørelsen, jfr. Rt 1909/10 L sp. 968 og 1009, Rt 1915/16 L sp. 551 og 1044.

12) Jfr. naturfredningslov § 3, stk. 1, og ekspropriationsproceslov §§ 6 og 7, stk. 2.

13) Jfr. landvæsensretslov § 9, stk. 2.

fastsat for mødedeltagelse i de kommunale styrelsesorganer. Disse såkaldte supplerende diæter betragtes ikke i sig selv som stridende mod den kommunale styrelseslovs § 16, stk. 3, men styrelseslovens § 16, stk. 2, åbner dog næppe mulighed for at yde diæter for varetagelsen af hverv, der udføres efter valg af andre myndigheder end den pågældende kommunalbestyrelse, heller ikke selv om disse myndigheder foretager valget efter indstilling fra denne.¹⁴⁾ Det synes imidlertid klart, at der ikke er hjemmel til at henregne nogen af de nævnte ekstra godtgørelser til sagens omkostninger.

Undtagelsesvis er det i lovgivningen bestemt, at kommissionen selv træffer afgørelse om honorar til kommissionens medlemmer.¹⁵⁾ Dette er derimod almindeligt, hvor talen er om fastsættelse af honorar til særligt sagkyndige, som kommissionen har tilkaldt.¹⁶⁾

Efter vejbestyrelseslovens § 29, stk. 6, skulle ministeren fastsætte nærmere regler for "beregningen af honorarer til særligt tilkaldte sagkyndige", men sådanne blev ikke udfærdiget, hvorefter kommissionerne naturligt nok selv traf afgørelse herom. Praksis efter ekspropriationsprocesloven, som ikke omtaler honorarspørgsmålet, er både ejendommelig og usmidig, idet den sagkyndiges honorar fastsættes af ministeriet, efter indstilling fra den pågældende kommission.

1. Om ekspropriationskrav på én gratis taksationsforretning.

I dansk ret er det en almindeligt accepteret grundsætning, at den erstatningsberettigede har krav på i alle tilfælde én gratis taksation. Ekspropriationslovgivningen pålægger eksproprianten at afholde de foran omhandlede faste omkostninger, der er forbundet med sagens behandling i første instans eller ved den kommission, der kan være institueret som eneste instans. Dette princip var utvivlsomt også

14) Smh. Viggo Ramm, Danske Kommuner nr. 20, 1971 p. 5-6.

15) Jfr. byplanlov § 20, stk. 1, og den i henhold til Københavns byggelov § 43, stk. 2, udfærdigede instruks nr. 47 af 13.3.1940 § 7. I en sag efter byplanlovens § 14, hvor taksationskommissionen havde tillagt hvert af kommissionens medlemmer et honorar på 250 kr. og den antagne teknisk sagkyndige et honorar på 350 kr., stadfæstede overtaksationskommissionen med det forbehold, at den "ikke har taget stilling til den af taksationskommissionen fastsatte særlige honorarberegning til kommissionens medlemmer, for hvilken beregning der ikke er oplyst nogen hjemmel", kendelse af 13.12.1965 afsagt af overtaksationskommissionen for Holbæk m.fl. amtsråds kredse. Så vidt ses var hjemlen klar nok: byplanlovens § 20. At der imidlertid er tale om (endnu) en inkonsekvens i denne lovgivning kan ikke bestrides.

16) Således vejlov § 59, stk. 2, og landvæsensretslov § 46, stk. 2.

gældende i ældre ret, således som det forudsætningsvis fremgår af plakat af 9.4.1804, der alene finder anledning til at træffe nærmere bestemmelse vedrørende udgifter til omtaksation, jfr. nærmere 2 a. Ekspropriationslovgivningen er udtryk for den opfattelse, at hensynet til borgerens retsbeskyttelse tilsiger, at han kan få sin erstatning fastslået af ét uvildigt organ uden risiko for at komme til at betale omkostninger.¹⁷⁾

En fravigelse fra dette princip er formentlig ikke tilsigtet med den i landvæsensretsloven indeholdte omkostningsbestemmelse, hvorefter retten i sin kendelse skal bestemme, hvem der skal bære sagens omkostninger.¹⁸⁾ Denne regel, som skal dække en mangfoldighed af tvister, må i ekspropriationstilfælde være undergivet særlige begrænsninger i overensstemmelse med foranstående, smh. iøvrigt 2 c. Af tvivlsom rækkevidde er omkostningsbestemmelsen i byplanlovens § 20, hvorefter vurderingskommissionen "skal træffe afgørelse om afholdelse af sagens omkostninger" og kan kræve et beløb deponeret af "klageren" i sagen til bestridelse heraf. Udtrykket "klageren" vidner ikke om nogen særlig omhu ved reglens tilblivelse, da kommissionen er første og eneste instans. Praktisk betydning har bestemmelsen navnlig kunnet få ved spørgsmål om tilkendelse af erstatning for byudviklings- og landbrugsbyplaner. I den herom foreliggende praksis har bestemmelsen dog så vidt ses aldrig givet sig det udslag, at en ejer er blevet pålagt at bære de faste omkostninger, uanset om sagen har fået det udfald, at ingen erstatning er blevet tilkendt.¹⁹⁾ Så meget mere må dette gælde i de tilfælde, hvor

17) Tilsvarende svensk og norsk ret, smh. SOU 1964:32 p. 62 og skjonnslovens § 42. – Højest usædvanlig var den af folketinget foretagne ændring af lovforslag om tvungen afståelse af vejmaterialer til offentlige veje § 5, jfr. Rt 1898/99 till. B sp. 1511, hvorefter omkostningerne ved taksation altid skulle deles mellem parterne. Ved forhandlingerne i landstinget, Rt 1899/1900 sp. 1365, foranledigede dette bemærkninger om, at reglen ikke ydede fuld erstatning. Forslaget, som i modsætning til gammel praksis ønskede almindelige erstatningsbestemmelser gennemført for afståelse af grus m.v., færdigbehandlede ikke i landstinget.

18) Jfr. landvæsensretslov § 34. Hertil svarede lov om landvæsenskommissioner af 30.12.1858 § 16.

19) Smh. U 1970.699 Ø og utr. kendelser af 16.7.1965 (Karlebo), 15.3.1968 (Græsted-Mårum) samt 10.4.1968 (Finstrupgård). Derimod har TK 2.87 pålagt en ejer, der ønskede en sag genoptaget, omkostninger. Allerede af andre grunde (dobbelthjemmel) var dette resultat tvivlsomt, smh. TK 2.87 (90 note 1).

kommissionen skal fastsætte erstatning, fordi der er eksproprieret i medfør af byplanloven.

Det er bemærkelsesværdigt, at dansk ret massivt har afvist at tage hensyn til et eventuelt forligstilbuds rimelighed ved de faste omkostningers fordeling. Overhovedet vier dansk lovgivning ikke forligsforhandlingerne nogen særlig opmærksomhed. Det anføres ganske vist hyppigt, at sagen i mangel af forlig henskydes til taksation, men der antages ikke heri at ligge nogen pligt for eksproprianten til at fremsætte forligstilbud,²⁰⁾ omend dette almindeligvis sker i praksis. Såfremt der ikke tilkendes en erstatning, der er højere end den tilbudte, vil dette dog efter omstændighederne kunne tillægges betydning for spørgsmålet om tilkendelse af advokatomkostninger, jfr. B 2.

Der er antagelig en nøje sammenhæng mellem den nærmere udformning af reglerne om sagsomkostninger og erstatningsspørgsmålets behandling før taksation. Umiddelbart virker det overraskende, at man i den engelske Lands Tribunal Act af 1949 har kunnet træffe den ordning, at ekspropriaten, medmindre særlige omstændigheder taler herimod, skal dække sagens omkostninger, såfremt retten (Lands Tribunal) ikke tilkender ham mere i erstatning, end han ville have fået, om han havde godtaget ekspropriantens tilbud. Disse regler lægger naturligvis et stærkt pres på ekspropriaten med hensyn til at gå på forlig, men man bør være opmærksom på, at dette i nogen grad er afbalanceret ved indførelsen af en særlig forligsprocedure, hvor det offentliges tilbud afgives af en tjenestemand, som er ekspert i vurdering af fast ejendom (Local Valuator). Såfremt forligsforhandlingerne ikke fører til enighed, lægges ekspropriantens tilbud og ekspropriatens krav i en forseglet konvolut, der først åbnes, når sagen er afgjort i Lands Tribunal. Sidstnævnte fremgangsmåde, der ligeledes strider med det tilvante her i landet,²¹⁾ er i virkeligheden blot en overførelse af de i den engelske

20) Smh. U 1945.881 Ø. Kirkegårdsforordningens § 2, "hvis Parterne ei kunne komme overens om Vederlagets Størrelse...", antoges ikke at foreskrive en forudgående forhandling som obligatorisk.

21) Den betegner dog en løsning på et problem, som i dansk civilproces er uløst, jfr. Grathe, Juristen 1965.449. Normalt kommer forligstilbud ikke til dommerens kundskab og mod en parts protest kan det end ikke oplyses, smh. U 1970.828 note 1 og Advokatbladet 1970.257-58. Det modsatte er tilfældet i taksationsprocessen.

civilproces gældende regler om "payment into court".²²⁾

Tysk ekspropriationslovgivning pålægger i reglen udtrykkeligt eksproprianten at søge forlig såvel med hensyn til afståelse som erstatning.²³⁾ Såfremt ekspropriation kunne være undgået ved ejerens accept af et købstilbud "mit angemessenen Bedingungen", er det imidlertid i den moderne ekspropriationslovgivning bestemt, at der ikke kan tages hensyn til værdistigninger, der måtte indtræde herefter og indtil ekspropriationstidspunktet.²⁴⁾ Sigtet er således det mere begrænsede at fratage et incitament til spekulation i prisstigninger.

Den schweiziske Bundesgericht har i en afgørelse af 8.6.1966 udtalt, at den blotte afvisning af ekspropriantens forligstilbud ikke kan begrunde en forrykkelse af vurderingstidspunktet, men den tager forbehold med hensyn til "trölerisches, gegen Treu und Glauben verstossendes Manöver", smh. BGE 92 I 246.

2. Omkostningsfordelingen ved overtaksation.

a. Forhøjelsesregel.

Som tidligere nævnt var ældre dansk rets almindelige regel den, at overtaksation kunne begæres foretaget ved det dobbelte antal af retten udmeldte mænd.²⁵⁾ De hermed forbundne omkostninger skulle, som allerede plakaten af 9.4.1804 bestemte, udredes af vej-kassen, hvis erstatningen blev forhøjet, "men i anden Fald af den, der har forlangt Oversynsforretningen". Dette princip, hvorefter en ekspropriat, som begærede overtaksation ikke skulle afholde forretningens omkostninger, såfremt erstatningen blev forhøjet, fastslås da også senere i rentekammercirkulære af 14.2.1835. Det anføres heri, at "saavel vedkommende Skadelidte som Veivæsenet, forsaa-

22) Se Odgers: On Pleading and Practice, 20. udg. (London) p. 254 ff. Reglerne herom bygger på lovgivning fra 1800-tallet. Vælger sagsøger at fortsætte sagen, efter at indbetaling er sket, risikerer han at skulle betale også modpartens omkostninger. Reglerne karakteriseres derfor som "an attempt to force a compromise".

23) Således BBauG § 87, Abs. 2 Nr. 2, jfr. § 110.

24) Jfr. BBauG § 95 Abs. 2 Nr. 2. Tilbudet skal dog stå ved magt under sagen, se NJW 1973.2202.

25) Smh. I A 3.

vidt de maatte finde sig brøstholdne ved en saaledes afholden Forretning. . .", kan få den afgivne jord eller tilføjede skade omtakseret ved en overskønsforretning, "hvilken Forretnings Bekostning udredes af den Vedkommende, hvem sammes Udfald bliver imod". Det er disse regler, der er henvist til i kirkegårdsforordningen, og dermed et ikke ubetydeligt udsnit af den senere ekspropriationslovgivning, når det her udtales, at der forholdes "i Eet og Alt efter de almindelige i Anordningerne hiemlede Regler", jfr. § 3, sidste pkt.²⁶⁾

Den ekspropriat, som havde stillet sig tilfreds med taksationen, måtte efter ovenstående bære de med en overtaksationsforretning på eksproprietens begæring afholdte udgifter, såfremt erstatningen nu blev nedsat. Denne situation har formentlig allerede i datidig praksis været meget usædvanlig, uden at man dog kan tillade sig at hævde, at muligheden er overset ved reglens affattelse. På baggrund af den senere praksis, som mere almindeligt synes at give udtryk for, at kravet på fuld erstatning ikke kan beskæres, uden at ejeren selv er skyld heri, lader dette resultat sig dog vistnok ikke opretholde.²⁷⁾ Hvor loven betjener sig af retsinstituttet de uvildige mænd, er det da også undertiden udtrykkeligt fastsat, at ejerens risiko er begrænset til det tilfælde, at han ved en af ham begæret overtaksation ikke opnår højere erstatning.²⁸⁾

26) Således lov af 4.7.1850 § 3 om opførelse af fattighuse m.v., lov af 29.3.1893 § 3 om fyranlæg, lov af 13.4.1894 § 2 om grundafståelse ved udvidelse af statens havneanlæg, lov af 20.3.1918 § 2 om anlæg af mergelbaner, der alle henviser til kirkegårdsforordningen. Henvisningen indebærer fritagelse for gebyr, stempel- og tinglysningssafgifter. Bortset herfra er der ingen forskel til de almindelige regler om vurdering ved uvildige mænd.

27) Smh. note 30. En redaktionel note til JU 1868.551 LOHD (555), fremhæver, at det ville være en "Misforstaaelse, hvis man af foranstaaende Doms Præmisser vilde udlede, at det i Expropriationstilfælde ubetinget skulde paahvile den, hvem et Overskøn gik imod, at betale de med samme forbundne Udgifter. Hvis saaledes i det foreliggende Tilfælde Ministeriet havde begjært Overskjon, og dette var faldet ud i det Offentliges Faveur, vilde der ikke kunne paavises nogen Retsgrund til at paaføre Citanten Udgifter, naar han havde acquiesceret ved Underskjønnet".

28) Sandflugtslov af 19.12.1857 § 4, epidemilov af 10.5.1915 § 32, stk. 2, og lov af 7.4.1936 § 9 om reservater for pattedyr og fugle. En sådan, efter foranstående alene præciserende, bestemmelse indeholdes derimod ikke i lov af 11.5.1897 § 14 om telegrafer og telefoner eller lov af 22.4.1941 § 2 om ekspropriation til formål vedrørende rets-, politi- og fængselsvæsenet.

Den på samme tid gældende almindelige regel om omkostningsfordelingen i den civile proces var af et andet tilsnit. Omkostningsspørgsmålet var bestemt af et strafsynspunkt, og en part kunne derfor kun tilpligtes at dække modpartens omkostninger i sagen ud fra synspunkter om unødigt trætte m.v. Omkostningsreglerne i den slesvig-holstenske ekspropriationsproces var udformet i overensstemmelse hermed, idet den part, der begærede omtaksation, uafhængigt af sagens udfald, altid skulle betale "derjenigen, welche mit der vorigen zufrieden war, alle dadurch verursachten Kosten".²⁹⁾

I kongeriget antoges derimod civilprocessens omkostningsregel end ikke at kunne anvendes som udfyldende regel. Dette blev meget klart fastslået i en sag om erstatning for afløsning af en møllerrettighed, hvor mølleeejeren begærede overskøn med forhøjelse af erstatningen til følge. Som rekvirent havde han forlods måttet afholde de med forretningen forbundne omkostninger, som indenrigsministeriet imidlertid ikke mente sig forpligtet til at refundere. Hertil blev ministeriet dømt med følgende begrundelse: "Saavel ifølge Sagens Natur, som ifølge Budet i Grundlovens § 82 (:1953-grundlovens § 73), tilkommer der nemlig den, der tvinges til at afstaae sin Eiendom, fuldstændig Erstatning, hvorunder da og maa være indbefattet Erstatning for alle Udgifter, som han nødsages til at gjøre for at erholde det ham tilkommende Vederlag. . .".³⁰⁾

b. Skærpet forhøjelsesregel.

En særegen regel, der tydeligvis rummer en procesøkonomisk stramning i forhold til det under a anførte, findes i lov om jords afgivelse til offentlige biveje af 20.8.1853 § 4.³¹⁾ Herefter skal ekspropriationen ikke blot afholde samtlige omkostninger i forbindelse

29) Forordning af 20.11.1811 § 17 om Ernennung beständiger Taxatoren für die Herzogtümer Schleswig und Holstein, hvortil forordningen af 28.11.1837 § 34 henviser. Sidstnævnte var en egentlig procedurelov for vejekspropriationer, men bragtes også i anvendelse på det få år senere gennemførte baneanlæg Altona-Kiel, se ovenfor p. 9.

30) U 1868.717 LOHD (JU 1868.551). Se iøvrigt Nellesmann: Den almindelige Procesmaade (1892) p. 992; Deuntzer: Den danske Civilproces (1901) p. 362 og Munch-Petersen: Den civile Proces (1906) p. 492.

31) Ophævet med vejbestyrelsesloven af 1957.

med den overskønsforretning, der går ham imod, men han skal, hvis erstatningen forhøjes med mindre end en tiendedel, dele omkostningerne med den pågældende vejbestyrelse.³²⁾ Reglen er øjensynligt udtryk for, at ekspropriaten kun bør begære omtaksation, hvor der kan være begrundet tvivl om den første taksations rigtighed. Omkostningsreglens noget mekaniske udformning skal formentlig søge sin begrundelse i, at den har skullet anvendes ved taksationer foretaget af uvildige mænd, som man ikke har villet betro forvaltningen af en skønsregel.

Som det vil ses indebærer en fordelingsregel som den omhandlede en modifikation af den under a omtalte grundsætning, hvorefter de udgifter, som ekspropriaten har været nødt til at afholde for at opnå fuld erstatning, ikke må belaste erstatningen som sådan. Fordelingsreglens overensstemmelse med grundloven har dog ikke på noget tidspunkt været bestridt for domstolene, og der kan næppe heller være tvivl om, at en sådan velbegrundet modifikation holder sig inden for grundlovens rammer.

En mere intrikat omkostningsregel har foreligget til prøvelse for den islandske højesteret.³³⁾ Efter den pågældende regel skulle den part, der rekvirerer overtaksation, uanset at vurderingen ændredes til hans fordel, bære halvdelen af de hermed forbundne omkostninger. En regel, der således nok er strengere, men ikke væsensforskellig fra den i dansk ret kendte fordelingsregel. I den konkrete sag var ekspropriatens erstatning ved overtaksation blevet betydeligt forhøjet,³⁴⁾ men underretten havde i overensstemmelse med lovreglen pålagt ham halvdelen af omkostningerne. Højesteret antog imidlertid, at reglen var i strid med det i den islandske grundlovs § 67

32) 1/10 reglen har tillige været anvendt i lov af 12.4.1889 § 4 og lov af 18.12.1897 § 5 ved skader foranlediget af sneskærme rejst af statsbanerne eller et jernbaneselskab, nu ophævet ved lov nr. 96 af 31.3.1965 § 5. Reglen gælder endnu på Færøerne, jfr. lov af 7.5.1881 om forpligtelse til jords afgivelse til offentlige veje m.m. § 4, stk. 3.

I lov nr. 152 af 8.6.1912 om militære ekspropriationer og undergrundsløven af 19.2.1932 blev grænsen sat ved 5% forhøjelse.

33) NDs 1958.262 IsHD, smh. iøvrigt Páll Pálson, 24. nordiske juristmøde, 1966, bilag 9 om den velbefæstede og relativt vidtgående prøvelsesret i Island.

34) Erstatningen for en i medfør af lov nr. 113 af 19.12.1952 afløst servitut forhøjedes fra 4.000 til 17.000 Is. Kr. De faste omkostninger ved overtaksation beløb sig til ialt 8.400 Is. kr.

indeholdte krav om fuld erstatning.³⁵⁾ Om danske domstole ville underkende en lovregel af dette indhold er vel tvivlsomt. At pånøde ekspropriaten halvdelen af omkostningerne selv hvor en væsentlig forhøjelse har fundet sted ville imidlertid afgjort stride med dansk retstradition. Spørgsmålet er uden aktualitet i dansk ret, hvor lovgivningen har placeret sig på en for ekspropriaten betydeligt mere omkostningsvenlig linje.

c. Skønsregel.

Ved siden af ovennævnte regler, der alle arbejder med faste fordelingskriterier, kender dansk ret omkostningsbestemmelser, hvorefter taksationskommissionens skøn er afgørende for fordelingen.

En særegen bestemmelse fandtes således i saneringsloven af 1939,³⁶⁾ hvorefter hver af parterne inden en 6-ugers frist "påany (kan) forelægge Erstatningsspørgsmaalet for Taksationskommissionen. Denne vil til Foretagelse af denne fornyede Prøvelse af Erstatningsspørgsmaalet være at udvide med to af vedkommende Landsret blandt dennes Dommere udpegede Medlemmer". Såfremt omvurderingen ikke var fordelagtigere for rekvirenten end den første vurdering, skulle han udrede samtlige ved omvurderingen pådragne omkostninger. I modsat fald skulle kommissionen imidlertid træffe bestemmelse om omkostningernes fordeling. Det har formentlig ikke hermed været tanken, at den ekspropriat, som ankede med held, skulle risikere at blive pålagt nogen del af sagens omkostninger, snarere har man villet lade kommissionen afgøre efter en rimelighedsvurdering, om han, hvor kommunen stod som rekvirent, skulle betale sagens omkostninger, hvis erstatningen nedsattes ved taksation.

35) En dissens (1 af 5) drog den noget problematiske slutning, at når lovgiver kunne fastsætte en ordning uden adgang til overtaksation, måtte han som det mindre kunne træffe den omhandlede bestemmelse. Dissensen lagde dertil vægt på, at lignende bestemmelser – nemlig 1/10 reglen – havde eksisteret i de sidste 40 år, uden at deres gyldighed var anfægtet for domstolene.

36) Lov nr. 212 af 31.5.1939 om boligtilsyn og sanering § 28, ændret ved lov nr. 184 af 5.6.1959, der anvender de i henhold til vejlovgivningen nedsatte kommissioner med de for disse til enhver tid gældende regler.

Også vejlovgivningen har i et kort åremål arbejdet med en skønsregel. Dette gælder perioden fra vejbestyrelseslovens ikrafttræden til lovens ændring i 1964.³⁷⁾ Vejbestyrelsesloven overtog den allerede i vejlovsforslaget af 1942 indeholdte regel,³⁸⁾ hvorefter det "i ganske særlige Tilfælde, hvor Klageren (Ejer eller Bruger), uanset at Erstatningen ikke er blevet forhøjet, dog skønnes at have haft rimelig Grund til at bringe Sagen for Overtaksationskommissionen", af denne kunne bestemmes, at vejbestyrelsen helt eller delvis skulle udrede "de med Overtaksationskommissionensforretningen forbundne Omkostninger".

Reglen betegnes af v. Eyben p. 512 som "ejendommelig". Det er dog vist nok overset, at reglen kun gjaldt, hvor erstatningen ikke var blevet forhøjet.

Den norske skønnslovs § 42's nu ophævede tredje led, bestemte at ekspropriaten – og efter fast fortolkning kun hvor han alene ankede – skulle bære de lovbestemte udgifter, som var forbundet med overskønnet, såfremt dette gik ham imod, medmindre skønnsretten fandt grund til at fritage ham. I praksis fritoges ekspropriaten sædvanligvis herfor, jfr. Ot. prp. nr. 18 (1971–72) p. 42.

Skønsmæssig er endelig den oven for omtalte omkostningsregel vedrørende afgørelse truffet af landvæsensret, jfr. 1. Også ved anke må reglen antagelig være underkastet særlige begrænsninger i ekspropriationstilfælde. I ældre ret har en landvæsenskommission således ikke kunnet følge retsplejens almindelige principper ved anke, men har normalt måttet fritage den vindende ekspropriat for sagsomkostninger, jfr. a.³⁹⁾ Ligeledes må den udvikling, der har fundet sted i den almindelige ekspropriationslovgivning vedrørende omkostningsspørgsmålet antages at få indflydelse på landvæsensretternes fortolkning af omkostningsreglen.

d. Gratis overtaksation.

Den indtil ekspropriationsprocesloven af 1964 gældende mønsterlov

37) Vejbestyrelsesloven af 29.3.1957 § 28, stk. 4, ophævet ved lov nr. 185 af 4.6.1964.

38) Forslagets § 23, stk. 3 c. Forvaltningskommissionen af 1946 overvejede en udvidelse af reglen, men flertallet nærede dog afgørende betænkeligheder herved, se 4. betænkning (1949) p. 23.

39) Anderledes hvis forhøjelsen ligefrem tilskrives ekspropriatens mangelfulde oplysninger i 1. instans, jfr. den i U 1939.747 (757) gengivne OLK.

for statens ekspropriationer, jernbaneforordningen af 5. marts 1845, gav alene adgang til én administrativ erstatningsfastsættelse, nemlig ved en særlig taksationskommission. De hermed forbundne udgifter afholdtes af ekspropriannten, jfr. forordningens § 18 "Entrepreneurerne", i overensstemmelse med det under 1 anførte. Den mæglende virksomhed, som var tiltænkt besigtigelses- og ekspropriationskommissionen i henhold til forordningens § 9, hvorefter denne skulle "forsøge, om mindelig Overenskomst mellem Parterne maatte kunne tilveiebringes", udviklede sig imidlertid i praksis til, at kommissionen foretog en egentlig ansættelse af erstatningen. Denne praksis lovfæstedes ved lov nr. 6 af 10.1.1928 § 2, hvorefter kommissionen skal foretage en "Ansættelse af den Godtgørelse, der efter Kommissionens Formening bør ydes Lodsjeeren for den ved Ekspropriationen forvoldte Skade".⁴⁰⁾

Baggrunden for denne udvikling skal utvivlsomt søges i, at de skiftende anlægsmyndigheder over for den på ejendomsforhold og priser kyndige ekspropriationskommission udtrykkeligt har anmodet denne om at fremsætte forligstilbud over for lodsejerne. Udover at denne fremgangsmåde var bekvem for anlægsmyndigheden – faktisk opnåedes forlig i langt hovedparten af tilfældene – blev der opnået en vis ensartethed i erstatningsudmålingerne. Det er væsentligt at fremhæve, at kommissionen, som naturligt var efter dens sammensætning og placering, også ved afgivelse af forligstilbudet i det væsentlige fungerede som en uvildig instans. I realiteten havde ekspropriannten derfor under jernbaneforordningen den gunstige stilling, at han uanset udfaldet var sikret to gratis prøvelser.⁴¹⁾

Med den ved ekspropriationsprocesloven skete indplacering af ekspropriationskommissionerne som almindelig 1. instans, hvor partsprincip og pligt til at afsige en begrundet kendelse skulle være gældende, kunne man have forestillet sig, at den almindelige regel, hvorefter ekspropriannten måtte løbe en vis procesrisiko ved over-

40) Jfr. ekspropriationsbetænkning I p. 20 f.

41) I forbindelse med den i 1937 gennemførte ændring af naturfredningsloven bestemtes på linie hermed, at staten altid skulle afholde de med taksationen forbundne udgifter "da en saadan Regel paa andre Omraader er fastslaaet ved Lovgivningen", se Rt 1936/37 till. A sp. 3143. Tidligere var retsstillingen den under a beskrevne.

taksation, ville få indpas. Da hovedformålet med det forudgående kommissionsarbejde var at udarbejde regler, der kunne øge ekspropriatens retsbeskyttelse, måtte denne løsning dog på forhånd være næsten utænkelig. Reelt ville ekspropriatens omkostningsmæssige stilling da blive forringet i forhold til den tidligere retstilstand.⁴²⁾

At begge prøvelser uanset udfaldet burde være vederlagsfrie for ekspropriaterne blev imidlertid begrundet på en sådan måde, at dette måtte få konsekvenser på hele ekspropriationsområdet. Ordningen gennemførtes da også samtidigt for de i henhold til vejbestyrelsesloven nedsatte kommissioner, som dækker de vigtigste kommunale ekspropriationer. Der peges i begrundelsen⁴³⁾ på, at frygt for at skulle udrede et ikke ubetydeligt omkostningsbeløb kunne forhindre en iøvrigt velbegrundet anke, et forhold der særligt gjorde sig gældende, når sagsgenstanden var af ringe størrelse.⁴⁴⁾ I forhold til anlægsudgifterne iøvrigt ville det som alt overvejende hovedregel ikke betyde nogen mærkbar forøgelse af disse, om anlægsmyndigheden skulle afholde samtlige udgifter ved de to kommissioners virksomhed.

I forbindelse med ændringen af vejbestyrelsesloven peges yderligere på, at det kan betyde en uheldig forskelsbehandling af borgerne, at rejseudgifterne er forskellige i de enkelte sager.⁴⁵⁾ Hertil kunne føjes, at det ofte kan være nok så tilfældigt, om en kommission til en mødedag har kunnet samle få eller mange sager.

Selv om en adgang til gratis overtaksation må anerkendes som et "væsentligt led i den beskyttelse af ekspropriaternes interesser", som ekspropriationsprocesloven i det hele har tilstræbt, må heroverfor fremhæves, at det kan være betænkeligt at se bort fra de traditionelle procesøkonomiske hensyn på en række mindre betydende ekspropriationsfelter, hvor eksproprianten ikke har så bred en ryg.⁴⁶⁾

42) Ekspropriationsbetænkning I p. 34.

43) L.c. p. 34 og Ft. 1963/64 till. A sp. 783 med enslydende begrundelse for ændring af vejbestyrelsesloven.

44) Således allerede forvaltningskommissionens mindretal, jfr. note 38.

45) Ft. 1963/64 till. A sp. 784.

46) Se f.eks. den i note 33 omtalte islandske sag. Lovbestemmelser af denne type er da heller ikke ændret i forbindelse med nyere revisioner, smh. således lov nr. 195 af

Som en mere almindelig indvending kan endvidere anføres, at flere af de fremførte argumenter for gratis overtaksation i virkeligheden kan imødekommes ved en mindre vidtgående omkostningsregel, der bygger på en procentsats af erstatningen.

En gennemgang af praksis kan ikke klargøre, i hvilket omfang ejere eller andre erstatningsberettigede utilbørligt udnytter fordelene af omkostningsfri behandling i overinstansen. Sædvanligvis vil det være umuligt at påvise på en objektivt acceptabel måde, at et sådant misbrug har forekommet. Som begrundelse for en skærpelse af den svenske ekspropriationslovs omkostningsbestemmelser, blev der da også blot henvist til, at allerede det forhold, at de gældende omkostningsregler kunne friste til en illoyal procesførelse, var så utilfredsstillende, at en ændring af reglerne var motiveret.

Jfr. SOU 1964:32 om förtida tillträde, expropriationskostnad m.m. p. 63. Medens der hidtil tilkendtes ekspropriaten omkostninger, når undtages tilfælde af forsømmelig procesførelse, indførtes nu den regel, at ekspropriaten ved anke, der ikke medfører forhøjelse af erstatningen, selv skal bære sine omkostninger. Eksproprianten bærer derimod fortsat sine egne omkostninger, og hvor han anker alene også modpartens omkostninger, jfr. expropriationslag af 12.5.1917 § 67 som ændret ved lov af 3.6.1966, og nu expropriationslag kap. 7 § 3. Da de svenske regler vedrører "rättegångskostnad", altså især advokatomkostninger, er der ikke umiddelbart sammenlignelighed med dansk ret, smh. iøvrigt nedenfor ved note 83.

Også den i note 38 omtalte omkostningsbestemmelse ved overskøn, som angik de faste omkostninger, var imidlertid genstand for kritik, smh. innstilling om skønnsordningen af 12.6.1969 p. 68. Ophævelsen af adgang til overskøn er dog i første række begrundet i andre forhold, smh. VI B 1 a.

e. Omkostningsfordeling og domstolskontrol.

Såfremt en klager har måttet udrede de faste omkostninger i forbindelse med en overtaksationsforretning, hvis udfald er gået ham imod, kan man rejse det spørgsmål, om han kan kræve det erlagte omkostningsbeløb tilbage, hvis han får erstatningen forhøjet ved den senere domstolsbehandling. Spørgsmålet kunne for så vidt tænkes at få en øget aktualitet med den intensiverede domstolskon-

26.5.1965 § 8, stk. 4, om saltvandsfiskeri, der uden nærmere overvejelser opretholder den regel, at omkostningerne kan "pålægges en af parterne eller fordeles mellem begge parter".

trol efter grl. af 1953, f.eks. i forbindelse med den nu ophævede omkostningsregel i vejbestyrelsesloven af 1957.⁴⁷⁾ Problemet har da også været rejst i nyere praksis, men er på grund af sagernes udfald ikke blevet besvaret.⁴⁸⁾

Det kan dog ikke være synderligt tvivlsomt, at ekspropriaten i givet fald har krav på dækning af de således afholdte udgifter. Dette resultat er bedst stemmende med det i forrige århundrede fastslåede princip, at ekspropriaten kunne kræve godtgørelse for udgifter af denne art, som han havde været nødt til at afholde for at nå frem til den ham tilkommende erstatning,⁴⁹⁾ en grundsætning der endvidere antoges at måtte fortrænge processens omkostningsregler, da kravet ret beset var et led i den fulde erstatning.⁵⁰⁾ Til overflod kan endelig peges på, at en enkelt højesteretsdom fra nyere tid, der forhøjer erstatningen, har statueret, at man herefter ikke kunne pålægge ejeren at dække nogen del af omkostningerne ved overtaksationsforretningen.⁵¹⁾

B Ekspropriatens udgifter til sagkyndig bistand.

Som tidligere omtalt kan en taksationskommission tilkalde særligt sagkyndige til at afgive vejledende udtalelser om et punkt, der har betydning for erstatningens størrelse. I jernbaneforordningens § 11 blev der således som praktiske eksempler peget på bygnings- og

47) Bent Christensen, NaT 1959.208, udtaler, at reglen kan føre til besynderlige resultater, idet han åbenbart overser den ældre praksis, se nedenfor.

48) Se således påstandene i U 1962.791 Ø (793) og U 1965.784 V (785), som begge stadfæstede den fastsatte erstatning.

49) Smh. foran note 30. Dette synes allerede forudsat i HRT 1864/65 s. 141 (143), hvor højesteret bemærker, at "Indstævnte ikke har oplyst, at der ifølge denne Forretning (Overtaxationsforretningen) tilkommer ham en større Erstatning, end han vilde have faaet i Medfør af den første Taxationsforretning". U 1881.238 H kan kun bygge på det i sagen ikke gengivne forhold, at ejeren ved overtaksation havde fået erstatningen forhøjet.

50) Således U 1877.972 LOHD (979) "maa det billiges, at der er tilkendt Indstævnte Sagens Omkostninger for Underretten, da han ellers vilde gaa glip af den fuldstændige Erstatning". Dommen stadfæstede, at et til vejudvidelse medgaaet areal ikke allerede henhørte til vejen.

51) Jfr. U 1937.283 H.

VII B

forstkyndig bistand. Da honorar og andre udgifter i anledning af bistanden helt almindeligt henregnes til sagens faste omkostninger, når den sagkyndige er hidkaldt af kommissionen vil det i reglen være i ekspropriatens velforståede interesse, at denne løsning bliver valgt.⁵²⁾

Såfremt en part selv tilkalder en sagkyndig, herunder møder ved advokat, har det tidligere været et omtvistet spørgsmål, om ekspropriaten overhovedet kunne få udgifter af denne art dækket. Disse krav principielle anerkendelse frembyder et interessant eksempel på domstolenes retsskabende funktion og denne praksis danner det naturlige udgangspunkt for fortolkningen af den almindelige omkostningsbestemmelse, som blev optaget i ekspropriationsprocesloven af 1964, der knytter godtgørelsespligten til, om den sagkyndige bistand har været "nødvendig", jfr. § 29.⁵³⁾ Selvom lovbestemmelsen ikke skelner, kan det ved fremstillingen af nødvendighedskravets mange facetter være hensigtsmæssigt at sondre mellem omkostninger til advokat (2) og anden sagkyndig, såkaldt teknisk bistand (1).

1. Teknisk bistand.

Medens taksationspraksis underbygget af enkelte retsafgørelser,⁵⁴⁾ havde den faste anskuelse, at en ekspropriat, som mødte med advokat, ikke kunne få godtgjort omkostninger, da der ikke var lovhjemmel hertil, havde praksis tilsyneladende lettere ved at acceptere dette med hensyn til anden sagkyndig bistand.⁵⁵⁾ Såfremt en kommission måtte erkende, at det imod dens første antagelse havde været nødvendigt at antage sagkyndig bistand for at godtgøre f.eks. et areals grusholdighed, synes man da heller ikke at kunne komme til andet resultat. Situationen vil ofte ligefrem være

52) Smh. den p. 184 i note 73 anførte kendelse.

53) Enslydende vejlovens § 61.

54) U 1921.374 Ø, U 1933.397 OLK og 1939.662 Ø, smh. note 66.

55) Smh. ekspropriationsbetænkning I p. 76 "... i alfald næppe til advokatbistand", TK 1.2 og den i note 57 anførte kendelse af 10.1.1959, afvisende dog U 1939.662 Ø. Sondringens relevans på landvæsensretsområdet fremgår af U 1939.747 (757) OLK, der efter sagsfremstillingen må vedrøre ingeniørbistand, og heroverfor den i foregående note anførte U 1933.397 OLK.

den, at det skyldes kommissionens fejl disponering, at den ikke har tilkaldt en sagkyndig. Iøvrigt vil den af ekspropriaten tilkaldte sagkyndige kunne aflaste kommissionen i dens arbejde og dermed medføre en formindskelse af dens faste omkostninger, men det er på den anden side klart, at den sagkyndiges stilling som partsrepræsentant i almindelighed begrænser den praktiske rækkevidde af dette synspunkt, smh. nedenfor.

Godtgørelsen kan omfatte honorar såvel for erklæringens udarbejdelse som for deltagelse i kommissionsmøder.⁵⁶⁾

Det forhold, at en kommission selv har tilkaldt sagkyndig bistand, kan ikke i sig selv bevirke, at det ikke har været nødvendigt set fra partens synspunkt.⁵⁷⁾ Abitz synes af den opfattelse at den af kommissionen tilkaldte sagkyndige slet ikke er en særligt betryggende løsning for ekspropriaten, fordi den sagkyndiges opfattelse af et sagsforhold dels kan være vanskelig at afdække og imødegå i praksis, dels under alle omstændigheder unddrager sig kontrol under voteringen.⁵⁸⁾ I relation til spørgsmålet om sagsomkostningernes nødvendighed er denne betragtning antagelig for vidtgående. Det er en almindelig erfaring, at den af parten udsete sagkyndige plejer at ytre sig til dennes fordel. Dette beror måske på, at en part ikke vil påberåbe sig den sagkyndiges udtalelse, såfremt den er ugunstig, men går til en anden. Taksationskommissionen får aldrig den første opfattelse at vide. Endvidere kan ekspropriaten være tilbøjelig til at udpege som sagkyndig en person, som i lignende sager har vist sig tilbøjelig til høje vurderinger, og opgaven kan i sig selv have en vis suggestiv magt. Det må derfor principielt foretrækkes, at kommissionen selv udpeger den sagkyndige, evt. efter at parterne har haft adgang til at ytre sig. Dette fører videre til, at der ikke er nogen nødvendighed i lovens forstand med hensyn til at parten selv

56) Smh. TK 1.2 om udgift til arkitekt. Den i U 1961.558 H omhandlede erstatning for arkitektbistand var ikke for sagsomkostninger (således v. Eyben p. 511), men tabte projekteringsudgifter.

57) Således allerede den i U 1961.497 H (497 sp. 2) gengivne taksationskendelse af 10.1.1959, der indeholdt i erstatning for vedmasse tilkender 800 kr. til forstkundig bistand. I TK 1.58 tilkendes en sådan godtgørelse under etiketten "for samtlige ulemper".

58) Juristen 1967.22 og samme "Proceduren" p. 340. Til spørgsmålet om indførelse af syn og skøn i taksationsprocessen se iøvrigt ovenfor p. 186.

tilkalder en sagkyndig, hvis kommissionen selv har gjort eller agter at gøre dette og parten er gjort bekendt hermed.

Afgørende er det imidlertid, at kommissionerne, herunder formændene, ikke tager aktivt del i sagen på dennes forberedende stadium.⁵⁹⁾ Når ekspropriaten ikke ved om kommissionen vil rekvirere sagkyndig bistand, fremtræder det let for ham som en nødvendighed, at han selv gør det. Dette forhold ændres ikke ved, at kommissionen derpå også tilkalder en sagkyndig, fordi den måske anser det for nødvendigt at have en sagkyndig kontrollant.

Såfremt en ekspropriat tilkalder sagkyndig bistand til vurderinger, som han burde indse falder inden for kommissionens typiske arbejdsområde, vil man være utilbøjelig til at yde godtgørelse herfor. Dette gælder således udgifter til vurderingserklæringer fra ejendomsmæglere o.lign.⁶⁰⁾ Ud fra samme synspunkter har kommissionerne afvist at ville yde godtgørelse for udgifter til landbrugs-konsulenter, men denne praksis er nu lagt om, således at der ydes erstatning, hvor arealafståelsens omfang eller indgrebets karakter gør sådan tilkaldelse rimelig.⁶¹⁾

Efter ekspropriationsproceslovens § 29, jfr. udtrykket "nødvendige", må det afhænge af en konkret vurdering af forholdene i den enkelte sag, om der skal ydes godtgørelse for udgifterne. Videregående er en aftale, som i forbindelse med motorvejsanlæg på Fyn er indgået mellem den pågældende ekspropriationskommission og de fynske landbo- og husmandsforeninger.⁶²⁾ Herefter har et af foreningerne nedsat stående fællesudvalg fået tilkendt honorar for at give møde på medlemmernes vegne ved forligsforretninger.

59) Om behovet herfor i svensk ret se E. Thomasson, TSA 1969.15 ff. "Något om sakkunnigbevisning och kostnader i expropriationsmål". Dommerens procesledende beføjelser er nu styrket ved expropriationslag 5 kap. § 12, se ovenfor p. 178 note 54.

60) U 1965.61 H ophæver den af landsretten tilkendte erstatning for afholdt vurderingsudgift forud for taksationskommissionens forretning (62 sp. 2); se iøvrigt U 1968.850 Ø og U 1969.787 Ø specielt taksationskendelsen (789 sp. 1). I de anførte tilfælde har ejendomsmæglerne vel foretaget en besigtigelse af den pågældende ejendom, men har ikke fremlagt nogen dokumentation af skete repræsentative salg i området. Mæglerens vidneforklaringer i U 1968.850 Ø (853) rober endvidere til overflod, at vurderingserklæringen ikke var bygget på den "fornuftige købers" skøn.

61) TK 1.91, men heroverfor en lang række senere afgørelser, se TK sagregister "omkostninger".

62) Dansk Vejtidskrift 1969.81.

Aftalen er udtryk for, at eksproprianten kan have en generel interesse i et samarbejde med ekspropriaternes sagkyndige, der måske ikke mindst kan være nyttigt med hensyn til formidling af magelæg af afskårne arealer o.lign.

Såfremt eksproprianten bestrider rimeligheden af en erstatningspost, f.eks. vedrørende en arkitekts udgifter til skitseforslag og forarbejder vedrørende et parcelhusbyggeri, kan det være nødvendigt at forelægge spørgsmålet til udtalelse ved et kollegialt organ.⁶³⁾

Omkostninger ved indhentning af et juridisk responsum vil antagelig kun blive dækket, hvor sagen efter sin karakter giver særlig anledning hertil.

Ved at fastsætte et ikke ubetydeligt omkostningsbeløb for "sagkyndig bistand" i en sag, hvor der var indhentet et forvaltningsretligt responsum om en given tilladelse lovligt kunne tilbagekaldes, markerer TK 3.21, at en sådan udgiftsafholdelse er fundet begrundet. Uklar på dette punkt er derimod TK 1.43, hvor responsum om genanskaffelsesprincippet's anvendelse var indhentet.

2. Advokatbistand.

I den almindelige ekspropriationslovgivning har man indtil ekspropriationsprocesloven af 1964, jfr. § 29, savnet udtrykkelig hjemmel til at yde godtgørelse for advokatombkostninger. Den faste administrative praksis,⁶⁴⁾ hvorefter en sådan hjemmel var påkrævet, blev imidlertid brudt af retspraksis, der herom bemærkede, "at der på baggrund af reglen i grundlovens § 73 om ydelse af fuldstændig erstatning ved ekspropriationsindgreb ikke bør kræves udtrykkelig hjemmel for at godtgøre udgifter til advokatbistand, for så vidt sådan bistand må anses nødvendiggjort ved den foretagne ekspropriation".⁶⁵⁾ Dette standpunkt bæres af den helt acceptable tanke-

63) TK 1.29.

64) I U 1954.755 H (756) oplyser vurderingskommissionen dog, at den i den tilkendte erstatning for byregulering har medregnet 200 kr. i "sagsombkostninger", rimeligvis for advokatbistand.

65) Jfr. den i TK 1.2 note 3 angivne utr. ØLD af 30.5.1960 nr. 108/1959. Forinden havde den i U 1961.558 H stadfæstede landsretsdøm af 19.10.1959 tilkendt advokatombkostninger.

Stemmende med at advokatudgiften opfattes som en bestanddel af det ved ekspropriationen forvoldte tab ses udgiften uden betænkning henført til ulempeerstatningen, smh. U 1962.687 V og U 1963.360 H.

gang, at en nægtelse af at yde godtgørelse for advokatomkostninger under de pågældende omstændigheder, ville resultere i, at ekspropriaten af den "fulde erstatning" forlods skulle afholde et beløb til dækning af advokatudgifter.⁶⁶⁾ Almindeligvis anføres dog, at erstatning for advokatudgifter ikke bør ses som led i en grundlovsmæssig nødvendig erstatning.⁶⁷⁾ Såvidt ses er denne betragtning ikke underbygget af tvingende argumenter.

Når synspunktet således ses støttet på, at vejbestyrelseslovens dagældende omkostningsregel ellers ville være grundlovsstridig, kan dette ikke tiltrædes.⁶⁸⁾ At ekspropriaten – oven i købet kun som hovedregel – skal bære de faste omkostninger, hvis han anker forgæves, jfr. A 2 c, korresponderer udmærket med, at udgifter til advokat i de samme tilfælde normalt ikke kan siges at være "nødvendiggjort ved den foretagne ekspropriation". Ligeledes er erstatningens størrelse begrænset til den nødvendige udgift, smh. nedenfor c. Det forekommer derfor heller ikke at være noget overbevisende argument, at praksis ikke vil honorere de faktiske udgifter, ekspropriaten har haft til advokatbistand m.v.⁶⁹⁾

BGH er da også af den opfattelse, at "die im Enteignungsverfahren für eine zweckentsprechende Rechtsverteidigung oder Rechtsverfolgung notwendig gewordenen Kosten als Folgeschäden der Enteignung zu entschädigen sind", jfr. BGH 6.12.1965, NJW 1966.493 (496). "Die heutige Auffassung von Art und Angemessenheit einer Enteignungsentschädigung führt zur Bejahung der Erstattungsfähigkeit derartiger Kosten, weil sie zwangsnotwendig mit einem Enteignungsverfahren verbunden sind, und weil es dem Enteigneten nicht zugemutet werden kann, derartige Kosten noch zusätzlich selbst zu tragen".

Afgørelsen bryder med den tidligere anlagte fortolkning af den præsiske ekspropriationslovs § 43, smh. endnu NJW 1962.1441. Denne bestemmelse må underkastes en forfatningskonform fortolkning, og det tilføjes: "Aber selbst

66) Som det vil fremgå af fremstillingen under A vedrører de ældre domme ikke advokatomkostninger i taksationsprocessen. Dette overses af Poul Meyer p. 35 og Saltorp, Juristen 1959.63; U 1921.374 Ø og 1939.662 Ø betegner derfor ikke nogen ændring af praksis.

67) Jfr. Abitz, Juristen 1960.581; Poul Andersen U 1964 B. 70 "falder formentlig udenfor Grundlovens Erstatningsbestemmelse"; Fentz U 1968 B. 27–28 og v. Eyben p. 511. Af modsat opfattelse Saltorp, Juristen 1959.62–63; Axel H. Pedersen, Advokatbladet 1960.154–55, og Skovgaard-Sørensen, Advokatbladet 1970.229.

68) Således Fentz U 1968 B. 28.

69) Smh. Fentz l.e. ad U 1963.6 H. Samme problem foreligger i U 1967.427 Ø.

wenn das Preuss. EnteignG die Erstattung derartiger Kosten verböte, wäre es insoweit durch Art. 14 GG ausser Kraft gesetzt". Denne udvikling var allerede indledt med NJW 1963.1925 og 1965.1480, der tilkender sagsomkostninger uden udtrykkelig lovhjemmel ved ekspropriationer i medfør af henholdsvis Landbeschaffungsgesetz og BBauG. Se også Steffen: "Enteignung und Kosten-erstattung", DVBl. 1969.174-78, særligt 176.

En anden ting er, at der kan være grund til at betragte hele spørgsmålet om advokatudgifter under en bredere synsvinkel. Det er et gennemgående træk, at borgeren ofte må føle sig underlegen over for den generelt bedre orienterede og udrustede forvaltning, og at han for at udligne denne forskel kan have behov for at benytte advokat. I særlig grad synes det at være tilfældet, hvor hans sag behandles for administrative nævn, hvor han i reglen vil møde den aktive forvaltning som modstander. Dette er udtalt tilfældet for så vidt angår ekspropriations- og taksationssager, men der er ingen principiel forskel til f.eks. administrative ankenævn i almindelighed. Ekspropriationsproceslovens § 29 er formentlig udtryk for en sådan nyvurdering af spørgsmålet om sagsomkostninger i forvaltnings-sager.

Smh. ekspropriationsbetænkning I p. 76: "Man mener ikke, at spørgsmålet kan løses ud fra en fortolkning af grundlovens påbud i § 73 om ydelse af fuldstændig erstatning".

Der var enighed i udvalget om den i § 29 indførte regel. Et samtidigt arbejdende udvalg kunne ikke nå til enighed om en omkostningsregel i skatteklagesager, smh. betænkning nr. 339/1963 om landsskatteretten p. 80 ff. og 93. Spørgsmålet om sagsomkostninger i den administrative proces i almindelighed er til samlet overvejelse i et under justitsministeriet nedsat udvalg, som må forventes at afslutte sit arbejde i 1975. Ved visse af de senere års lovarbejder har spørgsmålet om indførelse af lovregler om sagsomkostninger derfor kunnet udskydes, smh. naturfredningskommissionens betænkning nr. 467/1967 p. 351, og med hensyn til loven om den sociale ankestyrelse H. Winther, Juristen 1973.261.

De erstatningsfastsættende nævn har været i den særstilling, at de i kraft af selve erstatningshjemlen har kunnet tilkende omkostninger, medens andre nævn i mangel af bevillingsmæssig hjemmel har været afskåret herfra. Anden opfattelse dog tilsyneladende Theodor Petersen, Juristen 1973.450.

Den omkostningsmæssige særstilling, som ekspropriationssagerne hidtidig har kunnet fremvise synes dog således begrundet, at der selv med fastsættelse af mere almindelige regler om godtgørelse af sagsomkostninger må forventes anlagt en særlig lempelig praksis på dette område. Et særkende for disse sager

vil fortsat være, at der er tale om indgreb som sker uden at borgeren selv har givet nogen som helst anledning hertil.

Ekspropriationsproceslovens § 29 overlader praksis at fastlægge de nærmere retningslinier for tilkendelse af advokatomkostninger.⁷⁰⁾ Bestemmelsen gælder imidlertid direkte kun de efter denne lov foretagne ekspropriationer, og selvom den i vid udstrækning anvendes analogt, er der inden for det samlede ekspropriationsområde en temmelig forskellig praksis. Et enkelt ekspropriationsområde, fredning, præges således af en restriktiv praksis.⁷¹⁾ Medvirken hertil kan være, at der hverken for fredningsnævn, overfredningsnævn eller naturfredningslovens taksationskommission foregår en egentlig procedure, idet lodsejeren ikke konfronteres med nogen modpart. I fredningssager vil der dertil hyppigt kunne være tale om, at et grundstykke skal vurderes, uden at dette giver anledning til at drøfte juridiske spørgsmål. Praksis på andre ekspropriationsområder har imidlertid i vidt omfang ydet godtgørelse for advokatbistand, uden at sådanne særlige omstændigheder har foreligget. Og der synes iøvrigt ikke at være anlagt nogen konsekvent linie, når overfredningsnævnet tilkender sagsomkostninger, hvis det ophæver en fredning.⁷²⁾

Krav på advokatomkostninger anerkendes så vidt ses uden særlige indskrænkninger i ekspropriationssager behandlet ved landvæsensret, smh. LVK XIX.19 og XXIII.9. Tilsvarende gælder vurderingskommissionernes praksis vedrørende erstatning for byudviklingsplaner og landbrugsbyplanvedtægter, jfr. U 1964.210 (211), U 1969.837 (838), U 1971.253 (254), U 1971.401 (401) og U 1971.809 (810), dog tilkendes godtgørelse for advokatomkostninger ikke, hvis der slet ikke findes grundlag for erstatning, smh. de i note 19 anførte afgørelser.

70) Jfr. Ft 1963/64 till. A sp. 834.

71) Jfr. Garde p. 391. I U 1967.427 Ø, som vedrører en større fredningssag, kunne fredningsmyndighederne ikke anerkende, at der forelå "særlige omstændigheder, som kunne begrunde, at der tillagdes erstatning for omkostninger til advokat" (428 sp. 2). En pligt hertil erkendtes under domsforhandlingen, men kun fordi det nu oplystes, at fredningsnævnets formand havde opfordret til brug af sagfører.

Se også Theodor Petersens indlæg for en tilbageholdende omkostningslinje, Juristen 1973.449-55.

72) Smh. Garde p. 391, der henviser til, at ejeren da kan siges at være "lige vidt". Jom Hansen, Proceduren p. 380 bemærker, at der i det mindste for denne situation burde være indføjet en omkostningsbestemmelse i naturfredningsloven af 1969.

Men også inden for det enkelte lovgivningsområde f.eks. vejloven, vil der allerede på grund af de mange kommissioner være nærliggende risiko for en uensartet praksis. For at kunne styre omkostningsspørgsmålet tilfredsstillende er det derfor nødvendigt at søge en række vejledende momenter ved skønnets udøvelse fastlagt.

Ekspropriationsproceslovens § 29, smh. også vejlov § 61, er udformet som en skønsregel, idet kommissionerne "kan" pålægge anlægsmyndigheden at udrede sagsomkostninger. At den erstatningsberettigede i princippet har et retskrav på dækning af sine udgifter er dog ikke tvivlsomt efter praksis. Skønnet kan og bliver (naturligvis) efterprøvet af domstolene. I praksis har overtaksationskommissionerne ligeledes korigeret underinstansens afgørelse af omkostningsspørgsmålet. Anden opfattelse kommentatoren Karnov, 8. udg. p. 102 note 62, som synes at betragte spørgsmålet som et frit skøn.

I det følgende skal det nærmere undersøges, hvornår advokatbistand overhovedet efter praksis kan anses for påkrævet ved selve taksationen (a) og førend denne (b), samt efter hvilke synspunkter omkostningernes størrelse fastsættes (c).

a. Ved taksation.

Grundlæggende betydning for, i hvilke tilfælde advokatbistand ved taksationen må anses nødvendig, har den foreliggende retspraksis.

Den første højesteretsdom, der tilkender advokatomkostninger rækker ikke særligt vidt.⁷³⁾ Ved den pågældende ekspropriation, som foretoges efter jernbaneforordningen, betjente ejeren sig først ved taksation af advokat, men opnåede herunder en forhøjelse af erstatningen. Som det viste sig indeholdt sagen forskellige vanskelige juridiske spørgsmål og højesteret antog, at advokatbistand "under de foreliggende omstændigheder, derunder beskaffenheden af de af hende rejste krav, findes at have været påkrævet".

I en senere sag var rejst et spørgsmål af samme karakter, erstatning for forsinkelse, men taksationskommissionen havde ikke fundet anledning til at forhøje erstatningen i forhold til ekspropriationskommissionens forligstilbud.⁷⁴⁾ Domstolene fandt at den tilkendte arealerstatning burde forhøjes. I højesteretsdommen ud-

73) U 1961.558 H.

74) U 1963.360 H.

tales helt almindeligt, at det "findes rimeligt, at der ved fastsættelsen af ulempeerstatningen tages hensyn til indstævntes udgifter til advokatbistand ved sagens behandling for taksationskommissionen. . .", en begrundelse der, både ved sin formulering og på baggrund af de muligheder sagen synes at frembyde for at fastholde en mere restriktiv linie, giver grundlag for et friere syn på sagsomkostningsspørgsmålet.

Videregående er også en sag i medfør af vejlovgivningen, hvor højesteret tiltræder, at landsretten havde tilkendt et beløb for advokatbistand for overtaksation under hensyn til "sagens udfald for overtaksationskommissionen, beskaffenheden af de . . . rejste krav samt omstændighederne iøvrigt", jfr. U 1963.6 H. Da denne stadfæstelse var i overensstemmelse med eksproprietens påstand er dommen ikke på dette punkt et højesteretspræjudikat.

I sagen var den samlede ulempeerstatning ved anke til overtaksation blevet forhøjet fra fem til ni tusinde kroner, formentlig i første række, fordi det her fandtes godtgjort, at en vis udgift til ombygning af portlænge var nødvendiggjort af de ændrede tilkørselsforhold. Sagen giver indtryk af, at kravene til "beskaffenheden" af de juridiske tvilsspørgsmål, ikke stilles særligt højt, men at advokaten havde gjort et stykke arbejde m.h.t. at dokumentere det omhandlede krav, bl.a. ved indhentning af en arkitekterklæring, var uomtvisteligt. Særlige juridiske problemer rummer heller ikke den i note 65 anførte utr. ØLD af 30.5.1960.

For højesteret har spørgsmålet ikke yderligere været omtvistet, og taksationspraksis har måttet tage stilling til en række omkostningsspørgsmål, som ikke har foreligget for domstolene.

1°. Det er af foranstående praksis klart, at det må tillægges betydning, om *erstatningen forhøjes* ved taksation (i forhold til forligstilbudet) eller overtaksation. Såfremt det kan bebrejdes ekspropriaten, at han først ved overtaksation fremfører et krav, som kunne og burde være fremsat ved taksation, vil der for en sådan forhøjelse ikke kunne tilkendes omkostninger.⁷⁵⁾

Det er imidlertid efter praksis fast antaget, at det forhold, at en lodsejer ikke opnår noget ved at gå videre med sagen, ikke udelukker fra tilkendelse af sagsomkostninger.⁷⁶⁾

75) TK 2.87.

76) Allerede i U 1961.558 H fremhæves sagens beskaffenhed som begrundelse for advokatbistandens nødvendighed og U 1963.6 H lægger kun som et moment blandt andre vægt på erstatningens forhøjelse.

Har en overtaksationskommission i forbindelse med, at den stadfæster, ikke tilkendt godtgørelse for advokatombkostninger, men domstolene forhøjer erstatningen, vil der i denne omstændighed ligge en særlig begrundelse for at tilkende ombkostninger også for bistand ved overtaksationen. Hvis overtaksationskommissionen havde foretaget forhøjelsen ville den normalt automatisk have tilkendt ombkostninger, smh. også A 2 e om godtgørelse for unødigt afholdte faste ombkostninger. Omhandlede situation forelå i U 1963.360 H, men højesteretsdommens begrundelse for at tilkende ombkostninger er ikke nærmere konkretiseret, smh. ovenfor ved note 74.

Som ovenfor anført tilsiger ekspropriationsforholdets karakter da også, at retsplejelovens ombkostningsregler, som har haft forholdet mellem to ligestillede borgere for øje, ikke kan have afgørende betydning.⁷⁷⁾

2°. Hvis en sag frembyder *særlige juridiske spørgsmål*, har praksis allerede før ekspropriationsprocesloven af 1964 været stemt for at godtgøre advokatombkostninger, uanset at erstatningen ikke blev forhøjet.⁷⁸⁾

Også andre omstændigheder ved sagen kan gøre advokatbistand påkrævet, f.eks. hvis alene ekspropriannten indanker afgørelsen for overtaksation.⁷⁹⁾

3°. En sags betydelige *omfang* vil ofte i sig selv kunne begrunde, at der søges advokatbistand, og der vil hyppigt blive tilkendt godt-

77) Ved tvister mellem en borger og det offentlige er domstolene i stigende grad tilbøjelige til at fravige hovedreglen i rpl. § 312, hvorefter den tabende part skal erstatte modpartens ombkostninger. I U 1973.14 H hæver landsretten således sagens ombkostninger "også henset til, at sagsøgte er en offentlig myndighed", en bestemmelse, der opretholdes for højesteret, hvor den private blev idømt sagsombkostninger. Se iøvrigt Grathe, Juristen 1965.446 med henvisninger. I Ot. prp. nr. 30 (1972-73) om endringer i rettergangslovgivningen m.m. udtaler regeringsadvokaten, at "det er noe henimot en bot for unødigt trette dersom statens tapende motpart blir pålagt å betale staten saksombkostninger ved en afgørelse i første instans".

78) Smh. note 74 og 76. Særlig klart fremtræder dette, hvor en ret til erstatning slet ikke anerkendes, men dog har givet rimelig anledning til tvivl, jfr. TK 2.14, 59, 103 og heroverfor 2.60.

79) F.eks. overtaksationskommissionen for Viborg m.fl. amtsråds kredse 26/1964 (Rindsholm Kro). Smh. også svensk ret foran A 2 d i.f.

gørelse for sagsomkostninger ved taksation, selvom nogen forhøjelse ikke har fundet sted.⁸⁰⁾

Tilkendelse af omkostninger i disse tilfælde kan dog have sammenhæng med den betragtning, at det allerede ved de indledende forligsforhandlinger kan være nødvendigt at alliere sig med en advokat, hvorfor der for dette stadium i sagen bør ydes en godtgørelse.⁸¹⁾ Derimod vil der ved en overtaksation på ejerens begæring, som ikke medfører en forhøjet erstatning, som regel ikke kunne tilkendes advokatomkostninger.⁸²⁾ Da ekspropriationen i dag som almindelig regel har adgang til gratis overtaksation for så vidt angår de faste omkostninger, jfr. A 2 d, må det ud fra procesøkonomiske hensyn forekomme velbegrundet at fastholde denne omkostningsrisiko.⁸³⁾

Det er dog tydeligt, at en række kommissioner går videre end foran beskrevet, idet de kurant giver godtgørelse for advokatbistand, uanset at sagen har et beskedent omfang, således som det ofte vil være tilfældet ved mindre vejudvidelser i villakvarterer.⁸⁴⁾ Ligeledes er der eksempler på, at der i sager af tilsyneladende helt almindelig karakter er tilkendt omkostninger for advokatbistand, uanset at den på ekspropriatens begæring indbragte erstatning er blevet stadfæstet eller endog nedsat.⁸⁵⁾

80) I U 1964.854 V (858 sp. 2) gøres gældende, at det ved taksation tilkendte omkostningsbeløb på 1.000 kr. ikke skulle forhøjes, da der ikke var tilkendt højere erstatning end af I/S Midtkraft tilbudt. Landsretten forhøjede imidlertid godtgørelsen til 4.000 kr., jfr. note 111. Sagen var af betydeligt omfang.

Overtaksationskommissionen for Holbæk m.fl. amter stadfæster ved kendelse af 27.10.1969 den ved taksation fastsatte erstatning på 20.000 kr. for ændret vejadgang for en erhvervsvirksomhed. Uanset at dette var ganske i overensstemmelse med amtets tilbud havde taksationskommissionen tillagt 1.600 kr. i sagsomkostninger, hvad der efter amtsrådets opfattelse måtte "forekomme mærkeligt". Denne omkostningstilkendelse fandt overtaksationskommissionen ikke "fornøden anledning" til at ændre.

81) Smh. nedenfor b.

82) Jfr. Abitz, Proceduren p. 350.

83) Smh. også A 2 d i.f. om svensk og norsk ret.

84) Boas, Dansk Vejtidskrift 1969.13, oplyser, at ekspropriationskommissionerne i Jylland som alt overvejende hovedregel "tilkender godtgørelse for advokatbistand". Den i Karnov 7. udg. p. 108 note 62 omtalte vejledning for øerne, hvorefter den erstatningsberettigede i almindelighed ikke kan påregne at få godtgjort sine udgifter til advokat m.v. er ikke længere i brug.

85) Således to kendelser af 25.5.1973 vedrørende arealprisen på nogle landzonearealer afstået til vejanlæg afsagt af overtaksationskommissionen for Viborg m. fl. amter.

At praksis overhovedet har kunnet gå så vidt, har sammenhæng med, at nødvendigheden af at søge bistand hos en advokat må antages at skulle bedømmes ud fra ekspropriatens situation i det øjeblik, hvor han søgte bistand. Da der i ekspropriationssager ofte kan opstå tilfælde, hvor juridiske spørgsmål får betydning for erstatningen, vil alle vist også være enige i, at man ikke uden videre kan afgøre spørgsmålet på grundlag af, om der bagefter viser sig at have været brug for advokatbistand. Vedkommende kan i reglen ikke på forhånd vide, om sådanne spørgsmål vil opstå, derfor kan det være rimeligt at tage en jurist på råd.⁸⁶⁾ De divergenser, som praksis på dette punkt rummer, skyldes formentlig i første række, at kommissionerne vurderer ekspropriatens gennemsnitlige situation forskelligt.

Der bliver undertiden givet udtryk for, at der i reglen kun kan tilkendes advokatombudsninger, såfremt der er nedlagt selvstændig påstand herom.⁸⁷⁾ Dette stemmer dog mindre godt med, at der slet ikke skal nedlægges påstande i taksationsprocessen og at kommissionerne følgelig ex officio kan og skal tage alle ekspropriatens tab og udgifter i betragtning ved erstatningsfastsættelsen. En kommission er imidlertid ikke særligt tilskyndet til at overskride det strøgne arbejdsvederlagsmål, hvis den ikke i kraft af en vis dokumentation gøres opmærksom på arbejdets evt. betydelige omfang, smh. V B 2 om partens medvirkenspligt.

b. Under forligsforhandlinger m.v.

I henhold til ekspropriationsprocesloven af 1964 § 29 er det ikke gjort til nogen betingelse for tilkendelse af sagsomkostninger, at der afsiges kendelse i sagen. Der ydes da også i praksis godtgørelse for advokatbistand i forbindelse med *indgåelse af forlig* for ekspropriationskommissionerne,⁸⁸⁾ om erstatningens størrelse. Tilsvarende må naturligvis gælde, såfremt der f.eks. indgås forlig for en af de i henhold til vejloven nedsatte kommissioner. Spørgsmålet om tilkendelse af godtgørelse for advokatbistand kan henskydes til kommissionens afgørelse.⁸⁹⁾

86) Advokatens funktion som kontrollant på klientens vegne fremhæves af Kjøbye, Juristen 1973.354.

87) Abitz, Proceduren p. 350.

88) Jfr. Boas, Dansk Vejtidskrift 1969.14.

89) Jfr. taksationskommissionen for Aalborg amt, kendelse af 4.10.1968. Tilsvarende NRt 1955.1267.

Derimod er det efter praksis meget usikkert, i hvilket omfang vejbestyrelserne yder godtgørelse for advokatbistand ved *forudgående forligsforhandlinger* om erstatningen. Sådanne forhandlinger synes vel ikke direkte omfattet af vejlovens § 61, "sagens behandling", der efter sammenhængen kun kan omhandle den sagkyndige bistand i forbindelse med kommissionsbehandlingen. Mange lodsejere, der indkaldes til åstedsforretningen, vil imidlertid føle sig ligeså usikre overfor indgrebet, som når dette sker ved ekspropriationskommission efter ekspropriationsprocesloven. Der synes derfor også i princippet at skulle ydes godtgørelse for advokatbistand, hvor der sluttet forlig mellem en lodsejer og vejbestyrelsen.⁹⁰⁾ En klar tilslutning hertil foreligger ved en overtaksationskendelse, der vel stadfæster den ved taksation fastsatte erstatning, men forhøjer det ved taksation tilkendte beløb for udgifter til advokatbistand, idet det særligt fremhæves, at ejeren har "ført forhandlinger med Esbjerg kommune om en forligsmæssig ordning af sagen forud for taksationskommissionens behandling".

Jfr. TK 3.1. Allerede utr. ØLD af 30.5.1960, jfr. note 65, tager ved tilkendelse af erstatning for advokatudgifter hensyn til "forhandlinger med ekspropriannten". En sådan forudgående bistand forelå ikke i U 1961.558 H og U 1963.6 H, hvorimod dette vistnok var tilfældet i U 1963.360 H. Dommens rækkevidde er usikker, idet landsretten tilkender et omkostningsbeløb under "ekspropriationssagen", medens højesteret, uden at det ses at influere på beløbets størrelse, alene henviser til "sagens behandling for taksationskommissionen".

Selvom en taksationskommission finder at måtte afvise et erstatningskrav som liggende udenfor dens kompetence, er der i denne omstændighed intet til hinder for, at der vil kunne ydes godtgørelse for advokatbistand. Den del af advokatens arbejde, der vedrører forhandlinger m.v. vedrørende det materielle krav, vil det dog være naturligt at se bort fra.⁹¹⁾ Et evt. krav på godtgørelse af omkostninger må da optages i forbindelse med en senere retssag om

90) Således også Boas, Dansk Vejtidskrift 1969.14. Jfr. NJW 1972.157 og 166, hvor BGH antager, at de efter ekspropriationssagens indledning indgåede aftaler havde karakter af "Vergleich", jfr. BGB § 779, hvorfor der skulle betales "Anwaltsgebühr" efter Bundesgebührrdnung § 23 af ekspropriannten.

91) TK 1.70.

det materielle problem. I en sag hvor vejbestyrelsen gjorde gældende, at taksationskommissionen kun kunne yde godtgørelse for advokatombkostninger for den del af arbejdet med sagen, der vedrørte selve erstatningsfastsættelsen, i modsætning til spørgsmålet, om ejendommen kunne begæres overtaget på grund af byggeliniepålæg tog kommissionen med rette afstand herfra, idet den under den samlede erstatning indbefattede "udgift for advokatbistand under hele sagen".⁹²⁾

Medens en ekspropriationskommission efter ekspropriationsproceslovens § 29 også kan fastsætte en godtgørelse for advokatbistand vedrørende selve ekspropriationsindgrebets hjemmel og udformning, har taksationskommissionerne, hvem disse spørgsmål er helt uvedkommende, ingen mulighed herfor. I lighed med hvad der ovenfor er anført om forlig om erstatningen må f.eks. en vejbestyrelse efter omstændighederne være forpligtet til at yde en sådan godtgørelse.⁹³⁾

c. Sagsombkostningernes størrelse.

Med hensyn til størrelsen af den godtgørelse, der i givet fald skal ydes for advokatbistand, bestemmer ekspropriationsprocesloven af 1964, at der skal svares en "passende godtgørelse". Heri ligger formentlig ikke andet end hvad der allerede udtrykkes i § 29's "nødvendige udgifter". Såvel i relation til om godtgørelse overhovedet skal ydes som til godtgørelsens omfang, skal udgiften have været nødvendig. I begge henseender må man ved bedømmelsen erindre sig kommissionernes officialvirksomhed. Det er derfor med fuld føje, at hverken retspraksis eller taksationspraksis har kunnet honorere krav på godtgørelse, der er beregnet efter de i retsplejen gældende proceduretakster.⁹⁴⁾ En anvendelse af sådanne takster i tillempet form kunne derimod være hensigtsmæssig, jfr. nedenfor. Almindeligvis gives der udtryk for, at godtgørelse for advokatbi-

92) Jfr. taksationskommission for Københavns amt I, kendelse af 12.5.1964.

93) Smh. oreigningslovens § 15, der indeholder en særlig ombkostningsregel for bistand under ekspropriationssagens forberedelse og behandling, d.v.s. før sagen er så vidt, at den overgår til skonsretten. Sagsombkostningerne fastsættes af Justisdepartementet, jfr. Sandene p. 173.

94) Landssalærtaksterne af 1964, I Procedure, anfører udtrykkeligt, at taksterne finder anvendelse ved procedure for kommissioner, herunder taksationskommissioner.

stand i taksationssager skal betragtes som et arbejdsvederlag,⁹⁵⁾ hvorved det må tages i betragtning, at der typisk ikke er tale om en sagsforberedelse i det omfang, som kendes i retsplejen, ligesom proceduren for kommissionerne ligger i et anderledes beskedent plan, allerede fordi eksproprianten almindeligvis ikke møder ved advokat, og fordi der ikke foretages afhøring af parter og vidner.

Taksationspraksis har tidligere ydet advokatomkostninger under den samlede ulempeerstatning.⁹⁶⁾ Da det før ekspropriationsprocesloven af 1964 hyppigt ikke angaves i kendelsen at godtgørelse for advokat var indbefattet, har det flere gange frembudt et særligt problem for domstolene at udrede om en sådan godtgørelse var ydet.⁹⁷⁾

Godtgørelsen for advokatbistand må nu særligt nævnes⁹⁸⁾ og vil sædvanligvis være udskilt som en særskilt post i den samlede erstatning. Da godtgørelsen beror på særlige overvejelser bør en sådan specifikation altid foretages. Da areal- og ulempeerstatning som udgangspunkt skal forrentes fra ekspropriationstidspunktet, vil det iøvrigt give et uberettiget rentetillæg at indeholde godtgørelsen for advokatbistand i ulempeerstatningen.⁹⁹⁾ Omkostningsbeløbet tilkendes den erstatningsberettigede, ikke advokaten.¹⁰⁰⁾

95) Abitz, Juristen 1968.399, samme "Proceduren" p. 350 og Boas, Dansk Vejtidskrift 1969.13.

96) Jfr. U 1965.61 (65 sp. 1), U 1965.477 (480 sp. 1), U 1967.427 (428 sp. 2).

97) Smh. U 1962.687 V, U 1963.360 H og U 1965.61 H. I U 1962.687 V antages at ulempeerstatningen var så rundelig, at advokatudgifter kunne være indeholdt heri, et synspunkt som ikke vandt tilslutning i U 1963.360 H. I begge sager er det efter taksationskendelsernes afsigelsestidspunkt usandsynligt, at godtgørelse for advokatudgifter skulle være ydet.

98) Smh. ekspropriationsproceslov § 17, stk. 4, hvorefter kendelsen skal være ledsaget af grunde.

99) Smh. VI A 3 b.

100) Overfredningsnævnet fraviger undertiden dette mønster, smh. TK 2.122 og utr. kendelse af 16.12.1972 (Mols Bjerger), hvor der tilkendes en navngiven advokat 3.000 kr. Nævnet undgår herved at skulle foretage en udlodning af beløbet på en lang række lodsejere. I U 1958.653 Ø, der angår et retsforlig, antages, at der ikke af klientens kreditorer kunne gøres udlæg i et denne tillagt sagsomkostningsbeløb, se med tilslutning Gomard: Fogedret (2. udg.) p. 55. Advokatrådet har imidlertid taget afstand fra dommen, jfr. Advokatbladet 1972.15-16. Hermed stemmer kommissariaternes praksis, hvorefter der ikke udbetales sagsomkostningsbeløb til advokaten, medmindre der foreligger transport fra den erstatningsberettigede.

Et almindeligt vue over taksationspraksis kan kun efterlade det indtryk, at det ovennævnte arbejdsvederlagssynspunkt er retningsgivende for niveauet. For så vidt angår ekspropriationskommissionerne har kommissarius for Jylland udtrykkeligt anført, at hans kommissioner i princippet tilslutter sig arbejdsvederlagssynspunktet.¹⁰¹⁾ Det forudsættes herefter, at en advokat normalt har arbejdet ligeså meget med sagen udenfor kommissionen, som den tid han anvender ved forhandlinger med kommissionen. De dagældende beløb, der herefter ydes som godtgørelse for udgifter til advokatbistand, har typisk andraget 500 kr.,¹⁰²⁾ når advokaten har anvendt 1/2 dag til forhandling med kommissionen og 1.000 kr., når han har anvendt en hel dag dertil.¹⁰³⁾ Efter samme synspunkter kan godtgørelsen såvel blive mindre som større.

Såfremt en række lodsejere med ligeartede interesser har antaget samme advokat, er det klart, at arbejdsvederlagssynspunktet fører til, at der efter omstændighederne kan blive tale om en vis reduceret godtgørelse pr. lodsejer.¹⁰⁴⁾ En sådan koncentration kan — ikke mindst for eksproprianten — betyde en billiggørelse af omkostningsbyrden. Man kunne derfor rejse det spørgsmål, om ikke taksationsmyndighederne ved afgørelsen af hvorvidt en parts forsvarsudgifter har været nødvendige kan tage hensyn til, om ekspropriaterne uden ulempe kunne have brugt fælles juridisk bistand. Så vidt ses har spørgsmålet ikke været rejst i praksis, og det må rimeligvis antages, at en sådan regel vil betegne et så stærkt indgreb i partens frie adgang til at engagere den bistand, han selv anser sig for bedst tjent med, at dette må kræve særlig hjemmel.¹⁰⁵⁾

101) Dansk Vejtidskrift 1969.13 f.

102) I 1972/73 synes niveauet at ligge på 600 kr.

103) Godtgørelse for udgifter til konsulentbistand tilkendes med væsentlig mindre beløb. Det må herved have for øje at en advokats omkostninger (til kontorhold m.m.) gennemsnitligt svarer til ca. 50 % af hans salærindtægter, ligesom konsulenterne i forvejen modtager løn.

104) Smh. nedenfor note 116.

105) Således innstilling af 1960 p. 147 om udkast til lov om bygningsvesenet. En sådan hjemmel er nu optaget i skønnslovens § 54, jfr. hertil Ot. prp. nr. 18 (1971–72) p. 44. Hvis eksproprianten vil påberåbe sig denne bestemmelse skal han tage spørgsmålet op snarest muligt under skønssagen. Til forskel fra dansk ret må fremhæves dels at skønsetterne tilkender relativt betydelige omkostningsbeløb, dels at norske skønssager ofte synes af en nok så omfattende karakter.

Medens tidligere praksis som ovenfor anført har fundet anledning til som begrundelse for overhovedet at tilkende advokatombudsninger at pege på erstatningens forhøjelse i forhold til tilbud eller det i 1. instans tilkendte beløb, hører det til de uafklarede spørgsmål, om og i hvilket omfang sagens udfald – ved siden af arbejdsvederlagssynspunktet – skal influere på godtgørelsens størrelse. Dette har sammenhæng med at praksis i reglen ikke nærmere angiver, hvilke grunde der bærer tilkendelsen af et vist omkostningsbeløb.

I en overtaksationskendelse der i tre tilfælde tilkendte 1.500 kr. for advokatbistand ved taksationskommissionen begrundes dette i det første tilfælde med "differenten mellem det af kommunen fremsatte tilbud og den tilkendte erstatning, erstatningens størrelse og sagens øvrige omstændigheder", i det andet tilfælde med "erstatningens størrelse, det forhold at der ikke af kommunen er fremsat tilbud m.h.t. størrelsen af erstatningen og sagens øvrige omstændigheder", og i det tredje tilfælde gives ingen begrundelse.¹⁰⁶⁾ Netop det sidste tilfælde, hvor erstatningen – relativt – ikke var særlig betydelig og differenten lille, viser klart, at en nærmere eftersporning af et takstprincip, som den første sag navnlig kunne indbyde til, in casu er håbløs.

Ingen af de afsagte højesteretsdomme giver noget fingerpeg om det berettigede i ved udmåling af sagsomkostningerne at tage hensyn til om erstatningen er blevet forhøjet ved taksation med et større eller mindre beløb.¹⁰⁷⁾ De højesteret forelagte tilfælde har alle været pengemæssigt beskedne sager, og de tilkendte omkostningsbeløb ligger ikke over hvad et arbejdsvederlagssynspunkt vil føre til. På dette niveau ligger naturligvis også de landsretsafgørelser, der stadfæster en taksationskendelse, som ikke selv er udtryk for nogen forhøjelse.¹⁰⁸⁾ I et enkelt tilfælde, hvor den samlede erstatning forhøjedes af retten, ses det ved taksation tilkendte omkostningsbeløb forhøjet alene under henvisning til de om "arbejdets omfang" fremkomne oplysninger.¹⁰⁹⁾

106) Overtaksationskommissionen for Viborg m.fl. amter, kendelse af 25.1.1963.

107) U 1961.558 H og 1963.6 H tilkender således begge 500 kr., ligesom U 1963.360 H. At sidstnævnte afgørelse forøger den af taksationskommissionen fastsatte erstatning har tilsyneladende ikke været afgørende.

108) Utr. ØLD af 9.10.1969 nr. 393/1967 tillægger 500 kr. for advokatbistand som "skønnes at have været påkrævet", men stadfæster iøvrigt. Der var tale om en ordinær afståelsessag vedrørende et landbrug, hvor der på temmelig løst grundlag blev påstået erstatning for forventningsværdier.

109) U 1968.629 V forøger fra 500 kr. til 1.500 kr.

I flere tilfælde synes landsretterne dog at have tilkendt¹¹⁰⁾ eller forhøjet¹¹¹⁾ de tilkendte omkostninger med sådanne beløb, at der må være taget et vist hensyn til sagens udfald ved taksation. Der er således en vis parallel til domstolenes omkostningsfastsættelse i de beneficerede sager, hvorefter arbejdsvederlagssynspunktet netop modificeres i et vist omfang under hensyn til sagens gunstige udfald.¹¹²⁾ Den foreliggende praksis går dog ikke længere, end at der i tilfælde, hvor forhøjelsen kan siges at være markant, skal tages hensyn hertil ved taksationskommissionernes fastsættelse af omkostningsbeløbet.¹¹³⁾ Synspunktet er således vidererækkende end den betragtning, at der ved fastsættelse af et arbejdsvederlag kan lægges vægt på arbejdets kvalitet.¹¹⁴⁾

Undtagelsesvis synes taksationspraksis at have tilkendt sagsomkostninger efter en tillempet brug af proceduresalærtaksterne. I TK 3.49 tilkendte taksationskommissionen således 40.000 kr. i sagsomkostninger, hvad sagen, selvom en omfattende dokumentation vedrørende prisforhold var tilvejebragt, efter en arbejdsvederlagsbetragtning langt fra kunne betinge. Sagen vedrørte to sammenhængende matr. nr. som måtte overtages for en flere millioner kr. stor erstatning i forbindelse med byggeliniepålæg. Eksproprianten påstod sig tilkendt henholdsvis 100 og 125 kr. pr. m². Ved taksation, hvor eksproprianten "ikke (har) ønsket at indstille noget bestemt beløb som overtagelsessum" fastsattes erstatningen til henholdsvis 80 og 90 kr. pr. m². Denne kendelse indbragtes for overtaksationskommissionen af eksproprianten, der her lod sig repræsentere ved advokat, med påstand om nedsættelse til 60 kr. pr. m² for hele arealet. Erstatningen blev nedsat til 70 kr. pr. m² for det ene areals vedkommende, men stadfæstedes iøvrigt. Herudover tilkendtes eksproprianten 20.000 kr. i sagsomkostninger for overtaksationskommissionen.

Det er klart, at omkostningsbeløbet ikke er fastsat eller med rimelighed kan fastsættes efter det af eksproprianten påståede beløb, men som udgangspunkt

110) Utr. VLD af 29.6.1965 nr. 140/1965 tillægger 3.000 kr. under hensyn til "sagens beskaffenhed og sagens udfald ved taksationskommissionerne". Erstatningen til et gartneri for gener ved ændret vejadgang, afkortning af drivhuse, flytning af bænkejord m.v. forhøjedes fra de tilbudte 34.000 kr. til 56.000 kr.

111) U 1964.854 V forhøjer uden særlig begrundelse fra 1.000 kr. til 4.000 kr. Taksationskommissionen havde forhøjet det af ekspropriationskommissionen tilbudte beløb på 305.000 kr. til 426.000 kr.

112) Jfr. Kommenteret Retsplejelov, 2. udg., p. 336 note 2.

113) Smh. således den i TK 1.25 note 1 anførte VL-dom, som er samtidig med de i foregående noter nævnte, men alene tilkender 1.000 kr.

114) Abitz, Proceduren p. 350.

alene efter differencen mellem det af eksproprianten påståede og det tilkendte beløb, smh. dog Kjølbje, Juristen 1973.354–55, hvorefter differencebeløbet iøvrigt må reduceres under hensyn til hvad vedkommende part "under alle omstændigheder efter fast praksis ville være sikker på at få tilkendt i erstatning" af det pågældende nævn. At "det omtvistede beløb" dermed er et ganske uhåndterligt begreb påpeges med rette af Theodor Petersen, Juristen 1973.453–54.

Kommissionerne er selvsagt ikke i stand til at binde advokaten, når han fastsætter sit salær, og det forekommer ofte, at klienterne konfronteres med salærkrav, der væsentligt overstiger de af kommissionerne fastsatte omkostninger. I en sag, der rummede den komplikation, at kommissarius oprindeligt ikke havde villet anerkende nogen ret til erstatning, har advokatnævnet helt almindeligt udtalt, at det "som udgangspunkt for salærberegningen er berettiget at anvende proceduresalærtaksterne".¹¹⁵⁾

I en nyere kendelse har advokatnævnet dog nedsat det af en advokat således beregnede salær til under halvdelen af takstmæssigt proceduresalær af de beløb, hvormed de tilbudte erstatningsbeløb forhøjedes.¹¹⁶⁾ Nedsættelsen begrundes med sagernes "omfang og karakter", og der synes heri at ligge en principiel tilnærmelse til arbejdsvederlagssynspunktet. Udtalelsen i førstnævnte kendelse er således på afgørende vis modificeret, og nævnet har samtidig afstukket en linie for salærberegningen, ca. halv takst, som ligger i et antageligt leje.¹¹⁷⁾ Disse retningslinier må formodes at kunne vinde gehør hos taksationskommissionerne.

115) Advokatnævnskendelse af 16.3.1970, Advokatbladet 1970.266. Nævnet godtog – med dissens – advokatens beregning på 4.400 kr. En mindre reduktion var foretaget af advokaten selv, formentlig fordi der i sagen ikke havde været procederet for taksationskommissionen.

116) Advokatnævnskendelse af 20.7.1971, Advokatbladct 1972.14. Nedsættelsen var in casu på godt halvdelen, men der er samtidig lagt vægt på, at advokatens bistand vedrørte seks ensartede sager (haveforeningsparceller).

117) Taksationskommissionen for Vejle amt yder i kendelse af 27.5.1971 i en række sager af ret stort omfang en godtgørelse for konsulentbistand, der principielt er en accept af en slags proceduretakster for konsulenter. Godtgørelsen svarede til konsulentens honorarkrav på 300 kr. + 1/2 % af forhøjelsen, dog maksimalt 1.000 kr. i hver sag. Denne fremgangsmåde er dog underkendt i overtaksationskommissionens kendelse af 16.5.1973, der til dækning af udgift til konsulentbistand for begge kommissioner alene tilkender 500 kr.

Jfr. Abitz "Proceduren" p. 348, om behovet for sådanne takster. Kjølbbye påpeger heroverfor at sådanne takster allerede eksisterer, nemlig i form af landssalærtaksterne, jfr. Juristen 1973.354-56, og det hævdes en smule advokatorisk, at kommissionerne må "anses for forpligtet" til at anvende disse takstregler. Som det fremgår af artiklen er reglerne imidlertid efter deres indhold meget smidige, således at kommissionerne i alle tilfælde vil stå overordentligt frit. Medens kommissionerne formodentlig i det væsentlige kan tilslutte sig principperne i salærtakstreglerne, må det af de i det foregående anførte grunde antages at ligge ganske anderledes med hensyn til de tal, som reglerne opererer med.

C Andre omkostninger.

Ekspropriationsproceslovens § 29 hjemler ikke ekspropriaten noget krav på erstatning for tabt arbejdsfortjeneste ved at give møde under åsteds- og taksationsforretninger, rejseudgifter o. lign. Bestemmelsen vedrører kun de kontante udgifter, som ekspropriaten har haft på sagkyndig bistand. En bredere formulering rummer rpl. § 312, der omhandler erstatning til modparten for "de ham ved retssagen påførte udgifter". Såvidt ses er denne regel dog intetsteds gjort til genstand for en nærmere behandling for så vidt angår heromhandlede omkostninger. Som det tidligere er bemærket vedrørende udgifter til advokatbistand m.v. vil spørgsmålet ikke være udtømt med, om der haves udtrykkelig lovhjemmel eller ikke, da det kan tænkes, at et krav på omkostninger kan støttes direkte på grundlovens § 73.

1. Tabt arbejdsfortjeneste.

Omend praksis ikke er entydig, synes det at være en udbredt opfattelse, at ekspropriaten ikke har krav på erstatning for det med deltagelse i ekspropriations- og taksationsmøder forbundne bortfald af indtægt eller, som det ofte udtrykkes "for ulejlighed". I en sag, hvor en fisker påstod erstatning på 1.400 kr. for tab af to fiskedage i forbindelse med åstedsforretningen, udtaler taksationskommission, at der "ikke uden særlig lovhjemmel (findes) at tilkomme en ejer,

der giver møde under en åstedsforretning, erstatning for tabt arbejdsfortjeneste".¹¹⁸⁾

En godtgørelse af omhandlede karakter ydes vistnok heller ikke i den almindelige proces, medmindre særlige omstændigheder taler herfor, og formentlig kun i de tilfælde, hvor der ikke mødes ved advokat.¹¹⁹⁾ Da de heromhandlede tab i reglen vil være ubetydelige og vanskelige at måle er det forståeligt, at de således synes henført til de almindelige forpligtelser, som man nu engang må bære som ejer af et stykke jord eller lignende.¹²⁰⁾

Som følge af foranstående må det måske videre antages, at den advokat, som tilfældigvis rammes som ejer og moder i egen sag, ikke kan tilkendes noget omkostningsbeløb herfor, omend dette kan være mindre rimeligt, hvis resultatet var blevet et andet, om han havde ladet en kollega tage sagen.¹²¹⁾ I et tilfælde, hvor en advokat gav møde under sagen som formand for et aktieselskabs bestyrelse

118) Stadfæstet ved kendelse af 16.7.1968 afsagt af overtaksationskommissionen for Hjørring m.fl. amter. Se dog nedenfor note 123, hvor kommissionen er af anden opfattelse. I TK 1.25, ophæver overtaksationskommissionen det tilkendte beløb af 50 kr. "for indgreb i ejendommen". I U 1969.293 II (295) oplyses at selskabernes almindelige praksis, at tilbyde 50 kr. for overtræk, skal opfattes som et vederlag for ulejligheden. Syns- og skonsmændene antog at beløbet (erstatning for ulejlighed og tidsspilde under forhandlingen) skulle sættes til 150 kr. Den af domstolene tilkendte erstatning på 300 kr. for "værditab og ulemper" kan knytte sig alene til en bedømmelse af indgrebets virkninger for den pågældende ejendom, men formuleringen er tvetydig.

119) U 1970.903 V stadfæster, at en sagsøgt var tilkendt 50 kr. i sagsomkostninger til dækning af "udgifter til rejse til tingstedet og ved fravær fra hjem eller arbejde". Sagsøgte var forgæves mødt personligt til et berammet retsmøde, hvad sagsøgerens advokat ikke havde givet underretning om.

120) Således RG 1969.684, smh. NRt 1968.702 ad skønnslovens § 43. RG 1969.684 opfatter retspraksis sådan, at en erstatning kan komme på tale i særlige tilfælde, hvor tabet er usædvanligt.

Den prøjsiske ekspropriationslov af 11.6.1874 § 43 bestemmer udtrykkeligt, at den erstatningsberettigede ikke kan kræve erstatning for "Wege und Versäumnisse". Reglen må dog måske lide indskrænkninger efter BGH's afgørelse af 6.12.1965, se ovenfor p. 306.

121) Jfr. taksationskommissionen for Fyn og det sydlige Jylland, kendelse af 1.7.1969, der ansatte erstatning for advokatens grund med sommerhus til 65.000 kr. (Oksbøl). Ved samtidige sager af tilsvarende karakter tilkendtes der godtgørelse for advokatbistand, normalt 500 kr.

er det derimod naturligt ikke at tilkende et særligt beløb herfor, da han jo vederlægges af selskabet.¹²²⁾

Rækkevidden af den foreliggende taksationspraksis er dog meget tvivlsom, idet der er afgørelser som giver erstatning for tabt arbejdsfortjeneste,¹²³⁾ såvel som godtgørelse til advokat som møder i egen sag.¹²⁴⁾ Nogle vejbestyrelseres forligstilbud indeholder helt almindeligt en særlig post for "mødegodtgørelse", et forhold der i sig selv kan sløre det principielle udgangspunkt, da taksationskommissionerne vil være utilbøjelige til at afskære en godtgørelse som eksproprianten er indforstået med.¹²⁵⁾ Såfremt en selvmøder ved at give møde mister en dagløn bør man dog formentlig anerkende, at han har et egentligt retskrav på godtgørelse heraf, forudsat han ikke ved sin tilrettelæggelse af arbejdet har kunnet undgå tabet. Hermed stemmer også ekspropriationskommissionernes praksis, omend godtgørelsen ikke ses særligt fremhævet i de tilkendte ulempeerstatninger.¹²⁶⁾

Med hensyn til de landboretlige ekspropriationer gælder, at der her tidligere ligefrem fandtes udtrykkelig hjemmel i lovgivningen for at dække "Tidsspilde og Ulejlighed" som del af sagsomkostningerne, jfr. landvæsenskommissionslov af 30.12.1858 § 16. Landvæsensretsloven af 1949 § 34, stk. 1, taler blot om "sagens omkostninger", men forarbejderne afgiver ingen holdepunkter for at en realitetsændring var tilsigtet hermed, jfr. Tolstrup p. 34.

122) Taksationskommissionen for Aalborg amt, kendelse af 15.12.1966.

123) Overtaksationskommissionen for Hjørring m.fl. amter har i kendelse af 11.12.1968 tilkendt 650 kr. "for samtlige ulemper, herunder for tab af beplantning og tabt arbejdsfortjeneste ved møde for kommissionerne". Ejeren var akkvisitor.

124) Således TK 1.108, hvor advokaten mødte vedrørende en ægtefælles ejendom. — I den almindelige proces får en advokat sædvanligvis nedsatte omkostninger i egne sager, jfr. Axel H. Pedersen: Sagførersalærer (1958) p. 101 og 128.

125) Taksationskommissionen for Åbenrå amt tilkender således en fabriksarbejder 100 kr. "for tabt arbejdsfortjeneste ved møde for kommissionen", og ved overtaksation tillægges der yderligere 100 kr. for tabt arbejdsfortjeneste og kørselsudgifter for overtaksationskommissionen, kendelse af 13.12.1969. Dette var i overensstemmelse med ejerens påstand og det af amtsrådet i forbindelse med åstedsforretningen tilbudte beløb for "ulejlighed".

126) Expropriationslag af 1917 § 67 "ersätta motparten hans kostnader i expropriations-målet", smh. nu expropriationslag kap. 7 § 3, antages at omfatte godtgørelse for rejse- og ventetid, jfr. NJA 1957:529.

2. *Rejseudgifter.*

Såfremt ekspropriaten dokumenterer, at han har haft særlige, ikke ubetydelige rejseudgifter i forbindelse med kommissionsforretningerne er det antaget i taksationspraksis, at der skal ydes godtgørelse herfor.

I en sag om ekspropriation af en byggegrund tilhørende en på Sjælland bosat ejer, rejste denne krav om erstatning for "rejseudgifter til taksationsmøder" på 614 kr. Taksationskommissionen for Hjørring amt antog, at der ikke var hjemmel til at dække disse udgifter, hvorimod overtaksationskommissionen ved kendelse af 6.10.1969 i den samlede erstatning for ejendommen på 16.000 kr. også ydede erstatning for "afholdte rejseudgifter".¹²⁷⁾

Rimeligvis gælder dog som almindelig forudsætning, at det overhovedet er rimeligt begrundet at afholde rejseudgifter i sagen.¹²⁸⁾

Inden for et særligt lovgivningsområde er der skabt hjemmel for dækning af rejseudgifter i forbindelse med administrativ klagebehandling, smh. lov nr. 605 af 20.12.1972 om den sociale ankestyrelse § 8, stk. 3, 2. pkt., hvorefter nødvendige rejseudgifter godtgøres den person, som den påklagede afgørelse vedrører, hvis denne tilsiges til personligt at give møde for ankestyrelsen. Lovens forarbejder angiver ingen begrundelse for reglen, som antagelig i første række bæres af sociale hensyn til en typisk økonomisk svagt stillet kreds af klagere. Yderligere har der været tradition for en sådan omkostningsregel i den lovgivning, som bygger eller har bygget på en forsikringsretlig tankegang, jfr. ulykkesforsikringslov § 50, stk. 1, invalidepensionslov § 18, stk. 2, og lov om erstatning til tilskadekomne værnepligtige § 11, stk. 1. Efter ulykkesforsikringsloven afholdes udgiften derfor også af forsikringsselskabet. For ulykkesforsikringsloven og loven om tilskadekomne værnepligtige gælder endvidere, at der ydes erstatning for tabt arbejdsfortjeneste i forbindelse med klagebehandlingen, smh. loven om den sociale ankestyrelse § 8, stk. 4.

127) Det antages formentlig også i den almindelige proces, at der under "sagens omkostninger" kan indgå dokumenterede rejseudgifter, som en part har afholdt i forbindelse med retssagen.

Rejseudgifter i ekspropriationssager erstattes også i norsk ret, jfr. RG 1969.684 og svensk ret NJA 1957:529.

128) I den i teksten omtalte sag havde eksproprianten bestridt, at der kunne tillægges ekspropriaten erstatning for projekteringsudgifter. Ved taksation fandtes det ikke godtgjort, at ejeren ved projektets udfærdigelse var vidende om et i medfør af byplanlovens § 9 nedlagt forbud.

3. Ekskurs. Udgifter i forbindelse med erstatningens udbetaling.

Ved tilvejebringelse af den fornødne dokumentation for sin ret til erstatningens udbetaling vil der påføres ejeren visse omkostninger, når han selv er henvist til at træffe den nærmere ordning med panthaverne.¹²⁹⁾ Der kan være tale om udgifter på tingbogs-attester, i ældre ret panteattester, gebyrer til panthavere for samtykkeerklæring, påtegning på pantebreve om fyldestgørelse o. lign. Ud fra den betragtning, at ejeren ikke ville få fuld erstatning hvis ikke han fik godtgørelse for de således afholdte udgifter blev det i kirkegårdsforordningens § 6 udtrykkeligt bestemt, at ejeren "bør have enhver Udgift erstattet, som han i foranførte eller anden Henseende nødsages til at gøre for at erholde det ham tilkommende Vederlag".¹³⁰⁾

Som tidligere omtalt etableredes under jernbaneforordningen et andet udbetalingssystem under kommissarii administration. Denne indhentede de fornødne panteattester og varetog selve udbetalingen til de til regnskabsmødet indkaldte rettighedshavere. Udgifter kunne derfor kun påføres ekspropriaten, såfremt han ønskede at fravige dette mønster ved forskudsvis udbetaling.¹³¹⁾

Tilsvarende er problemstillingen, hvor der i loven eller den pågældende myndigheds praksis er fastsat en frist, inden for hvilken ejeren mod at skaffe samtykke m.v. kan få erstatningen udbetalt, idet udbetalingen ellers blot foretages til pantekreditorene i prioritetsordenen.¹³²⁾

Ekspropriationsprocesloven har som nævnt opretholdt regnskabsmødeordningen, men efter at denne i praksis reelt er forladt, er der ikke længere dækning for synspunktet om at udgifter, som det ikke

129) Se nærmere om udbetalingsmåden III C 3.

130) Den (udvidende) fortolkning af bestemmelsen, hvorefter også advokatomkostninger skulle indbefattes er helt uhistorisk, smh. foran note 66.

131) Fr. V. Petersen p. 265 note 1, smh. p. 262 og ekspropriationsbetænkning I p. 74: "Vil en lodsejer have erstatningen udbetalt før regnskabsmødet, må han selv tilvejebringe de fornødne dokumentationer".

132) Videregående dog overtaksationskommissionen for Viborg m.fl. amter (18/1964) hvor det udtales: "Ejerens evt. udgifter i forbindelse med indhentelse af samtykke fra private panthavere til erstatningens udbetaling til ejeren, må anses for eksproprianten uvedkommende".

er nødvendigt at afholde for at få sin erstatning overhovedet, naturligvis må påhvile ekspropriaten selv.

Et lignende problem opstår med hensyn til udgifter til korrektion af matrikelkort. I skrivelse af 9.3.1973 udtaler vejdirektoratet, at sådan udgift må anses "indeholdt i den erstatning, der ydes i anledning af ekspropriationen, normalt ulempeerstatningen", smh. Danske Kommuner nr. 11, 1973, p. 19. Om dette virkelig sker i praksis kan man have sin tvivl. Kendelserne ses aldrig at indeholde bemærkninger herom. Nogle kommuner tilbyder imidlertid udtrykkeligt i deres ekspropriationsvejledning til lodsejerne at lade disse korrektioner udføre. Til eksempel kan anføres Århus amtskommunes vejledning af 16.8.1971 pkt. 9 c: "Såfremt det ønskes, vil vejbestyrelsen uden udgift for lodsejerne lade foretage berigtigelse af private matrikelkort med hensyn til de nye vejgrænser. Der vil ved vejarbejdets afslutning blive udsendt meddelelse om, hvornår matrikelkortene kan indsendes til amtsvejvæsen eller landinspektør."

VIII Domstolskontrollen

Enhver taksation involverer to modstående interesser og det almindelige spørgsmål om kontrol med erstatningsfastsættelsens rigtighed vil følgelig kunne rejse sig for dem begge. For så vidt angår domstolskontrollen er det i første række den erstatningsberettigede part, som til enhver tid har benyttet sig af denne kontrolmulighed. Den med grundloven af 1953 § 73, stk. 3, indførte regel om udtømmende prøvelse med ekspropriationserstatningsfastsættelsen er da også særligt begrundet i ønsker om at udbygge borgerens retsbeskyttelse, og selvom ekspropriannten har samme adgang til at gå til domstolene, anlægges langt det overvejende antal sager fortsat af ekspropriaterne.¹⁾

De offentlige kassers vitale og helt forståelige interesse i, at taksationerne ikke bliver urimelige, er blevet varetaget på anden måde. Som det tidligere er omtalt, smh. I B 1, indførtes de faste kommissioner efter ønske fra eksproprianthold. Garantien for en rimelig og sikker erstatningsfastsættelse knyttedes hermed til et mere kvalificeret takserende personel. Specielt for statskassens vedkommende gælder endvidere, at der under enevælden, som det nedenfor skal påvises, udøvedes en administrativ kontrol på centralt sted med de taksationer, som statskassen skulle honorere. Denne ældre fase i retsudviklingen, som ikke ses behandlet i hidtidig teori,²⁾ skal nærmere omtales under A.

Den efterfølgende kontrol ved domstolene med taksationerne er ikke mindst efter den i grundloven af 1953 § 73, stk. 3, indførte

1) Se bl.a. Poul Andersen, Juristen 1963.205–07. De vigtigste undtagelser fra reglen er omtalt under VI C 1 a. Ud fra bestemmelsens formål antages, at lovgivningsmagten ikke er afskåret fra at afskære ekspropriannten fra at gå til domstolene, jfr. Poul Andersen, Statsret p. 792. I så henseende indeholder endelighedsbestemmelser i lovgivningen fra før 1953 efter min opfattelse ikke den tilstrækkelige hjemmel, se f.eks. stærkstrømslov § 12, sidste pkt. Spørgsmålet ses ikke at have været rejst i praksis.

2) Poul Meyer har dog i Juristen 1943.71–72 gengivet den nedenfor omhandlede kgl. resolution af 13.6.1787, som ikke iøvrigt foreligger trykt, men uden at anskue denne og specifikationsproblemet under synsvinklen administrativ kontrol.

regel om udtømmende prøvelse med ekspropriationserstatningsfastsættelsen i sig selv et vigtigt led i det samlede danske prøvelsessystem. På denne kontrol er hovedvægten lagt i fremstillingen. Domstolenes mere beskedne kontrolfunktion i ældre ret søges belyst i en bredere sammenhæng under B. I denne forbindelse beskrives retsudviklingen frem til grundloven af 1953 med fremhævelse af træk som formentlig er karakteristiske for en intensiveret domstolskontrol med administrative udmålingsskøn i almindelighed. Under C undersøges hvorledes domstolskontrollen udfolder sig i gældende ret, med vægten lagt på de procestekniske muligheder for en intensiv prøvelse.

Muligheden for en efterfølgende domstolskontrol -- og dennes indhold -- kan endvidere på forskellig måde påvirke taksationsprocessens udformning. Som nævnt er gennemførelsen af et konsekvent to-instanssystem med almindelig kompetence til at prøve præjudicielle retsspørgsmål influeret af ønsket om at undgå en overbelastning af domstolene.³⁾ Også spørgsmålet om alternativ erstatningsfastsættelse er antagelig påvirket af domstolskontrollens indhold.⁴⁾ Særligt må det fremhæves, at der er en nøje sammenhæng mellem spørgsmålet om taksationskendelsernes begrundelse, herunder dennes omfang, og domstolskontrollen. I nyere tid har det derfor ofte været kritiseret, specielt ud fra hensynet til ekspropriations muligheder og overvejelser med henblik på domstolskontrol, at taksationskendelser ikke skulle begrundes.⁵⁾ En regel om samtidig begrundelse er nu omsider indført med ekspropriationsproceslov § 17, stk. 4, jfr. § 19, stk. 4.

Netop spørgsmålet om begrundelsespligt viser klart vekselvirkningen mellem taksationsproces og domstolsproces. Det skal nedenfor belyses, i hvor høj grad domstolskontrollen i dansk ret har været henvist til at forlade sig på efterfølgende begrundelser, en praksis,

3) Smh. ovenfor p. 28 og 55.

4) Smh. ovenfor p. 68.

5) Smh. Poul Andersen U 1938 B. 266. Se iøvrigt Gorrisen U 1947 B. 265 og Drachmann Bentzon, TfR 1948.316. Poul Meyer p. 128 betegner taksationsprotokollerne som "et uigennemtrængeligt Vildnis af Tal" og Troels G. Jørgensen p. 234 anfører, at "egentlige detaljerede Oplysninger om Praksis overhovedet ikke foreligger. Af Taksationsprotokollerne fremgår i det væsentlige kun Forretningernes Resultat".

som har været drevet ud i det principielt betænkelige. Også andre hensyn end hensynet til domstolskontrollen kan naturligvis trække i retning af indførelse af begrundelsesregler, men disse spørgsmål skal ikke tages op til almindelig behandling i det følgende. Af særlig interesse ud fra en kontrolsynsvinkel er derimod spørgsmålet om, hvorledes centraladministrationen i den førnævnte fase af retsudviklingen overhovedet kunne gennemføre eller dog forsøge at gennemføre en kontrol med taksationerne. Dette kontrolhensyn kan udmærket tænkes at ligge bag datidens meget specificerede taksationer. Som hermed er antydnet, rejser spørgsmålet om begrundelsespligt således en problematik, der er fælles for den særlige administrative kontrol og domstolskontrollen.

Til spørgsmålet om begrundelsespligt i almindelighed se Poul Andersen p. 313–15, Nørgaard p. 152 ff. og betænkning nr. 657/1972 om begrundelse af forvaltningsafgørelser og administrativ rekurs m.v., især p. 31 ff. Med fremhævelse af begrundelsens betydning for præjudikatdannelsen og ligheden i de forskellige kommissioners afgørelser kritiseres i SOU 1948:4 p. 135–37 den med expropriationslagen af 1866 instituerede ordning, hvorefter expropriationsnämnd ikke måtte angive "skälen för beslutet". Det må dog i denne forbindelse tilføjes, at en egentlig selvjustits naturligt forudsætter, at taksationsafgørelser i et vist antal publiceres.

Ankeinstansens behov for specifikation af den i første instans fastsatte erstatning er i mange tilfælde ikke stort, smh. ovenfor p. 183.

A Kontrol med taksationerne udøvet af statskassen.

Ved de betydelige statslige vejanlægsarbejder i anden halvdel af 1700-tallet fulgtes det traditionelle mønster med vurdering ved af retten udmeldte mænd, idet taksationen dog foretoges i overværelse af vedkommende vejbetjent, som påså, at ingen skade inddroges, der ikke hidrørte fra vejarbejdet. Om sagens videre gang hedder det i rentekammerets forestilling til kgl. resolution af 13.6.1787, at "naar den holdte Forretning derpaa af Taxationsmændene er bleven endelig afhjemlet og Generalveikommissionen intet har fundet mod Forretningen at erindre, er i ethvert Tilfælde den taxerede Sum efter Deres Majestæts specielle allerhøjeste Resolution af den kongelige Kasse bleven udbetalt". Som heraf fremgår udøvede

VIII A

generalvejkommissionen⁶⁾) en vis kontrol med taksationerne, og den undså sig ikke for at søge en erstatning nedbragt, som den måtte anse for urimelig.

Se også om retstilstanden under den tidlige enevælde I efter note 6. Ved en gennemgang af "Copibog for Veisager" 1778–80 er der fundet to taksations-sager med afskrifter af taksationsforretningen henholdsvis nr. 156 (vejudvidelse over Korsør mark, hvorved 40 landmænd afstod mindre jordstykker), og nr. 193 (et stykke jord af Andreas Ollufsens vænge ved Nørreport, Køge). Erstatningsfastsættelsen skete i begge tilfælde ved 4 landvæsenskyndige mænd, udmeldt af henholdsvis Korsør og Køge magistrat og med en godtgørelse én gang for alle. I sidste tilfælde blev erstatningen antagelig sat urimeligt højt. Ejeren lod sig i al fald nøje med en mindre erstatning (160 rdl.). "Endskont jeg mener med Billighed at maatte godtgjøres den fulde Sum 230 Rdl. som forommeldte mig tilhørende Stykke Jord og Gærde er taxeret for . . . saa dog, for at vise min underdanige Føjelighed imod høje Vedkommende, vil jeg . . .".

Det må i denne forbindelse erindres, at det synspunkt som Stampe med styrke hævdede at "en Dom virkelig er en Lov", hvorfor den ikke behøvede approbation og ikke administrativt burde kunne kasseres, kun gjaldt for afgørelser, der henhørte under domstolene, se således Stampes erklæringer I p. 676, II p. 29 og III p. 406, smh. J. H. Deuntzer: Henrik Stampe (1891) p. 119. En sådan karakter har de selvstændige taksationsforretninger givetvis ikke haft. Uanset at den almindelige regel om afhjemling af syns- og skønsforretninger for retten har været gældende for ekspropriationstaksationerne på daværende tidspunkt, har denne forretning ikke haft juridiciel karakter. Om datidens afgrænsning af ordinære domstolsanliggender smh. J. H. Deuntzer l.c. p. 199 f. med henvisninger. For så vidt angår landvæsenskommissionsafgørelser i medfør af forordning af 23.4.1781 om jordfællesskabets ophævelse var der ligefrem institueret appeladgang til rentekammeret, jfr. § 32.

Generalvejkommissionens muligheder for at udøve kontrol med erstatningsfastsættelserne var imidlertid begrænsede, og dette danner den direkte baggrund for det forsøg på styring af erstatningsfastsættelsen, som skal omtales nedenfor. Det er endvidere nærliggende at antage, at også spørgsmålet om specifikation havde nøje sammenhæng med den omhandlede centrale kontrol med taksationerne.

6) Denne, som var nedsat i 1778, blev i 1808 ophævet og dens forretninger henlagt under rentekammeret, se de i Meddelelser fra Rentekammerarchivet udg. af Joh. Grundtvig (1877) p. 17 og 22 gængsne resolutioner af 7.1.1778 og 22.3.1808.

Kontrolproblemet træder klart frem i rentekammerets forestilling til den kgl. resolution af 13.6.1787. Det hedder i forestillingen nærmere: "Ved en Deel af de siden lang Tid saaledes indkomne Taxationsforretninger har Generalveikommisjonen, som af Kammeret i dets allerunderdanigste Forestillinger er blevet anmærket, fundet de taxerede Godtgjørelser at være overdrevne: – Men som Forretningerne forresten har været i lovlig Form saa har hidtil i de fleste Tilfælde intet til sammes Svækkelse kunnet foretages formedelst Mangel af bestemte Regler til Følge ved Taxationerne. Dette har givet Generalveikommisjonen Anledning til i vedlagte Skrivelse af 23de Februar f.A. at yttre det Ønske, at et Middel maatte kunne udfindes til at afværge den Skade, som ved slige arbitrære Taxationer foraarsages Deres Majestæts Kasse, uden dog derhos at fornærme Vedkommendes Eiendom og Brugsrettighed".

Med hensyn til fastsættelse af *arealerstatningen* ved jordafståelse til vejanlæg blev der ved kongelig resolution af 13.6.1787 givet nærmere forskrifter, der var baseret på særlige beregninger over udbyttet af sjællandsk landbrugsjord "af bedste Slags". Formålet med forskrifterne fremgår klart af resolutionens ordlyd, idet kongen allernådigst approberede "Vort Rentekammers Forslag til at forekomme alt for overdrevne Taxationer af den Skade og Afgang, der ved de nye Landeveies Anlæg her i Riget tilføies de til Veiene udseete eller paagrænsende Eiendomme . . .".⁷⁾

Dette bånd på taksationerne i form af en afkastningsberegning, som "ingensinde maa overskrides" ophævedes først ved rentekammerets cirkulære af 14.2.1835.⁸⁾ Allerede vejforordningen af 13.12.1793 § 16 indeholdt dog den udtrykkelige modifikation, at "ved Hovedgaards-, Kjøbstads og andre deslige frie Jorders Taxation, tillige Skatte- og Tiendefriheden, ligesom ogsaa ved Kjøbstæderne Produkternes større Værd, i Forhold til den lettere og fordeelagtigere Afsætning, bør komme i Betragtning". At regulativet i alle tilfælde ikke oprindeligt fandtes stridende mod det almindelige erstatningsprincip, smh. plakat af 31.7.1801, der hjemlede "billig og fuldkommen Erstatning", kan næppe være

7) Rentekammerets relations- og resolutionsprotokol år 1787, nr. 128, se nærmere Poul Meyer, Juristen 1943.71–72. Trykt i Fogtmans rescriptsamling er derimod retningslinjerne for erstatningsberegningen vedrørende landevejsanlæg på Fyn, smh. rentekammerskr. af 15.8.1795.

8) Se Algreen-Ussings rescriptsamling.

VIII A

tvivlsomt.⁹⁾ Plakat af 28.12.1809 om grundens afgivelse til kanal-anlæg udtaler, samtidig med at den henholder sig til plakaten af 1801, at godtgørelse for jorden "skal beregnes ifølge det af det kongelige Rentekammer bekendtgjorte Regulativ over de Jordes Taxation, som afgives til Landeveies Anlæg". På dette tidspunkt var regulativet dog netop justeret og smidiggjort i sin grundstruktur ved kgl. resolution af 12.8.1809.

Resolutionen, der er utrykt, findes i rentekammerets relations- og resolutionsprotokol år 1809, nr. 241. Den direkte foranledning til justeringen var, at man ved forestående hovedlandevejsanlæg i Århus og Viborg stifter havde behov for beregninger, der tog hensyn til de "locale Omstændigheder". I denne forbindelse nævnes også afståelser til trækvejen ved Gudenåen, smh. reskript af 12.6.1807. De to stiftslandinspektørers beregninger og overlandinspektør Ehlers' korrektioner hertil førte til et nettomiddeltal på 8 rigsdaler pr. tønde land agerjord efter takst 20, d.v.s. den almindeligt forekommende bonitet i Århus stift, et tal der – ikke uventet på baggrund af prisudviklingen – lå betydeligt over de ældre beregningers sjællandske og fynske middeltal, der endog var baseret på jord "af bedste Slags". Det for hele landet fælles udgangspunkt blev herefter, som det anføres i rentekammerets forestilling, at "Beregningerne over den Godtgørelse, Vedkommende skulle nyde, bør, for at dermed denne stedse kan staa i Forhold til Kornvarernes Værdie, i ethvert enkelt Tilfælde gøres efter de 10 næstforegaaende Aars Kapitelstaxter". Af beregningseksempler i det resolutionen ledsagende skema fremgår, at det årlige nettotab ved for bestandigt afgivne jorder kapitaliseredes med 25.

Et andet styringsmiddel var for hånden i hertugdømmerne, hvor en skattevurdering pr. td. land forelå.¹⁰⁾ Endnu så sent som i 1837 blev det for ekspropriationer til vejanlæg i hertugdømmerne bestemt at jordens ansættelse til "Grund- und Benutzungssteuer" udgjorde maksimum for jorderstatningen, jfr. forordning af 28.11.1837 for hertugdømmerne § 18. Ved Bekanntmachung af 18.5.1840 § 10 blev samme forordnings regler gjort anvendelige ved ekspropriation til jernbaneanlægget Altona-Kiel. Bestemmelsen

9) I forestillingen til resolution af 13.6.1787 bemærkes således, at den beregnede afkastning af 1 tønde agerland af bedste slags "virkelig er saa højt anslaaet, at vi ikke indsee, at nogen med Føie kan ansee sig brøsthouden ved saadan Godtgørelse".

10) I Danmark var bondejord ansat pr. td. hartkorn, og af denne var det umuligt at udlede, hvad hver td. land kunne være ansat til, smh. kommissarii bemærkninger Viborg Stændertidende 1844 sp. 530.

fremkaldte dog allerede ved sin fremsættelse kraftig kritik og forskellige modforslag, navnlig i Slesvig stænderforsamling.¹¹⁾

Om *ulempeerstatningen* var ikke fastsat nærmere regler i de foran nævnte kongelige resolutioner af 1787 og 1809.¹²⁾ Dette kan dog ikke betragtes som ensbetydende med, at der dermed har været frit slag for taksationsmændene. Den omhandlede administrative kontrol med erstatningsfastsættelsen måtte rimeligvis kræve, at taksationsforretningen indeholdt en komplet oversigt over dels det afståede areals karakter af agerjord, eng, skov m.v., dels hvilke momenter der var taget i betragtning ved erstatningen for ulemper, således at den samlede taksationssum var dokumenteret ved en specificeret udregning. Iøvrigt synes det klart, og det er vel hovedgrunden til den manglende omtale af ulempespørgsmålet, at der i selve afkastningskalkylen indgik momenter, som i dag vil figurere under *ulempeerstatningen*.

I forestillingen til resolutionen af 1809 fremhæves således af overlandinspektør Ehlers, at "ved at afgive et lidet Stykke Jord af en Lod, kan hverken Tienstefolkernes Antal, Kost og Løn eller Arbejdsdyrenes Antal og Underholdning formindskes, og nogle af de offentlige Byrder, som udredes i Forhold til Hartkornet, blive ogsaa de samme", hvorfor "Gødtgiørelsen for saadant afgivet Stykke Jord maae blive forholdsmæssig større, end den beholdne Fordeel af den hele Lod, alle Udgivter fradragne, kan antages for". Dette måtte der korrigeres for på afkastningskalkylens udgiftsside. Ligeledes ville "en Jordlods forud bestemte Grændser og Hegn i Almindelighed ikke blive kortere, fordi der midt over Lodden bortgaar et større eller mindre Stykke til Vei, men snarere større, hvorfor det vilde blive til Fornærmelse for Jordeieren fra den Fordeel, han rimelig kunde have af det afgivne Jordstykke, at afdrage noget for Hegnets Forkortning, hvilket dog i nogle af Beregningerne er antaget at være rigtigt".

Rentekammeret var i det væsentlige enigt med overlandinspektøren, men forment dog, at "Dyrkningsomkostningerne, efter hvad man nærmest med Rimelighed kan antage at de beløbe, kunne med et rundt Tal til Lettelse ved Beregningerne anslaaes til 1/3 Deel af Indtægten af Jorden".

11) Se Stændertidende 1836 p. 486 f. Kommissarius forsvarede reglen, se således p. 492: "Der ligger en Billighed deri, at Staten godtgør Aftrædelsen af Jorden efter samme Maalestok, hvorefter den af disse forlanger Bidrag til Statsyndgerne", ligesom han påpegede, at landsregeringen kunne dispensere, smh. forordningens § 18 d.

12) I vejforordningen af 1793 § 16 bemærkes dog, at der, udover for afstået areal, skal ydes erstatning "for den Skade, der ved Gruusgravning og Kjørsel, fornødent Veiarbejdet, tilføies deres Marker". Erstatningsfastsættelsen for ved omtales særskilt i forestillingen til resolutionen af 1809.

I alle tilfælde indskærpes et specificationskrav i rentekammerets cirkulære af 14.2.1835 i forbindelse med, at dette ophæver de ovennævnte beregningsregler som bindende for taksationsmændene. Herefter skal der dels "opgives den aarlige Indtægt af den afgivne Jord", når der er spørgsmål om erstatning for jord, som afgives for bestandig, dels skal enhver taksationsforretning vise "efter hvilken Beregning det endelige Resultat er udkommet".

At en vidtgående specification har været praksis inden for vejområdet omkring 1840 oplyses af Poul Meyer, Juristen 1943.73.

Men også taksationerne vedrørende de første baneanlæg her i landet fremtræder med en omhyggelig specification af ulempeerstatningen. Til illustration kan således nævnes fra Taxationscommissionens protokol, Jernbanen København-Roskilde p. 27 (Niels Hansen i Kraghave): "For forlænget Kommunikation ... 300 Rdl., for Overskjæring ... 150 Rdl., for den forstyrrede Drifts Inddeling ... 25 Rdl., for Anskaffelse og Vedligeholdelse af et Led ... 15 Rdl., for to Stenkister at sætte ... 10 Rdl., for et Vandsted at grave samt den dertil medgaaede Jord ... 6 Rdl."

De meget detaljerede regler i jernbaneforordningens §§ 11, 12 og 14, der i alle tilfælde for datiden i det store og hele har tilsigtet at give en udtømmende lovbestemt vejledning for alle eller dog for alle normalt forekommende landbrugsmæssige ulemper, kan tilsvarende ses som udtryk for det behov, der i datiden følte for en styring af taksationerne. Særlig udtalt er denne tendens i den tidligere omtalte forordning af 28.11.1837 for hertugdømmerne om ekspropriation til vejanlæg. I denne angives udførlige beregningsmetoder for opgørelsen af en række tabstyper,¹³⁾ og hvor dette åbenbart ikke har kunnet lade sig gøre, kræves en nøje specification af den pågældende ulempe.¹⁴⁾ Den specificerede erstatningsberegning, rubriceret efter et i loven nærmere angivet skema, indsendtes til "Unsere Schleswig-Holsteinische Regierung" og først efter dennes godkendelse (Genehmigung) af erstatningsberegningen kunne udbetaling finde sted.¹⁵⁾

13) Se således § 20 vedrørende udsæd og markafgrøder, frugttræer og enkelte træer.

14) Med hensyn til erstatning for ejendomsindskrænkning ("unverhältnismässig grosser Verlust an Grundstücken") bestemmes således, jfr. § 24: "Die dem Entschädigungsansätze zum Grunde liegende Schadenberechnung ist indessen in das Taxationsinstrument speciell aufzunehmen".

15) Smh. §§ 36 og 37.

Et særligt styringsmiddel var endelig at udstede tjenestebefalinger til ingeniørerne (vejimestrene), der skulle overvære vejtakstationsforretningerne.

I rentekammerskrivelse af 21.4.1840 til ingeniørkorpset, se Algreen-Ussings rescriptsamling, præciseres det således, at hegnsudgifter i tilfælde af gennemskæring af en landbrugsejendom kun skal erstattes, dersom ejendommen har været omgivet med lovligt hegn. Dette blev tilsyneladende effektivt lagt til grund i taksationspraksis, jfr. JU 1861.534. Overretten tog imidlertid afstand fra det pågældende synspunkt, idet rentekammerskrivelsen "ikke kan ophæve den Ret, der efter Lovgivningens almindelige Grundsætninger og navnlig Plac. 31te Juli 1801 og Grundlovens § 87, tilkommer en Grundeier til at fordrø Erstatning for det Tab, som han lider ved sin Eiendoms Afbenyttelse til offentligt Brug".

Som det vil fremgå af foranstående prægedes den skildrede fase af retsudviklingen af de offentlige kassers behov for at styre og kontrollere de vilkårlige taksationer. Der er samtidig ingen grund til at antage, at hensynet til ekspropriaten ifølge datidig opfattelse tilsagde en specifikation af erstatningen. Det må herved bemærkes, at erstatningsudmålingen ikke var genstand for domstolskontrol, smh. B, og omtaksationsinstitutet indebar en helt ny erstatningsfastsættelse, ingen efterprøvelse af den først foretagne taksation.¹⁶⁾ Hvad der derfor måtte interessere ekspropriaten var den samlede erstatningssum og ikke den måde, hvorpå denne var udregnet. Om lodsejerne overhovedet fik den specificerede udregning af erstatningen at se synes at være et åbent spørgsmål. Et sådant krav fremgår i alle tilfælde ikke af de omhandlede bestemmelser.¹⁷⁾

Det er et faktum, at den styring vedrørende arealerstatningen, som de kongelige resolutioner af 1787 og 1809 er udtryk for, kun var brugbar så længe der ikke var væsentlig tvivl om dens rigtighed. Da handelsværdien på jord ikke nødvendigvis bevægede sig i takt med beregningsgrundlaget og dette iøvrigt byggede på forenklinger, samt i stigende grad forældede driftsformer, måtte man, som det skete i 1835, ophæve de pågældende regler.¹⁸⁾ Jernbaneforord-

16) Smh. ovenfor p. 19.

17) Se herved noté 15 for så vidt angår hertugdømmene.

18) Der henvises i det pågældende cirkulære af 14.2.1835 blot til "de forskellige forandrede Forhold, som ere indtraadte, siden Schemata for Beregningen af Erstatning

ningen af 1845 § 11 fastslår da også kun, at arealerstatningen skal ansættes "pr. Tønde Land efter den Værdi, Jorder af lignende Beskaffenhed efter Tidens og Egnens Priser have i Handel og Vandel".

I Viborg Stændertidende 1844 sp. 530 udtaler kommissarius, at "det ikke (er) fundet hensigtsmæssigt at fastsætte et Maximum for den Værdi, hvortil en Tønde Land i Almindelighed maa ansættes". Han fremfører derpå en mere almindelig kritik af hidtil kendte beregningsgrundlag, som "hvis de ufravigelig skulde følges, meget ofte blive til Skade for en af Parterne". Den ovenfor omtalte maksimumsregel i forordningen af 28.11.1837, jfr. § 18, ophævedes for baneanlægs vedkommende ved forordning af 23.1.1846, smh. Ny Collegial-Tidende 1846 p. 124.

Derimod er det mere usikkert, hvad der er baggrunden for den senere udvikling i retning af mindre eller ingen specifikation af ulempeerstatningen. Jernbaneforordningen stiller ikke krav om specifikation med hensyn til de landbrugsmæssige ulemper, men som ovenfor nævnt var den tidligste praksis alligevel præget af en vidtgående specifikation. Allerede i forrige århundrede blev det imidlertid almindelig praksis kun at angive arealerstatningen pr. arealenhed + en post for de samlede ulemper.¹⁹⁾ Nogen nærmere undersøgelse af denne udvikling er her ikke foretaget, men det forekommer overvejende sandsynligt, at forklaringen i første række må søges i, at den centrale, administrative kontrol formentlig senest omkring midten af forrige århundrede er ophørt.

Hvad specielt angår det foran behandlede vigtige anlægsområde, hovedlandevidsudbygningen, bemærkes, at statskassen med forordningen af 29.9.1841 ganske enkelt ikke længere var engageret i disse

... blev approberede". I indstillingen fremhæves de "vigtige Forandringer og Forbedringer i Agerdyrkingens Tilstand", smh. rentekammerets relations- og resolutionsprotokol år 1834, nr. 412. Da dette forhold var underkastet "bestandig Forandring", mente rentekammeret, at "der kunde være Anledning til at anstille et Forsøg med, i nogle Aar at lade uvillige Mænd efter deres bedste Skjøn bestemme Størrelsen af den Erstatning . . . uden at de i saa Henseende skulde være bundne til de Regler, som i nye Schemata kunde foreskrives". At der var tale om en prøvetid, i indstillingen angivet til 3 år, fremgår også af cirkulærets "indtil videre".

19) Smh. note 5. Som Grundtvig bemærker, måtte udsagn om administrativ praksis derfor basere sig på adgangen til "personlig at følge nogle Kommissioners praktiske Virksomhed", TFR 1906.107.

anlægs bekostning, smh. nærmere forordningens §§ 15–19.²⁰⁾ Som en mere almindelig faktor af vigtighed i denne sammenhæng kan peges på indførelsen af de faste kommissioner, som indledes med jernbaneforordningen af 1845. Som det tidligere er omtalt, smh. I B 1, indførtes de faste kommissioner efter ønske fra eksproprianthold. Garantien for en rimelig og sikker erstatningsfastsættelse knyttedes hermed til det mere kvalificerede takserende personel. Samtidig er det ikke uvæsentligt – og ikke mindst gælder dette jernbaneforordningen, som blev lagt til grund ved senere statslige ekspropriationer – at centraladministrationen fik afgørende indflydelse på taksationsorganets sammensætning.

Se herved Viborg Stændertidende 1844 sp. 1205, hvor kommissarius anfører, at "Hovedgrunden" til at halvdelen af medlemmerne i henholdsvis ekspropriations- og taksationskommissionen skal vælges af rentekammeret er "den, at man ikke har troet at burde overlade Valget alene til en Autoritet, som maatte formodes, udelukkende eller dog fortrinsviis at ville see paa Grundeiernes Interesse". Hertil må føjes, at formanden for ekspropriationskommissionen, kommissarius, beskikkedes af kongen, og at rentekammeret endvidere udpegede opmanden i tilfælde af stemmelighed imellem taksationsmændene.

Interessant i denne forbindelse er motiverne til den i byreguleringsloven indførte mulighed for domstolsprøvelse, smh. Rt 1948/49 till. B sp. 1988: "Blandt andet under hensyn til at erstatningerne skal udredes af statskassen, har man fundet det rimeligt, at den lokale vurderingskommissions afgørelse skal kunne indbringes for domstolene". Som Max Sørensen bemærker, smh. U 1950 B. 293, er dette vel kun den "halve begrundelse", men når han kalder den "besynderlig", kan jeg ikke være enig heri.

Sideløbende med indførelsen af de faste kommissioner er det tænkeligt, at den retsopfattelse har sat sig igennem, at en central, administrativ kontrol med taksationernes rimelighed ikke blot var overflødig, men også utilstedelig. Der er ikke i jernbaneforordningen antydning af en sådan kontrol og spørgsmålet er overhovedet ikke berørt under udkastets behandling i stænderforsamlingerne, hvad dog kan have sammenhæng med, at der umiddelbart kun var tale om en ekspropriationslov til fordel for et privat selskab. I senere

20) Efter anlægget af jernbanernes hovedlinier mistede hovedlandevejene i det hele deres landstrafikale betydning og konsekvensen heraf var vejloven af 21.6.1867, hvorefter der for fremtiden kun skulle være to klasser af offentlige veje: landevejene og de offentlige biveje.

ministeriel praksis, på et tidspunkt hvor anlæg af jernbaner i det væsentlige var blevet en statsopgave, har ministeriel praksis gentagne gange givet klart udtryk for sin manglende kompetence til at optræde som kontrolinstans i taksationsprocessen.

Smh. således kammeradvokatens skr. af 22.12.1883 aftrykt i Fr. V. Petersen p. 515 og samme p. 210–11. Men allerede indenrigsministeriets skr. af 3.11.1860 (Algreen-Ussings rescriptsamling) tilkendegiver over for et amtsråd, der fandt en af uvildige mænd ansat erstatning for høj, at erstatningen er "endelig afgjort". Se også justitsministeriets udtalelse af 26.7.1907 i U 1911.909 og Bent Christensen p. 214 med note 5. Fra nyere praksis kan nævnes, at boligministeriet i F.O. 1971.105 (107) udtaler, at "vurderingskommissionen som "domstolsorgan" ikke er underlagt Boligministeriet forsåvidt angår behandlingen af erstatningssager rejst som følge af en byudviklingsplan". I F.O. 1971.134 (135) udtaler ministeriet for offentlige arbejder, at det "ikke kunne tage initiativ i sagen" vedrørende en klage over større ulemper end forudsat som følge af ekspropriationen.

Selv om det ligger klart, at et ministerium ikke kan udstede tjenestebefalinger vedrørende sagens udfald, se iøvrigt til spørgsmålet i almindelighed Bent Christensen p. 197 ff., især p. 203 og 207, har en betydelig styring dog kunnet udøves med de statslige taksationer retlige grundlag i kraft af den snævre kontakt mellem ministerium og kommissarius, smh. II B 2 b.

Hvad specielt klare sagsbehandlingsfejl angår, synes det at være ministeriet for offentlige arbejders opfattelse, at det kan pålægge kommissarius at foranledige sagen genoptaget, smh. herved den p. 180 f gengivne sag, hvor ministeriet "anmodede" kommissarius om "snarest muligt" at optage samtlige erstatningsspørgsmål "til normal behandling og beslutning". I et tilfælde, hvor en ekspropriationskommission, over for en fremmødt lejer havde afgjort sagen uden kendelse med at udtale, at "da der på ejendommen er lyst deklaration om delvis nedrivning, vil lejerens forhold i anledning af anlægget være anlægget uvedkommende", blev sagen senere optaget til kendelse, efter at ministeriet havde anmodet kommissarius om "snarest muligt" at foranledige afholdt møde i kommissionen til behandling af lejerens erstatningskrav, smh. udskrift af ekspropriationskommissionens forhandlingsprotokol 6.3.1969 p. 122 (Motorvej fra Sortedamssø til Vangede). Kommissionen udtalte imidlertid, at den stillede sig "ganske uforstående over for den indstilling, der har ligget til grund for ministeriets skrivelse", men da den måtte "medgive ministeriet, at en fastholden af kommissionens afvisning af sagen vil kunne berede lejerens vanskeligheder for en endelig afgørelse af erstatningssagen . . . vedtog kommissionen . . . at afsige kendelse vedrørende erstatningsspørgsmålet".

Kommissionens opfattelse er i overensstemmelse med Bent Christensen p. 216–17, hvorefter et ministerium i det højeste kan fremsætte en uforbindende udtalelse om sin opfattelse. I de omhandlede tilfælde af sagsbehandlingsfejl

finder jeg det dog både praktisk og ubetænkeligt, at ministeriet kan pålægge kommissarius at overholde lovens regler ligesom regler, der måtte blive udstedt i en forretningsorden, smh. ekspropriationsproceslov § 27, stk. 3. Se også finansministeriets – iøvrigt efter sin formulering mere vidtgående – udtalelse i F.O. 1959.135 (136), hvorefter ministeriet med hensyn til afgiftsvurderinger, der er behæftet med "retlige mangler" anså sig for "kompetent til at meddele vedkommende nævn pålæg om at foretage ny vurdering", en fremgangsmåde som ombudsmanden uden videre synes at have accepteret.

Endelig kan det have haft en vis indflydelse, at handelsværdisynspunktet er trængt frem som det ledende beregningsprincip. Ligesom handelsværdien havde sejret over den ældre afkastningsberegningsregel med hensyn til arealerstatningen, var det i forlængelse heraf naturligt at antage, at det der herudover skulle erstattes var den samlede nedgang i ejendommens handelsværdi. Dette indebar vel ikke, at de hidtil foretagne udregninger vedrørende de enkelte ulempe typer horte op, men disse udregninger blev nu kun mellem poster til støtte for det samlede skøn over værdinedgangen. Denne udvikling fra en mekanisk til en smidig erstatningsfastsættelse var utvivlsomt et fremskridt, der bedre stemte overens med den økonomiske værdilære.²¹⁾ Den herefter herskende affattelsesmåde med angivelse af erstatningen i runde poster, typisk en for arealerstatning og en for samlede ulemper kan imidlertid ikke tages som udtryk for, at kommissionernes arbejds metode radikalt blev ændret.

Taksationskommissionerne har derfor også i erklæringer til brug for den efterfølgende retssag om erstatningsfastsættelsen i talrige tilfælde kunnet uddybe erstatningskendelsen ved at angive en omhyggelig specifikation, se således med hensyn til landbrugsmæssige ulemper U 1967.101 (104), og til spørgsmålet i almindelighed F.O. 1965.24. En angivelse i kendelsen af de vigtigste poster i landbrugsulempeerstatningen ses kun ganske undtagelsesvis, smh. således TK 1.88 og 90.

Sammenfattende kan siges, at den foregående undersøgelse antagelig gør, at de meget specificerede taksationskendelser udsprang af særlige administrative kontrolbehov. I denne konklusion ligger et

21) Den flere gange i teksten omtalte forordning for hertugdømmerne prætenderede at give en udtømmende opregning af forekommende ulemper, der kunne begrunde erstatning. Se derimod jernbaneforordningens § 12, 2. pkt.: "I alle disse og andre Tilfælde . . .".

korrektiv til en lidt højstemt betragtning, som i datidens specificerede kendelser vil se enevælden bekræftet som et retssamfund.²²⁾ For denne traditionelle, domstolorienterede retssikkerhedssynsvinkel har ikke kunnet påvises holdepunkter.

B Domstolskontrollen i ældre ret.

Kongens beføjelser under enevælden herunder hans adgang til at forlange ejendom afstået i kraft af "dominium eminens", gik ikke så vidt, at han kunne gøre vilkårlige indgreb i "lands lov og ret", d.v.s. de rettigheder, borgerne besad i henhold til oprindeligt landskabslovene, gennem tiden bekræftet ved håndfæstningerne og endelig ved Chr. V's Danske Lov. Dette var antagelig forudsat ved kongelovens vedtagelse. Kongeloven byggede på Grotius's tanker, og der var navnlig ikke tale om, at den tillagde kongen en overejendomsret til riget med deraf følgende konfiskationsret.²³⁾ Kronens respekt for "velerhvervede rettigheder" ses da også mange gange bekræftet i praksis, smh. ovenfor A.²⁴⁾ Et helt andet spørgsmål er imidlertid, i hvilket omfang domstolene kunne udøve kontrol med myndighedsindgreb i ejendomsretten og med erstatningsfastsættelsen ved ekspropriation.

Med magtfordelingslærens fremtrængen i anden halvdel af 1700-tallet,²⁵⁾ styrkedes domstolenes position væsentligt, og en afgørende forudsætning for en udvikling i retning af legalitetskon-

22) Se således Poul Meyer, *Juristen* 1943.72–73.

23) Smh. J. Himmelstrup og J. Møller: *Danske forfatningslove 1665–1953* (1958) p. 13 og Knud Fabricius: *Kongeloven* (1920) p. 316.

24) Se iøvrigt I A 1, Abitz p. 98 og Poul Meyer, *Juristen* 1943.65 ff. Hos Stampe kan hentes flere eksempler herpå, smh. således "Stampes Erklæringer" Bd. VI p. 30 (9.7.1769). I den pågældende sag havde brand- og vandkommissionen i København anmodet om, at det måtte blive fastsat ved kgl. resolution, at den "uden nogen Hinder og Indsigelse af vedkommende Jordeiere" kunne lade grave og bortføre materialer som ler, grus og jord til dæmningernes reparation. Stampe, som blev fulgt af cancelliet, udtaler hertil: "At denne Rettighed, som er en ustridig Følge af Eiendomsret, skulde ham eller nogen anden Eier ved en Kongl. Resolution betages, det er noget, som jeg aldrig torde raade til, da Eiendomsret er og i alle vel indrettede Stater bør være en hellig Ting, om hvis Sikkerhed og Uforkrænkelighed aldrig nogen maae tvivle".

25) Som denne lære opfattedes i datidens Danmark, særligt med Stampe som eksponent.

trol med forvaltningen var dermed til stede.²⁶⁾ Grundlæggende arkivundersøgelser og studier af det 18. århundredes danske retspraksis med henblik herpå foreligger imidlertid ikke.²⁷⁾ Dette almindelige spørgsmål om kontrol med forvaltningen skal naturligvis ikke forfølges her. Det forekommer imidlertid usandsynligt, at specielt spørgsmålet om en afståelses lovlighed har kunnet indbringes for domstolene, da selve spørgsmålet om adgangen til ekspropriation, farvet som det var af principielle betænkeligheder og overvejelser med hensyn til, hvor langt statens magtbeføjelser var legitimerede i "dominium eminens", efter sagens natur må antages afgjort på højt sted. På dette punkt kan magistratsinstruksen²⁸⁾ af 1795 derfor næppe have betydet en bremse på udviklingen.

Ørsted, der som den eneste af enevældens forfattere ses at have udtalt sig herom, vender sig kategorisk imod en domstolskontrol med ekspropriationens lovlighed. Såvel en forudgående som en efterfølgende prøvelse ville medføre en "Lamhed i de Foranstaltninger, som det borgerlige Selskabs Formaal uomgængeligt fordrer", smh. A. S. Ørsted: Haandbog over den danske og norske Lovkyndighed VI (1835) p. 537.

Spørgsmålets statsretlige aspekter omtales ikke af Ørsted. Af den mere righoldige tyske statsretlige litteratur synes at fremgå, at der i 1700-tallet skete en nyformulering af statsbegrebet, der kunne legitimere en øget statslig indsats. Hidtil havde staten (kongen) været opretholderen af det bestående. Omend dette var en fiktion, gik udviklingen dog så langsomt, at grundlaget ikke blev draget i tvivl. Den nyere tids stat foretog imidlertid, i overensstemmelse med merkantilismens ideer, indgreb og reguleringer i hidtil ukendt omfang. Hermed skete også en omtydning af "dominium eminens" hvorefter dette fra kun at omfatte "statsnødret" nu udvidedes til at hjemle indgreb i velerhvervede rettigheder til fremme af almenvellet, smh. Erichsen l.c. p. 31–38 og 46. At denne formentlig almene problematik i sig selv har virket hæmmende for domstolskontrollen må forekomme sandsynligt. Medens en – i det praktiske

26) Se herom bl.a. Mathiassen, TfR 1965.46 ff. med henvisninger.

27) En undersøgelse med særligt henblik på forarbejderne til magistratsinstruksen af 1795 er foretaget af Hans Peter Pedersen, smh. dennes resumé Juristen 1962.235–37. Det pågældende tidsrum og første halvdel af det 19. århundrede, som for den offentlige rets vedkommende er ikke mindre forsømt, har været genstand for kildestudier i nyere tysk teori, se således Rüfner: Verwaltungsrechtsschutz in Preussen von 1749 bis 1842, Bonn (1962) og Erichsen: Verfassungs- und verwaltungsrechtsgeschichtliche Grundlagen der Lehre vom fehlerhaften belastenden Verwaltungsakt und seiner Aufhebung im Prozess, Frankfurt (1971).

28) Se hertil Poul Andersen p. 28–29 og 575–76.

retsliv dog højest ufuldkommen — domstolskontrol med fyrsternes brug af dominium eminens var mulig ved Reichskammergericht, smh. Erichsen l.c. p. 45, 52 og 76–77 må det antages, at kongen i dansk ret suverænt afgjorde, hvad den offentlige interesse forlangte.

Medens spørgsmålet om domstolskontrollen med indgrebs lovlighed fandt sin løsning i forhold til forvaltningen med gennemførelsen af grundloven af 1849, fik grundloven ingen umiddelbar betydning for problemet om domstolenes adgang til at tage spørgsmål vedrørende erstatningen under påkendelse, smh. nedenfor 1. En mærkbar udvikling i domstolskontrollen med erstatningsfastsættelsen sker derimod i tiden efter retsplejereformen og frem til grundloven af 1953, smh. 2.

1. Tiden før retsplejeloven.

Som en faktor af grundlæggende betydning for etablering af domstolskontrol med erstatningsspørgsmål i forbindelse med ekspropriation fremhæves i tysk ret den retlige klassificering af den tvungne afståelse som et køb og salg.²⁹⁾ Sælgeren har krav på betaling af købesummen og når ejeren, som må afstå sin ejendom til offentlig brug, bliver behandlet som sælger, kan hans krav på købesummen ikke betvivles.³⁰⁾ Selvom dette krav oprindeligt ikke kunne gøres gældende for domstolene, da den absolutistiske stat ikke kunne sagsøges, er ejeren dog forsynet med et stærkt argument, som tillader ham at forfølge sit krav udenretligt. Denne ufuldstændige retsbeskyttelse blev afbødet via det fra romerretten stammende fiskusbegreb. Ved siden af staten som bærer af højhedsmagt lod man fiskus, statskassen, fremstå som et selvstændigt retssubjekt. Da fiskus betragtedes som "privatmand", kunne

29) Se herved og til det følgende Frederick A. Mann: *Zur Geschichte des Enteignungsrechts i "Hundert Jahre Deutsches Rechtslebens"* (1960) Bd. II p. 291 ff., særligt p. 307–09.

30) Smh. også følgende udtalelse hos Montesquieu: "De l'Esprit des Lois", XXVI bog kap. XV: "Si le magistrat politique veut faire quelque édifice public, quelque nouveau chemin, il faut qu'il indemnise; le public est à cet égard, comme un particulier qui traite avec un particulier. C'est bien assez qu'il puisse contraindre un citoyen de lui vendre son héritage, et qu'il lui ôte ce grand privilège qu'il tient de la loi civile, de ne pouvoir être forcé d'aliéner son bien".

staten dermed i denne egenskab sagsøges ved de almindelige domstole. Dette gjaldt ikke blot i almindelige privatretlige tvister, men også tvister mellem stat og borger vedrørende skatter og afgifter, erstatning m.v. i det omfang, de kunne konstrueres som civilretlige forhold.³¹⁾ Specielt skal her fremhæves, at krav på købesummen, når ekspropriation konstrueredes som tvangskøb, nu kunne gøres gældende over for fiskus ved de almindelige domstole.

Tvangskøbsformuleringen er udbredt i 1700-tallets tyske landslovgivning, smh. Mann l.c. p. 309 f. og Georg Meyer: *Das Recht der Expropriation*, Leipzig (1868) p. 144. Se til illustration den prøjsiske Allgemeines Landrecht af 1791 I 11 § 4: "auch der Staat ist jemanden zum Verkauf zu zwingen nur alsdann berechtigt ...". Den herpå baserede tvangskøbsteori og specielt dennes slutninger med hensyn til erstatningsfastsættelsen m.v. var genstand for livlig diskussion i den ekspropriationsretlige litteratur mod slutningen af forrige århundrede, smh. også Ernberg: *Om expropriation som retsligt begrepp*, Lund (1903) p. 144–50 og foran II A 4 i.f. På dette tidspunkt havde konstruktionen, ligesom fiskusteorien som helhed, udspillet sin rolle som bærende forestilling for domstolskontrollen med forvaltningen, smh. Forsthoﬀ l.c. p. 112–13.

I hvilket omfang den ovenfor gengivne gængse opfattelse af fiskusteorien, som i første række kan føres tilbage til Otto Mayers forfatterskab, dækker opfattelsen i ældre teori og praksis er dog omstridt. For Preussens vedkommende hævder således Rūfner l.c. p. 172 ff., at fiskusbegrebet ganske vist "die Prozesspartnerschaft des Staates erleichterte", men at domstolenes kompetence, særligt i 1700-tallet, ikke var principielt begrænset til privatrettens område. "Gegen Handlungen landesherrlicher Beamter war nicht nur eine Entschädigungsklage, sondern auch und vor allem eine Abwehrklage, ähnlich der heutigen Anfechtungsklage möglich", fremhæves det. Derimod afskar den prøjsiske lovgivning fra 1800-tallets begyndelse i stigende grad adgangen til at rejse "Anfechtungsklagen".

Spor af denne såkaldte fiskusteori i den summariske danske teori, er der så vidt ses ikke. Som det er påvist af Bent Christensen blev der imidlertid på trods af det almindeligt holdte forbud i magistratsinstruksen af 1795 udøvet domstolskontrol med forvaltningsafgørelser på en række områder, f.eks. vedrørende told- og afgiftsspørgsmål.³²⁾ Praksis kan således i alle tilfælde på en række punkter siges at være i overensstemmelse med kernen i fiskusteorien, hvorefter de

31) Således Forsthoﬀ: *Lehrbuch des Verwaltungsrechts*, 10. opl. München 1973, p. 29 og 112.

32) Smh. "Højesteret 1661–1961" (1961) p. 357 ff.

retlige betingelser for pengekrav mellem borger og stat kunne afgøres ved domstolene. Det stemmer da også i resultatet hermed, når Ørsted om ekspropriationserstatningen udtaler, at "saadan Erstatning kan ingen retfærdig Lov nægte", og at spørgsmål der "ikke ligefrem kan afgøres ved en lovlig Taxationsforretning" naturligvis vil kunne afgøres ved rettergang.

Smh. A.S. Ørsted: Haandbog over den danske og norske Lovkyndighed VI (1835) p. 538. Dette stemmer også med tysk ret, smh. Erichsen l.c. p. 77 og 160 note 368.

Opfattelsen synes iøvrigt allerede at komme til udtryk hos Stampe, smh. den ovenfor i note 24 omtalte sag, hvor Stampe til en evt. gennemførelse af den foreslåede regel bemærker, "at Lands Lov og Ret og derved blev vedkommende Eier betaget, da det er rimeligt, at de naar saadant af dem blev paastaet, vilde henskyde sig under Lands Lov og Ret, og paastaae, at sagen burde afgøres ved Dommerens Kiendelse". Umiddelbart går udtalelsen alene på det spørgsmål, om en administrativ myndighed af egen magt kan trænge ind på den faste ejendom, når ejeren modsætter sig dette, men udtalelsen skal formentlig ses i sammenhæng med de derpå følgende erstatningsretlige overvejelser. Heraf fremgår, at kernen i sagen var, om der skulle betales erstatning. At materialetagning til veje kunne ske "uden at nogen taler derpaa, det kommer deraf, at Tingen ikke er af nogen Betydenhed, og at Eierne ikke finde noget kiendeligt Tab deraf", anfører Stampe. Men staten bør godtgøre tab, "som en privat Eier paastaaer og beviser sig at have ved det, at Staten benytter sig af hans Eiendom". Stampe slutter derfor med at udtale, at hvis ejeren påstår at lide tab, "da bør de (brand- og vandkommissionen) forenes med ham om en billig Erstatning derfor".

Som det også kommer til udtryk hos Ørsted³³⁾ var retsstillingen antagelig den, at hvor der i loven var regler om særlige taksationsforretninger, på daværende tidspunkt vurdering ved uvildige mænd, jfr. I A, henhørte selve erstatningsudmålingen under disse og var som sådan utilgængelig for domstolskontrol. En række retsspørgsmål som opstod i forbindelse med taksationen kunne imidlertid indbringes for domstolene.

33) Den ovenfor citerede udtalelse læses dog vistnok af Bent Christensen i "Højesteret 1661-1961" (1961) p. 359 som om domstolenes kompetence skulle være ganske afskåret, hvor der var hjemmel til afholdelse af en særlig taksationsforretning. Modsat lægger Abitz antagelig alt for meget ind i udtalelsen, når han opfatter de tilfælde, hvor domstolene umiddelbart fastsatte erstatningen, som "et interessant udtryk for, hvorledes retsudviklingen ofte går i ring", jfr. U 1962 B. 31. Se til begge spørgsmål nærmere nedenfor.

Smh. også Mandix: Haandbog i den danske Landvæsensret, 2. udg. (1813) II p. 215. I JU 1848.689 påstod en møllejer sig tilkendt erstatning, fordi en ved jernbanen anbragt jordvold forhindrede vindens fri adgang til møllen. Taksationskommissionen havde antaget, at der under hensyn til "Møllens Beliggenhed, Jernbanens Høide og de øvrige forhaanden værende Omstændigheder" ikke kunne tilkendes nogen erstatning. Afgørelsen hvilede således på en ren bevisbedømmelse, og retten afviste sagen. I senere praksis har domstolene i lignende tilfælde anvendt frifindelsesformen, smh. U 1888.272. Når taksationskommissionen her ikke havde fundet brandfaren forøget, kunne der ikke blive tale om erstatning for en forhøjelse af brandforsikringspræmien.

Retsspørgsmål i forbindelse med taksationsforretningen ses ikke at have foreligget i nogen trykt dom fra tiden før grundloven af 1849. Alligevel kan det fra praksis sluttet, at en sådan prøvelsesadgang i princippet må have været til stede, smh. straks nedenfor.

Såfremt administrationen overhovedet nægtede eksistensen af en ret til erstatning, kunne domstolene tage stilling hertil,³⁴⁾ og i bekræftende fald lade fastsætte erstatning under samme sag, nemlig ved på sædvanlig vis at udmelde mænd til at fastsætte det nærmere beløb i penge. Formelt blev taksationen derved en del af den derpå afsagte dom, men nok så afgørende for erstatningsfastsættelsen var det, at domstolene udstak retningslinierne for den pågældende taksation, idet de ved et skønstema fastlagde, hvilke tab der skulle ydes erstatning for.

Se herved højesterets dom af 8.2.1849, Schlegels Samling 1846/56 p. 210, om erstatning i forbindelse med afslag på at genopføre en nedbrændt stubmølle for mistet brugsret og næringstab, derimod ikke for afholdte positive udgifter ved møllens nedbrydning.

I JU 1851.129 tages stilling til om der haves krav på erstatning for vandtab, som pramfarten forvoldte en vandmølle. Kanalejerens anbringende, at plakat af 28.12.1809 og hovedbestemmelsen, plakat af 31.7.1801, kun omtalte erstatning "for Grundes og Eiendommens Afstaaelse" fik ikke medhold, idet "ialtfald sammes Analogi (findes) nødvendigen at medføre Forpligtelse for Kanaleieren til at erstatte Møllens Eier det ham derved paaførte Tab . . ." (136-37).

En ordning, der i princippet svarer til den almindelige fremgangsmåde i civilprocessen, genfindes i den efter jernbaneforordningen gennemførte kompetencefordeling, smh. II B 1 a.

Nogen ændring for så vidt angår domstolskontrollen med erstatningsfastsættelsen særligt ud fra den nu instituerede domstols-

34) Smh. også Stampes ovenfor gengivne opfattelse.

kontrol med "øvrighedsmyndighedens grænser" skete der ikke med grundloven af 1849. Erstatningsberegningen forblev et ikke-judicielt område, hvad der var ganske naturligt, i betragtning af, at domstolene ej heller inden for civilprocessens område selvstændigt kunne tage stilling til erstatningens fastsættelse, men i reglen måtte henvise denne til fastsættelse ved "uvildige mænd". Her gjaldt det, at såfremt en part var utilfreds med den herunder fastsatte erstatnings rigtighed, var optagelse af overskøn den eneste mulighed for korrektion.³⁵⁾ Derimod måtte skønsforretningen annulleres af retten, såfremt den led af formelle mangler, såsom inhabilitet hos taksationsmændene, manglende høring af parterne m.v. Rettens kontrol gik imidlertid også og navnlig på, om taksationsmændene havde forsømt noget eller iøvrigt båret sig urigtigt ad.³⁶⁾

Samme struktur havde kontrollen med de særlige taksationsforretninger ved ekspropriation. Uden at der er tvist om domstolenes kompetence er der flere gange i de allertidligste afgørelser efter 1849 taget stilling til om visse typer af tab kunne danne grundlag for erstatning.

Smh. HRT 1858/59.729 om tab af indtægt fra et i forbindelse med ekspropriation overflødiggjort broanlæg, JU 1861.534 hegnsudgift og niveauændring, HRT 1864/65.136 rørsvær i Gudenåen, og fra senere praksis f.eks. U 1914.21 H, U 1926.331 H, U 1937.283 H og U 1939.662 Ø. Specielt til spørgsmålet om dækning af omkostninger ved taksation smh. ovenfor p. 294 og 301.

Domstolene har endvidere ofte måttet tage stilling til, om der i forbindelse med et anlæg overhovedet er sket indgreb i en ret, et spørgsmål som lader sig særligt let udskille, hvor der fra en ejendom slet ikke er afstået areal til anlægget, og som derfor regelmæssigt ses indbragt uden forudgående taksationsforretning. Se således Schlegels Samling 1846/56 p. 604 (højesteretsdom af 16.6.1854) om aflægning af kommunen tilhørende vej, smh. endvidere U 1870.322 og 1876.941; JU 1869.702 om baneoverkørsels nedlæggelse, U 1883.328 om et areal var tidligere vejareal og U 1908.29 om privat vejs overgang til offentlig vej.

Hvor den nærmere grænse for domstolskontrollen gik, voldte tilsyneladende ingen særlig tvivl i ældre teori. Uden at underkaste

35) Smh. Nellesmann: Den ordinære civile Procesmaade, 4. udg. (1892) p. 631. Se det tilsvarende mønster ved taksation I A 3 a.

36) Nellesmann l.c. p. 622 f. og 626 ff.

praksis nogen analyse, men så vidt ses ganske dækkende, anfører Fr. V. Petersen således, at "Spørgsmaalet om Udmaalingen af Erstatningen kan ikke indbringes for Domstolene", i modsætning til spørgsmålet om, "hvilke Omstændigheder" der giver krav på erstatning.³⁷⁾ Troels G. Jørgensen konstaterer blot, at domstolene "i Modsætning til hvad der ellers gælder som Princip i moderne Ekspropriationslovgivning ... er afskaarne fra Indflydelse paa Erstatningsprincippernes nærmere Udformning".³⁸⁾

2. Retsudviklingen efter retsplejeloven.

Med retsplejelovens ikrafttræden i 1919 styrkedes domstolenes stilling på afgørende måde i de almindelige søgsmål om erstatning, idet syn og skøn herefter alene skulle tjene som bevismiddel for retten, som selv skulle træffe afgørelse om erstatningens størrelse. Dette forhold måtte rimeligvis på længere sigt blive af betydning for domstolsprøvelsen også i de tilfælde, hvor der forud var foretaget taksation, da et af de traditionelle argumenter for en begrænset domstolskontrol var domstolenes almindelige ukyndighed på vurderingsfeltet.

En anden hindring lå imidlertid i den juridiske teoris tilbøjelighed til i taksationen at se en skønsmæssig akt, som måtte behandles ud fra den almindelige forvaltningsretlige problematik om domstolskontrollen med det frie skøn.³⁹⁾ Man tog herved øjensynligt sit udgangspunkt i de faste kommissioner. Det spørgsmål drøftes overhovedet ikke, om dansk rets almindelige princip om fastsættelse af ekspropriationserstatning ved af retten udmeldte uvildige mænd, omend i praksis af aftagende betydning, med nogen rimelighed kunne danne grundlag for en forvaltningsretlig problemstilling.

Den gradvise udvikling i domstolskontrollen kan skildres på to

37) L.c. p. 232, smh. 243-45.

38) L.c. p. 234.

39) Smh. Troels G. Jørgensen: Administrativ Skadetaksation som Genstand for Domstolsprøvelse, U 1926 B. 149 ff. Der tales p. 160 om den "forretningsmæssige Del af Erstatningsberegningen". For den "Vælgen og Vragen mellem forskellige Muligheder, hvorom her kan være Tale, kan der kun gives almindelig holdte Instruktioner af en Ret, ikke en i Enkeltheder gaaende Anvisning".

måder. Man kan hæfte sig ved dels at grænsedragningen for de spørgsmål, som retten kan påkende i forbindelse med erstatningsfastsættelsen søges formuleret på en ny måde (1), dels at domstolene i højere grad interesserer sig for den enkelte sags faktum, hvad der giver sig udtryk i de processuelle skridt med henblik på sagens oplysning, som den tillader (2). Det er klart, at de angivne momenter i praksis indgår i en stadig vekselvirkning.⁴⁰⁾

(1) I en grundlæggende artikel i ugeskriftet af 1926 fremhæver Troels G. Jørgensen, at det er en domstolsopgave at fastslå, hvori tabet består, "det er nemlig dette, der udgør den juridiske Side af Erstatningsberegningen".⁴¹⁾ Herunder falder også det spørgsmål, om salgsværdi eller brugsværdi skal lægges til grund ved erstatningsfastsættelsen. Det er åbenbart, at der ikke hermed var foretaget nogen særlig nøjagtig fastlæggelse af domstolskontrollens udstrækning.⁴²⁾ At domstolskontrollen imidlertid udvidedes og efterhånden fik karakter af en bedømmelse af erstatningsfastsættelsens rimelighed, kommer bedst til udtryk i den velkendte afgørelse fra 1947, hvor højesteret fastslog, at et landbrugsmæssigt dyrket areal, skulle erstattes som udstykningsjord.⁴³⁾

En tilsvarende udvikling kan konstateres i andre retssystemer der ligesom det danske byggede på den model, at domstolene kun kunne kassere en afgørelse, såfremt den hvilede på "fejl".⁴⁴⁾ Af måske underordnet betydning i denne sammenhæng er det, om

40) Se om den helt parallelle problemstilling ved f.eks. værdiansættelse af pantebreve U 1968.227 H, der accepterer syn og skøn mod skattedepartementets protest, smh. Spleth U 1971 B. 71, hvorefter højesteret herved "formentlig (må) antages at have taget afstand fra den tanke, at en efterprøvelse af skønnet måtte anses udelukket".

41) U 1926 B. 160.

42) I Festskrift til Vinding Kruse (1940) p. 229 erkender Troels G. Jørgensen da også at grænsen for domstolskontrollen er flydende og bedst fastlægges negativt.

43) U 1947.721 H. I en kommentar anfører Drachmann Bentzon, TfR 1948.317, at den traditionelt anførte grundsætning "trænger derfor til at suppleres med en Regel om, at Domstolene ogsaa kan skride ind, naar Resultatet klart viser, at Erstatningen er for lav". Og det tilføjes, at det "formentlig (er) dette der i første Række har virket motiverende for Flertallet i Højesteret ...".

44) Om norsk domspraksis, se Alten p. 53 ff. vedrørende anke på grund af "fejl i saksbehandlingen eller i retsanvendelsen", jfr. gældende skønsslov § 38, stk. 1. Herudover kan skønnet dog "likesom etter vår eldre process oppheves, hvis

argumentationen tog sit udgangspunkt i, at der ved urimelige afgørelser forelå en formalitetsfejl såsom utilstrækkelig sagsbehandling eller lignende. I virkeligheden var det selve udmålingen af erstatningen som nu tildrog sig domstolenes opmærksomhed. Samme problematik illustreres iøvrigt af det i den almindelige forvaltningsret ofte påpegede forhold, at sagsbehandlingsfejl ikke antages at skulle medføre ugyldighed, medmindre fejls konkrete væsentlighed er antageliggjort.⁴⁵⁾

(2) I den foran nævnte artikel bemærkede Troels G. Jørgensen, at det måtte være "en Pligt for dem, der har udført Taksationen, at gøre rede under *Vidneansvar* (min udhævelse) for de Forudsætninger angaaende Erstatningens Formaal, hvorfra de er gaaet ud".⁴⁶⁾ Denne korte bemærkning rummer i virkeligheden den ende som parter og domstole måtte have fat i for at kunne udbygge domstolskontrollen med erstatningsfastsættelsen. Anvisningen pegede på en løsning, som kunne være et substitut for den manglende begrundelse af taksationskendelserne.

Når taksatorerne måtte finde sig i at blive indkaldt som vidner for retten, kunne de lige så godt efterfølgende besvare en forespørgsel om, hvad de havde taget hensyn til ved erstatningsfastsættelsen. Samtidig var grundlaget således skabt for *indhentning af erklæringer*

ankedomstolen finner det så åpenbart urimelig og vilkårlig at det ikke kan anses for et forsvarlig skjønn". Se ligeledes Schjødt p. 227–228.

At skjønnslovens ordning rummer en risiko for forvridding af domstolsprocessen, idet man er misfornøjet med selve skønnet, men anker over sagsbehandling eller retsanvendelse, for at få det ophævet, medgives af Ot. prp. nr. 18 (1971–72) p. 15, smh. p. 10, uden at dette dog antages at rumme noget afgørende argument for at bibeholde overskønnet. Derimod er lagmannsretten ved samme revision af skjønnsordningen blevet indsat som første ankeinstans i skønssager, hvad der navnlig er begrundet i hensynet til umiddelbar bevisførelse, smh. også Heibergs karakteristik af højesterets vanskelige prøvelsessituation, LoR 1964.33, hvorefter det ofte er umuligt for ankedomstolen at danne sig en mening om de omhandlede fejl ved skønnet "uten å ha sett forholdene på stedet". Se iøvrigt innstilling om skjønnsordningen m.v. af 12.6.1969 p. 61–66.

45) Smh. senest U 1971.126 H med kommentar af Høytrup U 1971 B. 245 f. Til den almindelige forvaltningsretlige problemstilling nærmere Krarup U 1963 B. 70 ff. og Nørgaard p. 181 ff.

46) U 1926 B. 161.

ra taksationsorganerne, en fremgangsmåde som med domstolenes ulde velsignelse fik almindelig udbredelse. Første gang fremgangsnåden synes at have manifesteret sig er i lensafløsningssagen fra 1930, hvor der på højesterets foranledning blev indhentet en nærmere udtalelse fra overskyldrådet om grundlaget for dets vurdering.⁴⁷⁾ Nogle år senere kan højesteret ligefrem bebrejde en ekspropriant, som havde påstået erstatningen nedsat på grund af fejl, at det "ikke ved indhentede nærmere Oplysninger eller ved en foreløbig Udtalelse af Taksationskommissionen (er) gjort antageligt, at Kommissionen der har foretaget Besigtigelse af Ejendommen, vilde have tillagt dette Forhold Betydning . . .".⁴⁸⁾

Viljen til øget domstolskontrol med erstatningsfastsættelsen gav sig endelig udslag i brugen af *syn og skøn*, omend disse var mindre markante.⁴⁹⁾ Det var en betingelse for optagelse af syn og skøn, at det af sagsøgeren blev gjort gældende, at erstatningen var fastsat på urigtigt grundlag. Blev det alene gjort gældende, at den tillagte erstatning måtte betegnes som urimeligt lav, kunne begæringen ikke tages tilfølge, idet formålet da "udelukkende er at fremskaffe Grundlag for en Ændring i den rent forretningsmæssige, teknisk-økonomiske Vurdering af de paaførte Ulemper".⁵⁰⁾ Sondringens formentlig store elasticitet ses ikke gjort til genstand for nærmere prøvelse i praksis. I det omfang syn og skøn blev optaget ville domstolene imidlertid normalt få det tilstrækkelige grundlag for selv at kunne udmåle en passende erstatning.⁵¹⁾ Disse muligheder stod domstolene iøvrigt ikke fremmede overfor at udnytte, hvor det

47) U 1930.965 H. Også i U 1935.282 H, U 1939.662 Ø, U 1943.798 H, U 1948.23 H, VLT 1953.121 indhentes erklæring, undertiden kombineret med vidneforklaringer, smh. U 1935.282 H (kommissionens sagkyndige) og VLT 1953.121 (tre medlemmer af kommissionen). Vidneforklaringer alene forekommer i U 1945.528 H (formanden) og U 1947.721 H (tre medlemmer samt landinspektøren).

48) U 1939.1038 H.

49) U 1940.330 H med hensyn til det første syn og skøn.

50) U 1940.330 H. Resultatet kunne lige så vel være nået med en henvisning til at det nye skøn som vedrørende det samme forhold som det først optagne skøn måtte anses som overflødigt, smh. følgende note.

51) Jfr. den i U 1940.330 H nedlagte påstand. I virkeligheden vedrørte også det første skøn erstatningens udmåling, da taksationskommissionen, som den efterfølgende erklærede, allerede havde taget de pågældende forhold i betragtning.

kunne omtvistes om en foretaget taksation hvilede på et ekspropriationsretligt grundlag, smh. nedenfor.

Såfremt en taksationskendelse fandtes at lide af fejl var *hjemvisning* dog fortsat den helt almindelige regel i praksis. De nedlagte påstande gav iøvrigt oftest ikke anden mulighed. Var erstatningen fastsat ved en taksationskommission bestående helt eller delvis af faste medlemmer måtte taksation på det nye vurderingsgrundlag foretages af samme kommission på ny.⁵²⁾ I de tilfælde, hvor erstatningen var fastsat af uvildige mænd, var der i alt fald hvis disses uhildethed kunne drages i tvivl, anledning til at udmelde nye mænd.⁵³⁾ Undertiden søgtes eventuelle tvivlsspørgsmål herom ligefrem afgjort under hovedsagen.⁵⁴⁾ Ved de faste kommissioner var der imidlertid på grund af den manglende mulighed for substitution et alvorligt uvildighedsproblem. En domstolskontrol med erstatningsfastsættelsen var naturligvis af begrænset betydning, hvis det måtte befrygtes, at kommissionerne kun med uvilje ville korrigere den oprindelige erstatningsfastsættelse.⁵⁵⁾ For dette tilfældes skyld pegedes i teorien på den mulighed, at sagen på ny kunne indbringes for domstolene, der da eventuelt på grundlag af optaget syn og skøn, selvstændigt kunne fastsætte erstatningen, men der er ikke eksempler på, at dette er blevet forsøgt i praksis.⁵⁶⁾

Det skal afslutningsvis pointeres, at den foregående fremstilling udelukkende har omhandlet kontrollen med taksationerne. Hvor loven ikke har institueret en særlig uvildig instans til at fastsætte erstatningerne, har hverken egnethedssynspunktet eller den særlige skønslære kunnet stille sig i vejen for den på det givne tidspunkt normale domstolsfunktion, hvorefter domstolene, eventuelt efter

52) Se også U 1951.218 Ø. Når Poul Meyer p. 139 hævder, at den af ham anførte retspraksis ikke hjemviste til taksationskommissionen, men i stedet bestemte, at erstatningen skulle fastsættes af uvildige mænd, er det overset, at de underkendte afgørelser netop var truffet af uvildige mænd.

53) Akkurat som ved vanlig optagelse af syn og skøn, se således U 1934.957 V og U 1971.718 Ø.

54) F.eks. U 1945.399 Ø.

55) Til uvildighedsproblemet også foran p. 25.

56) Smh. Troels G. Jørgensen i Festskrift til Vinding Kruse (1940) p. 224. Et sådant forsøg havde været nærliggende i den af Gorrissen kritiserede afgørelse, se U 1947 B. 268, og hertil Max Sørensen U 1950 B. 291, samt Krarup p. 376.

optaget syn og skøn, selv har skullet træffe afgørelse om erstatningen.

Smh. allerede den under 1 omtalte stubmøllesag, Schlegels Samling 1846/56 p. 210 og senest håndskriftsagen U 1971.299 H. Om tilfælde, hvor loven udtrykkeligt lader spørgsmålet om erstatningspligt stå åbent, se I A 2 i.f.

Under den ovenfor angivne synsvinkel er det efter min opfattelse også naturligt at betragte mælkeerstatningssagerne, hvor domstolene selv har udmålt erstatningen i tilfælde af undladt høring, smh. U 1943.769 H og U 1944.320 H, og ligeledes tog stilling til, om det af en kommunalbestyrelse fastsatte vederlag for en mælkeforretning var rimeligt, smh. U 1948.390 H. Hjemvisning til kommunalbestyrelsen, som selv var part i sagen, må forekomme uantagelig, og påstand herom ses da heller ikke at have foreligget. At den af domstolene i de to førstnævnte afgørelser anvendte begrundelse, der sammenkædede erstatningskravet med den begåede formelle fejl, smh. Nørgaard p. 200, er utilfredsstillende, påpeges med rette af Poul Andersen U 1948 B. 57 og Max Sørensen U 1950 B. 292. Et uheldigt udslag synes domsformuleringen at have givet sig i VLT 1947.328, hvor landsretten anser krav på ændring "i det under lovlige Former fastsatte Erstatningsbeløb" for udelukket.

Det må endvidere bemærkes, at den nærmere afgrænsning af taksationsorganernes vurderingsopgaver, d.v.s. deres kompetence, selvsagt må tildrage sig en særlig opmærksomhed, når den betragtes som afgørende for domstolskontrollens nærmere omfang, herunder hjemvisningsspørgsmålet. Såfremt en vejmyndighed bemægtiger sig grus m.v. uden som foreskrevet at give lodsejeren varsling herom, har højesteret således antaget, at den uden videre kunne fastsætte en erstatning for det lidte tab.⁵⁷⁾ I en sag, hvor spørgsmålet var, om der var hjemmel til at gennemføre skydeøvelser på Amager, og hvor landsretten antog, at dette ikke var tilfældet, mente retten sig herefter kompetent til at fastsætte en eventuel erstatning.⁵⁸⁾ Det afgørende i de anførte situationer er, at kravene har kunnet rejses på et almindeligt erstatningsretligt grundlag, idet der foreligger et retsstridigt forhold.⁵⁹⁾

57) U 1937.790 H.

58) U 1911.789 H. I U 1913.954 H antog landsretten, at en nedgravning af et dige m.v. ikke havde haft hjemmel i gangstilovent af 4.7.1850. Den fastsatte herpå en erstatning på 50 kr. og retableringspligt under daglig mulkt.

59) I U 1939.1038 forsøgte kommunen sig med en påstand om erstatning (tilbagebetaling) under henvisning til ekspropriations retsstridige fortielser under taksationen, men landsretten fandt at den derved, i strid med lovens kompetenceordning, i realiteten "vilde komme til at bestemme Størrelsen af Afstaaelsessummen".

Som der nærmere er redegjort for under II C 1 a vil endelig ikke mindst skader, der hidrører fra driften af et anlæg, kunne indbringes for domstolene på naboretligt grundlag.

En interessant problemstilling forelå i U 1933.644 H, hvor højesteret undlod at hjemvise, da tilkendelse af erstatning også kunne støttes på naborettens grundsætninger, se ovenfor p. 76. Se også U 1936.1148 Ø, hvor staten endog påstod hjemvisning.

I U 1937.283 H foretog landsretten besigtigelse for at bedømme en vejhævnings betydning for den eksproprierede ejendoms drift. Dette må dog ikke tages som udtryk for, at en så omfattende bevisførelse nu lod sig realisere vedrørende erstatningsfastsættelsen i almindelighed. Sagen er meget speciel, idet hovedproblemet angik selve kravets grundlag. Når landsretten antog, at "Ulemperne . . . ikke (var) af saadan Betydning, at Sagsøgeren har Krav paa Erstatning", er dermed også angivet, at retten med sagsøgte opfattede spørgsmålet som et rent naboretligt problem, smh. Stig Rode, Tidsskrift for Opmaalings- og Matrikulsvæsen, 1935/37 p. 445-47. Se iøvrigt om domstolenes adgang til at foretage besigtigelse nedenfor ved note 71.

C Selvstændig beløbsudmåling.

Ved gennemførelsen af grundloven af 1953 § 73, stk. 3, hvorefter "ethvert spørgsmål om . . . erstatningens størrelse kan indbringes for domstolene", forceredes den foran beskrevne udvikling i retspraksis. Bestemmelsen antages helt almindeligt at sikre domstolene en "tilbundsgående prøvelse"⁶⁰⁾ hvori navnlig ligger, at domstolene nu "selv kan og skal fastsætte den Erstatning, som de finder rigtig".⁶¹⁾ Den før 1953 almindeligt gældende sanktion, annulation og *hjemvisning* til fornyet taksation, ses overhovedet ikke anvendt i retspraksis efter 1953. Hjemvisning vil dog kunne tænkes at forekomme i tilfælde af grovere formalitetsmangler, såsom speciel inhabilitet og tilsidesættelse af høringsregler.⁶²⁾ En medvirkende

60) Se Krarup p. 369 med henvisninger.

61) Poul Andersen, Statsret p. 793.

62) Man kan også tænke sig, at sagsøgeren, hvor mangelen foreligger ved overtaksation, i nedsættelsestilfælde vil påstå, at den mangelfri taksationskommissionskendelse i stedet må være gældende, smh. U 1968.850 Ø. Højesteret har dog i U 1971.126 H taget afstand fra en sådan løsning pr. automatik. På samme linie ligger Poul Andersens afstandtagen fra landsrettens dom i U 1961.558, hvor retten udtalte at den "mätte

VIII C

årsag til, at disse tilfælde ikke figurerer i retspraksis, kan være den, at et ønske om en fornyet administrativ behandling af erstatningen netop vil kunne opnås ved, at sagen ganske enkelt genoptages af den pågældende kommission.

Hjemvisning til taksationskommissioner har derimod fundet sted i nogle tilfælde, hvor der ved overtaksationen er gjort indsigelse imod sagens behandling i første instans, se således TK 2.34 om inhabilitet og 3.15 om offentlighed.

Med hensyn til den p. 180 f omtalte sag, hvor regler om delegation og brug af kendelsesform var overtrådt, afviste taksationskommissionen for Sjælland ex officio at behandle de indbragte sager, da den ikke havde hjemmel i ekspropriationsproceslov § 19, jfr. § 17, til at "påkende erstatningsspørgsmål, som ikke er afgjort ved kendelse af en ekspropriationskommission". Herefter anmodede ministeriet ved skrivelse af 7.2.1969 kommissarius om en genoptagelse af alle sager, som ikke var forligsmæssigt afgjort.

Såfremt et nyt punkt kom frem ved domstolsbehandlingen, og dette i særlig grad kunne bebrejdes ekspropriaten, ville domstolene efter de før 1953 gældende regler ikke anvende annulationssanktionen, idet der da ikke kunne hævdes at foreligge nogen "fejl" fra taksationskommissionens side.⁶³⁾ En sådan principiel begrænsning med hensyn til adgangen til at fremføre nye punkter i sagen, nova, består ikke længere.⁶⁴⁾ Såfremt den administrative erstatningsfastsættelse i sin helhed ikke har fundet sted, f.eks. fordi kommissionen urigtigt har ment, at der ikke bestod en ret til erstatning, må det antages, at der vil kunne finde hjemvisning sted, men normalt vil

henholde sig til det afgivne skøn" da det ikke af taksationskendelsen fremgik, til hvilket beløb grundenes værdi var ansat, en begrundelse, der ikke genfindes i højesteretsdommen, smh. Juristen 1969.111. Derimod er det vel rimeligt at anse afgørelsen for mindre beviskraftig over for et senere optaget syn og skøn. At begåede formelle fejl mere almindeligt tillægges betydning for den bevismæssige vurdering fremgår særlig klart af U 1971.830 V. Til bevisproblematikken også Krarup U 1963 B 77.

63) Se om tidligere praksis foran p. 192.

64) Smh. p. 192 note 103. Dette er som bekendt ikke engang uden videre tilfældet i retsplejen, jfr. rpl. § 407 og Tvistemål p. 335-36. Så meget mere må det gælde ved en sagsbehandling, der dels er formløs, dels i omfattende grad overlader det til kommissionen at lægge grundlaget for vurderingen.

65) Smh. U 1961.337 H, hvor landsretten følger den subsidære påstand "idet den første fastsættelse af størrelsen af den sagsøgeren tilkommende erstatning findes at burde foretages af taksationskommissionen".

dette vel kun finde sted, hvis der nedlægges påstand herom.⁶⁵⁾ Indbringes en sag ligefrem uden om taksationsmyndighederne eller forinden klagemuligheder er udnyttet,⁶⁶⁾ skal domstolene afvise ex officio.⁶⁷⁾

Som foran anført indebærer den prøvelsespligt, som i medfør af grundloven af 1953 påhviler domstolene, at disse nu selvstændigt vil fastsætte den rette erstatning, såfremt de finder, der er behov for en korrektion. I det følgende skal under 1 gives en beskrivelse af de proces tekniske muligheder, som har stået til rådighed og er blevet benyttet for at den skærpede domstolskontrol kunne realiseres. Hvad specielt angår den i praksis meget anvendte adgang til at indhente erklæringer fra kommissionerne er der i den seneste udvikling sket en principielt vigtig beskæring, som er affødt af den i nyere ekspropriationslovgivning gennemførte begrundelsespligt, smh. 2. Omfanget og karakteren af den bevisførelse som sagsøgeren må foranstalte for at godtgøre, at det ved taksation fastsatte beløb er urigtigt, omtales nærmere under 3 i forbindelse med spørgsmålet om, i hvilke tilfælde domstolene korrigerer erstatningsfastsættelsen.

1. Procestekniske muligheder for en intensiveret domstolskontrol.

Den udvidede domstolskontrol efter grundloven af 1953 manifesterer sig især i en øget bevisførelse for retten. Særligt må det nu bemærkes, at *syn og skøn* uden videre accepteres for så vidt angår beløbsfastsættelsen. Det er et gennemgående træk ved de anlagte retssager, hvor i øvrigt ekspropriaterne så godt som udelukkende står som sagsøgere,⁶⁸⁾ at der er optaget *syn og skøn* i disse.⁶⁹⁾ Optagelse af *syn og skøn* er et så vigtigt oplysningsmiddel, at der af en ekspropriant endog er blevet påstået frifindelse alene af den grund, at et *syn og skøn* ikke var begæret optaget af ekspropriaten, en påstand, der dog ikke kunne tages til følge.⁷⁰⁾ Selv hvor der

66) Smh. ovenfor p. 18.

67) Se herved Tvistemål p. 41 og Poul Andersen p. 585 ved note 7.

68) Smh. ovenfor note 1.

69) Smh. Krarup p. 284 og Poul Andersen, Juristen 1969.110.

70) Smh. utr. VLD af 11.12.1962 nr. 673/1962.

klart foreligger tilsidesættelse af formelle regler ved taksationen, vil det være utilrådeligt at undlade optagelse af syn og skøn, da domstolene efter almindelig praksis lægger vægt på, om den formelle fejl har haft indflydelse på resultatet.

Se således ad manglende begrundelse U 1971.126 H og foran note 45. Når der i en kommentar af Hoyrup U 1971 B. 245 peges på, at der kunne have været afholdt syn og skøn både før og efter ejendommens nedrivning, evt. som anteciperet, er dette vel rigtigt, men normalt vil ingen foranstalte syn og skøn førend taksationen er sluttet. I det foreliggende tilfælde skete nedrivningen endvidere kun en måned senere. Afgørende for den bevismæssige stilling bør det måske være, om ekspropriaten umiddelbart efter underretning om kendelsen meddeler eksproprianten, at han ønsker syn og skøn optaget. Syn og skøn på grundlag af fotografi af bygningerne er klart en nødudvej, og sædvanligvis af mindre interesse.

Hvis sagsøgeren ikke sikrer sig et syn og skøn, der tidsmæssigt ligger tæt på ekspropriationen, må dette komme ham til skade. I utr. ØLD af 18.6.1957 nr. 392/1955, hvor sag først var anlagt ca. 2 år efter ekspropriationen, fandtes der ikke, "som sagen foreligger, at kunne tillægges skønserklæringen nogen afgørende betydning over for taksationskommissionens vurdering. Man tager her særlig i betragtning, at syns- og skønsmændene har måttet udtale sig om ejendommens bygninger alene på grundlag af udtalelser af vidnet . . . samt nogle efter den første skønserklæring fremlagte fotografier, og at ejendommens jorder på tidspunktet for skønforretningen havde ligget udyrket hen som militært øvelsesterræn i flere år".

Det bemærkes, at hvis nedrivning er sket inden taksation har fundet sted, er det fast taksationspraksis, at enhver bevismæssig tvivl må komme ekspropriaten til gode. Overtaksationskommissionen for Viborg m.fl. amter forhøjer således erstatningen i et tilfælde, hvor eksproprianten havde foretaget nedrivning efter taksations- men inden overtaksationsforretningen, idet den bl.a. under henvisning hertil finder "at måtte lægge til grund, at de to beboelsesbygninger har været i ordentlig stand", kendelse af 25.10.1969. Se også Karnov, 8. udg. p. 99 note 35.

Et klart udtryk for den udvidede domstolskontrol finder man endvidere i det forhold, at domstolene begynder at foretage *besigtigelser* i ekspropriationssager. Retsplejeloven indeholder ingen udtrykkelig hjemmel til at foretage besigtigelser i almindelighed inden for den borgerlige retspleje,⁷¹⁾ men domstolene har i praksis

71) Se herved rpl. § 201, stk. 1, sidste pkt. Endnu i 2. udg. af Den danske Retspleje (1923) I p. 194 antog H. Munch-Petersen derfor – omend under tvivl – at besigtigelsen ligesom under den hidtil gældende procesordning var udelukket, idet

antaget, at de havde en sådan adgang. Besigtigelser har ikke mindst fundet udstrakt anvendelse ved skader i og uden for kontrakt. Det er dog langt fra i alle sager om ekspropriation, at domstolene finder anledning til at foretage besigtigelse.⁷²⁾ Fremlæggelse af ejendomsbeskrivelse, kort, fotografier m.v. vil ofte kunne overflødigsgøre en besigtigelse. Hvor dette ikke gælder, eller hvor en besigtigelse dog kan være praktisk, således som det er tilfældet ved ekspropriation af bygninger, vil foretagelse af besigtigelse videre ofte være udelukket, idet nedrivning har fundet sted i forbindelse med anlægsarbejdernes påbegyndelse.

I praksis synes besigtigelser særligt at have fundet anvendelse, hvor der er eksproprieret fra nærmere afgrænsede arealer med latente muligheder for byggeri m.v.⁷³⁾ Besigtigelsen omfatter da ikke blot den afståede ejendom, men regelmæssigt en eller flere ejendomme, som inden for et passende tidsrum har været genstand for overdragelse, og som angives at udgøre et repræsentativt salg. Et andet praktisk anvendelsesfelt er de tilfælde, hvor sagsøgeren mener, at der ved taksation er taget for ringe hensyn til ulemper fra anlægget.⁷⁴⁾ Da anlægsarbejdet ofte vil være vidt fremskredet, eventuelt fuldført, vil retten have en særlig tilskyndelse til at foretage besigtigelse i disse tilfælde, idet den da ligefrem har et bedre bedømmelsesgrundlag for erstatningsfastsættelsen på dette punkt end taksationskommissionen.⁷⁵⁾

hensynet til bevisumiddelbarheden på dette område måtte "staa tilbage for Hensynet til at undergive den underordnede Ret den stærkest mulige Kontrol ved at sikre, at der forelægges Overinstansen ganske det samme Grundlag for Bedømmelsen som Underinstansen".

72) For vidtgående Krarup p. 284 "i praktisk taget alle".

73) Se således U 1961.558 (561), U 1970.56 (62), utr. ØLD af 29.5.1970 nr. 152/1969 og U 1971.457 (465).

74) Smh. utr. VLD af 24.6.1957 nr. 672/1956 vedrørende ulempe i form af nedskæring af træer m.v. og fri indsigt i have, utr. ØLD af 28.6.1967 nr. 165/1965 angående et større landbrugs gennemskæring og opdeling i fire arealer i forbindelse med motorvejsanlæg på Fyn, samt U 1967.101 (104) om afskæring af et mindre areal fra husmandsbrug. Endelig har vestre landsret i en række masteerstatningssager foretaget besigtigelse, smh. U 1969.275 om anbragte masters antal og anbringelse på ejendommen virkede særligt "dominerende" – se derimod østre landsret i U 1969.280 – U 1969.285 om skæmmende virkning af mast ved stuehus, U 1969.288 om forringede udvidelsesmuligheder, og U 1969.293 om gene ved ledningsovertræk.

75) Se således den p. 232 ved note 51 omhandlede situation.

Den allerede før 1953 anvendte fremgangsmåde – *at indkalde taksationsmændene til at afgive vidneforklaring* for retten – er fortsat efter 1953. Som ovenfor anført, smh. B 2, var baggrunden herfor at finde i taksationsafgørelsernes manglende begrundelse. Formålet var vel før 1953 begrænset til en nærmere afklaring af hvilke tab og hvilket vurderingsgrundlag taksationsmændene havde lagt til grund. Som en refleks heraf kastedes imidlertid ofte lys over erstatningens nærmere beregning i penge, og i alle tilfælde må efter 1953 en udspørgen om dette sidste betragtes som både legitimt og nødvendigt for domstolskontrollens udøvelse.

Indkaldelse af taksatorer for retten synes navnlig benyttet i de tilfælde, hvor taksationen har fundet sted ved af retten udmeldte uvildige mænd,⁷⁶⁾ men det er dog også sket, at navnlig den ledende landinspektør ved erstatningsfastsættelser efter jernbaneforordningen har afgivet vidneforklaring for retten.⁷⁷⁾ Fremgangsmåden indebærer en meget vidtløftig bevisførelse,⁷⁸⁾ og anvendes formentlig for at undgå et unødigt besvær så godt som ikke, hvor erstatningen er blevet fastsat af en fast kommission, jfr. nedenfor om indhentning af erklæringer. Denne forskel kan også være befordret af en i teorien længe hævdet almindelig modifikation i vidnepligten for tjenestemænd, hvorefter disse kunne afgive en skriftlig erklæring uden personligt fremmøde for retten.⁷⁹⁾

Såfremt vidneforklaringerne afgives længere tid efter taksationsforretningen, er fremgangsmåden ikke særligt betryggende.⁸⁰⁾ I en sag, hvor der knap to år forinden var pålagt et haveareal en oversigtservitut, udtaler taksationsmændene, at "de ikke nu er i

76) Se således U 1959.175 H, U 1960.558 H og U 1970.56 H.

77) Smh. U 1957.286 H. I utr. ØLD af 21.12.1957 nr. 110/1957 afgav vurderingskommissionens formand vidneforklaring, i utr. ØLD af 21.12.1956 nr. 264/1956 et enkelt medlem af taksationskommissionen. I enkelte tilfælde er blot den sagkyndige afhørt som vidne, således U 1965.275 H.

78) I U 1960.558 H blev der endog til brug for højesteret "afgivet yderligere forklaringer af medlemmerne af overtaksationskommissionen og af skønsmændene".

79) En sådan særstilling savner dog grundlag, se nærmere betænkning nr. 316/1962 om vidner p. 27 og nu også Tvistemål p. 250.

80) Smh. også Poul Andersen U 1938 B. 266.

stand til nærmere at redegøre for, hvordan de er nået til resultatet 1.657 kr.”.⁸¹⁾

Nærmere oplysninger om erstatningsfastsættelsen ved *indhentning af erklæring* fra taksationskommissionerne er efter 1953 sket i hovedparten af sagerne. Fremgangsmåden er mindre vidtløftig end afgivelse af vidneforklaringer, og som det nedenfor skal ses, er det en fremgangsmåde, der i praksis sikrer sagerne en overordentlig grundig behandling. Formålet med indhentning af erklæringer er ikke blot som indtil 1953 at afbøde ulempen ved kendelsesnes manglende begrundelse, men tillige at søge erstatningsudmålingen nærmere belyst.⁸²⁾ Det er ikke vanskeligt at forklare dette forhold. Domstolskontrollen følger nu det mønster, at der først optages syn og skøn og derpå indhentes erklæring fra taksationskommissionerne. Konfronteret med skønserklæringen har taksationskommissionerne udvist en forståelig interesse for at forsvare deres resultat. Dette har dels medført, at selve kendelsens indhold nu nærmere afklaredes, ofte i form af en nærmere specifikation,⁸³⁾ og dels har det givet sig udslag i, at taksationskommissionerne ligefrem har underkastet det optagne syn og skøn en direkte kritik.⁸⁴⁾ Væsentligt er det, at denne kritik ikke blot er rettet mod detaljer i vurderingsgrundlaget, som ved det optagne syn og skøn kan være opfattet urigtigt, men mod erstatningsudmålingen som sådan,

81) Se den i note 74 anførte utrykte vestre landsrets dom. Retten nedsatte erstatningen til 1.000 kr.

82) Som der nærmere redegøres for under 2, har man dog på baggrund af den i ekspropriationsprocesloven af 1964 indførte begrundelsespligt taget praksis op til revision med hensyn til de efter denne lovs regler gennemførte ekspropriationer. Dette manifesterer sig første gang i sagen U 1971.126 H. En tilsvarende begrundelsesregel er lovfæstet på det kommunale ekspropriationsfelt med lov nr. 286 af 7.6.1972 om offentlige veje § 53, stk. 4.

83) Se således U 1962.687 V og foran A i.f.

84) I U 1959.124 havde en landmand udvidet brugen af en privat baneoverkørsel til senere tilkøbte arealer, der ikke var omfattet af retten til passage og taksationskommissionen påpeger, at det var en fejl af skønnet, at det havde beregnet omvejerstatning i forhold til hele arealet. I U 1964.854 V påpeges fejl i den til grund lagte udstykningsplan. I U 1963.685 Ø påpegedes – iøvrigt senere imødegået – at et urigtigt vurderingstidspunkt var lagt til grund.

VIII C 1

navnlig hvilken vægt en række nærmere data i sagen må tillægges for værdiansættelsen.⁸⁵⁾

Selvom det i domsreferatet normalt kun vil være oplyst, at der er indhentet erklæring i sagen, vil det på baggrund af foranstående være klart, at initiativet til indhentning af erklæringer udgår fra sagsøgte, d.v.s. eksproprianten.⁸⁶⁾ Denne må påregne, at domstolene vil være tilbøjelige til at forhøje erstatningen, såfremt taksationskendelsen fremtræder udokumenteret, uden nærmere begrundelse eller specifikation.

Smh. foran note 62 i.f. og nedenfor note 88.

Illustrerende er også utr. VLD af 20.11.1958 nr. 92/1958, hvor der i henhold til lov nr. 49 af 17.2.1942 om fremme af visse arbejder med rensning af vandløb m.v. dels var eksproprieret en ledningsservitut til et rensningsanlæg på en naboejendom, dels var foretaget udvidelse af en grøft mellem sagsøgerens og naboens ejendom til afledning af det rensede vand. Ved taksationen lagdes vægt på, at ekspropriaten nu kunne dræne en tilliggende mark ved drænrør til grøften. Det hedder nærmere i dommen om den ved taksation fastsatte erstatning: "Det fremgår ikke af overtaksationskommissionens afgørelse, hvilken vægt der har været tillagt værdiforøgelsen ved udvidede dræningsmuligheder, og afgørelsen giver ikke udtryk for, hvorledes den samlede erstatning på 200 kr. er beregnet eller fordeler sig på de af sagsøgeren anførte poster. Herefter og idet det foreliggende syn og skøn, som har taget særskilt stilling til hver enkelt post i sagsøgerens erstatningskrav og til spørgsmålet om betydningen af forbedrede dræningsmuligheder, har anslået sagsøgerens tab til et beløb, der er flere gange større end den ved overtaksation fastsatte erstatning . . .".

85) Smh. U 1961.497 H vedmassen af et skovareal undergivet fredskovspligt, U 1965.61 H lejeværdi af kondemneret ejendom, og vedrørende udstykningsmuligheder U 1964.854 V samt U 1965.477 H. Den afgivne erklæring foranlediger ofte en ny forespørgsel til skønsmændene, eventuelt med indhentning af supplerende erklæringer til følge, se f.eks. U 1963.685 Ø, U 1967.429 Ø (437 og 438). Såfremt der ligefrem foranstalles et nyt syn og skøn afholdt, vil taksationskommissionen regelmæssigt blive hørt på ny, jfr. U 1965.477 H og U 1967.101 H.

86) Se således udtrykkeligt U 1963.685 Ø (686 sp. 2), U 1965.477 H (479 sp. 2), U 1965.61 H (65 sp. 1). Under jernbaneforordningen tilstilledes anmodningen ofte kommissarius, jfr. U 1961.392 H og U 1962.687 V, smh. endnu utr. ØLD af 28.4.1969 nr. 84/1968. Før 1953 var det naturligt nok ofte omvendt sagsøgeren (ekspropriaten) der søgte erklæring indhentet, jfr. U 1943.798 H (800), hvor det dog bemærkes, at det skete "med Tiltræden af Sagsøgtes Sagfører". Man kan kun gisne, om denne tiltræden har selvstændig betydning. På daværende tidspunkt, hvor kommissionerne kan have stillet sig usikre overfor det tilladelige i at besvare henvendelsen, kan sagsøgtes tiltræden dog have fjernet en sådan betænkelighed.

Kammeradvokatens henvendelser til kommissionerne har haft karakter af helt almindeligt holdte anmodninger om en uddybning af kendelserne og forelæggelsen har derfor ikke nødvendiggjort modpartens medvirken.⁸⁷⁾ Sædvanligvis søges erklæring indhentet, umiddelbart efter at syn og skøn er optaget, således at den foreligger ved domsforhandlingen i landsretten. I de få tilfælde, hvor kammeradvokaten først har indhentet erklæring, hvor sagen var indanket for højesteret, er det helt åbenbart, at landsretten har haft et mindre tilfredsstillende grundlag for sin afgørelse.⁸⁸⁾

Af praksis fremgår, at erklæringerne som hovedregel afgives af den samlede kommission, efter at sagen er blevet behandlet i et møde.⁸⁹⁾ Specielt hvor erklæringen må gå nærmere ind på udmålingen og på en vurdering i enkeltheder af det optagne syn og skøn, må det forekomme utilstrækkeligt, om erklæringen alene afgives af formanden. Det er bemærkelsesværdigt, at den afgivne erklæring ikke nødvendigvis er baseret blot på skriftligt materiale i sagen, herunder interne optegnelser hos kommissionsmedlemmerne. Som naturligt er, vil kommissionerne være tilbøjelige til at foretage besigtigelse, for så vidt angår gener, som det nu etablerede anlæg angives at forvolde.⁹⁰⁾ Grænsen til den almindelige genoptagelsessituation er her helt flydende. Besigtigelse kan dog også tænkes at forekomme, hvor skønserklæringen angiver en senere ejendomshandel som særlig repræsentativ.⁹¹⁾ Endelig er det vel nærliggende, at kommissionerne ganske enkelt har behov for en fornyet besigtigelse, fordi sagen ikke længere haves i klar erindring.

87) Til det almindelige spørgsmål om medvirken ved opdragets formulering smh. ovenfor p. 182.

88) Således U 1961.497 H, U 1961.558 H og U 1965.61 H. I U 1961.558 kon det først i højesteret på det rene, at taksationskommissionen havde ydet erstatning for forsinkelse og arkitektudgift, ligesom nærmere oplysninger om værdiansættelsen af grunden nu fremkom.

89) Se således U 1963.685 Ø, U 1965.477 H og U 1968.535 Ø. I U 1961.558 H blev formandens erklæring efterfølgende godkendt i et møde og udbygget, for så vidt angår grundens værdi. Ofte udtales blot, at "kommissionen . . . på ny har overvejet sagen", jfr. U 1965.61 H (65 sp. 1).

90) Smh. allerede U 1940.330 H, hvad dog ikke fremgår af domsreferatet "møde", men af taksationsprotokollen af 12.7.1939, og ved haveindgreb utr. ØLD af 25.2.1964 nr. 303/1962.

91) U 1965.477 H (480 sp. 2).

I betragtning af de praktiske vanskeligheder, der kan bestå med hensyn til at samle en kommission, hvorved man må have i erindring, at de inden for det lokale område udpegede medlemmer kun medvirker i en begrænset del af sagerne, må der imidlertid være adgang for formanden til at besvare en ønsket forespørgsel alene, hvad naturligvis må angives i besvarelsen. Da han har ledet forhandlingerne i kommissionen, må det forventes, at han på fyldestgørende vis kan besvare spørgsmål om hvilke tab kommissionen har villet erstatte og den specifikation, som har foreligget ved den interne udregning af det samlede erstatningsbeløb.^{9 2}) Forsåvidt angår den egentlige udmåling af erstatningen, vil formandens tilkendegivelse have mindre vægt.^{9 3}) Som regel vil der ikke foreligge skriftlige optegnelser om disse spørgsmål, og det kan ikke udelukkes, at kommissionens medlemmer har lagt forskellige synspunkter til grund for deres skøn.

2. Begrundelsespligt og domstolskontrol.

Som foran beskrevet har indhentning af erklæringer fra kommissionerne og afhøring af taksationskommissionsmedlemmer som vidner i meget høj grad været benyttet som oplysningsmidler for domstolene. Praksis og udviklingen i denne efter 1953 udtrykker dermed klart det behov for en udbygning af grundlaget for erstatningsfastsættelsen, som affødtes af de øgede krav til domstolskontrollen. Den omhandlede praksis ses ikke at have været genstand for nogen principiel kritik, hvad der kan have sammenhæng med, at den som udgangspunkt var et højst nødvendigt surrogat for kendelsernes manglende begrundelse. I de få tilfælde, hvor en erklæring ikke er indhentet, er det da også nærliggende at se forklaringen herpå i den omstændighed, at kendelsen tilstrækkeligt klart angiver taksationskommissionens opfattelse.

92) Jfr. U 1961.558 H foran note 88. I flere tilfælde har formanden således meddelt en specifikation af den fastsatte erstatning "ifølge sine optegnelser fra forretningen", således i VLT 1958.4, utr. ØLD af 17.6.1967 nr. 56/1966, ØLD af 28.6.1967 nr. 166/1965 og ØLD af 28.10.1970 nr. 221/1969. Det er vel stemmende med teksten, at formanden før 1953 i reglen ville besvare en forespørgsel alene, jfr. således U 1943.798 (800).

93) Smh. note 89 ad U 1961.558 H.

Se således U 1968.362 Ø. I en sag, der vedrørte ulemper og påstået lejeværdiforringelse af en beboelsesejendom ved Strandvejens udvidelse, var begrundelsen givetvis også tilstrækkeligt klar. Landsretten bemærker dog, at "ingen af parterne har ønsket udsættelse af sagen for indhentelse af erklæring fra taksationskommissionen i anledning af det af skønsmændene anførte", utr. ØLD af 22.1.1968 nr. 268/1965. Tilsvarende gælder U 1969.787 Ø og U 1970.135 H. I de pågældende sager var der heller ikke ved det optagne syn og skøn inddraget materiale, som kunne begrunde en henvendelse til taksationskommissionen.

Selvom domstolene – omend af nød – så at sige har stået faddere til den omhandlede praksis, må denne give anledning til betænkeligheder. Det er et faktum, at der i den foreliggende retspraksis ikke kan påvises tilfælde, hvor det i en afgiven erklæring indrømmes, at kommissionen har taget fejl, endsige at den samlede erstatning skulle være urigtig.⁹⁴⁾ Dette forhold kan i sig selv vække mistanke om, at der sker efterrationaliseringer.⁹⁵⁾ Risikoen herfor bliver ikke mindre af det lange tidsrum, der undertiden hengår fra taksation finder sted til erklæring indhentes.⁹⁶⁾ En anden grundlæggende betænkelighed ved efterfølgende begrundelse er, at taksationsmyndigheden engagerer sig som forsvarer for det opnåede resultat ikke sjældent i den form, at et optaget syn og skøn underkastes kritik.⁹⁷⁾ Det er klart, at dette vanskeligt kan forenes med kommissionernes neutrale stilling i almindelighed.

Imod praksis kan således anføres de samme betænkeligheder, som ligger bag det fundamentale retsplejebegreb, hvorefter retten ikke "kan foretage forandringer . . . i begrundelsen eller resultatet", når dom er afsagt, jfr. rpl. § 221. Rettens medlemmer kan herefter ikke føres som vidner til nærmere oplysning om domsbegrundelsens indhold eller forståelse. Endvidere er der ud fra samme hensyn i retsplejeloven sat korte frister for parternes begæring om rettelser vedrørende "mundtlige angivelser og ytringer".

94) Lidt mismodigt siges i en ældre kommentar, at taksationsmændene altid vil erklære, at de har taget alle lovlige hensyn i betragtning ved erstatningsfastsættelsen, smh. Drachmann Bentzon, TfR 1948.317.

95) Til dette spørgsmål i almindelighed Kai Michelsen, U 1971 B. 13, og Jägerskiöld, Förvaltningsrättslig Tidskrift 1961.319 ad det svenske "besväröförfarandet".

96) I U 1961.392 H gik således henved 3 år, i U 1963.360 H over 4 år og i U 1971.457 H 5 år.

97) Smh. foran ved note 84 og 85.

På denne baggrund er det i norsk retspraksis antaget, at skønsloven af 1917, i lighed med hvad der gælder inden for tvistemålsloven, udelukker skønsmænd fra at afgive vidneforklaringer for retten, jfr. Alten p. 45 ad skjønnslov § 28 og samme NRt 1932.1041. Se også Bolding: Skiljedom, Stockholm (1962) p. 226: "Det kan inte gärna komma på fråga att skiljemännen skulle så att säga avkrävas domskäl i efterhand".

Et vist værn mod de anførte principielle betænkeligheder har vel kunnet ligge i det forhold, at vidneforklaringer og indhentede erklæringer ikke giver en afgørelse samme styrke som en ledsagende begrundelse,⁹⁸⁾ men det er åbenbart, at dette ikke anfægter praksis som sådan. Som en konsekvens i første række af den i ekspropriationsprocesloven af 1964 indførte regel om samtidig begrundelse, smh. § 17, stk. 4, har ministeriet for offentlige arbejder imidlertid i skr. af 23.10.1969 overfor kammeradvokaten tilkendegivet,⁹⁹⁾ at den hidtil fulgte praksis om afgivelse af erklæringer under løbende retssager er forladt.¹⁰⁰⁾ Det hedder nærmere i skrivelsen, at en yderligere uddybning af kommissionens resultat "som altovervejende hovedregel herefter (må) være ikke blot uforholdsmæssig men ville, om dette også under den nye ekspropriationslov blev praksis, tjene til at sløve lovens krav om udtømmende præmisser i taksationskendelserne".

3. I hvilke tilfælde korrigeres erstatningsfastsættelsen?

Det er helt almindeligt accepteret og ligger ganske fast efter praksis, at det er sagsøgeren, som ved sin argumentation og bevisførelse må overbevise retten om taksationskendelsens urigtighed.¹⁰¹⁾ Dette

98) Smh. antydningen hos Spleth, U 1972 B. 95.

99) Se også omtalen heraf hos v. Eyben p. 543. Den samme steds anførte landsråtsdom, som lagde vægt på, at taksationskommissionen ikke efter afsigelsen af sin kendelse havde fundet anledning til at knytte bemærkninger til erstatningsfastsættelsen, er senere ændret af højesteret, jfr. U 1971.126 H. Det er bemærkelsesværdigt at dissensen, for hvilken der kunne være særlig anledning hertil, ikke gentager dette led i landsrettens begrundelse.

100) Tilsvarende må utvivlsomt gælde afgivelse af vidneforklaringer.

101) Se således Trolle, TfR 1960.245, Max Sørensen p. 427 og Spleth, U 1972 B. 95. Selv i U 1971.126 H, hvor der var begået formelle fejl, fandt rettens flertal, at bevisbyrden lå hos sagsøgeren, jfr. også Høyrum, U 1971 B. 246.

følger dels af kommissionernes sagkundskab, dels af procesøkonomiske hensyn. Omfanget og karakteren af den bevisførelse som sagsøgeren må foranstalte for at godtgøre, at det ved taksation fastsatte beløb er urigtigt, må naturligvis i første række afhænge af den konkrete sag, smh. a. Selv om der i dag næppe hersker væsentlig usikkerhed om, under hvilke omstændigheder domstolene må forventes at korrigere den ved taksation fastsatte erstatning, vidner en række udtalelser om domstolsprøvelsens omfang dog om, at det er vanskeligt at finde formuleringer, der er dækkende for denne. Det præger efter min opfattelse de hidtil givne karakteristikker af den foreliggende domspraksis, at de almindeligvis ikke tilstrækkeligt klart udtrykker, hvor vidtgående domstolskontrollen er, smh. til denne problematik b – d.

a. Fri bevisbedømmelse.

Under den fri bevisbedømmelse kan der naturligvis ikke anføres noget absolut om, at ét bevismiddel går forud for et andet, omend det i praksis er ret klart, at syn og skøn ofte vil være et mere adækvat bevismiddel end parts- og vidneforklaringer. Men det må endvidere bemærkes, at en sag kan have en sådan karakter og rumme sådanne bevisligheder, at retten er i stand til at korrigere den fastsatte erstatning, uden at nogen af de under 1 omtalte bevismidler ses anvendt i sagen.

I et tilfælde er erstatningen således blevet forhøjet med 5.000 kr., da retten ikke fandt, at der med arealerstatningen var ydet godtgørelse "for de til anlæg af parkeringspladsen afholdte udgifter".¹⁰²) Overtaksationskommissionen havde ydet en arealerstatning på 70 kr. pr. m² for arealet "i den stand, det henlå". Det forhold, at ejendomsvurderingen allerede på taksationstidspunktet lå på 65 kr. pr. m², har formentlig gjort det tilstrækkeligt klart for retten, at den skete erstatningsfastsættelse var utilstrækkelig. Med udgangspunkt i den under sagen oplyste afholdte udgift til parkeringsplads har retten herefter skønsmæssigt kunnet forhøje erstatningen. Belysende er det endvidere, når retten videre udtaler, at den ikke "således som sagen foreligger oplyst" kunne tilsidesætte selve den tilkendte arealerstatning på 70 kr. pr. m².

102) Utr. ØLD af 17.1.1967 nr. 56/1966.

Undertiden er bevisførelsen ganske minimal. I en sag om ekspropriation af 87 m² til Strandvejens udvidelse var arealprisen ved taksation blevet ansat til ca. 205 kr. pr. m². Da den 13. almindelige vurderings resultat ganske kort tid efter meddeltes ejeren, var arealprisen imidlertid ansat til 228 kr. pr. m², og han påstod nu differencen tilkendt, ialt ca. 1.900 kr. Landsretten gav ham medhold og gjorde i virkeligheden intet andet end at følge taksationskommissionens beregningsmodel, hvorefter arealprisen var udfundet ved at lægge et procenttillæg til den 12. almindelige vurdering. At højesteret underkendte landsrettens afgørelse, behøver ikke at betyde, at en sådan helt skematisk vurdering op til ejendomsvurderingen under alle forhold vil være utilstrækkelig. For dels havde landsretten lagt et urigtigt vurderingstidspunkt til grund, dels skulle arealerstatningen ikke uden videre beregnes efter en gennemsnitsberegning.¹⁰³⁾ Angående det sidste punkt må man holde sig for øje, at sagen vedrørte en bebygget ejendom.

I tilfælde af, at taksationen ikke er tilgængelig for en sådan abstrakt argumentation, må bevisførelsen naturligt nok få et ganske andet omfang, og vil da normalt indbefatte et syn og skøn. Der er imidlertid, selv i disse situationer, eksempler på, at retspraksis har forhøjet erstatningen, uden at syn og skøn var indhentet. Dette må imidlertid forudsætte, at der ved parts- og vidneforklaringer er fremlagt et vægtigt bevismateriale,¹⁰⁴⁾ og det kan have betydning, at retten har foretaget besigtigelse.¹⁰⁵⁾

Såfremt domstolene først har karakteriseret en erstatningsfastsættelse som urigtig og herefter skal fastsætte den rette erstatning er de på ingen måde bundet af et eventuelt optaget syn og skøn, som kun kan have vejledende betydning. Under sagen vil der iøvrigt ofte,

103) U 1967.243 H. Til spørgsmålet om vurderingstidspunkt se ovenfor p. 221.

104) Smh. U 1970.56 H. Utr. ØLD af 28.6.1967 nr. 166/1965 forhøjer erstatningen for et parcelhus med 10.000 kr. under hensyn til dets "særlige beliggenhed ved Lille Bælt, oplysningerne om sagsøgerindens hus (huset var allerede fjernet) og det i øvrigt under sagen fremkomne". I sagen fremstod bl.a. otte vidner (ejere af eksproprierede naboejendomme) og forklarede med massiv enighed, at sagsøgerinden fik alt for lidt i erstatning. I U 1965.275 forhøjedes erstatningen for en forsythiakultur på grundlag af et enkelt særligt sagkyndigt vidnes forklaring – efter at samme sagkyndige i øvrigt havde været benyttet af overlandvæsenkommissionen som sagkyndig.

105) Smh. foran note 73 og 74.

eventuelt med støtte i taksationskommissionens modgående erklæring, blive påvist mangler ved det optagne syn og skøn.¹⁰⁶⁾ Den af domstolene fastsatte erstatning vil derfor i almindelighed fremtræde som et kompromis, som en passende erstatning.¹⁰⁷⁾

b. Fejl i vurderingsgrundlaget.

I forbindelse med en kritik af de første landsretsafgørelser efter 1953 anførte K. Bang, at det nye i grundlovens § 73, stk. 3, alene var, "at domstolene nu direkte kan fastsætte erstatningsbeløbet i kr. og øre, medens domstolene hidtil ... har indskrænket sig til at foretage den rent juridiske bedømmelse af, om de principper, der var lagt til grund ved erstatningsfastsættelsen, var holdbare".¹⁰⁸⁾ I en kommentar af Trolle til den første højesteretsafgørelse siges dog i modificerende retning, at højesteret sædvanligvis ikke vil korrigere erstatningsfastsættelsen, hvis ikke "nærmere konkrete omstændigheder" påviser, at kommissionen har vurderet forkert.¹⁰⁹⁾ Almindeligvis hævdes, at de "konkrete omstændigheder" kan identificeres med fejl i vurderingsgrundlaget, og tydeligvis inspireret af den citerede kommentar af Trolle hævdes videre, at retspraksis i det væsentlige er udtryk for denne opfattelse.

Se Max Sørensen p. 427 og særligt udtalt Krarup p. 370, smh. 590. Det hedder således sidstnævnte sted, at "det går som en rød tråd gennem de talrige senere domsafgørelser, at domstolsprøvelsen typisk standser ved netop det forretningsmæssige skøn". Dette er efter min opfattelse ikke dækkende, smh. nedenfor d, ejheller når det videre anføres, at det næppe kan siges med sikkerhed, "hvorvidt domstolene i konsekvens heraf vil afvise bevisførelse alene med typisk injudiciabelt tema". Selv ved rene værdiskøn har sådan afvisning ganske enkelt aldrig været på tale, men tværtimod indgår bevisførelse med

106) Disse mangler ved skønnet kan iøvrigt være så udtalte, at skønnet snarere bekræfter taksationens rigtighed, se således VLT 1958.4.

107) Se til illustration U 1969.148 H, U 1969.787 Ø, U 1969.837 H, U 1971.401 H og U 1971.457 H. I mastesagerne U 1969.285 og 288 ville vestre landsret gå under såvel voldgiftsret som syn og skøn. Højesteret fandt dog ikke anledning til at fravige skønnet. Tilsvarende U 1963.525 H. Derimod er U 1969.293 vedrørende "overtræk" et eksempel på, at skønnet var for højt, men antageligt skyldtes dette enten medregningen af et beløb for ulejlighed og tidsspilde, eller dog størrelsen af dette beløb. Dommen er på dette punkt uklar, smh. ovenfor p. 322 note 118.

108) U 1957 B. 34.

109) TfR 1960.243 f.

hensyn til det såkaldte forretningsmæssige skøn som et helt normalt led i domstolskontrollen efter 1953. Specielt til Krarups fortolkning af U 1964.222 H, smh. foran p. 59.

Med foranstående bemærkninger har jeg ikke taget afstand fra Krarups almindelige analyse af udmålingsskøn, se l.c. p. 362 ff. (§ 73). Krarup påpeger med rette, at det heromhandlede udmålingsskøn i princippet ikke er forskelligartet fra skatteskonnet — at der dog er forskellige slags udmålingsskøn er bemærket ovenfor p. 4. De to hovedprincipper for domstolsprøvelsen er i begge tilfælde, at udmålingsskonnet alene vil blive tilsidesat, dersom det er udtryk for mere end en bagatelafvigelse i skønnet, eller det anvendte vurderingsgrundlag har været uberettiget, l.c. p. 370. En anden sag er, at der er en typisk forskel i prøvelsesmæssig henseende, for så vidt angår domskonklusionens indhold, idet der ved mange ordinære skatteretlige skøn er en udtalt modvilje mod selvstændig beløbsudmåling fra rettens side, l.c. p. 376, smh. 372. Se herved også U 1971.581 H.

Selv om man i sager om lejeværdiansættelse er på et område, hvor domstolene selv vil korrigere værdiansættelsen, jfr. Krarup p. 376–77, skal dog bemærkes, at dette på ingen måde er ensbetydende med, at en domstolskontrol af samme intensitet som med hensyn til taksationerne her lader sig realisere. Dette kommer klart frem i lejevurderingssagen U 1971.575 H, hvor højesteret udtaler, at vurderingsmyndighedernes ansættelse må tillægges "en ganske særlig vægt" hvorfor domstolene ikke findes at burde tilsidesætte vurderingen "medmindre der påvises enten direkte fejl i vurderingsgrundlaget eller de foretagne beregninger eller et misforhold mellem den omtvistede lejevurdering og vurderingen for tilsvarende ejendomme. . .". Denne tilbageholdenhed har sammenhæng med, at den i lejevurderingslovens § 3, stk. 2, angivne værdinorm, "reelle, rimelige lejeværdi", ikke blot er meget vag, men også efter sin karakter er uegnet for optagelse af syn og skøn, jfr. Spleth U 1972 B. 99–100. I de almindelige lejeforhøjelsestilfælde i forbindelse med forbedringer gælder iøvrigt noget tilsvarende, idet det afgørende kriterium "øgede brugsværdi", af gode grunde ikke lader sig bestemme som en markedspris, smh. nærmere Spleth, U 1963 B. 1–4. Forklaringen på den mindre intensive kontrol har således nøje sammenhæng med spørgsmålet om de procestekniske muligheder for at realisere domstolskontrollen, smh. foran 1.

Såfremt der foreligger egentlige fejl i vurderingsgrundlaget vil der naturligvis være en særlig anledning til at korrigere den fastsatte erstatning. I en ikke ubetydelig del af de tilfælde, som er mundet ud i en ændring af erstatningen, har domsbegrundelserne kunnet knytte sig til fejl ved taksationen. Det kan således forekomme, at en taksationskommission ikke har villet anerkende en bestemt ulempe

som erstatningsberettigende,¹¹⁰⁾ eller at en udgift, som ekspropriationen har afholdt, har været nødvendig.¹¹¹⁾ Det kan også tænkes, at en bestemt ulempe ikke har været behandlet ved taksation, fordi man under denne ikke var opmærksom herpå.¹¹²⁾ Endvidere gælder naturligvis, at de oplysninger, kommissionen bygger sine afgørelser på, ikke må være fejlagtige.¹¹³⁾ Praktisk er endelig det tilfælde, at kommissionen kan siges at have undladt at indskaffe relevante oplysninger.

Se til illustration utr. VLD af 11.12.1962 nr. 673/1962, hvor en i yderzone beliggende landbrugsejendom ved "overtræk" fik et ca. 6.800 m² stort areal belagt med servitut i overensstemmelse med stærkstrømsreglementet. Voldgiftsretten tilkendte en erstatning på 1.300 kr. for tab på grund af forringede muligheder for bebyggelse. Landsretten fandt imidlertid, at forringelsen kunne fastsættes til 1 kr. pr. m², idet arealet i "en ikke alt for fjern fremtid vil blive inddraget som industriområde, og at denne omstændighed påvirker efterspørgslen efter og dermed værdien af jord som den omhandlede". Først for retten forelå der den oplysning fra kommunen, at det var "begrænset, hvad man i øjeblikket har af industriarealer i kommunen, og det er derfor påkrævet, at man så snart som muligt udlægger nye industriarealer".

c. Bagatelafvigelser.

I den ovenfor omtalte kommentar af Trolle¹¹⁴⁾ anføres, at domstolene vil ændre en erstatningsfastsættelse, hvis den må anses for at være forkert, selvom den ikke er groft forkert. Trolle tilføjer dog, at "bagatelafvigelser i skønnet vil man dog næppe rette op". Rækkevidden af denne udtalelse er usikker, ikke mindst fordi Trolle umiddelbart efter tilføjer: "Men muligt vil man dog korrigere erstatninger med mindre beløb, hvis det for eksempel findes

110) Se således om praksis før 1953-grundloven efter note 36. Tilsvarende principielle retsspørgsmål er afgjort i U 1961.558 H om forsinkelsestab og tabte projekteringsudgifter, U 1967.243 H om vurderingstidspunkt og U 1970.135 H om fortolkning af afkøringsreglen i vejbestyrelseslov § 26, stk. 2.

111) Se således om udgifter til advokatbistand VIII B 2.

112) Ad nova, smh. foran note 64.

113) Se således U 1968.63 H, der ændrer landsrettens dom, idet "der ikke kan ses bort fra, at den nu oplyste fejltagelse med hensyn til udnyttelsesgraden kan have påvirket taksationskommissionens erstatningsfastsættelse . . .".

114) TfR 1960.245.

urigtigt, at der ikke er givet erstatning for et eller andet påstået mindre tab".¹¹⁵⁾

Den i udtalelsen liggende uklarhed har formentlig sammenhæng med, at der ikke sondres tilstrækkeligt mellem de enkelte dele af erstatningen, som lader sig udskille til særskilt bedømmelse. Ved værdiskønnet som sådant, som det f.eks. fremtræder ved totalekspropriation af en fast ejendom, vil der ganske enkelt aldrig i praksis foreligge den situation, at bagatelafvigelser skal korrigeres. Hvis handelsværdien ved taksation er ansat til 170.000 kr. og et syn og skøn når til en erstatning på 173.000 kr., vil ingen domstol ganske vist tænke på at forhøje erstatningen. Men dette forhold er antagelig blot udtryk for, at man ved så ringe afvigelser slet ikke kan bruge udtrykket "forkert" om taksationskendelsens beløb.

De af K. Bang U 1957 B. 33 ff. kritiserede to vestre landsrets domme, utr. VLD af 14.6.1956 nr. 1673 og 1675/1955, som forhøjer den samlede erstatning på ca. 30.000 kr. med ca. 1/10 udtrykker vistnok, omend dunkelt, en af Bang overset tankegang. Forhøjelsen synes særligt begrundet i det forhold, at skønnet utvetydigt havde lagt vægt på, "at det drejer sig om en tvangsafståelse". Skønnet udtalte bl.a. i den første sag, "at erstatningen burde fastsættes således, at sagsøgeren, der som følge af ekspropriation måtte fraflytte en ejendom, som han ellers kunne have beboet til sin død (han var nu 79 år), sattes i stand til at skaffe sig anden bolig, uden at hans økonomiske stilling forringedes". Der er således ret beset tale om en skønsmæssigt fastsat tillægserstatning, som retten antager, at en ejer kan have krav på ud over handelsværdien, ikke om en korrektion af den ansatte handelsværdi som sådan.

At inddrage spørgsmålet om godtgørelse for advokatomkostninger i ulempe-erstatningen for restejendommens værdiforringelse eller for driftstab ved forretningsafståelse, se således U 1962.687 V, smh. ovenfor p. 316 note 97, er et andet eksempel på en uheldig – i sin formulering bizar – sammenblanding af led i erstatningen, der ikke har nogen umiddelbar sammenhæng.

Yderligere må det præciseres, at der udmærket kan blive tale om at korrigere med småbeløb. hvor den samlede erstatning f.eks. for værdinedgang ved pålæg af en oversigtsservitut, kun beløber sig til et – absolut set – beskedent beløb.

Smh. den i note 74 anførte utr. VLD af 24.6.1957 nr. 672/1956, hvor der skete nedsættelse fra 1.657 kr. til 1.000 kr. og U 1959.175 H. I den foran p. 360 gengivne utr. VLD af 20.11.1958 nr. 92/1958 forhøjedes erstatningen fra 200

115) Krarup p. 370 udtaler en smule kategorisk, at "domstolene ikke retter småbeløb".

kr. til 700 kr. Bagatelsynspunktets relative karakter fremtræder særligt klart, hvor en afgørelse vil blive praksisdannende, se således med hensyn til spørgsmålet om sagsomkostningers størrelse VII B 2 c og om erstatning for ledningsovertræk U 1969.293 H.

d. Korrektion på et friere grundlag.

Selvom de af teorien anvendte termer har en betydelig rummelighed forekommer den angivne karakteristik af domstolskontrollen, hvorefter denne "typisk standser ved det forretningsmæssige skøn",¹¹⁶⁾ for snæver, og det synes overset, at retspraksis i en række tilfælde har korrigeret erstatningsfastsættelsen på et friere grundlag.

Domstolene har således i en række tilfælde forhøjet erstatningen, hvor det fandtes, at udstykningschancer burde være taget i betragtning eller dog vurderet højere end sket.¹¹⁷⁾ Dette kan illustreres med højesterets afgørelse i en sag, hvor der i forbindelse med anlæg af en raketbase var pålagt et areal af en større landbrugsejendom en højdeservitut af tilsvarende karakter som indflyvningsservitutter ved lufthavne, og en demarkationsservitut, der indebar indskrænkninger af samme karakter som en fredning, d.v.s. et forbud mod byggeri, men ingen indskrænkninger i den landbrugsmæssige drift.¹¹⁸⁾ Taksationskommissionen havde fastsat erstatningen som for landbrugsjord, da der ville hengå adskillige år, før jorderne ville blive aktuelle som udstykningsobjekt. Den bemærkede dertil vedrørende et samlet areal på 9,45 ha, hvor måske en vis ringe forventningsværdi kunne være til stede, at dette alene var belagt med højdeservitutter på 7 og 10 m, som "ikke heller med de erfaringer, man har for områder omkring flyvepladser, der er

116) Se således Krarup p. 590 og foran b.

117) Der er efter min opfattelse ingen afgørende forskel på de to situationer, smh. også den foran note 43 gængivne kommentar til U 1947.721 H. Under henvisning til denne dom hedder det da også hos Poul Andersen, Juristen 1963.206, at domstolene efterhånden gik "meget vidt i deres Prøvelse af Erstatningsfastsættelsens 'generelle Forudsætninger' ". Sondringen mellem erstatningsudmålingen og grundlaget for erstatningen, som endvidere tillagdes betydning ved spørgsmålet om kompetencefordelingen mellem ekspropriationskommission og taksationskommission, måtte ikke mindst i den anførte relation betragtes som ganske uhensigtsmæssig, smh. Poul Andersen U 1964 B. 73 og II B 1 a og 2 indledningen. "Vurderingsgrundlaget" som funktionelt begreb havde derfor allerede med U 1947.721 H sprængt sine rammer.

118) U 1965.477 H.

pålagt tilsvarende indskrænkninger, vil virke hindrende for arealer-
nes udnyttelse som byggegrunde". Der blev i sagen såvel for
landsretten som for højesteret optaget syn og skøn, der begge klart
gik ind for, at der var forventningsværdier til stede. Uden at følge
skønnet ganske fandt højesteret dog, at erstatningen burde forhøjes
med et betydeligt beløb. Højesteret begrundede afgørelsen med, at
"ejendommen ialtfald på længere sigt har frembudt udstyknings-
muligheder". Der anføres dog ingen konkrete holdepunkter herfor.
Tværtimod var der et års tid efter ekspropriationen, hvilket
landsretten havde lagt afgørende vægt på, sket afhændelse af den
pågældende ejendom til en pris, der ikke godtgjorde, at erstatningen
havde været for lav. Den bymæssige udvikling i området, således
som den kunne iagttages efter ekspropriationen, indebar hertil intet
indicium for, at de første tyve år – og længere frem i tiden er det
vel ikke meningen, at retten har villet gå – ville medføre
udstykningsmuligheder for den pågældende ejendom.

Ligesom landsretten fandt en af fem højesteretsdommere det da heller ikke
bevist, at der ved taksation ikke var ydet fuld erstatning. Det skal tilføjes, at
højesteret ydermere lagde vægt på, at "servitutter af art og omfang som her
omhandlet" måtte antages at have en særlig værdiforringende virkning.
Afgørelsen er således også på dette punkt konkret begrundet, men giver her en
velforståelig begrundelse, der kan være et gavnligt korrektiv til en for vidt
drevet standardisering af erstatningsberegningen. I tilfælde som det foreliggen-
de, hvor servitutten bliver så omfattende, at den umiddelbart hindrer
landmanden i at opføre det mindste skur på ejendommen, og dertil ingen
dispensationsmuligheder indebærer, bliver indskrænkningen i den almindelige
råden som ejer særlig ubehagelig.

I en anden sag, hvor to landbrugsejendomme var eksproprieret til
militære anlæg, havde landsretten ikke fundet grundlag for at
forhøje den ved taksation fastsatte erstatning. Efter optagelse af
yderligere syn og skøn fandt en enig højesteret imidlertid, med en
summerisk henvisning til "det for Højesteret foreliggende" at
ejendommen ved ekspropriationen "har frembudt udstyknings-
muligheder, der påvirkede deres handelspris i højere grad end
forudsat ved taksationskommissionens erstatningsfastsættelse".¹¹⁹⁾

119) Smh. U 1971.457 H.

Et gennemgående træk i den omhandlede kategori af sager¹²⁰⁾ er det, at domstolene har været præsenteret for en, eventuelt flere, velformulerede og veludbyggede syns- og skønserklæringer, der i sig selv dokumenterer en grundigere behandling af erstatningsspørgsmålet, end en taksationskommission normalt kan antages at lægge i vurderingsopgaven. Det må herved erindres, at netop forekomst og størrelse af eventuelle forventningsværdier nødvendigvis må underkastes en meget konkret bedømmelse. Flertallet af kommissionens medlemmer vil i øvrigt ikke have noget særligt forhåndskendskab til prisforholdene i et bestemt lokalt område, og hvor der er tale om en enkeltstående ekspropriation, vil kommissionen ikke under sagens gang have erhvervet sig et sådant kendskab. Endvidere gælder, at et syn og skøn vil kunne dokumentere en senere prisudvikling der kan godtgøre, at det ved taksationen udøvede skøn – ofte vil der jo være langt imellem de repræsentative handeler – har været for pessimistisk eller måske snarere ikke tilstrækkeligt optimistisk.¹²¹⁾

I de tilfælde, hvor kommissionernes almindelige vurderingskynighed kommer til anvendelse, f.eks. ved ansættelse af arealprisen for landbrugsjord og typisk forekommende landbrugsmæssige ulemper i forbindelse med vejekspropriationer, vil det være uhyre vanskeligt for et syn og skøn at rokke ved den fastsatte erstatning.¹²²⁾ Men også her gælder det, at en ejendom kan være ramt så atypisk hårdt, at domstolene vil være tilbøjelige til at følge et syn og skøn, der dokumenterer, at det har viet de specielle omstændigheder en særlig omhu.¹²³⁾ I et enkelt tilfælde har et syn og skøn besiddet en så overvældende sagkundskab, at en taksationspraksis som sådan helt er væltet over ende. En kraftig revision af voldgiftsretternes, og det vil i virkeligheden sige af opmændenes,

120) Se iøvrigt U 1963.685 Ø, U 1964.854 V, U 1967.429 Ø, U 1968.535 Ø, U 1970.56 H og U 1971.401 H. I sidstnævnte sag, der vedrørte spørgsmål om erstatning for en landbrugsbyplanvedtægt, var der i højesteret enighed om, at ejeren havde krav på erstatning, og at denne efter det foreliggende "måtte ansættes skønsmæssigt". I dette skøn kom flertallet til en erstatning på 40.000 kr., medens mindretallet – ligesom landsretten – ikke fandt tilstrækkeligt grundlag for at fastsætte erstatningen højere end sket ved vurderingskommissionens kendelse, d.v.s. 20.000 kr.

121) Se hertil ovenfor p. 273.

122) U 1959.124 H, U 1967.101 H og en række utrykte landsretsafgørelser.

123) U 1962.20 H, U 1968.629 V.

admålingspraksis blev således følgen af det i den såkaldte Skudshale-sag optagne syn og skøn.¹²⁴⁾ Mere praktisk er det, at et syn og skøn på enkelte punkter i erstatningsfastsættelsen kan virke særligt overbevisende på grund af en særlig sagkundskab i det optagne syn og skøn.¹²⁵⁾

Det karakteristiske for heromhandlede retspraksis¹²⁶⁾ er, at domstolene i kraft af den foranstaltede bevisførelse, navnlig på grundlag af syn og skøn, i særlige tilfælde på grundlag af besigtigelse,¹²⁷⁾ har anset det for godtgjort, at den ved taksation fastsatte erstatning har været urigtig, uden at dommens præmisser peger på særlige "konkrete omstændigheder", som bærer dette resultat. Dette kan ikke forklares med, at domstolene efter 1953 ikke længere er begrænset til i deres kontrol at påvise fejl i vurderingsgrundlaget. En domstol skal som bekendt angive sine grunde for domsresultatet, og det er åbenbart, at ingen begrundelse kan være mere nærliggende end en påvisning af fejl i vurderingsgrundlaget. Såfremt sådanne forhold har foreligget i sagen, trækkes de da også helt fast frem i dommens begrundelse.¹²⁸⁾ Den anførte praksis er derfor udtryk for en domstolskontrol udøvet på et friere grundlag. Dette røbes iøvrigt også af de domsformuleringer som stadfæstende domme har anvendt. Det hedder således i en dom, at der ikke findes anledning til at antage, at taksationskommissionen har udøvet sit skøn "på fejlagtigt eller ufyldestgørende grundlag", og at der heller ikke iøvrigt findes at foreligge tilstrækkelige holdepunkter for at anse ekspropriationserstatningen for "ufuldstændig udmålt".¹²⁹⁾

124) U 1963.525 H. Til voldgiftsretsordningen nærmere ovenfor p. 27.

125) Se således U 1968.362 Ø vedrørende tab på inventar, U 1969.787 Ø værkstedsbygnings værdi. I utr. ØLD af 6.6.1968 nr. 52/1965 lagde retten ved fordyrelse af byggemodningsomkostning som "udgangspunkt for skønnet over dette beløbs størrelse ... skønsmanden ingeniør ... beregninger til grund". Den ikke særligt imponerende sagkundskab hos taksatorerne i U 1959.175 H har som Trolle siger "mulig ... ikke været helt uden betydning", TfR 1960.247.

126) Se iøvrigt de i note 104 anførte afgørelser og U 1969.148 H.

127) Formentlig navnlig af betydning ved bedømmelse af æstetiske ulemper o.l. smh. U 1969.275 H, U 1969.285 H og U 1969.288 H.

128) Smh. de under b anførte afgørelser.

129) U 1971.211 Ø og tilsvarende utr. ØLD af 5.10.1972 nr. 274/1970.

Zusammenfassung

Der Taxationsprozess. Studien über die verwaltungsmässige Festsetzung der Entschädigung in Fällen der Enteignung.

Eingeleitet wird die Abhandlung mit einer Darlegung des Gegenstandes, der in erster Linie zum Zweck hat, ein Bild des geltenden Rechts auf einigen zentralen Gebieten des Taxationsprozesses darzustellen. Es wird nicht für aktuell gehalten, das im dänischen Recht bestehende System, gemäss dem die Enteignungsentschädigung durch besondere Verwaltungsorgane festgesetzt wird, zu Gunsten einer Entschädigungsfestsetzung durch die ordentlichen Gerichte oder durch Sondergerichte zu verlassen. Die die Untersuchung geltenden Rechts ergänzende Kritik richtet sich deshalb gegen Mängel am bestehenden System.

Die Auswahl der behandelten Gegenstände ist zum einen praktisch, zum anderen grundsätzlich bestimmt. Es wurde darauf Wert gelegt, Fragen zu untersuchen, die bisher nicht eingehender behandelt wurden, und auf den Zusammenhang, der sich aus der eigentlichen Taxationsfunktion – der Schätzung – ergibt, die die Zusammensetzung, die Zuständigkeit und den Prozess der Taxationsorgane prägte und noch prägt. Während die Abhandlung sich somit nicht mit sämtlichen Aspekten des Taxationsprozesses beschäftigt, werden ziemlich bedeutenden Ausmasses sachliche entschädigungsrechtliche Aspekte einbezogen, da die materiellen Bestimmungen in vielen Punkten auf die Gestaltung der prozessualen einwirken.

Die Grundlage der Abhandlung bildet in erster Linie dänische Praxis, sowohl die Praxis der Taxationsorgane als die Rechtsprechung, wobei das Hauptgewicht in der Untersuchung der Praxis der gemäss dem Gesetz über den Enteignungsprozess und dem Wegegesetz bestellten Ausschüsse liegt, die die staatlichen und den wesentlichen Teil der kommunalen Enteignungen decken.

Weiter wird in der Einleitung fremdes Recht kurz behandelt. Nachdem festgestellt worden ist, dass die Enteignungseinrichtung

Zusammenfassung

Als ein allgemeines europäisches Institut zu werten ist, wird das Enteignungsverfahren in Frankreich, Norwegen, Schweden, Deutschland, England und der Schweiz kurz beschrieben. Die Darstellung dient lediglich dazu, als Grundlage für die im weiteren Verlauf der Abhandlung durchgeführte Anwendung fremden Rechts von den wesentlichen Hauptgrundsätzen ein Bild zu zeichnen.

Der erste Abschnitt, die Taxationsorgane, wird eingeleitet mit einer kurzen Übersicht über das in älterem dänischen Recht allgemein angewandte Verfahren bei Wertfestsetzungen, Schätzung durch unparteiische Personen. Nachgewiesen wird, wie dieses Verfahren bei der Festsetzung der Enteignungsentschädigung angewandt wurde, und dass sich bis in die Gegenwart hinein einzelne Beispiele der Anwendung des Verfahrens feststellen lassen. Der grössere Teil des Abschnitts behandelt indessen die Entwicklung seit Mitte des vorigen Jahrhunderts, wo man begann, besondere Schätzungsbehörden zu bestellen. Die vorgetragenen Beweggründe für die Einführung fester Schätzungsorgane sind durchaus überzeugend, zunächst wegen der Sachkenntnis, die diese Organe besitzen. Die Schätzungsorgane sind aber nicht nach einem festen Muster errichtet, und der Rechtsbereich wird trotz der Rationalisierungsbemühungen während der letzten Jahre noch von Unübersichtlichkeit geprägt. Die Hauptlinien der Rationalisierungsbemühungen der neueren Gesetzgebung werden beschrieben, und es wird auf kritisierbare Einzelheiten am gegenwärtigen System hingewiesen.

Der zweite Abschnitt behandelt die Zuständigkeit der Taxationsorgane. Die erste zu behandelnde Hauptfrage ist die Zuständigkeitsabgrenzung, die sich daraus ergibt, dass den eigentlichen Enteignungsakt betreffende Fragen nicht unter die Taxation fallen. Wie auf Grund dessen nachgewiesen, beinhaltet dies, dass weder die rechtliche Grundlage noch die technische Ausgestaltung des Enteignungsaktes durch die Taxationsbehörde zum Gegenstand eines Beschlusses gemacht werden kann. Im Unterabschnitt über den Abweichungszeitpunkt und die Stichtagsaufstellung wird festgestellt, dass ein Taxationsausschuss für die Festsetzung des Übernahmezeitpunktes unzuständig ist; dagegen wird der Umstand, dass ein Übernahmezeitpunkt besonders günstig oder ungünstig ist, auf

die Höhe der Entschädigung einwirken können. Im folgenden Unterabschnitt über Grundstücke und Zubehör wird nach einer Prüfung der materiellen Bestimmungen festgestellt, dass die Frage dessen, welche Gegenstände durch die Enteignung betroffen werden, nach allgemeinen Ausdehnungsvorschriften zu entscheiden ist. Diese rechtliche Frage muss demnach durch die Taxationsbehörde entschieden werden können.

Daraufhin wird die zweite Hauptfrage behandelt, und zwar in welchem Umfang ein Taxationsorgan zu den rechtlichen Problemen in Verbindung mit der Schätzung Stellung nehmen kann. Nach einer Besprechung älteren Rechts wird nachgewiesen, dass die gegenwärtige Zusammensetzung der Taxationsausschüsse mit einem Juristen (im Regelfall einem Richter) als Vorsitzendem die geltende Regelung ermöglicht hat, nach der die Taxationsbehörde als allgemeiner Ausgangspunkt zu den rechtlichen Fragen, die sich aus dem Entschädigungsfall ergeben, Stellung zu nehmen hat. Auf Grund der Taxationspraxis wird eine Übersicht über die durch die Taxationsbehörden zu entscheidenden Rechtsfragen aufgestellt, und zwar mit der Angabe, aus welchen Gründen eine Abweisung erfolgen kann. Es stehen der von den Taxationsausschüssen entwickelten Übung keine Bedenken entgegen, gemäss der diese sämtliche rechtlichen Fragen präjudizieller Art prüfen. Den etwa möglichen Einwendungen kann kein beachtlicher Wert beigemessen werden, da die Entscheidungen durch die Gerichte geprüft werden können und nicht vollstreckbar sind.

Die dritte zu untersuchende Hauptfrage ist die, ob die Taxationsbehörde Ansprüche behandeln kann, die nicht auf einer enteignungsrechtlichen Grundlage ruhen. Zunächst wird untersucht, in welchem Umfange die Abtretung von Bodenflächen im älteren Recht als das entscheidende Kriterium für die Zuständigkeit aufgefasst wurde. Darunter wird festgestellt, dass die Zuständigkeitsabgrenzung — mit gutem Beistand in der Lehre — an einem engen, formellen Enteignungsbegriff scheiterte, so wie dies auch in der massgebenden höchstrichterlichen Entscheidung aus dem Jahre 1933 über Entschädigung für Niveauveränderungen illustriert wird, die etwas einseitig als in einem nachbarrechtlichen Gesichtspunkt begründet ausgelegt wurden. Durch das Enteignungsprozessgesetz

Zusammenfassung

von 1964 ist die Rechtsgrundlage der Zuständigkeit der Taxationsbehörden in entscheidender Weise erweitert, da die Taxationsbehörden nunmehr allgemein die Möglichkeit haben, über Entschädigungsansprüche aus Enteignungsklagen zu entscheiden, die von 'jemandem, der von der Enteignung nicht betroffen ist' erhoben werden. Es wird nachgewiesen, dass die Taxationsbehörden nun Fragen eines Schadensersatzes für Niveauveränderungen und sonstige Nachbarschäden wie Lärmbeeinträchtigungen, Risse an Gebäuden usw. behandeln. Besonders mit Bezug auf Schäden in Verbindung mit den Anlagearbeiten wird besprochen, in welchem Umfang der Enteigner behaupten kann, dass solche Schäden ihn – und die Taxation – nicht betreffen, wenn die Arbeit von einem selbständigen Bauunternehmer ausgeführt werde, und es wird dafür argumentiert, die Regel von der selbstständigen Bauunternehmerhaftung als Ausnahme der allgemeinen Arbeitgeberhaftung begraben zu lassen. Weiter wird nachgewiesen, dass sich die Praxis offen stellt gegenüber einer Entscheidung über Entschädigungsansprüche wegen Verlusten in Verbindung mit der Vorbereitung der Enteignung.

Die Abschnitte III und IV behandeln die Parteien, der Abschnitt III die geschützten Interessen und der Abschnitt IV die entschädigungspflichtigen. Diese Einteilung wurde für zweckmässig erachtet, da sich die Stellung der Parteien in verschiedener Weise auch während des Verfahrens wesentlich von einander unterscheiden.

Im dritten Abschnitt wird einleitungsweise das Surrogationsprinzip dargestellt, so wie sich dies im älteren Recht entwickelte und später verlassen wurde. Danach wird untersucht, wer nach geltendem Recht die Parteibefugnis besitzt, wobei unterschieden wird, wer von Amts wegen zu laden sein wird, und die Beitrittsmöglichkeit Nichtgeladener. Eingangs wird festgestellt, dass Bestimmungen über die Pflicht zur individuellen Ladung praktisch auf die von der Enteignung direkt betroffenen Grundstücke und auf die einigermaßen leicht – vor allem anhand des Grundbuchs – ausfindlichen Inhaber von Rechten beschränkt sein müssen. Auf Grund der Übung der Taxationsbehörden werden daraufhin verschiedene Zweifelsfragen mit Bezug auf die Ladung von Eigentümern behandelt, z. B. wo im Zeitraum zwischen der Enteignung und der Taxation ein Eigentümerwechsel erfolgt ist, die Ladung von

Nutzniessern und das Aufgebot von Pfandgläubigern. Ausserdem werden einzelne Zweifelsfragen mit Bezug auf das Einspruchsrecht behandelt.

Schliesslich wird die Frage behandelt, an wen die Entschädigung zu leisten ist. Obwohl die Entschädigung im Regelfall an den Rechtsinhaber ausgezahlt werden kann und muss, dem die Entschädigung durch den Taxationsbeschluss zuerkannt worden ist, können auch in Verbindung mit der eigentlichen Auszahlung Zweifelsfragen entstehen, in erster Linie mit Bezug auf die Verteilung der Entschädigung unter mehrere Rechtsinhaber, wo die Entschädigung als Gesamtbetrag festgesetzt worden ist. Eine Reihe zweifelhafter Einzelfälle wird untersucht und auf Grund der Übung werden Lösungen dieser Fälle angewiesen.

Der vierte Abschnitt ist als eine allgemeinere Untersuchung der Frage, wem die Entschädigungspflicht obliegt, gestaltet. Im Anschluss daran konnte die enge Verfahrensfrage, wer im Taxationsprozess die Gegenpartei des Entschädigungsberechtigten ist, sehr kurzgefasst behandelt werden. Wie nachgewiesen wird, ist der allgemeine Ausgangspunkt im Enteignungsrecht der, dass die Entschädigungspflicht dem Interesse folgt. In vielen Fällen bricht die Gesetzgebung aber diese Vermutungsregel, da die unmittelbare Entschädigungshaftung der handelnden Behörde obliegt. Es wird untersucht, aus welchen Gesichtspunkten die Gesetzgebung der handelnden Behörde eine Entschädigungspflicht auferlegt, obwohl sich ein anderes Interesse als an dem Eingriff unmittelbar interessiert nachweisen lässt. U.a. lösen sich hierdurch etwaige Probleme der Sicherung des Entschädigungsanspruchs in Fällen, in denen zu Gunsten von Privatinteressen enteignet wird.

Weiter wird untersucht die Frage der Sicherung der Entschädigung, besonders in Fällen, in denen die Entschädigung durch eine Privatperson zu erbringen ist. Der Ausgangspunkt der Behandlung ist der Umstand, dass dänisches Recht, obgleich die Frage der Sicherheitsleistung von grosser grundsätzlicher Bedeutung ist, darüber keine allgemeine Vorschrift enthält. Da indessen in verwaltungsmässiger Praxis die Möglichkeit vorliegt, ohne ausdrückliche gesetzliche Grundlage, Bedingungen über eine Sicherheitsleistung aufzunehmen, wird diese Praxis untersucht und der Schluss ge-

Zusammenfassung

zogen, dass die Verwaltung keine allgemeine Pflicht hat, eine Sicherheitsleistung zu fordern, ihr dagegen eine gewisse Pflicht obliegt, darauf zu achten, dass der Enteigner finanziell solid ist. Es kann deshalb eine allgemeine öffentliche Entschädigungshaftung in Frage kommen, falls Fehler begangen worden sind, z.B. bei der Ermittlung der Solidität des Enteigners. Eine erweiterte besondere Haftung für Verluste, die auf mangelhafter Gesetzgebung beruhen, so wie dies im deutschen Recht mit Bezug auf berggeschädigte Grundeigentümer bekannt ist, wird als latente Möglichkeit festgestellt.

Der fünfte Abschnitt behandelt die Frage über den Rahmen und die Aufklärung des Verfahrens und wird mit einer Untersuchung dessen eingeleitet, ob der zivilprozessuale Grundsatz *ne ultra petita* im Taxationsprozess gilt. Nach einer näheren Besprechung, welche Nachteile mit einer Annahme des genannten Grundsatzes im Taxationsprozess verbunden wären, und unter Hervorhebung des § 19, Abs. 3 des Enteignungsprozessgesetzes wird gefolgert, dass die Taxationsausschüsse nicht an die Anträge der Parteien gebunden sind, obgleich diese für die praktische Zurechtlegung des Prozesses von grosser Bedeutung sein und eine erhebliche Beweiskraft darstellen können.

In Unterabschnitt B über den Untersuchungsgrundsatz wird einleitungsweise festgestellt, dass die Haftung für die Aufklärung des Falles zunächst dem Taxationsorgan obliegt, obgleich dieser Grundsatz jedoch nicht beinhaltet, dass der wesentliche Teil der Verfahrensunterlagen vom Taxationsorgan selbst zu erbringen ist. Danach folgt eine Untersuchung der im Regelfall benutzten Aufklärungsmittel, des Besichts, der Hinzuziehung von Sachverständigen und der Anforderung von Auskünften von anderen Behörden sowie schliesslich der Frage über die Pflicht der Parteien zur Beschaffung von Auskünften.

Im letzten Teil des Abschnitts wird die Frage der Aussetzungsgründe behandelt. Es erfolgt eine detaillierte Besprechung der Gründe, die eine Aussetzung bewirken können, wobei eine Hauptunterscheidung gemacht wird zwischen den Fällen, in denen ein Schadensverlauf nicht abgeschlossen ist, und den Fällen, wo die Schadenswirkung nicht eingetreten ist. Es wird nachgewiesen, dass

es im modernen Taxationsprozess weitgehend möglich ist, etwa eintretende Schäden als neue Ansprüche entscheiden zu lassen.

Der sechste Abschnitt über den Bewertungszeitpunkt ist in drei Unterabschnitte eingeteilt, A dänisches Recht, B fremdes Recht und C rechtspolitische Überlegungen. Der Umstand, der die Frage des Bewertungszeitpunktes zu einem zentralen und praktisch wichtigen enteignungsrechtlichen Problem macht, ist die lange Frist, die oft von der Einleitung des Enteignungsverfahrens bis zur Auszahlung der Entschädigung verstreicht. In diesem Zeitraum können wesentliche Preisänderungen eintreten, vor allem wegen einerseits der Preissteigerung, die das eigentliche Enteignungsvorhaben in dem betreffenden Bezirk bewirken kann, und andererseits der allgemeinen Preisentwicklung in der Gesellschaft, typisch eine inflatorische Preissteigerung.

Bei der Behandlung dänischen Rechts werden die Überlegungen der bisherigen Lehre, die nicht in ausreichendem Umfang die Einzelprobleme behandelt hat, die durch die Wahl des Bewertungszeitpunktes entstehen, wiedergegeben und besprochen. Die verschiedenen Aspekte, auf die Wert zu legen sein wird, werden daraufhin auf Grund der Rechtsprechung behandelt. Mit Bezug auf den Bewertungszeitpunkt im Verhältnis zum Aspekt schwankende Preise wird gefolgert, dass der Zeitpunkt der Zustellung des Enteignungsbeschlusses für die Bewertung massgebend ist. Das gleiche Ergebnis ergibt sich mit Bezug auf den Bewertungszeitpunkt im Verhältnis zum tatsächlichen und rechtlichen Zustand des Grundstücks. Es wird indessen darauf hingewiesen, dass es keinen notwendigen Zusammenhang gibt zwischen dem Bewertungszeitpunkt in den beiden verschiedenen Relationen. Ausserdem werden in einem Unterabschnitt der Auszahlungszeitpunkt und die Zinsfrage behandelt, wobei eine Reihe von Einzelfragen herangezogen und analysiert wird. Mit Bezug auf den Ausgangspunkt für die Verzinsung wird auf Grund der Praxis gefolgert, dass dieser im Regelfall ebenfalls der Zeitpunkt der Zustellung des Enteignungsbeschlusses ist.

In der Untersuchung der Stellung fremden Rechts zum Bewertungszeitpunkt wird einleitungsweise hervorgehoben, dass es einen so grossen Unterschied zwischen dänischem und fremdem Taxa-

Zusammenfassung

ionsprozess gibt, dass sich aus fremdem Recht keine unmittelbar auf dänisches Recht übertragbaren Ergebnisse herleiten lassen. Die Behandlung fremden Rechts soll deshalb veranschaulichen, wie unterschiedliche Verfahrensregelungen auf die Wahl des Schätzungszeitpunktes einwirken können. Ausserdem kann fremdes Recht gewissen Ausmasses als Bestandteil der für die den Abschnitt abschliessenden rechtspolitischen Überlegungen einbezogen werden.

Die rechtspolitischen Überlegungen konzentrieren sich um zwei Problemstellungen, zum einen in welchem Umfang die Taxationsbehörden, einschliesslich der Gerichte, die bisherige Praxis revidieren müssten, und zum anderen ob der Gesetzgeber Probleme aufnehmen sollte, die er bisher ungelöst belassen hat. Die Möglichkeiten einer Revision durch die Praxis konzentrieren sich um das Preisentwicklungsproblem. Dabei stellt sich die Frage, ob der Taxationszeitpunkt, wie dies am öftesten in fremdem Recht der Fall ist, der für die Bewertung massgebende Zeitpunkt sein sollte. Eine derartige allgemeine Änderung kann jedoch nicht für erforderlich gehalten werden, u.a. weil normal nur eine kürzere Frist vom Enteignungsbeschluss bis zur Taxation verläuft. Eine Verlegung des Bewertungszeitpunktes müsste sich dagegen aufdrängen, wenn ein längerer Zeitraum verstreichen würde. Besonders wird für eine Verlegung des Bewertungszeitpunktes zum Zeitpunkt des Urteils plaidiert, wo bei unrichtiger Taxation eine zusätzliche Entschädigung zuerkannt wird. Entsprechendes müsste für Fälle gelten, in denen der Enteigner in Verbindung mit der Einlegung eines Rechtsmittels die Zahlung der Entschädigung unnötig verzögert.

In den de lege ferenda Überlegungen werden insbesondere die Möglichkeiten besprochen, die Entschädigungspflichten der öffentlichen Hand durch Festlegung der Qualität eines Grundstücks durch Plananordnung und Festlegung von Entschädigungsansprüchen im Wege der Gesetzgebung zu begrenzen. Es werden verschiedene Möglichkeiten angeführt, jedoch nicht näher verfolgt, da sie ganz ausserhalb der Rahmen des Taxationsprozesses liegen.

Der siebente Abschnitt über Verfahrenskosten ist eingeteilt in eine Untersuchung der mit jedem Taxationsprozess verbundenen festen Kosten und sonstiger Kosten, die ein Teil selbst für Sachverständigenbeistand aufwendet, oder die ihm sonst im Verlauf

des Verfahrens erwachsen. Bei den festen Kosten ist der Ausgangspunkt der, dass diese vom Enteigner getragen werden müssen. Die näher zu untersuchende Frage ist es aber, in welchen Fällen und in welchem Umfang es dem Enteigneten auferlegt werden kann, solche Kosten zu tragen. Dieses Problem ergibt sich, wenn eine Obertaxation stattfindet, weil es ein allgemeiner Grundsatz ist, dass der Entschädigungsberechtigte jedenfalls auf eine kostenfreie Taxation Anspruch hat.

Sodann wird die Frage behandelt, in welchem Umfang der Enteignete einen Anspruch auf Vergütung besonderer Aufwendungen hat, die er in Verbindung mit der Enteignungssache bekostet hat. Es handelt sich in erster Linie um Aufwendungen für sachverständigen, technischen Beistand und für Anwaltsbeistand. Wie darauf hingewiesen, ist die auf diesem Gebiet stattgefundene Entwicklung ein interessantes Beispiel der rechtsbegründenden Tätigkeit der Gerichte. Zu der Frage der Vergütung von Aufwendungen für Anwaltsbeistand wird eine eingehende Untersuchung der Praxis, sowohl vor als nach der Einführung der ausdrücklichen Kostenvorschrift des § 29 des Enteignungsprozessgesetzes, durchgeführt. Darunter wird die Frage angeschnitten, ob sich ein Anspruch auf Deckung von Anwaltskosten, ohne dass dies im Gesetz besonders vorgesehen ist, schon in den Worten des Grundgesetzes "volle Entschädigung" begründen lässt. Entgegen der allgemeinen Auffassung der dänischen Lehre wird dies bejaht, was natürlich nicht ausschliesst, dass ein Grund vorliegen kann, die Frage im Zusammenhang mit den allgemeinen Überlegungen über Kosten in Verwaltungsangelegenheiten zu sehen.

Der achte Abschnitt über die gerichtliche Kontrolle gehört nicht im eigentlichen Sinne zum Taxationsprozess. Es gibt indessen eine solche Wechselwirkung zwischen dem Taxationsprozess und dem gerichtlichen Prozess, insbesondere mit Bezug auf eine Frage wie die Begründungspflicht, dass es für natürlich gehalten wird, die gerichtliche Kontrolle mit einzubeziehen. Eingeleitet wird der Abschnitt mit einer Untersuchung der während des Absolutismus durch die Staatsgewalt über die Taxationsorgane ausgeübten Kontrolle. Diese ältere Phase der Rechtsentwicklung ist geprägt zum einen von Versuchen einer Steuerung der Entschädigungsfestsetzung durch

Zusammenfassung

Berechnungsvorschriften, zum anderen von strengen Erfordernissen an die Spezifikation der Taxationsbeschlüsse. Es finden sich keine Anhaltspunkte für die Annahme, wie dies behauptet wurde, dass die Rücksicht auf den Enteigneten gemäss der damaligen Auffassung eine Spezifikation der Entschädigung erforderte. Das Erfordernis der Spezifikation entsprang einem staatlichen Kontrollbedarf mit Bezug auf willkürliche Taxationen.

Bei der Untersuchung der eigentlichen Gerichtssprechung wird zunächst die Periode vor dem Grundgesetz von 1953 behandelt. Zuerst wird nachgewiesen, dass die im Grundgesetz von 1849 instituierte gerichtliche Kontrolle mit "den Grenzen der obrigkeitlichen Gewalt" in bezug auf die gerichtliche Kontrolle der Entschädigungsfestsetzung keine Änderung bewirkte. Die Entschädigungsbemessung verblieb ein nichtjudizieller Bereich, was in Anbetracht des Umstandes, dass die Gerichte auch nicht auf dem Gebiet des Zivilprozesses selbständig zur Festsetzung der Entschädigung Stellung nehmen konnten, ganz natürlich war. Hier trat erst mit dem Inkrafttreten der Prozessordnung von 1919 eine Änderung ein. Die Periode nach der Prozessordnung bis 1953 wird eingehender untersucht, und es wird nachgewiesen, wie die Gerichte auch ohne unmittelbar die bei der Taxation festgesetzte Entschädigung zu überprüfen doch gewissen Ausmasses die Kontrolle intensivieren.

Nach Massgabe des § 73, Abs. 3 des Grundgesetzes von 1953 können die Gerichte nunmehr eine grundsätzlich erschöpfende Kontrolle über die Entschädigungsfestsetzung ausüben, und der wichtigste Teil des Abschnitts ist die Analyse der Rechtsprechung während der letzten 20 Jahre auf diesem Gebiet. Zunächst wird untersucht, welche prozesstechnischen Möglichkeiten dem Kläger zur Verfügung standen und genutzt wurden, damit die schärfere gerichtliche Kontrolle verwirklicht werden könnte. Mit Bezug auf die Frage der Begründungspflicht wird nachgewiesen, wie die bis vor wenigen Jahren verbreitete Praxis, gemäss der die Gerichte durch Anforderung von Erklärungen der Taxationsbehörde eine nachträgliche Begründung erhielten, zu Bedenken Anlass geben konnte, und dass das durch das Enteignungsprozessgesetz von 1964 durchgeführte Erfordernis einer begleitenden Begründung eine natürliche Folge dieser Umstände war. Schliesslich wird die Frage untersucht,

in welchen Fällen die Entschädigungsfestsetzung korrigiert wird, und es wird der Schluss gezogen, dass die in der Lehre allgemein bezeichnete Charakteristik der gerichtlichen Kontrolle, gemäss der diese sich "typisch bei der Schätzung innehält", zu eng ist. Im Gegenteil haben die Gerichte nicht zuletzt kraft der oft umfassenden Beweisführung in einer Reihe von Fällen die Entschädigungsfestsetzung auf einer freieren Grundlage korrigieren können.

Forkortelser

Abitz	E.A. Abitz, Vejenes retsforhold, 1950.
Abitz, Håndbog III	Håndbog for danske kommuner. Redigeret af N. Møllmann og S.A. Hjermov. I—III, 1954—55.
Abitz, Proceduren	Proceduren. Redigeret af W.E. v.Eyben, 1969.
Alten	E. Alten, Skjønnsloven, 4. udg. Oslo 1960.
Poul Andersen	Dansk Forvaltningsret, 5. udg. 1965.
Poul Andersen, Statsret	Dansk Statsforfatningsret, 1954.
BBauG	Bundesbaugesetz af 23.6.1960.
BGE	Amtliche Sammlung der Entscheidungen des Schweizerischen Bundesgerichtes.
BGH	Bundesgerichtshof.
Boas	F.J. Boas, Vejbestyrelsesloven, 1962 og Tillæg til samme, 1964.
Bent Christensen	Nævn og råd, 1958.
DVBl.	Deutsches Verwaltungsblatt.
DÖV	Die Öffentliche Verwaltung.
Eger	G. Eger, Das Gesetz über die Enteignung von Grundeigentum, Bd. I og II, 3. udg. Breslau 1911.
Ehrenreich	N. Ehrenreich, Brandlovgivningen, 1965.
ekspropriasjons- erstatningslov	Lov om erstatning ved ekspropriasjon av fast eiendom af 26.1.1973.
Ekspropriationsaktens retsvirkninger	Orla Friis Jensen, Ekspropriationsaktens retsvirkninger ved ekspropriation af fast ejendom, Juristen 1971.1—24.

ekspropriations- betænkning I	1. betænkning vedrørende gennemgang af ekspropriationslovgivningen nr. 330/1963.
ekspropriations- betænkning II	2. betænkning vedrørende gennemgang af ekspropriationslovgivningen nr. 595/1971.
ekspropriations- proceslov	Lov nr. 186 af 4.6.1964 om fremgangs- måden ved ekspropriation vedrørende fast ejendom.
expropriationslag	Expropriationslag af 21.12.1972, SFS 1972:719.
Expropriationsteknik	Kursusforedrag udgivet af Svenska Kom- munaltekniska Föreningen, Stockholm 1968.
v. Eyben	W.E. von Eyben, Fast ejendoms regu- ling, 3. udg. 1971, p. 483 ff.
v. Eyben, Panterettigheder	W.E. von Eyben, Panterettigheder, 4. udg.
Ferbos et Salles	J. Ferbos & G. Salles, Expropriation et évaluation des biens, 2. udg. Paris 1969.
Ft	Folketingstidende.
F.O.	Folketingets ombudsmands beretning.
Garde	Johan Garde, Fast ejendoms regulering, 3. udg. 1971, p. 367 ff.
H	Højesteretsdom.
Hellesylt	R. Hellesylt, Lov om erstatning ved eks- propriasjon av fast eiendom, LoR 1973 p. 243—71.
Hernmarck	Michaël Hernmarck, Löseskilling vid ex- propriation för tätbebyggelse, 2. udg. Stockholm 1967.
Hess	F. Hess, Das Enteignungsrecht des Bun- des, Bern 1935.
Hinze	Jan Hinze, Skatteprocessen, 1972.

Forkortelser

HRT	Højesteretstidende.
Illum	Knud Illum, Servitutter, 1943.
JU	Juridisk Ugeskrift.
Stig Jørgensen	Erstatningsret, 2. udg. 1971.
Troels G. Jørgensen	Erstatning for Ejendomsafstaaelse, 1905.
Krarup	Ole Krarup, Øvrighedsmyndighedens grænser, 1969.
Kröner	H. Kröner, Die Eigentumsgarantie in der Rechtsprechung des Bundesgerichtshofes, 2. udg. Berlin 1969.
Ljungman	S. Ljungman & P. Stjernquist, Den rättsliga kontrollen över mark och vatten, del II, 3. udg. Stockholm 1968.
LOHD	Landsover- samt Hof- og stadsrettens dom.
LOD	Landsoverrettsdom (Viborg).
LoR	Lov og Rett.
lovs. B	Love og anordninger, afdeling B.
LQR	The Law Quarterly Review.
LVK	Landvæsens- og overlandvæsenskommissionskendelser. Hæfte I ff., Juristforbundets Forlag.
O. K. Magnussen	Naboretlige studier, 1950.
Poul Meyer	Erstatningsfastsættelse ved Ekspropriation, 1943.
Meyer/Thiel/Frohberg	Enteignung von Grundeigentum, Kommentar til den prøjsiske ekspropriationslov af 11.6.1874, 5. Aufl. Berlin 1959.
NaT	Nordisk administrativt Tidsskrift.
Naturfredningsbetænkning	Betænkning om naturfredning afgivet af den af ministeriet for kulturelle anliggen-

	der under 23.11.1961 nedsatte naturfredningskommission, henholdsvis nr. 461/1967 (I) og 467/1967 (II).
NDs	Nordisk domssamling.
Rud Nielsen	Vagn Rud Nielsen, Fast ejendoms regulering, 3. udg. 1971, p. 117 ff.
NJA	Nytt juridiskt arkiv.
NJW	Neue Juristische Wochenschrift.
NRt	Norsk Retstidende.
Norgaard	C.A. Nørgaard, Forvaltningsret – Sagsbehandling, 1972.
OLK	Overlandvæsenskommissionskendelse.
Oreigningslov	Lov om oreigning (nynorsk for ekspropriasjon) af fast eighed av 23.10.1959.
Ot. prp.	Odelstingsproposisjon.
Fr. V. Petersen	Om Jernbane- og Sporvejskoncessioner, 1915.
Proceduren	Proceduren. Redigeret af W.E. v. Eyben, 1969.
RG	Rettens Gang
Ross	Alf Ross, Dansk Statsforfatningsret, bd. I og II, 2. udg. 1966.
Rt	Rigsdagstidende
– , F	– Folketingets forhandlinger
– , L	– Landstingets forhandlinger
Sandene	E. Sandene, Oreigningsloven, Oslo 1962.
Schjødt	Magne Schjødt, Ekspropriationsprosessen, Oslo 1961.
SFS	Svensk författningssamling.

Forkortelser

Skjønnslov	Lov af 1.6.1917 om Skjønn, ekspropriationssaker og odelsløsning m.m. senest ændret ved lov af 26.1.1973.
SOU	Statens offentliga utredningar.
Strahl	I. Strahl, Fyra expropriationsrättsliga uppsatser, Uppsala 1926.
SvJT	Svensk Juristtidning.
Max Sørensen	Statsforfatningsret, 2. udg. 1973.
TfR	Tidsskrift for Rettsvitenskap.
TJFF	Tidskrift utgiven av Juridiska Föreningen i Finland.
TK	Orla Friis Jensen, Taksationskendelser i ekspropriationssager, 1 (1967) 2 (1971) 3 (1975)
Tolstrup	Flemming Tolstrup, Landboret, 1968.
TSA	Tidskrift för Sveriges Advokatsamfund.
Twistemål	Stephan Hurwitz og B. Gomard: Twistemål, 4. udg. 1965.
U	Ugeskrift for Retsvæsen.
Ussing	H. Ussing, Skyld og Skade, 1914.
Ussing, Erstatningsret	H. Ussing, Erstatningsret, 1937.
Ussing, Obligationsretten	H. Ussing, Obligationsrettens almindelige del, 4. udg. 1961 ved A. Vinding Kruse.
V	Vestre Landsretsdom.
Vejbestyrelseslov	Lov nr. 95 af 29.3.1957 om bestyrelsen af de offentlige veje (afløst af vejloven).
Vejbetækning	1. betækning afgivet af vejlovsudvalget af 1951, de offentlige veje, nr. 117/1955.
Vejlov	Lovbek. nr. 423 af 11.9.1972 om offentlige veje.

A. Vinding Kruse

VLT

Ø

Erstatningsretten, 2. udg. 1971.

Vestre Landsretstidende.

Østre Landsretsdom.

Domsregister

(citerede nordiske domme)

<i>HRT</i>		1956.639	258	1921.374	302, 306
1858/59.729	78, 346	1960.59	261	1922.805	105
1859/60.836	160	1960.260	240	1925.313	35
1864/65.136	346	1961.670	226	1926.122	219, 221, 234
1864/65.141	301	1963.1128	209	1926.331	346
		1967.78	111	1926.964	21, 54
<i>JU</i>		1967.1556	115	1928.18	199
1848.689	345	1968.702	322	1929.982	212
1851.129	345	1969.787	111, 122	1930.965	350
1853.495	53	1970.67	19	1931.419	210
1861.534	335, 346	1970.192	277	1932.150	26
1864.483	223	1970.985	255, 277	1932.400	67
1865.551	124			1933.397	302
1868.551	288, 293, 294	<i>Schlegels Samling</i>		1933.644	39, 75, 103,
1869.702	346	1846/56.210	160, 277,		158, 353
1870.632	107		345, 352	1934.329	235
		1846/56.604	346	1934.957	351
<i>NDs</i>				1935.282	350
1958.262	295			1935.286	126
1958.308	226	<i>U</i>		1935.1040	197, 218
1960.11	261	1868.171	73, 107	1936.87	66
1967.64	111	1868.497	98	1936.651	197
1968.421	111	1868.717	288, 294	1936.1148	103, 353
1969.380	111, 122	1868.1046	73	1937.283	39, 301, 346,
1970.211	212	1870.322	346		353
1972.95	260	1876.941	346	1937.790	352
		1877.972	301	1938.648	124
<i>NJA</i>		1881.238	53, 301	1938.670	76
1957.162	254	1883.328	346	1939.662	56, 302, 306,
1957.529	323, 324	1888.272	345		346, 350
1964.500	111	1890.921	53	1939.735	48
1966.140	105	1895.856	107	1939.747	123, 209, 235,
1968.488	111	1908.29	346		297, 302
		1909.392	42	1939.759	210
<i>NRt</i>		1911.789	352	1939.1038	194, 350, 352
1923.451	111	1911.909	338	1940.330	79, 211, 350,
1923.565	225	1913.18	50		361
1948.967	282	1913.457	285	1941.479	147
1949.408	282	1913.954	352	1941.1036	135, 147
1951.626	116	1914.21	346	1943.769	352
1953.1166	116	1918.321	52, 106	1943.798	350, 360, 362
1954.330	44, 70	1918.468	19, 65, 119	1944.243	118
1955.1267	313	1920.33	179		

1944.320	100, 352	1961.558	55, 93, 94, 242,	1968.63	241, 242, 369
1945.123	136		303, 305, 309,	1968.227	348
1945.399	106, 351		310, 314, 318,	1968.362	238, 363, 374
1945.528	107, 350		353, 357, 361,	1968.535	361, 373
1945.614	99, 105		362, 369	1968.540	113
1945.881	290	1962.20	58, 100, 111,	1968.629	157, 318, 373
1945.1081	92		204, 232, 373	1968.699	246
1947.721	348, 350, 371	1962.529	166	1968.850	168, 182, 304,
1948.23	350	1962.687	157, 208, 233,		353
1948.390	137, 352		305, 316, 359,	1969.148	367, 374
1948.445	139, 153		360, 370	1969.275	192, 206, 357,
1948.1280	20	1962.791	301		374
1949.1058	51	1963.6	198, 306, 310,	1969.280	199, 206, 357
1949.1103	123		314, 318	1969.285	206, 274, 357,
1950.761	191	1963.230	226		367, 374
1951.218	219, 220, 221,	1963.360	93, 305, 309,	1969.288	206, 274, 357,
	234, 236, 351		311, 314, 316,		367, 374
1952.199	168		318, 363	1969.293	206, 274, 322,
1952.330	123	1963.525	199, 367, 374		357, 367, 371
1952.381	211	1963.685	359, 360, 361,	1969.787	41, 304, 363,
1952.845	52		373		367, 374
1953.162	200	1964.210	308	1969.837	239, 308, 367
1954.110	220, 221	1964.222	18, 59, 368	1969.957	17
1954.511	200	1964.854	42, 125, 158,	1970.828	291
1954.755	305		312, 319, 359,	1970.23	38
1955.31	197, 226		360, 373	1970.56	276, 357, 358,
1955.246	23, 106	1965.61	182, 304, 316,		366, 373
1955.285	200		360, 361	1970.135	199, 280, 363,
1956.970	211	1965.209	37		369
1956.1114	239, 241	1965.253	228	1970.699	290
1957.286	118, 179, 192,	1965.275	36, 220, 238,	1970.716	239, 276
	225, 358		358, 366	1970.903	322
1957.511	199	1965.477	316, 360, 361,	1971.73	38, 106
1958.607	128		371	1971.126	162, 168, 174,
1958.653	316	1965.555	113, 124		349, 353, 356,
1958.765	123	1965.784	220, 232, 236,		359, 364
1959.124	359, 373		301	1971.155	227
1959.175	358, 370, 374	1965.924	206	1971.211	374
1960.558	166, 358	1966.635	274	1971.253	239, 276, 308
1960.973	118, 119	1967.101	157, 242, 339,	1971.299	352
1961.83	201		357, 360, 373	1971.401	239, 276, 308,
1961.213	53	1967.243	221, 222, 240,		367, 373
1961.337	45, 55, 67, 354		242, 366, 369	1971.457	157, 273, 357,
1961.392	360, 363	1967.427	306, 308, 316		363, 367, 372
1961.497	100, 303, 360,	1967.429	157, 230, 360,	1971.575	368
	361		373	1971.581	368

lomsregister

971.718	351	1972.537	239	<i>VLT</i>	
971.792	200	1972.554	199	1939.307	153
971.809	239, 276, 308	1973.14	311	1947.328	352
971.830	354	1973.126	58	1953.121	350
972.20	18	1973.297	276	1954.361	124
972.28	18	1973.442	239, 276	1958.4	362, 367
972.325	33	1974.30	38		

Kendelsesregister

<i>LVK</i>		1.108	212, 238, 323	2.70	191
XVII.14	188	1.111	60, 86, 182	2.73	180
XIX.19	40, 308	1.112	183, 238, 281	2.75	224
XXV.16	88	1.114	93	2.76	67
XXIII.9	308	1.118	205	2.77	182
		1.126	56, 64, 110, 205	2.79	39, 45, 196
<i>TK</i>		1.128	83, 114, 115, 232	2.83	189
1.2	158, 182, 302, 303, 305			2.84	198, 237, 240
1.3	110, 183, 185	2.1	100, 189	2.87	89, 201, 212, 290, 310
1.12	212	2.3	84, 205	2.90	30, 41, 185, 186, 197
1.14	182, 208	2.5	56	2.94	110, 174, 275
1.15	110	2.7	56, 197	2.98	238, 241
1.16	182, 208	2.8	60, 154	2.99	238
1.18	179	2.9	181, 202, 205	2.102	30, 274
1.23	60, 63, 65	2.12	182, 183, 236	2.103	199, 311
1.24	238	2.13	111, 226	2.104	59, 62
1.25	182, 237, 319, 322	2.14	311	2.107	51, 228
1.29	182, 305	2.15	212	2.109	51
1.36	182, 238	2.18	40, 118, 119	2.111	92
1.42	63, 237	2.19	207	2.113	176
1.43	182, 183, 184, 305	2.20	182, 206, 240	2.114	176
1.50	58	2.22	110	2.116	108, 110
1.56	238	2.25	190	2.117	110
1.58	182, 183, 209, 303	2.27	182	2.118	129
1.60	218, 227	2.29	207	2.120	92, 185
1.62	201	2.30	38	2.122	316
1.65	38, 56, 67	2.31	204		
1.67	59, 62	2.33	66, 84, 110, 114, 211, 227	3.1	314
1.69	56	2.34	58, 59, 354	3.2	41, 46
1.70	314	2.38	275	3.3	43
1.73	171	2.39	48	3.15	59, 103, 354
1.75	95, 239	2.40	49	3.16	83
1.84	191	2.48	201	3.21	60, 305
1.87	189	2.49	183	3.23	194
1.88	189, 204, 339	2.52	37	3.27	183
1.90	39, 189, 204, 339	2.55	93, 172	3.35	87
1.91	304	2.58	58, 200	3.41	55
1.95	167, 241	2.59	56, 169, 311	3.46	90
1.98	56	2.60	90, 112, 311	3.49	319
1.99	185	2.62	172	3.58	193
1.101	158	2.63	172	3.68	107
1.105	38	2.66	172	3.81	81
1.106	207	2.69	110	3.105	41
				3.112	189

Stikordsregister

(se iøvrigt indholdsfortegnelse)

- Afledet krav 97 ff, 106 f
Afvisning 60, 62 ff, 96
 se også naboretlige krav
Alternativ erstatningsfastsættelse 53, 67 ff
 117
Anke 18, 58 f, 119 ff, 172 ff, 175 f, 274 ff
 se også frister, nova, overskon
Ankeinstanser 28 ff, 32
Anlægsarbejdet, skader under 73 f, 85 ff
Arealfortegnelse 103
- Bagatelafvigelser 369 ff
Begrundelse, se også specifikation
Begrundelse, efterfølgende 339, 349 f,
 358 ff, 362 ff
Begrundelsesmangel 353⁶², 360
Begrundelsespligt 4, 21 f, 54, 328 f,
 362 ff
Begrænsede rettighedshavere, se indvars-
 ling, surrogationsprincip
Besigtigelse
 domstole 356 f
 taksationskommissioner 178 ff
Betinget erstatningsfastsættelse, se for-
 behold, udbetaling
Betinget skøde 57, 108
Bevisbyrde 195, 356, 364 ff
Bruger 99 f, 109 ff
- Delbetaling 256, 278
Delegation 180 f, 354
Dominium eminens 340 f
Domstole
 begreb 33 ff
 umiddelbar kompetence 18 f, 33,
 351 ff
Domstolskontrol 4, 327 ff, VIII B og C
 ekspropriationens lovlighed 340 ff
 erstatningsfastsættelsen 342 ff
 udnyttelse af rekurs 18
 se også frister, vurderingsgrundlag,
 vurderingsskøn
- Ejendomsskat 42 f
Ejerdimensioner, fordyrende 223 ff
Eksigibilitet 34
Ekspropriation, begreb 6 f, 33⁶⁵, 76 f,
 93 f, 135, 271
Ekspropriation til private 133 f, 139 f,
 142 ff, 153 f
Ekspropriationsindgrebet 31 ff, II A, 99,
 102, 196 f
Ekstension 45 f, 48, 71 f
Erklæring, fra taksationskommission 349 f,
 359 ff, 362 ff
Erstatningsbetaling, se udbetaling
Erstatningspligtig
 handlende myndighed 137 ff, 153 ff
 interessen 133 ff
 subsidiært staten 148 ff
- Fast ejendom, begreb 46 f
Fiskusteori 342 ff
Forbehold 201 f
Forbud 90 ff, 228 f
Fordelingsspørgsmål 57 ff, 100, 124 ff,
 127 ff
Forhandlingsprincip, se påstand, under-
 søgelsesprincip
Forhåndstiltræden 143 f, 239 f, 247,
 253 ff
Forkøbsret 106 f
Forlig 60, 162 f, 164, 175, 313 ff
Forligstilbud 170 f, 291 f
Forsinkelse, ekspropriationsind-
 grebet 93 ff, 228
 se også forbud, udbetaling
Fravigelsestidspunkt 40 ff, 237 f
Fremtidig skade 107¹⁶, 150 ff, 208 ff
Frister 20, 82 211
 anke til overtaksation 121 f, 199¹²³
 indbringelse for domstol 122, 199,
 275

- Fuld erstatning, grundlovsfortolkning 79 f, 144 f, 151 f, 290¹⁷, 293 ff, 301, 305 ff
 se også vurderingstidspunkt, zonetlov
- Generalvejkommissionen 329 f
 Genoptagelse 5, 199 f, 211 f, 361
 se også forbehold
 Godkendelse af forlig 164
 Grænsetvist 69 f, 117
- Handelsværdi 78, 125 f, 233, 335 f, 339
 Hjemvisning 172, 351, 353 f
 se også alternativ erstatningsfastsættelse
 Høring 63, 188 ff
- Indvarsling 103 ff, 180
 begrænsede rettighedshavere 109 ff
 ejerskifte 107 f
 overset rettighedshaver 105 f
 se også panthaver
 Inhabilitet, speciel 26, 351, 354
 Intervention 117 ff, 138, 158
- Jordlovsudvalget 113
- Kompetence
 afvisning 60 f, 61 ff
 ekspropriationsindgrebet 37 ff
 erstatningskrav på andet grundlag
 end ekspropriation 72 ff
 faktum - jus sondringen 50 ff, 54 f
 forhold til boligret 38
 landsvæsenstretter 64 f
 processuelle spørgsmål 58 f
 præjudicielle retsspørgsmål 55 ff
 sideordnet myndighed 66 f
 se også alternativ erstatningsfastsættelse, ekstension, fordelingsspørgsmål, selvstændig entreprenør, tilhører
- Kontradiktion 51, 105 f, 167-
 af kommission tilvejebragt oplysning 162, 179 f
 sagkyndig erklæring 182, 185 f
- Kontrol, administrationens 14, VIII A
 se også styring, tjenestebefalinger
- Landinspektør 183 f
 Landvæsenstretter 32, 34 ff, 39, 52, 64 f, 145, 210, 290
 Lighed mellem ekspropriater 164, 175 f
- Magelæg, tvungent 48 f, 196 f
 Magistratsinstruksen 341
 Mækeløv 17, 123, 137, 352
- Naborettlige krav
 gældende praksis 80 ff
 sagsrejsning 81, 114 ff
 ældre ret 73 ff, 78 f
 Niveauændringssagen 75 f
 Nova 172, 354
 Nodret 135, 141
- Offentlighed, møde 34, 102 f
 Omkostninger, ved taksationsforretninger VII A, 301 f
 risiko ved overtaksation 292 ff, 299 f
- Oplysningspligt
 myndigheder 190 f
 part 104 f, 194 f
 se også processuel skadevirkning
- Opmandsordning 22, 27
 Oprejsningsbevilling, se frister
 Optrækkende ekspropriation 89 f
 Overskøn 19 ff, 292 ff
 Overtagelse på begæring 49, 114
 se også ekstension
- Pant 45, 125 f
 Panthaver
 del i værdierstatning 127 ff
 partsbeføjelser 101, 112 f, 117, 120 f
 udbetalingsmåde 101, 126, 129 ff, 325 f
- Partsbegrebet 97, 102, 138
 frafald af partsbeføjelser 167 f
 ret sagvolder 156 ff
 særlig om klageret 120 f
- Personlig skade, erstatning for 125, 233
 Pligt til at begrænse tab 40, 119, 197, 224 f
- Processuel skadevirkning 193 f
 Præklusiv virkning 106, 112, 130

Stikordsregister

Prøvetaksation 193

Påstand

bevismæssig betydning 175 f

bindende virkning 160 ff

nedlæggelse 163, 313

reformatio in pejus 173 f

Quorum 180 f

Reformatio in pejus 173 f

Regnskabsmøde 130 f, 325 f

Rente

forrentningstidspunkt 237 ff

rentefod 240 ff

samspil med procesrenten 241 f

Rulning af hus 44

Rådslagning, ikke-medlemmers deltagelse 168, 185

Råstoflov 229 f, 283 f

Sagkyndig bistand 182 ff, 289, 303 f
tilkaldt af part 182, VII B

Sagsbehandlingsfejl 105 f, 179, 180 f,
338, 346, 349, 353 f
afgørelsens bevirkraft 182, 353⁶²,
360, 364

Sagsomkostninger

rejseudgifter 324

tabt arbejdsfortjeneste ved frem-
møde 321 ff

Sagsomkostninger, sagkyndig bistand
VII B

forlig 313 ff

godtgørelsens størrelse 315 ff

nødvendighedskravet 302 ff, 305 ff

Sagsrejsning 102, 103, 113 ff

se også naboretlige krav

Selvtændig entreprenør, skader voldt
af 85 ff, 138

Servituthaver 98, 109 f, 120 f

Sikkerhedsstillelse 142 ff, 149 f

Skæringsopgør 40 ff, 237 ff

Specifikation 124, 125⁵¹, 183, 238 f,
333 f, 336 ff, 370

Stampe 330, 340, 344

Styring via beregningsregler 330 ff

se også tjenestebefalinger, vejledning

Surrogationsprincip 97 ff

Syn og skøn 14 f, 20, 350, 355 ff, 360,
373 f

anteciperet 187, 356

ved taksation 186 f

Taksation 1

Taksationskommissioner

indførelse 22 ff

sammensætning 22, 24 ff, 337

uvildighed 24 f, 351, 363 f

se også ankeinstanser, domstole

Tilbehor 43 ff

Tinglysning, betydning af 110 f

se også indvarsling

Tjenestebefalinger 335, 338 f

Trediemandskrav 118 f

Tvangskobsteorien 47, 343

Udbetalingsmyndighed 122 f

Udbetaling 101, III C

betinget 123, 235 f

deponering 108, 124, 130

modregning 123 f

omkostninger forbundet med 325 f
tidspunkt 234 ff, 255 ff, 274 ff

Udeblivelse 105, 163

Udsættelse, begrænsninger 198 f, 202 f,
207

Udsættelsesgrunde V C

afventning af retsafgørelse 199

ikke-færdige skader 203 ff

Ulovlig rådighedsbegrænsning, se for-
sinkelse

Undersøgelsesprincip 175 f, V B, 315

parternes medvirken 175 f, 177 f

pligt til at medvirke 192 ff

se også påstand

Uvildige mænd I A, 23, 30 f, 50, 52 ff

Vejadgang 84

Vejledning, ministeriets 63

Vidneforklaring 349, 358

for taksationskommission 34, 62, 64

Voldgiftsret 27, 33, 187

Vurderingsgrundlag, fejl i 346 f, 348,
367 ff, 371, 374

Vurderingstidspunkt

- ejendommens faktiske tilstand 223 ff
 - ejendommens retlige status 226 ff
 - fastlåsning af erstatningskrav 280 ff
 - prisudvikling 219 ff, 242 ff, 248 ff, 267 ff
 - sammenhæng med udbetalingstidspunktet 219, 221 f, 257 ff, 274 ff
 - skadeserstatningsretten 243 ff
 - skærpende lovgivning 228 ff
 - urigtig erstatningsfastsættelse 251 ff, 273 f
 - se også ejerdispositioner, værdistigning, rastoflov, zonetlov
- Vurderingsskøn** 4, 59, 367 f, 370, 371 ff

Værdistigning, fremkaldt af

- anlægget 260 ff, 279 f
 - offentlig planlægning 262 ff
- Værdistigningsekspropriation** 261, 285

Zonetlov 270 ff, 275 f, 282

Ørsted 341, 344

- Øvrighedsmyndighedens grænser 342, 345 f, 347
- se også domstolskontrol

Årlig godtgørelse 125, 146, 204

Årsagsforbindelse, ulemper 77 ff, 86 f